

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – české dějiny

Vítězslav Sommer

Vytváření „demokratického socialismu“

**Stranická historiografie 50. a 60. let mezi stalinismem a
reformním komunismem**

**The Making of „Democratic Socialism“. Party Historiography of 50's and 60's Between
Stalinism and Reform Communism**

Dizertační práce

vedoucí práce – Prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

2010

Prohlašuji, že jsem dizertační práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Vítězslav Sommer

Obsah

Seznam zkratk	5
Poděkování	7
Úvod	8
1. Metodologická východiska práce	16
1.1. VĚDA JAKO PŘEDMĚT ZKOUMÁNÍ	17
1.1.1. <i>Ideální věda</i>	17
1.1.2. <i>Sociální studium vědy</i>	20
1.2. SOCIÁLNÍ VÝZKUM HISTORIOGRAFIE	27
1.2.1. <i>Sociální zakotvení historikovy práce</i>	27
1.2.2. <i>Co je historie?</i>	31
1.2.3. <i>Výzkum stranického dějepisectví 50. a 60. let</i>	35
2. Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu	42
2.1. VZNIK STRANICKÉ HISTORIOGRAFIE	44
2.1.1. <i>Nové dějepisectví – nová instituce</i>	45
2.1.2. <i>Strana a její aparát – sociální zázemí stranické historiografie</i>	49
2.1.3. <i>Závěrečné shrnutí</i>	53
2.2. FORMOVÁNÍ PAMĚTI REVOLUCE. STRANICKÉ VÝSTAVY A MUZEA	54
2.2.1. <i>Stranické výstavy: „Výstava dějin revolučních bojů“ – „Třicet let KSČ“ – „Výstavka darů Klementa Gottwalda“</i>	56
2.2.2. <i>Stranická muzea</i>	63
2.2.3. <i>Závěrečné shrnutí</i>	69
2.3. PSANÍ DĚJIN V DOBĚ VRCHOLNÉHO STALINISMU	70
2.3.1. <i>Historické myšlení stalinismu</i>	71
2.3.2. <i>Prehistorie stranické historiografie v Československu</i>	81
2.3.3. <i>Psaní o minulosti v zakladatelském období stranické historiografie</i>	87
2.3.4. <i>Závěrečné shrnutí</i>	101
2.4. VYTVÁŘENÍ KÁNONU A DOHLÍŽECÍ ČINNOST	102
2.4.1. <i>Závadná literatura a stranická historiografie</i>	102
2.4.2. <i>Archiv a vytváření nových informačních zdrojů</i>	105
2.4.3. <i>Stranická historiografie jako kontrolor diskurzu</i>	108
2.4.4. <i>Závěrečné shrnutí</i>	112
3. Vytváření paradigmatu stranických dějin	114
3.1. „ZVĚDEČTĚNÍM“ PROTI „KULTU OSOBNOSTI“	115
3.1.1. <i>Kritika stranické historiografie v polovině 50. let</i>	116
3.1.2. <i>Rok 1956 – XX. sjezd a „zvědečtění“</i>	118
3.1.3. <i>Počátky destalinizace v Ústavu dějin KSČ</i>	127
3.1.4. <i>Závěrečné shrnutí</i>	132
3.2. INSTITUCIONÁLNÍ STABILIZACE. ÚSTAV DĚJIN KSČ JAKO BADATELSKÉ CENTRUM	133
3.2.1. <i>Vývoj Ústavu dějin KSČ ve druhé polovině 50. let</i>	133
3.2.2. <i>Struktura stranického dějepisectví a jeho fungování po roce 1956</i>	141
3.2.3. <i>Závěrečné shrnutí</i>	149
3.3. VZNIK PARADIGMATU STRANICKÝCH DĚJIN A VYTVÁŘENÍ PODMÍNEK PRO JEHO BUDOUCÍ KRITIKU	151
3.3.1. <i>Učebnice dějin KSČ</i>	152
3.3.2. <i>Další publikační činnost stranické historiografie</i>	175
3.3.3. <i>Závěrečné shrnutí</i>	193
4. Reformní historiografie. Kritické dějepisectví na straně reformního komunismu...	195

4.1.	INSTITUCIONÁLNÍ A SOCIÁLNÍ VÝVOJ STRANICKÉ HISTORIOGRAFIE V 60. LETECH.....	198
4.1.1.	<i>Institucionální zakotvení reformní historiografie</i>	199
4.1.2.	<i>Organizace historického výzkumu</i>	208
4.1.3.	<i>Sociální zázemí reformní historiografie</i>	238
4.1.4.	<i>Závěrečné shrnutí</i>	246
4.2.	KRITIKA PARADIGMATU STRANICKÝCH DĚJIN V PRVNÍ POLOVINĚ 60. LET	247
4.2.1.	<i>„Kritické poznámky“ Karla Kreibicha</i>	248
4.2.2.	<i>Interní a neveřejná kritika. Kritické hlasy uvnitř stranické historiografie</i>	254
4.2.3.	<i>Veřejná kritika stranické historiografie 50. let</i>	263
4.2.4.	<i>Závěrečné shrnutí</i>	269
4.3.	HLEDÁNÍ „ČESKOSLOVENSKÉ CESTY K SOCIALISMU“. HISTORICKÁ TVORBA REFORMNÍHO DĚJEPISECTVÍ.....	270
4.3.1.	<i>Od Šmerala ke Švermovi. Tradice „demokratického socialismu“ v meziválečném komunismu ..</i>	272
4.3.2.	<i>Odboj a revoluce. Protifašistický odboj jako počátek „československé cesty k socialismu“</i>	296
4.3.3.	<i>Problémy budování socialismu v Československu. Poválečný vývoj z perspektivy reformní historiografie</i>	317
4.3.4.	<i>Závěrečné shrnutí</i>	334
4.4.	HISTORICI A POLITIKA – HISTORICI V POLITICE. REFORMNÍ HISTORIOGRAFIE JAKO SOUČÁST ČESKOSLOVENSKÉ REFORMY	335
4.4.1.	<i>Vznik reformní historiografie a konflikty s vedením KSČ</i>	336
4.4.2.	<i>Reformní historiografie a pražské jaro 1968</i>	341
4.4.3.	<i>Nástup tzv. normalizace a likvidace reformního dějepisectví.....</i>	346
4.4.4.	<i>Závěrečné shrnutí</i>	360
	Závěr	361
	Resumé	366
	Summary	368
	Seznam pramenů a literatury.....	370

Seznam zkratek

ABS	Archiv bezpečnostních složek
ANT	Actor-Network Theory
AÚSD	Archiv Ústavu pro soudobé dějiny
ČSAV	Československá akademie věd
ČSČH	Československý časopis historický
ČSM	Československý svaz mládeže
ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
HÚ ČSAV	Historický ústav Československé akademie věd
ISV ÚV KSČ	Institut společenských věd při ÚV KSČ
KLDR	Korejská lidově demokratická republika
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
KV KSČ	Krajský výbor KSČ
NA	Národní archiv
NDR	Německá demokratická republika
OV KSČ	Okresní výbor KSČ
PVVZ	Petiční výbor „Věrní zůstaneme“
SAV	Slovenská akademie věd
SSSR	Sovětský svaz
SSV	Sociální studia vědy
StB	Státní bezpečnost
ÚD KSČ	Ústav dějin KSČ
ÚD KSS	Ústav dějin KSS
UK	Univerzita Karlova
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
ÚV KSS	Ústřední výbor KSS
ÚV KSSS	Ústřední výbor KSSS

VHÚ	Vojenský historický ústav
VKS(b)	Všesvazová komunistická strana (bolševici)
VPA	Vojenská politická akademie Klementa Gottwalda
VŠŠ	Vysoká stranická škola
VŠE	Vysoká škola ekonomická
VŠP	Vysoká škola politická při ÚV KSČ
VŠPHV	Vysoká škola politických a hospodářských věd

Poděkování

Na prvním místě chci poděkovat mým školitelům a vedoucím této dizertační práce. Prof. Jan Kuklík st. mne podpořil při výběru tématu, a jak se sám jednou vyjádřil, práci chápal jako příspěvek české historiografie k reflexi minulosti vlastního oboru. Hotový text si však již nikdy nepřečte. Na podzim 2009 se mým školitelem stal prof. Zdeněk Beneš, pod jehož vedením vznikla definitivní verze této práce.

Dále chci poděkovat kolegům a přátelům historikům, s nimiž jsem strávil dlouhé diskuze o otázkách úzce souvisejících s tématem dizertace. Chci jmenovat především Petra Cajthamla, Rudolfa Kučeru a Ondřeje Vojtěchovského. Podnětné připomínky k první části této práce jsem obdržel od Antonína Kostlána, Petra Spejchala a Víta Štrobacha. Velký dík si zaslouží pracovníci archivních institucí, kteří mi vždy ochotně vyšli vstříc. V Národním archivu především Maria Chaloupková, Lenka Kločková a Jiří Křesťan. V Archivu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Jiří Hoppe.

Zvláštní poděkování patří všem historikům-pamětníkům, kteří mi věnovali svůj čas a podělili se o vzpomínky na 50. a 60. léta. Zejména musím zmínit Zdeňka Hradiláka, s nímž jsem v břevnovských zahradách absolvoval nejednu dlouhou diskuzi a jenž mi svou otevřeností poskytl náhled do myšlenkového světa někdejších reformátorů československého komunismu.

V neposlední řadě chci poděkovat mým rodičům Ivaně Sommerové a Ladislavu Sommerovi a mé partnerce Radce Šustrové.

Úvod

Výzkum rozličných aspektů socialistické diktatury v Československu stojí v současnosti v centru zájmu domácí historiografie soudobých dějin i zainteresovaných zahraničních badatelů. Postupně se začínají objevovat práce, které se již nezabývají výhradně dějinami represí nebo činností politických elit. V posledních letech lze sledovat např. rostoucí zájem o sociální dějiny či výzkum každodennosti. Velkým tématem, které však zatím jen velmi pozvolna získává pozornost historiků, je vývoj dobového myšlení. Tento směr výzkumu se může zabývat literaturou či filmem, rozličnými projevy politického myšlení či vytvářením zvláštních socialistických subjektivit. Do této rozsáhlé skupiny témat patří také problematika vědy a vzniku vědeckého poznání. Zvláštní pozornost si pak zaslouží vývoj historiografie, specifického oboru, v němž se stýká věda, politika a literatura.

Historiografie hraje v každém politickém řádu zvláštní úlohu. Vyprávění o minulosti, která historici produkují, bývají zdrojem legitimizačních příběhů, sloužících rozličným mocenským projektům. Mohou se opřít o určitý výklad minulosti, zařadit se tím do požadované historické kontinuity a dát smysl své existenci. Proto se politické reprezentace snaží ovlivnit výklady minulosti a různými cestami se pokouší o vytvoření oficiálního historického příběhu. Nezastupitelnou úlohu v tomto procesu hrají historici, tedy lidé, kteří historické příběhy formulují. Fungují v konkrétních politických a sociálních podmínkách. Mohou být objektem politického nátlaku. Jindy historici sami vycházejí vstříc mocenským požadavkům a aktivně vytvářejí politicky vyhovující interpretace minulosti. Nejedna z historiků si rovněž přisvojí preferované výkladové strategie, aby vyšel vstříc momentální společenské a politické objednávce.

Historici však nejsou pouze pasivními příjemci příkazů či autory lapenými v pasti dominantních interpretačních vzorců. Mohou provádět také „diverzní činnost“, která formulací odlišného historického příběhu přispívá k rekonfiguraci mocenských vztahů. Historiografie má tudíž značný kritický potenciál. Historik funguje jako aktivní činitel v komplikované síti moci. Odpovídá na přicházející podněty a formuluje své vlastní strategie. Vztah mezi historiografií a politikou tudíž nechápu jako jednostranný systém mocenských příkazů a jejich bezvýhradného plnění. Také v případě dějepiscektví fungujícího v podmínkách československé socialistické diktatury 50. a 60. let se jednalo o soubor dynamicky se proměňujících vztahů, v němž aktivní úlohu hráli všichni zainteresovaní aktéři. Vzniklo tak svébytné historické myšlení, které dokázalo plnit obě role, jež jsem historiografii přiřknul. Tvořilo legitimizační historický příběh československého komunismu, ale za určitých

podmínek dokázalo také účinně dekonstruovat zažitě výklady a vytvářet nové historické narativy.

Zvláštní součástí československého dějepisectví po roce 1948 byla stranická historiografie. Vznikla na počátku 50. let jako historiografický projekt fungující v rámci aparátu komunistické strany, jehož úkolem bylo zpracovávat minulost KSČ a dělnického hnutí. Měla to být nová historiografie, která se odřízne od tradic tzv. buržoazní historické vědy a stane se dějepisectvím odpovídajícím nárokům probíhající socialistické revoluce. Nové měly být nejen interpretace minulosti, ale také teoretická a metodologická výbava historiků a jejich institucionální zakotvení. Vývoj stranické historiografie jakoby kopíroval vývoj československého komunismu. Prošla stalinistickou, poststalinistickou a reformně komunistickou fází. Nejdříve byla součástí stranické propagandy. Ve druhé polovině 50. let vytvořila paradigma stranických dějin, jehož složkou byla také závazná interpretace dějin domácího komunismu. V 60. letech pak prošla kritickým obdobím, během něž nahradila poststalinistické vyprávění o dějinách KSČ novým příběhem, jenž se stal prostředkem historické legitimizace projektu československé reformy. Ve všech třech obdobích bylo stranické dějepisectví v úzkém kontaktu s vrcholnou politikou. Někdy šlo o bezproblémový vztah, v jiných případech se jednalo o značně konfliktní soužití.

Tato práce se bude zabývat vývojem stranické historiografie mezi léty 1950 až 1970 v kontextu proměn československého komunismu. První periodizační mezník se vztahuje k založení Ústavu dějin KSČ, jenž byl centrální institucí stranického dějepisectví. Toho roku začala stranická historiografie oficiálně existovat. Druhé datum hrálo rovněž významnou roli ve vývoji institucionální základny zkoumaného dějepiseckého projektu. V roce 1970 byl z rozhodnutí vedení KSČ zrušen Ústav dějin socialismu. Tento akt považuji za symbolické vyjádření normalizační likvidace stranického dějepisectví v podobě, do jaké se vyvinulo během 50. a 60. let.

Stranickou historiografii budu zkoumat ve třech rovinách. Jednak mě bude zajímat její institucionální vývoj, konkrétně se zaměřím na proměny Ústavu dějin KSČ. Dále se pokusím zmapovat její sociální zázemí. Pod tento obecný pojem zahrnuji především vývoj personálií, místo stranického dějepisectví ve strukturách komunistické strany a z něj vyplývající vztah k politickému dění. Třetím okruhem otázek, jimiž se budu zabývat, je činnost stranické historiografie na poli vytváření historického vědění a formulace historických vyprávění.

Podle těchto tří tematických okruhů jsem také rozčlenil jednotlivé kapitoly. Práci otevírá úvodní kapitola, v níž jsem se pokusil vysvětlit metodologická východiska této práce, zasadit je do kontextu zkoumání vědy a definovat badatelský přístup k výzkumu dějepisectví, které

fungovalo ve zvláštních podmínkách socialistické diktatury. Následující kapitola se již věnuje vývoji stranické historiografie. Mapuje její zakladatelské období v letech 1950–1955. Třetí kapitola práce se zabývá vytvářením paradigmatu stranických dějin ve druhé polovině 50. let a na počátku následujícího desetiletí. Těžiště práce leží ve čtvrté kapitole, která se věnuje reformnímu dějepisectví 60. let. Tato kapitola je nejdelší a pokouší se všestranně analyzovat činnost reformních historiků.

Jak již témata jednotlivých kapitol naznačují, disertační práce není typickým pojednáním z oboru dějin dějepisectví či dějin vědy. Má ambici ukázat historiografii jako kulturně-politický fenomén, jenž nelze zkoumat odděleně od dobových politických a společenských souvislostí. Mým cílem je analýza vzniku reformně komunistického historického myšlení v širším politickém a sociálním kontextu. Reformní dějepisectví chápu jako jednu z intelektuálních reakcí na stalinismus. Snažilo se reformovat obor studia nejnovějších dějin a zároveň přispět k politickému úsilí spojenému s pokusem o nalezení nového programu československého komunismu. Stalo se historiografickým pandánem československé reformy. Prostřednictvím kritiky dřívější činnosti stranické historiografie postupně vytvářelo nový a vlivný historický příběh, v jehož centru stála představa o kontinuitě „demokratického socialismu“ v moderních československých dějinách.

Dizertační práce se zabývá procesem vzniku historického vyprávění, z něž vycházelo přesvědčení reformních komunistů o možnosti specifické „československé cesty k socialismu“. Tuto práci rovněž považuji za příspěvek ke studiu vztahu historiografie a politiky. V neposlední řadě je následující text další z čím dál početnějšího zástupu monografií, které z rozličných perspektiv zpracovávají osudy československého komunismu. V tomto případě nejsou hlavním tématem dějiny politického hnutí, ale vývoj jistého druhu historického myšlení, které v rámci hnutí vzniklo a ovlivňovalo jeho vývoj.

Rád bych také hned v úvodu konstatoval, čím tato disertační práce není. Jednak si neklade za cíl být komplexní bilancí československé historiografie nejnovějších dějin v 50. a 60. letech. Mým záměrem nebylo vytvořit podrobný přehled produkce stranických historiků či sepsat detailní institucionální dějiny. Snažil jsem se především reflektovat institucionální, politický a sociální rámec, v němž zkoumané historické myšlení vznikalo. Podobně při práci s dobovými historiografickými texty byl hlavním kritériem výběru jejich význam pro vytváření historického narativu stranických dějin, nikoliv faktografický přínos, rozsah či např. výše nákladu a množství potenciálních čtenářů. Z toho důvodu věnuji v řadě případů pozornost spíše méně rozšířeným, avšak v dobovém kontextu myšlenkově závažným textům, než všeobecně známým monografiím.

Mým prvořadým cílem je analyzovat proces vzniku jistého historického vědění z perspektivy sociálně konstruktivistického pohledu na problematiku vědeckého poznání. Předkládaný text tudíž reflektuje všechny důležité faktory, které takový proces obvykle ovlivňují: historiky, instituce, texty, interpretační vzorce a politiku. Zároveň jsem, vzhledem k rozsahu práce a plynulosti vyprávění, musel rezignovat na hlubší rozpracování některých důležitých otázek. Týká se to především slovenské problematiky, tedy vývoje slovenského dějepisectví po roce 1945 a reflexe slovenské otázky v historiografických textech. Domnívám se, že se jedná o samostatné téma vyžadující zvláštní výzkum a zasluhující si samostatné monografické zpracování. Na „svého“ historika rovněž čekají všechny důležité historiografické instituce, obecné tendence dobového myšlení o vědě a vzdělanosti či životní osudy významných českých a slovenských historiků druhé poloviny 20. století.

Text, který dostává čtenář do rukou, je mnohdy zahlcen dobovými termíny, které vyžadují podrobnější vysvětlení. Zejména se musím zastavit u pojmu *stranické dějepisectví*. Užší definice by do stranického dějepisectví zařadila historiky působící ve stranických výzkumných a pedagogických institucích, kteří se zabývali studiem dějin KSČ a dělnického hnutí. Za stranického historika by mohl být rovněž označen badatel, který byl nějakým způsobem napojen na Ústav dějin KSČ, tedy na centrum stranického historiografického výzkumu. Tato definice stranického dějepisectví je využitelná především pro období 50. let, kdy takřka veškeré psaní o nejnovějších dějinách nějakým způsobem vycházelo z bádání o minulosti komunistické strany a dělnického hnutí. Termín stranické dějepisectví však považuji za adekvátní také pro 60. léta. I přes širší tematický záběr a institucionální rozšíření do akademické sféry přistupovali historici k výzkumu nejnovějších dějin nadále ze stranické perspektivy. V naprosté většině podporovali reformní komunismus nejen prostřednictvím historiografických textů, ale také politickou činností v rámci KSČ. Proto budu stranickou historiografií 60. let označovat termínem *reformní dějepisectví*. Samozřejmě nelze tvrdit, že by všichni straničtí historici podporovali československou reformu a ztotožňovali se s vývojem, jimž stranická historiografie v 60. letech prošla. Reformní směr však lze minimálně od druhé poloviny 60. let označit za historiografický mainstream, který našel jen minimum relevantních kritiků.

V textu práce se bude dále objevovat řada termínů z oblasti komunistického ideologického slovníku, které ve značném množství figurovaly v historiografických textech. Termíny jako *pravicový oportunistus*, *buržoazie*, *reformismus*, *buržoazní demokracie* či *dogmatismus* budu používat v jejich dobovém významu. Považuji je za důležitou součást jazyka tehdejší

historiografie, ideologie i každodenní politiky. Tento postup se týká především pasáží o historiografické tvorbě stranického dějepisectví. Naopak v podkapitolách věnovaných institucionálnímu vývoji a sociálnímu zázemí stranické historiografie se pokusím v největší možné míře vyhnout používání dobové terminologie.

...

Pramenná základna práce se skládá ze dvou druhů materiálů. Prvním souborem pramenů jsou texty historiků. Snažil jsem se shromáždit co možná nejpestřejší vzorek sahající od monografií, odborných studií, přes konferenční příspěvky a diskuzní články až po popularizační práce či texty otištěné v kulturně-politických časopisech. Z periodik jsem největší pozornost věnoval odborným časopisům, zejména *Příspěvkům k dějinám KSČ* (od roku 1968 *Revue dějin socialismu*), *Československému časopisu historickému* a *Historii a vojenství*. Důležitým zdrojem textů byl také ústřední teoretický časopis KSČ *Nová mysl* a pro období první poloviny 50. let časopis *Tvorba*. Dále jsem podle potřeby nahlédl do *Literárních novin*, *Listů*, *Kulturní tvorby* a dalších časopisů. Některé důležité nepublikované texty jsem nacházel v různých archivních fondech. Z institucionálních fondů se jednalo o archiv Ústavu dějin KSČ uložený v pražském Národním archivu. Dalším zdrojem nepublikovaných prací byly pozůstalosti, taktéž spravované Národním archivem. Pracoval jsem se materiály uloženými v pozůstalostech Karla Bartoška, Františka Janáčka a Karla Kreibicha.

Druhou část pramenné základny tvoří archivní materiály vztahující se k institucionálnímu vývoji stranického dějepisectví a jeho vztahu ke komunistické straně. Pracoval jsem především s již zmiňovaným archivním fondem Ústavu dějin KSČ, který je nejdůležitější sbírkou materiálů pro studium stranického dějepisectví. Obsahuje texty formulující koncepcce historického výzkumu, zápisy z porad vedoucích orgánů ústavu a jeho součástí, materiály stranické organizace ústavu, písemnosti vzniklé z kontaktů ústavu s dalšími vědeckými a politickými institucemi a řadu dalších textů ilustrujících činnost ústavu a s ním spojených badatelů, např. posudky na práce o KSČ a dělnickém hnutí či archiv časopisu *Příspěvky k dějinám KSČ/Revue dějin socialismu*. Zvláště důležitá je sbírka návrhů usnesení a přijatých usnesení vedoucích orgánů KSČ, které se týkaly stranického dějepisectví. Tyto dokumenty jsem použil k zmapování kontaktů stranické historiografie s vedením komunistické strany. Pro poznání personálií jsem využil rozsáhlou sbírku kádrových materiálů. Dále jsem využil dokumenty z archivu ÚV KSČ týkající se činnosti vedoucích stranických orgánů. Také jsem nahlédl do některých archiválií uložených v Archivu bezpečnostních složek.

Specifickým druhem pramenů jsou rozhovory s pamětníky. Vzpomínky historiků, s nimiž jsem byl během psaní práce v kontaktu, považují především za zdroj inspirace a upozornění na některé dnes lehké přehlédnutelné detaily. Jedná se o pamětnické, osobní postřehy ke zkoumané tématice. Z historiků-pamětníků jsem vedl delší rozhovory s Čestmírem Amortem, Janem Galandauerem, Zdeňkem Hradilákem, Janem Křenem, Františkem Svátkem a Václavem Vrabcem. Jelikož cílem této práce nebylo zpracování „paměti historiografie“, neprováděl jsem systematický orálně historický výzkum a na mé nepublikované rozhovory s historiky taktéž neodkazuji v poznámkovém aparátu. Z již existujících orálně historických pramenů jsem využil rozhovory s reformními historiky uložené ve sbírce Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970, již spravuje Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Tato interview jsou unikátní tím, že byla pořízena již na počátku 90. let a vedli je sami někdejší reformní historici působící ve zmíněné komisi. Tazatelé a zpovídání se důvěrně znali a detailně se orientovali v probírané tématice, takže rozhovory jsou faktograficky podrobné a po osobní stránce velmi otevřené. Pro potřeby mého textu jsem dále využil některá publikovaná i nepublikovaná písemná svědectví memoárového charakteru.

Tématu československé stranické historiografie 50. a 60. let věnovala historická věda jen minimální pozornost. Ačkoli v dnešním dějepisectví panuje přesvědčení o nutnosti studovat vývoj oboru ve druhé polovině 20. století, k dispozici je jen velmi málo relevantních prací.¹ Kromě přehledové a interpretačně nepřilíš přínosné knihy Josefa Hanzala zatím nebyl publikován jiný pokus o syntézu vývoje historické vědy v poválečném Československu.² Zájemce o studium dějin české a československé historiografie po roce 1945 může sáhnout pouze po několika titulech. Polský historik Maciej Górny sepsal monografii o vztahu marxismu a nacionalismu v československém dějepisectví.³ Zatím jedinou knižní biografii významného historika poválečného období zpracoval Bohumil Jiroušek, jehož lze v českém prostředí zároveň považovat za průkopníka moderního výzkumu marxistické historiografie v Československu.⁴ Vedle vlastních textů připravil k vydání také kolektivní monografii o marxismu v československém dějepisectví.⁵ Dále je třeba připomenout knižní soubor studií

¹ Srov. NODL, Martin: *Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945-1950*, Soudobé dějiny 1/2001, s. 9–22.

² HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945-1989*. Karolinum, Praha 1999.

³ GÓRNY, Maciej: *Między Marksem a Pałackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*. TRIO, Warszawa 2001.

⁴ JIROUŠEK, Bohumil: *Josef Macek. Mezi historií a politikou*. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2004; TÝŽ: *Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie - možnosti a meze studia*, Český časopis historický 4/2006, s. 884–905.

⁵ JIROUŠEK Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie (Kapitoly z historiografie 20. století)*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav, České Budějovice 2008.

Martina Nodla, z nichž některé se věnují také domácí historiografii především 50. a 60. let.⁶ Z časopisecky publikovaných statí je nutné zmínit především článek Michala Kopečka o legitimizační úloze historiografie na počátku 50. let⁷ či studii Karla Hrubého o prvním desetiletí *Československého časopisu historického*.⁸ K vývoji slovenské historiografie ve zkoumaném období pak vydal několik studií slovenský historik Adama Hudek.⁹ Další kratší příspěvky k tématu poválečné historiografie jsou rozesety v různých sbornících.¹⁰ Přímou k tématu stranického dějepiscetví jsem pak publikoval několik kratších textů, které vznikly během psaní této dizertační práce.¹¹

Badatel zabývající se dějinami historiografie musí pracovat také s literaturou zkoumající dobové myšlení a kulturu. Taktéž k tomuto tématu neexistuje velké množství titulů, které by předmět svého výzkumu pojímaly jako svébytný myšlenkový směr zasluhující hlubší obsahovou analýzu a nikoliv jako ono pověstné „falešné vědomí“. Nejvýznamnějším domácím titulem z oblasti dějin myšlení po roce 1945 je monografie Michala Kopečka o vzniku tzv. marxistického revizionismu ve střední Evropě.¹² Mimořádně podnětná je známá a kontroverzní publikace z pera Alexeje Kusáka o vztahu kultury a politiky v letech 1945 až

⁶ NODL, Martin: *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007.

⁷ KOPEČEK, Michal: *Ve službách dějin, ve jménu národa: historie jako součást legitimizace komunistických režimů ve střední Evropě v letech 1948-1950*, Soudobé dějiny 1/2001, s. 23–43.

⁸ HRUBÝ, Karel: *První desetiletí Československého časopisu historického (1953-1962)*, Český časopis historický 4/1999, s. 780–802.

⁹ HUDEK, Adam: *Slovenská historiografia a československé dejiny v rokoch 1918-1968*, Forum Historiae 1/2007, http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/Hudek.pdf (staženo 22. 10. 2010); TÝŽ: *Pokus o konštruovanie marxistického národného príbehu v rokoch 1948–1955*, Historický časopis 4/2007, s. 721–739; TÝŽ: *Vytváranie marxistickej periodizácie československých dejín v 50. rokoch 20. storočia*. In: JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2008, s. 253–270.

¹⁰ Srov. ZILYNSKÁ, Blanka-SVOBODNÝ, Petr: *Věda v Československu v letech 1945-1953. Sborník z konference (Praha, 18. - 19. listopadu 1998)*. Karolinum-Ústav dějin-Archiv UK, Praha 1999; BENEŠ, Zdeněk - JIROUŠEK, Bohumil - KOSTLÁN, Antonín (edd.): *František Graus – člověk a historik. Práce z dějin vědy 8*. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2004; BRENNER, Christiane; FRANZEN, K. Erik; HASLINGER, Peter; LUFT, Robert (Hrsg.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004*. R. Oldenbourg Verlag, München 2006.

¹¹ SOMMER, Vítězslav: *Tři fáze stranického dějepiscetví padesátých a šedesátých let*. In: JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2008, s. 271–286; TÝŽ: *Stranické dějepiscetví a československá reforma*. In: MERVART Jan - ŠTĚPÁN, Jiří a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století III. Osudové osmičky v našich dějinách*. Oftis, Ústí nad Orlicí 2008, s. 355–361; TÝŽ: *Kronikář komunistického Československa. Karel Kaplan a studium soudobých dějin*, Soudobé dějiny 2/2008, s. 341–356; TÝŽ: *Válka, odboj a hledání historické identity československého komunismu*. In: HAZDRA, Zdeněk (ed.): *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939–1945)*. ÚSTR, Praha 2009, s. 111–124; TÝŽ: *Odboj a revoluce nebo zápas o charakter národní existence? Dvě historiografické koncepce dějin Protektorátu a odboje v kontextu československé reformy šedesátých let*. In: PEJČOCH, Ivo – PLACHÝ, Jiří a kol.: *Okupace, kolaborace, retribuce*. VHÚ, Praha 2010, s. 153–165.

¹² KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Argo, Praha 2009.

1956.¹³ Především politickému myšlení se věnovali Bradley Abrams a Christiane Brenner.¹⁴ Dále je třeba zmínit práce Jiřího Křesťana o Zdeňku Nejedlém a studii Petra Šámala o Karlu Kosíkovi.¹⁵ Především institucionální rámec kulturní politiky a činnost ideologických aparátů mapují knihy Jiřího Knapíka a Michala Bauera.¹⁶

Z přehledu historiografické produkce vyplývá, že tato dizertační práce je první monografií zabývající se tématem stranického dějepisectví v Československu 50. a 60. let. Opírá se proto především o archiválie a značné množství dobových historiografických a ideologických textů. Vzhledem k velmi fragmentárnímu zpracování dějin české, slovenské a československé historiografie po roce 1945 se jako mimořádně důležitá jeví otázka teoretických a metodologických východisek této dizertační práce. Historik, jenž se rozhodne zabývat fungováním dějepisectví v podmínkách československé socialistické diktatury, záhy pocítí absenci bezprostředního historiografického kontextu, na nějž by navázal či se vůči němu kriticky vymezil. Má v rukou pouze několik málo prací a svou pozici musí hledat spíše v širších souvislostech historiografie komunismu či psaní dějin vědy. Rovněž může hledat inspiraci v zahraničních historiografiích či příbuzných vědních oborech, především v sociologii a filozofii vědy a vědeckého poznání. Zvolil jsem kombinaci obou naznačených přístupů a pokusil se zformulovat metodologii, která by byla „šitá na tělo“ zpracovávanému tématu. Současně jsem se snažil svůj přístup k dané problematice zasadit do obecnějších trendů ve výzkumu vědy. Proto jsem problematiku metodologie nezařadil do Úvodu, ale věnoval ji jednu celou kapitolu, která otevírá tuto dizertační práci.

¹³ KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Torst, Praha 1998.

¹⁴ ABRAMS, Bradley F.: *The Struggle for the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of Communism*. Rowman and Littlefield, Lanham 2004; BRENNER, Christiane: *Zwischen Ost und West: Tschechische politische Diskurse 1945–1948*. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2009.

¹⁵ KŘEŠŤAN, Jiří: Intelektuálové bez rozumu? Učenec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu. In: KÁRNÍK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu V. ÚSD – Dokořán*, Praha 2005, s. 15–41; TÝŽ: *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Státní ústřední archiv, Praha 1996; TÝŽ: „Poslední husita“ odchází. Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ, *Soudobé dějiny* 1/2005, s. 9–44; ŠÁMAL, Petr: „Česká otázka“ ve světle stalinismu: Karel Kosík a koncept levicového radikalismu, *Soudobé dějiny* 1/2005, s. 45–61.

¹⁶ KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Libri, Praha 2004; BAUER, Michal: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. H & H, Jinočany 2003.

1. Metodologická východiska práce

Výkladu o vývoji stranického dějepisectví v 50. a 60. letech předchází objasnění metodologických východisek této práce. Účelem následující kapitoly není automatické přijetí jedné z nabízející se metod, nýbrž formulace vlastního metodologického přístupu, jenž by odpovídal povaze zkoumané problematiky.

Nejdříve se pokusím zrekapitulovat vývoj výzkumu vědy a vědeckého poznání od tradičního chápání vědy až po její sociálně konstruktivistické pojetí. Právě druhý jmenovaný pohled na vědu považuji za hlavní metodologickou inspiraci, která významně ovlivnila můj způsob výzkumu stranické historiografie. Považuji proto za nutné vysvětlit genezi sociálně konstruktivistických přístupů ke studiu vědy a zamyslet se nad možnostmi jejich využití při výzkumu dějepisectví.

Ve druhé části této kapitoly nejdříve načrtnu obecné schéma sociálního zakotvení historikovy práce. Představím nejdůležitější aktéry, kteří se společně podílí na vzniku historického vědění. Poté se zaměřím na úvahy o definici historiografie a předmětu jejího zkoumání. Pokusím se stručně představit některé vlivné odpovědi na otázku: „Co je historie?“ Skrývá se pod ní především tázání po charakteru historikovy práce a povaze jejích výsledků. Mým záměrem je formulovat určitou definici historiografie a charakterizovat pravidla jejího fungování takovým způsobem, aby tyto definice mohly sloužit jako východisko pro výzkum tak specifického historiografického projektu, jakým byla československá stranická historiografie 50. a 60. let.

Závěr kapitoly se zabývá metodologickými problémy studia historiografie, která fungovala v podmínkách socialistické diktatury. Budu se snažit formulovat metodologický přístup, který na stranické dějepisectví nahlíží jako na svébytný historiografický projekt, jehož podoba odpovídala dobovým nárokům kladeným na historickou vědu. Cílem nastíněné metodologie je umožnění výzkumu dějepisectví jako institucionálně ukotvené sociální aktivity a zároveň jako spolutvůrce specifického historického myšlení. Zvolený způsob výzkumu se vymezuje vůči přístupům, nahlížejícím na minulé historiografie z hlediska normativních představ o fungování historické vědy.

1.1. Věda jako předmět zkoumání

V této podkapitole se pokusím o stručný nástin vývoje zkoumání vědy. Nejdříve se budu věnovat tradičním pohledům pracujícím s koncepcí tzv. ideální vědy. Následně se zaměřím na vývoj sociálního studia vědy od Thomase Kuhna po teorii sítí-aktérů reprezentovanou především Bruno Latourem. Mým cílem není vyčerpávající výklad, nýbrž načrtnutí základních vývojových trendů, z nichž vychází dodnes užívané výkladové rámce studia vědy a vědeckého poznání.¹⁷

1.1.1. Ideální věda

Tradiční představy o vědě a vědcích představují vlivný proud myšlení. Jelikož se jedná o stále živý a především v populárním nazírání na přírodní i společenské vědy dominantní způsob posuzování vědecké práce, je třeba mu věnovat pozornost. Tento pohled na vědu představím prostřednictvím několika vybraných příkladů. Budu se zabývat logickým pozitivismem, s ním polemizující teorií falzifikace Karla R. Poppera a sociologickým přístupem Roberta Mertona.

Tyto koncepce vycházely z tzv. hrdinského modelu vědy. Vznikl v 18. století a vyznačoval se tím, že „ztotožňoval vědu s rozumem: věda byla v jeho pojetí nezaujatá, nestranná, a pokud se jí člověk důsledně držel, byla zárukou pokroku ve světě“.¹⁸ Tato původně osvícenecká představa chápala vědu jako formální aktivitu, jako lineární proces akumulace vědění. Dle této interpretace vědci používají určité metody, díky nimž poznávají okolní svět, a postupem doby se jejich poznání neustále zdokonaluje a pomalu, ale jistě směřuje k nalezení definitivní pravdy o zkoumaném objektu.¹⁹ Idea vědeckého pokroku a objektivitu poznání byla zdrojem vysokého společenského kreditu vědy a vědců. Vycházela z ní legitimita vědeckého diskurzu. Vědci na základě této argumentace zakládali a stále zakládají svůj nárok na uznání univerzální platnosti vědění, které vytvářejí.

V moderní filozofii vědy byla odrazem těchto představ koncepce logického pozitivismu reprezentovaného mysliteli tzv. Vídeňského kruhu, zejména Rudolfem Carnapem. Vědecké

¹⁷ Základní informace k vývoji filozofie vědy a historiografie vědy srov. FAJKUS, Břetislav: *Filozofie a metodologie vědy: vývoj, současnost a perspektivy*. Academia, Praha 2005; ŠPELDA, Daniel: *Proměny historiografie vědy*. Filosofie, Praha 2009.

¹⁸ APPLEBYOVÁ, Joyce - HUNTOVÁ, Lynn - JACOBOVÁ, Margaret: *Jak říkat pravdu o dějinách. Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2002, s. 19.

¹⁹ SISMONDO, Sergio: *An Introduction to Science and Technology Studies*. Blackwell Publishing, Malden-Oxford-Carlton 2005, s. 1.

poznání dle logických pozitivistů vzniká tak, že vědci získávají data, která zobecňují a z nich vytvářejí teorie. Jedná se tedy o induktivní přístup, podle nějž na základě pozorování jednotlivostí vznikají generalizace. Teorie jsou úzce propojené s fakty a představují racionální konstrukce vznikající na základě analyzované sumy dat, jichž jsou logickými reprezentacemi.²⁰

Ke značnému zpochybnění představ o vědě jako nositelce dobra a pokroku došlo v první polovině 20. století. Objevila se otázka propojení vědy a moci, např. v případě nacistické vědy. Začal se projevovat celkový pesimismus ve vztahu k tradičním charakteristikám vědeckého poznání.²¹ Alternativy vůči koncepci logického pozitivismu, které by odpověděly kritikům vědy, nabídli Karla R. Popper a Robert K. Merton.

Popper se zabýval problematikou vědeckého a nevědeckého poznání. Svou deduktivní teorii falzifikace představenou v díle *Logika vědeckého bádání* (1934) postavil proti představám o induktivní podstatě vědeckého poznání, které formuloval logický pozitivismus. Popper považoval za vědeckou takovou teorii, kterou lze testovat zkušeností. Kritériem vědeckosti již nebyla verifikovatelnost, ale falzifikovatelnost.²² Vědecká teorie je platná do té doby, dokud není vyvrácena novým empirickým poznáním. Podle Poppera „*empirický vědecký systém musí dovolovat své vyvrácení zkušeností*“.²³ Nevědecké jsou ty teorie, které nelze falzifikovat, které dokáží vysvětlit cokoli – mezi takové nevědecké teorie Popper řadil např. psychoanalýzu nebo marxismus.²⁴ Prohlubování empirického poznání a jeho konfrontace s platnými teoriemi pro něj byly důkazem existence vědeckého pokroku. Proces empirické falzifikace vědeckých teorií pokládal za záruku zdokonalování a neustálého vývoje vědeckého poznání. Popper napsal: „*Věda nikdy nesleduje iluzorní cíl učinit své odpovědi definitivními, ba ani pravděpodobnými. Postupuje spíše k nekonečnému a přesto dosažitelnému cíli: stálému objevování nových, hlubších a obecnějších problémů a podrobování našich vždy zkusmých odpovědí stále obnovovaným a stále přísnějším testům.*“²⁵

Jestliže se Popperův přístup pohyboval na rovině filozofie vědy, funkcionalistická koncepce Roberta K. Mertona hájila vědu ze sociologických pozic. V eseji *Normativní struktura vědy* (1942) se zabýval existencí norem sdílených členy vědecké obce. Merton považoval jejich existenci za záruku objektivitu vědeckého poznání. Komplex těchto norem nazýval „*étosem vědy*“, jenž je vyjádřen formou „*předpisů, zákazů, preferencí a oprávnění...*“

²⁰ SISMONDO, Sergio: *An Introduction to Science and Technology Studies*, s. 1–2.

²¹ Srov. ZIAUDDIN, Sardar: *Thomas Kuhn a vědecké války*. Triton, Praha 2001, s. 14–22.

²² POPPER, Karl Raimund: *Logika vědeckého bádání*. OIKOYMENH, Praha 1997, s. 19.

²³ Tamtéž, s. 20.

²⁴ SISMONDO, Sergio: *An Introduction to Science and Technology Studies*, s. 4.

²⁵ POPPER, Karl Raimund: *Logika vědeckého bádání*, s. 306.

legitimizovanými v rámci institucionálních hodnot“.²⁶ Merton definoval čtyři základní normy dodržované vědeckou komunitou, které považoval za základ vědeckého étosu. První normou byl „universalismus“ zaručující, že přijetí či odmítnutí tvrzení ucházejících se o vědecký status nezáleží na osobě jejích autorů, protože „jejich rasa, národnost, vyznání, třídní původ a osobní kvality jsou jako takové irelevantní“.²⁷ Druhou normou byl „komunismus“ neboli veřejné vlastnictví vědeckého poznání a kolektivní charakter jeho utváření. Dalším základním předpokladem vědeckosti byla „nezaujatost“ jako výsledek institucionální kontroly vědců, která je nutí nerespektovat partikulární zájmy při provádění výzkumu a formulování teorií. Posledním stavebním kamenem Mertonovy teorie byl „organizovaný skepticismus“ nutící vědce k neustálému pochybování o soudech svých kolegů a jiných autorit. Představoval zdroj věčných konfliktů vědců s nedemokratickými snahami o kontrolu či omezení vědeckého bádání. V Mertonově pojetí byly vnitřní kontrolní mechanismy vědecké komunity zárukou vědecké objektivitě a vědeckosti vůbec.

Všechny výše představené přístupy hovořily o ideální vědě. Věřily v možnost vědeckého pokroku za předpokladu respektování jistých metodologických, institucionálních či procedurálních standardů. V jejich pojetí byli vědci v podstatě odříznuti od zbytku společnosti, žili ve světě svých pracoven a laboratoří, kde striktně dodržovali daná pravidla a zdokonalovali poznání světa. Porušení daných norem bylo příčinou neúspěchu, vědec byl demaskován jako pavědec (ne-vědec) a jeho závěry byly navždy zdiskreditovány. Tyto přístupy se tedy stále pohybovaly v hranicích „hrdinského modelu vědy“.

Události druhé světové války však definitivně nabořily představy o ideální vědě. Především angažmá vědeckých pracovníků při vývoji zbraní hromadného ničení otřásl s příběhem zobrazujícím dějiny vědy jako cestu za pravdou a objektivitou. Kritické vyrovnání se zjevným selháním tradičních představ o roli vědy ve společnosti vedlo k akcentování výzkumu sociálních souvislostí vědeckého poznání. Tento proces nebyl vyjádřen pouze prostou kritikou vědců, ale také postupným přeformulováním pohledu na historický vývoj vědy a její místo ve vztahu společnost – moc – vědění. Od 60. let 20. století se postupně začínaly prosazovat pohledy na vědu hovořící o historické a sociální podmíněnosti vědci vytvářeného vědění.

²⁶ MERTON, Robert K.: *The Normative Structure of Science*. In: TÝŽ: *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. (edited by Norman W. Storer). The University of Chicago Press. Chicago and London 1973, s. 269.

²⁷ Tamtéž, s. 270.

1.1.2. Sociální studium vědy

Zájem o roli vědy a vědců ve společnosti rozhodně nebyl novinkou druhé poloviny 20. století. Těmito otázkami se zabývali myslitelé od Francise Bacona přes Condorceta a Saint-Simona až po Augusta Comta, Maxe Webera, Ernsta Macha či Michaela Polányiho. Tito a jiní autoři otevřeli řadu témat jako podíl vědců na vládě, vědecké spravování společnosti nebo otázku vztahu mezi vědou a kulturou a mnoho dalších.²⁸

Skutečným přelomem v interpretaci vzniku vědeckého poznání byla publikace knihy *Struktura vědeckých revolucí* (1962) amerického filozofa Thomase S. Kuhna.²⁹ Nesnažil se hledat ideální vědu či definovat hranici mezi vědeckým a nevědeckým. Kuhn si položil základní otázku: Co vlastně vědci dělají? Zajímalo jej, jak vypadá praxe vědy. Na příkladech z dějin vědy sledoval činnost vědců a s ní spojené proměny jejich pohledu na svět. Došel k závěru, že vývoj vědy není lineární, ale pohybuje se v určitých cyklech. Existují období stability, která jsou narušována radikálními zvraty, pro které Kuhn použil termín „vědecké revoluce“. Ty přináší nové standardy a vědecký výzkum se pak znovu vyvíjí k další fázi stability.

Pro pochopení Kuhnova schématu je třeba vysvětlit několik důležitých termínů, s nimiž jeho model vývoje vědy pracoval. Prvním a klíčovým termínem je „paradigma“. V teoretické rovině lze paradigma charakterizovat jako pohled na svět, který podmiňuje volbu způsobu zacházení s fakty, daty či pozorováními. V rovině praktické si lze pod tímto pojmem představit modely chování a jednání. Ve vědě pak představuje teoretický a praktický rámec úspěšného výzkumu, jenž je v jisté době hodno následovat. Paradigma je tedy souborem představ o světě a zažitých, všeobecně uznávaných norem, jimiž se řídí vědecký výzkum. Je definováno historicky jako pevně zakotvené v čase. Paradigma je výrazem určitého chápání reality a zároveň představuje zdroj metod a teoretických nástrojů, s nimiž vědci v daném období pracují. Paradigma tak určuje konkrétní podobu vědění. Dalším Kuhnovým termínem je „normální věda“. Označuje vědecký výzkum v období stability, v období „vlády“ paradigmatu. V této fázi vědecká práce připomíná vyplňování křížovky, kdy vědci ví, přibližně jakých odpovědí se mají dopátrat. Paradigma v době normální vědy určuje rámec výzkumu a říká co a jak má vědec zkoumat. V tomto období se věda utěšeně rozvíjí dle představ vědeckého mainstreamu, protože paradigma není s ničím konfrontováno a nikdo jej

²⁸ Srov. TURNER, Stephen: *The Social Study of Science before Kuhn*. In: HACKETT, Edward J.; AMSTERDAMSKA, Olga; LYNCH, Michael; WAJCMAN, Judy (eds.): *The Handbook of Science and Technology Studies*. Third Edition. The MIT Press, Cambridge-London 2008, s. 33–62.

²⁹ KUHN, Thomas Samuel: *Struktura vědeckých revolucí*. OIKOYMENH, Praha 1997.

nezpochybňuje. Vědci hromadí poznatky, splňují dobové představy o vědeckém pokroku a pohybují se v rámci výše nastíněného konsensu. Paradigma se však postupně dostává do krize. Objevuje se totiž čím dál více anomálií, které nezapadají do stanovených a zažitých způsobů výzkumu. Vědci si stále častěji kladou otázky, na něž jim činnost v rámci normální vědy nemůže dát odpověď. Tehdy dochází ke zvratu neboli „vědecké revoluci“. Čím dál více vědců se přiklání k odlišnému způsobu provozování vědy. Z nonkonformní alternativy se postupně stává nové paradigma.

S Kuhnovým modelem vývoje vědy úzce souvisí pojem „nesouměřitelnost“. Jednotlivá paradigmaty jsou dle Kuhna nesouměřitelná. Jedná se o odlišné způsoby vnímání světa, které vyžadují odlišné výklady např. teoretických termínů. Paradigmaty jsou pevně zakotvena ve svých historických, sociálních či geografických souřadnicích. Vědecké revoluce tudíž nelze ztotožňovat s vědeckým pokrokem. Jsou to projevy změny mající podobu přechodů z jednoho paradigmatu k druhému.

Kuhn tedy nepovažoval vědu za lineární proces kumulace znalostí, jenž by přinášel neustálé zdokonalování lidského poznání. Vědu chápal jako sociální aktivitu vykonávanou společností vědců, kteří fungují v konkrétních historických podmínkách. O platnosti vědeckých teorií rozhoduje povaha paradigmatu, tzn. doba jejich vzniku a způsob myšlení té které epochy, respektive konkrétní vědecké komunity. Tyto faktory určují, zda je vědcovo tvrzení ostatními odborníky přijato nebo je zcela odmítnuto a označeno za nevědecké. Důraz na odmítnutí lineárního vývoje vědy pak Kuhnovo schéma brání před nařčením z prostého historismu.

Schéma vědeckých revolucí nabídlo nekonvenční pohled na vznik vědeckého poznání, který narušoval tradiční představu o vědeckém pokroku. Pro tento model však nebylo téma pokroku příliš důležité. V centru jeho zájmu stálo zkoumání změny paradigmat a její souvislost s každodenní vědeckou praxí. *Struktura vědeckých revolucí* se setkala s řadou kritických ohlasů. Kuhn byl např. obviňován z toho, že interpretuje vědu jako v podstatě iracionální aktivitu. Jeho vysvětlení důvodů, proč se vědci nakonec přiklání k novému paradigmatu, bylo vykládáno jako aplikace perspektivy práva silnějšího na dějiny vědy.³⁰ Kuhnova práce se přesto stala jednou z nejvlivnějších knih o vývoji vědeckého poznání. Byla inspirací pro prudký rozvoj sociálního výzkumu vědy v následujících desetiletích. Proto se bádání o vědě dělí na dobu „před Kuhnem“ a „po Kuhnovi“.³¹ Také pro moji práci bude

³⁰ SISMONDO, Sergio: *An Introduction to Science and Technology Studies*, s. 19.

³¹ Samostatnou kapitolu představují radikální kritici vědeckého poznání. Významným představitelem kritického pohledu na vědu a její údajnou metodologickou racionalitu byl kontroverzní a velmi inspirativní myslitel Paul

Kuhnův model změny paradigmat a vědeckých revolucí jedním z nejdůležitějších teoretických východisek.

Od 70. let 20. století se začal rozvíjet obor zvaný Science Studies, Social Studies of Science či Science&Technology Studies. V mém textu tyto rozličné teorie a metody označuji souhrnným termínem sociální studia vědy (SSV). Obecně lze v případě SSV hovořit o sociálním konstruktivismu.³² Vycházejí z přesvědčení, že vědění je aktivně vytvářeno, konstruováno v sociálně zakotvených procesech. Není tedy něčím přirozeným, již existujícím, co je třeba objevit jako neznámý kontinent. Je to sociální konstrukt vznikající v komplikovaných interakcích řady spolupůsobících faktorů. Tyto faktory nejenže určují podobu výsledků vědeckého bádání, ale také hrají klíčovou roli v procesu jejich uznání odbornou i laickou veřejností. Sociálně konstruktivistické přístupy chápou vědu jako hru různých zájmů a představ v konkrétních sociálních, historických a geografických podmínkách, nikoliv jako hrdinské usilování o stále dokonalejší znalosti. Konečnou podobu vědeckého poznání tudíž určují především okolnosti jeho vzniku. Závěry vědeckých výzkumů nejsou logickými reprezentacemi skutečnosti, nýbrž konstrukcemi, které musí obstát v konfrontaci s jinými podobnými výtvyry v soutěži o získání statutu uznávaného vědeckého poznatku.

Záběr SSV je velmi široký. Zabývají se výzkumem vědeckých komunit, jejich fungováním a vlivem na výsledky vědecké činnosti. Řeší otázky vědeckých norem a etiky, např. problematiku vědeckého podvodu. Zkoumají, zda se věda skutečně řídí výše zmíněnými „mertoniánskými normami“. S výzkumem vědeckých komunit souvisí také téma vztahu vědců k laické veřejnosti. V těchto případech badatel hledá hranice vědy a vědeckosti, zkoumá vliv veřejnosti na formování vědeckého poznání a zajímá se o problematiku popularizace vědy a vytváření jejího veřejného, populárního obrazu.

Feyerabend. Ve své nejdůležitější práci *Rozprava proti metodě* (1975) označil vědu za jeden z možných výkladů světa srovnatelný např. s náboženstvím a mystikou, čímž napadl snahu činit z vědeckosti jediné kritérium pravdivosti. Zároveň se na řadě příkladů z dějin vědy snažil poukázat na roli náhody při dosažení vědeckých objevů. Poukázal také na vnitřní rozpornost zdánlivě racionálních vědeckých metod a teorií. V jeho pojetí byla věda v podstatě anarchistický podnik, jenž ve svůj prospěch zapojuje všechny faktory, které mu pomůžou k úspěšnému završení výzkumu (metodologie *anything goes* – vše je dovoleno). Feyerabend kritizoval snahu vědců uzurpovat si právo na jediný správný výklad světa a ideologický rozměr role vědy v moderních společnostech. Srov. FEYERABEND, Paul K.: *Rozprava proti metodě*. Aurora, Praha 2001. Dále srov. TÝŽ: *Tři dialogy o vědění*. Vesmír, Praha 1999.

³² První významnou prací operujících s termínem „sociální konstrukce“ je BERGER, Peter Ludwig - LUCKMANN, Thomas: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1999 (kniha vyšla poprvé v roce 1966). Kritické pojednání o problematice sociálního konstruktivismu a jeho významu při studiu vědy přináší HACKING, Ian: *Sociálna konštrukcia – ale čoho? Čo je a čo nie je sociálnou konštrukciou*. Kalligram, Bratislava 2006. Shrnutí významu teze o sociální konstrukci reality pro studium vytváření vědeckého poznání srov. SISMONDO, Sergio: *Introduction to Science and Technology Studies*, s. 51–64.

Dalším klíčovým tématem je otázka vědeckých kontroverzí. Takový výzkum se zabývá strategiemi, jimiž vědci prosazují svá tvrzení ve vědeckých sporech. Ptá se, co vědce vede k tomu, že přijmou určité tvrzení a učiní z něj vědecký fakt a jiné naopak odmítnou jako chybné. Zkoumá zejména otázku rétoriky, psaní vědeckých studií a obecně téma legitimizace a delegitimizace vědeckých tvrzení.

Významná je také problematika diskriminace v přístupu ke vědě a otázky týkající se uznávání vědeckých výsledků a stratifikace vědeckých komunit. Důležitá jsou především feministická studia vědy zabývající se pozicí žen ve vědě, maskulinním nastavením fungování vědy a vnímáním vědy jako mužské činnosti. Snaží se zjistit, jaký mají tyto genderové faktory vliv na výslednou podobu vědeckého poznání. Stále důležitější jsou také postkoloniální studia vědy, v jejichž rámci se badatelé z bývalých kolonií vymezují vůči vědeckému eurocentrismu, snaží se vypořádat s kulturním dědictvím západu a dekonstruovat ideu univerzální platnosti myšlenkového odkazu osvícenství a západní modernity. Zabývají se vědami neevropských národů (Indie, Čína, muslimský svět) či vztahem centra a periferie.³³

Z řady badatelských přístupů obvykle zahrnovaných do SSV na stránkách své práce připomenu dva, které jsou obecně považovány za nejvýznamnější. Za jeden z prvních pokusů o výzkum vědy v jejích kulturních a sociálních souvislostech lze považovat tzv. silný program (v orig. Strong Programme). Označuje skupinu sociologů a historiků vědy působících v 70. letech v Edinburghu. Jeho hlavní představitel David Bloor shrnul v knize *Knowledge and Social Imagery* (1976) základní pravidla sociálního výzkumu vědeckého poznání. Prvním Bloorovým metodologickým pravidlem byla „kauzálnost“, tzn. zkoumání všech (sociálních i jiných) podmínek, které výročkům dávají status vědeckého poznání. Druhým pravidlem byla „nestrannost“. Badatel zkoumá úspěšné i neúspěšné výzkumné programy a se stejným respektem přistupuje k tvrzením racionálním i iracionálním, pravdivým i nepravdivým. Bloor dále zmiňoval „symetričnost“ výkladu, který má stejným způsobem vysvětlovat falešné i pravdivé vědecké výroky. Důležité bylo také pravidlo „reflexivity“, které říká, že metody silného programu musí být aplikovatelné také na samu sociologii vědy.³⁴ Bloor a jeho kolegové přistoupili k vědě jako k objektu sociologického bádání bez ohledu na to, zda se jednalo o výzkumné programy obecně uznávané nebo odmítnuté jako nevědecké či zastaralé.

³³ Jelikož se tato práce věnuje historiografii, je nutné připomenout zejména indický historiografický projekt Subaltern Studies, jenž představuje nejvýznamnější projev postkoloniální kritiky na poli dějepisců. Jeho vývoj jsem se pokusil stručně načrtnout v SOMMER, Vítězslav: Postkoloniální kritika a Subaltern Studies. In: MERVART, Jan – STŘEDOVÁ, Veronika a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století IV*. FF UHK – Ofts, Ústí nad Orlicí 2009, s. 277–284. Stručný nástin vývoje projektu z pera jedno z jeho klíčových představitelů srov. CHAKRABARTY, Dipesh: *Subaltern Studies and Postcolonial Historiography*. In: *Nepantla: Views from South* 2000/1, s. 9–32.

³⁴ BLOOR, David: *Knowledge and Social Imagery*. Routledge and Kegan Paul, London 1976, s. 4–5.

Z toho vyplývá, že sociální faktory lze považovat nejen za příčinu neúspěchu, ale také úspěchu a obecného přijetí závěrů konkrétního vědeckého výzkumu.

Druhým dodnes velmi vlivným přístupem ke studiu vědy je teorie sítí-aktérů (Actor-Network Theory, ANT) reprezentovaná především dílem francouzského filozofa a sociologa Bruno Latoura.³⁵ Kombinuje sociologii vědy s antropologickým zkoumáním vědeckých aktivit. První prací definující ANT byla Latourova a Wooglarova kniha *Laboratory Life* (1979), která zkoumala chování vědců v laboratoři, tedy v jejich přirozeném prostředí.³⁶ Latour s Wooglarem se pokusili analyzovat proces konstruování vědeckých faktů v systému vědecké laboratoře. Zajímali se o praktickou stránku vědecké činnosti a mapovali průběh celého procesu konstrukce faktu od základního výzkumu po napsání odborné studie.

Jednou z nejvýznamnějších Latourových prací je kniha *Science in Action* (1987).³⁷ Latour v ní označil vědecká fakta za „černé skřínky“, součástky, které chápeme jako uzavřenou entitu zapojenou do našeho systému vědění. Úkolem sociálního studia vědy je tyto „černé skřínky“ otevírat a sledovat proces utváření obecně uznávaného faktu. Latour tento úkon přirovnal k otevření Pandořiny skřínky, kdy badatel sleduje série vědeckých kontroverzí a vnitřních a vnějších tlaků všeho druhu. Úkolem sociologa či historika vědy je zkoumání nikoliv „hotových“ faktů, ale právě „vědy v akci“, tedy procesů utváření vědění.

Latour chápe vědu jako kolektivní aktivitu, v jejímž základu stojí získávání podpory pro konkrétní vědecký záměr. Klíčovým termínem je „translace“ (v orig. translation), označující proces vytváření spojení za účelem získání co nejširší podpory pro vědecký projekt. Pokud vědec chce, aby jeho výzkum byl úspěšný, musí do něj zapojit co možná nejvíce spojenců, kteří se stávají oporou jeho usilování. Vytváří se tak síť aktérů, v níž probíhá translace a která ve finále konstruuje definitivní produkt vědcova výzkumu. Čím více aktérů je zapojeno do sítě a čím hustší síť je, tím větší je pravděpodobnost, že vědecký projekt bude úspěšný. Úspěch výzkumného projektu je určen stabilitou těchto sítí, tzn. množstvím zapojených a o projektu přesvědčených aktérů. Vědecká práce je především procesem získávání spojenců, kteří přijmou vědecký projekt za svůj, dále jej rozvíjí a v konečném

³⁵ Dalšími předními představiteli ANT jsou sociologové John Law a Michel Callon. V českém prostředí se aplikací této teorie zabývá sociolog Zdeněk Konopásek, především na stránkách jím redigovaného časopisu *Biograf*.

³⁶ LATOUR, Bruno - WOGLAR, Steve: *Laboratory Life: the Social Construction of Scientific Facts*. Princeton University Press, Princeton 1986 (1.vyd. 1979).

³⁷ LATOUR, Bruno: *Science In Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Harvard University Press, Cambridge 2003 (1. vyd. 1987).

důsledku ovlivňují jeho výslednou podobu. Jak říká jedno z základních pravidel Latourovy metodologie, osud vědcových tvrzení je v rukou ostatních.³⁸

Přínos ANT je také v jejím chápání aktérů. Nemusí se jednat pouze o osoby či skupiny, ale také o ne-lidské aktéry jako přístroje či technologie. Proto se hovoří o sítích heterogenních aktérů. Souhra lidských a ne-lidských aktérů vytváří sociální pořádek, v němž vzniká vědecké poznání. ANT je použitelná také pro analýzu dalších systémů.³⁹ Lze ji charakterizovat jako „vztahový materialismus“.⁴⁰ Zabývá se interakcí aktérů v sítích, jejichž povaha je materiální. ANT zkoumá praxi vědy a bere v potaz nejen průběh výzkumu jako takového, ale také přítomnost a mnohdy určující vliv ekonomických a politických vlivů. Stranou však nenechává ani problematiku zapojení teorií či ideologií do sítí formujících vědecké poznání.

Přestože se ANT používá především pro studium fungování přírodních věd a role technologií ve společnosti, považují tuto metodologii za důležité východisko pro můj výzkum stranického dějepisectví.⁴¹ Optika heterogenních a proměňujících se sítí umožňuje vidět proces vzniku historického vědění jako komplikovanou hru různých zájmů, od ideologických představ po čistě materiální faktory. Důležité jsou jak narativní strategie dějepisectví, tak politické aktivity historiků či ekonomické zájmy, např. problém zajištění každodenního fungování vědecké instituce. Historiografie v tomto pojetí není statická struktura stojící mimo společnost, ale komplex osob, institucí a idejí, který se neustále vyvíjí.

Bruno Latour nazval takový přístup k sociální realitě „symetrickou antropologií“, jejíž teoretický základ načrtnul v knižním eseji *Nikdy jsme nebyli moderní*. Prohlásil, že ke studiu vědy a vědců je třeba přistupovat stejným způsobem, jakým antropolog studuje domorodé kmeny. Je nutné analyzovat materiální (politické, sociální) a duchovní (diskurzivní) faktory v jejich vzájemném propojení, v jejich společné existenci. Latour napsal: „*Epistemologie, sociální vědy a vědy o textu mají domény, kde se jim dobře daří, avšak pouze pod podmínkou, že jsou oddělené. Pokud jsou, která sledujete, prochází všemi třemi doménami, už vás nikdo nechápe. Pokud etablovaným disciplínám poskytnete pěknou sociotechnickou síť, epistemologové z ní vyberou pojmy a odtrhnou je od všech kořenů, které by mohly vést*

³⁸ Tamtéž, s. 258–259.

³⁹ Stručně uvedení do problematiky ANT srov. LAW, John: *Notes on the Theory of Actor Network: Ordering, Strategy and Heterogenity*. Published by the Centre for the Science Studies, Lancaster University, dostupné na URL: <http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/law-notes-on-ant.pdf> (staženo 9.6.2009).

⁴⁰ SISMONDO, Sergio: *An Introduction to Science and Technology Studies*, s. 65-74. Nejnověji pak LATOUR, Bruno: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press, Oxford 2005.

⁴¹ K inspiraci ANT se hlásí také historik Václav Kaška zkoumající fungování komunistické ideologie v nejnižších patrech hierarchie KSČ. Srov. KAŠKA, Václav: *Indoktrinace členů KSČ během tzv. dnů komunistické výchovy 1948-1949: organizace, ideologické zázemí, lokální průběh*, Dějiny-teorie-kritika 1/2008, s. 39–78.

k sociálnému anebo k rétorice; sociálni vědci vystihnou sociální a politickou dimenzi a očistí ji od jakéhokoliv objektu; sémiotici sice zachovají diskurz, ale očistí jej od každého nevhodného spojení s realitou... Náš intelektuální život je potud rozpoznatelný, pokud epistemologové, sociologové a dekonstruktivisté dodržují od sebe přiměřenou vzdálenost a tak živí kritiku poukazováním na slabiny ostatních přístupů... Jedno nebo druhé: buď sítě, které jsme rozvinuli skutečně neexistují a kritici této studie vědy je plným právem marginalizovali či rozsekali na tři oddělené celky – fakta, moc, diskurz -, anebo jsou sítě takové, jak jsme je popsali a prochází hranicemi velkých knížectví kritiky – nejsou ani objektivní, ani sociální, nejedná se ani o efekty diskurzu, a přitom jsou reálné, kolektivní a diskurzivní.“⁴²

Můj výzkum historiografie bude vycházet ze sociálně konstruktivistických pozic. Jak jsem již naznačil v úvodu k této kapitole, nehodlám metodologické přístupy Kuhna, Latoura a ostatních aplikovat doslova. Chápu je jako důležitou metodologickou inspiraci, která může pomoci při výzkumu dějepisectví, které badatel chápe jako živý organismus složený z osob, institucí, historických narativů a interpretačních schémat fungujících v širším společenském kontextu.

⁴² LATOUR, Bruno: *Nikdy sme neboli moderní. Esej o symetrickej antropológii*. Kalligram, Bratislava 2003, s. 16–18.

1.2. Sociální výzkum historiografie

V této podkapitole se pokusím načrtnout schéma zobrazující sociální zakotvení historikovy práce. Představím zde jednotlivé aktéry, jejichž vzájemnou interakcí vzniká historické vědění. Poté stručně nastíním metodologii sociálního výzkumu dějepisectví, která vychází z definice historie jako historiky vytvářeného specifického diskurzu o minulosti. Následně představím metodologická východiska této práce ve vztahu k problematice výzkumu dějepisectví fungujícího v podmínkách československé socialistické diktatury 50. a 60. let. Budu se věnovat především otázce vztahu mezi mocí a věděním.

1.2.1. Sociální zakotvení historikovy práce

Výzkum dějepisectví obvykle vychází od osoby historika jako autora textu či výroku, jehož prostřednictvím je formulováno historické vědění. Historik vytváří historická fakta a interpretace minulosti a formuluje ucelená historická vyprávění. Tuto činnost však neprovádí pouze ve „spolupráci“ s prameny nebo výsledky jiných výzkumů. Žije v konkrétních společenských podmínkách formovaných společným působením kulturních, politických či hospodářských vlivů. Výsledky své práce pak vědomě či nevědomě utváří podle společenského kontextu, do něž svými texty vstupuje. Historik je sice jedním z klíčových aktérů historického výzkumu, důležitou roli však mají také další významní hráči. Vytváření historického vědění je proto nutné sledovat v širších dobových souvislostech. Právě činnost ostatních zapojených aktérů může do značné míry ovlivnit či dokonce předurčit výsledek historikovy práce.

Vedle historiků jsou další důležitou součástí historiografie odborné historické instituce. Moderní historická věda je institucionalizovanou činností. Jen málokdy může historik smysluplně pracovat jako soukromý badatel.⁴³ Ve valné většině případů funguje v rámci institucí, jakými jsou akademické i neakademické vědecké ústavy nebo univerzity. V jiných případech je institucemi financován, např. grantovými agenturami nebo rozličnými veřejnými či soukromými nadacemi. Instituce zásadním způsobem ovlivňují práci historika. Mají své badatelské koncepce, pracovní záměry a plány. Zároveň jsou pro historika zdrojem obživy.

⁴³ Významnou výjimkou v českém prostředí je neoficiální historiografie 70. a 80. let. V této práci však bude hrát pouze okrajovou úlohu. Mnou popisovaný vývoj tvoří předešlu tomuto fenoménu. K problematice neoficiálního či nezávislého dějepisectví srov. PREČAN, Vilém: Nezávislé dějepisectví v Československu 1969–1980. In: TÝŽ: *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah let 1973–1993*. Uspořádal Milan Drápala. ÚSD AV ČR-Doplňek, Brno-Praha 1994, s. 302–319.

Platí jej a mají určitou představu o tom, jakou práci má historik za poskytnutou mzdu či finanční podporu odvést. V moderní historiografii se historik nevyhne spolupráci s různými institucemi a je v menší či větší míře ovlivněn jejich představami o historické vědě. V tomto ohledu mají instituce velký vliv na formulaci historického vědění. Nejsou však autonomními jednotkami, protože je ovlivňují zájmy jejich zřizovatele, např. státu, soukromé firmy či jednotlivce, jenž výzkum financuje a má o něm své představy. Neméně důležitá je také role zaměstnanců instituce, kteří mohou ovlivňovat její směřování. Instituce má tedy jistou míru nezávislosti, ale rozhodně nemá zcela volné ruce v rozhodování. Ve vztahu k tvorbě historického vědění hrají některé instituce roli uzlových bodů celé sítě. Jsou přirozenými centry, jež určují strategie výzkumu, shromažďují poznatky a umožňují finální formulaci a prezentaci dosažených badatelských výsledků, např. pořádáním konferencí a seminářů či vydáváním periodik a publikací. Sbíhají se v nich jednotlivé trasy získávání poznatků a umožňují vědcům přesvědčit co nejvíce zapojených aktérů o smysluplnosti a důležitosti prosazovaných výzkumných strategií.⁴⁴

Velmi vlivná je skupina osob, která se obvykle označuje termínem historická obec, tedy vědecká komunita. K ní je nutno přičíst ještě okruh odborníků z příbuzných oborů. Historik se pohybuje v prostředí svých kolegů a vede s nimi diskuze a polemiky, vyměňuje si poznatky a zkušenosti. Zároveň historická obec sdílí určité základní standarty vědecké práce, jež jsou pro ní měřítkem odbornosti historikova textu či výroku a představují jedno z kritérií „členství“ v této neformální skupině lidí. Otázka osobních kontaktů v rámci historické obce se však zkoumá velmi těžko. Tento druh odborné komunikace se většinou odehrává na verbální rovině a mimo oficiální fóra historické vědy. Přesto ovlivňoval a ovlivňuje vznik historického vědění a jeho další osud v rámci oborových diskuzí.

Zejména v případě studia nejnovějších dějin je neodmyslitelným aktérem politika. Pod tento termín lze zahrnout politiky, politické instituce a také aktuální ideologický diskurz. Politika má vliv jednak na praktickou stránku vědy, na vytváření a financování institucí či represivní opatření vůči vědě. Ideologický diskurz pomáhá nastavovat celkový společenský rámec, v němž se vědci pohybují. Výrazně se podílí na formování mentálního obzoru historiků a vytváření jejich světonázoru. Neoddiskutovatelná je role ideologie při vytváření historických narativů a formulování standardů odborného dějepisectví a vědy obecně.

⁴⁴ Inspirací pro definici badatelského centra je Latourova teorie „center kalkulace“ či „center výpočtu“ (v orig. *centres of calculation*), jakožto míst, v nichž se shromažďuje poznání z rozličných zdrojů. LATOUR, Bruno: *Science In Action*, s. 215–241.

Nezastupitelnou úlohu sehrávají veřejná fóra, mezi něž lze zařadit tištěná i jiná média a další platformy umožňující historikovo veřejné vystoupení (konference, besedy, přednášky, semináře). Tato fóra vytváří možnosti pro publikaci textů, recenzí na texty a existenci veřejných diskuzí. Mediální obraz minulosti ovlivňuje historické vědomí širší společnosti a otevírá velké téma popularizace historie a koexistence odborných a laických výkladů minulosti. Veřejná fóra zároveň poskytují prostor k formulaci požadavků vznášených na historiografii např. politickou reprezentací či rozličnými zájmovými skupinami. Pomáhají utvářet historické vědění a poskytují prostor pro další aktéry, kteří by jinak měli velmi ztížený přístup do čistě odborné komunikace vedená na často velmi exkluzivních platformách.

Historické bádání je založeno na využití informačních zdrojů. Nejdůležitějšími z nich jsou knihovny a archivy. Jejich existence je podmínkou historického výzkumu. Momentální stav informačních zdrojů ovlivňuje podobě historického vědění. Důležitou otázkou je především přístupnost literatury a archivních pramenů. Omezení dostupnosti archiválií či selektivní přístup k nim může významně ovlivnit historické bádání. V mnoha případech povaha historiky zpracovávaných informací předurčuje jejich interpretace minulosti. Význam archivních materiálů a archivů jako institucí se ještě zvyšuje díky většinovému přesvědčení historiků o nenahraditelnosti a ústředním významu úředně spravovaných archiválií pro historický výzkum. Historikova ideologická východiska mohou na druhou stranu dalekosáhle ovlivnit jeho výběr pramenné základny a názor na význam té či oné archiválie, případně definici pramene jako takového. Mezi informační zdroje patří také další texty, ať již se jedná o odbornou či krásnou literaturu nebo o produkci jiných než odborných médií. Historik texty tvoří a s řadou jiných textů pracuje. V tomto směru historiografie funguje jako neustálá interakce mezi texty relevantními pro produkci historického vědění.

Další skupina aktérů zahrnuje osoby, které mohou působit v historických institucích, médiích, politice či archivech a knihovnách. Jsou to pamětníci událostí, které zpracovává odborná historiografie. V případě studia soudobých dějin se jedná o velmi vlivné aktéry. Jejich paměť nezdědka zdařile konkuruje historiografii při vytváření společensky významných interpretací minulosti.⁴⁵ Jelikož pamětníci prochází všemi jmenovanými skupinami aktérů ovlivňujícími historický výzkum, jejich vliv na historiografii nelze podceňovat.

V načrtnutém schématu chybí ještě jeden důležitý aktér, který celou sítí prochází. Na tomto místě mohu odkázat na Kuhnovu teorii a hovořit o paradigmatech. V historiografii se jedná o soubor teorií a metodologických pravidel určujících směr výzkumu a formulaci jeho

⁴⁵ K této problematice ve vztahu ke komunismu srov. MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Argo, Praha 2009.

výsledků. Klíčovou složkou historiografického paradigmatu jsou interpretační vzorce neboli politicky a společensky akceptované výklady historických událostí, které definují dobový historiografický mainstream. Většina historiků se obvykle drží většinového výkladu minulosti. Změna v interpretačních vzorcích je obvykle dalekosáhlou změnou celého historiografického paradigmatu a tím pádem i výsledné podoby historického vědění. Na této změně se obvykle podílí všichni výše jmenovaní aktéři. Nejedná se však o hladké přechody z jednoho paradigmatu do druhého, ale o delší procesy plné kontroverzí a postupného získávání většiny zainteresovaných pro nová výkladová schémata. Historiografická paradigmata je třeba chápat v širším kontextu, v němž je zasazeno lidské poznání minulosti. Zde je možné použít známý termín „diskurzivní formace“. Označuje systém výpovědí, soubor idejí, výroků a praktik, jež vytvářejí určitý komplex vědění. Jedná se o fungující systém výkladu skutečnosti, který má svůj řád, svá pravidla fungování.⁴⁶

Načrtnuté schéma tvoří vhodný rámec pro výzkum historiografie a její role v procesu vytváření historického vědění.⁴⁷ Tato síť odpovídá Latourem formulovaným podmínkám úspěšného sociálního výzkumu vědy. Je skutečná, tzn. sestává se ze reálných osob a existujících institucí. Zároveň je sociální, protože osoby a instituce existují ve vzájemných vztazích a fungují v mnohem širším společenském kontextu. Historiografická síť je však také diskurzivní. Je plná textů a texty rozličného charakteru jsou důkazem její existence. Na základě textů ji lze také zkoumat. Představa konkrétního historiografického projektu jako sítě aktérů může být základem výzkumu, který nabídne plastický obraz historiografické praxe a zároveň analýzu historických narativů, které jednotlivé dějepisické projekty vytvořily.

Historie je sice text, ale tento text někdo napsal a jako autor mohl být veden řadou rozličných motivací. Úkolem sociálního studia historiografie je sledování praktického fungování dějepisectví a konstruování takového obrazu historické vědy, jenž bere v potaz interpretační schémata, historiografická paradigmata, ideologický diskurz, institucionální strukturu historické vědy a samozřejmě také činnost konkrétních historiků jako osob, které formulují historické poznání. Fungování historiografie lze chápat jako neustálé vzájemné působení všech zainteresovaných aktérů. Ve hře jsou profesní ambice, výzkumné strategie a

⁴⁶ Foucault píše: „V případě, že by bylo možné popsat mezi určitým počtem výpovědí stejný systém rozptýlení, že by bylo možné mezi objekty, mezi typy výpovědí, mezi pojmy či volbami tématu definovat nějakou pravidelnost (řád, korelace, pozice a způsoby fungování, transformace), řekneme – dohodneme se na tom -, že se jedná o diskurzivní formace; tím se vyhneme slovům jako ‚věda‘, ‚ideologie‘, ‚teorie‘ či ‚sféra objektivit‘, která jsou příliš zatížena nejrůznějšími podmínkami a důsledky, aby mohla označovat totožná rozptýlení.“ Srov. FOUCAULT, Michel: *Archeologie vědění*. Hermann & synové, Praha 2002, s. 63.

⁴⁷ Do schématu je možné zařadit dalšího aktéra, jímž by byly technologie. V mém výzkumu stranického dějepisectví nehrají důležitou roli. Pro badatele zabývajících se historiografií posledních dvaceti let však bude otázka technologií velmi důležitá.

společensky status historiků. Důležitá jsou politická přesvědčení a politické zájmy. Do procesu dále zasahuje společenská objednávka živená mediálními, politickými či pamětnickými představami o minulosti. Podcenit nelze ani otázky čistě materiální, týkající se finančního zajištění výzkumu a fungování institucí, které historické bádání umožňují a zastřešují. Historické vědění je produktem těchto nikdy nekončících interakcí. Historik píše historii a zůstává sice nejvýznamnějším, ale stále jen jedním z tvůrců historického vědění

1.2.2. Co je historie?

Badatel zabývající se sociálním výzkumem dějepisectví se nevyhne úvahám nad významem slov historie a historiografie. Vyjasnění obsahu těchto dvou základních pojmů je nezbytným východiskem pro další bádání. Jakým způsobem si tyto pojmy definují a z jakých teoretických pozic k nim přistoupím, takové bude mé zkoumání dějepisectví.

Definování pojmu historie a úlohy historické vědy bylo a nadále zůstává předmětem nekonečných debat. Stačí připomenout jednu z nejslavnějších moderních polemik o podstatě historie a historiografie, výměnu názorů, která proběhla v 60. letech mezi Geofferey Eltonem a Edwardem Carr. Symbolizovala střetnutí mezi veskrze tradičním, pozitivistickým přístupem k historii (Elton) a přístupem zasazujícím historické bádání do jeho společenských souvislostí a zdůrazňujícím roli historikovy interpretace minulosti (Carr). Zatímco Elton chápal historiografii jako prostředek k dosažení pravdy o minulosti uložené v pramenném materiálu, Carr vnímal roli historika jako historicky situovaného autora, jenž píše dějiny z pozic své současnosti.⁴⁸

Velkou výzvou tradičnímu empirickému pojetí dějepisectví byla jeho postmoderní kritika. Zdůraznila literární stránku historiografie. Zaměřila se na analýzu literárních postupů využívaných historikem při psaní historického textu. Historiografie v postmoderním pojetí není vědou, která má ambice zjistit konečnou pravdu o tom „jak to vlastně bylo“. Analýza historikova psaní poukázala na využívání narativních koncepcí krásné literatury při výstavbě historiografického textu. Historik nepřichází s exaktními poznatky, nýbrž zapojuje svou imaginaci a vypráví příběhy minulých událostí a procesů. Historie v podání postmodernistů je literární reprezentací minulosti.⁴⁹

⁴⁸ Srov. CARR, Edward Hallet: *Co je historie? Přednášky pronesené na cambridžské univerzitě v lednu - březnu 1961 v rámci cyklu G.M. Trevelyan a Edwardem Hallettem Carrem, členem Trinity College*. Svoboda, Praha 1967. (1. vyd. 1961); ELTON, Geoffrey Rudolph: *The Practice of History*. Collins. London 1969. (1. vyd. 1967).

⁴⁹ Srov. WHITE, Hayden: Historický text jako literární artefakt. In: TÝŽ: *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*. Karolinum, Praha 2010, s. 105–128.

Lze souhlasit s konstatováním Aluna Munslova, že v současné historiografii je možné rozlišit tři základní přístupy k výzkumu minulosti – rekonstrukci, konstrukci a dekonstrukci.⁵⁰ Rekonstrukce odkazuje k tradičnímu empirickému dějepisectví, pro nějž je typické přesvědčení, že historik rekonstruuje minulou realitu prostřednictvím zachovaných pramenů. V takovém pojetí je historik nestranným vědcem, jenž objevuje pravdu o minulosti ukrytou v pramenném materiálu. Historiografie je autonomní vědou s přesně definovanými pracovními postupy pramenné kritiky, které historikovi zaručují přímý přístup k minulé realitě. Samozřejmě je neslučitelnost historiografie s ideologií a faktu s hodnocením. Klasickým příkladem takového přístupu je tradiční pozitivistický empirismus. Jako konstrukci lze označit přístupy, kdy historik do svého výzkumu zapojuje nějakou sociální teorii. V takovém případě historik na pramenný materiál aplikuje teoretický model a následně nabízí svá vysvětlení minulosti. Sem patří například marxistické dějepisectví nebo škola Annales. Konstruktivisté kladou důraz na interpretaci. Důležitá jsou proto ideová východiska historikovy práce.

Oba dva přístupy, rekonstrukce i konstrukce, spatřují rozdíl mezi historií a beletrií. Historiografie je pro ně svébytným vědeckým oborem s vlastní metodologií. Společně sdílí také přesvědčení o poznatelnosti minulé reality prostřednictvím historické vědy. Pravda o minulosti je dosažitelná, v prvním případě přímo v pramenech, v případě druhém pomocí analýzy vycházející z rozličných teoretických modelů. Dekonstrukce předchází přístupy problematizuje. Zabývá se především vznikem historického vědění, tedy psaním historie a literární stránkou historické vědy. Dekonstruktivisté upozorňují na narativní charakter historiografie. V jejich očích není historické vyprávění pouze formou sdělování poznatků, ale stejně jako u beletrie významně ovlivňuje obsahové sdělení textu. Dekonstruktivistické přístupy se zabývají také přítomností ideologie v historiografii a rolí dějepisectví při konstituování moci ve společnostech. Postmoderní teoretici bývají obviňováni z relativismu, nihilismu a veskrze negativního vztahu ke vědě a obecně k odkazu evropského osvícenství.⁵¹

⁵⁰ MUNSLOW, Alun: *Deconstructing History*. Routledge, London-New York 2006, s. 19–128. (1. vyd. 1997)

⁵¹ Srov. APPLEBYOVÁ, Joyce - HUNTOVÁ, Lynn - JACOBOVÁ, Margaret: *Jak říkat pravdu o dějinách*, s. 165–171. Tvrdá kritika postmodernismu s jistým oceněním jeho přínosu se nachází především v této pasáži: „Podle našeho mínění jsou postmodernisté hluboce frustrovanými intelektuály, kteří en masse odmítají marxismus, liberální humanismus, komunismus, kapitalismus a vůbec všechna očekávání osvobození. Trvají na tom, že všechny tyto vládnoucí ideologie jsou v podstatě totožné, protože všechny motivuje v první řadě snaha ukáznit a ovládnout občanstvo, a to vždy jménem vědy a pravdy. Žádná forma osvobození nemůže těmto parametrům kontroly uniknout. V mnohém smyslu je tudíž postmodernismus ironickým, a snad dokonce i zoufalým pohledem na svět, názorem, který ve své nejextrémnější podobě nabízí historii, jak byla dosud známa, jen docela nepatrnou roli. Na druhé straně přichází postmodernismus také s některými fascinujícími otázkami týkajícími se pravdy, objektivity a historie, nad nimiž dost dobře nelze jen tak mávnout rukou. Navíc sypou tyto

Jejich kritika však vybízí k potřebnému přehodnocení západního myšlení po problematické a mnohdy tragické zkušenosti s velkými myšlenkovými směry 20. století. Toto přehodnocení se pak nemůže vyhnout ani historiografii, která sehrála velkou roli při legitimizaci rozličných moderních politických projektů.

Koncepce postmoderny jsou v dnešní době běžnou součástí teoretického a metodologického arzenálu společenských věd. Taktéž v historiografii se myšlení lingvistického obratu zařadilo do dlouhé řady akceptovaných přístupů ke studiu minulosti.⁵² Postmoderní kritika, jež se zaměřila na samu podstatu poznávání minulosti, však nutně vyžaduje novou formulaci odpovědi na otázku: „Co je historie?“. Jak dále provozovat historiografii jako vědu, když byly zpochybněny základy, na nichž stojí moderní dějepisectví?

Najít východisko z krize historiografie se pokusila trojice amerických historiček Joyce Applebyová, Lynn Huntová a Margaret Jacobová. Vyšly ze skutečnosti souběžné existence řady historiografických škol a z ní vyplývajícího spolupůsobení rozmanitých interpretačních schémat. Definovaly přístup k dějepisectví opřený o existenci moderní pluralitní demokracie, svobodné výměny názorů a transparentní vědy: „*Demokratická historická praxe, kterou podporujeme, se neobejde bez filosofického zakořenění slučitelného s tím, co historie prohlašuje. Toto zakořenění nacházíme v kombinaci praktického realismu a pragmatismu, tedy v epistemologickém stanovisku, jež tvrdí, že lidské vnímání světa má nějaký vztah k tomuto světu jako takovému a že naše standardy sice mohou být všehovšudy historickými produkty, přesto však lze rozlišovat mezi platnými a neplatnými tvrzeními. Intelektuální duch demokratického badatelství oslavuje rozmanitost aktérů, kteří představují rozdílná hlediska a k autoritě se vždy stavějí spíše skepticky. Jsou to hledači funkční pravdy, kterou je možné navzájem si předávat ve společnosti schopné zdokonalování.*“⁵³ Jejich pragmatický a demokratický realismus tvoří kompromis mezi postmoderním radikalismem, zažitým fungováním historiografie a konvenčními představami většiny historiků o jejich oboru. Veskrze tradiční epistemologii kombinuje s důrazem na pozitivně oceňovanou hodnotovou a kulturní rozmanitost.

Takový přístup má velký význam pro fungování dějepisectví v podmínkách liberální demokracie. Vidí historiografii jako veskrze demokratickou vědu, která demokracii praktikuje

otázky, dá-li se to tak vyjádřit, sůl do rány otevřené všeobecně uznávanou skutečností, že model vědy a historie, které nám odkázalo devatenácté století, je neodkladně třeba znovu promyslet.“ Tamtéž, s. 171.

⁵² K problematice vztahu postmoderního myšlení k historiografii srov. SPIEGEL, Gabrielle M.: *Revising the Past/Revisiting the Present. How Change Happens in Historiography*, History & Theory, Theme Issue 46 (December 2007), s. 1–19.

⁵³ APPLEBYOVÁ, Joyce - HUNTOVÁ, Lynn - JACOBOVÁ, Margaret: *Jak říkat pravdu o dějinách*, s. 231–232.

a v celospolečenském kontextu podporuje. Jako východisko analýzy konkrétního historiografického projektu však sloužit nemůže. Pro potřeby mé práce je vhodnější kritičtější a zároveň obecnější definice, jež by vycházela z každodenní praxe historické vědy a reflektovala by koncepce postmoderních teoretiků. Tato definice zároveň nesmí mít normativní charakter. Nemá říkat jaká má historiografie být, nýbrž poskytnout teoretický model jejího běžného fungování.

Domnívám se, že takovou výchozí definici nabízí Keith Jenkins ve své dnes již klasické práci *Re-thinking History*.⁵⁴ Jenkins se pokusil uvést kontroverzní koncepce postmodernistů do akademického mainstreamu. Vychází z jasného oddělení minulosti a historie. Historii chápe jako konstrukci historiků s velmi problematickým vztahem k tomu, co se skutečně kdysi stalo. Zároveň zdůrazňuje ideologický rozměr každého historického vyprávění, které dává minulosti smysl zvnějšku, z pozic doby vzniku historiografického textu. Tento rozměr historiografie Jenkins vystihl tvrzením, že „*historie nikdy neexistuje sama pro sebe, ale vždy pro někoho*“.⁵⁵ Důležitou součástí Jenkinsovy analýzy je důraz na praktickou stránku historikovy práce. Zdůrazňuje vliv osobností jednotlivých historiků, jimi vyznávaných hodnot, politických názorů atd. Podobně subjektivní jsou pak volby metod či používání textů ostatních autorů. Sám vznik historické práce je provázen celou řadou vnějších tlaků. Autora ovlivňuje jeho nejbližší okolí, vědecká instituce, v níž pracuje, či nakladatel, jež publikuje jeho práce. Existuje tedy řada důležitých faktorů působících na výslednou podobu historiografického textu, které jsou zcela současné a tím pádem stojící „mimo minulost“. Důležité je také čtení historikova díla čtenáři. To určuje jeho další existenci a chápání. Jenkins ve své práci zformuloval následující definici historie, kterou považuji za vhodnou také pro můj výzkum stranického dějepisectví: „*Historie je proměňující se problematický diskurz, zdánlivě se zabývající jedním z aspektů světa, minulostí. Produkuje jej skupina v současnosti zakotvených pracovníků. V naší kultuře se jedná v naprosté většině o placené historiky. Provozují svoji práci vzájemně poznatelnými způsoby, jež vycházejí z různých epistemologických, metodologických, ideologických a praktických pozic. Produkty práce historiků, jakmile jsou jednou v oběhu, jsou vystaveny řadě užití a zneužití. Ta jsou logicky nekonečná, ale za aktuálních okolností zpravidla odpovídají v daném momentu existujícímu rozložení sil, které strukturuje a distribuuje význam historií na škále mezi dominantním a marginálním*“.⁵⁶

⁵⁴ JENKINS, Keith: *Re-thinking History*. Routledge, London and New York 2004. (1. vyd. 1991)

⁵⁵ Tamtéž, s. 21.

⁵⁶ Tamtéž, s. 31-32.

Tento model vychází z pojetí historie jako literární reprezentace minulosti. Zároveň však nečiní z historiků zajatce diskurzů, kteří nejsou schopni vymanit se z dobových myšlenkových schémat. Historici mohou být aktivními nositeli změny, podílejícími se na proměnách historických paradigmat. Nelze však říci, že by měli monopol na provádění a „usazování“ historických reinterpretací. Ve své práci se snažím vystupovat z kompromisního stanoviska, které chce být „třetí cestou“ mezi sociálním determinismem a dějinami historiografie omezenými pouze na historiky a jejich díla. Sociální podmínky v nejširším slova smyslu považuji za významný faktor ovlivňující vznik historického vědění. Zároveň však nehodlám historiografii redukovat na pouhý nástroj politických či jiných „profánních“ strategií. Historikovo přemýšlení o minulosti a o vlastní současnosti nadále považuji za základní podmínku vzniku historického vědění.⁵⁷

1.2.3. Výzkum stranického dějepisectví 50. a 60. let

Výzkumu stranického dějepisectví 50. a 60. let se musí zaměřit na několik aspektů určujících fungování tohoto historiografického projektu. Důležité je posouzení vztahu historiografie a ideologie z hlediska tvorby historických narativů. Dále se nabízí výzkum místa dějepiseckého projektu v mocenských strukturách socialistické diktatury. Cílem není zobrazovat vztah historiků a moci jako jednostranné politické zasahování do historiografie, nýbrž hledat podíl historiografie na formování proměňujícího se mocenského diskurzu a zkoumat vzájemné ovlivňování historiografie a politiky. Třetí velký okruh otázek tvoří výzkum historiografie jako specifické skupiny osob a jejího fungování v konkrétních společenských podmínkách. Jedná se o výzkum vztahů uvnitř historické obce, vývoje institucí, materiálního zajištění historického bádání, otázek spojených s místem stranického dějepisectví v širším historiografickém a také celospolečenském kontextu. V této práci bude důležitá hlavně otázka role stranických historiků ve struktuře komunistické strany.

Všemi třemi oblastmi zkoumání prochází téma vývoje a změny. Formování poststalinského paradigmatu stranických dějin a jeho přechod na paradigma reformně komunistické je leitmotivem této práce. Budu se snažit o zachycení dynamiky této proměny ve třech výše zmíněných rovinách. Tato práce si neklade za cíl podrobnou rekonstrukci vývoje stranického dějepisectví. Zabývá se výzkumem jistého proměňujícího se směru historického myšlení

⁵⁷ K tomu srov. WICKBERG, Daniel: *Intellectual History vs. Social History of Intellectuals*, *Rethinking History* 3/2001, s. 381–395.

v kontextu mocenských, intelektuálních a sociálních procesů provázejících vznik a zánik ambiciózního politického projektu československé reformy.

Na téma změny v historiografii lze nahlížet z různých perspektiv. Výchozím interpretačním modelem této práce je zmíněná Kuhnova teorie změny paradigmat.⁵⁸ Budu se zabývat formováním paradigmatu stranických dějin v druhé polovině 50. let a jeho kritikou a revizí vrcholící na konci následujícího desetiletí. Zde lze uplatnit Kuhnovo schéma počínající u tzv. normální vědy, pokračující výskytem krize paradigmatu a ustavením paradigmatu nového. Vážnou výtkou aplikaci kuhnovského schématu na vývoj historiografie je poukázání na Kuhnovo diskontinuitní chápání vývoje vědy.⁵⁹ Změna paradigmatu s sebou nese také zmizení starých badatelských otázek, které v nové situaci již nedávají smysl. Nové paradigma je novou vědou. Lze takto pojednat i vývoj historiografie? Domnívám se, že zjednodušený model „vědecké revoluce“ je možné použít i při studiu dějepisectví. Konkrétní příklad stranické historiografie ukazuje, jak se v poměrně krátké době proměnil obsah vědění i forma sdělování poznatků. Badatelské problémy stranické historiografie raných 50. let byly ve druhé polovině 60. let již zcela irelevantní. Tato změna sice nepřinesla kompletně jiný pohled na minulost v takovém rozsahu, jak se měnil pohled na svět při velkých „vědeckých revolucích“ v přírodních vědách. Obezřetné použití Kuhnova schématu však může pomoci najít odpověď na otázku, proč došlo během několika málo let k tak výrazné proměně stranického dějepisectví.

Obecně si lze základní faktory, jež přinášejí změnu v dějepisectví, představit jako trojúhelník místa, procedur a textu.⁶⁰ Místem rozumím sociální zakotvení historiků, do procedur patří proměňující se konceptuální výbava historiografie a pod text spadá problematika výstavby historického vyprávění. V tomto „prostoru“ se jako badatel budu pohybovat.

Výzkumu dějepisectví v podmínkách poválečného Československa se týká rovněž téma vztahu historiografii k politickým ideologiím a politické moci. Dodnes tradičním nástrojem analýzy je obraz znásilnění historiografie politikou. V tomto schématu je historiografie, v jádru objektivní „čistá“ věda, ideologicky manipulovaná politickou mocí nedemokratického

⁵⁸ Obdobnou aplikaci Kuhnova modelu na konkrétní historiografický projekt srov. FITZPATRICK, Sheila: *Revisionism in Soviet History*, *History & Theory*, Theme Issue 46 (December 2007), s. 77–91.

⁵⁹ Srov. GORMAN, Jonathan: *The Commonplaces of „Revision“ and their Implications for Historiographical Understandings*, *History & Theory*, Theme Issue 46 (December 2007), s. 36–38.

⁶⁰ Srov. SPIEGEL, Gabrielle M.: *Revising the Past/Revisiting the Present. How Change Happens in Historiography*, s. 6 a 18.

režimu.⁶¹ Politický postoj přítomný v historikově výkladu je chápán jako kontaminace zdravého vědeckého základu jedem ideologie. Ideologie a politická moc jsou v této interpretaci externím faktorem, který ovlivňuje tvorbu historického vědění nátlakem, donucením či ideovým ovlivňováním. Věda a politika, moc a vědění jsou dvě oddělené entity.⁶² Jejich vzájemného kontaktu se skutečná vědecká historiografie musí vyvarovat.

Nepovažuji tento přístup za vhodný pro studium dějin dějepisectví. Spatřuji v něm snahu oddělit neoddělitelné. Každý historický výzkum včetně výzkumu dějepisectví vychází z konkrétních mocenských a ideologických souřadnic a nevyhnutelně musí nést stopy doby svého vzniku. Trefně se k problému interpretace vztahu politiky a dějepisectví vyjádřil Pavel Kolář: „*Politizaci historické vědy nelze chápat pouze jako ‚ujářmení‘ zvnějšku, nýbrž zároveň a možná především jako ‚sebepolitizaci‘ historiků samých za použití specifických sebe-technologií... historikové nejsou ‚instrumenty‘, nýbrž subjekty, které jednájí v diskurzivně a institucionálně strukturovaných sociálních polích.*“⁶³ V této práci nehodlám uplatňovat přístup, jenž vede k tomu, že se, slovy Koláře, „*dějiny dějepisectví stávají pouhým promítáním současných norem a kánonů do dějezpytné a dějepisné praxe do minulých období, degradovaných na více či méně nedokonalý předstupeň dnešního domnělého zlatého věku.*“⁶⁴ Vzájemný vztah historiografie, politiky a ideologie budu proto vnímat jako souhru od sebe neoddělitelných fenoménů, které se navzájem ovlivňují a fungují v rámci jednoho myšlenkového systému.

S problematikou zkoumanou v této práci úzce souvisí také téma tzv. falšování dějin. Historiografie v období komunismu bývá často spojována s praktikami vedoucími ke „zkreslování“, „nepravdivému podání“ či „vymyšlení si“. Hovoří se o „dezinterpretacích“, „deformacích historie“ a „neobjektivních“ či „nesprávných“ výkladech. Na historiky je pak nahlíženo jako na zmanipulované posluhovače komunistické ideologie. Moralizující soudy nad minulou historiografií pak slouží jako potvrzení legitimacy současných dominantních historických narativů. Tato rétorika nebude součástí mého terminologického aparátu. Jestliže

⁶¹ Srov. HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Karolinum, Praha 1999; HRUBÝ, Karel: První desetiletí Československého časopisu historického (1953–1962), Český časopis historický 4/1999, s. 780–802; VANÍČEK, Vratislav: Gesta „Dei“ per Bohemos. Příspěvek k typologickému zařazení a politické roli iracionální koncepce výkladu českých dějin v kontextu sociálních a duchovních proměn do roku 1953. In: ZILYNSKÁ, Blanka - SVOBODNÝ, Petr (ed.): *Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference (Praha, 18. - 19. listopadu 1998)*. Karolinum-Ústav dějin-Archiv UK, Praha 1999, s. 377–399.

⁶² Srov. např. názvy dvou významných současných prací o moderním českém dějepisectví. JIROUŠEK, Bohumil: *Josef Macek. Mezi historií a politikou*. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2004; NODL, Martin: *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007.

⁶³ KOLÁŘ, Pavel: *Dějiny historické vědy. Normativní příběh vlastního oboru nebo reflexivní dějiny kulturní praxe?*, Dějiny-teorie-kritika 1/2006, s. 99.

⁶⁴ Tamtéž, s. 100.

bych chtěl hovořit o „falšování“ a „dezinterpretacích“, musel bych pracovat s konceptem jakési ideální historiografie, tedy jediného správného způsobu psaní o minulosti. Ostatní historiografické přístupy by pak bylo možné interpretovat pouze jako různě motivované deviace od ideálního modelu. Jelikož však pracuji s definicí historie jako konstruovaného diskurzu o minulosti, nemohu zvolit takový přístup. Počítám s existencí řady historií, které nejsou a ani nemůžou být vzájemně slučitelné. Tato práce vzniká rovněž s vědomím mého vlastního ideového a sociálního ukotvení, které významným způsobem ovlivňuje výslednou podobu historie, kterou právě píši. Historiografické koncepce, jimiž se v tomto textu budu zabývat, proto považuji za svébytné interpretace minulosti platné v konkrétním historickém kontextu.

Takto pojatý výzkum dějepiscectví nahlíží na objekt svého výzkumu z perspektivy vztahu mezi mocí a věděním. Jak zdůraznil Michel Foucault, moc není „něco, co se získává, dobývá nebo sdílí; něco, co člověk střeží nebo co nechává uniknout.“⁶⁵ Funguje jiným způsobem, vykonává se „z nesčetných bodů a v souhře nerovnoměrných a pohyblivých vztahů; mocenské vztahy nejsou vzhledem k ostatním vztahům... v pozici vnějšku, nýbrž jsou jim imanentní; jsou bezprostředními účinky dělení, nerovností a stavů nerovnováhy, které v nich vznikají, a recipročně jsou vnitřní podmínkou těchto diferenciací; mocenské vztahy nejsou v pozici superstruktury, s jednoduchou rolí popření nebo pokračování; tam, kde jsou ve hře, hrají přímou produktivní roli.“⁶⁶ Moc tudíž nelze chápat pouze z perspektivy vztahu mezi ovládajícím a ovládaným. Její působení je třeba sledovat v řadě mechanismů a taktik vrcholících „zformováním husté tkáně, která jde napříč aparáty a institucemi, aniž by se v nich přesně lokalizovala.“⁶⁷ Jaký je vztah vědění k moci, která není omezena na panovníka, vládu či jinou politickou reprezentaci, ale prochází celou společností a projevuje se v rozličných praktikách? Dle Foucaulta se moc a vědění „vzájemně rozčleňují právě v diskursu.“⁶⁸ Jeho povaha jakoby kopírovala spletitou distribuci moci. Upozorňuje, že si nelze svět diskurzu „představovat rozdělený na diskurs přijímaný a diskurs vyloučený, či na diskurs ovládající a ovládaný, ale jako multiplacitu diskursivních prvků, které mohou pracovat v různých strategiích... diskursy nejsou, o nic více než mlčení, jednou pro vždy podřízeny moci nebo postaveny do pozice odporu. Je třeba přijmout komplexní a nejistou hru, v níž může být diskurs zároveň nástrojem i účinkem moci, avšak rovněž překážkou, zábranou, bodem odporu či východiskem opačné strategie... uvádí moc do pohybu, a produkuje ji, posiluje ji, ale také ji

⁶⁵ FOUCAULT, Michele: *Vůle k vědění. Dějiny sexuality I.* Hermann & synové, Praha 1999, s. 110.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Tamtéž, s. 113.

⁶⁸ Tamtéž, s. 118.

podkopává, vystavuje ji pohledu, činí ji zranitelnou a umožňuje její omezování. “⁶⁹ Vychází-li výzkum historiografie z takových předpokladů, jeví se vztah dějepisectví a moci nebo dějepisectví a ideologie jako mnohem komplikovanější. Historické vědění je součástí moci a moc se podílí na jeho vytváření. Stejně tak historici figurují v mocenských vztazích. Historiografie může podporovat mocenské projekty, např. vytvářením jejich historické legitimacy. Může však také přicházet s kritikou aktuálního uspořádání a podílet se na formování nových mocenských vztahů. Historici a historiografie proto nikdy nejsou mimo moc a ideologický diskurz.

Zobrazím-li proces utváření historického vědění jako síť různorodých aktérů, kteří dále pracují s výroky historiků a tím historiky zpětně ovlivňují, jeví se citované teze jako mnohem srozumitelnější. Výše nastíněná struktura sociálního zakotvení historikovy práce zobrazuje pevné spojení historické vědy s konkrétní sociální realitou. Výzkum stranické historiografie v této práci bude vycházet právě z takového pohledu na místo dějepisectví ve společnosti. Bude řeč nikoliv o „historii mezi vědou a politikou“, ale o „historii jako vědě a politice“.

Studium historiografií jako svébytných diskurzů o minulosti může, kromě analýzy různých způsobů historického myšlení, říci také mnohé o povaze mocenských systémů, v nichž zkoumané historiografie fungují. Jako příklad mohou posloužit práce německého historika Martina Sabrowa, jenž se zabývá historiografií v někdejší NDR. Sabrow historiografii NDR interpretuje jako „určitou formu přizpůsobování minulosti, které v mnohém ohledu dodržovalo zvláštní pravidla“, jež vedlo k vytvoření „uměle produkované ‚normální vědy‘, která by bez trvalého politickoekonomického vyloučení odlišného myšlení nebyla mohla existovat, avšak ve svých mezích vykazovala vlastní závaznost a osvědčovala zvenčí těžko pochopitelnou věrohodnost.“⁷⁰ Tato „nadekretovaná normalita“ ovlivnila vznik myšlenkového světa státně socialistické historiografie, jenž byl utvářen „*vlastním chápáním vědy i vlastním pojetím pravdy*“.⁷¹ Sabrow charakterizuje historiografii NDR jako neustále se proměňující dynamický systém s nezaměnitelnou identitou: „*Podstata této ‚vázané historiografie‘ se dá pochopit jen tehdy, jestliže prolnutí s politickými zájmy SED se podaří rekonstruovat jakožto nezbytný postulát, fungující v neustálém střetu s rezidui tradice, individuality, vnějších vlivů a váhy pramenů.*“⁷² Hovoří o historiografii v podmínkách socialistické diktatury jako o „diskurzu panství“ (*Herrschaftsdiskurs*), specifickém

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ SABROW, Martin: *Historiografie NDR jako badatelský problém*, Soudobé dějiny 1-2/2000, s. 27.

⁷¹ Tamtéž, s. 28.

⁷² Tamtéž.

myšlenkovém systému vykládajícím minulost.⁷³ Bádání o historiografii Sabrow směřuje k obecnějším závěrům o legitimizačních strategiích socialistické diktatury a o problematice dosahování a udržování vnitřní stability systému.⁷⁴ Práce Martina Sabrowa ukazují, že výzkum historiografie a historického myšlení může svými záměry promlouvat nejen do úzce vymezených debat na poli dějin vědy či dějin dějepiscectví. Přemýšlení o minulosti a způsoby jejího vyprávění, ať již po stránce formální či obsahové, jsou neoddělitelnou součástí dobových myšlenkových systémů. A ty mají bezprostřední dopad na jednání aktérů. Proto i tato práce hodlá prostřednictvím analýzy vznikání reformně komunistického historického narativu přispět k poznání myšlenkového světa československého komunismu.

Metodologie této práce vychází ze sociálně konstruktivistických představ o vzniku a povaze vědeckého poznání, které formulují historici pohybující se v komplikované síti sociálních vazeb zakotvených v souřadnicích místa a času. Tvrzení historiků doznávají dalších transformací a zároveň nabývají nového významu, když „procházejí“ načrtnutou sociální sítí. Celý proces zpětně ovlivňuje historickou obec a její interpretace minulosti. Zásadním faktorem působícím v procesu vytváření historického vědění jsou zejména mocenské poměry ve společnosti a z nich vyplývající vztah mezi mocí a věděním. Nechápu jej jako jednostranný systém nařizování, např. v podobě politických direktiv ukládaných historické obci. Jedná se o oboustranně aktivní proces zahrnující jak koordinovaný postup ve smyslu upevnění stávajícího rozložení sil, tak konfrontační strategie vedoucí ke kritice daného uspořádání a podoře alternativního mocenského projektu.

Takto zaměřený výzkum historiografie vyžaduje zohlednění epistemologických, politických i sociálních faktorů činných při tvorbě historického vědění. Dalším předpokladem

⁷³ SABROW, Martin: Einleitung: Geschichtsdiskurs und Doktringesellschaft. In: TÝŽ (Hg.): *Geschichte als Heerschaftsdiskurs. der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR*. Böhlau, Köln-Weimar-Wien 2000, s. 18–30. K jednotlivým možným zkoumaným tématům kromě zde citovaných prací Martina Sabrowa a jím redigovaného sborníku *Geschichte als Heerschaftsdiskurs* dále srov. sborníky SABROW, Martin - WALTHER, Peter Th, (Hrsg.): *Historische Forschung und sozialistische Diktatur. Beiträge zur Geschichtswissenschaft der DDR*. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 1995; CORNI, Gustavo - SABROW, Martin (Hrsg.): *Die Mauern der Geschichte. Historiographie in Europa zwischen Diktatur und Demokratie*. Akademische Verlagsanstalt, Leipzig 1996.

⁷⁴ Srov. SABROW, Martin: *Das Diktat des Konsenses. Geschichtswissenschaft in der DDR 1949-1969*. R. Oldenbourg Verlag, München 2001. Tázání po stabilitě systému socialistické diktatury Sabrow výstižně shrnuje v závěru citovaného článku v *Soudobých dějinách*: „Mocenský systém státního socialismu si nemohl být nikdy jist podporou většiny obyvatelstva, ale přesto neexistoval ani v trvale výjimečném stavu. Nevytvořila druhá německá diktatura naopak normalitu vlastního typu, zcela překračující úzké pole vědy, normalitu, která byla alespoň v náznu schopna produkovat určitou soudržnost, v různých dobách ovšem rozdílně silnou? Nevznikl tak jistý druh , sekundární legitimacy‘, která tkvěla mimo věrnost ideologickému přesvědčení a mimo úspěch sociálně-ekonomické reformy? A nečerpal z ní snad paternalistický despotismus východoněmeckého režimu od poloviny padesátých do poloviny osmdesátých let značný díl své obdivuhodné vnitřní soudržnosti, než pak rychle postupující eroze této naoktrojované normality doprovodila – a spoluzavinila – zhroucení režimu SED?“ Srov. SABROW, Martin: *Historiografie NDR jako badatelský problém*, s. 36.

je akceptování politického rozměru každého historiografického projektu. Proto nepřistupuji k výzkumu historiografie v období socialistické diktatury s apriorním poukazováním na ideologický rozměr jejích interpretačních schémat. Hodlám ji zkoumat jako každou jinou historiografii včetně té, v jejímž rámci funguji jako autor této práce. Hlavním měřítkem hodnocení stranického dějepisectví nejsou abstraktní ideály „čisté vědy“, ale úloha, kterou sehrálo v konkrétních společenských podmínkách. Na činnost stranického dějepisectví budu nahlížet v kontextu stalinské, poststalinské a reformně komunistické vývojové fáze československého komunismu. V rámci těchto etap socialistické diktatury stranická historiografie fungovala, byla jimi zásadně ovlivněna a zároveň se podílela na jejich vzniku i následných proměnách.

2. Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu

V československém případě se období vrcholného stalinismu překrývá s počáteční fází vytváření státního socialismu. Během několika málo let došlo k řadě významných změn v politickém systému, ekonomice, kultuře a sociální struktuře. Politická radikálnost a myšlenková schematičnost stalinského projektu společenské změny se nutně podepsala také na vývoji historiografie. Historici se stali recipienty podnětů z ideového světa rané socialistické diktatury a zároveň se aktivně podíleli na jeho vytváření. Stranická historiografie se stala významnou složkou historické vědy. Tak jako každé jiné dějepisectví plnila funkce odpovídající společenským podmínkám, v nichž fungovala. V první polovině 50. let představovala realizaci ideologické praxe stalinského marxismu-leninismu ve výzkumu minulosti. Charakterizoval ji rozchod s dosavadními institucionálními strukturami dějepisectví, důraz na bezprostřední politickou aktivitu a úsilí o vytvoření historického narativu, jenž by sloučil komunistickou stranickou s národním historickým příběhem. Vznikající stranická historiografie formulovala vlastní pravidla historické práce vycházející z její specifické společenské role. Vnější akademickou distancí od společenského dění chtěla nahradit angažovaností dějepisců v procesu socialistické revoluce. Studium minulosti mělo najít historickou identitu vznikajícího nového řádu. Dominovala jí orientace na plnění momentálních politických úkolů na poli propagandy a kulturní politiky, které byly různě spojeny s tematikou minulosti komunistické strany a dělnického hnutí.

Propagandistické zaměření činnosti stranických historiků se sice naprosto rozchází s dnes běžnou představou o formální stránce historikovy práce, dostatečně však splňovalo nároky kladené na dějepisectví v období vrcholného stalinismu. První vývojová fáze socialistické diktatury se profilovala snahou o radikální rozchod s kapitalistickou minulostí, úsilím o formování nového socialistického člověka a ambicí vybudovat novou, v revoluci zrozenou společnost. Program českého stalinismu lze charakterizovat jako pokus o socialistickou revoluci inspirovanou sovětským komunismem, který se zároveň prezentoval jako logické završení národních dějin. Skloubení radikální negace předchozích historických období s národními tradicemi vyžadovalo zapojení osob zabývajících se minulostí do komunistického revolučního projektu. Nové mocenské uspořádání hledalo vlastní historickou legitimitu.⁷⁵

⁷⁵ Klasickou prací tohoto směru historického myšlení je NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*. Československý spisovatel, Praha 1953 (1. vyd. 1946). K legitimizační úloze historiografie v tomto období srov. KOPEČEK, Michal: *Ve službách dějin, ve jménu národa: historie jako součást legitimizace komunistických režimů ve střední Evropě v letech 1948–1950*, *Soudobé dějiny* 1/2001, s. 23–43. K analýze této

V období první poloviny 50. let bylo zapotřebí přeformulovat zažitý příběh národních dějin tak, aby si tradované nacionalistické vyprávění podalo ruku s marxisticko-leninským pohledem na historický vývoj.⁷⁶

Stranická historiografie představovala v letech 1950–1955 nejdůležitější platformu pro výzkum nejnovějších dějin. K tématu přistupovala z pozic angažovaného účastníka probíhajících společenských změn. Nehodlám ji však označovat za „deformovanou a posluhující“.⁷⁷ Vnímám ji jako projev svébytného historického myšlení vznikajícího v konkrétních historických podmínkách. Taktéž termín propaganda nepoužívám v hodnotícím smyslu. Běžně se užíval v dobovém politickém slovníku ve smyslu propagace komunismu, aktivní politické osvěty prováděné také argumenty založenými na výsledcích studia minulosti. Historickou propagandu lze tedy charakterizovat jako přímou a záměrnou ideovou intervenci ve prospěch určitého politického projektu prostřednictvím historického vyprávění. Ve sledovaném období to byla hlavní činnost institucí a jednotlivců spojených se stranickým dějepisectvím.

Tato kapitola je rozdělena na čtyři oddíly. První se zabývá vznikem stranické historiografie v kontextu proměn historického bádání na přelomu 40. a 50. let. Zaměřím se na popis vzniku jejího institucionálního zázemí (vznik Ústavu dějin KSČ) a analýzu prostředí, z něhož se rekrutovali straničtí historici. Druhý oddíl se věnuje podílu stranického dějepisectví na formování oficiální historické paměti československého komunismu prostřednictvím stranických muzeí a výstav. Třetí část kapitoly zkoumá činnost stranického dějepisectví v oblasti psaní historických textů. Závěrečná pasáž se zabývá stranickým dějepisectvím jako kontrolorem historiografického diskurzu. Budu mapovat zapojení Ústavu dějin KSČ do akcí spojených se shromažďováním a likvidací tzv. závadné literatury. Pokusím se taktéž popsat fungování kontrolních mechanismů uplatňovaných centrální stranickou historiografickou institucí na obor studia nejnovějších dějin. Zároveň se budu věnovat vytváření informačních zdrojů vznikajícího stranického dějepisectví (archiv, knihovna).

problematiky v širší středoevropské perspektivě srov. KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Argo, Praha 2009, s. 105–142.

⁷⁶ Ke vztahu marxisticko-leninského dějepisectví a národního historického narativu srov. GÓRNY, Maciej: *Między Marksem a Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*. TRIO, Warszawa 2001; KOLÁŘ, Pavel: Die nationalgeschichtlichen master narratives in der tschechischen Geschichtsschreibung der zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts: Entstehungskontexte, Kontinuität und Wandel. In: BRENNER, Christiane – FRANZEN, K. Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (Hrsg.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004*. R. Oldenbourg Verlag, München 2006, s. 209–241.

⁷⁷ Srov. HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*, s. 89.

2.1. Vznik stranické historiografie

Rozsáhlé strukturální změny, které proběhly v Československu na přelomu 40. a 50. let, se nevyhnuly ani historické vědě.⁷⁸ Trendem doby byla centralizace oboru do speciálních pracovišť fungujících mimo univerzitní prostředí, jež bylo do té doby tradičním místem provádění historického výzkumu. Vysoké školy prošly rychlou a rozsáhlou personální obměnou řízenou politickými kritérii a důkladnou reorganizací vycházející ze sovětského modelu vysokého školství.⁷⁹ Jejich pracovní náplní měla být nadále pouze pedagogická činnost. Výzkum minulosti byl soustředěn do Československé akademie věd, v jejímž rámci vznikl roku 1952 Historický ústav. Změny v oblasti etablované historiografie doprovázel vznik nových institucí orientovaných přímo na komunistickou stranu. Měly vytvořit alternativní systém vzdělávání a společenskovedního výzkumu. Centrální institucí formující se stranické historiografie se stal Ústav dějin KSČ.

Významnou institucionální základnou stranického dějepisectví však byly také stranické vzdělávací instituce, které z velké části vychovaly a později také zaměstnaly nejsilnější generaci stranických historiků. Stranickým vysokoškolským pracovištěm, které se zabývalo výukou historie a jehož posluchárnami prošel ne jeden pozdější významný historik, byla Vysoká škola politických a hospodářských věd (VŠPHV) fungující v letech 1949–1953.⁸⁰ Školu řídilo kulturně propagační oddělení ÚV KSČ a přednášela na ní celá řada významných osobností spjatých s komunistickou stranou. Po jejím rozpuštění přestoupili studenti VŠPHV na akademická pracoviště. Budoucí historici nastoupili na Filozoficko-historickou fakultu UK, především do nově vzniklých kateder dějin SSSR a KSSS a dějin KSČ.⁸¹ Druhou vysokou školou, která sehrála důležitou úlohu ve vývoji stranického dějepisectví, byla Vysoká stranická škola při ÚV KSČ (VŠŠ) založená roku 1953.⁸² Vznikla z Ústřední politické školy

⁷⁸ KOSTLÁN, Antonín: Ke změnám v institucionálním zázemí historické vědy 1945–1953. In: ZILYNSKÁ, Blanka – SVOBODNÝ, Petr (edd.): *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Karolinum–Ústav dějin–Archiv UK, Praha 1999, s. 425–430; HANZAL, J.: *Cesty české historiografie*, s. 77–96.

⁷⁹ K problematickému a nejednoznačnému procesu sovětizace vysokého školství v komparativní perspektivě srov. CONNELLY, John: *Zotročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*. Karolinum, Praha 2008.

⁸⁰ VŠPHV nahradila Vysokou školu politickou a sociální a Vysokou školu hospodářských věd, obě zrušené v roce 1949.

⁸¹ Srov. DEVÁTÁ, Markéta: *Vysoká škola politických a hospodářských věd jako nástroj indoktrinace marxisticko-leninského vědeckého světového názoru*. In: JIROUŠEK, Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie*, s. 193–204; KAVKA, František: *Historie na Vysoké škole politických a hospodářských věd*. In: BENEŠ, Zdeněk – JIROUŠEK, Bohumil – KOSTLÁN, Antonín (edd.): *František Graus – člověk a historik*. Práce z dějin vědy 8. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2004, s. 33–38; KAVKA, František – ZILYNSKÁ, Blanka (edd.): *Jak a proč vznikla Vysoká škola hospodářských a sociálních věd v Praze (VŠPHV) a co bylo důvodem jejího zániku*. In: *AUC-HUCP*, 1–2/2002, s. 149–171.

⁸² Od roku 1965 nesla název Vysoká škola politická ÚV KSČ.

KSČ, která se zaměřovala na vzdělávání stranických funkcionářů v různě dlouhých kurzech. VSSŠ vzdělávala své studenty v marxistické filozofii, politické ekonomii, vědeckém komunismu, organizační výstavbě strany, dějinách KSČ, KSSS a mezinárodního dělnického hnutí. Do studijní náplně původně tříletého studia patřilo také právo či cizí jazyky. Škola měla za úkol vychovávat pracovníky pro různé pozice ve stranickém aparátu a státní správě.⁸³

V prvních letech své existence stranické dějepisectví fungovalo v rámci stranických vysokoškolských pracovišť a především na Ústavu dějin KSČ. Proces formování stranického dějepisectví se tudíž odehrál na dvou rovinách. Na zmíněných vysokých školách vyrůstali budoucí straničtí historikové, zatímco funkcionáři pověřeni prací na poli zpracování dějin strany a hnutí budovali potřebné instituce. Obojí probíhalo ve specifickém milieu stranického aparátu, které bylo formujícím prostředím stranické historiografie a natrvalo ovlivnilo její fungování. Stranické dějepisectví vzniklo mimo tradiční akademické struktury. Mělo být novým dějepisectvím vytvářejícím historické reprezentace ve prospěch nového mocenského uspořádání. Prvním krokem k naplnění tohoto poslání bylo vybudování vlastní institucionální základny ukotvené v prostředí komunistické strany.

2.1.1. Nové dějepisectví – nová instituce

Stranické dějepisectví bylo od samých počátků propojeno se svou centrální institucí, jíž byl Ústav dějin KSČ. Hodnocení první poloviny 50. let jako doby formování stranické historiografie se vztahuje také na „její“ ústav. První léta jeho existence byla vyplněna organizační prací a mnohdy neúspěšným usilováním o jeho bezproblémové fungování. Bylo to také období velkých plánů, následného tápání a hledání ideální pracovní náplně ústavu a vlastně i stranického dějepisectví vůbec.

Nápad zřídit zvláštní pracoviště orientované na dějiny dělnického hnutí a komunistické strany se objevil již v roce 1946. Záměr založit u příležitosti 50. narozenin stranického vůdce Gottwaldův ústav pro studium vědeckého socialismu však nebyl realizován. Dalším podnětem pro uskutečnění této myšlenky byla Výstava dějin revolučních bojů zahájená v květnu 1949. Při přípravě výstavy v Památníku osvobození na pražském Vítkově se shromáždilo velké množství dokumentů k dějinám komunistické strany a dělnického hnutí.⁸⁴ Na základě této výstavy měla pod kuratelou kulturně propagačního oddělení ÚV KSČ vzniknout instituce spravující nashromážděnou dokumentaci. Pracoviště inspirované moskevským Institutem

⁸³ Srov. DINUŠ, Peter: *Vysoká škola politická ÚV KSČ*, *Studia Politica Slovaca* 2/2008, s. 14–32.

⁸⁴ K tomu podrobněji v následujícím oddíle o stranických výstavách.

Marxe-Engelse-Lenina měl vést Gustav Bareš se zástupcem Janem Pachtou. Ve hře bylo několik variant názvu, např. Gottwaldův ústav pro studium revolučních bojů či Gottwaldův ústav dějin KSČ.⁸⁵

Na podzim 1949 přišlo kulturně propagační oddělení s návrhem na zřízení Ústavu dějin KSČ, jehož úkolem mělo být „*systematické a plánovité shromažďování, třídění a rozpracování dokumentárního materiálu o dějinách českého a slovenského dělnického hnutí, dále plánovité a systematické shromažďování materiálu o mezinárodním dělnickém hnutí, pokud se vztahuje k českým a slovenským revolučním bojům*“.⁸⁶ Ústav měl vydávat materiály k dějinám KSČ a dělnického hnutí, pracovat na bibliografiích a vydávat popularizační publikace. Rozšířením Výstavy dějin revolučních bojů o sály věnované dvouletce a pětiletce mělo vzniknout Revoluční muzeum. Z archivu probíhající výstavy, jenž čítal přibližně 50 000 dokumentů, se měl stát archiv ústavu. Součástí plánované instituce byla také knihovna obsahující periodika, odbornou literaturu a spisy tzv. klasiků marxismu-leninismu. Od samého počátku byl při budování ústavu patrný důraz na symboliku jeho umístění. V tomto návrhu byl preferovaným místem právě armádou spravovaný žižkovský památník, jehož pantheon se měl stát československou kremelskou zdí.

Druhý návrh z října 1949 taktéž počítal se spoluprací s armádou v podobě společného Muzea odboje. Jeho expozice měly nabídnout výkladovou syntézu vojenského a domácího odboje za druhé světové války jako dvou částí jednoho hnutí ve snaze vyvarovat se vzniku nové „legionářské legendy“.⁸⁷ Stejně jako první citovaný materiál předložil i tento návrh variantu vedení ústavu. V pětičlenném vedení měli být dva zástupci armády, jmenován byl konkrétně Čeněk Hruška. Rovněž třetí návrh z listopadu 1949 počítal s umístěním na Žižkově a se spoluúčastí armády. Mimo jiné jmenoval možné vedoucí instituce: Gustava Bareše, Čenka Hrušku, Karla Kreibicha, Pavla Reimana, Gríšu Spurného a Štefana Raise, tedy zasloužilé stranické funkcionáře. Zmíněni však byli také historikové Jan Pachta, Oldřich Říha a Arnošt Klíma.

Ústav začal ve své zárodečné podobě fungovat na začátku roku 1950. Organizaci pracoviště měli na starosti historik Jiří Doležal a dlouholetý pracovník aparátu František Dezider Pór, jenž byl jmenován organizačním tajemníkem.⁸⁸ Celý první rok existence ústavu byl vyplněn předkládáním různých návrhů na organizaci jeho činnosti a především snahou o

⁸⁵ BLODIGOVÁ, Alexandra: Fondy a sbírky bývalého Archivu Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ, Archivní časopis, 4/2003, s. 225–226.

⁸⁶ Národní archiv (NA), fond Ústav dějin KSČ (ÚD KSČ), archivní jednotka (a. j.) 103, karton (k.) 7.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 107, k. 7

obstarání budovy pro instituci a odpovídajícího počtu kvalifikovaných zaměstnanců. Ústav měl sídlit v budově odpovídající významu centrální historiografické instituce KSČ. Objevilo se hned několik návrhů. Logicky vypadala varianta s umístěním ústavu v předválečném sídle KSČ v Karlíně. Budova v Královské 13 patřila mezi památná místa dějin komunistické strany. Ač symbol prvních dvaceti let KSČ, nebyl chátrající dům v Karlíně shledán jako dostatečně reprezentativní.⁸⁹ Organizátoři ústavu se poohlíželi spíše po honosných budovách v centru Prahy, které by především dodaly prestiž připravovanému stranickému muzeu. Z několika navržených variant nakonec zvítězila bývalá budova Městské spořitelny na rohu ulic Rytířské a Melantrichovy v samém srdci hlavního města.⁹⁰ Dům sloužil účelům stranických společenskovedních pracovišť a muzeí až do roku 1989.

Mnohem obtížnější bylo získat pro ústav dostatečné množství pracovníků, kteří by byli schopni zajistit naplnění jeho velkolepých vizí. V prvních letech v ústavu panovala permanentní personální krize, přestože již v roce 1950 byl nalezen vyhovující ředitel. Volba padla na Jindřicha Veselého, předválečného funkcionáře KSČ, vězně koncentračního tábora a jednoho z vrcholných představitelů Státní bezpečnosti v prvních dvou poúnorových letech. Vedení nově vzniklého ústavu tvořili Veselý a Pór, dva zasloužilí funkcionáři pověření činností na poli stranických dějin. Mohou sloužit jako typický příklad personálního zabezpečení stranické historiografie v jejím prvním období, kdy se teprve formovala nová stranická inteligence vychovaná stranickými vzdělávacími institucemi. V nejbližších dvou letech ústav přijal takřka šedesát zaměstnanců,⁹¹ kteří měli organizovat stranická muzea, podílet se na plánované rozsáhlé publikační činnosti, organizovat početné knižní fondy a pořádat rostoucí množství archivního materiálu. Ukázalo se, že pro takto velkoryse pojatý záměr vyžadující od zaměstnanců alespoň minimální odbornou kvalifikaci nedisponoval stranický aparát dostatečným množstvím vhodných lidí.

Instituce se budovala velmi pozvolna. Návrh ústavu na systematizaci předložený ke schválení sekretariátu ÚV KSČ počítal s 56 zaměstnanci.⁹² V červnu 1951 v ní kromě vedoucí dvojice pracovali pouze další tři zaměstnanci, přičemž ústav měl oficiálně 13 systematizovaných pracovních míst. Na konci téhož roku se situace nijak nezlepšila. V roce 1951 probíhal nábor pracovníků a dostupná čísla naznačují, že nebyl příliš úspěšný. Nedařilo se najít uchazeče splňující kritérium odbornosti a zároveň vhodného kádrového profilu. Ústav

⁸⁹ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 103, k. 7

⁹⁰ Srov. usnesení schůze Sekretariátu ÚV KSČ z 28. 11. 1950. NA, f. ÚV KSČ, sekretariát ÚV KSČ 1945–1951, sv. 25, a. j. 160, bod 2.

⁹¹ BLODIGOVÁ, Alexandra: *Fondy a sbírky bývalého Archivu Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ*, s. 227.

⁹² NA, f. ÚD KSČ, a. j. 113, k. 7.

se dokonce hodlal obracet na regionální poradny marxismu-leninismu s žádostí o doporučení funkcionářů zajímajících se o historii komunistické strany. Vedení věnovalo pozornost také poslednímu ročníku studentů historie na pražské historicko-filozofické fakultě. Personální potíže vznikající instituce dobře ilustruje poznámka ze zápisu z jednání sekretariátu ústavu dne 21. března 1951: „*S. Pór má závazek získat šest lidí. Vypadá to však špatně. Většina navržených propadla. Navrhl aspoň uklízečky.*“⁹³ Ústav se začal přibližovat plnému stavu zaměstnanců až v následujícím roce. Ještě v dubnu 1952 fungoval s 15 stálými zaměstnanci a 5 externisty.⁹⁴

V září 1952 ústav s 39 zaměstnanci již takřka naplnil schválenou systematizaci.⁹⁵ Přestože některé důležité pozice dosud nebyly obsazeny (např. vedoucí redaktor vydávání spisů Klementa Gottwalda, vedoucí redaktor v referátu dějin KSČ, vedoucí knihovny), instituce již nabývala plánované podoby. Fungoval vydavatelský odbor prozatímně vedený Františkem Burianem. Úkolem tohoto pracoviště bylo vydávání spisů Klementa Gottwalda. Dále byl činný referát dějin KSČ a odbor muzeí a výstav, v jehož čele stál Jiří Čech. Dalšími odděleními ústavu byl archiv vedený Karlem Vernerem a knihovna, kterou měl na starosti Bohumil Pelikán. Na podzim 1952 již zde působily některé důležité osobnosti stranického dějepisectví, např. Pavel Reiman či Josef Kresta. Počet zaměstnanců pak v následujících letech dále rostl. V listopadu 1953 ústav vykázal 57 pracovníků.⁹⁶ Od druhé poloviny 50. let běžně zaměstnával přes 100 osob.

Těžištěm činnosti ústavu bylo vydávání spisů Klementa Gottwalda a tzv. klasiků marxismu-leninismu, organizace stranických muzeí a výstav a vydávání různých publikací o dějinách KSČ a dělnického hnutí. Velkou část produkce měly tvořit edice dokumentů. Postupně se budoval archiv spravující materiály k dějinám strany a hnutí a knihovna s příslušnou literaturou. Ústav měl ambici stát se institucí zastřešující výzkum dějin KSČ a dělnického hnutí a jeho populární prezentaci. Jeho úkolem bylo dohlížet na aktivity spojené se zkoumáním nejnovějších dějin a korigovat jednotlivé publikační výstupy. Ústav dějin KSČ aspiroval na to stát se konečnou instancí při posuzování historiografické produkce v oblasti nejnovějších dějin.

Jelikož stranická historiografie vznikla a fungovala v rámci struktur KSČ, je nutné načrtnout její sociální zázemí. Historici spojení s projektem stranického dějepisectví odborně vyrostli ve stranických institucích a dlouhá léta v nich působili. Byli úzce propojeni s KSČ a

⁹³ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 135, k. 9.

⁹⁴ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 114, k. 7

⁹⁵ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 118, k. 7

⁹⁶ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 119, k. 7

toto spojení bylo u mnohých z nich přerušeno až na samém konci 60. let během prvních normalizačních čistek.

2.1.2. Strana a její aparát – sociální zázemí stranické historiografie

Typickým znakem nové historiografie bylo, že jejím domácím prostředím byl aparát komunistické strany. Předcházející pasáž popisovala vznik a formování centrální instituce stranického dějepisectví. Jeho sociální zázemí však tvořili konkrétní lidé. Pokusím se proto nahlédnout za suchá čísla udávající počty zaměstnanců, nastínit obraz stranického milieu a charakterizovat jeho vztah ke stranické historiografii.

V rámci KSČ se zrodila zvláštní společenská vrstva pracovníků stranického aparátu a blízkých institucí.⁹⁷ Milovan Djilas ve slavné analýze komunismu u moci hovořil o „nové třídě“ privilegované politické byrokracie. Byla vytvořena komunistickou stranou, postupně ji přerostla a učinila z ní svou mocenskou základnu.⁹⁸ Ať už tuto skupinu lidí nazveme jakkoliv, je zřetelné, že do ní patřila také inteligence pracující v institucích komunistické strany⁹⁹, která v 50. a 60. letech expandovala také na dalších vědecká a pedagogická pracoviště. Neomezovala se tedy striktně na působení v rámci KSČ. I přes velký institucionální rozptyl ji lze charakterizovat jako neformální skupinu badatelů, která v 50. letech vytvořila široce rozprostřenou síť, založenou na existenci silných osobních vazeb a sdíleného mentálního horizontu. S trochou nadsázky by se dalo hovořit o komunitě stranických intelektuálů, vymezujících se vůči stranické byrokracii stejně jako vůči společenské vrstvě navazující na tradiční akademické elity. Straničtí historici, učitelé na stranických školách či na rozličných katedrách marxismu-leninismu vzešli ze stranických vzdělávacích institucí doby vrcholného stalinismu a postupně vytvořili skupinu stojící na pomezí stranického aparátu a akademické sféry. Byla jim vlastní oddanost myšlence vybudování socialismu v Československu. Vznášeli však požadavek vlastní intelektuální a politické autonomie a byli přesvědčení o tom, že mají

⁹⁷ K tematice praktického fungování stranického aparátu a sociálního postavení jeho pracovníků srov. KAPLAN, Karel: *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968. Studie a dokumenty*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993, s. 9–18. Zdeněk Hejzlar v exilové práci o reformním komunismu hovoří přímo o nové společenské vrstvě stranické byrokracie, která „byla existenčně závislá na stabilitě systému a proto představovala oporu nového, pseudosocialistického konzervatismu“. HEJZLAR, Zdeněk: *Reformkommunismus. Zur Geschichte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei*. Europäische Verlagsanstalt, Köln–Frankfurt am Main 1976, s. 69.

⁹⁸ DJILAS, Milovan: *The New Class. An Analysis of the Communist System*. Frederick A. Praeger, New York 1957, s. 37–69. Djilas odvozuje moc nové třídy od její pravomoci ovládat a rozdělovat majetek, jenž je oficiálně v kolektivním vlastnictví. V jeho marxistické perspektivě se jedná o novou třídu vládců a vykořisťovatelů zrozenou z vykořisťovaných vrstev (s. 42).

⁹⁹ Karel Kaplan v případě Ústavu dějin KSČ či VŠŠ hovoří o stranických zařízeních nepřímou se podílejících na realizaci politiky. KAPLAN, Karel: *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968*, s. 17.

mít podíl na politickém rozhodování. Tíhli k neformálním způsobům prosazování svých názorů. Jejich představy o socialistické společnosti v sobě nesly rezidua revolučního přístupu k praktické politice, jemuž se naučili v letech bezprostředně následujících po únoru 1948. Jestliže otěže v relativně stabilizovaném mocenském systému třímala stranická byrokracie, část v revolučním duchu vychované komunistické inteligence představovala rodící se opozici. Z ní vzešly koncepce reformního komunismu, jejichž prosazování bylo provázeno návratem k idealismu prvních let socialistické revoluce v Československu.

V 60. letech se vlivná a početná skupina příslušníků stranické inteligence považovala za protiklad byrokratických, konzervativních a bezejmenných aparátčků. Zároveň představovala jednu z karet, jimiž se hrála partie vleklých sporů ve stranickém vedení. Dodávala argumenty, bylo proti ní zasahováno, dožadovala se práva spolurozhodovat. Mnozí straničtí historici byli součástí této svébytné a víceméně uzavřené komunity. Měla nepřehlédnutelný intelektuální potenciál, jemuž odpovídaly vysoké ambice, které však byrokratický systém československého poststalinismu nemohl saturovat. Jejich revoluce jim byla zcizena konzervativním a byrokratickým systémem „novotnovské“ éry a chtěli ji zpět. Svě šance se chopili v 60. letech a stali se jednou z nejvýznamnějších intelektuálních opor československé reformy.

Představitelé stranické historiografie si s sebou nesli vzorce chování a jednání, kterým se naučili ve straně a jejím aparátu. Nejdůležitějším z nich byla stranickost, tzn. vědomí příslušnosti ke komunistické straně. KSČ považovali za přirozenou platformu pro prosazování svých zájmů. Stranické standardy určovaly strategie, jimiž tyto zájmy prosazovali a jež využívali k řešení případných konfliktů. A to jak po stránce formálních postupů, tak zvolené argumentace. S fungováním v rámci KSČ úzce souvisel také pocit povinnosti společenského angažmá. Budovatelský a pokrokový étos vrcholného stalinismu se postupně transformoval v tradiční potřebu intelektuálů účastnit se veřejné diskuse a učinit své dílo či vědeckou práci jedním z prostředků provádění politiky.¹⁰⁰ Snahu o dosažení společenské změny straničtí historici realizovali opět především na půdě komunistické strany, s jejímž osudem spojovali také osud státu a národního společenství – dvou entit, v jejichž rámci se pohybovala jimi formulovaná historická vyprávění. Povaha jejich intelektuální i přímé politické aktivity dává tušit, že společnost a komunistická strana se v jejich očích v podstatě překrývaly. Pokud pro

¹⁰⁰ Významnou roli hrála také historická kontinuita politicky aktivní inteligence počínající v období formování moderního českého národa a projevující se v dalších desetiletích. Snaha politicky působit a učinit z uměleckého či vědeckého díla politikum se dá považovat za jednu z konstant moderní české kultury. K tradici symbiózy kultury a politiky v českém a slovenském prostředí srov. KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Torst, Praha 1998, s. 19–44.

ně tyto dva pojmy přímo nesplývaly, minimálně považovali KSČ za nejdůležitější a přirozenou vůdčí složku československé společnosti.

Dostupné archivní materiály poskytují zajímavý vhled do prostředí stranického aparátu bezprostředně se týkajícího vznikající stranické historiografie. Studium vnitřního fungování Ústavu dějin KSČ je možno získat představu o sociálním zázemí stranického historického výzkumu. Jedním z nejdůležitějších pramenů je rozsáhlý soubor kádrových materiálů pracovníků ústavu.¹⁰¹

Historik se na stranickém pracovišti pohyboval ve velmi specifickém prostředí. Mnoho zaměstnanců patřilo mezi zkušené funkcionáře komunistické strany. V ústavu působil ne jeden předválečný člen KSČ s dlouholetou praxí stranické práce na různých úrovních. Někteří zaměstnanci měli za sebou zkušenost protinacistického odboje a perzekuce ve věznicích či koncentračních táborech. Zejména tyto dvě vzájemně se prolínající skupiny, předváleční komunisté a odbojáři, sehráli v příběhu stranického dějepisectví významnou úlohu. Zakladatelé Ústavu dějin KSČ Jindřich Veselý a František D. Pór patřili k předválečné generaci komunistů s osobní zkušeností nacistické perzekuce. V případě Veselého hrála důležitou roli jeho někdejší vysoká pozice v bezpečnostních orgánech v letech 1948–1950. Rovněž osobnosti, s nimiž je spojováno další působení instituce, nepatřily k nováčkům československého komunismu. Profilovou osobností ústavu byl dlouhá léta Pavel Reiman, významná osobnost prvorepublikové KSČ, člověk se zkušeností z Kominterny a s detailní znalostí sovětského komunismu. Na ústavu působili v různých obdobích Gustav Bareš nebo člen komunistické emigrace v Londýně Ota Falta. Po nuceném odchodu z vysokých stranických funkcí zde byl zaměstnán Bruno Köhler. Minulost odbojáře či vězně nacismu měli i někteří mladší zaměstnanci, např. dlouholetý vědecký pracovník ústavu Drahomír Bárta, ředitel ústavu v éře pražského jara Miloš Hájek nebo Anna Hyndráková, která za války prošla Terezínem a Osvětimí. Osoby s reputací předválečného komunisty, odbojového pracovníka či oběti nacistické represe se obvykle těšily zvláštní autoritě. Vahou této autority pak mohly podepřít např. snahy o reformu komunistické ideologie a praxe. Příslušnost ke skupině „starých soudruhů“ však v některých případech znamenala naopak záruku ideologické rigidnosti. Nový rozměr tato problematika dostala na konci 60. let, kdy se čím dál častěji bralo v potaz také působení konkrétních funkcionářů v období vrcholného stalinismu.

¹⁰¹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 199–259, k. 33–41. Materiály jsou řazeny abecedně podle příjmení zaměstnanců. Obsahují většinou stručné kádrové profily. V některých případech je doplňují další materiály o působení dotyčného pracovníka v ústavu.

Přesto si po celé první dvacetiletí stranické historiografie zachovala skupina předválečných komunistů, odbojářů a vězňů nacismu zvláštní postavení.

Vlivné pozice ve stranickém dějepisectví postupně získávali funkcionáři střední a mladší generace. Jejich profesní kariéra začala v první polovině 50. let, kdy se v tradičních i stranických vysokoškolských institucích prosazovalo radikální studentstvo jako nositel komunistického politického projektu.¹⁰² Představitelé generace narozené kolem roku 1930 vstupovali do komunistické strany v mnoha případech již v prvních poválečných letech. Studovali často na VŠPHV, působili však také na ostatních vysokých školách. Jejich profesní kariéra byla úzce spojena s KSČ. Zastávali stranické funkce a bezprostředně po absolvování studií nastupovali do odborných pozic na stranických pracovištích, univerzitách či v akademii věd. Období první poloviny 50. let pro ně bylo dobou značné politické aktivity a prvních publikačních pokusů. Do vyšších funkcí se dostali v průběhu druhé poloviny desetiletí a především v letech šedesátých, kdy se řada z nich podílela na formulaci stanovisek československého reformního komunismu. Specifikem pozdější generace „osmašedesátníků“ bylo, že vyrostli ve stranickém prostředí. Zde prožili studentská léta, získali zaměstnání a dále odborně působili. V rámci stranických struktur si vytvořili síť osobních a profesních kontaktů. Jejich spojení s komunistickou stranou proto překračovalo úzce pracovní rámeček. Stranický dorost let socialistické revoluce srostl v následujícím desetiletí se strukturami KSČ. Svět aparátu a příbuzných organizací se stal jeho „přirozeným prostředím“.

Dokazuje to i existence řady neformálních osobních vazeb. Zaměstnanci zkoumané instituce byli v mnoha případech v příbuzenském vztahu k dalším stranickým pracovníkům. V rámci stranické historiografie působili potomci známých funkcionářů KSČ. Kádrové materiály ukazují četná manželství s pracovníky aparátu či s lidmi na jiných politicky exponovaných místech. Časté byly i jiné příbuzenské vztahy k významným představitelům komunistické strany.

Pro sociální zázemí stranické historiografie byly kromě výše popsaných personálních aspektů důležité také zažitě způsoby fungování stranického pracovníka. Pracovní rytmus v rámci stranické historické vědy byl velmi odlišný od běžné představy o práci společenského vědce. Denním chlebem historika nebylo pouze bádání v archivech a knihovnách, vystupování na konferencích či psaní textů. Mezi běžnou agendu patřily nejrůznější schůze, zejména v příslušné stranické organizaci na pracovišti a v místě bydliště. Historici jezdili na

¹⁰² Srov. CONNELLY, John: *Ztročená univerzita*, např. s. 75–76; SVATOŠ, Michal: Studentokracie – mýtus nebo realita? In: ZILYNSKÁ, Blanka-SVOBODNÝ, Petr: *Věda v Československu v letech 1945–1953*, s. 287–296.

tzv. politické brigády, byli činní ve stranických školeních v centru i v regionech. S propagandistickou prací byla nezdávka spojena především bohatá přednášková činnost v rámci stranického vzdělávání.

Pracovník stranické instituce se pohyboval ve světě, v němž se úzce propojovalo soukromí, zaměstnání a osobní politická aktivita. Jako příslušník stranické elity náležel ke společenské vrstvě, která se měla stát předvojem při budování nové společnosti a vytváření nového socialistického člověka.¹⁰³ Představa, že je možný vznik specifické socialistické subjektivity, byla typická především pro období masové společenské mobilizace vrcholného stalinismu. Projevovala se zvláštními nároky na osobní život funkcionáře. Měl žít v souladu s představami o komunistovi jako člověku, jenž má jít společnosti příkladem v osvojení si nové socialistické morálky. Příslušnost k privilegované vrstvě stranických pracovníků měla i své stinné stránky. Profesní schopnosti, politická činnost v rámci KSČ a chování v soukromí byly posuzovány současně jako tři spolu úzce související složky jednoho celku. Reprezentací komunistické strany a jejích představ o životě v socialistické společnosti nebyla pouze odborná činnost v aparátu či vystupování na stranických akcích, ale i rodinný život a chování jedince v místě bydliště. Pracovník stranických institucí reprezentoval KSČ celou svou osobností.¹⁰⁴

2.1.3. Závěrečné shrnutí

Prvním krokem k etablování stranického dějepisectví bylo vybudování jeho institucionální základny. Stal se jím Ústav dějin KSČ, jenž vznikl v roce 1950 jako součást centrálního aparátu komunistické strany. Navazoval na dokumentační činnost týmu, který připravoval Výstavu revolučních bojů. Ústav měl být centrální institucí nového dějepisectví koordinující výzkum dějin KSČ a dělnického hnutí, zajišťující vydavatelský servis a spravující stranické výstavy a muzea. Vize vlivného stranického pracoviště aspirujícího na to stát se centrální

¹⁰³K problematice „nového socialistického člověka“ srov. HELLBECK, Jochen: *Revolution on My Mind. Writing a Diary Under Stalin*. Harvard University Press, Cambridge–London 2006, s. 15–37; FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: *The New Man in Stalinist Russia and Nazi Germany*. In: FITZPATRICK, Sheila – GEYER, Michael (edd.): *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*. Cambridge University Press, Cambridge–New York 2008, s. 302–341.

¹⁰⁴Reprezentativním materiálem k této tématice je např. obsáhlý záznam z projednávání komplikovaného rozvodového řízení zaměstnance Ústavu dějin KSČ Jaroslava Rabase na mimořádné schůzi stranické organizace ústavu v květnu 1954. V průběhu dlouhého pohovoru účastníci schůze kriticky rozebírali rodinné poměry, průběh rozvodu, činnost J. Rabase v ústavu a samozřejmě také jeho osobní vlastnosti. Nakonec bylo konstatováno, že se Rabas „*vážně provinil proti zásadám komunistické morálky, že se choval jako naprosto měšťácký sobec, sledující jen svůj osobní prospěch... celým svým jednáním hrubě poškodil zvláště jako pracovník ÚV KSČ dobrou pověst strany, pracovníků ÚV KSČ*“. Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 1013, k. 139.

historiografickou institucí v Československu pro obor nejnovějších dějin však narážela na vážné organizační problémy. Budování ústavu provázela řada komplikací, což minimálně během prvních tří let jeho existence značně limitovalo činnost stranického dějepisectví.

Představitelé stranické historiografie se pohybovali v aparátu komunistické strany. Mnozí byli dlouholetými aktivními funkcionáři, kteří byli pověřeni prací na dějinách KSČ. V jiných případech se jednalo o mladé komunisty na začátku odborné i politické kariéry. Stranické dějepisectví bylo také po stránce personální pevně zakotveno ve strukturách KSČ. Jak formálně – straničtí historici byli oficiálně vedeni jako pracovníci stranického aparátu, tak neformálně, což dokazují četné přátelské a příbuzenské vazby představitelů nové historiografie s osobami spjatými se specifickým prostředím KSČ, zejména s jejími odbornými a pedagogickými institucemi a řídicími strukturami.

2.2. Formování paměti revoluce. Stranické výstavy a muzea

Vznikající stranická historiografie se významným způsobem angažovala při formování historické identity revoluce, zejména pořádáním stranických výstav a zakládáním stranických muzeí. V činnosti raného stranického dějepisectví se setkávala historiografická tvorba s pokusy o institucionalizaci určité formy historické paměti.

Bádání o historické paměti lze dnes považovat za samostatný obor.¹⁰⁵ Není úkolem této kapitoly zabývat se výzkumem problematiky paměti v Československu 50. let. Pokud však jako historik souhlasím s tezemi o existenci jistých forem kolektivní paměti či sdílené skupinové paměti a s nimi související politikou paměti, musím se alespoň stručně vyslovit k podílu stranické historiografie na pokusech o vytvoření kultury oficiálního vzpomínání v době vrcholného stalinismu. I v případě politiky paměti v první polovině 50. let šlo „především o to, **kdo chce od koho, aby si pamatoval co a proč**“.¹⁰⁶ Pro období počátků usazování „revoluční moci“ bylo charakteristické, že publikování pomalu se rodících oficiálních historických výkladů předcházely okázalé pokusy o veřejnou inscenaci dějin československého komunismu formou výstav, muzeí a památníků. V době, kdy se v bolestech rodil narativ stranických dějin, což trvalo celá 50. léta, se již veřejnost mohla procházet

¹⁰⁵ Srov. ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Jarmila: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studiích*, Dějiny–teorie–kritika 2/2007, s. 232–255; HAVELKA, Miloš: *Poznání – paměť – identita a několik obecnějších úvah*, Dějiny–teorie–kritika 2/2007, s. 256–268; OLŠÁKOVÁ, Doubravka. K diskusi o paměti v českém kontextu „druhého života“, Dějiny–teorie–kritika 2/2004, s. 269–280.

¹⁰⁶ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Jarmila: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí*, s. 255.

výstavními sály a muzei vyprávějícími požadovaný historický příběh, historiky zatím nesepsaný.

Angažmá stranického dějepisectví ve sféře politiky paměti, tedy v procesu jejího vědomého a záměrného konstruování či retušování,¹⁰⁷ se odehrávalo na poli budování nového druhu kulturní paměti. Dle Jana Assmanna se kulturní paměť „zaměřuje na fixní body v minulosti“, které se „sráží do symbolických figur, na nichž se zachytávají vzpomínky“.¹⁰⁸ Jejím účelem je vytváření určité kolektivní totožnosti: „Vzpomínkou na své dějiny a zpřítomněním fungujících vzpomínkových figur si skupina zajišťuje svou identitu... Kolektivní identity mají v sobě cosi slavnostního, nevšedního... jsou v ‚nadživotní velikosti‘, překračují horizont každodennosti a vytvářejí předmět ceremoniální, všednosti se vymykající komunikace. Tato obřadnost jako taková je aktem utváření.“¹⁰⁹ Takové vytváření identit se odehrává na rovině symbolických zprostředkování, ať už kolektivních (organizovaných) či individuálních. Zvětšuje se v podobě výročních slavností, pomníků, rituálů, textů a obrazů.¹¹⁰ Aleida Assmannová kulturní paměť dále dělí na funkční a ukládací. Funkční paměť se realizuje v symbolických praktikách tradic a rituálů. Ukládání zajišťující trvání paměti má formu knihoven, muzeí či archivů nebo materiálních reprezentací, tedy knih, filmů a obrazů.¹¹¹ Obojí lze realizovat prostřednictvím politiky paměti. Je pak přirozeným zájmem vládnoucích elit uzavřít „spojenectví s pamětí“. Může být jednak retrospektivní, obracející se do minulosti a odkazující k tradicím a kontinuitám, nebo může působit prospektivně, vytvářet podmínky pro to, aby se na držitele panství v budoucnosti vzpomínalo (stavby pomníků a dalších monumentů, vytváření archivů). Dalším důležitým faktorem politiky paměti je zapomínání, které může mít formu řízeného „vymazání z paměti“.¹¹²

Utváření různých forem skupinové paměti se často děje v prostoru a na konkrétních místech. Paměť má tudíž svou lokální rovinu a prostorovou dimenzi.¹¹³ Zde se odehrávají inscenace podněcované nositeli politiky paměti. Jedná se o nejviditelnější projevy jejich záměrů. Obvykle se v tomto kontextu hovoří o určitých typech míst paměti. Pod tento termín však lze zahrnout řadu projevů různě spojených s fenoménem historické paměti.¹¹⁴ Na

¹⁰⁷ HAVELKA, Miloš: *Poznání – paměť – identita a několik obecnějších úvah*, s. 261.

¹⁰⁸ ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Prostor, Praha 2001, s. 50.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ ASSMANN, Aleida: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2007, s. 36 a 54.

¹¹¹ Tamtéž, s. 58.

¹¹² ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť*, s. 65–67.

¹¹³ ASSMANN, Aleida: *Der lange Schatten der Vergangenheit*, s. 217–218.

¹¹⁴ Pierre Nora hovoří o trojím smyslu termínu *místo paměti* – materiálním, symbolickém a funkčním. Místem paměti tudíž může být archiv, památník, ale také školní učebnice, rituál (např. minuta ticha) či generace. NORA,

následujících stránkách se budu zabývat veřejnými inscenacemi minulosti, které měly připomínat, vzdělávat a spojovat to co bylo, s tím co právě existuje. Jejich navštěvováním se měla paměť udržovat a institucionalizovat. Tyto prostory sloužily k vytváření nového historického vědomí. Jejich úkolem bylo přeformulování veřejného povědomí o národní minulosti. Přípravovaly půdu pro odborný výklad dějin zaštitěný vědeckou autoritou profesionálních historiků. Tyto lokace se měly stát významnými místy paměti československého komunismu. Občan se měl na četbu tlustých historických knih, tvářících se jako definitivní suma poznatků o minulosti, připravit prohlížením spektakulárních a lehce čitelných expozic stranických výstav a muzeí.

Budování památníků a muzeí a pořádání výstav mělo v období vrcholného stalinismu některé zvláštnosti.¹¹⁵ Tyto akce a instituce prezentovaly nově se ustavující moc a zároveň zřetelně odkazovaly ke kontinuitám národních dějin. Stejně jako psaná historiografie hrály důležitou legitimizační úlohu. K tomuto účelu mohly posloužit zobrazované motivy z národních dějin nebo volba místa, kde bude vystaven pomník či zřízeno muzeum. Důležitý byl důraz na personalizaci těchto míst paměti, často věnovaných konkrétní významné osobnosti hnutí. S tím souvisela také až fetišistická záliba stranických památníků a muzeí v originálních předmětech všemožně spojených s velkými historickými postavami. Vrcholem této fascinace původními objekty pak bylo vystavování mumifikovaných těl stranických vůdců. Památníky a muzea měly k sobě velmi blízko a plnily roli jakýchsi poutních míst navštěvovaných organizovanými výpravami.¹¹⁶ Spojovaly v sobě několik funkcí: připomínaly slavné děje a postavy, vzdělávaly a zároveň prostřednictvím objektů, obrazů a doprovodných textů vyprávěly požadovaný historický příběh.

2.2.1. Stranické výstavy: „Výstava dějin revolučních bojů“ – „Třicet let KSČ“ – „Výstavka darů Klementa Gottwalda“

Pierre: Mezi pamětí a historií. Problematika míst. In: *Cahiers du CEFRES, n° 13. Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*. CEFRES, Praha 1998, s. 23. O materiálním a imateriálním charakteru míst paměti (mýty, události, budovy, pomníky, instituce, pojmy, knihy, umělecká díla), pojímaných jako dlouhodobé krystalizační body kolektivní paměti a kolektivních identit srov. FRANÇOIS, Etienne – SCHULZE, Hagen: *Deutsche Erinnerungsorte I*. Verlag C. H. Beck, München 2001, s. 17–18. Dále srov. hesla „Gedächtniss und Gedächtnisstheorien“ a „kulturelles Gedächtniss“. In: NÜNINNG, Ansgar (Hrsg.): *Grundbegriffe der Kulturtheorie und Kulturwissenschaften*. J. B. Metzler, Stuttgart–Weimar 2005, s. 46–50.

¹¹⁵ Srov. UNFRIED, Berthold: Denkmäler des Stalinismus und „Realsozialismus“ zwischen Bildersturm und Musealisierung. In: UNFRIED, Berthold (Hrsg.): *Spuren des „Realsozialismus“ in Böhmen und der Slowakei. Monumente – Museen – Gedenktage*. Löcker, Wien 1996, s. 17–40.

¹¹⁶ TÝŽ: Das Museum ist kein Museum. Historische Museen und musealisierung des „Realsozialismus“. In: UNFRIED B. (Hrsg.): *Spuren des „Realsozialismus“ in Böhmen und der Slowakei*, s. 115–129.

První velkou historickou výstavou, z níž následně vznikl Ústav dějin KSČ, byla Výstava dějin revolučních bojů. Expozice umístěná v Památníku osvobození na Vítkově byla slavnostně otevřena 23. května 1949. Na úvod člen činohry Národního divadla Jaroslav Průcha zarecitoval Nerudovu báseň *Jen dál!*, poté vystoupil se slavnostním projevem Zdeněk Nejedlý, výstavu uvedl sochař František Kaláb a ceremoniál ukončil zpěvem *Internacionály* pěvecký sbor Typografia. O ideji výstavy mnoho vypovídal již její plakát. Zobrazoval dělníka s puškou, za nímž se rýsovala postava husity nesoucího pavězu s nápisem „Nepřátel se nelekejme“.¹¹⁷

Předtím se však musely rozběhnout široce pojaté přípravné práce, které položily základ výzkumu dějin KSČ. Výstava pořádaná kulturně-propagačním oddělením ÚV KSČ se konala u příležitosti IX. sjezdu KSČ a měla se postupně změnit v armádu spravované Muzeum revoluce.¹¹⁸ Jejím úkolem bylo zachytit historii třídních bojů od počátků dělnického hnutí až k poslednímu stranickému sjezdu, měla být „zároveň přesvědčivou školou i dokumentární učebnicí k výchově kádrů KSČ a výstižným zdrojem poučení pro příslušníky celého národa“.¹¹⁹ Vznikla ideová komise, která připravovala libreto výstavy a dohlížela na její přípravu. V komisi zasedaly známé osobnosti, vysocí funkcionáři i historici a straničtí teoretici. Mezi členy komise byli například Pavel Reiman, Bruno Köhler, Miloš Gosiorovský, František Nečásek, Václav Husa, Bedřich Reicin, Karel Kreibich nebo Ladislav Štoll. Jejimi spolupracovníky se stali Jindřich Veselý a Jarmila Taussigová či historikové Jaroslav Charvát a Oldřich Říha.¹²⁰

Příprava výstavy ležela na bedrech pracovníků kulturně-propagačního oddělení. Jejich hlavním úkolem bylo obstarání dostatečného množství rozličného dokumentárního materiálu. Vzhledem k neexistenci stranického archivu se jednalo o takřka detektivní práci. Procházeli rozličné archivní instituce, navštěvovali centrální i regionální muzea, soudy či bezpečnostní archivy kvůli získání materiálů o perzekuci komunistů v meziválečném Československu. Velká část práce se odehrávala v regionech. Funkcionáři vyráželi z pražské centrály do krajů, kde navštěvovali místní stranické organizace, továrny, předválečné komunisty a další pamětníky. Posbíraný materiál odváželi do Prahy, kde z něj postupně vznikal archiv výstavy. Kromě úředních dokumentů z archivů obsahoval fotografie, plakáty, letáky, časopisy, brožury a další písemnosti, ale také hmotné předměty, například prapory z komunistických

¹¹⁷ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 847, k. 115.

¹¹⁸ NA, f. ÚD KSČ, a.j.846, k. 115. Dokonce padl návrh, aby se budoucí Muzeum Revoluce stalo „řídícím střediskem pro musea a výtvarnické práce v celé republice“.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Tamtéž.

demonstrací. V rámci těchto výjezdů navštěvovali pracovníci kulturně-propagačního oddělení také místní stranické výstavy, které se staly důležitým zdrojem materiálů. Posbírali 5000 knih a nevyčíslené množství novin a časopisů. Archiv dále obsahoval 13 000 fotografií, 5000 negativů a více než 20 000 inventárních jednotek různých písemností. Ač mnohé z položek archivu získali organizátoři výstavy jako zápůjčky, po skončení výstavy je původním majitelům již nevrátili.¹²¹ Sběr materiálů pokračoval i po ukončení výstavy, z níž se stal archiv,¹²² který se později stal základem archivu Ústavu dějin KSČ, nejdůležitějšího zdroje pramenů pro stranické dějepisce.

Koncepce výstavy však byla mnohem širší, než byl časový a tematický rozsah posbíraného materiálu. Příběh třídních bojů počínal v husitství a pokračoval selskými bouřemi, dostal se k počátkům kapitalismu a dalšímu revolučnímu mezníku, roku 1848. Poté již následoval vznik organizovaného dělnického hnutí, První internacionála, založení sociální demokracie a Druhá internacionála. Dalším zlomovým momentem byla první světová válka a vítězství bolševiků v Rusku, v českém prostředí výstava akcentovala rumburskou vzpouru českých vojáků z května 1917 a další projevy lidové nespokojenosti jako stávky a demonstrace. Vznikající samostatná republika získala „zradou pravicových vůdců sociální demokracie“ kapitalistický charakter. V meziválečném období výstava zdůrazňovala působení komunistické strany, sociální problémy a represi dělnického hnutí. Poslední dva jmenované zjevy pak kladla do kontrastu s budovatelskými úspěchy Sovětského svazu. Přes občanskou válku ve Španělsku, mnichovskou krizi a proti nim postavené úspěšné završení prvních dvaceti let existence sovětského státu, se expozice dostala k tématu druhé světové války. Výstava zdůraznila nacistickou represi, vedoucí úlohu KSČ v odbojovém hnutí a osvobození země Rudou armádou. Závěr byl věnován poválečnému vývoji ústíciému v budování socialistického Československa během první pětiletky.

Výstava dějin revolučních bojů nabídla monumentální podívanou. Byla první ucelenou veřejnou prezentací historického narativu, který budou historici dalších deset let zpracovávat do psané podoby a doplňovat patřičnou faktografií. Výstava dle jejích tvůrců vyšla

¹²¹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 849, k. 115. Původním majitelům archiválií (osobám i institucím) byl po skončení výstavy zaslán dopis, v němž mimo jiné stálo: „*Dosavadní činnost ukázala, že archiv musí být zařízením trvalým. Víme, že řada soudruhů má k zaslánému materiálu svůj osobní vztah, uchovávala jej často s nasazením vlastního života, váže ji k němu řada vzpomínek, ale jsme přesvědčeni, že právě tyto soudruzi jsou ideologicky vysoce uvědomělí, stranicky disciplinovaní a proto dají přednost prospěchu celku před svými osobními zájmy. Věříme, že i Ty patříš mezi ně a souhlasíš s opatřením, které jsme se sebraným materiálem učinili. Všechny dokumenty výstavy a archivu jsou ti trvale kdykoli k dispozici... všechny dokumenty budou jednotlivě označeny plným jménem a adresou dárce. Připomeneme tak příštím generacím, s jakou obětavostí byl budován archiv revolučních bojů.*“

¹²² NA, f. ÚD KSČ, a.j. 853, k. 115.

z dokumentů, jež buržoazní moc skrývala před veřejností kvůli jejich možnému využití při dalších pokusech o sociální emancipaci. Měla nabídnout „*nový, očišťující pohled na dějiny, dokazující hluboké sociální kořeny všech bojů, jimiž naše národy během staletí prošly, ukazující, že nositelem těchto idejí byl vždy pracující lid*“, který byl i v právě probíhajících revolučních společenských proměnách „*pokračovatelem revolučních tradic celé naší minulosti*“.¹²³

Návštěvník výstavy byl od samého příjezdu k žižkovskému památníku konfrontován s výraznou a lehce čitelnou symbolikou. Prošel kolem řady obrovských sovětských a československých vlajek, přičemž sovětské vlajky byly větší, bylo jich více a jako by braly ty československé pod svou ochranu.¹²⁴ Při výstupu na muzejní rampu divák sledoval sedmimetrovou sochu milicionáře na vysokém pylonu. Na nádvoří památníku mohl vidět mimo jiné tříapůlmetrovou sochu husity, sochu partyzána a nad vchodem na výstavu znak komunistické strany.¹²⁵ Vstupní síni vévodily tři citáty: „*Dějiny všech dosavadních společností jsou dějinami třídních bojů*“ z *Komunistického manifestu*, o rovnosti všech lidí ze *Starých letopisů českých* a první věty z Ústavy 9. května.¹²⁶

Expozice byla koncipována jako výklad o třech rovinách. Každé historické období představily citáty tzv. klasiků marxismu-leninismu a současných politických autorit. Ve střední a nejdůležitější části byly fotografie, zvětšené dokumenty apod. Tyto dvě úrovně byly doplněny vitrínami s historickými dokumenty. Součástí expozice byla také původní výtvarná díla vytvořená speciálně pro výstavu. Závěr výstavy byl inscenován jako sled vyobrazení úspěchů socialistické revoluce, od obrazu manifestační volby Klementa Gottwalda prezidentem až po velký obraz *Vítězný lid*, „*kteřý v jásavých barvách představuje radostný nástup na cestu k socialismu*.“¹²⁷ Sepětí minulosti se současností symbolizovalo jediné odkryté okno na výstavě, které v sále věnovaném osvobození od fašismu mělo poskytnout výhled na svobodnou Prahu.

¹²³ *Stručný průvodce Výstavou dějin revolučních bojů*. Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ, Praha 1949, s. 3.

¹²⁴ *Výstava dějin revolučních bojů. Aktuality v obrazech, svazek 8*. Svět sovětů, Praha 1949, s. 45.

¹²⁵ Tamtéž, s. 9; *Stručný průvodce Výstavou dějin revolučních bojů*, s. 4. Z těchto dvou publikací vychází popis výstavy na následujících řádcích.

¹²⁶ Ústavní zákon č. 150/1948 Sb. ze dne 9. května 1948 začínal větami: „*My, lid československý, prohlašujeme, že jsme pevně rozhodnutí vybudovat osvobozený stát jako lidovou demokracii, která nám zajistí pokojnou cestu k socialismu. Jsme odhodláni bránit všemi svými silami vymoženosti naší národní a demokratické revoluce proti veškerým snahám domácí i zahraniční reakce, jak jsme znovu před celým světem osvědčili svým vystoupením na obranu lidově demokratických řádů v únoru 1948.*“ GRONSKÝ, Ján: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945–1960*. Karolinum, Praha 2006, s. 329.

¹²⁷ *Stručný průvodce Výstavou dějin revolučních bojů*, s. 16.

Příprava Výstavy dějin revolučních bojů byla poměrně rychlá, ale i tak velmi pečlivá. Přípravná komise její obsah zevrubně diskutovala. Ještě před otevřením instalaci navštívili Štefan Rais, Rudolf Slánský, František Nečásek a Jan Pachta a vznesli připomínky k jejímu obsahu či výtvarné podobě.¹²⁸ Výstavu nakonec zhlédlo přes půl milionu návštěvníků z ČSR i zahraničí, především v organizovaných skupinách. Ukončena byla 19. března 1950.¹²⁹ Zdeněk Nejedlý vystihl její význam a úlohu, kterou sehrála, když o ní prohlásil: „*Výstava je někdy víc než kniha, a platí to právě o této výstavě.*“¹³⁰

Další významná výstavní akce se uskutečnila již v režii Ústavu dějin KSČ a přímo navazovala na Výstavu dějin revolučních bojů. Na začátku ledna 1951 se předsednictvo ÚV KSČ usneslo, že výročí třiceti let existence komunistické strany by mělo být připomenuto mimo jiné také velkou výstavou opět v Památníku osvobození na Vítkově. Na přípravu akce měl Ústav dějin KSČ velmi krátkou dobu, jelikož zahájení výstavy se plánovalo na konec května 1951. Vznikla ideová rada, v níž zasedali Gustav Bareš, Bruno Köhler, Jiří Hendrych, Štefan Rais, Ladislav Štoll, Čeněk Hruška, Pavel Reiman, Miloš Gosiorovský, Jan Pachta, Jindřich Veselý, a František D. Pór. Schůzí se účastnili také další zainteresované osoby, např. výtvarníci výstavy nebo historička Věra Olivová.¹³¹ Příprava akce se potýkala s řadou problémů, počínaje obtížným obstaráváním dalšího dokumentárního materiálu a konče překročením plánovaného rozpočtu, jenž se nakonec vyšplhal na takřka 13 milionů korun.¹³²

Výstava byla slavnostně zahájena 20. května 1951. Kromě projevu a obligátní Internacionály také recitací sugestivní básně *Jménem dělníků* od S. K. Neumanna, které se opět ujal herec Jaroslav Průcha. Především poslední sloka překypovala revolučním patosem a zapadala do velkorysé vizuální instalace výstavy oslavující třicetiletou úspěšnou cestu k socialistické revoluci: „*Mrtev je bůh a umírá vlastníkům vlast / měšťanská třída kráčí hlavu na špalek klást - : / stoupání jarní mízy, myšlenky bezbožné reformace / polnice hesel, dynamika občanské války, pathos krve a práce / dělnických pluků pochod, rudých praporů vlání / úsilí o nové formy, bouřlivý růst a zrání / nechť v rytmech našich šumí, hudbou ladnou.*“¹³³ Výstava se na rozdíl od předchozího počínu zaměřila pouze na dějiny komunistické strany a opírala se o několik základních periodizačních mezníků: bolševickou revoluci v Rusku, vznik KSČ, V. sjezd v roce 1929 a nástup Gottwaldova vedení, Mnichov,

¹²⁸ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 848, k. 115. Zaujme především zápis z inspekce Rudolfa Slánského. Generální tajemník mimo jiné nařídil, aby byla fotografie Karola Šmidkeho nahrazena fotografií Rudolfa Slánského.

¹²⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 854, k. 115.

¹³⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 847, k. 115.

¹³¹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 861, k. 116 a a.j. 856, k. 115.

¹³² NA, f. ÚD KSČ, a.j. 861, k. 116.

¹³³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 860, k. 116.

květen 1945 a únor 1948. Takto postavený příběh československého komunismu se stal základem historiografických interpretací v následujících dvou desetiletích a je používán dodnes. Expozice stála na myšlence postupného mohutnění a vyzrávání komunistické strany na její cestě k moci. Zároveň zdůrazňovala proletářský internacionalismus a zakotvení KSČ v celosvětovém revolučním hnutí vedeném sovětskými komunisty. Dalším opěrným bodem byla osobnost Klementa Gottwalda. Výstava chtěla propojit jeho životní příběh s příběhem komunistické strany, měla poukázat na Gottwaldovu přítomnost u všech pozitivních historických událostí a procesů.¹³⁴

V prvním sále výstavy, návštěvníka přivítal velký baldachýn nesoucí nápis „*Proletáři všech zemí, spojte se!*“, sousoší „zobrazující revoluční nadšení“ a kopie rozměrného sovětského obrazu *Štáb revoluce ve Smolném*. Při procházení expozice zhlédl další umělecká díla ilustrující vývoj KSČ, například obrazy znázorňující jednání zakládajícího a V. sjezdu KSČ či sousoší *Sbratření* symbolizující osvobození Československa Rudou armádou. Leitmotivem výstavy byly podobizny Gottwalda a Stalina. Monumentálním dojmem působil oddíl věnovaný vzestupu Sovětského svazu ve 30. letech a především závěrečný desátý sál. Výstavu zakončovalo velkolepé zobrazení soudržnosti zemí socialistického tábora. Na dlouhé stěně visely portréty jednotlivých komunistických vůdců s vlajkami jejich zemí. Podél této stěny došel návštěvník až k poslednímu výjevu výstavy, jímž byl velký obraz řečnického Stalina obklopeného nekonečnými zástupy. V pozadí se rýsovala panoramatická krajina symbolizující světový rozměr socialistické revoluce. Obraz doplňoval Stalinův citát: „*Mír bude zachován a upevněn, vezme-li lid věc zachování míru do svých rukou a bude-li ji hájit do konce.*“¹³⁵

Ústav dějin KSČ se staral o propagaci výstavy a zajištění dostatečného počtu návštěvníků. Zapojil se tisk, rozhlas i filmové aktuality, ve velkých městech republiky byly instalovány zvláštní poutače. Přesto nebyl Jindřich Veselý spokojen, protože propagace byla údajně menší než u Výstavy dějin revolučních bojů.¹³⁶ Nakonec výstavu zhlédlo necelých 400 000

¹³⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 855 a 857, k. 115.

¹³⁵ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 862, k. 116.

¹³⁶ Z lázeňského pobytu, kde pobýval v červnu 1951, napsal svému spolupracovníku Pórovi: „*Zdá se mi, že je krajně nedostatečně popularisována naše výstava 30 let. Za celých 14 dní, co jsem zde, byly v R. P. [Rudém právu-pozn. VS] jen dvě noticky o výstavě. To je málo, to není skoro nic. Jak to vypadá po linii rozhlasu a filmu nemohu odtud posoudit: nebude to asi lepší. Prosím Tě proto, abys všemi prostředky prosadil aspoň 2x týdně sebemenší zprávu do tisku a rozhlasu o výstavě. Přestaneme-li v její popularisaci, je to její hrob, kdyby byla sebelepší. A konkurence je mnoho – každému se nechce do výstavy, která má výlučně výchovný charakter.*“ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 860, k. 116.

návštěvníků, což činilo v průměru 2000 osob denně. Do čísel nebyly započítány děti, které měly vstup zdarma. Polovina návštěvníků dorazila v organizovaných skupinách.¹³⁷

Výstavu však doprovázely problémy. Pominu-li krátkou dobu vyhrazenou na její přípravu, musím zmínit především průběžné úpravy expozice.¹³⁸ Vyskytla se také řada nejasností v hospodaření celého podniku. Největší nesnáze nakonec způsobila momentální situace uvnitř komunistické strany. Ukázalo se, jak obtížné bylo pořídit výstavu prezentující oficiální verzi dějin KSČ v době vrcholící vnitrostranické čistky. Dne 23. listopadu 1951 byl zatčen generální tajemník KSČ Rudolf Slánský. Příběh komunistické strany vyprávěný výstavou Třicet let KSČ získal vážnou trhlinu, kterou by nezacelila ani důkladná reinstalace celé expozice. O tři dny později byla výstava dočasně uzavřena, ale také vzhledem k tomu, že výstava měla skončit na konci roku, k jejímu znovuotevření již nedošlo.¹³⁹

V úvodu této podkapitoly jsem zmiňoval, že se výstavy a muzea doby stalinismu zaměřovaly na osobnosti vůdců a rušily hranice mezi výstavou, muzeem a památkem. Příkladem takového postupu byla třetí výstava, kterou se budu zabývat. Výstavka darů Klementa Gottwalda byla specifickým projektem, jenž měl oslavit osobnost prezidenta a zároveň prezentovat lásku a obdiv československých občanů k němu. Byla otevřena 23. února 1952 v Lobkovickém paláci na Pražském hradě. Kromě biografické části ji tvořily hlavně dary, které Klementu Gottwaldovi předali občané zastupující různé sociální skupiny (děti, armáda, dělníci, rolníci). Mezi dary byly vzorky či modely výrobků, repliky zbraní, upomínkové předměty, ukázky lidové tvořivosti nebo také dopisy významných osobností vědy a kultury.¹⁴⁰

Ústav dějin KSČ stejně jako v případě ostatních výstav posiloval propagaci výstavky ve snaze zvýšit počet jejích návštěvníků. Součástí těchto opatření bylo i prohloubení organizovanosti hromadných návštěv. Průměrná denní návštěvnost činící 420 osob, jíž bylo dosaženo za prvních šest měsíců od otevření výstavky, se organizátorům zdála být malá. Domnívali se, že takto politicky důležitá akce si zaslouží návštěvnost „co nejmasovější“.¹⁴¹ Na rozdíl od předchozích dvou výstav měla být výstavka dlouhodobým projektem, jehož koncepce byla po Gottwaldově smrti přehodnocena rozšířením biografické části, lícící jeho

¹³⁷ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 861, k. 116.

¹³⁸ Doplněna byla o aktuální výstavku týkající se tzv. babického případu.

¹³⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 861 a 862, k. 116.

¹⁴⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 173/4, k. 24.

¹⁴¹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 863, k. 116.

životní cestu jako eposej od dětství v chudobě k politickému vůdcovství. Výstavku také doplnila expozice mapující poslední léta Gottwaldovy politické činnosti a jeho pohřeb.¹⁴²

Časem se expozice stávala čím dál větším anachronismem. V dubnu 1956 se jednalo o její rozsáhlé reinstalaci. Podle komise sestavené Ústavem dějin KSČ se výstavka těšila obrovské návštěvnosti a umožňovala pracujícím pochlubit se svými výrobky.¹⁴³ Projevy „kultu osobnosti“ mělo potlačit vystavení darů věnovaných i jiným vysokým funkcionářům. O zrušení výstavky nakonec rozhodlo politbyro ÚV KSČ 30. září 1958 a o měsíc později byla výstavka uzavřena. Vystavené dary získala stranická a jiná muzea.¹⁴⁴

Historické výstavy věnované stranickým dějinám a dějinám dělnického hnutí byly prvním médiem využívaným stranickou historiografií. Z jejich výkladové linie vycházelo pozdější paradigma stranických dějin formulované ve druhé polovině 50. let. Využití výstavy jako způsobu prezentace historického příběhu socialistické revoluce odpovídalo převratné době prvních let socialistické diktatury. Díky výrazné vizualizaci a organizované návštěvnosti promlouvala prostřednictvím srozumitelné symboliky k velkému počtu lidí. V době revolučních změn a budování nové společnosti jako by nebyl čas na sepisování dlouhých historiografických textů. Výstava byla politickým apelem, vzdělávacím projektem a symbolem triumfující revoluce.

2.2.2. Stranická muzea

Stranická muzea navázala na dlouhou tradici národních muzeí jako míst symbolizujících identitu národního společenství a propojujících v sobě funkci ideologických expozicí a národních panteonů, památníků sloužících jako místa národních slavností.¹⁴⁵ Jak poznamenal František Svátek, revoluční muzea se prezentovala kombinací národních tradic a nového ideologického schématu založeného na teorii třídního boje, „v mnoha ohledech převzala koncepci, kterou v muzejnictví zavedlo nacionalistické 19. století... kombinovala nacionální a třídně sociální symboliku... podobné bylo také zdůraznění ‚boje‘, zbraní ozbrojených povstání, násilí“.¹⁴⁶ Namísto konfliktů mezi národy revoluční muzea akcentovala sociální boje, měšťanský nacionalismus nahrazovala proletářským internacionalismem, a

¹⁴² NA, f. ÚD KSČ, a.j. 866, k. 116.

¹⁴³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 867, k. 116.

¹⁴⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 173/4, k. 24.

¹⁴⁵ Srov. SVÁTEK, František: Museum, Nation und Partei: Parteimuseen und Museen der „revolutionären kämpfe“ in Prag. In: UNFRIED, B. (Hrsg.): *Spuren des „Realsozialismus“ in Böhmen und der Slowakei*, c.d., s. 99–114.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 105.

zdůrazňovala sepětí se Sovětským svazem. Jejich specifikem byla podobně jako u stranických výstav silná orientace na osobnost stranického vůdce a z ní vycházející personalizace dějin. Osoba vůdce sloužila jako symbol historického vývoje. Stranická muzea se podobně jako výstavy snažila propojit národní příběh s příběhem revolučního socialismu.

Již při ukončení Výstavy dějin revolučních bojů panoval konsenzus ohledně myšlenky vybudování revolučního muzea. Dočasné výstavy měla nahradit trvalá muzejní expozice. Původně se uvažovalo o Muzeu revolučního hnutí. Mělo být zřízeno v komplexu budov v Rytířské ulici patřících nově vzniklému Ústavu dějin KSČ. Jeho základem byl dokumentární materiál sebraný pro potřeby výstav. V přízemí a dvou poschodích reprezentativní budovy se plánovala expozice v podstatě kopírující koncepci Výstavy dějin revolučních bojů. Tedy historický výklad počínající husitstvím, pokračující selskými bouřemi, rokem 1848 a založením sociální demokracie a vrcholící meziválečnou KSČ, odbojem v letech druhé světové války a budováním socialismu.¹⁴⁷

Přípravy muzea se rozběhly již v roce 1951, a na jaře následujícího roku byl projekt schválen předsednictvem ÚV KSČ a vládou.¹⁴⁸ Vznikla ideová rada obsazená významnými funkcionáři nejen v oboru kulturní politiky. Zasedali v ní Zdeněk Nejedlý, Štefan Rais, Čeněk Hruška, Bruno Köhler, Jindřich Veselý, František D. Pór, Jan Pachta, Václav Kopecký, František Pexa, Miloš Gosiorovský a Ladislav Štoll.¹⁴⁹ Tento sbor dohlížel především na tvorbu libreta, kterou měla na starost širší skupina složená z historiků a dalších odborníků.

Pro potřeby této práce je zajímavá právě skupina libretistů. Kolektiv byl rozdělen do pracovních skupin podle jednotlivých periodicky uspořádaných sekcí muzea. Již letný pohled na seznam spolupracovníků ukáže skutečně reprezentativní výběr. Skupinu věnovanou husitství vedl Josef Macek a spolupracovali s ním například František Graus a František Kavka. Selská povstání měl na starosti Josef Kočí, k němuž byli přiřazeni mimo jiné Václav Husa, Oldřich Janeček a Květa Mejdřická. Oldřich Říha vedl skupinu zabývající se rokem 1848 a jeho spolupracovníky byli Václav Král, Jaroslav Purš a Karel Kosík. Dějiny sociální demokracie zpracovávala skupina pod vedením Arnošta Klímy. Patřili do ní třeba Zdeněk Šolle či Jaroslav Charvát. Dalších pět pracovních skupin se zabývalo dějinami KSČ (vznik, bolševizace, hospodářská krize, boj proti fašismu, boj za okupace). Mezi zapojenými historiky najdeme Kolomana Gajana, Jana Pachtu, Miroslava Klíra, Jaroslava Opata, Věru Olivovou, Jaroslava Kladivu, Jiřího Doležala, Vladimíra Kneže, Gríšu Spurného či Alenu Hájkovou.

¹⁴⁷ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 809, k. 113.

¹⁴⁸ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 815, k. 113. Ústav dějin KSČ byl pověřen vybudováním Muzea revolučního hnutí usnesením politického sekretariátu ÚV KSČ z 2. dubna 1952 a usnesením vlády z 29. dubna 1952.

¹⁴⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 814, k. 113.

Období po roce 1945 měli na starosti pouze dva pracovníci, Vladka Václavů (do roku 1948) a Josef Kazda.¹⁵⁰

Výsledkem činnosti tohoto početného kolektivu bylo libreto předložené v červnu 1952. Nabídlo výklad českých dějin pojmáný jako řetěz po sobě jdoucích revolučních bojů. V jejich čele stála nejdříve lidová hnutí, v pozdější době roli revolučního subjektu přejala dělnická třída a nakonec komunistická strana. Vývoj ústil v národně revoluční syntézu protifašistického odboje a následného boje o lidovou demokracii a socialistickou republiku. Libreto pojímalo dějiny jako věčný zápas, boj revolučního živlu se silami reakce. Revoluční vyprávění budovaného muzea tudíž odpovídalo trendu využívání symboliky boje a války v kultuře vrcholného stalinismu.¹⁵¹ Rámec příběhu byl přísně národní s možností pozitivní intervence ze strany ruského živlu.¹⁵²

Pozornost si zaslouží také vizuální podoba expozice. Organizátoři plně využili honosných prostor bývalého neoklasicistního paláce. Tvořilo ji celkem 20 sálů. V přízemí budovy se nacházely sály věnované období od feudalismu po první světovou válku. Na návštěvníka musela udělat velký dojem dvorana muzea s vysokým zdobeným stropem, monumentálním schodištěm s Leninovou sochou a pantheonem s bystami významných osobností komunistického hnutí. V prvním patře se nacházely sály mapující léta 1917–1945, druhé patro zakončovalo výklad obdobím lidové demokracie. Expozici dominovala vedle řady vitrín s dokumenty a fotografiemi především výtvarná díla, třeba socha husity či sousoší Marxe a Engelse. Nechyběly ani dobové předměty, například různé zbraně v sále věnovaném říjnové revoluci roku 1917. Zvláštní částí expozice byl poslední sál nazvaný *Pracovna presidenta K. Gottwalda*, jenž měl být rekonstrukcí kanceláře nedávno zesnulého prvního muže KSČ. Místnosti vévodila velká knihovna a pracovní stůl, taktéž zaplněný knihami. Atmosféru důvěrného kontaktu s oslavovaným prezidentem navozovaly vystavené osobní předměty jako jeho aktovka nebo fotografie příbuzných. Expozice pracovny byla vystavěna do podoby navozující pocit, že se Klement Gottwald pouze na chvíli vzdálil od rozdělané práce. Celková vizuální podoba muzea odpovídala paradoxní estetice stalinismu, zasazující revoluční a „pokrokovou“ tematiku do klasických forem, jež dominovaly evropské kultuře před nástupem moderních uměleckých směrů.¹⁵³

¹⁵⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 819, k. 113.

¹⁵¹ Srov. MACURA, Vladimír: *Štátní věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Academia, Praha 2008, s. 36–47. „V jazyce se tehdy zabydluje idiom, který v podstatě libovolně jevy zabudovává do jednotné perspektivy zápasu, představuje je jako výsledek boje...“ (s. 39).

¹⁵² NA, f. ÚD KSČ, a.j. 819, k. 113.

¹⁵³ Srov. *Museum Klementa Gottwalda. Soubor 12 fotografií*. Orbis, Praha 1955; FOJTÍK, Jan: *Památník revolučních bojů našeho lidu. K otevření musea Klementa Gottwalda*, Rudé právo 324/1954 (23.11.1954), s. 2.

Do příprav expozice pochopitelně zasáhla smrt Klementa Gottwalda, po níž předsednictvo ÚV KSČ dne 24. března 1953 rozhodlo o vybudování Muzea Klementa Gottwalda.¹⁵⁴ Ústav dějin KSČ změnil název dlouho připravovaného podniku a 23. listopadu 1954, v den Gottwaldových nedožitých 58. narozenin, bylo muzeum slavnostně otevřeno.¹⁵⁵ Muzeum mělo posléze snahu expandovat a oslavit osobnost Gottwalda například otevřením poboček muzea v rodném domku v Dědicích či ve Vrútkách, místě spojeném s počátky jeho politické kariéry. Vývoj muzea v dalších letech směřoval k trvalým problémům s ideovou náplní expozice a opakujícím se pokusům její reinstalaci. Tyto snahy vyvrcholily v době pražského jara a k úpravám muzea se přikročilo také po roce 1969.¹⁵⁶

Jestliže muzeum věnované revolučním bojům a Klementu Gottwaldovi obsadilo bývalý bankovní palác nedaleko Václavského náměstí, druhý muzejní projekt se zabydlel v budově symbolizující jiného úhlavního a taktéž čerstvě poraženého nepřítele československého komunismu. V roce 1952 se začala v bývalém dlouholetém sídle sociální demokracie v Lidovém domě v Hybernské ulici připravovat expozice Muzea V. I. Lenina. V někdejší baště „reformismu“ vznikla instituce oslavující jeho historicky nejvýznamnějšího kritika. V Lidovém domě se již tehdy nacházela tzv. Leninova síň připomínající VI. (pražskou) všeruskou konferenci SDDSR, která se na tomto místě konala za Leninovy účasti v roce 1912. Byla otevřena v roce 1945 bezprostředně po osvobození a navštěvovali ji zejména sovětsí vojáci pobývající v Československu. V květnu a červnu 1945 jí mělo projít až 60 000 sovětských vojáků. Byla věrnou rekonstrukcí jednací místnosti konference a stala se základem Leninova muzea otevřeného o osm let později.¹⁵⁷

Projekt muzea byl posvěcen předsednictvem ÚV KSČ 12. září 1951. Vláda o zřízení muzea rozhodla 15. února 1952, v den 40. výročí pražské konference SDDSR. Taktéž první veřejné představení expozice se uskutečnilo ve významný den komunistického hnutí. Slavnostně bylo první Leninovo muzeum za hranicemi Sovětského svazu otevřeno 21. ledna 1953, v den 29. výročí Leninovy smrti. Akce koncipované jako pietní akt prvního řádu se zúčastnilo na 140

¹⁵⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 813, k. 113.

¹⁵⁵ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 815, k. 113. Srov. také vložený leták v *Museum Klementa Gottwalda*. Dokončení muzea neprobíhalo bez potíží. Ve zprávě o činnosti muzea z března 1954 stojí: „Při zpracování libreta i přípravě dokumentů vznikají ovšem různé potíže a práce má nedostatky... libretisté nepovažují tuto práci za důležitý úkol a v řadě jiných povinností je pro ně zpracování libreta na jednom z posledních míst.“

¹⁵⁶ SVÁTEK, František: *Museum, Nation und Partei*, s. 110–112.

¹⁵⁷ HRON, Pavel: *20 let Muzea V. I. Lenina v Praze*. Muzeum V. I. Lenina v Praze, Praha 1973, s. 8–15.

hostů včetně kompletního vedení KSČ, vlády a zástupců spisovatelů či pracovníků stranického aparátu. Kromě Zdeňka Nejedlého promluvil také prezident Klement Gottwald.¹⁵⁸

Muzejní expozice se věnovala Leninovu životu a politickému působení v kontextu vývoje ruského bolševismu. Její náplň výstižně charakterizovala zpráva o činnosti muzea za první rok jeho existence: „*Protože je život Leninův nerozlučně spjat s historií KSSS, ilustruje museum v podstatě dějiny KSSS do IX. hlavy Krátkého kursu dějin VKS(b)*.“¹⁵⁹ Ústředním motivem expozice byl blízký vztah Lenina a Stalina, zobrazený jako přátelství mezi učitelem a žákem, jako přátelství mezi nejbližšími spolubojovníky.¹⁶⁰ Představení životních osudů a osobnostních charakteristik zakladatele ruského bolševismu sloužilo jako zdroj poučení pro současnost. Muzeum v sobě kombinovalo funkci památeční a didaktickou. S chápáním muzea jako vzdělávací instituce souvisela přítomnost průvodců-lektorů. Muzeum vlastnilo také příruční knihovnu a pořádalo přednášky či kurzy.

Důležitost a slavnostní ráz muzea vyjadřovaly také úpravy budovy. Lidový dům prošel rozsáhlou přestavbou. Byla zvýrazněna fasáda, zrušeny krámky v průčelí budovy a ve vstupní hale vyrostlo mramorové schodiště vedoucí do budoucích výstavních sálů. Na fasádě Lidového domu se objevily reliéfy s výjevy z Leninova života doplněné citáty. První zobrazoval Lenina, jak rediguje *Jiskru*, následoval výjevy s Leninem za revoluce roku 1905 a na pražské konferenci. Cyklus vrcholil portréty Lenina a Stalina v říjnové revoluci a konečně Stalinovou přísahou nad Leninovou rakví. Je příznačné, že pouze u prvních dvou reliéfů byly doprovodné citáty vybrány z Leninových spisů, ostatní doplňovaly Stalinovy výroky, tři ze *Stručného výkladu dějin VKS(b)* a jeden z *Otázek leninismu*.¹⁶¹ Expozice byla rozdělena do dvaceti sálů chronologicky mapujících Leninův život. Její součástí byla také výtvarná díla s odpovídající tematikou. Například sál věnovaný období jara a léta 1917 obsahoval sochu

¹⁵⁸ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 168/1, k. 119. Gottwaldův projev viz *Leninovou cestou za Stalinem. Projev presidenta republiky Klementa Gottwalda při slavnostním otevření musea V. I. Lenina v Lidovém domě v Praze dne 21.1.1953*. SNPL, Praha 1953.

¹⁵⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 826, k. 114.

¹⁶⁰ Oficiální průvodce expozicí byl zakončen Stalinovým citátem: „*Mějte v paměti, milujte, studujte Iljiče, našeho učitele, našeho vůdce. Bojujte a potírejte nepřátele, vnitřní i vnější – tak jako Iljič. Budujte nový život, nový způsob života, novou kulturu – tak jako Iljič. Nikdy neodmítejte konat drobnou práci, neboť z malého se buduje velké – to je jeden z velkých odkazů Iljiče.*“ Viz *Průvodce Museem V. I. Lenina v Praze*. Museum V. I. Lenina v Praze, Praha 1953.

¹⁶¹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 167/2, k. 19. K architektonické přestavbě Lidového domu srov. PÍŠA, Vladimír: *Stavební historie Lidového domu*. In: *Museum V. I. Lenina v Praze*. ČEDOK, Praha 1953, s. 11–18. Píša hodnotil přestavbu budovy jako návrat k jeho původní, historicky cenné podobě: „*Nové určení budovy stírá ze starého paláce a jeho architektury nánosy celé éry buržoasního kapitalismu a vrací rozsáhlými úpravami uliční budově takřka její někdejší architektonický účín se zhodnocením původního členění.*“ (s. 17).

Lenina stojícího na pancéřovém autě a přednášejícího projev. Expozici uzavírala smuteční síň, jíž vévodila Leninova posmrtná maska a text Stalinovy přísahy nad Leninovou rakví.¹⁶²

Podobně jako u Muzea Klementa Gottwalda a stranických výstav i v případě Muzea V. I. Lenina jeho vedení pečlivě plánovalo návštěvnost expozice. V prvním roce činnosti prošlo muzeem takřka 150 000 návštěvníků a jeho administrativa ve spolupráci s médii, společenskými organizacemi či Čedokem dále pracovala na propagaci a zajištění co největší návštěvnosti.¹⁶³ Podobný ostatním stranickým muzeím byl také osud expozice v Lidovém domě. V druhé polovině 60. let došlo k jejím výrazným úpravám, proti nimž protestovalo sovětské velvyslanectví. Muzeum se začalo orientovat více na ruské dějiny než na Leninovu osobnost. Další změny koncepce muzea započaly v roce 1970 a snažily se odstranit „pravicově oportunistickou“ instalaci z druhé poloviny 60. let. Muzeum pak fungovalo dalších dvacet let.¹⁶⁴

Třetí muzejní projekt Ústavu dějin KSČ byl věnován vzniku dělnického hnutí. S blížícím se 75. výročím založení první české dělnické strany začal ústav v létě 1952 připravovat expozici Muzea počátků dělnického hnutí. Záměr zřídit v budově břevnovského hostince U Kaštanu muzeum schválilo 20. srpna téhož roku předsednictvo ÚV KSČ.¹⁶⁵ Ve čtyřech místnostech byla umístěna výstava o dělnickém hnutí v Čechách od počátků manufakturní výroby do založení Československé sociální demokracie. Libreto výstavy pracovalo s periodizací počínající v roce 1780 a s následujícími mezníky: dělnické bouře v roce 1844; rok 1867 interpretovaný jako konec buržoazní revoluce v Rakousku a počátek pronikání marxismu do českých zemí; vznik rakouské sociální demokracie a sjezd v Neudörflu roku 1874; břevnovský sjezd v roce 1878.¹⁶⁶ Zcela v souladu s komunistickým odporem vůči reformnímu socialismu expozice končila založením sociální demokracie. Období rozmachu dělnického hnutí a jeho vstupu do politiky ve stranických muzeích chybělo. Relevantní politickou reprezentací dělnické třídy mohla být v předkládaném historickém příběhu pouze komunistická strana.

¹⁶² *Průvodce Muzeem V. I. Lenina v Praze*, s. 19–33.

¹⁶³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 826, k. 114. Přesto ve sledovaném období již počet návštěvníků muzea nikdy nedosáhl čísel z prvního roku jeho existence. V roce 1954 vidělo expozici přibližně 72 000 návštěvníků, o rok později necelých 100 000.

¹⁶⁴ SVÁTEK, František: *Museum, Nation und Partei*, s. 110–112. K reinstalaci ve druhé polovině šedesátých let srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 829, k. 114. K reinstalaci po roce 1970 srov. HRON, Pavel: *20 let Muzea V. I. Lenina v Praze*, s. 23–31.

¹⁶⁵ NA, f. ÚD KSČ, a.j.168/1, k.119.

¹⁶⁶ NA, f. ÚD KSČ, a.j.839, k. 114.

Muzeum počátků československého dělnického hnutí bylo zpřístupněno podle plánovaného harmonogramu v dubnu 1953.¹⁶⁷ Podoba jeho expozice se nevyomykala ze standardu stranickým výstav a muzeí. Tvořila ji kombinace dobových dokumentů a exponátů vyrobených speciálně pro účely expozice. Nechyběla ani rekonstrukce sjezdové místnosti do podoby z roku 1878. I zde bylo možné projít muzeum v doprovodu lektora.¹⁶⁸ Také této expozici se nevyhnuly pokusy o reinstalaci podle nároků proměňujícího se pohledu na minulost KSČ a dělnického hnutí. Ke změnám mělo dojít v roce 1962, ale vedení Ústavu dějin KSČ se nakonec rozhodlo břevnovské muzeum uzavřít. Tento krok odůvodňovalo změnami v expozici Muzea Klementa Gottwalda, která měla dějiny počátků dělnického hnutí obsáhnout kvalitněji a obsáhleji, než činila stávající expozice v domě U Kaštanu.¹⁶⁹ Třetí stranické muzeum nefungovalo ani deset let a jeho zánik symbolizuje problémy, které stranickým muzeím činily měnící se politické nároky a s nimi související modifikace interpretačních modelů nejnovějších dějin.

2.2.3. Závěrečné shrnutí

Muzea a výstavy představovaly nejviditelnější produkt vznikající stranické historiografie. Nově se ustavující mocenské poměry vyžadovaly symbolické zakotvení v minulosti. Mělo podobu propojení revolučního momentu s příběhem národních dějin. Vyprávění počínalo ve středověku a bylo dotaženo až do současnosti. Hlavním motivem byla lidová povstání, revoluce, vzpoury, pojímané jako dějinný faktor rozhodujícím způsobem posunující historický vývoj směrem k definitivnímu vítězství „pracujících vrstev“ a k nastoupení cesty k socialismu. Překotný vývoj přelomu 40. a 50. let vyžadoval, aby se historický příběh československého komunismu stal co nejdříve běžnou součástí obecného historického povědomí. Veřejně inscenované dějiny proto předcházely publikování historiografických výkladů minulosti.

Stranická historiografie nejprve působila v oblasti politiky paměti a vytvořila památná místa komunismu, která měla symbolizovat jeho sepjetí s národní historií a s celosvětovým hnutím vedeným Sovětským svazem. Muzea a výstavy v sobě kombinovaly památníky připomínající významné osobnosti a události, s expozicemi vyprávějícími historický příběh. Návštěvník výstavy či muzea v nich četl tato vyprávění, inscenovaná formou spektakulární

¹⁶⁷ NA, f. ÚD KSČ, 168/1, k. 19

¹⁶⁸ *Muzeum počátků čs. dělnického hnutí Praha-Břevnov*. Ústav dějin KSČ, Praha 1954.

¹⁶⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 843, k.114.

podívané. Ústavu dějin KSČ se podílel také na zřizování čestných hrobů, pomníků a pamětních desek věnovaných významným osobnostem socialistického a komunistického hnutí. Nelze opomenout také didaktický rozměr těchto aktivit. Muzea a výstavy měly vychovávat nového socialistického člověka. Následující podkapitola o psaní dějin ve vrcholném stalinismu ukáže, že i v oblasti historiografické tvorby se stranické dějepisectví věnovalo především produkci textů s výchovným, osvětovým a propagačním charakterem. Její činnost se stala součástí mobilizačního úsilí éry vrcholného stalinismu.

2.3. Psaní dějin v době vrcholného stalinismu

Výstavy a muzea patřily k nejviditelnějším počínům rodícího se stranického dějepisectví. Ve stejném období však vznikaly také první historiografické práce, které hodlaly z pozic stranické vědy mapovat minulost komunistické strany a dělnického hnutí. Psaní o minulosti se opíralo o několik základních konstant typických v sovětském dějepisectví doby stalinismu, propojených s některými tradičními motivy národních historiografií. Historické výklady se zaměřovaly především na dvě základní entity: národ a stát. Národ byl „hlavním hrdinou“ historických příběhů a národní stát rámcem, v němž probíhal historický vývoj. Stalinismus kladl velký důraz také na roli osobností. Za hlavní hybatele vývoje považoval silné osobnosti, které se postavily do čela anonymních mas a dovedly je k historickým vítězstvím (Stalin, Gottwald, členové stranického vedení). Patrný byl také důraz kladený na rozpor mezi silami pokroku a silami reakce. Historický vývoj měl podobu neustálého střetávání mezi těmito dvěma tábory. Konflikt a boj byly zobrazovány jako hlavní projevy a zároveň hybatele historického vývoje. Výrazem historické změny byly revoluce, povstání a války, jímž je vlastní násilí a teror. Dějepisná vyprávění byla teleologická. Vykreslovala historickou kontinuitu, která logicky a nevyhnutelně musela směřovat k právě budovanému společenskému zřízení.¹⁷⁰ Stalinistický výkladový model zřetelně vycházel z pokrokového vývojového schématu evropské moderny, přeformulovaného tak, aby svědčil ve prospěch komunistického politického projektu.

¹⁷⁰ KOLÁŘ, Pavel: *Die nationalgeschichtlichen master narratives in der tschechischen Geschichtsschreibung der zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts: Entstehungskontexte, Kontinuität und Wandel*, s. 217–219. K výzkumu marxisticko-leninské historiografie srov. JIROUŠEK, Bohumil: Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie. Diskurs a možnosti výzkumu jeho proměn. In: JIROUŠEK Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie*, s. 9–26; TÝŽ: *Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie – možnosti a meze studia*, Český časopis historický 4 /2006, s. 884–905.

Pozornost si zaslouží také stylistické prostředky používané pro formulaci souvislého historického vyprávění. Texty prvních let stranické historiografie odkazují k estetice socialistického realismu, jak ji známe z tzv. budovatelských románů nebo dobové poezie.¹⁷¹ Měly charakter plakátových provolání, politických apelů a ideologické zkratky. Také v rovině formální byla stranická historiografie zakladatelského období politicky angažovaným psaním, které se otevřeně hlásilo ke snaze politicky působit a podílet se tak na budování socialismu.

2.3.1. Historické myšlení stalinismu

Základním termínem vztahujícím se k fungování společenských věd v podmínkách socialistické diktatury je pojem „stranickost“. Zaměřím se na proměnu pojetí stranickosti v teoretickém myšlení sovětského komunismu, které definovalo teoretická východiska pro stranické historiografie sovětských satelitů.¹⁷² Jedním ze základních znaků stranické historiografie bylo označení vědecké stranickosti za „*nepostradatelný pilíř vědeckého poznání a ‚buržoazního‘ ideálu bezhodnotové vědy za ideologickou chiméru*“.¹⁷³ Kde se však v historickém myšlení komunismu vzal důraz na úzké propojení politiky a vědy?

Termín „stranickost“ lze najít již v některých Leninových statích z přelomu 19. a 20. století. V jednom ze svých polemických spisů vůči narodníkům, konkrétně ve stati *Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize p. Struva* z roku 1894, se Lenin pokusil definovat rozdíl mezi metodami tzv. buržoazních objektivistů a materialistů. Stručně načrtl, kudy má vést hranice mezi marxistickým a nemarxistickým zkoumáním sociální reality: „*Objektivista tvrdí, že daný dějinný proces je nevyhnutelný; materialista přesně konstatuje danou společenskoekonomickou formaci a antagonistické poměry, které plodí. Objektivista, když dokazuje nutnost četných daných faktů, se vždycky vystavuje nebezpečí, že se sesmekne k názoru zastávce těchto faktů; materialista odhaluje třídní rozpory a tím definuje svůj názor... materialista je ve svém objektivismu důslednější, hlubší a zásadnější než objektivista.*“¹⁷⁴ Marxisté tudíž podle Lenina pracují s vědomím existence permanentního třídního antagonismu. Jejich cílem není formulovat „nadtřídní“ úvahy, nýbrž vždy poukázat

¹⁷¹ KOLÁŘ, Pavel: *Die nationalgeschichtlichen master narratives in der tschechischen Geschichtsschreibung der zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts: Entstehungskontexte, Kontinuität und Wandel* s. 219–222. K analýze motivů a jejich využívání srov. MACURA, Vladimír: *Šťastný věk*.

¹⁷² V následující pasáži o proměně pojetí stranickosti a vývoji historické vědy v SSSR na přelomu 20. a 30. let vycházím z BARBER, John: *Soviet Historians in Crisis, 1928–1932*. Holmes & Meier, New York 1981. Barber taktéž upozorňuje na Leninovy stati citované v této podkapitole.

¹⁷³ SABROW, Martin: *Historiografie NDR jako badatelský problém*, s. 25.

¹⁷⁴ LENIN, Vladimir Iljič: *Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize p. Struva* (odraz marxismu v buržoazní literatuře). In: TÝŽ: *Spisy. Svazek I. 1893–1894*. Svoboda, Praha 1951, s. 416–417.

na fakt přítomnosti rozdílných a spolu se svářících třídních zájmů. Z této metodologické premisy vyplývá, že badatel, jenž si je vědom existence třídních rozporů, nemůže vystupovat z pozic stojících mimo ně. Na základě tohoto předpokladu Lenin definoval stranickost jako perspektivu, z níž pohlížíme na svět: „*Materialismus v sobě zahrnuje myšlenku stranickosti a vyžaduje, aby člověk při každém hodnocení událostí přímo a otevřeně zastával názor určité společenské skupiny.*“¹⁷⁵

V článku *Stranická organizace a stranická literatura* z roku 1905 Lenin volal po vytvoření „stranické literatury“. Tento nový druh literární tvorby není „*individuální záležitostí, nezávislou na společné proletářské věci*“, nýbrž je „*částí celkové proletářské věci, kolečkem a šroubkem jediného, velkého sociálně demokratického mechanismu... součástí organizované, plánovité, sjednocené sociálně demokratické stranické práce*“.¹⁷⁶ Lenin dále zdůraznil, že si pod pojmem „stranické literatury“ nelze představovat tvorbu fungující na základě stranického diktování formy a obsahu literární práce. Větší sepětí literáta s revoluční stranou by mělo vést k tvorbě nezávislé na kapitálu, kariérismu a „buržoazně anarchistickém individualismu“. Zároveň dodal, že v podmínkách kapitalismu nelze v žádném případě hovořit o svobodě tvorby, jelikož buržoazní spisovatel je závislý „*na peněžním měšci, na podplácení, na vydržování*“.¹⁷⁷ Bylo důležité, jak Lenin definoval svobodu tvorby v podmínkách stranické literatury: „*Každý může psát a mluvit, co je mu libo, bez sebemenších omezení. Ale každé svobodné sdružení (včetně strany) může také vyhnat ty členy, kteří používají štítu strany k hlásání protistranických názorů. Svoboda slova a tisku musí být úplná... Jsem povinen ti poskytnout ve jménu svobody slova plné právo křičet, lhát a psát, co je ti libo. Ale ty jsi zase povinen ve jménu svobody spolčování, poskytnout mi právo uzavírat nebo rušit svazek s lidmi, kteří říkají to a to... Hranice mezi stranickým a protistranickým určuje však stranický program, taktické resoluce strany a její stanovy a konečně celá zkušenost mezinárodní sociální demokracie.*“¹⁷⁸ Stranická literatura se stane svobodnou literaturou, protože bude místo touhou po zisku a budování kariéry, motivována socialistickými ideály. Takové psaní bude představovat spojnicí mezi revolučním myšlením minulosti a přítomnou zkušeností revolučního hnutí. Oba Leninovy příspěvky k definici stranickosti v sobě ještě nenesly striktní požadavek naprostého ztotožnění poznávajícího

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 417.

¹⁷⁶ LENIN, Vladimír Iljič: *Stranická organizace a stranická literatura*. In: TÝŽ: *Spisy. Svazek 10*. SNPL, Praha 1954, s. 38.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 41.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 40.

(tvořícího) subjektu se zájmy politického hnutí a definování vědění jako jednoho z nástrojů stranické politiky.

Důraz na striktnější pojetí stranickosti se začal objevovat na konci 20. let. Do té doby fungovala v Sovětském svazu poměrně rozvětvená struktura historické vědy zahrnující v různých institucích historiky otevřeně se hlásící k ideálu marxistické a stranické vědy i badatele dobovou terminologií označované za historiky buržoazní.¹⁷⁹ Obrat lze sledovat od roku 1928, kdy se v souladu s celospolečenským vývojem sovětského Ruska začala vyostřovat situace také v oblasti historiografie. Bylo to období úporných polemik a vzájemných obviňování, pramenících jak v ideových rozporech, tak v institucionálních a osobních soupeřeních a nevraživostech. Zradikalizování historiografických diskusí nejprve dopadlo na tzv. buržoazní historiky, kteří byli na dobu několika let zbaveni jakéhokoliv institucionálního vlivu. Následně se střetnutí přeneslo mezi historiky-marxisty a vedlo k dlouhým polemikám, v podstatě navazujícím na ostatní konflikty vedené v politicko-ideologické oblasti. Trumfy držela v ruce stranickým vedením momentálně podporovaná tzv. škola Pokrovského, pojmenovaná podle historika Michaila Nikolajeviče Pokrovského, asi nejdůležitější osobnosti tehdejší sovětské marxistické historiografie.¹⁸⁰

Konflikt v historiografii vyvrcholil na podzim roku 1931 Stalinovým osobním zásahem do probíhajících polemik. Stalin vstoupil do diskuze o vztahu bolševiků k Druhé internacionále před první světovou válkou, která probíhala na stránkách časopisu *Proletářská revoluce*. Jeho stať *O některých otázkách dějin bolševismu* prezentovaná jako diskusní příspěvek obsahovala některé pohledy na způsob historiografické práce, které udaly směr dalším transformacím studia minulosti v Sovětském svazu. Reagoval na více než rok starý článek historika Sluckého *Bolševici o německé sociální demokracii v období její předválečné krize*. Stalin označil stať, údajně tvrdící, že Lenin a bolševici podceňovali nebezpečí centrismu, tedy skrytého oportunistu, za „protistranickou“ a „polotrockistickou“. Redakci kritizoval za to, že místo, aby Sluckého okamžitě odsoudila, poskytla mu ještě prostor k prezentování těchto škodlivých stanovisek. Důležitější než věcný obsah Stalinovy argumentace proti Sluckému je jeho pohled na pravidla historiografické práce: „*Je nepřípustné činit předmětem diskuse otázku Leninova bolševismu, otázku, zda Lenin vedl zásadní nesmiřitelný boj proti centrismu jako určité odrůdě oportunistu, nebo jej nevedl, zda Lenin byl skutečným bolševikem, nebo jím nebyl.*“ A dodal: „*Hodláte znovu zatáhnout lidi do diskuse, která jsou axiomaty bolševismu. To znamená, že otázku Leninova bolševismu znovu hodláte přeměnit z axiomatu v problém, který*

¹⁷⁹ Srov. BARBER, John: *Soviet Historians in Crisis*, s. 12–30.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 31–46 a 118–126.

vyžaduje „dalšího propracování“. Proč, z jakého důvodu?“¹⁸¹ Podle Stalina bylo diskutování nad „axiomy bolševismu“ krokem zpět. Podobné polemiky označil za projev „shnilého liberalismu“ vůči trockistům, který poškozují zájmy bolševismu. Redakce se Sluckým, jenž pomlouval Lenina, neměla diskutovat, nýbrž ho okamžitě veřejně odsoudit.

Stalin dále narážel na Sluckého argumentaci o nedostatku relevantních dokumentů, které by poskytly faktografický základ tezi o Leninově odmítavém postoji vůči centrismu. Při této příležitosti vyslovil další důležitou poznámku k pojetí historické práce stranickými historiky: „Znamená to, že jen pouhé papírové dokumenty postačí, aby byla prokázána skutečná revolučnost a skutečná nesmiřitelnost bolševiků k centrismu? Kdo kromě beznadějných byrokratů může spoléhat jen na pouhé papírové dokumenty? Kdo kromě archivních kryš nechápe, že strany a vůdce je třeba prověřovat především podle jejich skutků, a ne jen podle jejich deklarací? ... Cožpak není jasné, že kdyby byl Sluckij opravdu chtěl prověřit nesmiřitelnost Lenina a bolševiků vůči centrismu, byl by musil učinit základem svého článku nikoli jednotlivé dokumenty a dva-tři osobní dopisy, nýbrž prověření bolševiků podle jejich skutků, podle jejich dějin, podle jejich jednání?“¹⁸² Sluckého článek označil za jeden z pokusů trockismu, který není jednou z frakcí komunismu, nýbrž součástí kontrarevoluce, propašovat do odborných diskusí protistranická stanoviska. Redakce tudíž pochybila, protože dopustila diskusi s falšovatelem stranických dějin. Stalin nakonec zformuloval svůj pohled na úkoly odborného časopisu a historiografie vůbec: „*Sami chápete, že věci redakce časopisu ‚Proletářská Revoluce‘ není usnadňovat podloudnickou činnost podobných ‚historiků‘ tím, že jim poskytne tribunu. Úkolem redakce podle mého názoru je, aby vyzvedla otázky dějin bolševismu na patřičnou výši, uvedla studium dějin naší strany do vědeckých, bolševických kolejí, aby zostrčila pozornost proti trockistickým a všem ostatním padělatelům dějin naší strany a soustavně jim strhávala masky.*“¹⁸³ Vyslovil se pro model bolševismu jako historicky neměnné, univerzální doktríny. S tím souviselo jeho přesvědčení o existenci témat, která nemohou být objektem kritického zkoumání. Historiografii pak označil za jeden z prostředků stranické politiky, jenž má v ideologické oblasti pomoci „odhalovat“ úchyly od pevně daných „axiomat“.¹⁸⁴

¹⁸¹ STALIN, Josif Vissarionovič: O některých otázkách dějin bolševismu. Dopis redakci časopisu „Proletářská Revoluce“. In: TÝŽ: *Spisy. Svazek 13*. SNPL, Praha 1953, s. 93.

¹⁸² Tamtéž, s. 103.

¹⁸³ Tamtéž, s. 107.

¹⁸⁴ BARBER, John: *Soviet Historians in Crisis*, s. 131.

Význam Stalinova dopisu nelze podcenit vzhledem k obrovskému dopadu jeho „signálů“ a „doporučení“ na praktické provádění politiky v Sovětském svazu.¹⁸⁵ Časopis *Proletářská revoluce* uznal svá „pochybení“. Přesto jeho další číslo vyšlo až v roce 1933 a pod zcela jinou redakcí.¹⁸⁶ Po zveřejnění dopisu rozpoutala vědecká pracoviště a tisk rozsáhlou kampaň za posílení a tím pádem redefinování stranickosti. Historiografie měla sladit svou činnost s politickou linií strany a podílet se na jejím budovatelském úsilí. Výsledkem byly samozřejmě také personálních změny v historické vědě. Stalinův dopis deklaroval přímou podřízenost intelektuální práce potřebám aktuální politiky. Základní stanoviska uvedená v dopise byla v dalších letech podrobněji rozpracována v praktické činnosti sovětské historiografie či v dalších Stalinových statích.

V následujícím desetiletí se přístup k psaní historických vyprávění dále proměňoval. V polovině 30. let začali historici opětovně využívat nacionalistických historických narativů. Tento obrat provázela tvrdá kritika již zesnulého Pokrovského a jeho školy marxistických historiků. Výsledkem bylo vytvoření interpretačních schémat blízkých velkoruskému imperiálnímu šovinismu. Oficiálně hlásaný proletářský internacionalismus dostal podobu vyhroceného ruského nacionalismu, jenž spojil osud světového socialismu s osudem Sovětského svazu. První socialistický stát byl pojímán jako centrum pokroku a ochránce zájmů celého lidstva. Preferovanou hodnotou se stal „sovětský patriotismus“ projevující se upřednostňováním ruské většiny v sovětském mnohonárodnostním státě. Sovětský svaz již nebyl dítětem revolučního zlomu roku 1917, ale pokračovatelem ruské historické tradice počínající u starobylých civilizací.¹⁸⁷

Nejdůležitějším historiografickým dílem stalinismu, jež mělo představovat vzorovou práci, byl *Stručný výklad dějin VKS(b)* vydaný roku 1938. Význam této stranické učebnice tkví nejen v jejím obsahu a použité metodologii, ale také v jejím formálním zpracování. Stalin zasáhl do přípravy knihy dopisem v časopise *Bolševik* a adresovaném redaktorům publikace. Kritizoval dosavadní učebnice dějin VKS(b), když konstatoval, že „jsou neuspokojivé buď proto, že vykládají dějiny VKS(b) bez souvislosti s dějinami země; nebo proto, že se omezují na vyprávění, pouhé vylíčení událostí a faktů boje směrů a nepodávají přitom nutný marxistický výklad; nebo proto, že trpí nesprávností konstrukce, nesprávností periodisace

¹⁸⁵ K problematice „Stalinových signálů“ včetně případu jeho dopisu časopisu *Proletářská revoluce* srov. FITZPATRICK, Sheila: *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press, Oxford 1999, s. 24–28.

¹⁸⁶ BARBER, John: *Soviet Historians in Crisis*, s. 131.

¹⁸⁷ MEHNERT, Klaus: *Weltrevolution durch Weltgeschichte. Die Geschichtslehre des Stalinismus*. Deutschen Gesellschaft für Osteuropakunde – Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1953.

událostí.“¹⁸⁸ Stalinovy „návrhy“ se opíraly jednak o zdůraznění klíčové role překonávání vnitrostranických rozporů v procesu upevnování revolučních stran při výkladu boje bolševiků s jednotlivými frakcemi. Závazný byl také Stalinův náčrt periodizace dějin VKS(b) do dvanácti hlav od počátků ruské sociální demokracie do období let 1935–1937 s důrazem na socialistickou výstavbu, novou ústavu a definitivní potření trockistů a jiných „vlastizrádců“. Tato periodizace byla použita při psaní *Stručného výkladu dějin VKS(b)*. Také je třeba dodat, že Stalin byl dlouho označován za autora této učebnice stranických dějin.

Didaktické pojetí textu se stalo poznávacím znakem stranického dějepisectví v éře stalinismu. *Stručný výklad* neměl být standardní historiografickou prací. Byl napsán, aby vychovával straníky prostřednictvím historického vyprávění. Usnesení ÚV VKS(b) o využití knihy ve stranické propagandě prohlašovalo, že „je nutno vyučovat učení marxismu-leninismu na základě historických faktů... takový výklad marxisticko-leninské teorie nejlépe prospívá věci... protože samy dějiny VKS(b) jsou marxismus-leninismus v činnosti, protože správnost a životnost marxisticko-leninské teorie byly prověřeny praxí... protože sama marxisticko-leninská teorie se utvářela a obohacovala v nejužší spojitosti s praxí, na podkladě zevšeobecnění praktických zkušeností revolučního boje proletariátu.“¹⁸⁹ Úvod knihy lze považovat za „návod k použití“. Mimo jiné vyjmenovával, čím vším je studium stranických dějin současníkovi prospěšné.¹⁹⁰ Závěr práce pak konkrétně rozváděl nejdůležitější poučení z dějin strany, která opakovaně uvozoval větou „dějiny strany nás učí, že...“.¹⁹¹

S didaktičností souvisel také důraz na praktičnost. Propojení teorie a praxe mělo ukázat, že teorie komunistického hnutí není neměnnou filozofickou soustavou, ale proměňujícím se komplexem, jenž se transformuje podle momentálních požadavků revolučního hnutí. Vyzdvihování praktického využití teorie se tvářilo jako protiklad vůči nepružnému lpění na zastaralých poučkách: „Marxisticko-leninská teorie není dogma, nýbrž návod k jednání.“¹⁹² Zdánlivá otevřenost novým poznatkům a deklarovaná nedogmaticnost však v konečném důsledku znamenaly podřízení jakéhokoliv teoretického myšlení momentálním politickým potřebám.¹⁹³ *Stručný výklad* zdařile ukazuje, kam vedlo postupné degradování teoretické

¹⁸⁸ STALIN, Josif Vissarionovič: O učebnici dějin VKS(b). Dopis redaktorům učebnice dějin VKS(b). In: J. V. Stalin-ÚV VKS (b): *O otázkách historie. Marxismus ve vědě, svazek č. 4*. Svoboda, Praha 1950, s. 42.

¹⁸⁹ O stranické propagandě v souvislosti s vydáním „Stručného výkladu dějin VKS(b)“. Z usnesení ÚV VKS(b) ze dne 14. listopadu 1938. In: J. V. Stalin-ÚV VKS (b): *O otázkách historie*, s. 49.

¹⁹⁰ *Dějiny Vsesvazové komunistické strany (bolševiků). Stručný výklad*. Svoboda, Praha 1951, s. 5.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 359–369. Poslední věta knihy zní: „Taková jsou hlavní poučení z dějinné cesty, kterou prošla bolševická strana.“ (s. 369).

¹⁹² Tamtéž, s. 362.

¹⁹³ Tento přístup byl v knize interpretován jako vyjádření otevřenosti marxisticko-leninské teorie inovacím vycházejícím z reflektování proměňující se politické, hospodářské situace: „Zvládnout marxisticko-leninskou teorii znamená umět obohacovat tuto teorii novými zkušenostmi revolučního hnutí, dovést ji obohacovat

diskuse na vyprázdněné formulování pseudo-teoretických argumentů, jejichž jedinou funkcí byla podpora aktuálních politických snah. V tomto ohledu lze teoretické myšlení stalinismu označit za vulgární filozofii praxe a *Stručný výklad* za nejvhodnější příklad dopadu takového instrumentálního způsobu myšlení na oblast dějepisectví.

Učebnice dějin VKS(b) měla poskytnout autoritativní výklad stranických dějin: „*Bylo třeba dát straně jednotnou rukověť dějin strany... která by byla oficiálním výkladem hlavních otázek dějin VKS(b) a marxismu-leninismu, prozkoumaným ÚV VKS(b) a vylučujícím jakékoliv samovolné výklady... je skoncováno s libovůlí a zmatkem ve výkladu dějin strany, s množstvím různých hledisek a samovolných výkladů nejdůležitějších otázek stranické teorie a dějin strany.*“¹⁹⁴ Hlavním motivem *Stručného výkladu* bylo převyprávění dějin bolševické strany jako neustálého boje proti vnějšímu a vnitřnímu nepříteli. Kniha stranu zobrazovala jako vojenskou jednotku. Dialektické chápání historického vývoje redukovala na zdůrazňování neustálého boje vůči „zrádcům“ a „kapitulantům“ a na odhalování vlastních chyb prostřednictvím kritiky a sebekritiky.

Historický příběh bolševické strany neměl být separován od vývoje marxistického teoretického myšlení. Dějiny marxisticko-leninské teorie kniha vyložila jako kontinuální existenci pevného systému vzájemně propojených teoretických komponent. Vývoj počínal u Marxe a vrcholil u Lenina a Stalina: „*Je možno bez nadsázky říci, že po Engelově smrti nejvýznačnější theoretik Lenin a po Leninovi Stalin a jiní Leninovi žáci byli jedinými marxisty, kteří rozvíjeli marxistickou teorii dále a obohatili ji novými zkušenostmi v nových poměrech třídního boje proletariátu.*“¹⁹⁵ Součástí této jednoty byla také neoddělitelnost marxisticko-leninské teorie od praktické politiky bolševické strany.¹⁹⁶

Zmínku si zaslouží také jazyk stranické učebnice. Již jsem poukázal na časté užívání válečných a vojenských motivů. Kniha byla textem určeným pro kampaň, pramenem poznání a prostředkem mobilizace. Svědčí o tom emotivní ráz vyprávění a časté používání expresivních výrazů. Stačí si všimnout titulů některých kapitol poslední hlavy knihy: *Bucharinovci se zvrhávají v politické obojetníky; Trockističtí obojetníci se zvrhávají v bělogvardějskou bandu vrahů a špiónů; Vyhlazení zbytků bucharinsko-trockistických špiónů, škůdců a vlastizrádců*. Bolševická strana v textu vystupuje jako jednající subjekt. Je

novými poučkami a vývody, umět ji rozvádět a zdokonalovat a nebát se – za předpokladu, že se řídíme podstatou teorie – nahradit některé její poučky a vývody, které už zastaraly, poučkami a vývody novými, odpovídajícími nové dějinné situaci.“ (s. 362).

¹⁹⁴ *O stranické propagandě v souvislosti s vydáním „Stručného výkladu dějin VKS(b)“*, s. 47–48.

¹⁹⁵ *Dějiny Všesvazové komunistické strany (bolševiků)*, s. 364.

¹⁹⁶ *O stranické propagandě v souvislosti s vydáním „Stručného výkladu dějin VKS(b)“*, s. 48–49.

hlavním hrdinou příběhu – může zhynout, být nepřemožitelná, bát se či „pokrývat se byrokratickou plísní“.¹⁹⁷

Stručný výklad dějin VKS(b) je příkladem radikální aplikace úzce stranické perspektivy na historiografickou práci. Kniha se stala ukázkou užití tradiční teze o „historii, učitelce života“ v podmínkách jedné z nejvyhrocenějších fází sovětského komunismu. Popsané pojetí stranickosti se stalo východiskem československé stranické historiografie především první poloviny 50. let.

Marxisticko-leninská teorie doby stalinismu dále rozpracovávala své utilitární pojetí teoretického myšlení a společenskovedního výzkumu. Dalším krokem v promýšlení koncepce požadující propojení produkce vědění se stranickou politikou byla Stalinova teorie „aktivní nadstavby“, jak ji formuloval ve známých textech o jazykovědě.¹⁹⁸ Stalin se v nich vyslovil k polemikám o jazykovědných teoriích Nikolaje Jakovleviče Marra. Součástí Stalinových článků publikovaných v *Pravdě* formou dopisů odpovídajících na dotazy, z nichž nejdůležitější byl článek *O marxismu v jazykovědě* publikovaný 20. června 1950, byly také pasáže o vztahu společenské základny a nadstavby.¹⁹⁹

Stalin argumentoval ve prospěch teze tvrdící, že jazyk není součástí nadstavby. Při té příležitosti definoval pojetí vzájemného poměru mezi základnou a nadstavbou v socialistické společnosti směřující ke komunismu. Základnou byl podle Stalina „*hospodářský řád společnosti v určité etapě jejího vývoje*“, nadstavbou „*politické, právní, náboženské, umělecké, filosofické názory společnosti a jim odpovídající politické, právní a jiné instituce*“.²⁰⁰ Nadstavba vždy odpovídá hospodářské základně. Například při zániku kapitalistické základny v Rusku po roce 1917 byla zároveň likvidována kapitalistická

¹⁹⁷ *Dějiny Vsesvazové komunistické strany (bolševiků)*, s. 367–368. Dále např.: „*Není možno trpět ve vlastních řadách oportunistů, tak jako není možno trpět vřed ve zdravém organismu.*“ (s. 366).

¹⁹⁸ Srov. MEHNERT, K.: *Weltrevolution durch Weltgeschichte*, s. 29–46.

¹⁹⁹ Pojetí vztahu základny a nadstavby Marx stručně definoval v předmluvě k práci *Ke kritice politické ekonomie* z roku 1859: „*Ve společenské výrobě svého života vstupují lidé do určitých, nutných, na své vůli nezávislých vztahů, výrobních vztahů, které odpovídají určitému vývojovému stupni jejich materiálních výrobních sil. Souhrn všech těchto výrobních vztahů tvoří ekonomickou strukturu společnosti, reálnou základnu, nad níž se zvedá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité formy společenského vědomí. Způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duchovní životní proces vůbec. Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím... Se změnou hospodářské základny převrací se pomaleji nebo rychleji celá ohromná nadstavba. Zkoumáme-li takový proces převratů, musíme vždy rozlišovat mezi materiálním převrácením v hospodářských výrobních podmínkách, jež lze přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filosofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a jej vybojuvávají. Jako neposuzujeme jednotlivce podle toho, co si sám o sobě myslí, právě tak nemůžeme takovou převratovou epochu posuzovat podle jejího vědomí, nýbrž naopak toto vědomí musíme vysvětlovat z rozporů materiálního života, z existujícího konfliktu mezi společenskými výrobními silami a výrobními vztahy.*“ Viz MARX, Karel: *Ke kritice politické ekonomie*. SNPL, Praha 1953, s. 6–7.

²⁰⁰ STALIN, Josif Vissarionovič: *O marxismu v jazykovědě*. In: TÝŽ: *Marxismus a otázky jazykovědy*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1955, s. 7.

nadstavba a spolu se vznikáním socialistické základny vzniká také nová socialistická základna. Stalin však viděl nadstavbu jako aktivního činitele: „*Nadstavba se rodí ze základny, ale to naprosto neznamena, že je pouze odrazem základny, že je pasivní, neutrální, lhostejná k osudu své základny, k osudu tříd, k charakteru zřízení. Naopak, nově zrozená nadstavba se stává obrovskou aktivní silou, aktivně pomáhá své základně, aby se zformovala a upevnila, všemožně usiluje o to, aby pomohla novému řádu dorazit a zlikvidovat starou základnu a staré třídy... Nadstavba je vytvářena základnou právě proto, aby ji aktivně pomáhala zformovat se a upevnit, aby aktivně bojovala za likvidaci staré, odumírající základny s její starou nadstavbou. Sotva nadstavba odmítne plnit tuto svou služebnou úlohu, sotva přejde od aktivní ochrany své základny k indiferentnímu poměru k ní, k lhostejnému poměru k třídám, ztratí svou kvalitu a přestane být nadstavbou.*“²⁰¹ Stalinova interpretace vztahu základny a nadstavby měla velký význam pro pojetí role státu v socialismu.²⁰² Teorie „aktivní nadstavby“ vysvětlovala nutnost zasahování státu a jeho institucí při odbourávání starého společenského zřízení.

Jelikož je součástí společenské nadstavby také věda a tudíž i historiografie, texty o jazykovědě poskytl stručný teoretický základ přísně stranickému pojetí vědeckého bádání. Hlavním úkolem stranické vědy je intervence ve prospěch nové základny a udržování úzkého spojení s ní. Tento Stalinův záměr správně pochopil Gustav Bareš, když ve svém komentáři k článku *O marxismu v jazykovědě* napsal, že „*věda se stává rozhodující hybnou silou vývoje společnosti vedoucí vpřed ke komunismu... věda pomáhá dělnické třídě tvořit štěstí lidstva a nový způsob života... je třeba chápat Stalinův článek jako bojovou výzvu všem vědeckým pracovníkům v lidově demokratických zemích... aby všemi svými silami pomáhali vytvořit nový společenský řád, který dává takové možnosti humanistickému, pravdivému uplatnění vědy*“.²⁰³ Instrumentálnímu pojetí vědeckého poznání se tak dostalo teoretického zdůvodnění ve stalinistické reinterpetaci jednoho ze základních předpokladů marxistického myšlení.

Přímo k problematice společenských věd se však Stalin vyslovil již čtyři roky před publikací příspěvků o jazykovědě. Jeho spis *O dialektickém a historickém materialismu* z roku 1946 byl stručným a autoritativním shrnutím marxistické a marxisticko-leninské myšlenkové tradice. Měl formu definitivního a závazného výkladu dialektického materialismu, zejména ve vztahu ke studiu společnosti a minulosti. Stejně jako pro ostatní

²⁰¹ Tamtéž, s. 9–11.

²⁰² Srov. dobový oficiální výklad Stalinových tezí v GLEZERMAN, Grigorij Jeruchimovič: *Marxismus-leninismus o základně a nadstavbě*. Rovnost, Praha 1951.

²⁰³ BAREŠ, Gustav: J. V. Stalin o jazykovědě. In: *Ohlas článku J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě“ na našich vysokých školách. Stenografický záznam diskuse o článku J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě“ konané 29. června 1950 na Filosofické fakultě Karlovy university v Praze*. Rovnost, Praha 1951, s. 24.

zmíněné spisy stalinistického období bylo také pro tuto stať charakteristické, že výchozím bodem pro posuzování jakýchkoliv otázek spjatých s myšlením a vznikem vědění byla praktická politika. Stalin vzal tentokrát v potaz otázky vědeckosti, historiografie a jejich vztahu k politice bolševické strany. Nejdříve vytvořil analogii mezi přírodními a společenskými vědami: „*Jestliže spojitost přírodních jevů a jejich vzájemná podmíněnost jsou zákonitostmi vývoje přírody, pak z toho vyplývá, že spojitost a vzájemná podmíněnost jevů společenského života rovněž nejsou náhodné, nýbrž že jsou zákonitostmi vývoje společnosti. Společenský život a dějiny společnosti přestávají tedy být shlukem ‚nahodilostí‘, neboť dějiny společnosti jsou pak zákonitým vývojem společnosti a studium dějin společnosti se stává vědou... Je-li svět poznatelný a jsou-li naše poznatky o zákonech vývoje přírody hodnověrné, mají-li význam objektivní pravdy, pak z toho vyplývá, že společenský život a vývoj společnosti jsou rovněž poznatelné a že vědecká zjištění o zákonech vývoje společnosti jsou zjištění hodnověrná, že mají význam objektivních pravd. Věda o dějinách společnosti, přes veškerou složitost jevů společenského života, může se tedy stát stejně exaktní vědou jako biologie, tedy vědou, schopnou používat vývojových zákonů společnosti při aplikaci v praxi.*“²⁰⁴ Z toho vyplývá, že politika bolševické strany musí vycházet ze zákonitostí společenského vývoje, o jejichž formulaci se postarají humanitní vědy: „*Proletářská strana se tedy musí ve své praktické činnosti řídit nikoli nějakými náhodnými pohnutkami, nýbrž vývojovými zákony společnosti, konkrétními závěry z těchto zákonů. Socialismus se tedy ze snu o lepší budoucnost lidstva proměňuje ve vědu. Spojení vědy a praktické činnosti, spojení teorie a praxe, jejich jednota se tedy musí stát vodítkem proletářské strany.*“²⁰⁵ Tímto myšlenkovým pochodem Stalin označil politiku za aplikovanou společenskou vědu. Historici provádějí základní výzkum a zjišťují zákonitosti historického vývoje. Politik pak tyto poznatky uplatňuje v každodenní mocenské praxi. Jelikož mají zjištění společenských věd charakter poznatků věd exaktních, je taková vědecká politika založena na objektivních pravdách a cíl jejího směřování je tudíž nevyhnutelně dosažitelný. Historické poznání je definitivní a absolutně pravdivé a z něj vycházející politika je na tom obdobně. Výsledkem bylo absolutní propojení historiografie s politikou. Nikoliv s politikou jako světem idejí a různých pohledů na sociální realitu, ale s politikou chápanou jako způsob praktické aplikace jediné pravdivé doktríny.

Historické myšlení stalinismu lze tedy definovat jako krajně utilitaristický pohled na studium minulosti. Představuje extrémní pojetí vztahu mezi politikou a historiografií. Každý politický projekt se snaží přivlastnit si minulost a učinit z ní zdroj vlastní legitimacy a

²⁰⁴ STALIN, Josif Vissarionovič: *O dialektickém a historickém materialismu*. Svoboda, Praha 1952, s. 18.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 19.

zásobárnu argumentů pro konkrétní politické kroky. Stalinismu tento záměr otevřeně deklaroval a učinil z něj nejdůležitější kritérium, jímž se měla poměřovat činnost historiografie. S tím souvisel také fetiš praxe, jenž od jakékoliv intelektuální činnosti vyžadoval její bezprostřední praktické využití. V tomto směru hrálo velkou roli Stalinem zdůrazňované odsouzení „dogmatismu“ či „talmudismu“ ve výkladu marxismu. Marxistická teorie byla dle Stalina pružnou a na aktuální situaci reagující vědou, nikoliv souborem pouček a frází vybraných ze spisů Marxe, Engelse a Lenina. Důraz na momentální potřeby politiky vedl k tomu, že teoretické myšlení bylo primárně hodnoceno možnostmi jeho okamžitého praktického využití. Tento způsob praktického myšlení učinil z jakékoliv teorie soubor libovolně kombinovatelných výroků opírajících se o autoritativní status vědeckých pravd zdánlivě úzce spojených s realitou. Dalším znakem stalinistického přístupu k minulosti a k jejímu zkoumání byla uzurpace „pravdivosti“. Historiografie měla být především útokem proti politicky motivovaným lžím, falšování dějin a záměrným dezinterpretacím. Tedy proti jakýmkoliv odlišným pohledům na minulost. Historické myšlení stalinismu patřilo mezi ty přístupy ke studiu minulosti, jejichž základním východiskem je odmítnutí plurality historických interpretací a kladení důrazu na formulování autoritativních závěrů. To se odráželo také na formální stránce teoretického či historického psaní, které mělo charakter politických apelů a sdělování „absolutních pravd“ a nevytvářelo možnost pro jakoukoliv polemickou reakci.²⁰⁶ Historik pracoval ve prospěch celospolečenského pohybu k socialismu, dodával materiál pro potřeby praktické politiky a výchovně působil na nově se rodící společnost. Byl didaktikem revoluce a výkonným propagandistou.

2.3.2. Prehistorie stranické historiografie v Československu

Vývoj historiografie v Sovětském svazu spojený se Stalinovým Dopisem časopisu *Proletářská revoluce* výrazně ovlivnil také počátky stranického dějepisectví v Československu v meziválečném období.²⁰⁷

V roce 1931, tedy v roce 10. výročí založení KSČ, vydal Pavel Reiman knihu *Dějiny komunistické strany Československa*, syntézu stranických dějin od počátků rozkolu

²⁰⁶ Zde lze odkázat přímo na citované Stalinovy texty. Např. autoritativní formulace ve statích *O marxismu v jazykovědě* nebo *O dialektickém a historickém materialismu*.

²⁰⁷ K této problematice srov. STROHS, Slavomil: *Marxisticko-leninská filosofie v Československu mezi dvěma světovými válkami*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1962, s. 126–129. Kritickou reakci na Strohse srov. REIMAN, Michal: *Stalinův dopis časopisu „Proletarskaja Revolucija“ a počátky historiografie dějin KSČ (K diskusi z roku 1932 o Reimannových „Dějinách KSČ“)*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1964, s. 732–745.

v rakouském socialistickém hnutí v době první světové války až do současnosti. Její předposlední kapitola byla věnována problematice tzv. levého sektářství v KSČ, tedy nedávným sporům ve vedení komunistické strany mezi většinou vedení a tzv. Friedovou skupinou. Reiman se v úvodu ke knize přihlásil k politicky utilitárnímu pojetí dějepisné práce, když prohlásil, že „*jako komunisté nezabýváme se dějinami jen pro dějiny, nýbrž abychom pomocí studia dějin usnadnili další vývoj proletářského třídního boje*“.²⁰⁸ Zdůrazňoval propojení teorie s praxí a studium konkrétních otázek třídního boje označil za východisko pro formulování politiky komunistické strany. Zároveň spatřoval význam své práce v didaktické činnosti. Mladí komunisté se měli seznámit s dějinami strany, aby se vyhnuli opakování již překonaných chyb a omylů. „*Jen studium konkrétních historických zkušeností třídního boje může těmto kádrům dáti pevnou základnu pro jejich revoluční práci,*“ zdůraznil již v úvodu.²⁰⁹ Taktéž definoval metodu aplikování marxistické dialektiky na dějiny KSČ. Jak celkový historický vývoj, tak i dějiny politické strany se odehrávají „*ne přímočaře, nýbrž řetězem rozporů*“.²¹⁰ Proto se musí studium dějin KSČ zaměřit především na zkoumání těchto rozporů, tedy vnitrostranických bojů a jejich řešení. Dialektický vývoj KSČ měl podle Reimana podobu boje proti „levému sektářství“ na straně jedné a „pravicovému oportunismu“ („šmeralismu“) na straně druhé, přičemž „*oportunistická úchylnka hrála ovšem hlavní roli v dějinách KSČ*“.²¹¹ Historie komunistické strany byla učebnicí, z níž se funkcionář mohl dozvědět, jak v praxi docílit správné politické linie a neupadnout do pasti pravé či levé úchylnky.

Reimanova práce se ve stranických kruzích setkala s poměrně příznivým ohlasem.²¹² Publikace Stalinova dopisu v Sovětském svazu však rezonovala i v československé straně. Jelikož byla Reimanova kniha dosud jediným obsáhlejším textem o dějinách KSČ, stala se objektem vnitrostranické diskuse, jež měla Stalinovu kritiku historiografické práce uvést v československém prostředí. Prvním takovým textem byl článek Eduarda Urxe *Podnět soudruha Stalina* uveřejněný 1. ledna 1932 v *Rudém právu*. Urx přetlumočil obsah Stalinova dopisu a vyzdvihl především pasáže o nebezpečí zneužití historie trockisty, kteří jsou si

²⁰⁸ REIMAN, Pavel: *Dějiny Komunistické strany Československa*. Nakladatelství Karel Borecký, Praha 1931, s. 5.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 6. Srov. také REIMAN, Pavel: *Organisujte studium dějin strany*, Komunistická revue 4/1931, s. 112–117.

²¹⁰ Tamtéž.

²¹¹ Tamtéž, s. 9.

²¹² Srov. URX, Eduard: *Reimannovy „Dějiny komunistické strany Československa“*, Rudé právo 85/1931 (10.5.1931), s. 9. Ve svém prvním hodnocení Reimannovy knihy Urx napsal: „*Jsou velmi záslužnou prací, tak záslužnou, že to snad dnes nejsme ani s to dokonale ocenit... Reimannovy „Dějiny KSČ“ [znamenají] velmi hodnotný přínos a příspěvek, dílo, jež musíme studovat.*“ Poučení z dějin strany byla zde podle Urxe „*bohatě shrnuta a správně vyvozena*“.

vědomi důležitosti studia minulosti pro politiku komunistické strany: „*Proto se uchýlili do oblasti historie, aby odtud rozrušovali bolševický charakter a bolševickou ideologii strany v přítomnosti, domnívajíce se, že je tam nikdo neuvidí.*“²¹³ Zdůraznil, že se nejedná pouze o sovětskou záležitost. Nebezpečí zneužití „teoretické fronty“ trockisty hrozí také v československé straně. A to i při psaní dějin KSČ: „*Kdo se vážně pokusil o leninské prozkoumání Reimannových dějin? Nikdo. A přece jde o celou tvář, o ideologii naší strany. I zde je nutno zameškané dohonit, neboť v Reimannových dějinách jsou vážné mezery, které představují falešné hodnocení jednotlivých fází vývoje strany a tím i podstatných rysů jejího charakteru.*“²¹⁴ Kromě Reimanovy odpovědi na Urxovu kritiku²¹⁵ se hlavní příspěvky do diskuze o *Dějínách KSČ* objevily na stránkách *Komunistické revue*.

Dva úvodní texty diskuse, Reimanův článek *Dopis soudruha Stalina a problémy teoretické práce KSČ* a publikované usnesení politbyra ke Stalinovu dopisu, se shodně zabývaly problémy rozvoje stranické teoretické práce. Stalinův dopis měl být impulzem k přehodnocení základních teoretických otázek politiky komunistických stran, především ve vztahu k všem možným ideologickým úchylkám či konkurenčním politickým teoriím. Právě Reimanovy *Dějiny KSČ* se měly stát základem pro diskusi vedoucí ke kýžené aktivizaci „práce na teoretické frontě“.²¹⁶

V návaznosti na předcházející výměnu názorů vystoupil Eduard Urx s nejtvrdější kritikou Reimanovy knihy. Označil práci za nemarxistickou a jejího autora za „nedialektika“, jehož metodou je „*eklekticismus, v němž filosofický idealismus, ignorování materiální skutečnosti, prázdná abstraktnost, mají panující převahu*“.²¹⁷ Podle Urxe Reiman nedokázal najít správný poměr mezi abstraktním a konkrétním, a proto nebyl schopen podat vývoj KSČ v jeho totalitě. Zabýval se pouze spory ve stranickém vedení, přičemž tyto krize interpretoval jako hybnou sílu stranických dějin. Ignoroval jak nižší stupně stranické hierarchie, tak důležité otázky obecnějšího charakteru (jednotná fronta, národnostní otázka, hospodářská situace). Urx se pokusil definovat správné metodologické východisko pro psaní dějin KSČ: „*Marxismus není*

²¹³ URX, Eduard: *Podnět soudruha Stalina*, Rudé právo 1/1932 (1.1.1932), s. 4.

²¹⁴ Tamtéž.

²¹⁵ REIMAN, Pavel: *Podnět soudr. Urxe*, Rudé právo 8/1932 (10.1.1932), s. 8. Reiman v odpovědi Urxovi odkázal na jeho starší a veskrze pozitivní kritiku knihy a konstatoval: „*Soudr. Urx použil zřejmě teprve dopisu soudr. Stalina, aby konstatoval, že v, Dějínách strany‘ mohou býti také chyby, a jak se zdá, vykládá si dopis poněkud naivně v tom smyslu, že každé dějiny strany musí býti falešné, při tom však přehlíží maličkost, že, Dějiny KSČ‘ potírají právě protileninské názory v národnostní otázce, atd., které kritisoval soudruh Stalin ve svém dopise. Podnět soudr. Urxe přiléhá tedy po mém zdání k podnětu soudr. Stalina jako pěst na oko.*“

²¹⁶ Srov. REIMAN, Pavel: *Dopis soudruha Stalina a problémy teoretické práce KSČ*, *Komunistická revue* 1/1932, s. 9–16; *Ústředí KSČ k dopisu soudruha Stalina*, *Komunistická revue* 2/1932, s. 41–45.

²¹⁷ URX, Eduard: *Marxistická metodologie v Reimannových „Dějínách KSČ“*, *Komunistická revue* 6/1932, s. 168.

žádný přízemní empirismus, neulpívá nikdy na věcech, ale dobývá podstatu jejich obsahu – a sice pomocí vědeckých abstrakt, která odpovídají reální skutečnosti, jsou jí adekvátní, která nejsou prázdná, ale konkrétní. Abstrakční činnosti vědomí, toť první podmínka marxistického myšlení, druhou podmínkou je souhlas těchto abstrakt s materiální skutečností, jejich materialistický charakter. Pravda je skutečně pouze konkrétní, což znamená, že je v materiální skutečnosti. Ale bez abstrakt, bez pojmů tuto pravdu nikdy v celé totalitě nezachytíme... Pravda je v jednotě abstraktního s konkrétním.“²¹⁸ Reimanův postup měl tedy daleko do dialektického materialismu. Sice odmítl vytvářet abstraktní poučky, ale opomíjením „konkrétní skutečnosti“ nemohl dosáhnout materialistické abstrakce a jeho psaní vyústilo v to, vůči čemu se v úvodu ke knize vymezil: v „prázdnou abstraktní poučku“. I přes zjevný osobní tón polemiky byla Urxova kritika nejdůležitějším příspěvkem do diskuse o Reimanově knize. Urx vyžadoval hlubší vhled do společenské dimenze problematiky a kritizoval omezenou orientaci knihy na frakční hry uvnitř KSČ. Zároveň však ukázal možnosti instrumentálního využití marxisticko-leninské rétoriky. V jeho požadavku studia konkrétní skutečnosti byl znát Stalinův svérázný realismus, v němž jednostranně hodnocené činy hovoří samy za sebe a tvoří protiváhu nebezpečnému knihomolskému teoretizování „archivních krys“.

Další příspěvky se zaměřovaly již na jednotlivé sporné body. Josef Guttmann kritizoval pojetí problematiky trockismu a oportunistu v Reimanově výkladu a vnímal ho jako pozůstatek Reimanovy činnosti ve Friedově skupině. Jaroslav Procházka se věnoval pojetí národnostní a rolnické otázky v diskutované knize. Podobně Karel Kreibich zkoumal národnostní otázku ve vztahu k rakouské sociální demokracii a k událostem kolem roku 1918.²¹⁹

Diskusi zakončil shrnující Reimanův článek, v němž se vyrovnával s kritickými hlasy. Zaměřil se na Urxovu kritiku použité metodologie, ekonomii, národnostní otázku v Rakousku, problematiku roku 1918 (byla v roce 1918 revoluce?) a otázky spojené s vnitrostranickými krizemi.²²⁰ Důležitá byla zejména odpověď Urxovi ironicky nazvaná *Soudruh Urx jako filosof*, v níž Reiman zcela odmítl výtky na adresu metodologie užití při psaní *Dějin KSČ*: „Strká-li mi pod nos tvrzení, že materialistické abstrakce jsou ‚předpoklady marxistické vědy‘, pak na to stručně odpovídám, že se budu přece raději držet starého Marxe, který řekl, že

²¹⁸ Tamtéž, s. 163.

²¹⁹ Srov. GUTTMANN, Josef: *O „levých“ úchylných v dějinách KSČ*. Komunistická revue 2-3/1932, s. 50–60; SVOBODA, J. [PROCHÁZKA, Jaroslav]: *Rolnická a národnostní otázka v historii KSČ*, Komunistická revue 6/1932, s. 168–175; KREIBICH, Karel: *K dějinám vzniku KSČ. Příspěvek k diskusi o knize s. Reimana*, Komunistická revue 7–8/1932, s. 216–233.

²²⁰ Srov. REIMAN, Pavel: *Předběžné otázky k diskusi o dějinách KSČ*, Komunistická revue 9-10/1932, s. 269–283.

*„společenské bytí určuje vědomí a ne naopak‘. Mimo to nejsou abstrakce žádnými ‚předpoklady‘ vědy, nýbrž věda sama je abstraktní (tj. myšlenkový, zevšeobecněný výraz skutečnosti). Věda nemá jiný předpoklad, než skutečnost, ze které odvozuje (abstrahuje) všeobecné (abstraktní) poznatky... Pramenem našeho poznání nejsou abstrakce, ani vědecké ani nevědecké – pramenem našeho poznání je praxe a zvláště pramenem marxistického poznání je aktivní revoluční činnost.“²²¹ Jako by se Urx a Reiman předháněli v tom, kdo je schopen více reflektovat materiální základnu poznání. Tam, kde Urx hovořil o „materiálních abstraktech“, pojmech pevně zakotvených v materiální skutečnosti a diametrálně odlišných od prázdných „pouček“, Reiman vyzdvihoval primát praxe, z níž se musí každá platná teorie teprve odvodit. Jejich názory se v podstatě vzájemně nerozcházel a odpovídaly Stalinovým argumentům proti trockistickým historikům uvedeným v *Dopise časopisu Proletářská revoluce*.*

Diskuse z počátku 30. let ukazuje na důležitou kontinuitu ve stranickém přístupu k minulosti založeném na utilitárním a didaktickém zpracování historické látky. Popsaná výměna názorů se orientovala především na záležitosti aktuální politické praxe a problémy spojené s výchovou stranických kádrů. Taktéž metodologický spor Reiman – Urx spočíval, kromě zjevné osobní roviny, zejména v soutěžení, kdo dokáže zformulovat přístup k látce více spojený s matérií, praxí a potřebami každodenní politiky. Takové pojetí historického materialismu konvenovalo nepříliš vysoké úrovni teoretického myšlení československého komunismu. Od požadavku úzkého propojení historické práce s politikou komunistické strany byl již jen krok k vulgárnímu a kampaňovitému pojetí historického vyprávění. Stranické dějepisectví v Československu přijalo již ve svém meziválečném prenatálním stádiu za svou stalinskou tezi o historiografii jako vědě připravující materiál pro stranickou politiku. Tento model historického myšlení padl v prostředí československého komunismu na úrodnou půdu. Diskuse z roku 1932 napovídá, že se prosadil sám, bez potřeby administrativních zásahů či jiného nátlaku ze stranické centrály. Odpovídal zažitým představám o podřízenosti poznání aktuálním politickým potřebám, jež představovaly jednu z konstant českého myšlení již od dob národního obrození.²²²

K systematictějšímu studiu minulosti docházelo v rámci KSC v 30. a 40. letech spíše zřídka.²²³ Pokud se tak stalo, jednalo se především o příspěvky spojené s aktuální politickou situací či řešící některé dlouhodobě se vyskytující konfliktní otázky. Mám na mysli především

²²¹ Tamtéž, s. 270.

²²² Srov. KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu*, s. 54–67.

²²³ Do svého hodnocení nepočítám marxisticky orientované historiky sdružené v Historické skupině a publikující v časopisu *Dějiny a přítomnost* (Václav Husa, Jaroslav Charvát a další).

problematiku vztahu mezi českým nacionalismem a socialismem, resp. komunismem. Dokladem snahy komunistických teoretiků o skloubení marxistického myšlení se snahami českého národního hnutí byly některé texty Jana Švermy a zejména obsáhlý sborník *Marx, Engels, Lenin a Stalin o Rakousku a české otázce*.²²⁴ Šverma se i později pokusil o historickou esejistiku argumentující ve prospěch aktuálních politických snah.²²⁵ Aby tento stručný exkurz do historického myšlení meziválečného komunismu byl úplný, je třeba zmínit ještě historické práce Kurta Konrada a Závaše Kalandry.²²⁶ Je zřejmé, že československý komunismus vyznávající utilitární způsob historického myšlení a nejpozději od poloviny 30. let výrazně se nacionalizující, našel „svůj“ historický příběh v neo-obrozeneckých vyprávěních Zdeňka Nejedlého.²²⁷

Při zkoumání kořenů stranického dějepisceví je třeba reflektovat sovětské diskuse z přelomu 20. a 30. let a jejich recepci v prostředí československého komunismu. Stalinistické pojetí historiografie se v KSČ usadilo bez velkých obtíží a v podstatě vyšlo vstříc domácím trendům. Minimální kontakt československého komunismu s prostředím akademické historiografie, vysoce specializované disciplíny omezené stále ještě z velké většiny na společenské vrstvy komunismu ne příliš nakloněné, zapříčinil, že nedošlo ke konfrontacím, jež jsou známé z uměleckého prostředí. Dalším faktorem byl omezený zájem o historickou problematiku mezi komunistickou inteligencí. Komunistické či socialistické historické myšlení tudíž neprošlo fází otevřených střetů mezi stalinistickým doktrinářstvím a směry požadujícími v rámci komunismu důraz na autonomní kritickou tvorbu. Nemělo v československém prostředí svého *Anti-Gida*, ale ani svůj *Surrealismus proti proudu*, jenž by prohlašoval, že „svobodná iniciativa, nezávislá kritika a demokratická diskuse vytváří fluidum myšlenkového života v socialistickém hnutí“, a že „každý má právo a povinnost vyslovit svobodně svůj názor na sporné otázky, bez ohledu na možný omyl“.²²⁸

Psaní historických vyprávění bylo v komunistickém prostředí chápáno jako součást zázemí praktické politiky, prostředek poskytující podklady přímo pro politický boj nebo formulující

²²⁴ ŠVERMA, Jan: *Česká otázka ve světle marxismu*. Karel Borecký, Praha 1933; REIMAN, Pavel – BREITENFELD, Gustav (edd.): *Marx, Engels, Lenin a Stalin o Rakousku a české otázce*. Karel Borecký, Praha 1933. Sborník obsahuje Reimanovu stať *Klasikové marxismu o Rakousku a české národní otázce*, Švermovu stať *Rok 1848 v Čechách* a obsáhlý výbor překladů relevantních textů Marxe, Engelse, Lenina a Stalina.

²²⁵ ŠVERMA, Jan: *Slovanská myšlenka v české politice*. Vydavatelství cizojazyčné literatury, Moskva 1943.

²²⁶ KONRAD, Kurt: *Španělské revoluce*. Lidová kultura, Praha 1937; TÝŽ: *Dějiny husitské revoluce*. SNPL, Praha 1964; KALANDRA, Závaš: *Znamení Lipan*. Jarmila Prokopová, Praha 1934; TÝŽ: *České pohanství*. František Borový, Praha 1947.

²²⁷ Srov. KŘEŠŤAN, Jiří: *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Státní ústřední archiv, Praha 1996; TÝŽ: „Poslední husita“ odchází. Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ, *Soudobé dějiny* 1/2005, s. 9–44.

²²⁸ TEIGE, Karel: *Surrealismus proti proudu*. *Surrealistická skupina odpovídá Vítězslavu Nezvalovi, J. Fučíkovi, Kurtu Konradovi, St. K. Neumannovi, J. Rybákovi, L. Štollovi a. j.* Surrealistická skupina v Praze, Praha 1938, s. 26.

vhodné legitimizační historické příběhy. Bez nadsázky lze říci, že se jednalo o nejdůležitější znak stranického dějepisectví, který byl přítomný v jeho stalinistické, poststalinistické i reformně komunistické fázi. Instrumentální přístup k historiografii formulovaný ve Stalinových poválečných statích měl v československém komunismu připravenou půdu a nemusel být obtížně a násilně prosazován. Navázal na závěry stranické diskuse z 30. let, ale také na některé tradiční aspekty českého myšlení, spatřující v intelektuálním usilování jeden z prostředků k dosažení „vyšších cílů“, například plnohodnotné národní existence či státní samostatnosti. V případě československých komunistů se tímto „vyšším cílem“ stala socialistická revoluce.

2.3.3. Psaní o minulosti v zakladatelském období stranické historiografie

V prvních dvou oddílech této kapitoly jsem nastínil institucionální a sociální zázemí stranické historiografie a její činnost při pořádání výstav a budování stranických muzeí. Ve zkoumaném období se však věnovala také historickému výzkumu a publikování jeho závěrů. Stranické dějepisectví kladlo důraz na didaktickou stránku výkladu a své závěry prezentovalo jako soubor historického vědění určený k bezprostřednímu využití v praxi socialistického budování. Poslání nové historiografie výstižně formuloval jeden z jejích hlavních představitelů, historik Jan Pachta: „*Historická věda musí mít bojový charakter, musí umět přesvědčit a zapálit masy lidu k činům, k odhodlání bojovat za smělou cestu k socialismu a proti osnovatelům nové války. Dnešní historik nemůže být dobrým historikem, nestojí-li přímo ve středu našeho společenského dění, nemá-li přímý styk s masami, vyhýbá-li se politické praxi a myslí-li, že jen odbornická uzavřenost ho přivede k objevení vědecké pravdy.*“²²⁹ Podobu historiografické produkce ovlivňovalo také institucionální zakotvení historiků. Jednotlivé texty psali zejména touto prací pověřeni funkcionáři nebo mladí radikální komunisté, většinou ještě studenti či čerství absolventi především stranických škol. Historická tvorba stranické historiografie měla v první polovině 50. let charakter kampaňovitého psaní kratších spisků, například brožur určených pro využití ve stranických školeních. Úkolem těchto textů bylo mobilizovat čtenáře, vychovávat je, připomínat revoluční tradice či prostřednictvím historické argumentace poukázat na negativní jevy současnosti. Aktuální zájem stranické výchovy určoval taktéž tematickou orientaci publikací. Poskytovaly základní přehled problematiky dějin dělnického hnutí a KSČ s žádoucím hodnocením a didaktickým

²²⁹ PACHTA, Jan: *Spisy Klementa Gottwalda a naše historická věda*, Tvorba 9/1951, s. 203.

zaměřením či přímo reagovaly na momentální požadavky stranické vzdělávací politiky. Produkce stranické historiografie splňovala požadavek úzkého sepětí vědy s politickou praxí. Jejím hlavním úkolem bylo zasahovat do probíhajících „revolučních zápasů“.²³⁰

Fungování stranického dějepisectví odpovídalo požadavkům kladeným teoretickým myšlením stalinismu na historickou vědu. Jindřich Veselý, vůdčí osobnost stranické historiografie tohoto období, formuloval její poslání zcela jasně a ve shodě s již citovanými Stalinovými pracemi: „*Studium dějin strany dává nám možnost co nejlépe a nejdokonaleji si osvojit theoretické zásady marxismu-leninismu... praktické denní potřeby nutí nás učit se z historie, zejména z historie dělnické třídy. Dávno již uplynula doba, kdy zabývat se politikou bylo výsadou vyvolených jednotlivců... Dnes se každý pracující člověk má učit a naučit vládnout. K tomu je třeba osvojit si marxismus-leninismus a mnoho a mnoho se učit, a to především zase v historii společenského vývoje, v historii strany.*“²³¹

Ve snaze poskytnout dostatečné množství historické literatury začal odbor propagace ÚV KSČ a později Ústav dějin KSČ s organizováním vydavatelské činnosti. Prvním velkým počinem měly být publikace spojené s nadcházejícím třicátým výročím založení KSČ. Plánovalo se vydání sborníků historických statí a příspěvků z pera vůdčích osobností KSČ, mapujících nejdůležitější témata z dějin komunistické strany. Mezi navrhovanými autory byli Jan Pachta, Miloš Gosiorovský, Oldřich Říha, Drahomír Bárta, Věra Olivová či Koloman Gajan. Ze stranických funkcionářů se měli autorsky podílet např. Bruno Köhler, Čestmír Císař, Gustav Bareš, Marie Švermová, Jiří Hendrych, Pavel Reiman, Josef Pavel nebo Čeněk Hruška. Dále byl plánován sborník dokumentů vztahujících se k výročí.²³² Zamýšlený projekt však realizován nebyl. S největší pravděpodobností sehrály rozhodující roli organizační problémy vznikající instituce a rozbíhající se stranická čistka, která rozbila plánovaný autorský kolektiv. Z podobných důvodů se značně protáhlo také vydání dokumentárních sborníků. Původně měly vyjít dva tituly: *O vzniku, založení a bolševizaci strany* a *Pomoc Lenina, Stalina, VKS(b) a Komunistické internacionály naší straně*. Jejich příprava zabrala více než dva roky, přičemž v lednu 1952 sekretariát ústavu rozhodl sloučit oba tituly v jeden a vydat je pouze pro vnitrostranickou potřebu. O rok později při hodnocení činnosti ústavu za rok 1952 byl osud sborníku dokumentů zmíněn jako jeden z největších prohřešků nové

²³⁰ K problematice vztahu české vědy k politickým kampaním vrcholného stalinismu srov. *Marxisticko-leninskou ideovostí a stranickostí proti kosmopolitismu a objektivismu ve vědě. Sborník dokumentů I. ideologické konference vysokoškolských vědeckých pracovníků v Brně 27. února – 1. března 1952*. Naše vojsko, Praha 1952.

²³¹ VESELÝ, Jindřich: *O činnosti a úkolech Ústavu dějin KSČ*, *Nová mysl* 7/1952, s. 562.

²³² NA, f. ÚD KSČ, a.j. 108 a 107, k. 7.

historiografické instituce.²³³ Bylo však velmi obtížné vydat jakýkoliv titul z dějin KSČ v době největšího kádrového zemětřesení od roku 1929. Nakonec ústav vydal v letech 1953–1956 sérii edic dokumentů k jednotlivým svazkům spisů Klementa Gottwalda a v roce 1954 navíc sborník dokumentů týkajících se založení KSČ.²³⁴ Dobovému chápání významu stranické historiografie pro praktickou politiku odpovídalo, že sborníky dokumentů představovaly doprovodný materiál nejdůležitějšímu pramenu stranických dějin, jímž byly projevy a stati jejího předáka.

Jediné souhrnné převyprávění stranických dějin předložil na počátku 50. let ministr informací Václav Kopecký v knize *30 let KSČ*.²³⁵ Autor knihu označil za „*vypsání vzpomínek na prožité události*“.²³⁶ Namísto memoárového textu však sepsal autoritativní výklad stranických dějin vydaný k třicátému výročí založení komunistické strany. Kopeckého vyprávění obsahovalo řadu motivů, s nimiž stranické dějepisce tvrdily i v následujících letech. Syžet příběhu by se dal charakterizovat jako postupné směřování komunistické strany k dosažení „vedoucí úlohy“. Vyprávění začalo v době první světové války. Bolševická revoluce v Rusku představovala impulz k revolučním pohybům ve střední Evropě kulminujícím v roce 1920. Založením KSČ získala dělnická třída v Československu jednotnou stranu, která se postavila do čela revolučních bojů, což Kopecký označil za přelomový moment moderních českých a slovenských dějin.²³⁷ Následujících patnáct let vývoje KSČ viděl Kopecký jako proces neustálého zápasu s nesprávným prováděním revoluční politiky. Za Šmeralova vedení ovlivňovaly politiku KSČ „*škodlivé vlivy, vyplývající z pozůstatků soc. dem. ideologie*“.²³⁸ Od poloviny dvacátých let byl sice patrný posun doleva, vedle „poctivých revolucionářů“ (Haken, od roku 1925 Gottwald) však získaly vliv také oportunistické a maloměšťácké živly se sklony k trockismu sdružené kolem Bohumila

²³³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 136 a 137, k. 9 a 10.

²³⁴ *Za bolševickou orientaci KSČ. Sborník dokumentů k 1. sv. Spisů Klementa Gottwalda*. SNPL, Praha 1953; *Založení Komunistické strany Československa. Sborník dokumentů ke vzniku a založení KSČ 1917–1924*. SNPL, Praha 1954; *Za chléb, práci, půdu a svobodu. Sborník dokumentů ke 2., 3., 4. a 5. svazku spisů Klementa Gottwalda*. SNPL, Praha 1954; *Na obranu republiky proti fašismu a válce. Sborník dokumentů k dějinám KSČ v letech 1934–1938 a k 6., 7. a 8. svazku Spisů Klementa Gottwalda*. SNPL, Praha 1955; *Za svobodu českého a slovenského národa. Sborník dokumentů k dějinám KSČ v letech 1938–1945 a k 9., 10. a 11. svazku spisů Klementa Gottwalda*. SNPL, Praha 1956.

²³⁵ KOPECKÝ, Václav: *30 let KSČ. Vzpomínky na založení KSČ a hlavní události jejího vývoje*. Svoboda, Praha 1951.

²³⁶ Tamtéž, s. 7.

²³⁷ Tamtéž, s. 18: „*V novodobých našich dějinách nebylo hrdějšího aktu, než když v květnu 1921 Komunistická strana Československa povznesla svůj prapor, aby ozářen historickou slávou táboritského komunismu ukázal této zemi vítěznou cestu k nešťastnějšímu dějinnému osudu, jímž jest socialismus a komunismus.*“

²³⁸ Tamtéž, s. 33.

Jílka.²³⁹ Kominternou posvěceným vítězstvím Gottwaldova křídla v roce 1929 se do čela strany dostali skuteční revolucionáři, kteří „odráží úspěšně zběsilý nápor likvidátorů a renegátů“.²⁴⁰ Důkazem nové vitality československého komunismu byla činnost strany v letech hospodářské krize potvrzující nalezení skutečného revolučního étosu. Jako příklad Kopecký obsáhle ocitoval slavnou Gottwaldovu první parlamentní řeč.

Vedoucí pozici v pokrokovém hnutí získala KSČ v letech 1935–1936. Od té doby již v Kopeckého vyprávění stojí vždy „v čele boje“ – proti domácí reakci, za obranu republiky, za svobodu národů Československa v letech druhé světové války. „Vůdčí úloha“ KSČ pak kontrastovala s činností buržoazie. Tento motiv je nejvíce patrný v Kopeckého výkladu odboje v letech okupace a druhé světové války. Zatímco KSČ stála od počátku v jeho čele, buržoazie „jako celek dělala po 6 let německé fašistické nadvlády politiku nejbídnější zrady“.²⁴¹ Doma i v emigraci zrazovala národní věc, taktéž umožnila mnichovskou kapitulaci. Podpořila nástup kolaborantské reprezentace a v dalších letech spekulovala, snažila se „přiživovat na úspěších bojového postupu komunistů v čs. osvobozovacím hnutí... aby mohli [proti komunistům] intrikovat v osvobozené republice až do února 1948“.²⁴² Jediná KSČ kontinuálně bojovala proti německému fašismu. V čele odboje stálo její moskevské vedení a jediným garantem znovuoživení Československa byl Sovětský svaz.

Ve shodě s dobovým důrazem na odhalování zrádců uvnitř komunistického hnutí Kopecký odsoudil roli Šlinga v londýnské emigraci, Husáka a Novomeského během Slovenského národního povstání a Švermové či Clementise v letech poválečných. Lidovou demokracii považoval za formu diktatury proletariátu, která v etapě přechodu od kapitalismu k socialismu umožnila „odstranění kapitalistických výrobních poměrů, potlačit odpor od moci odehnané buržoazie a zajistit přechod k plnému uskutečnění socialistického hospodářství“.²⁴³ Válka tedy nepřinesla kompromis s ostatními politickými proudy v Národní frontě, nýbrž zahájila socialistickou revoluci pod vedením KSČ a s rozhodujícím vlivem Sovětského svazu. Kopeckého vyprávění končí v období po IX. sjezdu KSČ, kdy se strana definitivně vypořádala se „zrádci“ a úspěšně nastoupila cestu k vybudování socialismu.

²³⁹ Tamtéž, s. 60: „Politický postup Jílkova vedení v letech 1926–1928 hověl všem druhům oportunistu a všem jeho nositelům... jílkovci byli jen škůdci a... svou činnost ve straně pojímali jen jako frakční pletičaření v maloměšťáckém duchu... O Jílkovi jest známo, že si dával politické články, statě a projevy dělat jinými, přičemž jeho theoretickým famulusem byl Závěš Kalandra, vyvinuvší se v trockistického škůdce. Dokladem toho, s kým se Jílek ztotožňoval myšlenkově, byla skutečnost, že v roce 1927 pod svým jménem uveřejnil článek Trockého.“

²⁴⁰ Tamtéž, s. 80.

²⁴¹ Tamtéž, s. 137.

²⁴² Tamtéž, s. 147.

²⁴³ Tamtéž, s. 172.

V období vrcholného stalinismu bylo nemožné poskytnout koherentní a déle platný výklad stranických dějin. Prudké politické turbulence učinily z jakéhokoliv podobného pokusu velmi riskantní podnik. Dokazuje to i osud Kopeckého práce. Nedlouho po jejím vydání musela být na začátku roku 1952 kvůli zmínkám o Rudolfu Slánském kompletně zničena její slovenská edice a zamýšleného přepracovaného českého vydání se kniha také nedočkala.²⁴⁴ Na kompletní výklad stranických dějin se muselo počkat do doby větší společenské a politické stability.

Psaní dějin v éře vrcholného stalinismu mělo podobu spíše přímé politické intervence než vytváření rozsáhlejších historických vyprávění. Historiografická tvorba byla integrální součástí probíhajících propagandistických kampaní. Jak jsem již ukázal výše při analýze stalinistického teoretického myšlení, tento způsob práce s minulostí byl pokládán za jedinou správnou formu historického výzkumu v době socialistické revoluce. Texty produkované stranickým dějepisectvím buď přímo demaskovaly nepřátele, ukazovaly jejich pravou podstatu a vyvracely jimi vytvářené mýty. Nebo poskytovaly příklady z dějin komunistické strany jako poučení pro správné řešení vážných problémů současnosti. Velmi často se oba přístupy kombinovaly a na různých místech publikované texty pak tvořily roztroušené fragmenty z pomyslné učebnice revoluční politiky. Další část produkce stranického dějepisectví se zaměřovala na připomínání důležitých výročí spojených s dějinami KSČ a dělnického hnutí. Vedle toho vyšly v první polovině 50. let první monografické publikace týkající se dějin komunistické strany či důležitých událostí nedávné minulosti.

Jedním z charakteristických rysů veřejného diskurzu vrcholného stalinismu bylo zdůrazňování velké aktivity nepřátel komunismu. Podle *Stručného kurzu dějin VKS(b)* se vývoj komunistické strany děje v neustálém potírání vnitřních a vnějších nepřátel. Komunistická strana je po každém takovém konfliktu opět o něco silnější, porážka frakcí a opozičních skupin jen utvrzuje správnost právě platné politické linie. Také proces socialistického budování se děje v podmínkách zostřeného třídního boje. Poražené společenské vrstvy se odmítají smířit se svou historicky nevyhnutelnou porážkou, a proto stupňují své úklady proti nastoupené cestě k socialismu. Dle stalinistického myšlení byl světový komunismus neustále zevnitř i zvenku ohrožován. Jestliže ideálem stranického historika byl badatel celým svým dílem angažovaný v aktuálních politických bojích, bylo nutné, aby se zapojil také do aktivit spojených s odhalováním a potíráním nepřátel revoluce.

²⁴⁴ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 136, k. 9.

Stranické dějepiscectví se zaměřilo jednak na nepřítel vně komunistického hnutí, tedy na buržoazii a „západní imperialisty“. V řadě textů se autoři pokusili o dekonstrukci tradovaného obrazu meziválečného Československa. Hovořili o asociálním charakteru první republiky a kapitalistickém vykořisťování maskovaném řečmi o humanitě.²⁴⁵ Ústředním bodem vyprávění byly podobně jako v citované Kopeckého knize zejména události spojené s podpisem mnichovské dohody. Byla obecně interpretována jako vědomá zrada kapitulantské československé buržoazie na vlastním národu, která kontrastovala s odhodláním KSČ a sovětského spojence postavit se německému fašismu.²⁴⁶ V souvislosti s demaskováním meziválečného Československa došlo také na historická odhalení některých politických směrů a jejich významných představitelů.²⁴⁷ Vrcholné texty tohoto zaměření přinesla kampaň proti „masarykismu“ a „sociáldemokratismu“.

Druhou velkou skupinou vnějších nepřátel byli imperialisté, tedy zástupci politických reprezentací západních velmocí, především USA. Historici se zaměřili na jejich činnost vztahující se k minulosti Československa. Příkladem mohou být stati univerzitního historika Oldřicha Říhy uveřejňované na stránkách *Tvorby*, v nichž se systematicky zabýval negativním působením „západních imperialistů“ na vývoj Československa.²⁴⁸ Historická zkušenost s imperialistickou politikou byla nejen trpkým zážitkem, ale především významným faktorem působícím na současné postoje řadových Čechů a Slováků: „*Náš lid byl poučen dějinami, že od amerických imperialistů nejen nemůže očekávat nic dobrého, ale že američtí imperialisté byli vždy iniciátory jeho strastí a běd, obětí a strádání, že vždy byli a jsou jedněmi z nejsurovějších nepřátel našeho lidu, vůči nimž musí být celý národ na stráž.*“²⁴⁹

Asi nejslavnějšími příspěvky do kampaně historického odhalování imperialistických nepřátel jsou texty začínajících mladých historiků Karla Bartoška a Karla Pichlíka o činnosti americké armády v západních Čechách v roce 1945. Dokázali propojit narativ o „zločinných

²⁴⁵ Srov. PACHTA, Jan: *T. G. Masaryk a rok 1920*, Tvorba 13/1950, s. 298–299.

²⁴⁶ Srov. DOLEŽAL, Jiří: *Jak bylo možno ubránit republiku proti Mnichovu*, Tvorba 40/1951, s. 959–960; KRÁL, Václav: *Beneš a obrana státu*, Tvorba 34, 35/1951, s. 809–811, 841–842. Srov. dále HÁJEK, Jiří: *O Benešově podílu na Mnichovu*, Tvorba 39/1951, s. 934–936.

²⁴⁷ Srov. KLADIVA, Jaroslav: *Jak Stránští a Peroutkové vyli s vlky*, Tvorba 49/1951, s. 1174–1176. Peroutka a Stránský „*položili skutečné základy okupačnímu Moravcovu kolaborantskému tisku. Snažili se seč mohli, aby znetvořili pravdu o Mnichově, a aby vehnali většinu národa do rukou hitlerovských katů.*“ (s. 1176). K tématu srov. také HÁJEK, Jiří: *Jak pravicoví socialisté přisluhovali fašismu v druhé republice*, Tvorba 46/1951, s. 1103–1105.

²⁴⁸ ŘÍHA, Oldřich: *Partneři mnichovského diktátu*, Tvorba 39/1950, s. 928–929; TÝŽ: *Hanebná role amerických imperialistů v dějinách Československa*, Tvorba 27/1951, s. 641–643; TÝŽ: *Američtí imperialisté a Mnichov. Hanebná role amerických imperialistů v dějinách Československa II.*, Tvorba 31/1951, s. 735–737. K tématu se vyslovil také kolektivní článek Říhových studentů historie z FF UK, napsaný u příležitosti konference mladých historiků konaný na téže fakultě na konci října 1951. Srov. *Dávní nepřátelé svobody našich národů. O nepřátelském postoji amerických imperialistů k naší národní samostatnosti v letech první světové války*, Tvorba 44/1951, s. 1053–1057.

²⁴⁹ ŘÍHA, Oldřich: *Hanebná role amerických imperialistů v dějinách Československa*, s. 643.

imperialistech“ s příběhy vztahujícími se k bezprostřední historické zkušenosti konkrétního regionu. První příspěvek k této problematice Bartošek s Pichlíkem publikovali v roce 1951 formou rozsáhlého článku v *Tvorbě*.²⁵⁰ Neblahé působení americké armády spatřovali již ve způsobu jejího příchodu do Čech, kdy namísto podpory zdejšímu osvobozeneckému boji nabídla ochranu prchajícím nacistům. Bezprostředně po skončení války se americká vojska projevovala jako okupační armáda, která zaváděla „teroristický okupační režim“, aby zastavila probíhající československou revoluci. Američané budovali v západních Čechách „koloniální správu“, jejímž prostřednictvím chtěli co nejvíce využít zdroje obsazeného území. Po zničení plzeňské Škodovky bombardováním na konci války američtí okupanti např. kradli plány pro zbrojní výrobu, aby poškodili československý průmysl. K Čechům se chovali jako k méněcennému obyvatelstvu a stejně jako nacisté „plivali i američtí kolonisátoři na národní hrdost našeho lidu“.²⁵¹ Zavedli angličtinu jako úřední řeč, vydávali vyhlášky psané nespisovnou češtinou, které autoři srovnávali s nechvalně proslulými nacistickými výnosy z počátku okupace: „Což není zřejmé, že se v podstatě neliší ničím? Že jde o totéž urážlivé pohrdání okupanta – ať hitlerovského či amerického – vůči našemu lidu, že jde o týž ponižující systém kolonisátora, který přichází jako nepřítel do naší země?“²⁵² Americká správa se pokoušela prosazovat „americký způsob života“, jehož projevem bylo fyzické napadání řadových občanů americkými vojáky, obtěžování českých žen a import „zkažené kultury“, například pornografie, „krváků“ a filmových „škvárů“. V závěru autoři vyvodili, že Američané jsou největší nepřátelé československého lidu, kteří „v Koreji dokázali, že chtějí hrát roli novodobých Hunů“.²⁵³ Text byl zakončen citací patetické *Chodské básně* Elišky Krásnohorské.

Bartoškovi s Pichlíkem se v článku podařilo zkombinovat hned několik základních motivů nejen stalinistického historického psaní, ale stalinistické kulturní kritiky obecně. Kromě odhalení zločinné podstaty imperialistické politiky a nacionalistického poukazování na porobování národa americkými okupanty, přišli také s drtivou kritikou západní kultury jako zkaženého produktu zkažené civilizace. Rozšířeného knižního vydání se práce o působení americké armády na Plzeňsku dočkala v roce 1953.²⁵⁴ Úvodní kapitola příznačně nazvaná *Poučení z historie* v náležitém interpretačním schématu rekapitulovala dějiny americké

²⁵⁰ BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v r. 1945*, Tvorba 36, 37, 38/1951, s. 856-859, 886-889, 912-914.

²⁵¹ Tamtéž, s. 888.

²⁵² Tamtéž, s. 889.

²⁵³ Tamtéž, s. 914.

²⁵⁴ BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Američané v západních Čechách v roce 1945*. Mladá fronta, Praha 1953. V knize se uvádí, že upravené a doplněné texty z *Tvorby* vyšly v roce 1951 jako brožura v češtině a slovenštině, o rok později v ruštině. V podstatně rozšířené podobě vyšly také maďarsky (1952).

zahraniční politiky a poukázala na domácí spolupracovníky Američanů jako na „zrádce lidu a vlasti“. Práci uzavírala kapitola o sovětské armádě a závěrečný apel na bdělost obyvatelstva před permanentní hrozbou amerického imperialismu. Bartošková a Pichlíková pojednání o Američanech v západních Čechách lze označit za jeden z vrcholů stalinistické historiografie v Československu.²⁵⁵ Měla didaktický charakter, odhalovala vnějšího i vnitřního nepřítele a navíc obsahovala významný prvek stalinistického myšlení, jenž byl v ostatních historiografických textech takřka nepřítomný - odsouzení západní kultury a s ní spojeného životního stylu.

Stranické dějepiscectví se zapojilo také do domácí kampaně proti vnitřnímu nepříteli uvnitř komunistického hnutí. Historická pojednání o „zrádcích“ měla pomáhat současníkům v jejich boji proti agentům v komunistické straně. V souvislosti s postupným konstruováním velkého protistranického spiknutí kolem Otty Šlinga, Marie Švermové a Vladimíra Clementise vzniklo několik textů, jež měly vybranými příklady z minulosti přispět k aktuálnímu úsilí o očistu komunistické strany. Spojovalo se v nich historiografické psaní s probíhajícími politickými kampaněmi. Také v tomto případě bylo hlavním motivem těchto textů poučení z minulosti, tentokrát z různých případů eliminací „zrádců“ a „škůdců“ působících v řadách komunistického hnutí. Pavel Reiman nacházel zdroj následováníhodných příkladů v dějinách sovětské strany a v aplikacích bolševických zkušeností v československém prostředí.²⁵⁶ Společný projekt *Tvorby* a Ústavu dějin KSČ se pak zaměřil na historii odhalování „zrádců“ v československém dělnickém a komunistickém hnutí. Od konce května 1951 začala v *Tvorbě* vycházet série článků pod společným titulem *Jak se naše strana dovedla vypořádat s vnitřním nepřitelem*.²⁵⁷ Jejich účel shrnul Zdeněk Bradáč v úvodu k jednomu z článků: „Poznání method a způsobů, které tito agenti při své zločinné činnosti používali, a osvojení si zkušeností strany z boje proti těmto agentům, pomáhá nám dnes – kdy s velkými budovatelskými úspěchy našeho lidu se zostrňuje odpor svržené buržoasie – ke zvyšování bdělosti a ostražitosti proti všem nepřátelům strany, pracujícího lidu, naší lidově demokratické republiky.“²⁵⁸ Jednotlivé texty se věnovaly konkrétním kauzám v historii hnutí,

²⁵⁵ Pokus o podobnou práci na příkladu jiného regionu srov. KOHOUT, Jan – NOVÁK, Jaroslav: *Řádění amerických okupantů na Karlovarsku*, *Tvorba* 5/1952, s. 121–122.

²⁵⁶ REIMAN, Pavel: *Poučení z dějin bolševické strany*, *Nová mysl* 3/1951, s. 191–200.

²⁵⁷ ČERVINKA, František: *Nepřátelé a zrádci v českém dělnickém hnutí v 19. století*, *Tvorba* 22/1951, s. 528–529; OPAT, Jaroslav: *Jak se KSČ dovedla vypořádat s vnitřním nepřitelem. II Boj proti zrádci Bubníkovvi v letech 1924–1925*, *Tvorba* 24/1951, s. 582–584; BRADÁČ, Zdeněk: *Jak KSČ účtovala se zrádcovskou skupinou Jílek a spol. Ze zkušeností bojů našeho dělnického hnutí s vnitřním nepřitelem - III.*, *Tvorba* 29, 30/1951, s. 701–703, 724–726; TÝŽ: *Poučení z bojů KSČ proti trockistickým agentům. Zkušenosti dělnického hnutí z bojů s vnitřním nepřitelem IV.*, *Tvorba* 32/1951, s. 774–776.

²⁵⁸ BRADÁČ, Zdeněk: *Jak KSČ účtovala se zrádcovskou skupinou Jílek a spol.*, s. 701.

od 19. století až po případy Kalandry a Guttmanna ve 30. letech. Autoři vytvářeli spojnice mezi minulostí a současností. Příkladem budiž Bradáčova analogie mezi Šlingovou a Jílkovou skupinou. Obě spiklenecké formace nevystupovaly „*se svou rozkladnou činností otevřeně před stranu. Snažili se naopak ji zamaskovat a zakrýt*“.²⁵⁹ Hlavní teze shrnující zkušenost komunistické strany z řady utkání s vnitřním nepřítelem konstatovala, že komunistická strana zasluhuje absolutní důvěru, protože se vždy „*dovede vypořádat s každým nepřítelem, ať je jeho postavení jakékoli a ať ve své zuřivosti způsobí straně jakékoli obtíže a těžkosti*“.²⁶⁰ Série článků o „zrádcích“ byla příspěvkem stranického dějepisce ke kampani, která provázela jednu z nejrozsáhlejších stranických čistek v historii KSČ. Tento příklad také zdařile ukazuje podobu praktického naplňování teoretických ustanovení hovořících o potřebě úzkého sepětí historiografie a politiky a o významu historického bádání pro současnost.

Dalším přímým zapojením stranického dějepisce do politických akcí byl jeho podíl na kampani proti masarykismu a sociáldemokratismu. Po Stalinově a Gottwaldově smrti a lidových nepokojích souvisejících s měnovou reformou vyvstalo před stranickým vedením téma vážného ohrožení komunistické snahy vybudovat v Československu socialismus. Vycházelo z ideologických a mentálních reziduí meziválečné republiky, projevujících se v myšlení i každodenních praktikách velké části obyvatelstva. Důvod zjevného neúspěchu stalinistické revoluce v Československu byl spatřován právě v přetrvávání starých mentalit, které bránily obyvatelstvu v osvojení si nových způsobů myšlení a jednání. Vytvoření nového socialistického člověka narazilo ve společnosti na hradbu předsudků a nepochopení s kořeny v dosud pevně zakotvené sociálnědemokratické a masarykovské tradici. Počínaje rokem 1953 se rozběhla rozsáhlá kampaň, jejímž primárním úkolem bylo všestranně zdiskreditovat tyto dosud z různých důvodů tolerované či opomíjené historické fenomény.

Rozbíhající se kampani proti masarykismu a sociáldemokratismu se dostalo oficiálního posvěcení na plenárním zasedání ÚV KSČ konaném 3. – 5. prosince 1953. Antonín Novotný se v úvodním referátu zabýval mimo jiné ideologickou prací komunistické strany. Hovořil o rozvíjení socialistické ideologie v boji s buržoazní ideologií, který má v epoše budování socialismu podobu konfliktu s jejich pozůstatky přežívajícími ve vědomí obyvatel. Novotný konkrétně jmenoval „*buržoazní nacionalismus, sociáldemokratismus, masarykismus a*

²⁵⁹ Tamtéž, s. 702.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 726. Podobně vyznívá závěr Opatova článku o Bubníkové kauze, kde autor citoval Gottwaldův výrok o nutnosti důvěřovat komunistické straně, která vždy nakonec odhalí vnitřního nepřítele. Srov. OPAT, Jaroslav: *Jak se KSČ dovedla vypořádat s vnitřním nepřítelem II.*, s. 524.

náboženské tmářství“.²⁶¹ Pozůstatky starého vědomí způsobují stranické práci řadu potíží. Sociáldemokratismus lze spatřovat jednak v „rovnostářských tendencích“, které mají původ v maloměšťáckém radikalismu sociálních demokratů. Jsou patrné „*ve snaze, odporující zásadám socialismu, aby každý bez ohledu na kvalitu, množství a důležitost a obtížnost vykonané práce dostával stejnou odměnu, měl stejný byt atd.*“.²⁶² Za další příznaky přežívající sociálnědemokratické ideologie Novotný označil „levé sektářství“, tedy snahu izolovat dělnickou třídu od rolnictva či inteligence, a na druhé straně „pravičáckou smířlivost“ vůči zbytkům kapitalismu (kulakům, bývalým kapitalistům). Dále jmenoval oslabování demokratického centralismu a vulgarizaci marxisticko-leninské teorie. Masarykismus charakterizoval jako „ideologii lžidemokracie a lžihumanismu“. Projevuje se idealizací Masaryka a všeho s ním spojeného, kosmopolitismem (např. preferencí západní kultury před kulturou národní) a buržoazním nacionalismem. Jedná se o buržoazii uměle udržovanou legendu, která je ve vědomí obyvatelstva stále živá. Novotný vystihl podstatu probíhající kampaně, když prohlásil: „*Vedeme boj o změnu názorů a myšlení lidí, kteří – až se přesvědčí, že masarykovská legenda... je ideologií reakční, protilidovou – sami pak přijdou na myšlenku odstranění pomníku.*“²⁶³ Kampaň jako celek měla zintenzivnit ideologickou činnost komunistické strany jak v oblasti teorie, tak na poli propagandy a každodenní agitace. V tomto pokusu o dosažení „změny myšlení“ sehrála důležitou roli stranická historiografie.

Místo T. G. Masaryka v historických vyprávěních československého komunismu bylo značně proměnlivé. Vnímání TGM oscilovalo mezi jeho spojováním s fašismem v první polovině 30. let, a uznáním s výhradami v éře lidové fronty a poválečné lidové demokracie. Ještě na přelomu 40. a 50. let nepředstavoval Masaryk výrazný problém a patřil k významným nekomunistickým osobnostem inkorporovaným do dějinného příběhu sociální a národní emancipace.²⁶⁴ Postupně však došlo k obratu, jehož výsledkem mělo být dokonalé demaskování Masaryka a s ním spojovaných ideologických doktrín a konkrétní politické

²⁶¹ Plenární zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 3. - 5. prosince 1953. Ústřední výbor KSČ, Praha 1953, s. 11.

²⁶² Tamtéž, s. 13.

²⁶³ Tamtéž, s. 16.

²⁶⁴ Srov. REIMAN, Pavel: *Století vědeckého socialismu*. Svoboda, Praha 1949. Reiman zařadil TGM do české pokrokové tradice a přiznal mu pozitivní úlohu v historickém vývoji: „*Tak byla v době před první světovou válkou malá skupina realistů, vedená Masarykem a opírající se o vrstvu pokrokové české inteligence, jedinou skupinou, která prosazovala demokratickou orientaci národně osvobozovacího boje. Ačkoliv Masaryk nesouhlasil s marxistickým světovým názorem, byl přece jen jediným českým nacionalistickým politikem, který aspoň přiznal význam dělnické třídy pro národně osvobozovací hnutí... prosadil Masaryk svou koncepci samostatného československého státu v boji proti nejreakčnějším vrstvám české buržoasie.*“ (s. 141–142). Dále srov. usnesení předsednictva ÚV KSČ z 2. března 1949 a 2. ledna 1950, která udělovala pokyny k organizaci připomínání a oslav 99. a 100. výročí narození TGM. Viz NA, f. ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954, sv. 9, a.j. 165, bod 6 a sv. 15, a.j. 201, bod 4.

praxe. Již před rokem 1953 se objevovaly texty s vyostřenou interpretací role Masaryka, Beneše a jim blízké politické reprezentace.²⁶⁵ Příkladem předjímajícím pozdější kampaň může být přednáška Jindřicha Veselého ze září roku 1952, určená pro potřeby pražské Poradny marxismu-leninismu. Ve snaze rozbít „buržoazní legendu“ o Masarykových zásluhách na vzniku samostatného státu, přednesl Veselý všeobecnou kritiku s ním spojovaného politického směru: „*Sneseme-li obrazy těchto osob z vysokých podstavců, na které je buržoazie lidu vystavovala k uctívání, odstraníme-li pozlátko a nezasloužené vavříny s jejich hlav, ukáže se nám najednou jejich pravá podstata... vidíme, že se jedná jen o mazané agenty a politické makléře, kteří byli buržoazií postaveni na tak významná politická místa, poněvadž nejlépe vyhovovali a dobře sloužili zájmům velkokapitálu. Zbavení osvoboditelské svatozáře a podrobení jen povšechné kritice marxistické historiografie, ukazují se nám Wilsonové, Masarykové a Benešové jako málo uctívání hodné objekty. Jejich filosofické názory se ukazují jako v podstatě reakční, jejich sociální hlediska jsou zastaralá, protidělnická a protimarxistická. Masaryk se svou vírou v Boha a v horoskopy se přibližuje víc typu mystického tmáře než pokrokového člověka.*“²⁶⁶ Tento citát v sobě shrnul argumenty, s nimiž se čtenář mohl setkat v následujících letech.

Kampaň proti masarykismu měla v oblasti historiografie několik podob. Jednak byla patrná snaha o odhalení a důrazné odmítnutí tzv. masarykovské ideologie,²⁶⁷ která byla charakterizovaná jako určitá forma falešného vědomí odvádějícího obyvatelstvo v meziválečném období od myšlenek na rozpoutání třídního boje. Ideologický komplex masarykismu se opíral o důraznou propagandu předmnichovské buržoazie a také o nacionalistické předsudky českého obyvatelstva. Zastřešoval další komponenty myšlenkového světa české buržoazie, např. kosmopolitismus nebo buržoazní nacionalismus. Měl blízko také k reformnímu socialismu. Zcela aktuálním problémem komunistické politiky pak bylo přežívání masarykismu ve vědomí obyvatelstva, jež mělo být hlavním retardačním činitelem působícím proti úspěšné realizaci revolučního programu.

Druhou rovinou kampaně byla kritika politické praxe s Masarykem spojované politické reprezentace. Asi nejradikálnějším textem byla Králova práce *O Masarykově a Benešově*

²⁶⁵ Návrhy na důslednější rozběhnutí tzv. masarykovské akce se např. v Ústavu dějin KSČ objevují v létě 1953. Srov. zápis z jednání sekretariátu ústavu z 8. června 1953. Viz NA, f. ÚD KSČ, a. j. 137, k. 10.

²⁶⁶ VESELÝ, Jindřich: *Poznámky k buržoazní legendě o vzniku Československa. Přednáška přednesená v Poradně marxismu-leninismu v Praze v září 1952.* Oddělení propagandy a agitace KV KSČ v Praze, Praha 1952, s. 22.

²⁶⁷ Srov. ŠOLLE, Zdeněk: *Vliv masarykismu na české dělnické hnutí konce minulého století*, *Nová mysl* 2/1954, s. 286–301.

kontrarevoluční protisovětské politice z roku 1953.²⁶⁸ Václav Král spatřoval počátky kontrarevoluční činnosti Masaryka a Beneše v jejich působení v době občanské války v Rusku, kdy v rámci zahraniční akce organizovali intervenci československých legií proti vznikajícímu Sovětskému státu. V éře meziválečné republiky působili jako vytrvalí potlačovatelé domácího revolučního hnutí. Zároveň se podíleli na organizování intervenční války proti sovětskému svazu. Neblahý vrchol jejich politiky Král spatřoval v Benešově činnosti v období Mnichova. Československou kapitulaci interpretoval jako úmyslnou zradu Benešem vedené politické reprezentace.

Královu publikaci doplnila edice dokumentů sestavená Janem Pachtou, Františkem Nečáskem a Evou Raisovou. Poskytovala výchozí materiál ke studiu, jehož úkolem bylo „*odstranit masarykovské legendy v našich dějinách a jejich pozůstatky ve vědomí lidu, ukázat pravou tvář falešných buržoasních proroků*“.²⁶⁹ Sestavovatelé edice prezentovali otištěné dokumenty jako neznámý materiál z tajných archivů, který vrhne světlo pravdy na Masarykovu činnost v nejvyšší politice. Četba těchto dokumentů měla rozbít „*lživé buržoasní legendy, stejně jako iluze o T. G. Masarykovi jako o ,nadstranickém filosofu a státníkovi‘, ,osvoboditeli národa‘, ,příteli dělnictva a pracujícího lidu‘ a pod.*“.²⁷⁰ Nová interpretace Masaryka byla portrétem politického intrikána, jenž měl být „*přímo prototypem lživosti a licoměrnosti, úpadkové buržoasní demokracie*“.²⁷¹ Masaryk první poloviny 50. let byl nejmocnějším obhájcem zájmů domácích kapitalistů a mezinárodního protisovětského imperialismu. Z respektovaného konkurenta socialismu a představitele umírněné buržoazie se stala personifikace všech negativ meziválečného Československa. Odsouzení Masaryka a masarykismu se pak v širším pojetí vztahovalo na celou první republiku. Podobný osud jako Masaryka potkal také československé legie, proti nimž bylo jako pozitivní protiklad postaveno účinkování Čechoslováků v Rudé armádě.²⁷²

Druhou a možná ještě významnější oporou přežívání starého myšlení ve vznikající socialistické společnosti byl sociáldemokratismus. Ideologický konflikt mezi komunismem a

²⁶⁸ KRÁL, Václav: *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*. SNPL, Praha 1953.

²⁶⁹ *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka*. Orbis, Praha 1953, s. 7. Srov. dále PACHTA, Jan: *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka, Československý časopis historický* 1/1953, s. 45–60. Pachta s Nečáskem uspořádali také pokračování zmíněné edice, srov. *Dokumenty o protisovětských piklech československé reakce. Z archivního materiálu o kontrarevoluční činnosti Masaryka a Beneše v letech 1917–1924*. SNPL, Praha 1954. K dobovému výkladu publikovaných dokumentů srov. tiskem vydanou přednášku KRÁL, Václav: *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice TGM*. Orbis, Praha 1953 a brožuru PACHTA, Jan: *Pravda o T. G. Masarykovi*. Orbis, Praha 1953.

²⁷⁰ *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka*, s. 5.

²⁷¹ Tamtéž, s. 6.

²⁷² Srov. VESELÝ, Jindřich: *Češi a Slováci v revolučním Rusku 1917–1920*. SNPL, Praha 1954. K charakteru legií jako kontrarevolučních vojsk dále srov. OPAT, Jaroslav: *Jak se dívat na bitvu u Zborova a u Bachmače*, *Nová mysl* 9/1954, s. 1164–1165.

reformním socialismem započal v době rozkolu v sociální demokracii během první světové války a stal se evergreenem komunistické a sociálnědemokratické publicistiky i praktické politiky po celou dobu existence meziválečné republiky. I přes spojení v Národní frontě a následné sloučení obou stran v roce 1948 nepřestala být představa o ohrožení pravicovým oportunismem jednou z nočních můr komunistické politiky. Byly to především bouřlivé reakce dělnictva na měnovou reformu roku 1953, které vedly k plnému obnovení tažení proti sociální demokracii v době, kdy již stejnojmenná strana v Československu neexistovala. V historických vyprávěních stranické historiografie představovala sociální demokracie, konkrétně sociálnědemokratičtí vůdcové, důležitou a pro revoluční příběh nepostradatelnou negativní postavu zrádce, jenž v rozhodujících chvílích ohlupuje dělnictvo a svádí ho od revoluce ke kompromisu a posluhování kapitálu. Ideologie sociální demokracie, představovala spolu s trockismem hlavní hrozbu čistotě politické linie komunistické strany.

Pokud lze s trochou nadsázky hovořit o komunismu jako o věčné polemice se sociální demokracií, kampaň proti sociáldemokratismu byla jednou z kapitol tohoto nikdy nekončícího střetnutí. Jak napověděl Novotného projev, cílem kampaně bylo nejen historické zdiskreditování sociální demokracie jako politického projektu a politické ideologie, ale také odsouzení sociáldemokratismu jako specifické mentality, jejíž přežívání komplikuje proces budování socialismu.

Stranická historiografie se zaměřila na minulost sociálnědemokratického hnutí a vylíčila ji ve velmi neradostných barvách. Základním motivem historických pojednání byl již zmiňovaný obraz „reformistických zrádců“. Například Jiří Hájek pojal příběh sociální demokracie jako nepřerušovaný řetěz zrady, podpory kontrarevoluce a posluhování buržoazii, začínající v době formování organizovaného dělnického hnutí a vrcholící v současnosti. Radikálnost kampaně zde dosvědčuje užívání termínu „sociálfašismus“ pro označení politiky sociální demokracie v první polovině 30. let.²⁷³ Vývoj sociální demokracie byl líčen jako postupné upouštění od revolučních zásad a přecházení na pozice nejdůležitější opory buržoazního panství. Jindřich Veselý viděl počátek tohoto procesu v pronikání tzv. dělnické aristokracie do sociálnědemokratických stran, což vedlo k jejich ovládnutí pravicově orientovanými vůdci usilujícími za každou cenu o koexistenci s kapitalismem a nikoliv o jeho revoluční překonání.²⁷⁴

²⁷³ HÁJEK, Jiří S.: *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR*. SNPL, Praha 1954.

²⁷⁴ VESELÝ, Jindřich: *O kořenech a historii sociáldemokratismu. Rozšířený záznam z přednášky přednesené v Krajské poradně a studovně marxismu-leninismu v Praze*. Rudé právo, Praha 1954.

Již jsem zde zmínil plzeňské události roku 1953 jako jeden z impulzů k zintenzivnění tažení proti sociáldemokratismu. Na podzim 1953 dostal Ústav dějin KSČ za úkol zajistit vydání publikace o historii sociální demokracie na Plzeňsku. S tímto úkolem se obrátil na autory *Američanů v západních Čechách* a za necelý rok se na pultech knihkupectví objevila požadovaná práce o rozsahu dvou set stran.²⁷⁵ Bartošek s Pichlíkem dovedli svůj výklad od přelomu 19. a 20. století až k událostem června 1953, logickému vyústění působení sociální demokracie v regionu. Sáhli po terminologii nejradikálnějších období komunistické politiky a hovořili o „sociálfašistech“, „sociálpatriotech“, „zrádcích národa“ či „sociálnědemokratických bonzích“. Použili i tradiční a oblíbené motivy historických pojednání o sociální demokracii vytyčující hranici mezi řadovými členy strany a jejich zaprodanými předáky. Autoři se vyslovili také k přežívání sociálnědemokratického myšlení a chování. Plzeňské události vykládali jako důkaz existence „vlivu malovýrobou zplozených buržoasních prvků, které obklopují dělnickou třídu, prosycují a demoralisují ji maloburžoasnými vlivy, vnášejí do ní a do její strany jisté kolísání, jistou pochybovačnost“.²⁷⁶ Příliv nových členů do KSČ z řad úřednictva, inteligence, ale i sociálnědemokratického dělnictva způsobil, že se problém přežívajících prvků maloburžoazního vědomí stal problémem vnitrostranickým a celospolečenským. Toho samozřejmě využily různé domácí a zahraniční živly k podkopávání lidové demokracie a budovatelského úsilí.

Bartošek a Pichlík se dotkli dalšího důležitého tématu kampaně poukazem na zvláštní a historicky podmíněnou sociálnědemokratickou mentalitu řady členů KSČ, v níž tkví kořeny dílčích neúspěchů, které se objevily během prvních let budování socialismu. Jindřich Veselý spatřoval počátek infiltrace komunistické strany sociálnědemokratickou mentalitou v masovém nabírání nových členů: „Zrádce Slánský umožnil však... vstup do KSČ i těm sociálním demokratům, kteří zůstávali dále stoupenci sociálně demokratických názorů... bylo tomu tak zejména na Plzeňsku, Ostravsku, Brněnsku a jinde. Takovým způsobem byla KSČ po Únoru znečištěna.“²⁷⁷ Následný výčet charakteristik této historicky zformované mentality byl vlastně výčtem všech přiznaných neúspěchů KSČ a skutečností pocíťovaných jako společenský nešvar zadržávající se socialistické revoluce. Sociáldemokratismus se údajně projevoval podceňováním ideologické práce a nezájmem o ní, podceňováním vedoucí úlohy dělnické třídy, pasivitou, lhostejností vůči rolnictvu a inteligenci, neuznáváním

²⁷⁵ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 137, k. 10. Srov. dále BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku. O úloze pravicových sociálních demokratů*. SNPL, Praha 1954, s. 5.

²⁷⁶ BARTOŠEK, K. – PICHLÍK, K.: *Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku*, s. 191.

²⁷⁷ VESELÝ, Jindřich: *V čem se u nás projevuje sociáldemokratismus. Rozšířený záznam přednášky přednesené v Ústavu dějin KSČ*. Rudé právo, Praha 1954, s. 4.

demokratického centralismu, šovinismem a z něj vyplývajícím negativním poměrem k SSSR, odporem k zásadě kolektivního vedení, pěstováním oddanosti vůči jedincům a nikoliv vůči komunistické straně. Zcela zvláštní kapitolou byla kritika projevů rovnostářství a sobeckého chápání úlohy dělnické třídy, jinými slovy projevů dělnické nespokojenosti se sociální situací či organizací práce. Veselý konstatoval, že „*příklady podobného sociálně demokratického stávkového sobectví zjišťujeme i dnes... Přicházejí s líbivými hesly o zvýšení mezd, snížení norem, rozšiřování sociálních výhod, snižování cen, a to bez ohledu na plnění plánu a zvyšování výkonů, je snadné a laciné... Je to zbytek reformistické demagogie*“.²⁷⁸

Také v kampani proti sociáldemokratismu působila stranická historiografie v duchu stalinistických představ o roli společenských věd. Produkovala specifický typ historického vědění, jenž měl primárně fungovat jako soubor historických argumentů podporujících politiku KSČ. Klasickým příkladem takového druhu historické tvorby bylo také sepsání příběhu sociálnědemokratického zrádovství a konstruování historické geneze zvláštní sociálnědemokratické mentality.

2.3.4. Závěrečné shrnutí

Historické psaní stranické historiografie první poloviny 50. let bylo příkladem aplikace stalinistických norem vytváření vědeckého poznání na jeden konkrétní společenskovědní obor. Nelze však hovořit o násilném vnučení sovětského vzoru a jeho direktivním zavádění v českém prostředí. Již polemika o psaní dějin KSČ mezi stranickými ideology na počátku 30. let ukázala, že Stalinův výklad role historického poznání a radikální pojetí stranictví ve vědě padlo v prostředí československého komunismu na úrodnou půdu. Další významné projevy stalinistického pojetí historiografie, například krajní utilitarismus (důraz na praktické využití) či akcentovaný nacionalismus, vyhovovaly dlouhodobějším tradicím českého historického myšlení. Chápání historiografie jako neodmyslitelné součásti politiky mohlo navázat na letité využívání historické argumentace v politických zápasech na území střední Evropy.

Produkce stranické historiografie se zaměřila především na psaní prací spojených s probíhajícími politickými kampaněmi. Vznikly tak kratší i další texty věnující se tematice vnějšího a vnitřního nepřítelů či odhalování škodlivých přežitků předrevolučních epoch (masarykismus, sociáldemokratismus). Texty analyzované na těchto stránkách tedy nelze charakterizovat jako výstřelky či anomálie, nýbrž jako historická vyprávění odpovídající

²⁷⁸ Tamtéž, s. 23–24.

specifickému charakteru historického myšlení stalinismu. Stranická historiografie první poloviny 50. let fungovala podle stanovených zásad jako společenskovědní obor dodávající municí do ideologického arzenálu probíhající socialistické revoluce.

2.4. Vytváření kánonu a dohlížecí činnost

Poslední a nejstručnější část této kapitoly bude věnována procesu vytváření informačních zdrojů, z nichž měli historici vycházet při psaní dějin dělnického hnutí a komunistické strany, a usilování stranické historiografie o kontrolu výzkumu nejnovějších dějin.

Určité oblasti vědění byly vylučovány mimo aktuální historiografický diskurz především shromažďováním a systematickým likvidováním tzv. závadné literatury. Stranické dějepisceví se zabývalo také vytvářením souboru písemností, z nichž chtělo získávat základní data pro svůj výzkum. Vytvářelo vlastní archiv a vydávalo spisy Klementa Gottwalda a tzv. klasiků marxismu-leninismu, které byly ve zkoumaném období považovány za nejdůležitější pramen pro studium dějin komunistické strany. Jak ukáže příklad knihovny Ústavu dějin KSČ, procesy vylučování z uznávané sumy vědění a utváření informačních zdrojů nové historiografie byly úzce provázány. Třetím tematickým okruhem této podkapitoly je dohlížetelská činnost centrální stranické historiografické instituce. Vzhledem k faktickému ztotožnění dějin strany a hnutí s oborem nejnovějších dějin fungoval Ústav dějin KSČ také jako hlavní arbitr psaní o nedávné minulosti.

2.4.1. Závadná literatura a stranická historiografie

Problematika tzv. závadné literatury patří mezi jednu z důležitých kapitol dějin cenzurní praxe v období socialistické diktatury.²⁷⁹ Snahy o sestavení seznamů knižních titulů nepatřících do nového literárního kánonu započaly již v roce 1948 a vyústily v pokus o vytvoření svébytné socialistické čtenářské kultury.²⁸⁰ Ústav dějin KSČ se značnou měrou podílel na shromažďování a likvidaci vybrané politické, filozofické a odborné historické literatury.

²⁷⁹ K problematice cenzury ve sledovaném období srov. KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. ÚSD AV ČR, Praha 1994.

²⁸⁰ Srov. ŠÁMAL, Petr: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Academia, Praha 2009, s. 9–141.

Podle usnesení politického sekretariátu ÚV KSČ z 26. března 1952 měla být během jednoho měsíce stažena z knihkupectví, antikvariátů, veřejných knihoven a dalších institucí veškerá „trockistická literatura“ a předána ústavu. Jistou část knih měl ústav uschovat ve své knihovně v uzamčených trezorech jako dokumentaci a zbytek nejpozději do 1. června téhož roku zničit. Zájemce o studium proskribovaných knih tak mohl nyní učinit pouze ve studovně knihovny ústavu a se svolením jeho vedení. Seznamy badatelů podléhaly kontrole příslušnému tajemníkovi ÚV KSČ. V této době byly již vypracovány první seznamy zakázaných knih.²⁸¹ Přestože likvidaci závadné literatury zahájil ústav v létě téhož roku, plán brzkého stažení a likvidace se záhy ukázal jako příliš optimistický.²⁸²

Konkrétnější obrysy dostala akce až na jaře následujícího roku, když organizační sekretariát ÚV KSČ schválil 27. dubna 1953 materiál *Návrh na vyřazení a izolaci závadné politické literatury ze všech veřejných, vědeckých, závodních a spolkových knihoven* obsahující pokyny k provedení „očistné akce“ a dva seznamy jmen autorů i konkrétních knižních titulů, kterých se mělo vyřazování z knihoven týkat.²⁸³ Nejškodlivější tituly, tzv. protisovětská a trockistická literatura od autorů uvedených v prvním seznamu, měly být ve 3 až 5 výtiscích soustředěny v Ústavu dějin KSČ a zbytek měl podlehnout skartaci. Druhý seznam obsahoval literaturu legionářskou, sociálnědemokratickou, masarykovskou a pravicovou. Tyto publikace měly být staženy do 45 vybraných knihoven po celé republice a pak půjčovány jen na zvláštní povolení. Akce se rozběhla na začátku léta s plánovaným ukončením v polovině října téhož roku.²⁸⁴ V srpnu informoval vedoucí knihovny Bohumil Pelikán vedení ústavu o průběhu akce, která „*nejlépe se provádí v lidových a vědeckých knihovnách. Hůře již probíhá akce v knihovnách masových organizací a nejhůře po linii ROH, kde se k celé akci přistupovalo pasivně. Na Slovensku se tato akce značně zpozdila a teprve v srpnu se rozběhla na plno.*“²⁸⁵ Konečná bilance aktivit ústavu na poli stahování a likvidace závadné literatury byla vystavena na konci února 1954. V knihovně ústavu bylo

²⁸¹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 168/2, k. 20. Srov. dále ŠÁMAL, Petr: *Soustružníci lidských duší*, s. 56–59.

²⁸² NA, f. ÚD KSČ, a.j. 136, k. 9. Zápis z jednání sekretariátu ústavu z 3. července 1952 konstatuje, že předchozího dne došlo k likvidaci první várky závadné literatury, jednalo se o 2200 svazků. Na podzim téhož roku však musel šéf ústavní knihovny Bohumil Pelikán prohlásit, že se celá akce zpožďuje, např. v knihovnách Národního shromáždění a Kanceláře prezidenta republiky (zasedání sekretariátu ústavu z 15. a 19. listopadu 1952). V prosinci vyzval vedení ústavu, aby intervenovalo na Ministerstvu informací ve věci zastavení prodeje závadné literatury z konzervačního skladu národního podniku Kniha (zasedání sekretariátu ústavu z 31. 12. 1952).

²⁸³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 168/3, k. 20.

²⁸⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 137, k. 10.

²⁸⁵ Tamtéž.

v izolovaných místnostech uloženo 14 590 svazků, 54 294 bylo skartováno a dalších 3336 ústav vrátil knihovnám jako omylem stažené svazky.²⁸⁶

Pohled do seznamů, kterými se akce koordinovaná Ústavem dějin KSČ řídila, umožňuje vytvořit si představu o literárním anti-kánonu československého stalinismu.²⁸⁷ Na prvním místě seznamy uváděly domácí a zahraniční „renegáty“ komunistického hnutí. V seznamech lze najít práce Oldřicha Emila Bergera, Josefa Bubníka, Karla Gorovského, Josefa Guttmanna, Závaše Kalandry, Karla Teigeho či Emanuela Vajtauera. Mezinárodní komunistické hnutí zastupovali samozřejmě Trocký, Bucharin a Zinověv, dále třeba Karel Radek, Béla Kun, Osip Pjatnický či Willi Münzenberg. Krásnou literaturu reprezentovala *Moskva-hranice* Jiřího Weila, *Španělsko krvácí* Artura Köstlera, knihy André Gida o SSSR či několik titulů z pera André Malrauxe. Seznam z roku 1953 obsahoval navíc jména příslušníků nedávno zlikvidovaného „spikleneckého centra“ kolem Rudolfa Slánského. V seznamu se vedle sebe ocitli také Josip Bros Tito a Theodor Balk. Další skupinu tvořily práce autorů z okruhu ruské protibolševické emigrace (tzv. bělogvardějská literatura), knihy kriticky se vyjadřující o sovětském Rusku a odborná i beletristická legionářská literatura. Významnou část tvořily práce reprezentantů takřka všech nekomunistických politických směrů. Výběr zahrnoval knihy Bakunina a Kropotkina, Hampla a Bechyněho, Masaryka a Beneše, Engliše, Kramáře či Emanuela Moravce a Rysa-Rozsévače.

V knihovně ústavu se během první poloviny 50. let vytvořila unikátní sbírka knih. Kromě svazků získaných během „očistné akce“ převzal ústav také knihovny některých významných funkcionářů odsouzených v procesu se Slánským a spol. Pod ústav přešly knihovny André Simona, Ludvíka Frejky a Bedřicha Gemindera. Stranický institut se zajímal také o knihovny Vladimíra Clementise, Karla Švába a o knihovnu Jana Švermy, kterou měla v držení Marie Švermová.²⁸⁸ Poté co 25. ledna 1954 rozhodl politický sekretariát ÚV KSČ o likvidaci Ústavu T. G. Masaryka, převzal ústav kromě Masarykova a Benešova archivu také nejvýznamnější část Masarykovy osobní knihovny. Jednalo se o 60 000 svazků, často s jeho rukopisnými glosami a poznámkami.²⁸⁹

Ústavní knihovna vznikla z knihovny sekretariátu ÚV KSČ doplněné o knihovnu Socialistické akademie. V polovině roku 1952 obsahovala 30 000 svazků literatury vztahující se především k dějinám KSČ a dělnického hnutí a k aktuálním politickým, ekonomickým a

²⁸⁶ Tamtéž.

²⁸⁷ Srov. dva seznamy publikované v ŠÁMAL, Petr: *Soustružníci lidských duší*, s. 467–514. Mírně odlišné verze těchto seznamů srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 168/2 a 168/3, k. 20.

²⁸⁸ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 137, k. 10.

²⁸⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 168/7, k. 21.

kulturním tématům. Bohatě v ní byla zastoupena také literatura sovětské provenience. V roce 1955 knihovna vlastnila 250 000 svazků, odebírala 251 domácích a 126 zahraničních časopisů. Jen v roce 1955 činil roční přírůstek přibližně 40 000 svazků.²⁹⁰ Ústav dějin KSČ tak měl, co se týče literatury, zcela výjimečné zázemí. Jeho knihovna byla zřetelným důkazem výsadního postavení postupně se stabilizujícího společenskovedního pracoviště.

V první polovině 50. let se centrální instituce stranického dějepisectví stala jedním z důležitých aktérů v procesu vylučování a následné izolace velkého množství odborné a politické literatury z kánonu transformujících se společenských věd. Tvorba historického vědění se měla do budoucna obejít bez velké části produkce předchozích období. Radikální historiografie vrcholného stalinismu se hodlala opírat o odlišné primární zdroje, zejména o spisy tzv. klasiků marxismu-leninismu, oficiální stranické dokumenty a o činy strany, které dle Stalina hovoří jasnější řečí než papírové dokumenty. Soustředěním „trockistické literatury“ v ústavní knihovně však umožnilo její využívání historiky v dalších fázích vývoje stranické historiografie.

2.4.2. Archiv a vytváření nových informačních zdrojů

Vedle likvidace závadné literatury a utváření prohibitivních knižních fondů se však také vytvářel vlastní archiv, v obecném slova smyslu souboru vědění, z nějž měla stranická historiografie čerpat poznatky pro historická vyprávění.

Hlavní základnou badatelské činnosti byl archiv Ústavu dějin KSČ. Vznikl z rozsáhlého archivu Výstavy revolučních bojů a obsahoval úřední dokumenty z různých archivních fondů, dochované písemnosti z agendy meziválečné a odbojové KSČ a další materiály týkající se dějin dělnického hnutí a komunistické strany. Archiv byl v první polovině 50. let dále doplňován. Nejvýznamnějším přírůstkem byl výše zmíněné sbírky T. G. Masaryka a Beneše.

Přístup do archivu podmiňovala kladná odpověď vedení ústavu na písemnou žádost badatele, kterou nejprve zpracoval vedoucí archivu a příslušný referent. Ústav prověřoval žadatele o studium a pokoušel se návštěvy archivu, o které byl velký zájem, omezovat.²⁹¹ Sítem prošlo v prvních letech fungování archivu několik desítek badatelů ročně. Vedle historiků, pracovníků stranických škol a např. vysokoškolských kateder dějin KSČ či marxismu-leninismu, navštěvovali archiv také studenti píšící závěrečné práce o dějinách KSČ, novináři a pracovníci stranického aparátu především z oblasti stranické propagandy. Již

²⁹⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 876, k. 116.

²⁹¹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 136, k. 9. Srov. zápisy ze schůzí sekretariátu z 11. 9. 1952 a 13. 11. 1952.

v tomto období se v badatelně archivu mohli potkat studenti a začínající historici, kteří již byli či se zanedlouho měli stát předními představiteli stranické historiografie. V archivu Ústavu dějin KSČ v letech 1952 až 1955 bádali Jiří Doležal, Karel Bartošek, Karel Pichlík, Ferdinand Beer, Michal Reiman, Jan Křen, Karel Jech, Jaroslav Kladiiva, Zdeněk Kárník, Milan Otáhal, Vilém Prečan a Zdeněk Bradáč, archiv navštěvovali také Václav Král, Radovan Richta, Theodor Syllaba či Vladimír Soják. Badatelé měli zájem o široké spektrum materiálů týkajících se dějin komunistické strany a samozřejmě také o dokumenty z Masarykova archivu.²⁹²

Z teoretických spisů vrcholného stalinismu, které se týkaly dějin strany a hnutí, vyplývá, že nejdůležitějšími prameny nové historiografie byly oficiální dokumenty vzniklé činností stranických vedení a spisy komunistických předáků. Texty vedoucích komunistů byly prezentovány jako ukázky aplikace marxisticko-leninské politické teorie v praxi třídního boje. Představovaly zobecnění zkušeností nabytých významnými funkcionáři v každodenní politice. Například František Kavka ocenil *Stručný kurz dějin VKS(b)*, považovaný za Stalinovo dílo: „*Je vynikajícím vzorem konkrétní historické práce, na němž se historikové budou dlouho učit principu stranickosti ve výkladu historických událostí... Je největším vzorem tvůrčí aplikace dialektické metody na konkrétní historický materiál.*“²⁹³ Pro poznání dějin československého komunismu byly tudíž jedním z klíčových zdrojů texty Klementa Gottwalda. Josef Kočí je označil za školu tvořivého marxismu, učící historiky vážit si faktů a pracovat s nimi. Hovořil o nich jako o díle, které „*bojuje proti topornosti marxistických dogmatiků, ‚talmudistů‘, kteří okleštili bohatou životnost marxistického učení a zredukovali je na přemílání vytržených citátů a frází.*“²⁹⁴ Pro obor dějin KSČ neměly být Gottwaldovy projevy a stati pouze metodologickou inspirací, nýbrž také základním zdrojem nejdůležitější faktografie. Jan Pachta charakterizoval Gottwaldovy spisy jako nejspolehlivější pramen a učebnici dějin KSČ, která pomáhá historikům orientovat se v ideologicky nesmírně choulostivém tématu stranické historie. Nepřímo tak odkazoval na Stalinův *Dopis časopisu Proletářská revoluce*, když kritizoval historiky dějin KSČ, kteří „*se snažili objektivisticky zachytit... kdejakou rozkolnickou skupinku, označující ji hned za zvláštní vývojovou etapu... neposuzovali dějiny strany podle akcí vedoucích leninských pracovníků, podle skutečné strategie a taktiky prověřené dělnickými boji, nýbrž podle papírových dokumentů, podle nepodstatných drobných*

²⁹² NA, f. ÚD KSČ, a.j. 966, 967, 968, 969, k. 127 a 128. Zde jsou uloženy žádosti o povolení studia v archivu za léta 1952–1955.

²⁹³ KAVKA, František: *J. V. Stalin a historická věda*, Československý časopis historický 2/1953, s. 149.

²⁹⁴ KOČÍ, Josef: *Klement Gottwald naší historické vědě*, Československý časopis historický 2/1953, s. 153.

episod“.²⁹⁵ Nebyla náhoda, že jedním z hlavních úkolů Ústavu dějin KSČ bylo vydávání kompletní řady spisů Klementa Gottwalda. Z hlediska stranické historiografie první poloviny 50. let to nebyla pouze povinná publikace projevů nejdůležitější osobnosti domácího komunismu, ale edice zásadních pramenů, na nichž měl stát počínající výzkum dějin komunistické strany.

První svazek spisů Klementa Gottwalda vyšel v listopadu 1951. Edici řídila redakční rada složená z pracovníků Kanceláře prezidenta republiky a Ústavu dějin KSČ, v níž zasedali František Nečásek, Jan Pachta, Zdeněk Šel, Drahomíra Weisssová, Jindřich Veselý, František Pór, Pavel Reiman a Ludmila Šumberová. Podle zprávy o vydávání spisů schválené v říjnu 1952 organizačním sekretariátem ÚV KSČ měl každý z prvních čtyř svazků řady náklad 250 750 výtisků. O propagaci projektu se staral taktéž Ústav dějin KSČ. Dle stanoveného plánu určil pro dvacet vybraných novin a časopisů termín dva týdny až měsíc od vydání knihy, během něž mělo dané periodikum vydat na knihu recenzi. Zároveň se podílel na vybírání vhodných recenzentů. Spisy se měly propagovat nejen v médiích, ale také na úrovni stranických krajských porad a studoven marxismu-leninismu i v rámci vědecké obce.²⁹⁶

Z hlediska stranického dějepiscetví byly důležité články v odborných či kulturních periodikách týkající se jednotlivých vydaných svazků a uvádějící je do náležitě vysvětleného historického kontextu.²⁹⁷ Ediční řadu doplňovaly sborníky dokumentů. Běžnou praxí při přípravě ediční řady bylo upravování textů z hlediska aktuálních politických potřeb. Například 15. listopadu 1954 schválil organizační sekretariát ÚV KSČ žádost redakční rady spisů o souhlas s vypuštěním pasáží o Titovi a Jugoslávii z Gottwaldových projevů na zasedáních ústředního výboru komunistické strany.²⁹⁸ Podle autorské smlouvy mezi Státním nakladatelstvím politické literatury a Ústavem dějin KSČ z jara 1954 měl projekt obsáhnout celkem 15 svazků vydaných v češtině i slovenštině.²⁹⁹ Patnáctý svazek s Gottwaldovými projevy z let 1948–1949 vyšel v roce 1961.

Dalším důležitým edičním počinem bylo vydávání textů tzv. klasiků marxismu-leninismu v rozsáhlém projektu mnohasvazkových sebraných spisů Marxe, Engelse, Lenina a

²⁹⁵ PACHTA, Jan: *Spisy Klementa Gottwalda a naše historická věda*, Tvorba, 9/1951, s. 202.

²⁹⁶ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 168/1, k. 19.

²⁹⁷ Srov. RICHTA, Radovan: *Pod praporem vítězných zásad bolševismu. K druhému svazku spisů Klementa Gottwalda*, Tvorba 15/1951, s. 339–343; KLADIVA, Jaroslav: *K III. svazku spisů Klementa Gottwalda*, Tvorba 37/1951, s. 876–880; TÝŽ: *K V. svazku spisů Klementa Gottwalda*, Československý časopis historický 1/1953, s. 61–73; TÝŽ: *K VI. svazku Spisů Klementa Gottwalda*, Československý časopis historický 3/1953, s. 323–340; VESELÝ, Jindřich: *O VIII. svazku spisů Klementa Gottwalda*, Československý časopis historický 2/1954, s. 337–346.

²⁹⁸ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 169/5, k. 21.

²⁹⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 169/1, k. 21.

v první polovině 50. let také Stalina. Pohled na data vydání prvních svazků edičních řad vypovídá o orientaci komunistického politického a historického myšlení té doby. Nejdříve započalo publikování Stalinových spisů, jejichž první svazek vyšel již v roce 1949, a skončilo v roce 1953 vydáním 13. svazku s texty z července 1930 až ledna 1934. První díl Leninových spisů vyšel v roce 1951. Z díla Marxe a Engelse byly v první polovině 50. let k dispozici jednotlivé významné texty. Edice jejich sebraných spisů začala vycházet až v roce 1956. Mělo to i zcela praktické důvody. Bylo totiž velmi obtížné vytvořit redakční tým, který by zvládl přeložit a k vydání připravit tak obrovské množství textů. Také z toho důvodu se redakce děl klasiků marxismu-leninismu SNPL přesunula v lednu 1955 do Ústavu dějin KSČ, kde vytvořila samostatný odbor děl klasiků marxismu-leninismu, jenž měl zajistit kvalitní pokračování všech zahájených edičních projektů.³⁰⁰

V první polovině 50. let lze vysledovat velké úsilí o vytvoření rozsáhlé literární a dokumentární základny pro budoucí teoretickou a historiografickou činnost nové stranické vědy. Stranický historický archiv a řada publikovaných textů pocházejících od významných představitelů domácího i zahraničního komunismu tvořily souhrn vědění, z něž měla vycházet práce stranického dějepiscetví. Historiografie československé socialistické revoluce měla mít nejen vlastní metodologii odlišnou od badatelských pravidel její buržoazní předchůdkyně, nýbrž i vlastní sumu textů, jež měly tvořit nejdůležitější část používané pramenné základny.

2.4.3. Stranická historiografie jako kontrolor diskurzu

Přestože bylo postavení Ústavu dějin KSČ ve struktuře historické vědy oficiálně definováno až ve statutech této instituce z druhé poloviny 50. let, již v počáteční fázi své existence měl ústav ambici stát se centrální institucí výzkumu nejnovějších dějin. Tato tendence zajisté souvisela také s dobovou centralizační mánií. Představa o racionálním a centralistickém spravování nové společnosti se odrazila i v opatřeních týkajících se vědy. Obraz historiografie jako výrobního procesu vyžadujícího náležité řízení ilustruje výrok Jiřího Doležala z jeho kritiky jisté dějepisné učebnice: „*Nechceme-li trpět zmetky ve výrobě, nemůžeme je trpět ani na ideologické frontě.*“³⁰¹ Roli „plánovacího úřadu“ pro psaní nejnovějších dějin měl sehrát právě Ústav dějin KSČ. Systematickou aktivitu na tomto poli začal vyvíjet až v druhé polovině desetiletí. Ve sledovaném období vykonával ne příliš

³⁰⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 169/5, k. 21.

³⁰¹ DOLEŽAL, Jiří: *Učební texty pro dějepis*, Tvorba 10/1950, s. 238.

koordinovanou dohlížecí činnost opírající se o autoritu ústřední stranické historiografické instituce.

Dohled nad historiografickou produkcí byl uplatňován zejména prostřednictvím recenzních řízení.³⁰² Bylo zvykem, že práce zabývající se minulostí KSČ či důležitými tématy z moderních československých dějin prošla rukama některého z pracovníků ústavu, jenž na ni sepsal posudek. Většinou obsahoval připomínky faktografického, ale také interpretačního rázu. Předmětem recenzního řízení byly také pamětnické práce či divadelní hry s tematikou z dějin dělnického hnutí a komunistické strany. Nejvíce dochovaných posudků pochází z druhé poloviny 50. a první poloviny 60. let. Tedy z doby, kdy byl ústav stabilizovanou a poměrně velkou institucí a stranická historiografie zažívala období stability.

Ovšem již v první polovině 50. let i přes omezené možnosti vznikající instituce fungovali pracovníci Ústavu dějin KSČ jako recenzenti historiografických textů. Příkladem může být posudek Jiřího Veselého z listopadu 1951 na připravovanou brožuru Karla Bartoška a Karla Pichlíka *Křížácké tažení české a slovenské buržoazie*. Veselý hovořící zde rovněž za kolegu Františka Buriana, jenž text také přečetl, brožuru pochválil a vyslovil se pro její vydání v co největším nákladu. Kromě opravy faktografické chyby (autoři uvedli chybné datum zvolení Emila Háchy prezidentem) směřoval Veselý své výtky především vůči některým interpretačním vývodům mladých historiků: „*Na str. 4 je mluveno o lásce naší buržoazie k Hitlerovi – to je jistě přehnané. Dále jsou zde formulace, jako by česká buržoazie podepsala mnichovský pakt, ačkoliv tomu tak není. Na str. 5 bylo by třeba alespoň náznakově vyjádřit rozdíl v orientaci české buržoazie po nástupu Hitlera k moci, t.zv. hradní buržoazie se pokoušela nadále pokračovat v orientaci na západní imperialisty, zatím co agráři a fašisté se počali orientovat na Hitlerův imperialistický blok. Přecházíme-li tuto skutečnost, vychází nám ne dost věrné, a nesprávné házení naší buržoazie do jednoho pytle.*“³⁰³ Posudek názorně ukazuje, že představitelé ústavu nejen že rozhodovali o publikování textu, ale mohli ovlivnit jeho celkové vyznění. Příklad Veselého posudku na brožuru mladých historiků jsem zvolil zcela záměrně. Dokládá, že zásah stranické autority mohl posloužit také jako korekce radikálních ideologických výstřelků.

³⁰² Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 471–489, k. 73–76. Zde jsou uloženy dochované recenzní posudky za celou dobu existence Ústavu dějin KSČ.

³⁰³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 471, k. 73. Brožura měla vyjít k výročí zvolení Emila Háchy prezidentem, i v žádosti o posudek sepsané Čestmírem Císařem, chybně datovaném na 20. listopadu. Za uvedení stojí i Veselého reakce na tento omyl: „*Háčhova volba konala se 30. listopadu 1938 a ne jak tvrdí Pichlík a jak ty říkáš v průvodním dopise, 20. listopadu. Toto ‚odhalení‘ vám bude jistě vítáno, poněvadž tím se získává deset dní pro tisk brožury a přípravu tiskové akce.*“

Kontrolní činnost stranického dějepisectví měla podobu také vlastních iniciativních zásahů. A nemusely se týkat přímo psaní o minulosti.³⁰⁴ Agilní byl především Jindřich Veselý. Příkladem může být jeho apel na Zdeňka Urbana, vedoucího oddělení školství a vědy ÚV KSČ, když v říjnu 1956 vyjádřil své znepokojení nad příklonem československého výtvarného umění „*od socialistického realismu k formalismu, impresionismu a jiným -ismům, kterými se to hemžít na západě*“ a volal po brzkém stranickém zásahu, „*dokud nám to nepřeroste přes hlavu*“.³⁰⁵ Zde vystupoval z pozice stranické ideologické autority. Sám byl adresátem žádostí od rozličných osob, třeba o potvrzení odbojové činnosti, předválečného členství v KSČ či o zásah v jejich prospěch v různých záležitostech. Žádán byl také o kádrová hodnocení.³⁰⁶ Příklad Jindřicha Veselého dokládá úzké propojení nového dějepisectví s prostředím stranického aparátu a každodenní politikou.

Pro historiografii jako vědecký obor byly mnohem důležitější intervence ústavu do záležitostí psaní o minulosti. Dochovaly se dokumenty potvrzující zásahy do publikačních aktivit *Československého časopisu historického* vydávaného Historickým ústavem ČSAV. V září 1954 se ústav společným dopisem Jindřicha Veselého a Jana Pachtu ostře ohradil vůči recenzím na sborníky dokumentů *Založení Komunistické strany Československa* (autorky recenzí Libuše Charvátová a Jiřina Menclová) a *Za chléb, práci, půdu a svobodu* (autoři recenzí Bohumil Černý a Alena Gajanová), které měly vyjít v nejbližším čísle časopisu. Recenze se kriticky vyjadřovaly především k ediční praxi Ústavu dějin KSČ při vydávání historických dokumentů. Veselý s Pachtou odmítli kritiku zasahování editorů do původního znění dokumentů odkazem na propagandistický význam vydaných edic: „*Rozhodně odmítáme nesprávný názor autorů recenze, že měly být dokumenty kriticky hodnoceny... předčasným hodnocením bychom mátlí propagandisty, kteří nemají ještě dostatečnou úroveň. Proto také nebyly některé dokumenty v plném znění zveřejněny, ani určité stati vypuštěné z dokumentů hodnoceny*“.³⁰⁷ Recenze Menclové a Charvátové nejen že by nepřispěla ke zlepšení práce na sbornících, ale skrytým obviňováním pracovníků ústavu z falšování historických dokumentů

³⁰⁴ Za zmínku stojí Veselého dopis vedoucímu II. oddělení ÚV KSČ Jiřímu Salgovi z června 1955 ve věci bývalého generála Josefa Bartíka, účastníka protinacistického odboje, po válce činného na Ministerstvu vnitra a odsouzeného po roce 1948. Veselý požadoval jeho propuštění z místa hospodářského správce Státního sanatoria pro kojence v Praze Podolí, kam si měl přivést také další blízké osoby: „*Tehdy, v lednu 1946 jsme jej jen s velkou námahou z vnitra vyhodili, poněvadž nebylo nejmenších pochyb, že byl (a je!) v anglických službách... Poněvadž je toto sanatorium velikým vzorným výzkumným ústavem, který ukazujeme cizincům... nemyslím, že je správné, když tam hospodaří a mají vše v rukou lidé jako stará liška Bartík.*“ Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 286, k. 46.

³⁰⁵ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 271, k. 44.

³⁰⁶ Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 190 a 191, k. 33.

³⁰⁷ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 265, k. 43. Recenzí se týkal také Veselého dopis redakci ČsČH z 30. 8. 1954. Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 287, k. 46.

by pomohla reakci při útoku na stranu a „*dala by ji zbraň do rukou proti ÚV KSČ, který obsah sborníku i výběr dokumentů schvaloval*“.³⁰⁸ Podobně dopadla v očích Pachtý a Veselého také druhá recenze, která kritizovala doprovodné texty ve sborníku o hospodářském vývoji Československa za velké hospodářské krize. Představitelé ústavu konstatovali, že „*je třeba pokládat ‚kritiku‘ recesentů za nevěcnou a nepřispívající k nápravě chyb, nýbrž naopak šířící omyly a dokazující rysy buržoasního objektivismu*“.³⁰⁹ Obě recenze označili za argument, který by mohli využít nepřátelé komunismu při útoku na stranické vedení.

Aféra kolem recenzí vyvrcholila besedou svolanou redakční radou ČSČH na 24. září 1954, jíž se účastnilo asi 30 historiků z různých stranických i akademických institucí. Záznam z diskuse pořizovaný Jindřichem Veselým a zasláný vedoucímu oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ Václavu Slavíkovi hovoří za všechny komentáře: „*Na počátku diskuse pisatelé obou recenzí... prohlásili, že za svými recensemi stojí a považují je za správné. Průběhem diskuse, která trvala více jak tři hodiny, bylo však vzneseno tolik připomínek k oběma recenzím, že pisatelé na závěr museli chtěj nechtěj přiznat jejich nedostatky*“.³¹⁰ Jiřina Menclová se zavázala „*upravit některé formulace*“, spoluautorka druhé recenze přislíbila její „*důkladné přepracování*“. Jindřich Veselý celou diskusi nakonec hodnotil kladně, i když podle jeho mínění začala ve velmi napjaté atmosféře: „*Přinesla i pro naše pracovníky... mnoho podnětů k zlepšení jejich práce, vyjasnila některé otázky, týkající se správného psaní recenzí a skončila pozitivně v dobrém smyslu. Ústav dějin KSČ dosáhl také toho, o co mu šlo: přepracování resp. opravy závadných recenzí*“.³¹¹ Obě recenze nakonec v ČSČH vyšly s kritickými poznámkami k oběma sborníkům. Opožděné vydání „*závadnější*“ recenze Gajanové a Černého však napovídá, že intervence představitelů Ústavu dějin KSČ nebyla brána na lehkou váhu.³¹²

Kritika a následné korigování nevhodných recenzí jsou pouze jedním příkladem ambice centrální instituce stranického dějepisectví kontrolovat soudobý historiografický diskurz. V archivu ústavu se dochovaly další dokumenty poukazující na podobné aktivity vedoucích představitelů ústavu. Například v lednu 1955 apeloval Jindřich Veselý na již zmíněného Václava Slavíka, aby se pokusil zabránit vydání knihy Stanislava Budína o Janu Nerudovi,

³⁰⁸ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 265, k. 43.

³⁰⁹ Tamtéž.

³¹⁰ Tamtéž.

³¹¹ Tamtéž.

³¹² Srov. CHARVÁTOVÁ, Libuše – MENCLOVÁ, Jarmila: *Založení Komunistické strany Československa. Sborník dokumentů ke vzniku a založení KSČ (1917–1924)*, Československý časopis historický 4/1954, s. 717–722; ČERNÝ, Bohumil – GAJANOVÁ, Alena: *Sborník dokumentů k dějinám KSČ v období hospodářské krize*, Československý časopis historický 1/1955, s. 151–156.

kteřá pak mohla vyjít až roku 1960.³¹³ Z pozice členů redakční rady zasahovali přední funkcionáři ústavu do obsahu statí a užívanou praxí bylo také přepisování jednotlivých recenzovaných příspěvků určených pro ČSČH.³¹⁴ Výzkum fungování ČSČH v období prvních let jeho existence by ukázal, nakolik bylo takové zasahování a snaha o kontrolu publikačních výstupů vlastní ostatním členům redakční rady a dalším historikům pohybujícím se kolem časopisu. Dokumenty, které jsem měl k dispozici, vytvářejí obraz velkého úsilí vedoucích pracovníků Ústavu dějin KSČ o korigování historiografických výstupů z oblasti nejnovějších dějin. Jistě nelze tvrdit, že stranická historiografie absolutně kontrolovala historiografický diskurz moderních dějin a diktovala co a jak psát, čemuž se pak autoři bez odporu podřizovali. Ambice stát se nejdůležitější instancí posuzující historický výzkum a určující jeho další směřování však byla zcela zřetelná. Záleželo na jednotlivých autorech, jak dokázali v nastalé situaci manévrovat a zda uznali za oprávněný nárok hlavních představitelů nové historiografie stát se kontrolory psaní o nedávné minulosti.

2.4.4. Závěrečné shrnutí

Vznik stranického dějepisectví jako nové historiografie s sebou přinesl také snahu o vytvoření zvláštního korpusu textů, o něž se měli historici opírat při psaní historického příběhu revolučního socialismu v Československu. Raná stranická historiografie považovala za nejdůležitější informační zdroje především texty vedoucích stranických představitelů, spisy tzv. klasiků marxismu-leninismu a oficiální dokumenty stranických vedení. Vydávání souhrnných sbírek těchto textů bylo prioritou ediční činnosti stranické historiografie. V první polovině 50. let se jednalo především o vydávání sebraných spisů Gottwalda, Stalina a Lenina.

Stranický historiografický projekt se však podílel také na definování literárního anti-kánonu československého komunismu. Patřilo do něj velké množství titulů od tzv. trockistické literatury, přes spisy kriticky se vyjadřující o SSSR, legionářskou literaturu až

³¹³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 265, k. 43. Veselý odkazoval na Budínovu monografii Karla Havlíčka Borovského, která „i když není špatná, vyvolala mezi soudruhy smíšené pocity“. Zde jsou Veselého argumenty: „...bylo poukázáno na to, jak je možné, že tento s hanbou ze strany a z redakce Rudého práva vyhnáný přivandrovalec vydává knihu o jedné z významných postav našich dějin. Byla také připomínána málo lichotivá slova s. Kl. Gottwalda o něm... Vzniká domněnka, že to musí být s českými literárními pracovníky všelijaké, když o lidech jako Havlíček a Neruda musí u nás psát cizinci. A ještě k tomu taková. Považuji proto za nutné upozornit Tě na tuto skutečnost s prosbou, aby byla nalezena cesta, snad přes vydavatelský odbor našeho oddělení, jak znemožnit vydání Budínovy knihy o Nerudovi.“ Ke vzniku Budínových knih o Havlíčkovi a Nerudovi z pohledu jejich autora srov. BUDÍN, Stanislav: *Jak to vlastně bylo*. Torst, Praha 2007, s. 466–475 a 514–518.

³¹⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 287, k. 46. Srov. např. dopis F. D. Póra redakci ČSČH z 8. 12. 1955: „*Recensi s. V. Olivové k práci Viléma Muchy K dějinám dělnického tělovýchovného hnutí*“ s. J. Veselý opravil přímo v textu.“

k dílům významných představitelů rozličných nekomunistických politických směrů. Ústav dějin KSČ sehrál důležitou roli při shromažďování a likvidaci tzv. závadné literatury.

Kromě snahy o kontrolu toho co se mělo o minulosti číst a co mělo být naopak širší čtenářské obci nepřístupné, se stranické dějepisectví snažilo také o bezprostřední kontrolu dobového historiografického diskurzu. Jeho ambicí bylo posuzovat veškerou produkci dotýkající se nejnovějších dějin a řídit jejich výzkum. Přes velké úsilí především některých důležitých představitelů stranické historické vědy se tento záměr, jenž narážel na odpor v ostatních institucích a váznul také díky organizačním obtížím uvnitř stranické historiografie, podařilo naplnit jen částečně.

3. Vytváření paradigmatu stranických dějin

Ve druhé polovině 50. let prošlo stranické dějepisectví procesem institucionální stabilizace. Podobně lze charakterizovat také proměny, které se v tomto období odehrály na poli vytváření historických vyprávění. Během první fáze destalinizace se stranická historiografie definitivně etablovala v prostředí československých společenských věd. Stalinistické pojetí dějepisné práce bylo podrobena kritice spojené s odsouzením tzv. kultu osobnosti. Pod heslem „zvědečtění“ prošla stranická historiografie významnými proměnami. Jejím programem již nebylo vytváření historiografické složky „aktivní nadstavby“ a přestala fungovat jako svérázná forma historické propagandy sloužící potřebám probíhající socialistické revoluce. Proces „zvědečtění“ měl přinést postupnou proměnu stranického dějepisectví v odborně fundovaný historiografický projekt. Součástí tohoto procesu bylo vybudování silné instituce s nezpochybnitelnou autoritou v oblasti výzkumu nejnovějších dějin. Tento vývoj nutně ovlivnil také produkci stranického dějepisectví. Ve druhé polovině 50. let začal stoupat počet vydaných titulů, vznikl také samostatný periodický sborník věnující se minulosti komunistické strany a vyšla rovněž první syntéza dějin KSČ. Její autoři se z velké části rekrutovali z mladší generace stranických historiků, kteří odborně vyrůstali v první polovině desetiletí a začali postupně vytlačovat představitele zakladatelské generace historiků-funkcionářů.

Ve druhé polovině 50. let bylo vytvořeno paradigma stranických dějin. Jeho součástí bylo historické vyprávění považované za závazný výklad dějin komunistické strany a dělnického hnutí. Paradigmatickým textem se stala tzv. učebnice dějin KSČ, která vnikala celou druhou polovinu 50. let a vyšla v roce 1961. Genezi tohoto textu a jeho obsahové analýze budu v této kapitole věnovat velkou pozornost. Propojení nejnovější etapy národních dějin s dějinami organizovaného dělnického hnutí a komunistické strany bylo základem historického vyprávění, z něž měla vycházet historická legitimita vybudovaného socialistického zřízení.

Nahlíženo kuhnovskou optikou, toto paradigma odpovídalo stranické historiografii ve fázi „normální vědy“. Stranické dějepisectví mělo pevně stanovené badatelské otázky, interpretační vzorce a zažitá narativní strategie. Od první poloviny 60. let však bylo vystaveno kritice vedené z pozic rodícího se reformního komunismu. Pod nápoem této kritiky se paradigma analyzované v této kapitole zhroutilo a jeho místo zaujal nový historiografický projekt.

Na následujících stranách se nejprve zaměřím na téma první kritiky stranického dějepisceví éry vrcholného stalinismu. Došlo k ní v roce 1956 a vedla k přeformulování některých východisek stranického výzkumu minulosti. Poté se budu věnovat institucionálnímu vývoji, tedy proměně Ústavu dějin KSČ. Třetí a poslední část této kapitoly se zaměří na historiografickou produkci z hlediska vzniku historického narativu československého poststalinismu.

3.1. „Zvědečtění“ proti „kultu osobnosti“

Polovina 50. let představuje výrazný mezník ve vývoji komunismu. Rok 1956 přinesl počátek tzv. tání spojeného s kritikou politické praxe stalinismu. V Sovětském svazu došlo k prvnímu odsouzení Stalinovy represivní politiky. V Polsku a Maďarsku proběhly politické změny doprovázené nepřehlédnutelnými společenskými pohyby, jež vyústily v pokusy o překonání dosavadního politického systému. V československém prostředí sice nedošlo k demonstracím či povstáním, opatrný rozchod se stalinistickou fází domácího komunismu byl však nevyhnutelný. Znatelné bylo také vření ve společnosti destabilizované během revoluční fáze prvních let československé socialistické diktatury.³¹⁵ Ač doba „tání“ netrvala dlouho, i přes konzervativní tendence závěru 50. let nelze mluvit o návratu před rok 1956 či „neostalinismu“. Patrná byla spíše snaha o jakýsi „pokrok v mezích zákona“, tedy opatrné distancování od stalinismu v míře nenarušující dominantní postavení vedoucí skupiny stranických funkcionářů, a usilování o všeobecnou společenskou stabilizaci nejen na rovině hospodářství a životní úrovně obyvatelstva, ale také v oblasti ideologie.

Pro tuto práci je důležitý především posledně jmenovaný aspekt vývoje po roce 1956. Patrný byl rozpor mezi počínající a oficiálně požadovanou destalinizací a snahou udržet tento proces v určitých hranicích, aby nedošlo k delegitimizaci nejen stávajícího stranického establishmentu, ale i komunistického politického projektu jako takového. Základní ideologická dilemata doby charakterizoval Michal Kopeček ve svém pojednání o vzniku marxistického revizionismu ve filozofii.³¹⁶ V oblasti stranické historiografie nebyla situace tak bouřlivá a obešla se bez organizování protirevizionistických kampaní či výrazných

³¹⁵ Srov. BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Prostor, Praha 2001. K tématu roku 1956 srov. dále KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, Brno 2005; PERNES, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008.

³¹⁶ Srov. KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce.*, s. 293–341.

personálních zásahů. Vývoj šel cestou kritiky stalinistické fáze stranické historiografie a deklarovaní snah o vytvoření skutečné stranické historické vědy, odpovídající potřebám kvalitativně vyšší fáze socialistického budování.

V této podkapitole se budu věnovat první kritice zakladatelské fáze stranického dějepisectví a s ní souvisejícímu hledání nového přístupu k psaní nejnovějších dějin. Zároveň se pokusím ukázat, jak počínající kritika stalinismu spojená se závěry XX. sjezdu KSSS zapůsobila v prostředí stranických historiků.

3.1.1. Kritika stranické historiografie v polovině 50. let

Činnost stranické historiografie v první polovině 50. let vycházela z velkých plánů vzbuzujících velká očekávání. V předchozí kapitole jsem poukázal na celou řadu problémů, které činnost stranické historiografie provázely. Bezprostředně patrné byly především komplikace organizačního a personálního charakteru kontrastující s vyhlášenými ambiciózními vizemi nového revolučního dějepisectví. Od konce první poloviny 50. let bylo patrné, že stávající podoba stranické historické vědy nestačí nárokům na ní kladeným.

První ostrá kritická slova na adresu stranické historiografie se objevila již na jaře 1952. Na schůzi organizačního sekretariátu ÚV KSČ konané 18. dubna 1952 zaznělo, že ve srovnání se sovětským ústavem a obdobnými institucemi v sousedních zemích je československý Ústav dějin KSČ „přímo ubohý“. Zcela ve shodě s aktuální situací v KSČ byla za viníka neblahé situace označena „*klika Slánského, která mnoha prostředky bránila rozvoji Ústavu, záměrně sabotujíc všechna opatření, která byla nutná k zdárnému vývoji práce na dějinách našeho dělnického hnutí a využití jejích výsledků k ideologickému posílení naší strany a rozšíření znalostí marx-leninského učení*“.³¹⁷ Předmětem kritiky byla nedostatečná publikační činnost a zpoždění v organizaci stranických muzeí. Vedení KSČ očekávalo zintenzivnění činnosti ústavu a jeho organizační konsolidaci.

Přestože v následujících třech letech došlo k vybudování odpovídající institucionální základny, otevření stranických muzeí a vydání některých důležitých publikací (zejména sborníků dokumentů a několika svazků spisů Klementa Gottwalda), ve světle počínajících ideologických proměn se činnost stranické historiografie a její centrální instituce jevila jako nedostatečná a především velmi úzce svázaná s tehdy čerstvě kritizovanými aspekty

³¹⁷ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 115, k. 7.

společenskovědního výzkumu v období vrcholného stalinismu. O kritice některých praktik stranického dějepisectví jsem se zmínil již v předchozí kapitole, když jsem se zabýval aférou negativních recenzí určených pro *Československý časopis historický*. Výtky si vysloužily sborníky dokumentů k dějinám KSČ v meziválečném období. Svěrázná ediční praxe, např. upravování obsahu historických dokumentů před jejich publikací, však byla pouze nejkřiklavějším projevem řady zažitých postupů, které bylo možné z hlediska tradičních norem historické vědy považovat minimálně za velmi nestandardní.

Již v roce 1955 se k práci Ústavu dějin KSČ a tím pádem i k činnosti celého oboru dějin KSČ a dělnického hnutí kriticky vyjádřil materiál nazvaný *O stavu a úkolech historie Komunistické strany Československa* otištěný v *Nové myslí*.³¹⁸ Tato kritika měla co dočinění s počínajícím odsuzováním tzv. dogmatismu jako škodlivé ideologické praxe předcházejícího období. Terčem kritiky se stalo několik důležitých poznávacích znaků dosavadní historiografické produkce. Stať hovořila o izolovanosti výkladů dějin strany od širšího hospodářského, sociálního a mezinárodního kontextu. S posledně jmenovaným aspektem mělo souviset i časté ignorování vývoje na Slovensku a vůbec přehlížení významu národnostní otázky a boje proti tzv. buržoaznímu nacionalismu. Historikům bylo rovněž vytýkáno, že se odmítají zabývat obdobím po roce 1945 a tím promarnují příležitost významně pomoci procesu budování socialismu. Vážné bylo obvinění z ahistorického přístupu, jehož projevy nejmenovaný autor článku nacházel především v propagandistických pracích, které líčily dějiny KSČ pouze jako sled úspěchů a přehlížely dočasná pochybení. Takový výklad měl být „nejen historicky nesprávný, ale zároveň krajně škodlivý, neboť nevychovává kádry strany v duchu kritičnosti a odpovědnosti... v duchu ostražitelnosti a nesmiřitelného boje proti nedostatkům chybám a obtížím“.³¹⁹ Objevila se již kritika projevů „idealistického kultu osobnosti“ v některých textech, které nerespektovaly zásadu kolektivního vedení a prezentovaly dějiny dělnického hnutí a komunistické strany pouze jako příběh významných osobností. Článek také hovořil o překrucování metodologických pravidel marxisticko-leninského výkladu minulosti: „Projevují se tendence přistupovat k výkladu dějin strany s jednotlivými poučkami marxismu-leninismu a k nim pak vyhledávat historická fakta a příklady. Podobný způsob výkladu dějin KSČ je projevem hrubého dogmatismu, který vede k netvůrčímu zpracování dějin strany a zaměňuje její historii za povrchní a neplodné filosofování. Dějiny KSČ musí být vědeckým výkladem politiky strany, vycházejícím z rozboru objektivní situace a dokumentujícím jak právě v dané situaci strana tvůrčím způsobem

³¹⁸ *O stavu a úkolech historie Komunistické strany Československa*, *Nová mysl* 6/1955, s. 560–576.

³¹⁹ Tamtéž, s. 572.

*uplatňovala ideje marxismu-leninismu.*³²⁰ Nedostatečná teoretická vyspělost historiků měla dalekosáhlé následky. Teoretické a metodologické chyby se přenášely z oblasti vědy do oblasti stranické propagandy, která využívala produkci stranické historiografie jako výchozí materiál pro svou práci. Co na první pohled vypadalo jako chyba jednoho vědeckého pracovníka, mohlo mít vážné důsledky pro každodenní stranickou agitaci, tzn. pro politiku komunistické strany.

Zde byla kritika stranického dějepisectví pojata ještě jako poukázání na selhání důležité součásti „aktivní nadstavby“, jehož důsledkem bylo šíření „dogmatických“ názorů stranickými propagandisty. Odkaz na nezvládnutí marxisticko-leninské teorie a metodologie zároveň předjímal kritiky, které si straničtí historici měli vyslechnout o rok později. Ty však směřovaly již ke komplexnímu zpochybnění dosavadní historiografické praxe, a to především v novém oboru dějin KSČ a dělnického hnutí. Jejich základem již nebylo pouhé odsouzení „dogmatismu“ a poukázání na nedostatky v praktické činnosti stranické historiografie, nýbrž souhrn argumentů vycházejících ze závěrů XX. sjezdu KSSS.

3.1.2. Rok 1956 – XX. sjezd a „zvědečtění“

Druhá fáze kritiky stranického dějepisectví byla spojena s usneseními XX. sjezdu KSSS, který proběhl na konci února 1956. Chruščovova kritika stalinismu zasáhla také československý komunismus. KSČ musela vyjít vstříc novému směru komunistické politiky. Aktuální doktrína se opatrně vymezovala vůči největším politickým a ideologickým výstřelkům předchozích let. Československý rok 1956 přinesl velmi zdrženlivou destalinizaci, jelikož vedení KSČ neplývalo ochotou k hlasitému odsouzení stalinismu. Konalo spíše v rovině rétoriky, než konkrétních politických kroků systémového významu. Pominu-li společensky významné projevy destalinizačního úsilí jako byla vystoupení spisovatelů a studentů a zaměřím se pouze na oblast stranického dějepisectví, bylo i zde možné vysledovat podstatné posuny.

Také stranická historiografie prošla pod vlivem XX. sjezdu KSSS procesem nového promyšlení svého místa v politice KSČ. Výsledkem kritiky stranického dějepisectví bylo jeho definování jako vědeckého pomocníka stranické politiky. Debaty o badatelských výsledcích stranické historiografie a každodenním fungování její centrální instituce nakonec vedly k institucionální stabilizaci tohoto historiografického projektu a k nalezení jeho nové pozice

³²⁰ Tamtéž, s. 561.

na pomezí stranické propagandy a akademické historické vědy. Teprve v tomto období se stranické dějepisectví dokázalo ustavit jako skutečný výzkumný program v oboru nejnovějších dějin.

Opatrná kritika Ústavu dějin KSC a jeho produkce publikovaná roku 1955 byla pouze předejrou k faktickému zpochybnění dosavadní práce stranické historiografie, k němuž došlo nedlouho po XX. sjezdu. Červnové číslo *Nové mysli* přineslo materiály týkající se směřování výzkumu minulosti v situaci po vyhlášení nové politické linie mezinárodního komunismu. *Nová mysl* jednak otiskla výtah z úvodníku sovětského historického časopisu *Voprosy istorii* nazvaný *XX. sjezd KSSS a úkoly bádání v oblasti dějin strany*, který přinesl jakýsi návod na překonání „kultu osobnosti“ v historiografii dějin KSSS.³²¹ Text hovořil o nutnosti revidovat periodizaci použitou ve *Stručném kurzu dějin VKS(b)*, definovat stranickou historiografii jako součást obecných dějin a zařazovat poznatky o dějinách KSSS do širšího kontextu politického a ekonomického vývoje jednotlivých historických období. Vyrovnání s „dogmatismem“ a „kultem osobnosti“ článek charakterizoval jako postupné a hluboké přeorientování stranického dějepisectví cestou vědecké aplikace marxismu na historickou látku. Text se rozhodně vymezoval proti pokusům o radikální zásahy do způsobů historického psaní ve smyslu vyškrtávání citátů či ignorování některých dříve akcentovaných osobností. Přišel však s tématem „vědeckosti“. Tento termín označoval novou kvalitu, kterou je třeba vnést do práce stranických historiků. Jejím smyslem měla být cesta k „pravdivosti“, „hloubce“, tedy k dosažení vyšší úrovně historické tvorby cestou skutečně vědeckého použití marxisticko-leninské teorie: *„Přeorientovat práci historiků strany je třeba hluboce, organicky, promyšleně. Nelze si tento proces představovat jako ukvapenou kampaň. Mnohé otázky nemohou být řešeny najednou, nelze je řešit s pomocí ‚direktivních‘ statí. Jejich správné řešení může být jedině výsledkem kolektivního úsilí historiků, vážného vědeckého bádání, svobodné výměny názorů a tvořivých diskusí. Je třeba... skoncovat s dogmatismem a školometstvím a začít směle pracovat novým způsobem, překonávat všechny překážky stojící v cestě tvořivým vědeckým silám.“*³²² Stalinistická fáze výzkumu dějin KSSS byla obdobím nepružné a myšlenkově sterilní scholastiky, nyní přicházela éra pozvednutí oboru na úroveň opravdové vědy rodící se v živých diskuzích mezi odborníky.

Současně s prezentací sovětských závěrů přinesl časopis také ostrou kritiku československé historiografie sepsanou Kolomanem Gajanem, Josefem Mackem a Zdeňkem Šollem. Jednalo se částečně také o sebekritiku, vzhledem k tomu, že všichni tři autoři patřili mezi představitele

³²¹ *Naléhavé problémy historické vědy v SSSR*, *Nová mysl*, 6/1956, s. 610–614.

³²² Tamtéž, s. 614.

československého stalinistického dějepisectví. Článek nazvaný *K některým problémům naší historické vědy* se velmi otevřeně ohradil vůči dějepisecké praxi předchozích let.³²³ V historiografii byl „kult osobnosti“ „zejména vzhledem k vědecké práci jednou z forem, v níž se projevovalo opovrhování objektivní realitou, jejímž zkoumáním se zabývá věda, a nahrazování materialistické vědecké metody idealistickým subjektivismem... Projevil se v poklonování před autoritami, v papouškování citátů, v nedostatku myslitelské smělosti a tvůrčího novátorství“.³²⁴ Nejkřiklavějším projevem „kultu osobnosti“ v historiografii bylo bezmyšlenkovité užívání citátů tzv. klasiků marxismu-leninismu. Autoři mířili do vlastních řad, když napadli tezovitost historického psaní první poloviny 50. let: „Pro nás se však mnohdy změnila cesta vědecké práce v autostrádu se značkami od autority k autoritě. Pro these se hledala fakta, ilustrovala se ‚pravda‘ autorit, sávali se z nás malíři ikon, kteří jen štětečky obtahovali předem daný tvar.“³²⁵ Neopomněli zdůraznit, že zatímco v politicky málo významném oboru starších dějin byla zachována určitá odborná diskuze, v politicky aktuálním oboru nejnovějších dějin a dějin KSČ došlo k naprostému vymizení odborných polemik a tím pádem i k znemožnění svobodného bádání. Přestože uznali, že dějiny dělnické třídy jsou páteří nejnovějších národních dějin, vymezili se vůči snahám považovat dějiny strany a hnutí za samostatný obor se specifickými teoretickými a metodologickými pravidly. Naopak zdůraznili, že dějiny KSČ jsou součástí obecné historiografie a tudíž musí také respektovat její základní pravidla.

Skutečnou trefou do černého byla jejich problematizace propojení stranické vědy s politickou praxí. Poukázali na zjevné podřizování výzkumu nejnovějších dějin potřebám stranické agitace, projevující se aktualizacemi historické látky a výkladovým schematismem. Na příkladu vypuštění Urxovy kritiky Reimanových *Dějín KSČ*, údajně též kritické k praxi současného stranického dějepisectví, ze sborníku Urxových statí, ilustrovali neblahý trend ediční praxe, jehož východiskem bylo „obcházet vše, co by se mohlo třeba jen z povzdálí dotknout někoho z žijících veřejných osob“. A důsledky? „Jednak se tak pěstuje u mladých pracovníků obojetnictví a patolízalství k žijícím veličinám, jednak se tak plýtvá papírem, neboť takovéto publikace nemají cenu a kdo chce poznat skutečného Švermu či Urxe, musí jít opět do těžko přístupných pramenů.“³²⁶ V textu se také objevila kritika přehnané centralizace

³²³ GAJAN, Koloman – MACEK, Josef – ŠOLLE, Zdeněk: *K některým problémům naší historické vědy*, Nová mysl, 1956/6, s. 636–640.

³²⁴ Tamtéž, s. 636–637.

³²⁵ Tamtéž.

³²⁶ Tamtéž, s. 638.

historické vědy a zároveň požadavek posílit roli Historického ústavu ČSAV na úkor stranických pracovišť při organizaci práce historické vědy.

V podobném duchu kritizoval stranickou historiografii předchozích let také Vladimír Dubský v recenzi knihy Zdeňka Bradáče *Boj za bolševisaci KSČ v období dočasné stabilisace kapitalismu*.³²⁷ Na příkladu analýzy nedostatků jedné historiografické práce poukázal na obecné problémy psaní o dějinách KSČ. Největší chybou bylo dle Dubského vysvětlování vývoje komunistické strany prostřednictvím automatického přejímání závěrů dobových oficiálních stranických dokumentů. Dalším stupněm tohoto tvůrčího procesu byla zpětná aplikace těchto hodnocení. V takovém případě byla celá předchozí politická činnost určité osobnosti v jistém momentu obviněná např. z pravicového oportunistu posuzována jako protistranická či minimálně podezřelá. Dubský odsoudil také snahu líčit chyby a úchyly v politice KSČ jako záležitost jednotlivých „zrádců“ a ne jako komplexní procesy vycházející z širších společenských a politických podmínek. Kritiku Bradáčovy knihy vztáhl na celou historiografii dějin KSČ a dělnického hnutí. Budoucnost oboru spatřoval v kritickém a nezjednodušujícím přístupu k tématice, jenž je podmínkou úspěšné stranické historiografie: „V práci na dějinách strany... nelze vycházet z předem definitivně stanovených schemat a thesí. Jako v každé skutečně vědecké historické práci je i zde nutno usilovat o to, aby obraz dějinného vývoje strany byl zachycen v celé složitosti a úplnosti, včetně všech dočasných omylů, tápání a dílčích neúspěchů.“³²⁸ Jen takový přístup k dějinám komunistické strany a dělnického hnutí mohl dle Dubského zajistit, že stranické dějepisectví splní svůj nejdůležitější úkol, jímž bylo pomáhat praktické politické činnosti KSČ a obecně rozvoji společnosti prostřednictvím předkládání názorných historických poučení.

Kritika rané fáze stranického dějepisectví vyústila ve formulování nového přístupu ke studiu dějin KSČ. Stranická historiografii absorbovala některé prvky kritiky, rozhodně se však nedá hovořit o přechodu na revizionistické či alespoň proto-revizionistické pozice. Přijetím některých výhrad vůči své předchozí praxi přijala za svůj étos „zvědečtění“ a tím otupila ostří kritických výpadů. Došlo tak k novému definování stranické historiografie cestou nalezení jakési třetí cesty mezi stalinským mobilizačním psáním a přístupem, jenž by vedl k plné integraci stranické historické vědy do akademické historiografie.

³²⁷ DUBSKÝ, Vladimír: *K otázce vědeckého zpracování vývoje KSČ v letech 1921–1925*, Československý časopis historický 5/1957, s. 549–555. Kritizovanou Bradáčovu knihu srov. BRADÁČ, Zdeněk: *Boj za bolševisaci KSČ v období dočasné stabilisace kapitalismu I. 1924–1925*. SNPL, Praha 1955.

³²⁸ Tamtéž, s. 555.

Příkladem takového přístupu byl programový text Pavla Reimana *Za dokonalé uplatnění historického materialismu v dějinách Komunistické strany Československa* z března 1957.³²⁹ Reiman přiznal řadu pochybení historiografie dějin KSČ v předchozím období, která vyplynula z ideologického „dogmatismu“. Hovořil o „falešném pochopení aktualizace historické vědy“ jako zdroji „dogmatické vulgarizace“ marxismu. Jako příklady uváděl knihu Karla Bartoška a Karla Pichlíka o sociálních demokratech na Plzeňsku nebo sborníky dokumentů o T. G. Masarykovi. Také konstatoval neschopnost řady pracovníků v oblasti stranických dějin správně nakládat s historickými fakty. Buď docházelo k jejich „překrucování“, nebo nebyli jednotliví autoři schopni využít metodologie dialektického a historického materialismu k formulování zásadních zobecnění historického vývoje. Většinou zůstali u mechanického aplikování jednotlivých pouček. Reiman spatřoval problém „dogmatismu“ jak v neúctě k faktům a pramenům, tak v nedostatečném osvojení marxisticko-leninské teorie. Proto uvízlo studium dějin strany a hnutí v předchozích letech v půli cesty. Vznikl zvláštní hybrid zasazující obecné poučky marxismu-leninismu do tradiční pozitivistické metodologie. Reiman napsal: „*Nikam bychom nedošli, kdybychom se v boji proti dogmatismu vraceli k posicím pozitivismu... Marxistická metoda nevyžaduje tedy jenom co nejúplnější shromáždění faktů, nýbrž také jejich třídění, rozlišování podstatných a nepodstatných, pronikání k jejich vnitřní souvislosti, která často neleží na povrchu, nýbrž musí být objevena hlubokým rozbořením... Úkolem marxistické historiografie je především objevit zákonitosti historického vývoje-ovšem na základě studia faktů, nikoliv spekulativně.*“³³⁰ Za hlavní nedostatky stranické historiografie považoval nedostatečné osvojení marxisticko-leninské teorie, nízkou úroveň konkrétní aplikace dialektické a materialistické metodologie, jednostranný výklad historické faktografie a malou schopnost zobecňovat historické zkušenosti dělnické třídy a jejích politických reprezentantů.

Reiman se pokusil vyvrátit dvě důležité výtky, které zazněly na adresu stranické historiografie. Tou první byla kritika snah o ustavení stranického dějepisectví jako samostatného oboru mimo tradiční strukturu historické vědy. Reiman spatřoval úzké propojení mezi obecnými dějinami a dějinami KSČ, zároveň však dodal, že „*dějiny strany mají ve vývoji marxisticko-leninské ideologie své zvláštní poslání, svou zvláštní náplň.*“³³¹ Výzkum dějin komunistické strany označil za významnou součást marxisticko-leninské teorie, umožňující její rozvoj a šíření. Nejen, že stranická historiografie mapuje vývoj strany, ale zabývá se také

³²⁹ REIMAN, Pavel: *Za důsledné uplatnění historického materialismu v dějinách Komunistické strany Československa*, Nová mysl 3/1957, s. 233–247.

³³⁰ Tamtéž, s. 239–240.

³³¹ Tamtéž, s. 244.

důležitými otázkami stranické politiky, které mají zcela aktuální rozměr. Proto nebylo možné tvrdit, že výzkum dějin KSČ a dělnického hnutí by byl pouhou součástí běžné historiografie. Dle Reimana měl specifické postavení, ačkoliv např. v oblasti základních historiografických metod neexistovaly nějaké zásadní rozdíly.

Druhým terčem kritiky byla činnost stranických historiků v rámci stranické propagandy. V této otázce Reiman modifikoval dřívější stalinskou tezi o historiografii jako součásti politiky revoluční strany. Vztah stranické historiografie a propagandy vykládal jako interakci dvou složek jednoho politicko-vědeckého celku: „*Mezi marxistickou vědou a propagandou neexistují žádné přesně vymezené hranice. Propaganda revoluční strany dělnické třídy je založena na vědeckém poznání vývoje společnosti a propagandu, která nemá vědecký základ, proto také nelze nazývat marxistickou. Prozkoumání zákonitostí objektivního vývoje, zobecňování zkušeností třídního boje je ovšem vědecký úkol. Rozpracování dějin strany není možné bez usilovné vědecké práce... Je však vlastností marxistů-komunistů, že nepohlížejí na vědu jako na záležitost úzkého kruhu vyvolenců, kteří pěstují vědu odloučeně od světa ve svých kabinetech, zatím co kolem nich probíhá velký zápas za budování nové společnosti; vlastností komunistů, kteří jsou skutečnými vědci, je to, že své poznatky čerpají z praxe... a že výsledky své vědecké činnosti zase předávají... masám, národům, kterým slouží. Postavit hráz mezi propagandu a vědu – toť postup, který nemá nic společného s marxismem-leninismem.*“³³²

Nadále požadoval úzké sepětí historiografie s praktickou politikou. Důraz na vědeckou stránku byl však novinkou. Lze jej považovat za doklad změněného pohledu na roli stranické historiografie. Neměla být bezprostředním účastníkem propagandistických kampaní prvních let revoluce, nýbrž součástí vědeckého zázemí nové a kvalitativně vyšší fáze budování socialismu. Proto také Reiman požadoval, aby se historici zaměřili na analýzu těch nejsoučasnejších dějin, tedy období po roce 1945, respektive 1948. Jelikož měla revoluce za sebou svou první fázi, kdy šlo o dobytí moci a porážení nepřátel, mohla se nyní zaměřit na všestranné budování moderní socialistické společnosti opřené o poznatky rozličných vědních oborů. Stranická historiografie byla chápána jako angažovaná společenská věda, která měla analyzovat stranickou politiku v minulosti a tak přispívat k dokonalejšímu fungování komunistické strany.

Aktuální tudíž zůstala otázka stranickosti ve vědě. Bylo třeba ji formulovat tak, aby obstála před kritikou „dogmatismu“ a přehmatů doby „kultu osobnosti“. Lpění na stranickosti zároveň tvořilo protiváhu radikálnější kritice stranické historiografie, která mohla vést až k delegitimizaci tohoto dějepisického projektu. Hrozilo, že kritika „dogmatismu“ přeroste do

³³² Tamtéž, s. 246.

revizionistických pokusů, což by se v historiografii mohlo projevit rehabilitací tzv. buržoazní historické vědy, konkrétně pozitivismu a objektivismu. Stranická historiografie měla prokličkovat mezi nástrahami „dogmatismu“ a revizionismu prostřednictvím upevnění své stranickosti. Jan Pachta ji charakterizoval jako bojovnou stranickou vědu, která „odpovídá zájmům dělnické třídy a všech pracujících“.³³³ Zároveň s odkazem na Lenina učinil ze stranickosti kritérium vědeckosti, pravdivosti a objektivitu poznání, když napsal: „Marxistický historik, stojící na stanovisku dělnické třídy, která představuje vývoj vpřed, zaujímá vědecké stanovisko, které je v souladu s objektivní skutečností... Buržoazní věda nemůže pravdivě a objektivně zobrazit dějiny, neboť by musela přiznat, že objektivní průběh historického vývoje vede neúprosně k zániku kapitalismu a k vítězství komunismu.“³³⁴

Jak se vyvinul pohled stranických historiků na psaní dějin během následujících několika let, ukazují některá jejich vystoupení na III. sjezdu československých historiků konaném v září 1959. Jedním z témat sjezdových vystoupení bylo hledání ideální rovnováhy mezi vědeckostí a politickou angažovaností historika a jeho práce. Právě nepoměr mezi těmito veličinami mohl zapříčinit sklouznutí na pozice revizionismu či naopak „dogmatismu“ a „levého sektářství“. Zdeněk Bradáč ve svém shrnutí sjezdu historiků hovořil o rozmachu historické vědy po roce 1956, který však provázely některé negativní jevy znejasňující úlohu historiografie v rozvíjející se socialistické společnosti. Měl na mysli především tendenci k přehlížení politických úkolů dějepiscectví: „Snaha po co nejhlubším proniknutí do jednotlivých úseků historie vedle nejednoho z vědeckých pracovníků k tomu, že se z jeho zorného pole začala ztrácet společenská úloha historické vědy v socialistické společnosti. Na řadě pracovišť se projevilo odtržení vědecké a pedagogické práce od praxe socialistické výstavby, sklony k pěstování ‚historie pro historii‘. Uvedené sklony, spojené nezřídka s nekritickým obdivem k ‚odbornosti‘, k technické a řemeslné ‚dokonalosti‘ buržoazní historiografie, staly se živnou půdou působení ideologických přežitků kapitalistické minulosti na tomto poli.“³³⁵ Úkolem historiografie mělo být dosažení „co nejtěsnějšího spojení společenských věd s praxí socialistické výstavby“, šlo o to „rozvinout jejich uvědomovací a výchovné působení při uskutečňování kulturní revoluce“.³³⁶ Bradáč se zároveň pokusil charakterizovat podstatu historikovy odborné činnosti v době završování socialistického budování: „Zobrazení minulosti není konečným a definitivním cílem jeho práce. Jeho

³³³ PACHTA, Jan: *Důsledněji uplatňovat leninskou zásadu stranickosti v naší historické vědě*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1957, s. 11.

³³⁴ Tamtéž, s. 12.

³³⁵ BRADÁČ, Zdeněk: *Po III. sjezdu čs. historiků*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 4.

³³⁶ Tamtéž.

*povinností je jít dál, dospět k objasnění toho, čím minulost mluví k dnešku a zítřku, k současnému boji pokrokových sil u nás i v mezinárodním měřítku.*³³⁷ Shrnul tak poselství III. sjezdu československých historiků, na němž zástupci stranické historiografie pojmenovali své dvě úzce propojené priority – udržení pevného spojení historiografie s politikou a posílení výzkumu nejnovějších dějin.

Sám Bradáč na sjezdu prohlásil, že hlavním úkolem historiografie je „*sloužit pravdou o minulosti současnému i budoucímu boji za společenský pokrok*“.³³⁸ Jindřich Veselý pak tuto funkci vyžadoval především u historiografie nejnovějších dějin, která tím, že mapuje stále aktuální otázky nedávné minulosti, výrazně zasahuje do završující se kulturní revoluce. Z této skutečnosti vyvozoval, že „*historická práce v naší zemi není jen věcí zákoutí pracoven, nýbrž je součástí našeho celkového rušného života a má pro něj velký význam. Pracujeme v době, kdy se veliké historické věci tvoří u nás i v celém světě*“.³³⁹

S definicí zásad historikovy práce přišel také Jaroslav Kladiva, jenž vyslovil několik velmi důležitých tezí, které lze chápat jako shrnutí dobového pohledu na úkoly historiografie, především ve vztahu k politice KSČ.³⁴⁰ Marxisticko-leninskou historiografii charakterizoval jako vědu, jejímž úkolem je kromě poznávání světa také jeho přetváření. Právě přetváření světa označil za hlavní smysl veškeré lidské činnosti a tudíž také historické vědy. Kladiva také vysvětloval, jakým způsobem má být historik jako vědec zapojen do politiky: „*Otázku sepětí historiků s politickou prací je nutno chápat v tom smyslu, že historik pracující v nejnovějších dějinách měl by být dobře obeznámen se současnou problematikou své doby, měl by se aktivně podílet na politickém dění... a zvláště by měl být zapojen do organizační a politické činnosti vlastního oboru. Není to myšleno jen z hlediska občanské a stranické povinnosti, ale i z hlediska prospěchu pro rozvoj historické vědy samé.*“³⁴¹ Z úzkého propojení politiky a historiografie vycházela také kritéria, jimiž se měla hodnotit úspěšnost dějepiscectví. Na prvním místě měla být nikoliv kvantita historiografické produkce, nýbrž míra zapojení historické vědy do společenského dění ve prospěch budování socialismu. Kladiva v této souvislosti historiky vyzýval k tomu, aby kladli ve svých textech větší důraz na propojení minulosti se současností. V tomto smyslu také varoval před přílišným bazírováním historiků na množství použitých materiálů a faktografií. Volal po vystoupení proti

³³⁷ Tamtéž, s. 6–7.

³³⁸ BRADÁČ, Zdeněk: *O významu studia nejnovějších dějin*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 75.

³³⁹ VESELÝ, Jindřich: *Historická úloha dělnické třídy v dějinách Československa (Výtah z referátu na III. sjezdu čs. historiků)*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 63.

³⁴⁰ KLADIVA, Jaroslav: *K problematice práce historiků v nejnovějších dějinách (Výtah z úvodního referátu ve III. sekci)*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 92–96.

³⁴¹ Tamtéž, s. 93–94.

„faktografickému kultu, který je pochybně ztotožňován s historickou odborností“.³⁴² Podmínkou odbornosti měla být primárně znalost a využití marxistické teorie. Kvalitu historické práce kromě heuristické stránky určovala také úroveň teoretických, zobecňujících závěrů.

V podobném duchu na sjezdu hovořil také Jan Pachta, který navázal na svůj dva roky starý článek o vztahu stranickosti a vědeckosti. Kritizoval jisté vývojové tendence v historiografii po roce 1956. Vadil mu rovněž příliš akademický styl psaní některých historiků. Zdůrazňoval, že historiografický text musí být vzhledem k svému společenskému významu napsán tak, aby byl srozumitelný co největšímu počtu čtenářů. S tím souvisela také Pachtova kritika historiků, kteří nejen, že píšou akademickým stylem, ale stejným způsobem také přemýšlí o své práci. Vadilo mu, že si řada historiků odmítá uvědomit společenský rozměr historiografie. Pachta konkrétně poznamenal: „*Tito historikové jsou totiž při své práci ovládáni jakousi vnější představou odbornosti a vědeckosti, kterou se jediné chtějí řídit, a zapomínají na to, jaký vztah vlastně má jejich práce k potřebám doby a má-li nějakou teoretickou či praktickou hodnotu pro naši společnost. Jsou přesvědčeni, že sama subjektivní snaha o vědecké poznání již zaručuje skutečnou pravdivost tohoto poznání*“³⁴³ A opět zopakoval tezi, kterou použil již ve svém starším článku: Působit historiografickým textem za socialismus a ve prospěch vítězství dělnické třídy, tedy nejpokrokovější společenské vrstvy, není známkou politického konjunkturalismu, nýbrž skutečně vědeckým postupem shodujícím se s objektivní pravdou.

Citovaná vystoupení na III. sjezdu československých historiků ukázala, jak se vyvinulo chápání úlohy historiografie po první vlně destalinizace. Z příspěvků stranických historiků bylo zřejmé, že hájili svou pozici jako ideální střední cestu mezi překonaným propagandistickým pojetím a lákavým, avšak politicky bezzubým, návratem k čisté faktografii. Druhou jmenovanou možnost považovali za revizionistický regres směrem k odmítané buržoazní historiografii.

Kritika politické a ideologické praxe vrcholného stalinismu, kterou přinesl rok 1956, se zaměřila také na stranickou historiografii. Výtky zpochybňující její odbornost a v podstatě i smysl existence, dokázalo stranické dějepisectví transformovat v součást své nové identity. Tím se mu podařilo otupit ostří kritiky. Z nového historiografického projektu zapojeného do mobilizačních kampaní vrcholného stalinismu se pomalu stal institucionálně i diskurzivně pevně ukotvený výzkumný program.

³⁴² Tamtéž, s. 96.

³⁴³ PACHTA, Jan: *Příspěvek Jana Pachty*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 103–104.

3.1.3. Počátky destalinizace v Ústavu dějin KSČ

XX. sjezd KSSS nevyvolal pouze diskuze o změně přístupu k psaní o minulosti. Veřejná kritika stranické historiografie, která zazněla v letech 1956 a 1957, nebyla jediným projevem destalinizačních tendencí. Pohled dovnitř Ústavu dějin KSČ napoví, že také v samém centru stranické historiografie rostla během let stalinismu nespokojenost. Doposud skrývané napětí vyplulo na povrch během členských schůzí ústavní stranické organizace, které navazovaly na zasedání ÚV KSČ z 29. - 30. března 1956. Na zasedání ústředního výboru vystoupil Antonín Novotný s referátem, který československému prostředí velmi opatrně představil závěry XX. sjezdu.³⁴⁴ V nižších stranických organizacích značně zapůsobil a na jeho bázi se rozběhla mnohdy nečekaně otevřená diskuze. Muriel Blaive hovoří dokonce o „vlně emocí“ a „senzaci“, která vycházela z interpretace referátu jako přiznání kolektivní odpovědnosti stranického vedení za pěstování Gottwaldova „kultu osobnosti“.³⁴⁵

Pracovníci ústavu se scházeli na stranických schůzích, na nichž hovořili o tomto vystoupení. Diskuze pokračovala až do listopadu 1956. Pohled do dochovaných zápisů z těchto setkání ukazuje, že se debaty od základních problémů stranické politiky poměrně rychle stáčely k interním, často personálním problémům stranické historiografie a její hlavní instituce.³⁴⁶ Diskutující se zamýšleli nad čerstvě zveřejněnými informacemi o prohřešcích stalinismu, poukazovali na autoritářské výstřelky, s nimiž se setkali ve svém bezprostředním profesním okolí a nezřídka hovořili o vlastních pochybeních. Z kritiky stranické politiky předchozích let často přešli v poukazování na konkrétní každodenní problémy ústavu a oboru. Na dvou podzimních schůzích se již vedla diskuze výhradně o vnitřních záležitostech Ústavu dějin KSČ. Diskuze, která začala u obecných politických témat, otevřela prostor pro vyjádření kritických připomínek vůči fungování ústavu během prvních let jeho existence. Přišla řada také na osobní záležitosti a veřejné probírání dosud neřešených sporů uvnitř ústavu.

Možnost diskutovat o Novotného referátu jakoby odbourala zábrany, které zadržovaly nahromaděné pochybnosti o situaci v KSČ a československé společnosti. Diskutující jednak

³⁴⁴ Novotného referát nazvaný *XX. sjezd KSSS a závěra vyplývající pro práci naší strany* přednesený na zasedání ÚV KSČ konaném 29. – 30. března 1956 srov. NA, f. ÚV KSČ, zasedání ústředního výboru KSČ 1945–1962, sv. 44–45, a.j. 49. Text referátu srov. taktéž NA, f. ÚV KSČ, politické byro 1954–1962, sv. 91, a. j. 109, bod 1 a 2. K analýze Novotného referátu srov. BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 61–68.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 67. Blaive vysvětluje účinek projevu následovně: „*Silný dojem, který v účastnících Novotného projev vyvolal, nesvědčí tedy o jeho odvážnosti, ale o ultrastalinické atmosféře, která v nitru KSČ stále vládla. To, že dost nesmělý projev Novotného vyvolal takovou senzaci ve chvíli, kdy se v Polsku a Maďarsku už dávno říkaly věci mnohem radikálnější, svědčí o rozdílných obavách z destalinizace v této zemi.*“

³⁴⁶ Veškeré materiály ze schůzí včetně přijatých usnesení, z nichž budu citovat v následující pasáži se nachází v NA, fond ÚD KSČ, a.j. 1015, k. 140. Jedná se o zápisy ze schůzí konaných 27. dubna a 10. května 1956. Debata začala již na schůzi konané 20. dubna, zápis z ní se však nedochoval. Podobná témata se diskutovala také na schůzích konaných 26. a 30. listopadu téhož roku.

vyjádřili nespokojenost s referátem a kritizovali jeho nekonkrétnost: „*Materiál neuspokojuje v tom, že neukazuje na to, jaké nedostatky byly u nás. Je neadresný, nezdá se mi být upřímný.*“ Také poukazovali na to, že text nehovořil o konkrétní zodpovědnosti za vývoj předchozích let: „*V referátu s. Novotného se vyzývá ke kritice a sebekritice ve straně, že je třeba nastoupit kritiku shora, ale to už se mělo v referátu projevit konkrétně. V kritice ÚV by se mělo říci, kdo u nás byl aktivním nositelem kultu osobnosti.*“ Zazněly požadavky volající po odhalení skutečných viníků: „*Chtěli bychom vědět, jak to ve vedení strany vypadalo, kdo za co odpovídal, v čí rukou byla bezpečnost.*“ Podobně se vyjádřila také jiná diskutující: „*Čekala jsem, že ve zprávě ze zasedání ÚV se objeví kritika aparátu a nic.*“ Dalším objektem kritiky byla neochota stranického vedení informovat o probíhajících změnách v KSČ: „*Když pomyslíme, že ‚Svobodná Evropa‘ 2 hodiny po zasedání ÚV měla zprávu o odvolání Čepičky, je informace, kterou jsme obdrželi my, úplně formální. Sebekritika ÚV byla nedostačující. Lidé čekají na odpověď, říkají, nám nestačí hodit napospas Čepičku, nám jde o celý obrat v práci strany.*“

Od kritiky průběhu posledního zasedání ústředního výboru byl již jen krok k prohlášením zpochybňujícím politiku praktikovanou KSČ během několika posledních let. Účastníci schůzí vyjadřovali svou nespokojenost s poměry panujícími v komunistické straně:

„*Kult osobnosti rozrostl se do hloubky a projevil se v diktátorském řízení práce.*“ Diskutující trápila především neexistence jakékoliv vnitrostranické diskuze: „*Každý hlas, který se zvedl ke kritice, byl umlčován, zařazován do jakési frakce.*“ S tím souviselo také odsouzení „tajnůstkaření“, tedy zamlčování důležitých informací vedoucí k izolaci komunistické strany od společnosti. Z diskuzí jednoznačně vyznívá obava z vystavení bariéry mezi KSČ a širokou veřejností: „*Jestliže se nenaučíme říkat lidem pravdu, nezískáme plnou důvěru mas.*“ Neochota informovat veřejnost nebyla vykládána jako praktika typická pro éru „kultu osobnosti“, nýbrž jako zcela aktuální problém. O tom hovořil např. diskutující upozorňující na velmi omezené zpravodajství v československém tisku: „*Ani dnes se nestraničským masám neřekne na př. kdo byl rehabilitován, vždyť lid má právo se tyto věci dozvědět, má právo kontrolovat volené orgány. Rudé právo píše, že lid nám věří, ale není to tak úplně... Tisk západních listů píše více.*“ Jedna z pracovnic ústavu otevřeně hovořila o své zkušenosti s úmyslným dezinformováním řadových členů KSČ: „*Odtrženost mas od vedení byla zaviněna neinformovaností... Ve své praxi jako propagandista jsem se setkala přímo s pokyny, že máme školit povinnosti a ne práva členů*“ Dalším zdrojem nespokojenosti a otřesení se staly informace o politických procesech a nezákonné činnosti bezpečnostních složek. Také zde se podle účastníků schůzí nedostávalo informací: „*Bylo by třeba informovat*

veřejnost, kdo dával příkazy k procesům. Svádí se to jednou na bezpečnost, po druhé zas na ÚV.“

Z díky jednotlivých diskuzních příspěvků však lze vyčíst spíše překvapení nad zjištěními o nedávných událostech a z něj vycházející pocit zmatení. Výstižně jej dokumentuje následující výrok: *„Dozvídáme se, že byla vykonstruována obvinění, ale mnoho soudruhů si klade otázku, ale co potom nebylo vykonstruováno.“* Spolu s otázkou stalinistických represí se vynořil problém činnosti hypertrofovaných bezpečnostních složek. Jedna z účastnic schůzí otevřela toto téma přímo ve vztahu k prostředí, v němž se pohybovala: *„Povídá se, že bezpečnost dostala pokyn, aby sledovala inteligenci, jak se chová. Nepůsobí to dobře, protože jsou obavy, že řekneme svůj názor, že z toho budou vyvozeny důsledky... Žádám, aby výbor organizace zjistil, co je na tom pravdy, že tajní sledují inteligenci.“* Zazněly také projevy údivu nad rozsahem represálií a požadavek jejich co nejrychlejšího objasnění. Někteří diskutující hovořili rovněž o vlastních selháních či alespoň zmiňovali svou nevědomost o skutečném stavu věcí. Záznamy ze schůzí rovněž naznačují, že shromáždění měla velmi bouřlivý průběh.

Kritika projevů stalinismu a požadavek práva na kritiku a objasnění vývoje předcházejících let však byly pouze jednou rovinou diskuze. Kritický potenciál stranických funkcionářů, probuzený „odhalením kultu osobnosti“, se téměř okamžitě přeorientoval z obecně politických témat na záležitosti spojené s chodem Ústavu dějin KSČ a činností stranické historiografie. Již na schůzích v dubnu a květnu se někteří diskutující dosti nesmlouvavě vyjadřovali o poměrech v ústavu. Řada výtek mířila F. D. Póra. Vinily jej z podezíravosti a celkově podivných praktik, jež měly být projevem „kultu osobnosti“ v instituci. Konkrétně se jednalo např. o situaci v archivu, jak předestřela jedna diskutující: *„I v ústavu byla situace taková, že jsem měla strach projevovat své názory a ověřovat si některé otázky. Potvrzují slova s. Hauserové, že jsme byli umlčováni. My v archivu jsme měli jistě chyby, ale místo vysvětlení jsme byli označeni za frakci, byla nám vyslovena nedůvěra ve stranické práci. V čele stál s. Pór, vyhrožoval, dával najevo, že je možno člověka vyhodit... Jinak vystupuji doma, jinak v ústavu. Zde se bojím říci svůj názor a bála jsem se zde některých soudruhů.“* Podivnou atmosféru v ústavu potvrzoval také další ze zaměstnanců: *„Přišel jsem do ústavu plný elánu a nadšení, myslel jsem, že se setkám s lidmi vyspělými. Poznal jsem, že jsou tu lidé velmi vystrašení, bojí se mluvit.“* Osobní vztahy a personální politika vedení tvořily jedno z hlavních témat podzimních schůzí. Zde se nejostřeji vyjádřil Gustav Bareš, když prohlásil, že *„politickou výchovu nahrazujeme administrativními metodami, někdy i donašečstvím, denunciací“* a ukázal také na hlavního viníka takových poměrů: *„S. Pór používá metody, které*

nejsou slučitelné s metodami stranické práce“. Tato obvinění přerostla ve spor s F. D. Pórem, který vyústil v ustavení zvláštní komise. Ta Barešem vznesená obvinění vesměs odmítla a jeho kritiku označila za přehnanou a příliš osobní. Také poukázala na Barešovu údajnou přecitlivělost. Zároveň však uznala, že se Pór dopustil různých přehmatů a choval se nespravedlivě k některým zaměstnancům.

Kromě personálních záležitostí³⁴⁷ a kritických poznámek ke každodennímu provozu ústavu³⁴⁸ se diskutující vyjadřovali také k činnosti stranického dějepisectví. V centru zájmu byly především problémy spojené s nastoupením cesty ke „zvědečtění“ stranické historiografie. Objevila se tradiční témata kritiky týkající se cenzury vydávaných historických dokumentů či otrockého opakování citátů z kanonických děl stalinismu a spisů významných komunistických politiků. Projevem „kultu osobnosti“ v historiografické tvorbě mělo být označení Gottwalda a Stalina za tzv. klasiky marxismu-leninismu a názor, že Gottwaldovy spisy jsou hlavním pramenem pro psaní dějin KSČ. Zazněl požadavek urychlené reorganizace ústavu. Téma „zvědečtění“ figurovalo v řadě diskusních příspěvků. Dokonce se objevil názor, že teprve po transformaci ústavu ve vědecké pracoviště se podaří do něj dostat kvalifikované pracovníky.

Zpráva komise, která prošetřovala spor mezi Barešem a Pórem, naznačuje, že přes zdánlivě jednohlasné volání po „zvědečtění“ neexistovala shoda nad obsahem tohoto značně neurčitěho pojmu. Komise konstatovala, že v ústavu trvá spor o způsob, jak dosáhnout jeho transformace: *„První názor, ve kterém někteří soudruzi vědeckost práce ÚD KSČ značně přehání, staví přehnané požadavky na čas pro vlastní studium a nedoceňují dříve vykonanou práci ústavu. Tyto názory vyplývají z nepochopení funkce ÚD KSČ a jeho úlohy při současných úkolech celé strany. Je zde druhý názor, který současně s otázkou zvědečtění práce správně neopomíjí tu skutečnost, že se ÚD KSČ musí nadále více podílet na práci strany, především na propagandistickém úseku. Bojuje současně proti nadsazeným požadavkům na studium na úkor ostatní práce.“* Zde nejspíše byly kořeny sporu o pojetí stranické vědy, který se v dalších letech stále prohluboval. Vycházel především z nejasností ohledně vztahu stranické historiografie a propagandy.

Rok 1956 proběhl v centrální stranické historiografické instituci ve znamení mnohdy velmi vyostřených diskuzí. Začaly u projednávání Novotného referátu o „kultu osobnosti“.

³⁴⁷ Objevila se také kritika nepotismu při přijímání zaměstnanců. Jedna z pracovníků měla být do ústavu přijata na základě toho, že byla sestrou „vedoucího tajemníka“.

³⁴⁸ Příkladem může být tato poznámka jedné z diskutujících: *„Dále je třeba, abychom se podívali na některé nedostatky u nás, např. na využívání auta. Myslím, že s. Papež by mohl nejlépe říci cosi o tom, že by se uplatnil na něm červený kříž, neboť nejvíce cest snad bylo naježděno do Sanopsu.“*

Účastníci schůzí se kritizovali politiku strany v předcházejících letech a věnovali pozornost také represáliím a roli bezpečnostních složek. Zároveň hovořili o dalším směřování stranické historiografie. O náplni diskuzí vypovídá např. také rezoluce závodní organizace KSČ v ústavu z 29. května 1956, která shrnovala projednávání Novotného referátu a s ním související usnesení ÚV KSČ. V ústavu odhlasovali požadavek větší kritiky a sebekritiky, rezoluce hovořila o potřebě rozvinutí a usměrnění „vyjasňovacího procesu“ ve straně. Vznášela také požadavek většího informování členů strany a řadových pracovníků jejího aparátu. Přijaté usnesení také zmínilo nutnost omezení tzv. byrokratismu, s čímž spojovalo požadavek větší decentralizace řízení. Padla zmínka také o „boji“ za dodržování „socialistické zákonnosti“.

Podstatná část rezoluce se však zaměřila přímo na tu oblast stranické politiky, v níž hrál významnou úlohu právě Ústav dějin KSČ. Jednak hovořila o potřebě zkvalitnění propagandistické činnosti tak, aby nelíčila pouze úspěchy a mohla posilovat spojení KSČ s nestrany namísto toho, aby vytvářela těžko překonatelné bariéry. Přímo ústavu se týkal požadavek zlepšení teoretické a vědecké práce prostřednictvím větší kooperace vědeckých institucí a pracovišť aparátu ÚV KSČ. Závodní organizace ústavu také požadovala okamžité zpřístupnění potřebného archivního a statistického materiálu. Přímo stranické historiografie se týkal závěrečný bod rezoluce o významu vědecké práce „*směřující k správnému marx-leninskému výkladu historických zkušeností naší dělnické třídy*“. Prioritou Ústavu dějin KSČ se mělo stát úsilí o jeho přeměnu ve „*skutečnou vědeckou instituci a překonání mnohdy administrativního, nevědeckého přístupu k vědecké práci*“. Usnesení konstatovalo, že závodní organizace vítá kritiku a sebekritiku vedení ústavu a návrh na reorganizaci instituce vzešlý z diskuzí mezi jejími pracovníky. Rezoluce jakoby chtěla vzbudit dojem, že si zaměstnanci ústavu během dubna a května 1956 vše vyříkali, kriticky zhodnotili předchozí období a dohodli se na dalším směřování instituce.

V průběhu jara a léta 1956 si řadoví zaměstnanci ústavu očividně osvojili nový způsob vnitrostranické diskuze. Poměrně otevřené hovory o politice KSČ a dalším vývoji stranického dějepisectví následně přenesli na více osobní rovinu. Záznamy z listopadových schůzí naznačují, že obecná kritika stalinismu a „nedostatků“ v práci ústavu otevřela stavidla nahromaděné nespokojenosti. Ta však kritický potenciál diskutujících směřovala nikoliv k dalšímu prohloubení obecně politických destalinizačních požadavků, nýbrž dovnitř instituce a oboru. Listopadové diskuze tudíž řešily především osobní křivdy. V jejich průběhu došlo zejména k prvním osobním účtováním se stalinismem, nikoliv k vznášení radikálnějších požadavků na stranické vedení.

Odsouhlasené teze o nutnosti „zvědečtění“ instituce zahájily proces její reorganizace, který proběhl v následujících letech. Dochované záznamy ze schůzí stranické organizace také ukazují, že mezi pracovníky v oblasti stranického dějepisectví panoval značně kritický postoj k politice KSČ v předcházejících letech. Vzhledem k panující shodě nad nutností dalšího prohloubení budování socialismu a z něj vyplývajícího harmonického vývoje společnosti, však místo v revizionistickou konfrontaci se stranickým vedením vyústil pouze k formulaci kompromisního programu „zvědečtění“ stranické vědy.

3.1.4. Závěrečné shrnutí

Již v polovině 50. let se začaly objevovat kritické hlasy na adresu stranického dějepisectví. S otevřenou kritikou vystoupili někteří historici z okruhu ČSAV v roce 1956. Jejich výtky směřovaly především vůči ediční politice Ústavu dějin KSČ a způsobu psaní stranických historiků. Hovořili o nadužívání citátů z tzv. klasiků marxismu-leninismu a omezené pramenné základně výzkumu. Vymezili se také vůči snahám o konstituování dějin KSČ a dělnického hnutí jako samostatného oboru. Stranické dějepisectví reagovalo nikoliv odmítnutím kritiky, nýbrž uznáním některých jejích bodů. Prostřednictvím programu „zvědečtění“ stranické historické vědy se stranickým historikům podařilo přisvojit si kritický étos roku 1956 a neutralizovat trend směřující k naprosté diskreditaci stranické historiografie. První fáze destalinizace tak paradoxně upevnila postavení stranického dějepisectví.

Rok 1956 přinesl kritickou diskusi také uvnitř stranické historiografie. Zápisy ze schůzí závodní organizace KSČ v Ústavu dějin KSČ poskytují vhled do této někdy velmi ostré výměny názorů. Vývoj vnitřní diskuze byl takový, že prvotně akcentovaná témata stranické politiky, např. stalinistických represálií, byla diskutujícími postupně opouštěna. Nalezený kritický potenciál čím dál více směřovali dovnitř ústavu a oboru. Řešili nepříjemné osobní spory, organizaci práce a pokoušeli se nově definovat obor stranické historiografie. Lze říci, že tyto vzrušené debaty pomohly etablovat poststalinistickou formu stranické historiografie. Výsledný konsenzus charakterizovaný heslem „zvědečtění“ položil základ stabilitě oboru v druhé polovině 50. let. Zároveň lze v debatách vysledovat počátek roztržky, která byla patrnější až od první poloviny následujícího desetiletí. Jejím leitmotivem byl spor o propagandistickou složku stranické vědy, respektive o hledání ideálních forem jejich případných politických intervencí.

3.2. Institucionální stabilizace. Ústav dějin KSČ jako badatelské centrum

Poststalinistická fáze stranického dějepisectví přinesla výrazné změny také v rovině institucionální. Jak již název této podkapitoly napovídá, došlo k výrazné stabilizaci Ústavu dějin KSČ, jenž se tak stal skutečným badatelským centrem pro výzkum dějin komunistické strany. Také nadále aspiroval na to stát se centrální historiografickou institucí v oblasti bádání o nejnovějších dějinách. V průběhu druhé poloviny 50. let se ústav z mladé instituce sužované řadou problémů transformoval ve velké pracoviště s oficiálně definovanou pozicí v aparátu KSČ a ve struktuře československé historické vědy. Z historiografické sekce stranické propagandy se stala institucionálně pevně ukotvená součást československého dějepisectví nejnovějších dějin, tvořící spojnici mezi akademickou historiografií a stranickou politikou.

3.2.1. Vývoj Ústavu dějin KSČ ve druhé polovině 50. let

V první polovině 50. let byl Ústav dějin KSČ stranickým pracovištěm podřízeným příslušnému oddělení ÚV KSČ (kulturně-propagační; propagandy a agitace). Neexistoval jakýkoliv závazný dokument, jenž by definoval náplň práce ústavu či jeho organizační strukturu. Činnost ústavu vycházela z textu usnesení o jeho založení a organizační struktura se v průběhu let 1950–1955 měnila dle momentální potřeby. Z diskuzí v ústavu v roce 1956 vyplynulo, že jeho veškerou činnost určovali Jindřich Veselý a František D. Pór. V instituci podle všeho fungoval značně autoritářský způsob řízení. Výstavba ústavu neprobíhala podle jasně daného plánu a komplikovaly ji značně omezené personální možnosti nového dějepisectví.

Naplňování teze o „zvědečtění“ stranické historiografie započalo již v létě roku 1956. Východiskem z neutěšené situace, v níž se Ústav dějin KSČ nacházel, měla být jeho reorganizace do podoby vědeckého pracoviště fungujícího v rámci stranického aparátu. Návrh na reorganizaci projednával sekretariát ÚV KSČ 28. srpna 1956. Na tomto zasedání došlo ke kritice činnosti ústavu a k diskusi o dalším směřování stranické historiografie. Nejdůležitějším bodem programu bylo projednání rozsáhlého materiálu, jenž zrekapituloval činnost instituce za rok 1955 a zároveň představil návrh na její reorganizaci. Oddíl nazvaný *Stav práce a obtíže Ústavu dějin KSČ* shrnul kritiku činnosti stranické historiografie v předchozím období. Ústav dějin KSČ byl špatně organizován, měl nadměrný vydavatelský plán a jeho činnost se nakonec nekoordinovaně roztříštila do řady nahodilých úkolů. Dokument konstatoval, že kritika činnosti ústavu ze strany historiků je zcela oprávněná, přičemž „nedostatky v práci

ústavu nevyvěraly jen z organizačních slabin a nedostatečného kádrového obsazení. Ve skutečnosti tyto nedostatky jsou důsledkem ideologických chyb a nedostatečného pochopení úkolů ústavu, jeho nesprávného zařazení v systému stranické práce a nesprávného systému jeho vedení.“³⁴⁹ Materiál poukazoval na nekritický přístup k minulosti KSČ, který se projevoval „přikrašlováním“ vydávaných historických dokumentů. Ideologickou chybou bylo také nepochopení závěrů XX. sjezdu KSSS, které si vedení ústavu údajně vyložilo pouze jako podnět k odstranění nejkřiklavějších projevů „kultu osobnosti“. Vedení také nezvládlo organizaci práce a zvolilo nevhodný způsob řízení, tzv. administrování vědecké práce. Takový přístup se musel projevit na výstupech instituce, především nejdůležitějšího a zároveň personálně nedostatečně obsazeného odboru dějin KSČ: „Pracovníci byli tlačeni nepromyšlenými, krátkými termíny k plnění úkolů. Na převážné většině v odboru zpracovaných prací je zřejmá ideová neujasněnost, uspěchanost a povrchní zpracování... Na hlavním úkolu, před kterým nyní Ústav dějin KSČ stojí a kterým je napsání učebnice dějin KSČ, se odbor podílel velmi málo.“³⁵⁰ Kritizováno bylo také špatné řízení archivu a knihovny, které v konečném důsledku bránilo většímu využití nashromážděných knižních a archivních fondů. Za zmínku stojí také pasáže, které vyhodnocovaly diskuzi kolem stranické historiografie. Kritiku stranického vedení si vysloužily obě strany sporu: „Tyto chyby, jakož i nedůtklivý postoj vedení a pracovníků Ústavu dějin KSČ ke kritice těchto nedostatků, přispěly k narušování spolupráce s historickými pracovníky na jiných pracovištích. Je ovšem nutno podotknout, že v kritice ústavu se vyskytla i přehnaná a nepravdivá tvrzení. Ideologické chyby, charakteristické pro celou práci na historické frontě, byly jednostranně osvětlovány jako chyby ústavu. Historikové, vystupující s kritikou ústavu, se vyhýbali zásadní kritice slabin historické práce vůbec a omezovali kritiku v podstatě na otázky edičních zásad, otázku zpřístupnění archivů atd.“³⁵¹

Dokument dále uvedl, že kromě nedostatků na straně vedení ústavu tkvěl hlavní problém v nejasném postavení instituce ve struktuře aparátu ÚV KSČ. Ústav by zřízen jako jedno z řadových stranických pracovišť, personálně obsazených politickými referenty a ve všech směrech podléhajících jednomu z oddělení ÚV KSČ. Tento systém znemožnil skutečnou vědeckou práci ústavu. Kvalifikovaní historici do něj nechtěli nastoupit, protože by se tak stali řadovými stranickými úředníky. Vedení ústavu muselo věnovat zbytečně moc času hospodářským a administrativním otázkám. A sekretariát ÚV KSČ udržoval s ústavem pouze

³⁴⁹ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 120, k. 7.

³⁵⁰ Tamtéž.

³⁵¹ Tamtéž.

minimální přímý kontakt, protože vše se muselo řešit přes III. oddělení ÚV KSČ, pod něž ústav spadal. Výsledkem navržené reorganizace proto mělo být vybudování „skutečně vědecké instituce“.

Na srpnové schůzi sekretariátu ÚV KSČ se k problematice studia dějin KSČ v nových podmínkách vyjádřili také někteří přední českoslovenští komunisté včetně Antonína Novotného. Dochovaný záznam diskuze je sice stručný, poskytuje však zajímavou sondu do smýšlení vedoucích komunistických funkcionářů o výzkumu dějin KSČ. Ze všech zaznamenaných vystoupení je patrné, že studium minulosti komunistické strany považovali za pevnou součást stranické politiky. Jiří Hendrych prohlásil, že je nutno „zásadní hlediska postoje ústavu k jednotlivým problémům v dějinách strany... předkládat vedoucím stranickým orgánům k posouzení a schválení“ a z hlediska potřeb stranické politiky vnímal také roli Ústavu dějin KSČ, který „nemůže přistupovat ke své práci s hlediska nějakého měšťáckého objektivismu, vytvářet nějakou ‚čistou historii‘, musí bojovat proti pragmatismu“.³⁵² Radikálnější byl Jan Harus, který vysloveně požadoval organizovat studium dějin KSČ na základě jeho účelnosti pro aktuální potřeby komunistické strany. Tomu oponoval Hendrych tradičním tvrzením, že „pravdivým vylíčením hrdinské historie strany této nejlépe posloužíme“.³⁵³ Antonín Novotný požadoval předkládání všech zásadních materiálů o dějinách KSČ k prodiskutování a posouzení. Vratislav Krutina se pozastavoval nad údajně velkými pravomocemi právě ustavené vědecké rady ústavu. Z diskuze vyplynulo, že se jedná pouze o „vědecký poradní orgán ředitele“, jehož usnesení musí také podléhat schválení sekretariátu ÚV KSČ. Novotný se skepticky vyjádřil k nadějím vkládaným do očekávaného přílivu kvalifikovaných pracovníků do ústavu. Očividně kladl důraz na jiné přednosti: „Co jsou nám platní všichni akademicky vzdělaní lidé, když nedovedou pochopit usnesení XX. sjezdu a sklouzávají na falešnou linii. Proto opatrně při výběru kádrů!“³⁵⁴ Diskutovalo se také o dalších aspektech činnosti stranického dějepisectví. Novotný vyzýval k opatrnému nakládání s konceptem „kultu osobnosti“ při posuzování role Klementa Gottwalda. Domníval se, že je třeba činit rozdíl mezi „kultem“ a „významem“ osobnosti a nedopustit, aby došlo k podceňování role Gottwalda v dějinách KSČ. Společně s Hendrychem se také vyjádřili k ediční praxi ústavu. První tajemník brzdil kritiku selektivního publikování historických dokumentů, když prohlásil: „Nesmíme si nechat namluvit, že při otiskování dokumentů

³⁵² Tamtéž.

³⁵³ Tamtéž.

³⁵⁴ Tamtéž.

*musíme publikovat vše. Nelze podléhat tlaku v tomto směru.*³⁵⁵ Hendrych pak našel východisko z této ošemetné situace v návrhu vydávat pouze spisy „mrtvých soudruhů“ a jednotlivé texty žijících významných funkcionářů publikovat pouze ve sbornících a odborných časopisech. Také upozorňoval na projevy „kultu osobnosti“ v muzeích a sbornících dokumentů a vyzýval k tematickému rozšíření výzkumu dějin KSČ. Historici se měli více zaměřit na vývoj po roce 1945 a na působení komunistické strany v podnicích a regionech. Na zasedání se probíraly také otázky týkající se většího zpřístupnění archivů. Podle všeho zde nepanovala shoda. Účastník zasedání Holubec doporučil zpřístupnit v archivu ústavu materiály z nejnovější doby, zatímco Krutina byl pro „co největší zpřístupnění“ knihovny a „omezení přístupu“ do archivu.

Z diskuze na zasedání sekretariátu ÚV KSČ vyplynulo, že přes některé odlišnosti se přední funkcionáři shodli na tom, že stranická historiografie a její instituce jsou pevnou součástí komunistické strany a musí proto podléhat jejímu vedení a řídit se požadavky stranické politiky. Nová politická linie však stanovila ne tak přímý vztah mezi politikou a historiografií, jaký fungoval v první polovině 50. let. Stranické špičky spatřovaly v reorganizovaném Ústavu dějin KSČ zvláštní druh stranického expertního pracoviště, které se bude věnovat politicky využitelnému zpracovávání dějin KSČ a dělnického hnutí.

Schválený návrh reorganizace ústavu vycházel z předpokladu, že dějiny KSČ jsou „samostatnou historickou disciplínou“. Proto se do budoucna měly ústřední stranické orgány více zabývat ideologickými otázkami a řídit práci Ústavu dějin KSČ. Jelikož byl obor dějin KSČ chápán jako průnik historické vědy a stranické politiky, měli být do ústavu nadále přijímáni jako zaměstnanci pouze vědecky kvalifikovaní badatelé nebo pracovníci, kteří se mohli vykázat určitou zkušeností v oblasti stranické práce. Ústav měl lépe plánovat svou činnost a namísto ediční a redakční práce se zabývat především historickým bádáním. To mělo přilákat kvalifikované historiky, kteří v ústavu dříve nechtěli působit, protože se obávali, že nebudou moci vědecky pracovat. Hlavním těžištěm činnosti ústavu byla práce na tzv. učebnici dějin KSČ, příprava souvisejících monografií, vydávání sborníků a později také periodického časopisu. Dále se měl ústav zabývat systematickým a kritickým zhodnocením dosud vydaných prací o KSČ. Případná nová vydání některých textů měl opravit v duchu usnesení XX. sjezdu a odstranit z nich všechny projevy „kultu osobnosti“. Dalšími edičními prioritami bylo dokončení vydávání spisů Klementa Gottwalda. Následovat měly spisy Antonína Zápotockého a Viliama Širokého, plánoval se také jednosvazkový výbor z textů

³⁵⁵ Tamtéž.

Bohumíra Šmerala. Ústav plánoval zkompletovat řadu Leninových spisů a během osmi až deseti let vydat spisy Marxe a Engelse. Mezi prioritami byla také publikace přinášející texty tzv. klasiků marxismu-leninismu vztahující se k českým zemím a českému dělnickému hnutí.

Součástí reorganizace byly také změny ve struktuře instituce. Návrh počítal s tím, že se vědecká práce ústavu bude koncentrovat v odboru dějin KSČ rozděleném na badatelské úseky zaměřující se na jednotlivá historická období (do roku 1917; období 1917–1944; období budování socialismu) a zvlášť také na významné osobnosti komunistického hnutí. Součástí návrhu bylo zrušení odboru Klementa Gottwalda a odboru muzeí a výstav, jehož činnost měla převzít jednotlivá muzea. Naopak měl vzniknout Kabinet pro dějiny KSČ zajišťující vědeckou dokumentaci. Nová systematizace ústavu počítala se 122 pracovními místy (z toho 89 vědeckých a odborných) rozdělenými mezi sekretariát, knihovnu, archiv a odbory dějin KSČ a klasiků marxismu-leninismu.

Delikátním problémem bylo skloubení proklamovaného „zvědečtění“ s faktickou i formální podřízeností ústavu stranickému vedení a s jeho zařazením v aparátu KSČ. Návrh reorganizace rušil v ústavu systém politických referentů a systematizoval pracovní místa do pěti tříd podle dosažené vědecké kvalifikace. Dost vágně však bylo formulováno postavení ústavu v rámci ÚV KSČ: „*Pokud se týká zařazení Ústavu dějin KSČ jako útvaru při oddělení propagandy a agitace, doporučujeme tento stav ponechat s tím, že v některých otázkách bude účelnější udělit ústavu samostatnější postavení než dosud.*“³⁵⁶ Zásadní otázky týkající se instituce se měly projednávat za účasti zástupců III. oddělení ÚV KSČ a tajemníka ÚV KSČ. Zástupce ústavu měl být zván na ta zasedání sekretariátu ÚV KSČ, pokud byla na programu jednání témata související s činností ústavu. Počítalo se také s větší autonomií instituce v oblasti provozních záležitostí.

Srpnová schůze sekretariátu ÚV KSČ schválila reorganizaci, novou systematizaci pracovních míst a také vědeckou radu ústavu.³⁵⁷ Reorganizace měla zahájit přestavbu ústavu do podoby vědecké instituce, která se vyvaruje chyb předchozích let a bude se do budoucna snažit „*o zavedení vpravdě vědeckých pracovních metod jako je tomu u jiných vědeckých ústavů*“.³⁵⁸ Tyto změny dozajisté znamenaly značnou kvalitativní změnu oproti první polovině 50. let. Velmi neurčité formulace o míře samostatnosti ústavu a citované výroky

³⁵⁶ Tamtéž.

³⁵⁷ Vědecká rada Ústavu dějin KSČ jmenovaná 28. srpna 1956 měla následující složení: Drahomír Bárta (FF UK), Oldřich Říha (FF UK), Jaroslav Kabrhel (zástupce vedoucího III. odd. ÚV KSČ), Arnošt Klíma (Vysoká škola pedagogická v Praze), Miroslav Klír (vedoucí katedry dějin KSČ na VŠS), Jan Kozák (učitel dějin KSČ na VŠS), Jarmila Menclová (ÚD KSČ), František Pór (ÚD KSČ), Jaroslav Procházka (FF UK), Felix Oliva (VŠE), Pavel Reiman (zástupce ředitele ÚD KSČ), Miluše Svatošová (ÚD KSČ), Julius Šefránek (rektor Univerzity Komenského v Bratislavě), Zdeněk Šolle (HÚ ČSAV), Jindřich Veselý (ředitel ÚD KSČ).

³⁵⁸ Tamtéž.

Antonína Novotného a dalších diskutujících naznačují, že vedení KSČ rozhodně neuvažovalo o jeho transformaci ve více nezávislou instituci. Spíše lze hovořit o novém chápání odborných stranických pracovišť jako vědeckého zázemí politiky. Vedení KSČ v nich nespatořovalo pouze dodavatele materiálu pro stranické kampaně, ale vnímalo je spíše jako expertní instituce podléjící se na finální fázi budování socialismu v Československu.

Výrazem posílení institucionálního zázemí stranické historiografie bylo také vypracování a schválení statutů Ústavu dějin KSČ. V průběhu druhé poloviny 50. let vznikly postupně dva dokumenty, které definovaly místo ústavu ve stranickém aparátu, jeho strukturu a náplň práce. Z narychlo vybudované instituce s nejasným, ale každopádně velmi nesamostatným postavením, se stalo jedno z významných stranických pracovišť s jasně určenými pravomocemi. Důležité byly zejména pasáže statutů hovořící o poslání ústavu, které přináší informace o ambicích stranického dějepisectví v širším kontextu historické vědy.

První statut Ústavu dějin KSČ pocházel z května 1957. Základní úkoly instituce definoval následovně: „*Ústav dějin KSČ je stranickou vědecko-badatelskou institucí Ústředního výboru KSČ. Vědecky – i pro potřeby stranické propagandy – zpracovává dějiny čsl. dělnického hnutí, dějiny KSČ a dějiny mezinárodního dělnického hnutí a výsledky práce publikuje. Sbírá, archivuje, studuje a publikuje dokumenty z dějin čs. dělnického hnutí, dějin KSČ, dějin mezinárodního dělnického hnutí a práce představitelů KSČ. Překládá a vydává díla klasiků marxismu-leninismu a nejdůležitější díla o jejich životě a činnosti. Řídí stranická musea. Veškerou svou vědecko-badatelskou, odbornou a politickou prací přispívá k prohloubení stranické propagandistické práce a k důslednému plnění stranických usnesení.*“³⁵⁹ Ústav byl v hierarchii stranického aparátu zařazen jako součást III. oddělení ÚV KSČ, která se řídí usneseními sekretariátu ÚV KSČ a zároveň spolupracuje se stranickými a vědeckými institucemi v ČSR, SSSR, lidových demokraciích a v dalších zemích. Jeho řízení mělo na starosti ředitelství, jehož poradním orgánem byla vědecká rada. Ta přijímala k obhajobě kandidátské práce a na základě těchto obhajob navrhovala udílení vědeckých hodností v oboru dějin KSČ.

Statut z května 1957 definoval pozici ústavu ve vztahu k historické vědě poněkud neurčitě. Tvrzení, že ústav „*sleduje výsledky vědecké činnosti v jiných historických ústavech a v katedrách vysokých škol a přispívá k vědeckému, ideovému a politickému řešení vážných otázek z dějin KSČ a čs. dělnického hnutí*“, s největší pravděpodobností pouze částečně

³⁵⁹ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 110, k. 7.

odráželo skutečné ambice ústavu, respektive stranického vedení.³⁶⁰ Mnohem otevřeněji hovořil statut o záležitostech spojených s budováním stranického archivu. Konkrétní pasáž zněla následovně: „Ústav má na území ČSR přednostní právo získávat a archivovat originály veškerých dokumentů a materiálů z dějin KSČ a čs. dělnického hnutí.“³⁶¹ Statut legalizoval praxi používanou od počátku 50. let. Tedy snahu soustředit pod střechou archivu co nejvíce dokumentů k dějinám KSČ a dělnického hnutí. Archiv měl možnost je dle libosti vybírat z rozličných archivních institucí či soukromých sbírek. Statut dával ústavu velmi rozsáhlou pravomoc libovolně zasahovat do archivních fondů a přebírat originály dokumentů.

Svědectvím o institucionálním posilování stranického dějepisectví a tím pádem i o větší stabilitě tohoto historiografického projektu byl přepracovaný statut z listopadu 1959. Nový dokument vznikl proto, aby upravil vztah mezi Ústavem dějin KSČ a bratislavským Ústavem dějin KSS. Statut definoval slovenskou instituci jako pobočku Ústavu dějin KSČ, která byla součástí oddělení propagandy a agitace ÚV KSS a jejíž činnost řídil pražský ústav. Navenek sice obě instituce měly vystupovat jako samostatné právnické osoby, ředitel Ústavu dějin KSS se však zodpovídal řediteli Ústavu dějin KSČ za chod slovenské instituce v ideologické, odborné a hospodářské oblasti.

Důležitější však byla některá ustanovení, která vypovídala o výrazně stabilizovanější situaci ústavu po třech letech od schválení reorganizace. Jednak se rozšířila jeho pravomoc v udělování vědeckých hodností. Od konce roku 1959 mohl Ústav dějin KSČ udělovat tituly nejen v oboru dějin KSČ, ale také v oborech dějin mezinárodního dělnického hnutí a dějin KSSS. Důkazem nabytého sebevědomí stranického dějepisectví byla pasáž statutu o vztahu ústavu k ostatním složkám československé historické vědy. Následující formulace byla vzhledem k trvajícimu úzkému propojení výzkumu dějin dělnického a komunistického hnutí se zkoumáním jiných aspektů nedávné minulosti v podstatě definicí centrální instituce pro výzkum nejnovějších dějin: „Jako vědecká instituce odpovědná ústřednímu výboru KSČ za zpracování dějin KSČ, dějin československého i mezinárodního dělnického hnutí v ČSR sleduje, koordinuje a ideově usměrňuje vědeckou činnost v jiných vědeckých historických ústavech, katedrách vysokých škol a přispívá k vědeckému, ideovému a politickému řešení vážných otázek z dějin KSČ, československého i mezinárodního dělnického hnutí a působí k tomu, aby zaměření jejich vědecké práce odpovídalo úkolům ideologické práce vytyčeným ÚV KSČ.“³⁶² Ústav byl označen za instituci koordinující a dohlížející. Statut tím kodifikoval

³⁶⁰ Tamtéž.

³⁶¹ Tamtéž.

³⁶² Tamtéž.

ambice, kterými se vedoucí představitelé ústavu netajili od doby jeho vzniku. Zůstává otázkou, jak se dařilo tyto ambice naplňovat. Statut z listopadu 1959 každopádně odrážel stabilizovanou situaci stranického dějepisectví a jeho snahu o získání výsadního postavení ve struktuře československé historiografie. Zároveň byl statut dítětem doby, v níž bylo stále ještě možné vytyčit hranici mezi stranickým dějepisectvím a akademickým světem. Stranická historiografie sice procházela výraznou „akademizací“, nadál však byla zakotvena více ve strukturách stranické byrokracie než v prostředí akademické historiografie či v kruzích rodící se revizionisticky orientované inteligence.

Jisté změny zaznamenalo také personálním obsazení ústavu. Především v letech 1950–1953 se nacházel v permanentní personální krizi. Neschopnost získat pro stranické dějepisectví dostatek kvalifikovaných pracovníků byla výrazem problémů mladého historiografického projektu a jeho orientace na krátkodobé úkoly v oblasti stranické propagandy. Dostupná data ukazují, že k 1. červnu 1956 měl Ústav dějin KSČ 91 systematizovaných pracovních míst, z nichž 58 patřilo tzv. politickým pracovníkům. Reorganizace ústavu měla přinést navýšení na 122 zaměstnanců, z toho 83 míst bylo vyhrazeno pro vědecké a odborné pracovníky.³⁶³ Později byla systematizace změněna ve prospěch administrativy, takže měl ústav disponovat 76 místy pro vědecké a odborné zaměstnance.³⁶⁴ Jak vypadalo naplňování systematizace v reálu, ukazují čísla z konce července 1958, kdy ústav disponoval 110 zaměstnanci, takže k naplnění systematizace chybělo 12 pracovníků, z toho 10 na vědeckých a odborných pozicích (historici a redaktoři).³⁶⁵ Přes určité kolísání v dalších letech se počet zaměstnanců zvyšoval a k 15. únoru 1964 dosáhl čísla 120 pracovníků, z toho 80 vědeckých a odborných.³⁶⁶

Ústav dějin KSČ se ve druhé polovině 50. let etabloval jako expertní stranické pracoviště. Základem jeho činnosti již nebyla účast na politických kampaních, nýbrž snaha o naplnění ambiciózní vize stranického pracoviště jako centrální instituce výzkumu nejnovějších dějin. Prostředkem k dosažení tohoto cíle bylo výrazné personální posílení a stabilizování ústavu. Stal se skutečným centrem stranického dějepisectví a koordinoval nejdůležitější výzkumné aktivity, zejména práci na tzv. učebnici dějin KSČ. Začal také poskytovat potřebné badatelské zázemí a vytvořil základy k tomu, aby získal postavení přirozeného badatelského centra. Stal se uzlovým bodem sítě, v níž vznikal jistý druh historického vědění. V následující podkapitole se pokusím tuto síť načrtnout a analyzovat její fungování.

³⁶³ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 120, k. 7.

³⁶⁴ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 121, k. 7.

³⁶⁵ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 122/1, k. 8.

³⁶⁶ Tamtéž.

3.2.2. Struktura stranického dějepisectví a jeho fungování po roce 1956

V pasážích o zakladatelském období stranického dějepisectví jsem se zabýval především specifickým milieum stranického aparátu, charakterizovaným jako „přirozené prostředí“ stranických historiků. S postupným rozvojem Ústavu dějin KSČ, zvyšováním odborné kvalifikace pracovníků a proměnami jejich pracovní náplně došlo k významným změnám ve struktuře stranického dějepisectví. Úzce souvisely s vývojem vztahu mezi stranickou inteligencí, vedením KSČ a byrokracií aparátu ÚV KSČ.

Skutečný dopad kampaně za „zvědečtění“ na vývoj stranické historiografie lze označit termínem profesionalizace. Personální zázemí Ústavu dějin KSČ v první polovině 50. let tvořili zejména profesionální funkcionáři pověřeni prací na organizaci studia dějin KSČ. Typickým příkladem byl ředitel ústavu Jindřich Veselý či jeho pravá ruka František D. Pór. Konec desetiletí přinesl v tomto směru důležitou změnu. KSČ si postupně dokázala vychovat vlastní inteligenci, jejíž příslušníci buď zůstali ve stranických pracovištích, nebo se etablovali v rozličných vědeckých či vysokoškolských institucích. Na konci 50. let se postupně dostali do důležitých funkcí. Také ve strukturách stranického dějepisectví získali důležité institucionální pozice. Jako příklad může posloužit historik Zdeněk Bradáč, který se v červenci 1959 stal vědeckým tajemníkem Ústavu dějin KSČ.³⁶⁷ Narodil se roku 1928 a pocházel z rodiny úředníka. Absolvoval reálné gymnázium, Vysokou školu politickou a sociální, ještě za studií působil jako asistent na VŠPHV. V letech 1951 až 1954 absolvoval aspiranturu z dějin KSSS na Moskevské státní univerzitě. Byl činný v rozličných funkcích ve stranickém vzdělávání, v ČSM a KSČ. Např. již v letech 1946 až 1947 byl členem předsednictva OV KSČ v Boskovicích. Po návratu z Moskvy působil jako odborný asistent na katedře dějin KSSS a SSSR na Filozoficko-historické fakultě UK (1954–1957) a posléze dva roky na Vojenské politické akademii.

Jedenatřicetiletý Bradáč nastupující do funkce vědeckého tajemníka centrální stranické historiografické instituce zosobňoval ambice nové generace stranických historiků, kteří měli požadované vzdělání a mnohdy také ceněné zahraniční zkušenosti (studium v Moskvě). Začínali publikovat své první významnější práce, kvalitou nesrovnatelné s propagandistickými články a brožurami předchozích let. Dokázali využít personálního vakua, které vzniklo, když pro stranickou historiografii nebylo možné zajistit dostatečné množství kvalifikovaných historiků. Kvalifikace a schopnosti nastupující mladší generace se

³⁶⁷ Do funkce byl schválen usnesením sekretariátu ÚV KSČ z 8. července 1959. Srov. NA, f. ÚD KSČ, a. j. 200, k. 33. Zde také srov. všechny dále použité personální údaje.

odrazily také ve vysokých ambicích jejích příslušníků, které se od přelomu 50. a 60. let začaly pomalu naplňovat. Jako další příklad nástupu mladších stranických historiků může posloužit pohled na autorský kolektiv tzv. učebnic dějin KSČ vydané v roce 1961. Z jedenácti autorů tohoto paradigmatického textu, jehož napsání bylo ve druhé polovině 50. let považováno za nejdůležitější úkol stranického dějepisectví, bylo pět narozených kolem roku 1930 (Zdeněk Bradáč, Jan Křen, Jan Novák, Jaroslav Opat, Michal Reiman) a další čtyři po roce 1920 (Drahomír Bárta, Miloš Gosiorovský, František Jordán, Jan Kozák).

Souběžně s příchodem mladších kvalifikovaných historiků do odpovědných funkcí bylo možné sledovat proces postupného omezování vlivu historiků-funkcionářů. Příkladů lze nalézt hned několik. Ke konci druhé poloviny 50. let byl patrný útlum historiografické aktivity ředitele ústavu Jindřicha Veselého. Důvodem byla jeho minulost jednoho z vedoucích představitelů StB. S počínajícím prošetřováním tzv. nezákonností doby stalinismu musel absolvovat řadu výslechů a vysvětlovat svou úlohu v těchto neslavných událostech. Postupně se v ústavu začal prosazovat Pavel Reiman, jenž neměl na začátku 50. let daleko k tomu, aby se stál obětí politických procesů. Roku 1952 nastoupil do ústavu a počínaje rokem 1955 působil jako Veselého zástupce.³⁶⁸ Také se dostal do čela autorského kolektivu syntézy dějin KSČ. Reimanův rostoucí vliv jakoby symbolizoval zvyšující se odstup od zakladatelského období stranického dějepisectví. Tento vývoj vyvrcholil na konci roku 1961. Jindřich Veselý byl odvolán z funkce ředitele ústavu a na jeho místo jmenoval sekretariát ÚV KSČ 5. prosince 1961 právě Pavla Reimana.³⁶⁹

Poněkud odlišným příkladem personálních proměn byl případ Josefa Kresty, jenž od října 1956 zastával funkci vědeckého tajemníka ústavu. Kresta se narodil v roce 1912 v učitelské rodině, absolvoval gymnázium a učitelský ústav a od roku 1942 pracoval jako úředník. Po válce vystudoval právnickou fakultu a od podzimu 1948 pracoval v různých funkcích ve stranickém aparátu. Byl mimo jiné vedoucím Ústřední politické školy na Slapech, odkud musel v roce 1951 odejít. Přes kulturně propagační oddělení ÚV KSČ a knihovnu ÚV KSČ se roku 1952 dostal do Ústavu dějin KSČ, kde pracoval v odboru dějin komunistické strany.³⁷⁰ Kresta nebyl významnou postavou rané fáze stranického dějepisectví, a tudíž také nebyl kompromitovaná podílem na prosazování „kultu osobnosti“. Byl však zosobněním historika-funkcionáře, tedy osoby bez náležitého vzdělání, s nepatrnou publikační aktivitou, ale zároveň

³⁶⁸ Do nově vytvořené funkce „zástupce ředitele pro vědecké úkoly“ byl Pavel Reiman schválen sekretariátem ÚV KSČ dne 31. 5. 1955. Srov. NA, f. ÚD KSČ, a. j. 170/1, k. 22.

³⁶⁹ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 213, k. 35. Srov. dále REIMAN, Michal: O Poly Reimanovi (pokračování). Místo vzpomínek. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek IV. ÚSD AV ČR – Dokořán*, Praha 2005, s. 154.

³⁷⁰ Kádrové materiály Josefa Kresty srov. NA, f. ÚD KSČ, a. j. 207/3, k. 34 a Tamtéž, a. j. 174/1, k. 35.

obsazující důležité funkce v oboru a disponující nezanedbatelným vlivem. Od poloviny 50. let udělal významný kariérní skok a směřoval k tomu, stát se jednou z důležitých osobností oboru. Kresta mohl pro mladší historiky dožadující se významnějších pozic a další kvalifikované pracovníky představovat příklad úspěšného kariéristy a odborně ne příliš schopného funkcionáře.

Tyto kritické postoje se otevřeně projeví díky události z počátku roku 1959, která zcela zničila Krestovu slibně rozběhlou kariéru. Dne 29. ledna 1959 oznámil Jindřich Veselý výboru závodní organizace KSČ v ústavu, že podal návrh, aby byl Josef Kresta zbaven funkce vědeckého tajemníka. Kresta totiž ve svých kádrových materiálech zamlčel, že byl v roce 1938 členem agrárnícké mládeže. Projevil tedy „neupřímnost ke straně“ a členská schůze stranické organizace navrhla udělit Krestovi stranickou důtku. Vzhledem k tomu, že v agrárnícké mládeži nezastával žádnou funkci a byl jejím členem pouze několik měsíců.³⁷¹

O dva týdny později, 16. února 1959, se na Krestovu žádost sešla mimořádná schůze výboru závodní organizace, aby podrobně projednala jeho případ. Zápis z tohoto setkání umožňuje nahlédnout za zdánlivě jasný případ kázeňského provinění zaměstnance centrálního aparátu KSČ. Všichni z osmi přítomných členů výboru Krestu ostře kritizovali. Předmětem jejich výtek nebyla Krestova minulost, nýbrž jeho chování ke kolegům, podřízeným i nadřízeným. V zápise je Kresta líčen jako bezpátevní kariérista. Údajně byl bezohledný vůči podřízeným, které dokázal popotahovat za sebemenší malichernosti. Zároveň své postoje pružně měnil podle momentálních názorů nadřízených. Zápis ze schůze konstatoval: „*Jeho podlézavost k vedoucím soudruhům a rádoby bolševická strohost v poměru k řadovým pracovníkům je známkou pokřivenosti charakteru.*“³⁷² Dále se hovořilo o Krestově odborné činnosti. Členové výboru kritizovali její nevalnou úroveň a upozorňovali na to, že se Kresta zabýval především posilováním svého vlivu a orientoval se na činnost spojenou s finančním ohodnocením. Psal velké množství lektorských posudků a hromadil funkce v rozličných odborných grémiích. S Krestovými nadstandardními příjmy pak kontrastovala jeho neochota platit v náležité výši stranické příspěvky. Za zmínku stojí také Krestova reakce na vznesená obvinění, jak ji zaznamenává dochovaný zápis: „*Pokorně prohlásil, že výboru děkuje a že úplně se vším souhlasí. Když byl přímo vyzván, aby odpověděl alespoň na vznesené dotazy nebo vysvětlit některé domněnky, prohlásil znovu, že skutečně se vším souhlasí, že hrbí hřbet již od svých dvaceti let, že má hrbení hřbetu v povaze a že mu to bylo vytýkáno již v roce*

³⁷¹Tamtéž, a. j. 1018, k. 140.

³⁷²Tamtéž.

1948, kdy byl odvolán z funkce ve stranické škole ve Slapech.“³⁷³ Jelikož Kresta neprovedl „upřímnou sebekritiku“, shodl se výbor na zpřísnění stranického postihu. Navrhnul udělení stranické důtky s výstrahou a nařídil doplatit stranické příspěvky za rok 1958 ve výši odpovídající Krestovým skutečným příjmům. Dále výbor dostal za úkol informovat Jindřicha Veselého o nutnosti zbavit Krestu všech funkcí v odborných grémiích a zároveň s ním projednat další Krestovo působení v ústavu. Výbor totiž odmítl jeho převedení do Muzea Klementa Gottwalda. Požadavkům výboru Jindřich Veselý vyhověl.

Na schůzi výboru konané 24. února 1959 byl Kresta vyzván k sepsání podrobného elaborátu o své činnosti před válkou a za okupace a jeho případ byl předán Komisi stranické kontroly. O tři měsíce později, 22. května 1959, výbor na žádost komise vypracoval posudek na Krestu. Hovořil o jeho „politických a charakterových nedostacích“, na něž pracovníci ústavu dlouhodobě upozorňovali, ale k jejichž hlubší kritice došlo až během disciplinárního řízení. Charakteristika Josefa Kresty byla zdrcující: „*Ačkoliv navenek projevoval politickou pevnost a zásadovost, byl ve skutečnosti bezzásadový, což se jasně odhalilo při disciplinárním řízení. Působil dojem člověka charakterově nevyrovnaného a nepevného, což se projevilo i v jeho životosprávě.*“³⁷⁴ Podle materiálu určeného pro potřeby sekretariátu ÚV KSČ měl být Kresta převeden nikoliv do Muzea Klementa Gottwalda, ale na ústřední správu geodézie a kartografie.³⁷⁵ Tím také skončilo jeho působení ve stranickém dějepisectví.

Na případ Josefa Kresty lze nahlížet z více perspektiv. Bezpochyby souvisel se zpřísněním kádrové práce aparátu KSČ na konci 50. let, které se zaměřilo na osoby s nejasnostmi v osobní biografii z doby před rokem 1945, respektive 1938.³⁷⁶ Průběh disciplinárního řízení ovšem naznačuje, že způsob vyřešení Krestova případu souvisel také s poměry uvnitř Ústavu dějin KSČ. Jakoby se výbor stranické organizace chopil příležitosti vypořádat se s neoblíbeným funkcionářem. Zároveň lze na aféru se zfalšovaným životopisem nahlížet z hlediska konfliktu mezi historiky-funkcionáři a nastupující generací mladších historiků, požadujících institucionální pozice odpovídající jejich kvalifikaci a odbornému renomé. Zde je možné upozornit na to, že v devítičlenném výboru závodní organizace, který řešil Krestův případ, zasedali Jiřina Menclová a Jan Novák, tedy dva jistě ne nevýznamní představitelé nastupující generace historiků. V návrhu pro sekretariát ÚV KSČ z 15. ledna 1959 o personálních záležitostech ústavu pak jako navrhovaný Krestův nástupce figuroval právě Jan

³⁷³ Tamtéž. Ze školy ve Slapech byl Kresta ve skutečnosti odvolán až v březnu 1951. Srov. Krestův kádrový materiál v NA, f. ÚD KSČ, a.j. 207/3, k. 34.

³⁷⁴ Tamtéž.

³⁷⁵ Tamtéž, a. j. 174/1, k. 25.

³⁷⁶ Srov. CAJTHAML, Petr – ĐURČANSKÝ, Marek: *Dobové souvislosti a ohlas prověrek politické a třídní spolehlivosti v roce 1958 na Univerzitě Karlově*, *Práce z dějin Akademie věd* 2/2010, s. 119–130.

Novák.³⁷⁷ Je možné také poukázat na interní materiál z února 1963 kriticky se zabývající vlivem „kultu osobností“ na historiografii nejnovějších dějin, jehož autory byli důležité představitelé tehdy se rodícího reformního dějepisectví (Karel Bartošek, Miroslav Klír, Jan Křen, Michal Reiman a Želmíra Richtová). S odstupem čtyř let zde byla připomenuta osobnost Josefa Kresty v souvislosti s kritikou poměrů v dějepisectví: „*Vznikalo ovzduší ‚rovnostářství‘, nedoceňování talentu. Není náhodou, že v tomto prostředí se dařilo lidem podprůměrným, vědecky neproduktivním frazérům... kteří parazitovali na zdravém vědeckém organismu (např. Josef Kresta z ÚD KSČ).*“³⁷⁸ Nelze vyloučit, že s útokem na Josefa Krestu a jeho odstraněním ze všech funkcí ve stranickém dějepisectví souvisely kromě zcela evidentní snahy o přísnější kontrolu stranického aparátu a vnitřních sporů v ústavu také tlaky ambiciózních mladších historiků na starší funkcionáře.

Situaci ve stranickém dějepisectví však nelze zobrazit jednostranně jako postupné zvětšování vlivu mladší generace, která zanedlouho získala vlivné institucionální pozice a v 60. letech se stala hybnou silou reformního dějepisectví. Ačkoliv bylo období druhé poloviny 50. let pro stranickou historiografii dobou stability, brzy se ukázal také jeho kritický potenciál. Zda se z prominentního autora historiografických pojednání o dějinách KSČ stane pravicový revizionista či jiný úchylkář, mnohdy nezáviselo jen na změnách v komunistické ideologii. Na přelomu 50. a 60. let totiž do popředí stále častěji vystupoval dosud ne příliš akcentovaný rozpor mezi stranickým vedením, respektive byrokracií stranického aparátu, a stranickou inteligencí žádající větší samostatnost a politický vliv. Tyto tendence se projevíly již v roce 1956 a řešila je kampaň proti pravicovému revizionismu probíhající v následujících letech. Problém však byl stále přítomný a představoval jeden z hlavních vnitrostranických sporů rámujeících vznik a prosazování reformního komunismu.

Pozice stranických historiků byla proto velmi choulostivá. Ačkoliv ve druhé polovině 50. let vytvářeli paradigma stranických dějin, zároveň se pomalu dostávali na pozice, z nichž mohli brzy začít s dekonstrukcí dosavadních interpretačních schémat stranického dějepisectví. Konzervativní části KSČ museli být i přes to, že zatím otevřeně nevystupovali s radikálnějším destalinizačním programem podezřelí pro svůj nepopíratelný intelektuální potenciál a požadavek možnosti autonomního jednání. Nástrahy plynoucí z této situace zviditelnil případ tzv. skupiny Klement Lukeš a spol. V jeho rámci byl postižen významný stranický historik mladší generace Jaroslav Opat, mimo jiné spoluautor tzv. učebnice dějin KSČ.

³⁷⁷ NA, f. ÚD KSČ, s. j. 174/1, k. 25. Nakonec Krestovu funkci vědeckého tajemníka získal Zdeněk Bradáč.

Srov. Tamtéž, a. j. 127, k. 9.

³⁷⁸ Tamtéž, a. j. 130, k. 9.

Aféra s tzv. skupinou Klement Lukeš a spol. vypukla na podzim roku 1961.³⁷⁹ Dne 13. září 1961 rozhodlo politbyro ÚV KSČ o disciplinárním řízení se skupinou stranických pracovníků sdružujících se kolem zaměstnance Osvětového ústavu v Praze Klementa Lukeše. Mělo jít o protistranickou skupinu kritizující politiku KSČ z revizionistických pozic a udržující styky s pracovníky jugoslávského velvyslanectví v Praze. Členové skupiny, do níž kromě Lukeše a Jaroslava Opaty patřili např. Ladislav Lis, Eduard Novák, Lubomír Sochor, Karel Lánský či Jindřich Filipec, údajně vynášeli tajné stranické dokumenty a vytvářeli platformu podobnou maďarskému Petöfiho kroužku. Jaroslav Opat měl při svém studiu v archivu ÚV KSČ shromáždit různá usnesení a výpisky z tajných archivních materiálů. Výsledkem bylo vyloučení Lukeše, Opaty, Lise, Sochora, Lánského, Nováka a Vlastimily Opatové z KSČ. Další údajní členové skupiny obdrželi mírnější stranické tresty.

Součástí těchto opatření byly také ztráty zaměstnání a přefazení „do výroby“. Jaroslav Opat musel opustit Ústav dějin KSČ a nastoupil jako manuální pracovník v jáchymovských dolech. Pozdější rehabilitační šetření ukázala, že celá akce byla vykonstruována Státní bezpečností poté, co zjistila, že se jmenovaní stýkají s představiteli jugoslávské ambasády. Nejednalo se však o organizovanou skupinu, někteří z jejich „členů“ se ani vzájemně neznali. Jmenovaní se pouze neformálně a v různém složení scházeli a kriticky diskutovali o aktuálních politických otázkách. Bezpečnost nasazením odposlechů a řízených provokací vytvořila revizionistické protistranické spiknutí.

Případ tzv. skupiny Klement Lukeš a spol. byl jediným větším zásahem proti rodící se kritické stranické inteligenci. Vedení KSČ dalo jasně najevo, že disponuje prostředky, jak se vypořádat s revizionisty ve stranickém aparátu. Lze jen spekulovat nad tím, jak velký byl odstrašující účinek této aféry. Jaroslav Opat měl jako spoluautor dějin KSČ exkluzivní přístup do archivu ÚV KSČ, kde studoval např. dokumenty o sovětsko-jugoslávské roztržce. Jeho začlenění do skupiny bylo možné vykládat také jako signál stranickým historikům, z nichž mnozí se ve své badatelské činnosti věnovali stále živým politickým otázkám. Stále více se prosazující mladší historici se nacházeli v nejednoznačné situaci. Na jedné straně čím dál více naplňovali své ambice a nahrazovali „Kresty“ a „Veselé“ ve významných oborových funkcích. Zároveň však nebylo v jejich silách vyvarovat se osudu „Opatů“ a „Lukešů“. Jejich postavení ve stranických strukturách nebylo natolik silné, aby se nemohli stát obětí

³⁷⁹ Informace k případu čerpám z materiálů, na jejichž podkladě předsednictvo ÚV KSČ dne 23. května 1968 rehabilitovalo členy tzv. skupiny Klement *Lukeš* a spol. srov. NA, fond ÚV KSČ, předsednictvo 1966–1971, sv. 71, a. j. 89, bod 9. Osobní vyšetřovací svazek z podzimu 1961 k osobě Klementa Lukeše, kde je shrnuta údajná nepřátelská činnost skupiny srov. ABS, a. č. ZV 215 MV, Osobní vyšetřovací svazek č. 1267 proti Klementu Lukešovi (za poskytnutí materiálu děkuji Ondřeji Vojtěchovskému).

podobného zásahu. Fungování stranického dějepisectví po roce 1956 až do první poloviny 60. let určovala tato dvojaká situace. Doba, kdy se ze stranických historiků stali vlivní poradci klíčových mužů KSČ a svého druhu intelektuální „celebrity“ byla ještě hodně daleko. Jestliže někteří z historiků spoluvytvářeli zárodek budoucího reformního křídla v KSČ, jednalo se zatím o náznaky a veřejně nevyslovované úvahy. Komunistická strana nikdy netvořila monolit, ani v době vrcholného stalinismu. V některých fázích své existence však vykazovala značnou soudržnost. Jedním z těchto období byla také léta následující po odeznění prvního kola destalinizace. Stranická historiografie v tomto netvořila a ani nemohla tvořit výjimku.

Posledním tématem, jímž se hodlám zabývat v této podkapitole, je problematika hledání místa stranického dějepisectví v širší struktuře československé historiografie. Ačkoliv se po roce 1956 podařilo vytvořit stabilnější personální a institucionální zázemí stranické historiografie, stále zde byla patrný odstup ze strany akademického dějepisectví. Nadále existovala rivalita o statut centrální historiografické instituce. Tento faktor se nejvíce projevil kolem roku 1956 při veřejné kritice činnosti stranické historiografie v jejím zakladatelském období. Proces „zvědečtění“ měl při zachování zvláštností stranického dějepisectví přispět k jeho větší integraci do odborné historiografie. Jedním z prostředků „zvědečtění“ bylo také zřízení vědecké rady ústavu jako poradního orgánu ředitele. V průběhu druhé poloviny 50. let se stranické dějepisectví dostalo na půl cesty mezi stranickou propagandu a odbornou historiografii.

Stranická historiografie se první destalinizační kritikou nenechala zahnat do defenzívy. Dokázala si osvojit některé její aspekty a otupit tím ostatní vážné výtky. Mohla se považovat za mnohem silnější než před začátkem kritické debaty. Jedním z projevů „zvědečtění“ mělo být také zdokonalení organizace vědecké práce. Namísto nahodilých propagandistických kampaní měl nastoupit koordinovaný výzkum držící se předem stanoveného plánu. Ústav se rozhodně nevzdal ambice být právě tou institucí, která bude určovat směr bádání v oblasti nejnovějších dějin. O způsobu vnímání „historické fronty“ hlavními představiteli stranické historiografie mohou napovědět dokumenty mapující některá interní jednání o dalším směřování československého dějepisectví.

Příkladem může být reflexe III. sjezdu československých historiků, který proběhl v září 1959, na půdě Ústavu dějin KSČ. Dne 27. října 1959 se sešla vědecká rada ústavu, aby projednala materiál Jindřicha Veselého hodnotící nedávný sjezd. Dle Veselého zasedání odráželo aktivní účast historiků v procesu „dovršování kulturní revoluce“ v Československu. Shromáždění kritizovalo především nedostatečné vzdělání historiků v oblasti marxistické filozofie a politické ekonomie a stále velmi omezené bádání na poli nejnovějších dějin,

především o vývoji po roce 1938 a počátcích budování socialismu. Ředitel ústavu pozitivně hodnotil účast historiků dějin KSČ a dělnického hnutí, kteří „*uplatnili na tomto sjezdu své zájmy uspokojivě, měrou dosud nebývalou*“.³⁸⁰ Veselý hovořil o budoucím „plném uplatnění“ stranických historiků jako o cíli dalšího směřování ústavu. Měli „*co nejdříve dosáhnout takového místa, jaké nám vzhledem k našemu poslání náleží...*, *být skutečným ideovým a vědecky usměrňujícím střediskem pro zpracování dějin dělnického a komunistického hnutí v Československu*“.³⁸¹ Na základě Veselého textu se rozběhla diskuze k tématu koordinace historického výzkumu v Československu a roli Ústavu dějin KSČ a stranického dějepisectví.

O potřebě centralizace a plánovitého řízení historiografie nepanovaly pochyby. František D. Pór považoval historickou obec za roztržštěnou a vyslovil požadavek jednotného plánu pro historiografii a ustavení jednoho institucionálního centra „*všeobecné historické vědy v ČSR, které by řídilo nejen organizační, ale i teoreticko-historickou práci historiků zabývajících se obecnými dějinami ČSR*“.³⁸² Jako úspěšné se mu jevilo sjednocování výzkumu v oboru dějin dělnického hnutí a KSČ „po linii“ stranického ústavu. Podobně Zdeněk Bradáč navrhoval centralizaci historické vědy tak, že by se výzkum československých a světových dějin soustředil do Historického ústavu ČSAV a stranické ústav by koordinovaly práci na dějinách komunistické strany a mezinárodního dělnického hnutí.

Další otázkou bylo, jak dosáhnout „jednotného řízení historické práce“ po stranické linii. Pavel Reiman tvrdil, že se daří překonávat izolaci Ústavu dějin KSČ od dalších historiografických pracovišť a zkvalitňovat vzájemnou spolupráci. Přesto dosud neexistoval stranický orgán, jenž by měl na starosti zároveň stranické a akademické dějepisectví, protože Ústav dějin KSČ a jeho slovenská pobočka podléhaly III. oddělení ÚV KSČ, Historický ústav ČSAV a univerzitní pracoviště pak IV. oddělení. Dle Reimana bylo nutné vytvořit „*stranické fórum historiků, kde bychom diskutovali stranické problémy*“.³⁸³ Jindřich Veselý pak hovořil o „*komisi stranického charakteru, která by celou historii, jako úsek společenských věd ovlivňovala a teoreticky uváděla na správnou míru*“.³⁸⁴ Jako problém byl pocíťován také nedostatek koordinace konkrétních výzkumných aktivit. Jarmila Menclová proto požadovala vytvoření „plánu výzkumu“, který by rozdělil badatele podle témat do skupin, v nichž by se témata zpracovávala, a také by zajistil, aby nastala rovnováha v badatelském úsilí historiků a dostalo se tak i na méně akcentované otázky. Diskusi shrnul Jindřich Veselý, když hovořil o

³⁸⁰ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 127, k. 9.

³⁸¹ Tamtéž.

³⁸² Tamtéž.

³⁸³ Tamtéž.

³⁸⁴ Tamtéž.

nutnosti hledat „ekonomii sil“ prostřednictvím stranického centra, nejlépe komise pro historiografii při ÚV KSČ, které by ovlivňovalo výběr témat a provádělo jednotné řízení historické vědy.³⁸⁵

Snaha detailně plánovat vědecký výzkum byla součástí procesu „zvědečtění“. Propagandistické psaní měl nahradit vědecky řízený historiografický projekt s jasně vymezenými tématy rozdělenými mezi badatele a s přesně určenými výstupy. Představa vědeckosti se zde kryla s ideou vědecky spravované společnosti a racionálního plánování lidské činnosti. Na rozdíl od první poloviny 50. let zde nezůstalo pouze u slov. Ústav dějin KSČ začal velmi brzy produkovat mnohostránkové spisy plánující až v několikaletých výhledech. Další vývoj však ukázal, že představa o centrálně řízené a pečlivě organizované historiografii byla velmi naivní. Namísto poklidného a v podstatě technokratického rozvíjení platného paradigmatu formou postupného zkoumání vybraných témat přesně úkolovanými týmy historiků na základě platného interpretačního rámce, došlo k postupnému rozpadu paradigmatu a samovolnému vývoji historické vědy. Změněná společenská a politická situace ovlivnila tematickou orientaci badatelů. Formování reformní historiografie v 60. letech bylo provázeno spíše ochabnutím zájmu stranického vedení o spolupráci s historiky, než snahou za každou cenu řídit jejich činnost.

3.2.3. Závěrečné shrnutí

Stranická historiografie prošla ve druhé polovině 50. let institucionální stabilizací. Z Ústavu dějin KSČ se stalo personálně zabezpečené stranické expertní pracoviště. Výsledkem reorganizace ústavu byl nárůst počtu odborných a vědeckých pracovníků, přesnější určení jeho pracovní náplně a přijetí statutů, které definovaly místo této instituce ve stranickém aparátu a ve struktuře československé historiografie. Dalším důležitým momentem

³⁸⁵ V podobném duchu veřejně hovořili někteří představitelé stranického dějepiscectví na III. sjezdu československých historiků v září 1959. Např. Jaroslav Opat hledal způsob jak zajistit dostatečný počet odborných pracovníků pro preferovaný obor nejnovějších dějin: „Zdá se mi však, že je nutno, aby příslušné instituce řešily věci tak, že dojde k přesunu kádrů. Jistě ne k unáhlenému, třeba zvážit tyto věci rozumně, ale k přesunu by mělo dojít... Stojí to před historiky konec konců jako povinnost. Nejen před členy strany, jimiž většinou jsme, ale povinnost před občany státu a před členy společnosti, která se přetváří, buduje svoji budoucnost.“ Viz OPAT, Jaroslav: *Diskusní příspěvek Jaroslava Opata*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 100. Stejnou otázku řešil ve svém sjezdovém vystoupení také Zdeněk Bradáč: „Rozhodující úlohu při řešení těchto otázek bude mít pochopitelně přesvědčování, široké projednávání plánů vědecké práce atd. Instituce, jež školí aspiranty, by měly vypracovat seznamy témat, jež by aspirantům usnadnily orientaci. Bylo by možné zvážit i otázku, zda by se jednotliví soudruzi neměli ucházet o aspiranturu na základě předem vypsaných témat. Bylo by užitečné, kdyby jednotlivé vědecké instituce, jako např. Historický ústav ČSAV, Ústav dějin KSČ aj., čas od času vypisovaly soutěž na zpracování určité důležité tematiky.“ Viz BRADÁČ, Zdeněk: *O významu studia nejnovějších dějin*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 74.

bylo zřízení vědecké rady jako poradního orgánu vedení Ústavu dějin KSČ. Na institucionální rovině přinesl proces „zvědečtění“ posílení sebevědomí stranické historiografie. Statuty a některé výroky představitelů stranického dějepisectví ukazují, že ústav chtěl být nejen centrální institucí pro výzkum dějin KSČ a dělnického hnutí, ale vzhledem k významu připisovanému těmto tématům také centrem koordinujícím výzkum nejnovějších dějin jako takových.

Z perspektivy vedení KSČ však nebyl proces „zvědečtění“ chápán jako cesta k větší autonomii stranické historiografie. Stále se měla podílet na politice komunistické strany a aktivně přispívat k završení budování socialismu v Československu. Ne však již jako součást „aktivní nadstavby“, která by přímo intervenovala do aktuálních politických kampaní, např. formou propagandistických textů s historickým námětem. Nyní tvořila vědecké zázemí stranické politiky. Na místo propagandistů měly nastoupit týmy dobře vyškolených expertů. Činnost stranické historiografie měla odpovídat kvalitativně vyšší fázi budování socialismu v Československu.

Pohled dovnitř stranického dějepisectví nabízí obraz počínajících personálních obměn. Zřetelný byl ústup zakladatelské generace historiků-funkcionářů, na jejichž místo začínali nastupovat příslušníci mladší generace, kvalifikovaní historici, kteří prošli stranickým a mnohdy také akademickým vzděláváním. Ze starších představitelů stranické historiografie zůstali jen ti, kteří dokázali držet krok s mladšími historiky či měli odpovídající politickou podporu. Celkově však bylo možné hovořit o úpadku starších „kádru“ spojených se zakladatelským obdobím stranické historiografie.

Na příkladech Josefa Kresty a Jaroslava Opaty jsem ukázal dvě možné nástrahy, které cíhaly na pracovníky v oboru stranických dějin. V prvním případě se jednalo o pád důležitého funkcionáře zaviněný nejen porušením stranické disciplíny, ale následně také aktivitou spolustraníků směřující k odstranění kritizovaného kolegy. Druhý příklad naznačuje, jaká rizika hrozila nastupující garnituře historiků, z nichž mnozí patřili k intelektuálnímu podhoubí vznikajícího reformního komunismu. Osud Jaroslava Opaty naznačuje, že stranické vedení mělo možnosti, jak velmi rychle pacifikovat reformní či spíše teprve proto-reformní snahy.

Pohled na místo stranického dějepisectví ve strukturách československé historiografie ukázal, že docházelo ke stále užšímu propojování dvou dříve mnohem více oddělených oblastí. Přestože se kritikům z roku 1956 nepodařilo prosadit myšlenku, že studium dějin KSČ a dělnického hnutí není samostatným oborem, nýbrž pouze jednou ze součástí tzv. obecných dějin, bylo patrné, že se stranická historiografie na přelomu 50. a 60. let již z velké míry integrovala do československé historické vědy. A nejen to. Očividně přetrvávaly jisté

centralistické tendence, které viděly Ústav dějin KSČ jako rovnocenného spoluhráče Historického ústavu ČSAV, v oboru nejnovějších dějin pak jako skutečnou centrální instituci. Integrace však probíhala také opačným směrem. Mladší odborníci věnující se studiu nedávné minulosti postupně expandovali na akademické ústavy a vysoké školy. Tento vývoj byl důležitý pro pozdější reformní historiografii, jejíž stranickost již nebylo možné poměřovat prostou příslušností k pracovišti fungujícímu v rámci ÚV KSČ.

3.3. Vznik paradigmatu stranických dějin a vytváření podmínek pro jeho budoucí kritiku

V metodologickém úvodu jsem jako jeden z inspiračních zdrojů mého výzkumu stranické historiografie označil Kuhnovu koncepci vědeckých revolucí. Přelom 50. a 60. let byl pro stranické dějepisceví etapou „normální vědy“.³⁸⁶ V této době se ustavilo základní interpretační schéma dějin KSČ a dělnického hnutí propojené s výkladem nejnovějších národních dějin. Tvorba stranické historiografie v této době skutečně odpovídala Kuhnovu přirovnání „normální vědy“ k luštění křížovek. Kuhn napsal, že „*kritériem hádanky není její vnitřní hodnota, nýbrž jistota existence řešení*“.³⁸⁷ Vědci tudíž nepřichází s převratnými novinkami, nýbrž se věnují rámcovým úkolům. Pohybují se v síti pojmových, teoretických, instrumentálních a metodologických závazků poskytujících pravidla, která „*odborníkům v určitém specializovaném odvětví říkají, co jsou svět i věda zač, a odborníci se pak mohou soustředit na esoterické problémy, které jsou pro ně těmito pravidly a existujícím poznáním vymezeny. Osobní výzvou je pro jednotlivého odborníka problém, jak dovést k řešení i zbytek hádanky*“.³⁸⁸ Historici dějin KSČ a dělnického hnutí pracovali s jasně daným výkladovým vzorcem. Tohoto schématu se drželi a prohlubovali danou interpretační linii hlubším empirickým výzkumem jednotlivých témat.

Paradigma stranických dějin říkalo co zkoumat, jaké otázky si klást a jak na ně odpovídat. Přípustnou inovací byla detailnější faktografie, která nebyla v rozporu s obecně sdíleným hodnotícím rámcem. Historiografická produkce odpovídala obecnému politickému diskurzu poststalinismu, který líčil současnost jako éru dokončování socialistického budování. Historici zatím veřejně neotevírali kontroverzní témata, nekladli dominantnímu paradigmatu kritické

³⁸⁶ K definici normální vědy srov. KUHN, Thomas Samuel: *Struktura vědeckých revolucí*, s. 35–53.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 48.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 52.

otázky a své interpretace drželi v pevně vymezených hranicích. Takto dokázala stranická historiografie do jisté doby úspěšně fungovat. Krize paradigmatu zkoumaného v této kapitole nastala v průběhu první poloviny 60. let a zapříčinila jeho zhroucení a nahrazení novým, reformně komunistickým výkladovým rámcem.

Již jsem popsal, jakým způsobem došlo k institucionální a personální stabilizaci stranické historiografie. Tato kapitola bude věnována tvorbě stranických historiků, tedy stabilizaci diskurzivní či paradigmatické. Nastíním podobu paradigmatu stranických dějin, která se ustálila na přelomu 50. a 60. let. Nejdříve se budu zabývat tzv. učebnicí dějin KSČ, tedy paradigmatickým textem vydaným v roce 1961, jenž poskytoval závazný výklad minulosti komunistické strany a dělnického hnutí a integroval je do příběhu národních dějin. V druhé části kapitoly se budu věnovat další tvorbě stranické historiografie. Zaměřím se na její obsahová, formální i metodologická specifika, která ji odlišovala jak od produkce zakladatelského období, tak od tvorby reformní historiografie 60. let.

3.3.1. Učebnice dějin KSČ

Stranická historiografie nedokázala během prvních let své existence vypracovat dílo podobné sovětskému *Stručnému kurzu dějin VKS(b)*. Kromě brožur, článků v tisku a několika málo monografií nevytvořila text, jenž by poskytl koherentní vyprávění stranických dějin. Popravdě řečeno se o to stranická historiografie ani nepokusila a není doklad, že by ji o to někdo, např. vedení KSČ, žádal. Hlavním úkolem bylo vydávat spisy Klementa Gottwalda a produkovat práce agitující ve prospěch momentální politiky komunistické strany.

Ke změně v orientaci stranické historiografie došlo na začátku roku 1955. Dne 2. února schválil sekretariát ÚV KSČ návrh podaný III. oddělením ÚV KSČ na základě podnětu Vysoké školy stranické a Ústavu dějin KSČ, podle nějž měli historici ze stranických i jiných institucí vypracovat publikaci *Přehled dějin KSČ*, podklad budoucího „oficiálního výkladu dějin KSČ“.³⁸⁹ Kniha měla vzniknout do tří let s tím, že by jí předcházely obsáhlé teze, k jejichž vydání mělo dojít do poloviny roku 1956, bezprostředně po jejich schválení politbyrem ÚV KSČ. Na konci roku 1957 měl být vypracovaný konečný text *Přehledu dějin KSČ*. Sekretariát ÚV KSČ také jmenoval redakční radu publikace.³⁹⁰ Přiložený elaborát

³⁸⁹ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 170/1, k. 22. Zde návrh usnesení s přílohami a text schváleného usnesení.

³⁹⁰ V redakční radě zasedali Jindřich Veselý, Rudolf Vetiška (rektor VŠS), Miroslav Klír (vedoucí katedry dějin KSČ na VŠS), Miloš Gosiorovský (vedoucí katedry historie na filozoficko-historické fakultě Univerzity J. A. Komenského v Bratislavě), Bohumil Graca (vedoucí katedry dějin ČSR na Ústřední stranické škole při ÚV

jmenoval jako vzor *Stručný kurz dějin VKS(b)*. Práce měla být nejen prvním souhrnným zpracováním dějin KSČ, ale také základní příručkou stranického vzdělávání a pomůckou pro propagandisty. Návrh v ní spatřoval důkaz posunutí studia dějin komunistické strany a stranické ideologické práce na vyšší úroveň. Důležitost úkolu potvrzovalo také navržené složení pracovních skupin, které měly zpracovávat jednotlivá období podle předem schválené periodizace. Nalezneme v nich řadu důležitých funkcionářů i začínajících a postupně se prosazujících historiků mladší generace.

V průběhu roku 1955 vznikla osnova plánovaného díla a do konce roku byl vypracován text tzv. *Tezí*. Na počátku roku 1956 jej redakční rada vrátila s připomínkami, avšak více do vzniku publikace zasáhl XX. sjez KSSS. Redakční rada musela svolat aktiv, na němž se diskutovalo o otázkách, které vyvstaly společně se změnou v politice komunistického hnutí. V prosinci téhož roku byla práce na textu dokončena a v lednu 1957 byl publikován první výstup z projektu syntézy dějin KSČ.³⁹¹

Kniha nesla titul *Přehled dějin Komunistické strany Československa. These* a vyšla jako diskuzní materiál v nákladu 5 300 kusů.³⁹² Na vzniku publikace o 213 stranách se podílel rozsáhlý autorský kolektiv čítající celkem 85 historiků, funkcionářů-pamětníků či propagandistů zařazených do deseti pracovních skupin.³⁹³ Na jejich činnost dohlížela jedenáctičlenná redakční rada zasedající v poněkud odlišném složení, než měl orgán

KSS), Pavel Reiman a Julius Šefránek (vedoucí katedry základů marxismu-leninismu na Univerzitě J. A. Komenského v Bratislavě).

³⁹¹ Srov. REIMAN, Pavel: *O práci Ústavu dějin KSČ a přípravě nové učebnice dějin strany*. In: Příspěvky k dějinám KSČ 3-4/ 1958, s. 30.

³⁹² *Přehled dějin Komunistické strany Československa. These*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1957.

³⁹³ Kompletní složení autorského kolektivu podle jednotlivých pracovních skupin vypadalo následovně: I. období 1868-1878 – Michal Reiman (vedoucí), František Jordán, Jiří Kořalka, František Slapnička, Bedřich Šindelář, Renata Wohlgemutová; II. období (1879-1897) – Zdeněk Šolle (vedoucí), Ivan Dubský, František Jordán, Vladimír Kašík, Jurij Křížek, Jaroslav Purš, Jiří Radimský; III. období: (1898-1917) – Pavel Reiman (vedoucí), Otakar Franěk, Oldřiška Kodědová, František Novotný, Karel Pichlík; Slovenská skupina pro I.-III. období – Miloš Gosiorovský (vedoucí), Pavol Hapák, Milan Hrbek, Matěj Kociský; IV. období (1917-1921) – Drahomír Bárta (vedoucí), Eva Brožová, Michal Dzvoník, Koloman Gajan, Zdeněk Kárník, Bedřich Levčík, Jindřich Veselý; V. období (1921-1924) – Zdeněk Bradáč (vedoucí), František burian, Josef Flek, Zdena Holotíková, Bohumil Kučera, Věra Olivová, Julius Šefránek, Martin Victor; VI. období (1924-1929) – Vladimír Dubský (vedoucí), Jarmila Koudelková, Vojtěch Mencl, Jarmila Menclová, Ján Pleva, Rudolf Vetiška; VII. období (1930-1934) – Lubomír Vejnar (vedoucí), Jiří Čech, Otto Falta, Jaroslava Hájková, Miroslava Houserová, Květa Kořalková, Vladimír Krechler, Miroslav Kropilák, Lev Lederer, Jan Novák, František Škrant, Ferdinand Vávra, Lubomír Vébr; VIII. období (1934-1938) – Vladka Václavů (vedoucí), Kurt Babel, Gustav Bareš, Věra Jarošová, Míla Lvová, Jan Pachta, Vilém Prečan, Karel Růžička, Gríša Spurný, Ladislav Šmíd; IX. období (1938-1945) – Ferdinand Beer (vedoucí), Karel Bartošek, Jiří Doležal, Bohuslav Graca, Zbyněk Hejda, Anna Hučková, František Janáček, Václav Král, Josef Kresta, Jan Křen; X. období (1945-1948) – Jan Kozák (vedoucí), Jan Auerhan, František Horka, Karel Kára, František Kratochvíl, Marta Vartíková, Marcel Zachoval, Růžena Zenáhlíková.

jmenovaný usnesením z února 1955.³⁹⁴ Předmluva k *Tezím* konstatovala, že kniha je prvním přehledem dějin dělnického hnutí od jeho vzniku do roku 1948 a zároveň upozornila na slabiny předložené publikace: „*Jejich hlavním nedostatkem je, že jsou ještě poměrně velmi popisné a mnohá v nich obsažená hodnocení nebo řešení zůstala omezena na povšechnou formulaci.*“³⁹⁵ Předmluva také vyjmenovala obtíže, s nimiž se autorský tým musel vypořádat. Jednak to byl značný nedostatek odborné literatury, která by zpracovala základní materiál a na níž by šlo vystavět syntetickou práci. Pod spojením „teoretická neujasněnost v některých zásadních otázkách“ se skrývaly rozpory, které se objevily po XX. sjezdu KSSS a s ním spojeným požadavkem přehodnocení dosud užívaných interpretací. Vzniklé problémy se měly projevit zejména útekem k faktografii a rezignací na zobecňující soudy, které se od této knihy především očekávaly. Jako ne zcela vyhovující byla hodnocena také navržená periodizace. Redakční rada předložila *Teze* k diskuzi „stranické a historické veřejnosti“. Po sérii kritik, porad a diskuzí mělo v horizontu dvou až tří let dojít k vypracování definitivního textu *Dějin KSČ*.

Převyprávění minulosti komunistické strany v ne příliš obsáhlých *Tezích* oscilovalo mezi uváděním základní faktografie a načrtnutím dějové linky příběhu, který se později stal standardním narativem dějin KSČ a definitivní podobu dostal až v publikaci z roku 1961. Proto se k podrobnějšímu rozboru této interpretace dějin komunistické strany, dělnického hnutí a obecně národních dějin podrobněji vrátím v pasážích o tzv. učebnici dějin KSČ. Na tomto místě postačí stručné nahlédnutí do první verze vznikajícího závazného historického vyprávění. Již periodizace, podle níž byly rozděleny jednotlivé pracovní skupiny, napovídá, jakým směrem se výklad v *Tezích* ubíral. Prvním tematickým okruh se týkal vzniku dělnického hnutí, formování dělnické strany a hledání jejího programu. Počínaje rokem 1898 práce hovořila o rozmachu dělnického hnutí v období imperialismu a současném úpadku sociální demokracie („bankrot“), jenž vyvrcholil během první světové války. Proto také periodizace nevnímala jako mezník rok 1914, ale zahrnula vývoj před říjnovou revolucí do jednoho velkého celku rámovanému lety 1898 až 1917. Následně byl již výklad strukturován podle revolučních cyklů. Po období poválečného revolučního vzmachu (1917–1921) přišel „odliv revoluční vlny“ (1921–1924) a „dočasná stabilizace kapitalismu“ (1924–1929). Poté následovalo dovršení bolševizace KSČ a krach kapitalistické stabilizace během velké hospodářské krize, čímž se komunistická strana dostala do čela „masových bojů za revoluční

³⁹⁴ Redakční rada uvedená v publikaci měla následující složení: Jindřich Veselý (vedoucí), Miroslav Klír (tajemník), Drahomír Bárta, Miloš Gosiorovský, Bohuslav Graca, František Jordán, Jan Kozák, Jarmila Menclová, Pavel Reiman, Julius Šefránek, Rudolf Vetiška.

³⁹⁵ *Přehled dějin Komunistické strany Československa. These*, s. 9.

východisko z krize“ (1930–1934). Situace se dále vyostřila a KSČ se postavila do čela „boje na obranu a demokracie proti fašismu“ (1934–1938) a v letech války převzala vedení „národněosvobozeneckého boje českého a slovenského lidu“ (1938–1945). Tři poválečné roky byly dobou budování lidové demokracie, boje s buržoazií snažící se zvrátit nastoupenou cestu k socialismu a postupného získávání většiny obyvatel na stranu komunistického projektu. Tento proces byl završen úplným převzetím moci díky stabilnímu spojení dělnictva s rolnictvem, které zmařilo pokus o „kontrarevoluční puč“ v únoru 1948. V Československu tak došlo k realizaci „nové formy přechodu k socialismu“. Tento výklad byl založen na tradičním schématu přerůstání revoluce demokratické a národní v revoluci socialistickou.

Po vydání *Tezí* proběhly v květnu a červnu roku 1957 krajské ideologické konference za účasti 1200 stranických pracovníků, kteří vznášeli připomínky k předloženému textu. Podle shrnutí Pavla Reimana delegáti kritizovali především nejednotnost jednotlivých částí knihy.³⁹⁶ V říjnu roku 1957 vyšlo druhé opravené vydání *Tezí*, pouze nepatrně rozšířené na rozsah 221 stran.³⁹⁷ Znatelně však vzrostl náklad, který překročil 40 000 výtisků. V závěru také autoři anoncovali vydání doplňujících brožur. První měla vyjít během prvního čtvrtletí roku 1958 a přinést výklad o vývoji v letech 1948–1953. Druhá měla být publikována v září 1958 a zpracovat nejnovější období od roku 1953 do XI. sjezdu KSČ (sešel se v červnu 1958). Nakonec byla jako pokračování *Tezí* v roce 1959 vydána osmatřicetistránková brožura mapující léta 1948–1954.³⁹⁸ Zpracoval jí autorský kolektiv pro tzv. XI. období vedený Jaroslavem Opatem.³⁹⁹

Práce na učebnici dějin KSČ nebyla izolovaným československým projektem. Ve druhé polovině 50. let probíhaly také v ostatních lidových demokraciích podle sovětského vzoru podobné pokusy o sepsání souhrnného historického vyprávění o minulosti národních dělnických hnutí a komunistických stran. Byla taktéž patrná snaha tuto práci mezinárodně koordinovat. V listopadu 1957 v Praze zasedala Mezinárodní konference o dějinách komunistických a dělnických stran, tedy setkání představitelů institutů marxismu-leninismu,

³⁹⁶ REIMAN, Pavel: *O práci Ústavu dějin KSČ a přípravě nové učebnice dějin strany*, s. 301-302.

³⁹⁷ *Přehled dějin Komunistické strany Československa. These. Druhé, opravené vydání*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha v říjnu 1957.

³⁹⁸ *Přehled dějin Komunistické strany Československa. Teze – dodatek. XI. období (1948–1954)*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1959. Brožura vyšla také jako součást samostatné publikace, doplněná o dva referáty Anotnína Novotného - na XI. sjezdu KSČ a na schůzi městského a krajského výboru KSČ v Praze. *Srov. Komunistická strana Československa – vedoucí síla při dovršování socialistické výstavby*. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ – Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1959.

³⁹⁹ Vedle Jaroslava Opata v týmu dále působili Miroslav Caha, Antonín Červinka, Květoslav Inemann, Jaroslav Kabrhel, Jaroslav Kladiva, Miloslav Klimeš a Michal Reiman.

ústavů a komisí dějin komunistických a tzv. dělnických stran. Zástupci z Albánie, Bulharska, Číny, Francie, Itálie, KLDR, Maďarska, Mongolska, NDR, Polska, Rakouska, Rumunska, Sovětského svazu a hostitelského Československa po tři dny rokovali o vlivu říjnové revoluce na historický vývoj jednotlivých zemí. Poté následovala „výměna zkušeností“ ohledně práce na dějinách stran. Rezoluce přijatá na konferenci konstatovala, že „*instituty marxismu-leninismu, ústavy a komise dějin strany překonávají schematismus a školometství, neustále bojují proti revisionistickému falšování dějin dělnického hnutí a věnují hlavní pozornost vypracování příruček a učebnic dějin komunistických a dělnických stran v duchu marxisticko-leninské stranickosti*“.⁴⁰⁰ Zároveň označila nadcházející období za vhodné pro navázání užší spolupráce mezi partnerskými institucemi ve věci společného studia mezinárodního dělnického hnutí pod kuratelou moskevského Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS. Jeho úkolem bylo koordinovat práci a organizovat stáže pro pracovníky jednotlivých institucí. V nich měly vzniknout zvláštní odbory či pracovní skupiny věnující se dějinám mezinárodního hnutí, tedy především vývoji První, Druhé a Třetí internacionály.

Příprava tzv. učebnice dějin KSČ byla pojata jako tvorba neobyčejného historiografického díla velkého politického a společenského významu. Tomu odpovídal početný autorský kolektiv, regionální stranické konference věnované posouzení *Tezí* i zapojení projektu do širší mezinárodní spolupráce. Psaní knihy bylo pojato jako kolektivní úkol, jakoby ji psala celá komunistická strana. V autorském kolektivu zasedali významní funkcionáři, historici, ekonomové a propagandisté. Na konferencích *Teze* připomínkovali místní funkcionáři a staří členové strany. Dobové chápání takto pojaté kolektivní práce shrnul Jiří Muška v recenzi z roku 1961: „*Šlo především o to, aby kniha ztělesňovala kolektivní zkušenost strany, a nikoliv mínění jednotlivců... Jen široký aktiv funkcionářů strany mohl splnit tuto nezbytnou podmínku, mohl vyřknout soud o tom, která poučení jsou pro dnešek aktuální a která poučení už nejsou tak bezprostředně závažná.*“⁴⁰¹ Zároveň bylo během přípravy knihy čím dál zřetelnější, že organizovat takového „kolektivního autora“ je nesmírně obtížné a práce se tak může donekonečna prodlužovat. Ještě větší komplikaci představovaly některé otázky politického rázu, které se vynořily při zpracování choulostivých pasáží o nejnovějším vývoji komunistické strany a československého státu.

Nedlouho po vydání *Tezí*, v dubnu 1957, se proto autorský kolektiv učebnice obrátil prostřednictvím Jiřího Hendrycha na politbyro ÚV KSČ s žádostí o kolektivní konzultaci s představiteli politického byra o některých sporných bodech. Dne 17. dubna 1957 politbyro

⁴⁰⁰ *Resoluce*. In: Příspěvky k dějinám KSČ 3-4/ 1958, s. 401.

⁴⁰¹ MUŠKA, Jiří: *Vyšla učebnice dějin KSČ*, *Nová mysl* 6/1961, s. 764.

tento návrh schválilo a konzultací pověřilo Antonína Novotného, Viliama Širokého, Jaromíra Dolanského, Václava Kopeckého a Jiřího Hendrycha.⁴⁰² Předmětem jednání byly tři otázky. První se týkala vztahu hospodářské politiky a mezinárodní situace v letech 1951 až 1953. Nejdůležitějším tématem bylo tempo industrializace a obecně vliv teze o „zostřování třídního boje“ na hospodářskou politiku země. Dále se jednalo o způsob historického zpracování problematiky tzv. protistátního spikleneckého centra. Autoři učebnice si uvědomovali, že „otázku spikleneckého centra není ještě možno vyložit vyčerpávajícím způsobem“ a od konzultace se zástupci nejvyššího stranického vedení si slibovali, že se alespoň vyjasní „v jaké šíři a formě je možné tuto problematiku v učebnici uvést“.⁴⁰³ Třetí okruh otázek se dotýkal periodizace období let 1948–1956. Politbyro nevyhovělo žádosti autorského kolektivu o konzultaci čtvrtého tématu, které se týkalo „kultu osobností“ – kdy se začal projevovat, jak se projevoval a které faktory umožnily jeho „narůstání“. Autoři knihy požádali o poskytnutí oficiálního výkladu posvěceného nejvyšším stranickým vedením. Nejspíše chtěli tímto způsobem předejít možným sporům o pojetí nejnovějšího období, které mohly vzniknout při předložení hotového textu ke schválení.

V roce 1957 se také vyřešila otázka budoucnosti autorského týmu. Bylo nutné jej zredukovat tak, aby mohlo v dohledné době dojít k napsání definitivního textu učebnice, jejíž vydání se plánovalo na rok 1959. V květnu roku 1957 se sešla redakční rada, aby vybrala „opravdu schopné, svou vědeckou úroveň i stylistickými schopnostmi vyhovující soudruhy, kteří bezpečně ovládají problematiku jím svěřeného úseku“.⁴⁰⁴ Vedoucím autorského kolektivu se stal Pavel Reiman, jenž zároveň zpracovával období let 1897–1917. Prvních dvou období počátků dělnického hnutí a sociálně demokratické éry se ujal František Jordán z brněnské univerzity. Poválečnou revoluční éru let 1917–1921 měl na starosti pracovník Ústavu dějin KSČ Drahomír Bárta. Bolševizaci KSČ, tedy dvě období schválené periodizace mezi léty 1921–1929, zpracovával Zdeněk Bradáč. Vývoji ve 30. letech se věnoval další pracovník Ústavu dějin KSČ Jan Novák. Autorem kapitoly o období okupace se stal Jan Křen z Vysoké stranické školy. Na VSS působil také Jan Kozák, který psal kapitolu o letech 1948–1945. Politicky nejcitlivější období budování socialismu mezi roky 1948–1956 měl zpracovat Jaroslav Opat, další z učitelů na VSS.

⁴⁰² NA, f. ÚD KSČ, a. j. 172/1, k. 23.

⁴⁰³ Tamtéž.

⁴⁰⁴ Tamtéž, a. j. 172/3, k. 24. Složení autorského kolektivu schválil sekretariát ÚV KSČ na svém zasedání dne 19. června 1957.

Do jara 1959 vypracoval autorský kolektiv rozšířený o Ludmilu Šumberovou z Ústavu dějin KSČ, která psala závěrečnou kapitolu o období let 1954–1958, dvě verze textu knihy. První variantu dostali na konci roku 1958 k diskuzi ostatní členové autorského kolektivu a redakční rada. Byla iniciována také zvláštní schůzka s pracovníky Ústavu dějin KSS, na níž se probírala slovenská tematika. Významnější diskuze proběhla o kapitolách věnovaných počátkům dělnického hnutí, období nacistické okupace a také o závěrečné kapitole mapující vývoj posledních čtyř let. Podle zprávy Pavla Reimana z jara 1959 o postupu práce na učebnici se velmi živě diskutovalo zejména o zpracování politiky KSČ v letech 1939–1941. Jan Křen toto období údajně nepopisoval v souladu s představami redakční rady a autorského kolektivu. Bližší informace o tomto sporném bodu, než že šlo „značné nedostatky v hodnocení politiky strany“ dobové materiály neposkytují.⁴⁰⁵ Diskutovalo se také o formální stránce textu. Autorský kolektiv a redakční rada se vyslovili pro populárnější zpracování knihy jako „bojovného“ vyprávění, které by bylo přístupné co nejširší skupině čtenářů a tím pádem by bylo dobře využitelného pro účely stranické propagandy. Byl stanoven také další postup práce. Definitivní verze knihy měla být k dispozici v červnu 1959, kdy mělo přibližně 200 exemplářů putovat do rukou členů a kandidátů politbyra, členů sekretariátu ÚV KSČ, vedoucích tajemníků KV KSČ a dalším významným straníkům a vědeckým institucím. Na rozšířeném zasedání redakční rady konaném dne 17. března 1959 se kromě projednání Reimanovy zprávy hovořilo o změnách v autorském kolektivu. Velmi negativně byla hodnocena činnost Ludmily Šumberové, která se údajně nedokázala vypořádat s úkolem zpracovat nejnovější období dějin KSČ. Byla proto z autorského kolektivu odvolána a nahrazena Michalem Reimanem.⁴⁰⁶

Všechny návrhy zpracované redakční radou a autorským kolektivem vzal 8. dubna 1959 na vědomí také sekretariát ÚV KSČ. Rovněž jmenoval komisi ústředního výboru komunistické strany, jejímž úkolem bylo schvalování textu učebnice. Zasedali v ní Václav Kopecký, Jiří Hendrych, Vladimír Koucký, Čeněk Hruška, Rudolf Vetiška, Václav Slavík, Jindřich Veselý, Pavel Reiman a Jaroslav Kabrhel.⁴⁰⁷

Komise obdržela maketu učebnice v létě 1960. Text schválila, ale vyslovila několik poměrně závažných připomínek. Autorský kolektiv proto musel přepracovat některé kapitoly. Nejvýraznější změnou prošla celá první část knihy mapující dějiny dělnického hnutí v českých zemích a na Slovensku do roku 1917. V maketě byla strukturovaná do čtyř

⁴⁰⁵ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 174/2, k. 25.

⁴⁰⁶ Tamtéž, a. j. 127, k. 9.

⁴⁰⁷ Tamtéž, a. j. 174/2, k. 25.

úvodních kapitol. Komise doporučila přeskupení textu do kapitol dvou s počátkem imperialismu datovaným do roku 1897. Zároveň mělo dojít také ke změnám výkladu, aby „jasněji vynikla úloha dělnické třídy v boji proti národnostnímu útlaku a za státní samostatnost“.⁴⁰⁸ V pasážích o činnosti KSČ v meziválečném Československu komise požadovala zpřesnění pojednání o činnosti skupiny kolem Zápotockého a Šmerala před V. sjezdem KSČ, zdůraznění otázek spojených s výstavbou socialismu v Sovětském svazu a s pozitivním vlivem sovětské strany na vývoj KSČ. Autoři měli akcentovat otázku pomoci demokratickému Španělsku a více se zaměřit na existenci masových organizací blízkých komunistické straně. V kapitole o druhé světové válce a okupaci byl kamenem úrazu opět sovětsko-německý pakt z roku 1939. Komise se vyslovila pro další „zpřesnění“ výkladu. Sporným místem výkladu bylo také Květnové povstání roku 1945. Komise rovněž požadovala „opravit výklad o charakteru národní a demokratické revoluce a jejím rozvíjení tak, aby lépe vynikla organická spojitost národních, demokratických a socialistických prvků v revoluci“.⁴⁰⁹ Z diskusí vyplynulo, že je třeba změnit periodizaci kapitol o budování socialismu v Československu. Novým mezníkem se namísto roku 1954 stal XX. sjezd KSSS a celostátní konference KSČ v roce 1956. Výklad knihy měl končit u celostátní konference KSČ v roce 1960. Zpráva o přípravě učebnice dějin KSČ z července 1960 rovněž uvedla, že komise „pomohla autorskému kolektivu učebnice najít způsob, jak v učebnici vyjádřit kritiku určitých liberalistických tendencí ve straně kolem září 1953, jakou váhu klást na jednotlivá zasedání Ústředního výboru KSČ v letech 1953–1955 a hlouběji vyjádřit historický význam X. sjezdu KSČ“.⁴¹⁰ Další připomínky obdržel autorský kolektiv od řady jednotlivců a institucí, kteří taktéž posuzovali maketu učebnice. Patřil mezi ně také Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS a oblastní výbor KSSS v Užhorodě.

Dne 9. srpna 1960 sekretariát ÚV KSČ schválil výše citovanou zprávu komise a usnesl se, že se po zapracování připomínek komise a další kontrole již definitivního textu přikročí k edičnímu zpracování knihy, aby mohla vyjít v květnu 1961 k čtyřicátému výročí založení KSČ. Sekretariát také stanovil plánovaný náklad knihy, 100 000 výtisků v češtině a 40 000 ve slovenštině. Plánovalo se také vydání v maďarštině.⁴¹¹ V tiráži knihy byl uveden náklad 150 400 kusů.

⁴⁰⁸ Tamtéž, a. j. 175/3, k. 25.

⁴⁰⁹ Tamtéž.

⁴¹⁰ Tamtéž.

⁴¹¹ Usnesení sekretariátu ÚV KSČ srov. Tamtéž.

Práci takřka stovky historiků a funkcionářů posuzovala řada jejich stranických kolegů. O původní *Teze* a připomínky k nim se opíral užší autorský tým. Jeho práci opět posuzovalo poměrně široké publikum složené z jednotlivců i institucí doma i v Sovětském svazu. Tím se text opět proměnil a nakonec jej obdržela komise jmenovaná stranickým vedením, která opět vznesla zásadní připomínky, a text prošel dalšími změnami. Proces vzniku syntézy dějin KSČ je možná až extrémním příkladem toho, jak moc je tvorba historického vědění kolektivním procesem. Hotový text nebyl výsledkem práce pouze autorského týmu, ale vznikl spolupůsobením řady dalších intervenujících aktérů. Jejich množství i význam (členové nejvyššího vedení KSČ) potvrzují, že se v případě tzv. učebnice dějin KSČ jednalo o text mimořádné důležitosti. Měl reprezentovat nejen obor historiografie nejnovějších dějin, resp. stranické historiografie, ale v podstatě také celý politický projekt československého komunismu. Učebnice měla vzbuzovat dojem, že ji napsala sama komunistická strana jako svědectví o vítězství socialismu v Československu.

Kniha vyšla v roce 1961⁴¹² nejen jako příspěvek stranických historiků k výročí založení komunistické strany, ale také jako první souvislý text mapující úspěšnou cestu národní a sociální emancipace počínající v hloubi 19. století a vrcholící rokem 1960, kdy oficiálně došlo k likvidaci zbytků kapitalismu a završení socialistického budování.⁴¹³ Vyprávěla příběh o „správnosti marxisticko-leninské cesty KSČ“. Historický vývoj vyústil v socialistické zřízení, stát diktatury proletariátu, v němž neexistují sociální problémy, národnostní útlak a jenž zajišťuje dosud nebývalý hospodářský a kulturní rozmach: „*Národní svoboda, samostatnost českého a slovenského národa a rovnoprávnost všech pracujících jsou nyní zajištěny jako nikdy předtím.*“⁴¹⁴ Aktuální politickou a společenskou situaci úvod ke knize označil za „nejširší demokracii“ a dal jasně najevo, že publikace bude popisovat historický vývoj vedoucí k realizované utopii. Zároveň došlo k definování hlavních aktérů příběhu. Kromě komunistické strany jím byl lid neboli pokrokové složky národů Československa, tedy „dělnická třída, pracující rolnictvo a pracující inteligence“. Lid byl „základní hybnou silou dějin“ a „z jeho vůle“ konala komunistická strana ať v boji proti kapitalismu či jako vládnoucí síla budující socialismus. Sepjetí komunistické strany s lidem propojilo dějiny KSČ s dějinami národa v „nerozlučný celek“. Tuto syntézu pak doplnil proletářský internacionalismus jako faktor zařazující domácí vývoj do širší mezinárodní perspektivy a

⁴¹² *Dějiny Komunistické strany Československa*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1961.

⁴¹³ K narativní analýze učebnice dějin KSČ srov. WINKLER, Martina: „*In unteilbarer Einheit mit unserer Geschichte*“: *Die Geschichte der KSČ als neue Meistererzählung*, *Comparativ* 2/2000, s. 61–80.

⁴¹⁴ *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 5.

symbolizující sepjetí československého komunismu s emancipačními boji v ostatních zemích, samozřejmě pod dohledem a s pomocí Sovětského svazu.

Úvodní pasáž publikace také zdůraznila didaktický význam *Dějin KSČ*. Nelehká cesta komunistické strany ke konečnému vítězství měla sloužit jako školení v praktickém aplikování marxisticko-leninské teorie: „*Poznávání dosavadního historického vývoje umožňuje správně hodnotit úkoly přítomnosti a jasně pochopit směr budoucího vývoje.*“⁴¹⁵ Učebnice dějin KSČ měla vyprávět historický příběh, v praxi sloužit jako základní pomůcka stranického vzdělávání a celkově tak přispívat k „dalšímu rozšíření marxisticko-leninské ideologie“. Pojednání o dějinách komunistické strany jako o příkladu konkrétního praktického využití marxismu-leninismu mělo také napomáhat k zdokonalení teoretického myšlení. Teorii totiž lze rozvíjet i tak, že se názorně ukáže, jak ji komunistická strana za daných historických okolností úspěšně používala v praxi.

Výkladu poskytnutému v učebnici dějin KSČ dominovalo několik základních motivů. Tím prvním byl obraz dělnické třídy a později komunistické strany jako „vůdčí síly“. V celém vyprávění o historické cestě k socialismu byla nositelem správné politické linie a „vedoucí úlohy“ v boji za pokrok směrem k dokonalejším formám společenského uspořádání. Právě zde bylo možné nalézt jádro symbiózy strany s lidem: „*Síla strany tkví v tom, že se opírala a opírá o aktivitu pracujícího lidu, který je základní hybnou silou historického vývoje. Její vznešené socialistické a komunistické cíle odpovídaly vždy základním zájmům našeho lidu, byly vědeckým výrazem cíle, k němuž směřoval boj dělníků, rolníků a ostatních pracujících.*“⁴¹⁶ Dějiny KSČ byly dějinami neustálého boje za správné směřování dějin, který strana vybojovala ve spolupráci s lidem, jakožto hybnou silou historického vývoje. Tento vývoj pak vyvrcholil v období po roce 1945, respektive 1948: „*Svou oddaností věci lidu, svým obětavým bojem za jeho zájmy si strana získala důvěru našich národů a tato důvěra ji umožnila postavit se po svržení panství buržoazie do čela lidu jako vedoucí, usměrňující síla při budování nové, socialistické společnosti.*“⁴¹⁷ Tato plná vůdčí úloha byla základem více než desetiletého budovatelského úsilí, jež přineslo rozsáhlou hospodářskou transformaci a kulturní revoluci. Rokem 1960 počínala další fáze dějin, jejímž hlavním motivem byla cesta od socialismu ke komunismu.

Kniha kladla důraz také na otázky spojené s „rozvíjením“ marxisticko-leninské teorie. Jednak akcentovala boj s úchylkami, především sociálnědemokratickým reformismem a

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 6.

⁴¹⁶ Tamtéž, s. 701.

⁴¹⁷ Tamtéž.

revizionismem. Pod pojmem „rozvíjení“ si lze představit vytváření ideální politické linie revolučního socialismu. Počínala rakouským revolučním marxismem bojujícím s reformistickou politikou „třídní spolupráce“, pokračovala přijetím leninismu jako jediného správného směru marxismu. Komunistická strana se pak vyvíjela v konfliktu s oportunistickým tíhnutím k reformismu na straně jedné a „sektářstvím“ a „dogmatismem“ na straně druhé. Během druhé světové války a po ní získala problematika marxisticko-leninské teorie nový rozměr. Přestala být věcí strany a „pokrokových sil“ a stala se věcí všeho lidu, protože představovala nástroj k řešení důležitých otázek socialistické výstavby. Marxismus-leninismus nabyl charakteru národní ideologie národů Československa. Všenárodní povaha marxismu-leninismu v éře budování socialismu byla potvrzena také historickým překonáním „buržoazního nacionalismu“ a „šovinismu“. Došlo k vyřešení národnostní otázky formou zrovnoprávnění Čechů a Slováků a k nahrazení retardačního nacionalismu pokrokovým „socialistickým vlastenectvím“. Zde byla zřejmá vnitřní rozpornost poststalinistického paradigmatu stranických dějin ve vztahu k národnostní otázce. Socialistické vlastenectví vycházející z faktu plného uznání národnostních práv a dosažení národnostní samostatnosti se explicitně vztahovalo pouze na Čechy a Slováky a v historickém příběhu plnila funkci nového označení pro tradiční nacionalismus.

Je třeba upozornit ještě na jeden důležitý motiv v pojetí historického „rozvíjení“ marxisticko-leninské teorie. Úspěch tohoto procesu v Československu byl znakem schopnosti KSČ modifikovat teorii pro potřeby rozvinuté evropské země a tím obohatit teoretický odkaz marxismu-leninismu. Zároveň byl tento fakt vykládán jako důkaz pravdivosti a vědeckosti teoretických základů komunistické politiky, protože se potvrdila teze o možnosti socialistické revoluce v jiných než ruských podmínkách. „*Vznik lidové demokracie v květnu 1945, klidný přechod státní moci plně do rukou dělnické třídy, upevňování lidové demokracie jako formy diktatury proletariátu*“ byly československými inovacemi praktikovaného marxismu-leninismu.⁴¹⁸

Text knihy byl rozdělen do jedenácti kapitol řazených podle několikrát přepracované periodizace. Obsah jednotlivých částí definoval základní okruhy studia stranického dějepisectví. Výklad byl veskrze faktografický, doplněný o autoritativní závěry zobecňující vývoj každého období. V knize bylo použito poměrně málo citátů. Když už autoři citovali, tak ze spisů tzv. klasiků marxismu-leninismu, významných představitelů komunistického hnutí a ze stranických dokumentů, především různých usnesení.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 693.

Periodizace se opírala o několik základních mezníků, které místy propojovaly dějiny komunistické strany a dělnického hnutí s běžnou periodizací dějin národních. Většinou však kniha pracovala s novými zlomovými body, které daly historickému příběhu zcela odlišný rytmus. Vyprávění počínalo rokem 1844, kdy došlo k prvnímu významnému vystoupení vznikající dělnické třídy. Prvním mezníkem nebylo nabízející se založení sociální demokracie, ale rok 1897 jako datum vstupu sociálních demokratů do parlamentní politiky a období značného společenského neklidu, především nacionálních bouří. Rok 1897 také symbolizoval počátek epochy imperialismu a odkazoval ke stále silnější kolaboraci předních sociálních demokratů s kapitalistickým státem.⁴¹⁹ Odkazoval na úspěch dělnického hnutí i na počátek soumraku revoluční sociální demokracie, která se v Rakousku postupně stala součástí oficiální politiky a začala se rozpadat na jednotlivá národnostní křídla. Jako protiklad rakouskému vývoji kniha již zde stavěla ruský bolševismus, jenž byl nositelem správného výkladu Marxova a Engelsova učení. Dalším a klíčovým bodem periodizace byl rok 1917. Vystoupení ruských bolševiků dokončilo přesun revolučního centra ze střední a západní Evropy do Ruska a zahájilo revoluční éru, jejíž součástí byl také vznik Československa a levicová radikalizace členské základny sociální demokracie.

Zpracování historického vývoje od roku 1917 do roku 1960 si zaslouží podrobnější analýzu. Bolševická revoluce v Rusku byla v pojetí stranické historiografie přelomu 50. a 60. let čímsi jako iniciačním momentem moderních dějin. Jejím programem bylo překonání sociálních rozdlů a umožnění plného národního sebeurčení. Představovala kvalitativně vyšší verzi revoluce, protože byla revolucí definitivně osvobozující. Jejím cílem nebylo nahradit jeden způsob vykořisťování jiným, nýbrž „*odstranit jakékoliv vykořisťování člověka člověkem a vybudovat zcela novou, nejdříve socialistickou a později komunistickou společnost*“.⁴²⁰ Celosvětovým rozšířením a vítězstvím idejí říjnové revoluce měl nastat kýžený „konec dějin“. Říjnová revoluce vytvořila model, který měla následovat a také následovala všechna úspěšná emancipační hnutí. Na sovětské inspiraci byla založena celá nová historická epocha symbolizovaná postupným celosvětovým sjednocováním antikapitalistických a „pokrokových“ sil: „*Všude, kde lid trpěl kapitalistickým vykořisťováním, bídou, válkou, národnostním a koloniálním útlakem, kde hledal východisko ze svého nesnesitelného postavení, živelně povstával a tápavě nalézal cestu – všude tam se musela Říjnová revoluce objevit jako příklad, který inspiroval k napodobení. Sovětské Rusko se stalo vzorem, oporou a ohniskem světové proletářské revoluce a bolševická strana vůdčí silou mezinárodního*

⁴¹⁹ Je použit obrat „zesílení oportunistických tendencí“. Srov. Tamtéž, s. 85.

⁴²⁰ Tamtéž, s. 115.

komunistického hnutí... Boj mezi slábnoucím kapitalismem a sílícím socialismem se stal hlavní náplní světových dějin.“⁴²¹ Díky programu ruských bolševiků se z izolovaných a roztržitých bojů stalo koordinované globální hnutí. Dějiny se daly na pochod ke svému cíli. Realizování socialistické utopie bylo od roku 1917 jen otázkou času.

V *Dějínách KSČ* nehrál klasický periodizační mezník národního příběhu, jímž bezesporu byl rok 1918, tu nejdůležitější roli. Revoluční situace v Rakousku vycházela z říjnové revoluce. To ona byla spouštěčím faktorem společenského pohybu, na jehož konci byl rozpad habsburské monarchie a rozmach socialistického hnutí. Kniha hodnotila vznik Československa jako velký pokrok, díky němuž získali Češi a Slováci státní samostatnost a 28. říjen 1918 označila za důležitý historický mezník. Jednalo se však o ukradenou revoluci. Buržoazii a oportunistům ve vedení sociální demokracie se podařilo rozšířit názor, že národnostní emancipace je zároveň emancipací sociální a Československo se stane demokratickým, lidovým a socialistickým státem. Opět se objevil motiv zrady „oportunistického vedení sociální demokracie“, které ve spolupráci s buržoazií využilo důvěřivosti dělnické třídy, aby se společně zmocnili revoluce: „*Lid bojoval, ale buržoazie uchvátla moc. Tak vznikla ČSR jako buržoazní republika.*“⁴²² V tomto prvotním hříchu byl zakódován neúspěch první republiky. V podmínkách imperialismu muselo buržoazní Československo padnout za oběť velmocenské politiky mocnějších států. „*Dříve či později muselo být v jejich rvačce pohlceno, jak ukázal další historický vývoj*“, konstatoval text učebnice a dodal, že pouze v podmínkách socialismu jako rámce nejen vnitřní, ale i mezinárodní politiky, bylo možné zajistit národům státní a národní samostatnost.⁴²³

Podle scénáře zrazené a uloupené revoluce probíhal vývoj po celé období poválečného revolučního neklidu. Vrcholem byla prosincová stávková akce roku 1920, jejíž porážka znamenala obrat ve vývoji prvních let Československa. Buržoazní panství v Československu se stabilizovalo a podařilo se mu odvrátit bezprostřední nebezpečí socialistické revoluce. Zároveň porážka akcelerovala vývoj v sociální demokracii. Většina členstva se přidala na stranu levice, která i přes mnoho nedostatků byla koncentračním centrem pokrokových sil. Podobný vývoj zasáhl i další sociálnědemokratická uskupení jednotlivých národů Československa. Složitým vývojem nakonec došlo k vytvoření jednotné a nadnárodní Komunistické strany Československa. Tato důležitá událost však byla pouze počátkem dalších obtížných bojů, které měly novou stranu dostat na skutečně komunistické pozice: „*V KSČ se*

⁴²¹ Tamtéž.

⁴²² Tamtéž, s. 130.

⁴²³ Tamtéž.

*spojily různorodé komunistické oddíly proletariátu Československa, jež měly za sebou odlišné podmínky historického vývoje, rozdílné ideologické vlivy, různé tempo, různé cesty vyzrávání. Bylo pochopitelné, že jejich sloučením se ihned tyto rozdílnosti nesetřely. Nová strana se rovněž nestala rázem plně revoluční stranou a nezbavila se všech přežitků sociáldemokratismu, jež působily po desetiletí.*⁴²⁴ Vývoj KSČ ve 20. letech proto kniha charakterizovala jako neustálý konflikt se sociálnědemokratickým dědictvím v obtížných podmínkách stabilizujícího se kapitalismu.

Další vývojovou etapu v dějinách KSČ a Československa tvořila léta 1921–1924, tedy doba „odlivu poválečné revoluční vlny“. Komunistickému hnutí nenahrával sám charakter československé státnosti. Učebnice označila Československo za imperialistický stát, diktaturu „špiček finančního a agrárního kapitálu, uskutečňovanou prostřednictvím parlamentu a jiných buržoazně demokratických institucí“.⁴²⁵ Formální demokracie měla podobu neustálých sporů mezi koaličním a momentálně opozičními stranami, mezi „reformistickými“ a buržoazními politickými subjekty. Tato situace mátlá dělnictvo a další společenské vrstvy, které by jinak byly nakloněny revolučnímu řešení. Navenek nebylo lehké poznat, že všem stranám kromě KSČ jde především o obhajobu kapitalistického systému z perspektivy jimi zastupovaných sociálních vrstev a národností. Tato objektivně nevýhodná situace samozřejmě velmi komplikovala činnost jediné revoluční strany. Další brzdou však byla sama KSČ, prolezlá sociálnědemokratickými přežitky (zdrženlivost vůči revoluční politice) a zároveň ultralevým maloburžoazním radikalismem. Bylo pro ni velmi obtížné osvojit si bolševické pojetí politiky a stranické organizace. Stranou leninského typu se mohla KSČ stát pouze prostřednictvím získávání zkušeností s vedením třídních bojů. Podle jejich výsledků bylo možné poznat, jak se straně daří vypořádat se s dědictvím sociáldemokratismu. KSČ bojovala navenek i dovnitř, „jednak překonávala tlak měšťácké a buržoazní ideologie, jednak se sama očišťovala od oportunistů a pseudorevolučních frazérů, kteří vstoupili do komunistické strany pod tlakem revolučních mas, zastávali mnohdy vedoucí funkce, ale vnitřně se s reformismem nedokázali rozejít, a proto při každém vážnějším obratu třídního boje kolísali a projevovali kapitulantské tendence“.⁴²⁶ Za této situace se KSČ ještě nedokázala dostat na skutečně marxisticko-leninské pozice. Polovina 20. let ji však zastihla v situaci, kdy již začínala disponovat funkcionářským kádrem odhodlaným definitivně se rozejít se sociálnědemokratickou minulostí.

⁴²⁴ Tamtéž, s. 176.

⁴²⁵ Tamtéž, s. 180

⁴²⁶ Tamtéž, s. 184–185.

Další vývojovou fází ohraničenou léty 1924–1929 publikace popisovala jako období boje za bolševizaci KSČ v situaci „dočasné stabilizace kapitalismu“. V těchto těžkých letech sílí zdravé bolševické jádro podporované Komunistickou internacionálou bojovalo proti oportunistickým silám v KSČ. Zároveň strana nadále stála v čele pokračujících třídních bojů. Rozuzlení hlavní zápletky v příběhu vnitřního vývoje KSČ přineslo konečné střetnutí bolševické levice s pravicí v roce 1928. Funkcionáři kolem Klementa Gottwalda jakoby stranu vyrvali z propasti, kam ji s jistotou vedlo Jílkovo vedení. Kniha vývoj charakterizovala známým Gottwaldovým heslem: „Od oportunistické pasivity k bolševické aktivitě“. Rozhodující V. sjezd KSČ v roce 1929 byl triumfem bolševických sil a učinil přítrž oportunistickému sabotování skutečné revoluční politiky. *Dějiny KSČ* proto rok 1929 portrétovaly jako zásadní mezník, bod obratu, po němž již v Československu existovala jiná komunistická strana. Stačí ocitovat charakteristiku činnosti nového stranického vedení: „*Postup vedení strany... se vyznačoval kvalitativně novými, vskutku bolševickými rysy stranické práce... Nové vedení tak krok za krokem lámalo staré, sociálně demokratické tradice ve straně a prosazovalo leninské principy stranického života a stylu práce.*“⁴²⁷ Do rozhodujících zápasů 30. a 40. let KSČ vstoupila jako skutečná revoluční strana.

Období let 1929–1938 autoři knihy rozdělili do dvou etap. První byla dobou velké hospodářské krize a končila v roce 1932, kdy se objevilo nové nebezpečí, kterým byl nacismus. KSČ byla vykreslena jako přirozený vůdce nezaměstnaných či stávkujících dělníků, který se zároveň úspěšně vyrovnával s vlastními slabostmi (tzv. ultralevá úchylnka). Vrcholem první etapy byla mostecká stávka, při níž KSČ ukázala, že je schopná vést významné boje hospodářského a politického charakteru. Bylo příznačné, že změněná periodizace zahájila období boje proti fašismu již v roce 1932 a nikoliv v letech 1934 či 1935, kdy došlo k obratu v politice komunistického hnutí. Kniha viděla vývoj jako mnohem méně problematický. V jejím pojetí si KSČ, sužována represivní politikou státu, již v roce 1932 uvědomila nebezpečí nacismu a vytrvale bojovala rovněž proti pokusům o fašizaci ČSR a za jeho obranu před blížící se německou agresí.

Do vyprávění se nevešlo citlivé téma tzv. sociálfašismu. Hlubokou vnitrostranickou krizi spojenou s vystoupením Josefa Guttmanna na konci roku 1933 kniha odbyla tímto stručným konstatováním: „*V ohni zápasů, v boji na obranu strany se KSČ vypořádala se všemi kapitulantskými a likvidátorskými i tendencemi. Naprosto izolován a celou stranou odsouzen zůstal případ Josefa Guttmanna... který podlehl panice, když v Německu nastoupil fašismus,*

⁴²⁷ Tamtéž, s. 269.

vytyčil likvidátorskou platformu a stal se posléze renegátem. Usnesením politického byra ze dne 31. prosince 1933 byl vyloučen ze strany.⁴²⁸ Další velké téma z historie československého komunismu, činnost tzv. Švermova vedení v roce 1935, učebnice vykreslila jako oportunistická pochybení a zkreslování politické line a nevěnovala mu víc než několik odstavců.⁴²⁹ Vývoj do roku 1938 byl v podání *Dějiny KSČ* vylíčen jako postupný růst komunistické strany bojující proti různým fašismu napomáhajícím silám či přímo fašistickým spiknutím československé politické reprezentace. KSČ byla hlavní oporou antifašismu a nositelem mezinárodní antifašistické solidarity. S blížícím se Mnichovem se stala vedoucím činitelem celonárodního hnutí proti fašismu a za obranu Československa. KSČ s oporou v Sovětském svazu, jediném skutečném spojenci ČSR, burcovala lid do boje a tím měnila politickou mapu země. Buržoazii zbývalo jediné východisko: „V rozhodném okamžiku převážily třídní zájmy buržoazie, která byla spjata s imperialistickými kruhy Západu a jim podřízena. Strach buržoazie z lidu se ukázal větší než strach z Hitlera a z toho vyplynula kapitulace, obětování země Hitlerovi.“⁴³⁰ Kniha neopomněla zdůraznit, že KSČ byla jedinou politickou stranou, která odmítla mnichovskou kapitulaci a nepřestala proti ní bojovat.

Roky 1938–1945 učebnice pojala jako popis činnosti KSČ „v čele národněosvobozeneckého boje českého a slovenského lidu“. Druhá světová válka byla v československých podmínkách především bojem o národní samostatnost s výrazně sociálními prvky. Zatímco KSČ postupně sílila, politika západní emigrace měla podobu lavírování mezi vyloženě antisovětskými a antikomunistickými pozicemi z počátku války a pozdějším vynuceným spojenectvím se SSSR.⁴³¹ Hlavním zájmem londýnské vlády byl návrat k předmnichovské republice, tedy udržení kapitalistického zřízení, přičemž ve druhé polovině války se ocitla v defenzivě a zaměřila se na „skrytou sabotáž a brzdění osvobozeneckého hnutí“.⁴³² Závěr válečného konfliktu se nesl ve znamení „národní a demokratické revoluce“: „Vítězná revoluce měla charakter revoluce národní, a to jak svým cílem, jímž byla obnova národní svobody Čechů a Slováků a státní samostatnosti Československa, tak i složením bojového svazku revolučních sil, jehož se zúčastnily všechny pracující vrstvy našich národů bez rozdílu stranické příslušnosti, světového názoru a náboženského vyznání a i část buržoazie, která se nezkompromitovala spoluprací s nacisty.“⁴³³ Začala Slovenským národním povstáním a vyvrcholila povstáním v květnu 1945. Progresivní síly, tvořené velkou

⁴²⁸ Tamtéž, s. 325–326.

⁴²⁹ Srov. Tamtéž, s. 347–348.

⁴³⁰ Tamtéž, s. 382.

⁴³¹ Tamtéž, s. 440–443.

⁴³² Tamtéž, s. 445.

⁴³³ Tamtéž, s. 465.

většinou obou národů, byly vedeny komunistickou stranou. Buržoazní křídlo odboje se snažilo různým způsobem nabourávat směřování revoluce k nové formě organizace společnosti. Rozhodující roli sehrál Sovětský svaz, jehož vojska osvobodila území Československa a zajistila tak úspěšné završení revolučního procesu.

Vznikla lidová demokracie reprezentovaná Národní frontou. Porážkou „kolaborantské velkoburžoazie“ a rozsáhlým znárodněním došlo k definitivnímu uzavření kapitalistické fáze českých a slovenských dějin. Národní a demokratická revoluce byla přechodným stádiem na cestě k socialismu. Následovalo období let 1945–1948, fáze přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou.⁴³⁴ Toto výkladové schéma v podstatě kopírovalo sovětský model dvou revolucí, demokratické a socialistické, ovšem bez nutnosti projít fází občanské války. První revoluce, vedená širokým demokratickým spojenectvím, zavedla základní demokratická práva a svobody. A poté, dialekticky, ve vnitřních rozporech, přerůstala revoluce demokratická v kvalitativně vyšší revoluci socialistickou, která definitivně vyřešila otázku moci a hlubších sociálních proměn.

V pasážích o přípravě učebnice jsem zmiňoval trvalé problémy se zpracováním politiky KSČ v období let 1939–1941. Činnost komunistů v období tzv. paktu vzbuzovala řadu otázek a pro dějepisce to byl vskutku kritický moment jeho vyprávění. Jak bylo možné zařadit tento radikální taktický obrat do příběhu, jenž měl mít smysluplný a logický vývoj a měl plynule směřovat k vítězství KSČ a k vybudování socialismu? Kniha sovětsko-německý pakt a z něj vyplývající komunistickou politiku prezentovala jako nutný postup, k němuž byl Sovětský svaz dotlačen. Stal se obětí diplomatických intrik západních velmocí, které sabotovaly jednání se SSSR a hodlaly první socialistický stát vmanipulovat do konfliktu s Německem. Na druhé straně si Německo snažilo zajistit klid na východní hranici a nabídlo sovětům pakt o neútočení. Sovětský svaz neměl jinou volbu: „*Tváří v tvář chystané imperialistické agresi ocitl se SSSR na pokraji izolace, v nebezpečí, že se dostane do války na dvou frontách zcela osamocen... Sovětská vláda byla povinna uchránit svou zemi, první socialistický stát světa, od války za tak nevýhodných okolností... V duchu Leninova odkazu znemožnila imperialistům vytvořit jednotný protisovětský blok, vyhnula se nebezpečí izolace v chystané válce a získala dvacet měsíců míru, jichž mohla využít k upevnění obranyschopnosti země.*“⁴³⁵ Správnost potupu potvrdil další vývoj, tedy selhání západních velmocí v konfliktu s Německem, především jejich neochota s ním bojovat (tzv. podivná válka). Posouvání sovětských hranic na

⁴³⁴ Tamtéž, s. 535.

⁴³⁵ Tamtéž, s. 401–402.

západ kniha vykládala jako snahu sovětského státu uchránit tato území před německou agresí a vylepšit si postavení pro finální střetnutí s nacismem.

Podobně jako Sovětský svaz obstála také KSČ. Potýkala se s protisovětskou propagandou buržoazní emigrace, nacistickou represí a některými politickými chybami ve vlastních řadách.⁴³⁶ Politika KSČ se zaměřovala především na hospodářské boje a s měnící se mezinárodní situací svou aktivitu stále více orientovala na činnost spojenou s usilováním o národní samostatnost. Komunistům pomohlo také vystřízlivění společnosti z iluzí o západních spojencích po pádu Francie a stoupající víra lidu v pomoc ze strany Sovětského svazu. Definitivním bodem obratu bylo vypuknutí Velké vlastenecké války. Období paktu kniha pojala jako přechodnou fázi mezi dvěma koly souboje mezi demokracií a fašismem, kdy mezinárodní podmínky i situace v Československu nehrály do karet komunistickému hnutí a KSČ. Rozhodně však v politice let 1939–1941 nespatořovala krok zpět či radikální obrat. Spíše ji viděla jako postup reflektující charakter doby, kdy bylo potřeba nabrat síly před rozhodujícím střetnutím.

Lidovou demokracii prvních tří poválečných let kniha charakterizovala jako produkt národní a demokratické revoluce, která zbavila zemi německých okupantů a zavedla nový politický systém.⁴³⁷ Příběh poválečného Československa byl opět založen na teorii spiknutí. Buržoazie znovu konspirovala a připravovala zradu lidu, na jehož straně stály pouze KSČ a KSS. Oproti předválečné republice došlo k výraznému posunu doleva, čímž se KSČ se stala legitimním reprezentantem většiny obyvatelstva. Podobně v sociální demokracii získaly vliv levicové síly, což odpovídalo postojům jejího řadového členstva. Opačná byla situace u ostatních stran Národní fronty. Jejich členstvo bylo pro lidovou demokracii: „*Také prostí příslušníci národně socialistické a lidové strany a část jejich vedení začali poctivě spolupracovat s komunisty. Chtěli potrestat zrádce, zajistit národní svobodu a vybojovat si hluboká revolučně demokratická práva, aby se mohli podílet na moci. Mnozí z nich však měli mnoho maloměšťáckých představ o socialismu a o možnosti trvalé spolupráce dělnické třídy*

⁴³⁶ „Zahraniční organizace KSČ se vypořádala s oportunisty typu Clementise, který se v Paříži v době sovětsko-německého paktu přidal k protisovětským štvanicím.“ Tamtéž, s. 406. Patřila sem také např. politika „sovětského Slovenska“.

⁴³⁷ Součástí národní a demokratické revoluce bylo také vyřešení národnostní otázky. Menšiny dostaly plná národnostní práva. Zásadní otázkou pro existenci lidové demokracie byl odsun sudetských Němců: „*Trpké zkušenosti ukázaly, že převážná část této třímilionové menšiny podlehla fašismu a stala se v roce 1938 nástrojem hitlerovského útoku směřujícího k rozbití republiky, nástrojem těžké národní poroby. Z řad sudetských Němců pocházel největší počet příslušníků okupantských orgánů moci. tyto fašistické živly nebylo možno v krátké době převychovat a znamenaly pro lidově demokratický režim bezprostřední vnitřní nebezpečí. Za této situace komunisté prosazovali tvrdé, ale nezbytné a spravedlivé řešení: odsun, vystěhování... Měl odstranit jedno z ohnisek trvalého neklidu v Evropě, byl krokem k zajištění bezpečnosti a míru. Zabraňoval tomu, aby se německá menšina mohla v budoucnosti znát znovu nástrojem rozbití republiky.*“ Kniha také zdůraznila vstřícnou politiku KSČ vůči německým antifašistům, kteří „*pochopili politickou nutnost odsunu.*“ Tamtéž, s. 487.

s buržoazií.⁴³⁸ Naproti tomu ve vedení stran převládali vysloveně reakční politici, kteří odmítali lidovou demokracii a začali proti ní konspirovat. Pouze čekali na vhodnou situaci, kdy by mohli otevřeně zvrátit vývoj před rok 1938: „*Do Národní fronty vstoupili pouze proto, že za rozmachu revoluce neměli jiné východisko. V taktice vystupovat zdánlivě jako stoupcí revoluce viděli jedinou možnost, jak v osvobozené republice uchvátit významné mocenské pozice, jak revoluci zabrzdit a připravit si za pomoci západních imperialistů podmínky k restauraci kapitalismu.*“⁴³⁹ Většina obyvatelstva stála za komunisty a jejich programem, reakční předáci naproti tomu pracovali na další z dlouhé řady historických zrad. Na tomto motivu byl založen příběh prvních tří poválečných let, jak jej předložily *Dějiny KSČ*.

Přestože revoluce zbavila moci nejreakčnější složky buržoazie, lidová demokracie ještě nebyla socialistická, ale zároveň se už nejednalo o buržoazní demokracii. Cestu k socialismu bylo tudíž třeba vybojovat. Lidová demokracie byla „*v této formě nutně zřízením přechodným, jež mělo dvojí možnost vývoje. Jít buď vpřed k diktatuře proletariátu, anebo zpět, k diktatuře buržoazie*“.⁴⁴⁰ Tentokrát však byla situace výhodnější pro KSČ a ta ji dokázala využít. Kromě dělnické třídy získala významnou podporu mezi rolnictvem. Třídní boj probíhal „dole“, v závodech a na vesnici, i „nahore“, v parlamentu a ve vládě, kde se vedl boj o zákony přibližující zemi dále k socialismu.

Kniha líčila politiku pravice jako sice beznadějnou, ale čím dál úpornější snahu o zvrácení vývoje v zemi vrcholící pokusem o puč v únoru 1948. Pravice vytvořila blok v Národní frontě a „*chtěla obstrukcí a sabotáží ochromit veškerou budovatelskou činnost vlády, a vynutit si tak ještě před volbami její demisi*“.⁴⁴¹ V únoru 1948 hodlala za pomoci ozbrojených akcí a podpory západních imperialistů vyvolat v zemi chaos, domoci se demise vlády a s pomocí Beneše nastolit úřednický kabinet bez účasti komunistů. Tento pokus o kontrarevoluční puč ztroskotал díky správné politice KSČ a spontánní reakci lidu, který se postavil za komunistickou stranu a pod jejím vedením dosáhl rozhodujícího vítězství. Z nepovedeného pravicového převratu se rázem stal výchozí bod pro další fázi budování socialismu: „*Otázka moci byla cestou postupného přerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou definitivně vyřešena. Veškerá moc přešla legální, ústavní cestou do rukou dělnické třídy, opírající se o všechny pracující vrstvy národa.*“⁴⁴² Kromě nezpochybnitelné pomoci Sovětského svazu a správného uplatnění vedoucí role KSČ kniha spatřovala kořeny úspěchu

⁴³⁸ Tamtéž, s. 473.

⁴³⁹ Tamtéž.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 477–478.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 524.

⁴⁴² Tamtéž, s. 532.

v dosažení spojenectví dělnictva s rolnictvem a v postupném „rozvíjení revoluce zdola“. Především díky těmto faktorům se dělnická třída chopila moci zcela legálně a bez občanské války.

Dvě závěrečné etapy v dějinách KSČ učebnice zpracovala především jako popis rozvoje socialistického budování, přičemž hlavními mezníky byly výhradně stranické sjezdy a další významná zasedání. Výklad řadil události do celků charakterizovaných usneseními sjezdů, významných zasedání ústředního výboru a stranických konferencí. Léta 1948–1955 kniha nazvala obdobím „budování základů socialismu“, dalších perioda vrcholící rokem 1960 byl érou „dovršení socialistické výstavby“.

Výklad se zaměřil především na otázky spojené s formováním socialistické ekonomiky. Ve chvíli, kdy buržoazie ztratila jakoukoliv politickou moc, zůstaly její oporou právě pozůstatky kapitalistického hospodářství. Revoluce se musela rozvíjet cestou úplného prosazení socialistického způsobu výroby v průmyslu, zemědělství a službách cestou odstranění soukromého sektoru: „*Zbytky kapitalistického sektoru a malovýroba nemohly být natrvalo zachovány. Upevňování lidově demokratického státu, stejně jako nepřetržitý proporcionalní vývoj výrobních sil vyžadovaly, aby byla budována jednotná socialistická ekonomika.*“⁴⁴³ Přestože kniha zmiňovala i protisocialistické akce bývalé buržoazie, jasné z ní vyplývalo, že se za socialismus bojovalo především v oblasti budování průmyslu, vytváření kolektivizovaného zemědělství či zvyšování životní úrovně.

Komplikace však mohly mít kořeny rovněž uvnitř komunistické strany. Publikace hovořila o komplikacích způsobených porušováním „leninských norem stranického života“. Poukázala na projevy „kultu osobnosti“ spojené s osobami Alexeje Čepičky a především Rudolfa Slánského: „*Množily se případy porušování vnitrostranické demokracie, potlačování kritiky, administrativní a byrokratické metody práce. Poněvadž nebyly dodržovány leninské zásady kádrové práce, dostávali se často na odpovědné funkce a místa lidé straně cizí, kteří poškozovali její zájmy. To vše vytvářelo ve straně nezdravé ovzduší.*“⁴⁴⁴ Slánský se společně se skupinou dalších funkcionářů pokusil převzít moc v KSČ a ve státě a tím výrazně zkomplikoval proces výstavby socialismu. Kniha hovořila o „protistranické sektářské politice“, kterou dokázalo vedení KSČ odhalit. Velmi stručně a nekonkrétně však popsala vyřešení případu Rudolfa Slánského a jím vedeného spiknutí: „*Pokračování v této nebezpečné a zločinné činnosti bylo Slánskému a jeho společníkům znemožněno. V listopadu*

⁴⁴³ Tamtéž, s. 546.

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 571.

1951 byl zatčen a o rok později odsouzen.“⁴⁴⁵ O rozsáhlé čistce a monstrprocesu se tzv. učebnice dějin KSČ již nezmínila. To zcela odpovídalo atmosféře doby vzniku knihy, kdy Slánský a spol. stále platili za protistranické spiklence, ale mnohé již napovídalo, že s jejich protistranickou činností a především se způsobem jejich odhalení a likvidace nebylo vše v pořádku. Podobným způsobem historici zpracovali i případ tzv. slovenských buržoazních nacionalistů.⁴⁴⁶

V závěrečných dvou kapitolách se vyprávění definitivně přesunulo od popisu historického vývoje komunistické strany a dělnické třídy v širším kontextu dějin státu a obou jeho národů ke koncepci, v níž stát, KSČ a společnost představovali jednu propojenou entitu. Síly nepřátelské socialismu, které v celé knize plnily úlohu škůdce a spiklence, se přesunuly dovnitř strany nebo se v obzvláště napjatých okamžicích vynořily, aby daly vědět, že je stále proti čemu bojovat. Kniha proto zmínila nepokoje kolem měnové reformy v roce 1953 a „imperialistické provokace“ v roce 1956, které v zemích tzv. východního bloku podnítily pokusy o revizi marxismu-leninismu a stranické politiky. Hovořila o tzv. národním komunismu, který chtěl vzbudit roztržku mezi jednotlivými socialistickými státy a Sovětským svazem. Zmiňovala probuzení maloburžoazních představ o politice, kolísání a nepevnosti ve stranických řadách během vnitrostranické diskuze po XX. sjezdu KSSS. Důkladná vnitrostranická diskuze však tyto tendence zmírnila a nakonec zcela potlačila: „*Nesprávné názory i nepřátelská vystoupení nenabýly u nás velkého rozsahu, ale ovlivnily jednání II. sjezdu čs. spisovatelů v dubnu 1956 i stanovisko stranických organizací některých vysokých škol... Aktivním a zásadním postupem pomohl ústřední výbor těm organizacím i členům naší strany, kteří zakolísali, tyto nesprávné názory poměrně rychle překonat.*“⁴⁴⁷ Díky XX. sjezdu KSSS a následnému dění byla KSČ v konečném důsledku zase o něco konsolidovanější.

V závěrečné pasáži knihy hrál XX. sjezd KSSS naprosto klíčovou úlohu. Byl zařazen mezi největší události v dějinách mezinárodního komunismu a dělnického hnutí. Jeho závěry vytvořily předpoklady pro dokončení budování socialismu. Kniha se zabývala také kritikou „kultu osobnosti“, kterou označila za nutný předpoklad úspěšného fungování státního a stranického aparátu. Zároveň ji považovala za potřebnou prevenci před recidivou pochybení typických pro první polovinu 50. let. V celkové výstavbě příběhu měl XX. sjezd roli posledního zlomového momentu, kdy se vyřešily zbývající zápletky a vyprávění se

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 578.

⁴⁴⁶ „Protože Clementis, Husák a Novomeský uplatňovali škodlivé buržoazně nacionalistické koncepce i v praktické politice, rozhodl sjezd KSS odvolat je ze stranických a vládních funkcí. Později bylo zjištěno, že se dopustili i řady trestných činů proti státu, a byli za ně odsouzeni.“ Tamtéž, s. 572.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 616.

definitivně rozběhlo ke šťastnému konci. Správná politika KSČ a mezinárodního hnutí zajistila rozvoj hospodářství, zvyšování životní úrovně a celkovou harmonizaci života československé společnosti. Kniha proto mohla skončit konstatováním, že v roce 1960 došlo k „plnému a definitivnímu“ vítězství socialismu a začala nová historická epocha.

Dějiny KSČ byly paradigmatickým textem stranického dějepisectví. Poskytly první úplné převyprávění dějin KSČ a dělnického hnutí, úzce propojené s historickým příběhem československého státu a českého a slovenského národa. Úmyslem bylo ukázat, jak progresivní síla dějin čím dál více srůstala se státem a jeho národy, až se z ní stal reprezentant vůle lidu. Proti tomuto všenárodnímu hnutí kniha postavila jeho nepřátele zastupující výraznou menšinu obyvatelstva. Jejich zbraní byly intriky, zrada, komploty a spiknutí. Autoři nabídli v podstatě paranoidní pohled na minulost, v níž byl pozitivní směr vývoje často narušen zradou reformistických předáků, buržoazie, nebo činností různých protistranických spiknutí apod. V tomto směru narativ *Dějin KSČ* navázal na standardní způsob výkladu z první poloviny 50. let, jemuž dominovaly motivy boje a intrik nepřátel. Podobně přetrvával důraz na didaktický význam zpracování minulosti. Během šesti let, kdy kniha vznikala, nebyl nikdy učiněn pokus zpochybnit její koncepci jako učebnice dějin KSČ. Představa o důležitosti historiografie pro praktickou politiku byla nadále jedním z poznávacích znaků psaní o nejnovějších dějinách.

Jestliže byla tzv. učebnice dějin KSČ v některých ohledech propracovanějším pokračovatelem propagandistické historiografie předchozího období, jiné její aspekty mohou naopak posloužit jako důkaz proměny psaní stranického dějepisectví. Po formální stránce text vykazoval řadu odlišností od kampaňovitých spisů doby vrcholného stalinismu. Jeho cílem již nebylo burcovat čtenáře k větší aktivitě v probíhající revoluci. Kniha bilancovala úspěch komunistické strany. Podávala přehled jedné fáze historického vývoje, která se uzavřela v roce 1960 oficiálním prohlášením o dokončení budování socialismu v Československu. Její autoři práci napsali mnohem střízlivějším tónem - spíše než mobilizovat se snažila bilancovat. A samozřejmě oslavovat. Kniha byla poctou úspěšné komunistické straně, „festschriftem“ k jejím čtyřicátým narozeninám.

Proměna formální stránky textu však souvisela také s proměnou celého stranického dějepisectví., které mělo být historiografií rozvinuté socialistické společnosti. Tedy společenského zřízení, v němž hrála důležitou roli věda a vědecký pokrok. Text knihy odrážel výsledky procesu „zvědečtění“, jímž stranické dějepisectví prošlo ve druhé polovině 50. let. *Dějiny KSČ* byly výsledkem práce široké skupiny lidí, považovaných za přední experty v oboru. Následně text prošel složitým procesem schvalování a posuzování. Bez ohledu na

vliv neustále se proměňující politické situace na vznik knihy, je třeba brát v úvahu také změněný pohled na historickou práci. V první polovině 50. let šlo především o to, aby autor co nejrychleji zpracoval téma hodící se potřebám konkrétní propagandistické kampaně. Ve druhé polovině desetiletí měl být jeho postup mnohem sofistikovanější. Historická tvorba se začala více zaměřovat na faktický obsah sdělení, opírající se o příslušný pramenný materiál. Bezprostředním cílem historiografického textu již nebylo odhalování nepřátel a vyzývání k většímu revolučnímu úsilí, nýbrž zpracování určité tematiky, samozřejmě v rámci sdíleného interpretačního schématu.

Tzv. učebnice dějin KSČ hrála velký význam také pro další vývoj stranického dějepisectví. Jednak byla nejvýraznějším reprezentantem historiografického paradigmatu, vůči němuž se kriticky vymezilo reformní dějepisectví 60. let. Přestože se jednalo o koherentní a vnitřně logické vyprávění, skrývalo v sobě řadu kritických momentů, jejichž další rozpracování mohlo tento relativně stabilní výklad úspěšně nabourat. Patřily sem nestalinské tradice v československém komunismu, vnitřní život komunistického hnutí, otázka tzv. československé cesty k socialismu, nekomunistický odboj v době druhé světové války, represálie raných 50. let nebo radikálně prováděná kolektivizace zemědělství. Právě na tyto aspekty se zaměřila kritika ze strany vznikající reformní historiografie. V polovině 60. let již bylo paradigma stranických dějin prezentované touto knihou beznadějným anachronismem.

Práce na *Dějínách KSČ* výrazně ovlivnila také praktickou stránku odborné činnosti a nejspíše také osobní vývoj jednotlivých historiků. Autoři zapojení do autorského týmu získali přístup k jinak přísně tajným materiálům ze stranického archivu. Měli možnost studovat dokumenty vztahující se k vývoji země a KSČ po roce 1945, které nezdědka pojednávaly o aktuálních a vysoce problematických záležitostech. Nebyla náhoda, že otázka nakládání s tajnými stranickými dokumenty hrála důležitou roli v již zmiňovaném případě Jaroslava Opata. Kontakt s těmito materiály také ovlivnil nazírání historiků na vývoj komunistického politického projektu, v jehož prospěch se angažovali, a byl jedním z impulsů k jeho kritickému přehodnocení v následujících letech. Podobný dopad mělo také studium jinak takřka nedostupné literatury, kterou historikům umožňovala knihovna Ústavu dějin KSČ.

Existence početného týmu rozděleného do jednotlivých skupin také umožnila setkávání historiků, funkcionářů a pamětníků. Vznikla tak možnost vzájemné komunikace o problémech minulosti i současnosti KSČ. Na tomto místě stojí za to ocitovat pamětnickou reflexi Michala Reimana: „*Rozproudila se diskuse o historických problémech a nebylo bez významu, že se diskusí účastnili také pamětníci. Ačkoliv se jejich názory nejednou rozešly s názory historiků střední a mladší generace, našli se mezi nimi lidé schopní reflektovat nové myšlenkové*

proudy. Nové generace historiků byly přitom konfrontovány se soustavou historických představ vlastních aktivu tehdejší KSČ. Bylo to občas iritující, historici však nabývali zkušeností, které se staly přípravou pro nadcházející historicko-politické diskuse šedesátých let. Prostřednictvím příslušníků starší generace se navíc nejednou získávaly i potřebné politické kontakty, umožňující publikaci nově koncipovaných pracovních výsledků.“⁴⁴⁸ Práce na zásadním díle stranické historické vědy tudíž umožnila vytvořit některé důležité předpoklady pro pozdější kritiku poststalinistického výkladového schématu. Posloužila jako odrazový můstek pro hledání nových témat, která v ní chyběla či byla nedostatečně zpracována. Letmý pohled na autorský kolektiv a složení expertních skupin pak potvrzuje slova Michala Reimana. Během práce na učebnici se definitivně etablovala skupina historiků, která měla zanedlouho své vlastní dílo podrobit vážné kritice.

3.3.2. Další publikační činnost stranické historiografie

Kniha *Dějiny KSČ* nebyla ve sledovaném období jediným důležitým počinem stranického dějepisectví. Na následujících stranách se proto zaměřím na publikační činnost stranických historiků. Budu se věnovat základním tematickým a výkladovým trendům, které dominovaly výzkumu nejnovějších dějin. Analýze historiografické produkce však musí předcházet stručný nástin publikačních možností stranického dějepisectví.

V kapitole o zakladatelském období stranické historiografie jsem její produkci charakterizoval jako texty kratšího rozsahu, především brožury a články určené pro potřeby stranických školení a propagandy. Ve druhé polovině 50. let se situace výrazně změnila. Světlo světa spatřily první významnější monografické práce. Vedle toho začala v roce 1957 fungovat vlastní publikační platforma v podobě periodického sborníku a od roku 1961 časopisu *Příspěvky k dějinám KSČ*. Historici zveřejňovali své texty také v dalších periodikách včetně centrálního *Československého časopisu historického*. Byl to další důkaz proměny stranického dějepisectví. Jeho texty postupně získaly všechny důležité formální znaky standardní historiografické produkce.

Nejdůležitějším médiem stranické historiografie byl sborník a později časopis *Příspěvky k dějinám KSČ*. První číslo sborníku vyšlo v roce 1957. Jeho vedoucím redaktorem byl historik Jan Pachta, funkci výkonného redaktora zastával František Silnický. Sborníkovou řadu řídila redakční rada, v níž zasedaly přední osobnosti oboru, např. Pavel Reiman,

⁴⁴⁸ REIMAN, Michal: *O Polym Reimanovi (pokračování). Místo vzpomínek*, s. 154

Drahomír Bárta či Zdeněk Šolle. První úvodník obsahoval charakteristiku nového publikačního počínu: „*Tyto sborníky ovšem nemají být jen odbornými vědeckými publikacemi, určenými pro omezený okruh vědeckých pracovníků, nýbrž mají se stát i tribunou propagandistů, lektorů a politických pracovníků, jimž mají dávat odpovědi na nejasné otázky z dějin dělnického hnutí a dějin KSČ a přinášet materiály pro jejich práci. Hlavním cílem sborníků... bude přispívat k uskutečňování plodné výměny vědeckých zkušeností a k rozvíjení tvůrčí a vědecky orientované kritiky, která je hlavním činitelem na cestě k odstranění nedostatků a k dosažení nových úspěchů v historické vědě.*“⁴⁴⁹ Sborníky měly respektovat specifický charakter stranické historiografie poststalinistického období – být vědeckou publikací přístupnou širší stranické veřejnosti. Do roku 1961 vyšlo celkem 12 čísel sborníku. Jejich náklad se pohyboval kolem 7000 až 8000 výtisků, dvě poslední čísla vyšla ve sníženém nákladu 5500 výtisků.⁴⁵⁰ Sborník publikoval delší studie včetně teoreticky a metodologicky zaměřených článků, materiálové studie, recenze a zprávy. Některá čísla byla věnována významným oborovým akcím. Např. číslo 3-4/1958 přineslo protokol z *Mezinárodní konference o dějinách komunistických a dělnických stran* konané v listopadu 1958, číslo 10/1960 otisklo materiály z III. sjezdu československých historiků.

Na jaře 1960 začal Ústav dějin KSČ připravovat přeměnu sborníku v periodický časopis stejného názvu. Důvodem byly nejen problémy s vážnoucí distribucí. Ústav chtěl prostřednictvím periodika získat širší čtenářskou obec. Návrhu na vydávání *Příspěvků k dějinám KSČ* předložený sekretariátu ÚV KSČ je charakterizoval jako „*časopis pro dějiny KSČ, nejnovější dějiny vůbec a pro dějiny mezinárodního dělnického a komunistického hnutí*“, který „*bude mít převážně vědecké a teoretické zaměření, avšak současně bude sloužit propagandistům a lektorům strany i širšímu okruhu zájemců o dějiny KSČ*“.⁴⁵¹ Jeho tvůrci počítali s řadou rubrik. Kromě delších studií do časopisu zařadili diskusní sekci, oddíl specializovaný na publikování dobových dokumentů a vzpomínkových textů a zvláštní část zaměřenou na regionální dějiny. Samozřejmostí byla rubrika recenzí, zpráv a dalších informací. Specifickým oddílem časopisu byla rubrika *Konzultace*, která zveřejňovala „*metodické pokyny a hlubší osvětlení základních teoretických otázek, i nejasných otázek, vzniklých při studiu dějin KSČ*“ a měla být „*stálou konsultační pomocí propagandistům*“.⁴⁵² Návrh hovořil rovněž o přednostním zveřejňování aktuálních stranických dokumentů týkajících se ideologických otázek. Tematickým těžištěm časopisu měla být především léta

⁴⁴⁹ *Úvodem*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1957, s. 4.

⁴⁵⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 175/2, k. 25.

⁴⁵¹ Tamtéž.

⁴⁵² Tamtéž.

1939–1945 a éra budování socialismu po roce 1945. Chystal se však přinášet i studie zpracovávající témata ze starších období. Neopominutelnou součástí tematického plánu byly články teoretického a metodologického charakteru, např. polemiky s tzv. buržoazní historiografií.

Jedním z důvodů přechodu na formu periodika byla také výrazná ztrátovost sborníků, která po vydání posledního svazku přesáhla 100 000 korun. Časopis měl proto patřit do portfolia vydavatelství Rudé právo, jehož distribuce by zajistila vyšší odběr titulu. Plánovaný náklad 8000 výtisků byl určen především stranickým pracovníkům a funkcionářům, propagandistům, lektorům, učitelům na katedrách marxismu-leninismu a politickým pracovníkům v armádě. Přesto předběžná kalkulace předložená stranickému sekretariátu počítala s roční ztrátou přes 60 000 korun.

Sekretariát ÚV KSČ schválil návrh na vydávání nového historického časopisu 17. listopadu 1961. Usnesení počítalo s nákladem 8000 výtisků pro každé z šesti ročních čísel *Příspěvků k dějinám KSČ*. Také byla jmenována redakční rada časopisu.⁴⁵³ Periodikum měli na starosti Jan Pachta jako vedoucí redakční rady a vedoucí redakce, jeho zástupcem byl Zdeněk Hradilák a funkci tajemníka redakce zastával František Silnický.⁴⁵⁴ Řízení redakce však postupně přešlo do rukou Zdeňka Hradiláka, který časopis vedl až do jeho nuceného zániku v roce 1970. *Příspěvky k dějinám KSČ* se záhy staly ústředním časopisem stranické historiografie a jednou z vlivných publikačních platforem dějepisectví nejnovějších dějin. Od poloviny 60. let bylo možné o tomto časopisu hovořit jako o nejdůležitějším periodiku tzv. reformního dějepisectví.

Ve druhé části této podkapitoly se chci věnovat analýze historiografické produkce stranického dějepisectví v jeho paradigmatickém období. Z pasáže věnované *Dějinám KSČ* lze vyčíst, že tato kolektivní práce určovala základní témata souvisejícího historického výzkumu. Až do začátku 60. let se autoři drželi sdíleného interpretačního schématu a tematické nabídky. Teprve v průběhu první poloviny 60. let vyšly první texty, které se opatrně rozcházely s poststalinistickým paradigmatem.

Práce, které zde připomenu, jakoby doplňovaly text syntézy dějin KSČ. Sdílely jeho interpretační rámec i tematický záběr a rozpracovávaly jednotlivá témata načrtnutá v *Dějinách*

⁴⁵³ Tamtéž. Za Ústav dějin KSČ v redakční radě zasedali Jan Pachta, Gustav Bareš, Zdeněk Bradáč, František Burian, Pavel Reiman, Zdeněk Hradilák a Jiřina Pokorná. Ústav dějin KSS zastupovali Marta Vartíková a Michal Dzvonič. Dalšími členy redakční rady byli Ferdinand Beer (Vysoká stranická škola), Želmíra Richtová (Institut společenských věd při ÚV KSČ), Samuel Cambel (Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě), Vladimír Suchopár (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy), Zdeněk Šolle (Historický ústav ČSAV), a Karel Kaplan (III. oddělení ÚV KSČ).

⁴⁵⁴ NA, fond ÚD KSČ, a.j. 395, k. 60.

KSČ. Často se jednalo o další faktografická prohloubení sdílené výkladové linie formou materiálových studií. Historici publikovali také práce monografického charakteru, mající podobu odborných monografií či shrnujících textů, skript, určených pro vzdělávání v oboru dějin KSČ. Z hlediska zvolených témat se jednalo především o práce věnující se dějinám dělnického hnutí a KSČ před a po první světové válce. Druhým důležitým tematickým okruhem bylo tzv. období budování socialismu po roce 1945. Zájem vzbuzovala především otázka „československé revoluce“, tedy způsobu přechodu k socialismu v Československu. Menší pozornost si vysloužilo téma, které dominovalo výzkumu v 60. letech – okupace, odboj a obecně období druhé světové války.

Psaní o meziválečném Československu se orientovalo především na dějiny KSČ. Tzv. první republika byla vnímána skrze vývoj komunistické strany a tato optika dominovala historickým vyprávěním. To se týkalo také ojedinělých pokusů o sepsání „obecných“ dějin Československa ve 20. a 30. letech. Jan Křen zpracoval vývoj československého státu v prvním desetiletí jeho existence ve dvou publikacích, vydaných pro potřebu výuky na Vysoké stranické škole.⁴⁵⁵ Jeho pokus o stručnou syntézu zdařile ilustroval formální i obsahové limity stranického dějepisectví ve druhé polovině 50. let.

V případě první práce vydané v roce 1956 se jednalo o osmdesátistránkovou brožuru psanou formou učebnice s velmi omezeným poznámkovým aparátem. Autor odkazoval především na literaturu, dobový tisk, statistické prameny a spisy tzv. klasiků marxismu-leninismu a předních funkcionářů komunistické strany. Druhá práce vydaná o rok později již byla více podobná tradičnímu odbornému textu. Její rozsah překročil 250 stran, disponovala bohatým poznámkovým aparátem a velmi často pracovala s dobovými statistickými údaji, které tvořily také přílohu práce. Křen kromě textů z pera představitelů KSČ odkazoval také na autory tzv. buržoazní (např. Harry Klepetář). Jestliže lze konstatovat posun ve formální stránce textu, po stránce obsahové se obě knihy držely stejného interpretačního vzorce. Křen zobrazil vývoj Československa na pozadí vývoje KSČ. Také periodizace prvních let republiky obsažená již v názvu obou knih, byla odvozena od revolučních perspektiv komunistického hnutí. Výkladu pak dominoval tradiční motiv boje uvnitř KSČ o správnou linii a konfliktu komunistů s buržoazním státem. Klíčovým faktorem určujícím neúspěch revolučních snah byla opět „zrada reformistů“ charakterizovaných jako levé křídlo buržoazie a kapitálu. Křen také často pracoval s motivem postupné fašizace buržoazie. Obě knihy jsou ukázkou dobové

⁴⁵⁵ KŘEN, Jan: *Československo v období odlivu poválečné revoluční vlny a upevňování panství buržoazie (1921–1923)*. Rudé právo, Praha 1956; TÝŽ: *Československo v období dočasné a relativní stabilisace kapitalismu 1924–1929*. SNPL, Praha 1957.

představy o neoddělitelnosti dějin státu od dějin revoluční strany. Příkladem hovořícím za všechny může být závěr druhé knihy. Publikaci uzavřel výklad o „buržoazní koncentraci sil“, tedy vzniku široké vládní koalice, a o vítězství Gottwaldova křídla v KSČ. Autor knihu zakončil citátem ze slavného prvního parlamentního projevu Klementa Gottwalda, jenž měl nejspíše posloužit jako odkaz na další vývoj země a komunistické strany.⁴⁵⁶

Také další texty zabývající se dějinami meziválečného Československa nahlížely na tuto tematiku z perspektivy politického a sociálního konfliktu revoluční levice s tzv. buržoazní demokracií. V centru zájmu historiků stály otázky spojené s třídním konfliktem, jenž byl považován za hybnou sílu moderních dějin. Historiky zajímala odborová problematika a meziválečná sociální hnutí.⁴⁵⁷ Dalším směrem výzkumu bylo zpracování dějin KSČ a „třídních bojů“ na regionální úrovni. Zde lze připomenout první práce Zdeňka Kárníka či Milana Otáhalu.⁴⁵⁸ V této době se také objevily první pokusy o psaní sociálních dějin. Pozornost si zaslouží např. první rozsáhlejší práce Karla Kaplana nazvaná *Příspěvky k ekonomickému a sociálnímu charakteru vesnice Pardubické župy v letech 1918–1938*, v níž se zabýval sociální strukturou vesnice na Pardubicku, zemědělským hospodařením a důsledky hospodářského vývoje pro sociální postavení rolníků. Práce byla založená na využití bohatého statistického materiálu a poukazovala na sociální problémy prvorepublikového venkova.⁴⁵⁹ Publikace jako Kaplanova vyprávěly příběh o těžkém životě obyčejného člověka v období „buržoazní republiky“. Základním motivem těchto prací byl kontrast mezi vážnými hospodářskými nedostatky a sociálními problémy první republiky a zvyšující se životní úroveň v podmínkách lidové demokracie. Příkladem literatury legitimizující hluboké hospodářské a sociální transformace poválečného Československa z perspektivy zkvalitnění každodenního života řadových občanů může být práce *Jak se žilo na vesnici* z pera Jana Křena a Jaroslavy Hájkové.⁴⁶⁰ Kniha za použití řady tabulek, schémat a obrazového materiálu

⁴⁵⁶ Srov. TÝŽ, *Československo v období dočasné a relativní stabilisace kapitalismu 1924–1929*, s. 232. Je nutné dodat, že Křen neocitoval dnes často připomínanou pasáž o „zakroucení krkem“.

⁴⁵⁷ Srov. KŘEN, Jan: *K počátkům českých žlutých odborů*, Příspěvky k dějinám KSČ 9/1959, s. 73–93 a Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 107–126; PREČAN, Vilém: *Otázky boje za jednotu odborů v Československu v letech 1934–1935*, Příspěvky k dějinám KSČ 9/1959, s. 94–114; KOŘALKOVÁ, Květa: *Vývojové tendence hnutí nezaměstnaných v českých zemích v letech 1929–1933*, Příspěvky k dějinám KSČ 9/1959, s. 43–72; PLEVZA, Ján: *Ohlas plešivské konferencie robotníkov a roľníkov začiatkom roku 1927 na Slovensku*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 127–141.

⁴⁵⁸ Srov. OTÁHAL, Milan: *Dělnické hnutí na Ostravsku 1917–1921. Příspěvek k hospodářsko-sociálnímu a politickému vývoji ostravsko-karvinského revíru*. Krajské nakladatelství, Ostrava 1957; KÁRNÍK, Zdeněk: *Založení KSČ v severovýchodních Čechách 1917–1921*. Krajské nakladatelství, Havlíčkův Brod 1961.

⁴⁵⁹ Srov. KAPLAN, Karel: *Příspěvky k ekonomickému a sociálnímu charakteru vesnice Pardubické župy v letech 1918–1938*. Krajský dům osvěty Pardubice, Pardubice 1960.

⁴⁶⁰ KŘEN, Jan – HÁJKOVÁ, Jaroslava: *Jak se žilo na vesnici*. Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1958.

portrétovala zásadní nedostatky meziválečné ekonomiky a proti nim stavěla idylický svět socializované vesnice.

Historici se nevyhýbali ani pohledu na meziválečnou problematiku z perspektivy „velkých“ historických událostí. Už *Dějiny KSČ* ukázaly, že za nejdůležitější vývojové mezníky stranické dějepiscectví považovalo říjnovou revoluci a mnichovskou dohodu. První jmenovaná událost autory zajímala z hlediska jejího vlivu na vývoj v Čechách a na Slovensku. Byla obvykle zobrazována jako nejdůležitější inspirace pro domácí dělnickou třídu, která pod jejím vlivem provedla národní revoluci v roce 1918, začala poznávat marxismus-leninismus a nebýt zrady reformistů a tlaku buržoazie, měla již po první světové válce šanci dovést národní revoluci až k revoluci sociální.⁴⁶¹ Naopak Mnichov byl zobrazován jako výsledek dlouholeté protisovětské a kontrarevoluční politiky československé politické reprezentace a především Edvarda Beneše. Druhý československý prezident podporoval německý imperialismus, hledal kompromis s Německem a nakonec se zalekl všelidového hnutí na obranu republiky vedeného komunisty, které volalo po revolučním vyřešení krize a po spojenectví se Sovětským svazem. Ve strachu o osud kapitalistického charakteru republiky Beneš a s ním celá politická reprezentace vyjma KSČ raději zvolili cestu kapitulace.⁴⁶² Pozornosti autorů pak nešla ani tzv. druhá republika, interpretovaná jako fáze vyvrcholení fašizačních snah československé buržoazie.⁴⁶³

Jedním z frekventovaných témat stranické historiografie byl vývoj KSČ ve 20. letech.⁴⁶⁴ Naznačily to již Křenovy práce a potvrdily to další důležité knihy vydané ve druhé polovině 50. let a na počátku následujícího desetiletí. Zájem o první dekádu dějin komunistické strany kontrastoval především s velmi fragmentárním zpracováním jejího vývoje v letech 1929–1938

⁴⁶¹ Srov. VESELÝ, Jindřich: *Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce v naší dělnické třídě*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1957, s. 15–28.

⁴⁶² Srov. KŘEN, Jan: *Mnichovská zrada*. SNPL, Praha 1958. Jedná se o brožuru o 66 stranách bez poznámkového aparátu a seznamu pramenů a literatury. Autorem úvodní a závěrečné apelativní části (*Kdo tušil Mnichov a Už nikdy Mnichov!*) byl Jan Fajkus. O Benešově zradě a jeho strachu z lidu nejvýstižněji pojednává následující pasáž: „Beneš dobře věděl, že obrana Československa by nabyla rázu osvobozeneckého, národně revolučního zápasu, v němž by lid aktivně vystoupil a vynutil si podstatné přeměny v zemi, rozšíření svých práv na úkor reakce a buržoazie. Beneš dobře věděl, že v boji za účasti a pomoci SSSR by se poměr sil v zemi zcela změnil ve prospěch lidu... A lidu se Beneš nebál až v únoru 1948, ale už deset let předtím.“ (Tamtéž, s. 62). K problematice mnichovské dohody vyšla stejného roku také formálně i obsahově značně odlišná práce univerzitního historika Roberta Kvačka mapující především tzv. Runcimanovu misi. Srov. KVÁČEK, Robert: *Osudná mise*. Naše vojsko, Praha 1958.

⁴⁶³ Srov. HÁJEK, Miloš: *Od Mnichova k 15. březnu. Příspěvek k politickému vývoji českých zemí za pomnichovské republiky*. SNPL, Praha 1959.

⁴⁶⁴ Je nutné poznamenat, že se objevily také první pokusy o zpracování problematiky dějin mezinárodního komunistického hnutí. Asi nejvýznamnějším titulem byla třídílná vysokoškolská skripta Vladimíra Suchopára a Františka Hrbaty o vývoji Komunistické internacionály. Srov. SUCHOPÁR, Vladimír – HRBATA, František: *K dějinám komunistické internacionály (1914–1927). I. díl*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1957; TÍŽ: *K dějinám komunistické internacionály (1928–1933). II. díl*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1959; TÍŽ: *K dějinám komunistické internacionály (1933–1943). III. díl*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1959.

. Počátky existence KSČ pro autory představovaly dobu hledání správné politické linie, dobu neustálých střetů s pravicovým oportunismem a „levým sektářstvím“. Právě na příkladu cesty k bolševizované KSČ mohli historici ukázat, jak v komunistické straně probíhalo programové a personální tříbení vedoucí k zformování ideální revoluční strany. Od roku 1929 již byla KSČ stranou takovou, jaká měla být. Pokud by autoři podobným způsobem mapovali vývoj KSČ pod Gottwaldovým vedením, museli by dospět k mnohem méně jednoznačnému obrazu, než jaký nabízel výklad o zbolševizované KSČ. Vnitřní vývoj komunistické strany jakoby pro historiky skončil jejím V. sjezdem a porážkou tzv. likvidátorů. Pro stranického historika byly konflikty o bolševizaci a správnou politickou linii velmi zajímavým tématem, vhodným pro nalézání různých historických poučení. Důvodem opatrného přístupu k 30. letům a preference předcházejícího období mohla být také trvající přítomnost významných představitelů Gottwaldovy KSČ v aktivní politice. Z tohoto pohledu byla 20. léta již více méně neškodným obdobím, zvláště po smrti Antonína Zápotockého, jehož působení ve vedení KSČ v prvních letech její existence mohlo vyvolat případné spory.

Mezi publikacemi o prvních letech KSČ byl texty propagandistického charakteru⁴⁶⁵ či práce velmi konvenční, striktně sledující výkladovou linii vystavěnou podle stranických sjezdů a rezolucí.⁴⁶⁶ Objevily se však i ambicióznější tematické monografie.⁴⁶⁷ Příkladem mohou být práce Vojtěcha Mencla působícího na Vojenské politické akademii. Mencl se zabýval problematikou jednotné fronty ve 20. letech. Nejprve publikoval knihu o vývoji KSČ v letech 1921–1924, v níž zpracovával témata jednotné fronty, boje proti oportunismu a neopomněl jednu část knihy věnovat vztahu komunistické strany k armádě.⁴⁶⁸ Asi nejdůležitější prací o meziválečné KSČ vydanou na přelomu 50. a 60. let pak byla Menclova monografie *Předpoklady a počátky bojů KSČ za uskutečnění jednotné fronty v Československu*.⁴⁶⁹ Třísetstránková kniha se opírala o velké množství pramenného materiálu, od komunistického a nekomunistického tisku, přes protokoly z různých sjezdů a sněmovních zasedání, po zákony, statistiky až po rozličné archiválie z provenience KSČ i státní správy.

⁴⁶⁵ Srov. MENCLOVÁ, Jarmila: *Vítězný sjezd*. SNPL, Praha 1959.

⁴⁶⁶ Srov. BRADÁČ, Zdeněk: *Boj za bolševizaci KSČ v období dočasné stabilisace kapitalismu I. 1924-1925*. SNPL, Praha 1955.

⁴⁶⁷ Kromě dále citovaných Menclových prací srov. též MENCLOVÁ, Jarmila: *Léta zrodu dělnicko-rolnického svazku v Československu*. SNPL, Praha 1961.

⁴⁶⁸ Srov. MENCL, Vojtěch: *Politické boje KSČ a její vývoj v letech 1921–1924 (Historická studie)*. Naše vojsko, Praha 1958.

⁴⁶⁹ TÝŽ: *Předpoklady a počátky bojů KSČ za uskutečnění jednotné fronty v Československu. Díl I. a II. Sborník vojenské politické akademie*. Vojenská politická akademie, Praha 1960.

Důležité byly především Menclovy závěry, v nichž se snažil propojit téma jednotné fronty se současnými otázkami politiky mezinárodního komunismu. V úvodu ke knize Mencl napsal, že k tématu jednotné fronty v letech 1921–1922 jej přivedl *„XX. sjezd KSSS a důraz, který položil na problém hledání nových přístupů nejširších mas pracujícího lidu kapitalistických zemí k boji o moc“*.⁴⁷⁰ Autor se snažil prostřednictvím jednoho historického příkladu získat odpověď na důležitou otázku komunistické politické teorie: Jak mají komunistické strany postupovat v situaci, kdy se po politických a sociálních otřesech podaří buržoazii zkonsolidovat svou moc, tak jako např. v Československu na počátku 20. let nebo v západní Evropě po druhé světové válce? Mencl pojal výzkum jednotné fronty jako příspěvek k vysoce aktuálním diskuzím o hledání cest k socialistické revoluci v kapitalistických zemích. Tvrdil, že se *„na palčivosti této otázky rozvíjí i parazitismus soudobého revizionismu“* a odmítl revizionistickou teorii *„vrůstání kapitalismu do socialismu“*.⁴⁷¹ Považoval ji za teorii kapitulace vycházející z přesvědčení o neporazitelnosti kapitalismu. Naopak zdůraznil roli ekonomických krizí, které podvracejí kapitalistický systém: *„A právě v těchto obdobích vzniká celá řada příznivých okolností k vytváření přístupů k revoluci. Při správné metodě vedení mas stranou je možné, a to v budoucnu v stále rostoucí míře, paralyzovat sílu opor buržoazního zřízení. Taktika jednotné fronty je základem této správné metody vedení mas. Jejím prostřednictvím je možné přivést skutečně nejširší vrstvy proletariátu, drtivou jeho většinu, na základě postupného rozšiřování jejich zkušeností, až k revolučnímu boji. A právě z tohoto hlediska je třeba chápat její aktuálnost i významné místo v souboru taktických prostředků revolučních komunistických stran i v naší současnosti.“*⁴⁷² Následně vyvodil celý soubor poučení z vývoje jednotné fronty v Československu na počátku 20. let, který měl posloužit jako inspirace pro západoevropské komunistické strany hledající cestu k socialistické revoluci. Zabýval se vztahem k odborům a k nekomunistickým složkám dělnické třídy. Rovněž formuloval zásady, jak se vyvarovat pokřivení ideální revoluční politické linie směrem k „levému sektářství“ či naopak pravému oportunistu.⁴⁷³ Menclova práce se asi nejvíce přiblížila ideálu angažované historiografie poststalinského období. Měla být jednak odborným textem zpracovávajícím konkrétní historickou tematiku dle všech standardů vědeckého dějepisceví té doby. Zároveň vyvozovala jasné závěry pro současnost a měla ambici být expertním materiálem, který na základě studia politiky KSČ v minulosti formuluje obecné závěry využitelné v politickém usilování komunistických stran.

⁴⁷⁰ Tamtéž, s. 3.

⁴⁷¹ Tamtéž, s. 299.

⁴⁷² Tamtéž, s. 300.

⁴⁷³ Srov. Tamtéž, s. 300–304.

Pro období druhé světové války, lidové demokracie a následné éry budování socialismu v Československu se již ve druhé polovině 50. let stalo důležitým téma „československé revoluce“. Hledání identity komunistického politického projektu bylo v centru zájmu reformní historiografie 60. let. Kořeny této tematiky je však nutné hledat již v polovině předcházejícího desetiletí. Zde je třeba nahlédnout především do textů komunistické straně blízkých filozofů či, řečeno dnešní terminologií, politologů, a právních vědců, kteří otevřeli otázku povahy „československé revoluce“. Na konci března roku 1955 se na zámku v Liblicích konala konference pořádaná k desátému výročí osvobození Československa, která nesla název *Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR*. Vystoupil zde vedoucí katedry marxismu-leninismu Univerzity Karlovy Miloš Kaláb s příspěvkem o strategii a taktice KSČ v období „přípravy revoluce“, tedy v době druhé světové války. Počátek cesty k socialismu v Československu spatřoval u lidové fronty schválené VII. kongresem Kominterny v roce 1935, čímž došlo ke změně bezprostředních cílů komunistického hnutí. Priorita revoluce byla nahrazena prioritou boje proti fašismu. Lidová fronta měla připravit „*podmínky pro dosažení strategického cíle, jímž je v podstatě proletářská revoluce*“, byla tedy taktickou formou „*přechodu a přístupu k socialistické revoluci*“.⁴⁷⁴ Úkolem KSČ bylo porazit fašismus a získat obyvatelstvo pro socialistickou revoluci. Když po okupaci zbytku Československa nastala otevřená fašistická diktatura, komunistický boj proti fašismu splynul s národněosvobozeneckým bojem a z lidové fronty se stala národní fronta, sdružující všechny politické síly z různých důvodů odmítající režim nastolený nacisty a kolaboranty. Kaláb konstatoval, že v nové situaci došlo k určitému zrevolucionizování národněosvobozeneckého hnutí a zároveň k rozmělnění jednoznačně revolučního charakteru dřívější lidové fronty. Komunisté fungovali v širokém spojení, které sledovalo cíl národního osvobození a znovuoustavení demokratického systému. Tento cíl byl však již cílem revolučním, protože k němu mohlo dojít pouze prostřednictvím revoluce, která by svrhla okupační moc.

Kaláb hovořil o druhé světové válce jako o válce revoluční, protifašistické, demokratické a národní. Usilování komunistů tím získalo kvalitativně vyšší charakter: „*Jakmile nejbližší úkol socialistického hnutí splývá s konečným cílem hnutí všeobecně demokratického a stává se nad to úkolem revolučním, nabývá nutně charakteru cíle strategického a program všeobecně demokratického, protifašistického, národně osvobozeneckého hnutí stává se v jistém smyslu*

⁴⁷⁴ KALÁB, Miloš: K otázce strategie a taktiky KSČ v období přípravy revoluce. In: *Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR. Sborník příspěvků přednesených na konferenci Historického ústavu ČSAV 28. - 30. IV. 1955 v Liblicích*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1955, s. 293.

*minimálním programem hnutí socialistického.*⁴⁷⁵ Důležitým problémem bylo spojení komunistů s buržoazií v národní frontě. Kaláb použil později běžný motiv „diferenciace v táboře buržoazie“, jenž hovořil o rozpolcení české buržoazie na izolovanou kolaborantskou velkoburžoazii orientovanou na Německo a tzv. londýnskou buržoazní emigraci hlásící se k západním spojencům, s níž spolupracovala drobná a střední buržoazie domácí. Komunisté tedy využili rozporů uvnitř buržoazie a uzavřeli taktické spojení s jejím protifašistickým křídlem: *„Dochází k svérázné situaci: na jedné straně uzavírá strana dočasný blok s londýnskou buržoazií k porážce nacistických okupantů, na druhé straně vede právě proti této buržoazní skupině hlavní nápor, neboť právě s ní, a nikoliv se zdiskreditovanými kolaboranty, svádí boj o masy, boj o hegemonii v národně osvobozeném protifašistickém hnutí.*“⁴⁷⁶ Kaláb zdůraznil taktický význam tohoto dočasného spojení, ale zároveň neopomněl připomenout, že komunistický a buržoazní boj za demokracii, národní osvobození a proti fašismu byly dvě zcela rozdílné věci, především co se týče jejich obsahu. Také dodal, že nevidět tuto skutečnost by bylo projevem oportunistu a naopak ignorování rozporů uvnitř buržoazie by bylo znakem „sektářství“.

Dalším závažným argumentem bylo Kalábovo hodnocení druhé světové války ve srovnání s předchozím světovým konfliktem. Základem boje proti fašismu byla široká koalice. Válka proto nemohla posloužit k odhalení buržoazie jako celku, k finálnímu vypořádání s imperialismem. Nebylo možné se okamžitě orientovat na socialistickou revoluci. Kaláb proto tvrdil: *Ve smyslu základního zákona revoluce bylo nutné hledat takovou formu přiblížení k socialistické revoluci, která by nezužovala přímé i nepřímé zálohy revoluce, která by umožnila masám, aby se na vlastních zkušenostech přesvědčily o skutečném charakteru té části buržoazie, která se stala součástí národní fronty, takovou formou, která by isolovala buržoazii jako celek a získala pracující na stranu avantgardy. Touto formou přístupu k socialistické revoluci byla národní a demokratická revoluce.*⁴⁷⁷ Také neopomněl zdůraznit, že zvláštnost československé revoluce tkvěla rovněž v rozporu mezi ekonomickou a politickou situací. Zatímco po stránce ekonomické byla situace v roce 1945 zralá na socialistickou revoluci, politické poměry, pro něž byla typická velká důvěra obyvatelstva v „londýnskou buržoazní emigrantskou skupinu“, to ale neumožňovaly. Proto bylo třeba národní a demokratickou revoluci dále rozvíjet a získat tak většinu obyvatelstva pro věc socialismu.

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 295.

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 296.

⁴⁷⁷ Tamtéž.

Miloš Kaláb poskytl na svou dobu poměrně nonkonformní výklad národní a demokratické revoluce, který v některých aspektech předjímal reformně komunistické pojetí této problematiky. Jeho příspěvek vyvolal na konferenci několik polemických reakcí. Spor se vedl především o charakteristiku národní a demokratické revoluce. Byla to revoluce buržoazně demokratická, socialistická, nebo to byla výhradně mezifáze, jakýsi přístup či přechod k socialistické revoluci? V celém sporu šlo zejména o problém jak hodnověrně a logicky vylíčit nedávnou československou minulost v souladu s marxisticko-leninskými teoretickými představami o historickém vývoji. Významnou roli hrála také aktuální stranická usnesení hodnotící vývoj posledních let. Kalábova koncepce proto narazila u právního vědce Michala Lakatoše, který prohlásil, že je zcela v rozporu s *Tezemi ÚV KSČ k deseti letům lidové demokratického Československa*, které nehovoří o celonárodním spojení s buržoazií, nýbrž naopak akcentují rozpor mezi proletariátem (lidovými masami) a buržoazií. Kalábova koncepce by vedla k tomu, že by bylo třeba uznat existenci spojení lidu s buržoazií při procesu přerůstání národně demokratické revoluce v revoluci socialistickou. Ta však byla dílem lidu, nikoliv lidu ve spolupráci s buržoazií. Lakatoš trval na tom, že během války šlo výhradně o dočasné taktické spojení s buržoazií, nikoliv o změnu strategického cíle komunistického hnutí. Národně demokratická revoluce byla proto pouze formou přístupu k socialistické revoluci a nebyla tedy revolucí ani buržoazní, ani socialistickou.⁴⁷⁸

Za „historickou formou přístupu (přechodu) k socialistické revoluci“ považoval národně demokratickou revoluci také Lakatošův kolega z Ústavu práva ČSAV Ivan Bystřina. Dále zdůraznil, že v československém případě nelze hovořit o buržoazně demokratické revoluci, protože k té může dojít pouze v případě přechodu od feudalismu k buržoazní demokracii, zatímco v Československu šlo o přechod od buržoazní demokracie k diktatuře proletariátu. Nejednalo se tedy o „demokratickou nebo revoluční diktaturu lidu“ likvidující přežitky feudalismu, ale o postupně vznikající svérázný svazek dělnictva s rolnictvem, lidovou demokracii, který plnil „všechny základní úkoly socialistické revoluce“ a po únoru 1948 se přeměnil na diktaturu proletariátu. A podobně jako Lakatoš trval na tom, že spojení s buržoazií nelze interpretovat jako strategický obrat v politice KSČ.⁴⁷⁹

Kaláb se poté pokusil rozvést svou koncepci. Kritikům vyčítal především jednostrannou orientaci na ekonomickou stránku věci a podcenění politického rozměru revoluce jako cesty k moci. Viděl rozpor mezi ekonomickými a politickými podmínkami – zatímco sociální a

⁴⁷⁸ LAKATOŠ, Michal: Odpověď s. Kalábovi a s. Foustkovi a pokus o objasnění pojmu národní a demokratické revoluce. In: *Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR.*, s. 298–301.

⁴⁷⁹ BYSTRŮNA, Ivan: K některým problémům charakteru naší revoluce. In: *Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR.*, s. 302–307.

hospodářská situace byla zralá pro revoluci socialistickou, politická situace pro ni výhodná nebyla a proto je třeba z politického hlediska, z perspektivy převzetí politické moci, charakterizovat národně demokratickou revoluci v Československu jako revoluci buržoazně demokratickou. Byla tedy „*revolucí národní a demokratickou, pokud se týče jejích politických úkolů, byla revolucí lidovou, pokud se týče hybných sil a byla ve své podstatě revolucí protikapitalistickou, pokud se týče jejího sociálně ekonomického obsahu*“, byla to buržoazně demokratická revoluce prováděná pod hegemonií proletariátu a podstatně se lišící od klasických buržoazně demokratických revolucí z období před nástupem imperialismu.⁴⁸⁰ Nebyla to revoluce proti feudalismu, ale revoluce protiimperialistická a protifašistická a tudíž i protikapitalistická, byla proto „bezprostřední formou přístupu k revoluci socialistické“. Aby bylo možné ji odlišit od tradičních buržoazních revolucí, navrhoval ji Kaláb nazývat revolucí „novodemokratickou“ nebo „lidově demokratickou“, bez toho, aby se z ní vytvářel nějaký zvláštní nový typ či „mezityp“ revoluce. Z podstaty „československé revoluce“ pak vyvodil charakteristiku tří poválečných let: „*Naše poválečná demokracie, právě proto, že vyrůstá z revoluce lidové, není ani v prvním svém období starou buržoazní demokracií. Není již diktaturou buržoasie, ale není ještě diktaturou proletariátu, nese všechny znaky probíhající politické krise, všechny znaky neuzavřeného, dosud nerozhodnutého, probíhajícího revolučního procesu... ve svém prvním období plní naše lidová demokracie v podstatě funkci revoluční demokratické diktatury dělníků a rolníků, nebo což je totéž, demokratické diktatury lidu. Demokratická diktatura lidu nemůže být nikdy stabilním útvarem; je vždy jen útvarem přechodným, a proto může jako taková existovat jen v rámci permanentní revoluce...nemůže být... charakterisována svou přítomností, ale musí být charakterisována jednak svou minulostí, jednak svou budoucností, t. j. svým vývojovým začleněním, svou vývojovou tendencí.*“⁴⁸¹ Československá národně demokratická revoluce byla otevřeným procesem, a záleželo pouze na taktickém mistrovství KSČ, zda jí bude následovat pokrok směrem k diktatuře proletariátu či návrat zpět k buržoazní demokracii.

Kalábovo stanovisko podpořil Karel Kára, který poukazoval na zásadní rozdíl mezi tradičními buržoazními revolucemi a buržoazními revolucemi éry imperialismu. Kára tvrdil, že „*buržoazní ráz těchto revolucí musí být čím dál více stírán a proletářský řád stále více podtrhován*“ a lidové demokracie se proto můžou k diktatuře proletariátu vyvíjet různým

⁴⁸⁰ KALÁB, Miloš: K otázce charakteru naší národní a demokratické revoluce. In: *Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR.*, s. 310.

⁴⁸¹ Tamtéž, s. 318.

způsobem.⁴⁸² Vždy se však jedná o mezistupeň, který není již diktaturou buržoazie a ještě není diktaturou proletariátu. Jiří Houška hovořil o lidově demokratické revoluci, která je metodou, již se řeší hlavní rozpor doby okupace, tedy konflikt mezi německým imperialismem a kolaboranty na straně jedné a „lidovými masami porobených národů“ na straně druhé. Proto se jedná o zvláštní druh národně osvobozené revoluce. Kalába kritizoval za oddělování revoluce národní od revoluce sociální. Tvrdil, že „každá revoluce národní je sama sebou revolucí sociální. Kdyby nebyla zároveň sociální revolucí s proměnami ve sféře sociálně ekonomické, nešlo by o revoluci, nýbrž jednalo by se o národní osvobozenou válku“.⁴⁸³ Nepovažoval i přes jisté podobnosti národní a demokratickou revoluci za revoluci buržoazně demokratickou, nýbrž za jeden z revolučních zvrátů na cestě k socialismu, za revoluční přeměnu, „*kteřou byla bezprostředně u nás zahájena socialistická revoluce*“.⁴⁸⁴ Lakatoš a Bystřina ze svých stanovisek nijak neustoupili. Druhý jmenovaný označil Kalábovu koncepci národně demokratické revoluce za „*revoluci buržoazně demokratického typu s protikapitalistickým obsahem*“ a celkově ironizoval Kalábovu snahu o zpřesnění definice československé revoluce, když prohlásil: „*Zdá se mi, že u něho je naše národní a demokratická revoluce v podstatě protikapitalistickou revolucí buržoasního typu. To je novinka v naší vědě. Jsem přítelem novátorství ve vědě, ale musíme znát určitou míru, když konstruujeme s takovou lehkostí nové pojmy.*“⁴⁸⁵ Lakatoš pak zopakoval tvrzení, že národně demokratická revoluce byla formou přístupu k socialistické revoluci a počátkem boje mezi proletariátem a buržoazií.⁴⁸⁶

Kaláb při pokusu shrnout celou diskuzi nadále trval na své kritice jednostranně ekonomistického vidění celé problematiky. Tvrdil, že v letech 1945–1948 probíhala v Československu „*permanentní revoluce*“, která však vycházela ze specifik určených fašistickou okupační zemí. S ní se bylo možno vypořádat pouze revolucí. Za této situace však nebylo možné zaútočit proti buržoazii jako celku, nebylo možné provést přímo socialistickou revoluci. Odmítl koncepci „*přístupu k revoluci*“, protože se domníval, že „*formou přístupu*

⁴⁸² KÁRA, Karel: K některým otázkám charakteru národní a demokratické revoluce. In: *Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR.*, s. 323

⁴⁸³ HOUŠKA, Jiří: K určování charakteru lidově demokratické revoluce a k otázce charakteru naší národní a demokratické revoluce. In: *Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR.*, s. 325.

⁴⁸⁴ Tamtéž, s. 328.

⁴⁸⁵ BYSTRINA, Ivan: Odpověď s. Kalábovi. In: *Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR.*, s. 320–321.

⁴⁸⁶ LAKATOŠ, Michal: K některým heslům s. Kalába. In: *Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR.*, s. 321. Ocitovat si zaslouží Kalábova reakce na Lakatošovy výtky obsažené v diskusním příspěvku: „*Mám na soudruha dotaz: Jestliže naše národní a demokratická revoluce není revolucí buržoazně demokratickou, jestliže není revolucí socialistickou, a je přesto revolucí, jakou je revolucí? Je to revoluce, která je formou přístupu k revoluci, tudíž není žádného typu. Buď musím popřít, že je to revoluce, pak to nebyla revoluce, pak obstojí termín, že je to forma přístupu, nebo to je revoluce, ale pak je nutno ji charakterisovat.*“ Srov. Tamtéž.

k revoluci zde byl samostatný revoluční akt“, který je potřeba charakterizovat.⁴⁸⁷ Kaláb tedy volal po samostatné konceptualizaci československé revoluce, která by přinesla vlastní pojetí problematiky, nikoliv pouze aplikování předem vytvořených obecných schémat na složitou historickou realitu.

Tato diskuze může na první pohled působit jako značně scholastická dispute nad velmi obecnými a v podstatě závaznými koncepty revoluce, do nichž se několik stranických teoretiků snažilo natěsnat poválečný vývoj Československa. Průběh této výměny názorů však ukazuje, že zde existovaly minimálně dva možné přístupy k historické tématice, od níž se měla odvíjet tvorba historické identity domácího komunismu. Na jedné straně bylo možné sledovat snahu o formulaci vlastního vysvětlení „československé revoluce“, především její specifčnosti určené konkrétní historickou situací. Tento přístup vyžadoval promyšlení a perspektivně také reinterpretaci jak konkrétních historických událostí a procesů, tak rovněž všeobecně přijímaných marxisticko-leninských teoretických koncepcí historické změny. Druhý přístup vycházel z velmi úzkého spojení stranické vědy a stranické teoretické práce s politikou KSČ. Příkladem budiž odvolávání se na závazný stranický dokument při diskusi nebo zjevná neochota akceptovat byť i jen náznaky teoretických a interpretačních inovací. Účastníci diskuze v následujících letech publikovali několik textů vztahujících se k problematice národní a demokratické revoluce a lidové demokracie, v nichž se snažili skloubit teoretický koncept socialistické revoluce s konkrétním vývojem poválečného Československa.⁴⁸⁸ Tato diskuze zároveň předjímalala jedno z nejdůležitějších témat reformní historiografie 60. let.

Na důkladnější historiografickou reflexi otázek „československé revoluce“ však bylo nutné počkat až do první poloviny 60. let. Např. pasáž v *Dějínách KSČ* věnovaná období let 1945–1948 nadále pracovala s konvečním modelem přerůstání revoluce národní a demokratické v revoluci socialistickou. Podobně psaní o druhé světové válce ve sledovaném období nepřekročilo horizont výkladu, který v roce 1961 kodifikovala učebnice stranických dějin.⁴⁸⁹ Přesto si práce stranických dějepisců o nejnovější fázi československých dějin

⁴⁸⁷ KALÁB, Miloš: Několik poznámek k diskusi o charakteru znárodněného sektoru před únorem 1948 a k otázce charakteru naší revoluce. In: *Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR.*, s. 329.

⁴⁸⁸ Srov. BYSTRINA, Ivan: *Lidová demokracie*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957; HOUŠKA, Jiří – KÁRA, Karel: *Otázky lidové demokracie*. SNPL, Praha 1955; LAKATOŠ, Michal: *Otázky lidové demokracie v Československu*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957.

⁴⁸⁹ Srov. BEER, Ferdinand: *Komunistická strana Československa v čele národně osvobozeneckého boje českého a slovenského lidu (1938-1945)*. Rudé právo, Praha 1956. Dále srov. pojednání Jiřího Doležala o politice KSČ v době sovětsko-německého paktu, nejožehavějším tématu z válečné historie komunistického hnutí. Srov. DOLEŽAL, Jiří: Příspěvek k boji KSČ za národní osvobození v letech 1939–1941. In: *Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR*, s. 20–39.

zaslouží pozornost. Pro první texty o lidové demokracii bylo charakteristické značně schematické pojetí, které zůstávalo ukotvené v propagandistickém psaní první poloviny 50. let, či přijetí stylu typického pro syntézu KSČ a předcházející přípravné texty. Takovými pracemi byly první knižní publikace Jaroslava Opata o budování socialismu v Československu z let 1955 a 1957, které se obě věnovaly problematice tzv. generální linie výstavby socialismu přijaté na IX. sjezdu KSČ. První titul byl pevně zakotven ve stalinistickém diskurzu, pracoval např. s tezí o „zostřování třídního boje“ a případ Rudolfa Slánského komentoval zcela ve shodě s verzí z roku 1952.⁴⁹⁰ O dva roky později vydal Opat další práci, která se zabývala závěry IX. sjezdu KSČ a podmínkami socialistické výstavby Československa. Byla již napsána v duchu poststalinského konsenzu, který připouštěl jistou mírou kritiky při zachování všeobecně pozitivního hodnocení předchozího vývoje.⁴⁹¹

Objevily se však také texty vyslovující se přímo k problematice „československé revoluce“. Na význam válečného období pro následné hluboké proměny vedoucí k socialistické revoluci upozorňoval v roce 1956 Vojtěch Mencl a naznačil, kam se bude ubírat promýšlení těchto otázek v následujícím desetiletí.⁴⁹² Blízko k debatě o revoluci z roku 1955 měly především texty Jana Kozáka, pracovníka Vysoké stranické školy. Státní zřízení vzešlé z národní a demokratické revoluce roku 1945 charakterizoval jako zvláštní a dočasnou státní formu, dělnickou třídou vedenou „revolučně demokratickou diktaturou lidu“, která „nebyla jenom pouhou novou vládou, nýbrž zvláštní přechodnou formou celého státního zřízení a vyznačovala se tím, že již nebyla diktaturou buržoasie, avšak ještě nebyla diktaturou proletariátu. Byla přechodnou formou státního zřízení, které vzniklo z národní a demokratické revoluce a které se ve svém dalším vývoji muselo vyvinout buď v diktaturu proletariátu, anebo

⁴⁹⁰ OPAT Jaroslav: *Komunistická strana Československa v boji za výstavbu a přestavbu národního hospodářství, za socialistickou industrialisaci země (1948–1953)*. Rudé právo, Praha 1955. Srov. hodnocení procesu se Slánským na s. 104: „Proces ukázal všemu lidu v plné šíři nebezpečí, které mu hrozilo. Osvětlil na bezpočtu příkladů zločinné metody, jimiž chtěli účastníci centra svých cílů dosáhnout. Potvrdil znovu nevyhnutelnost krachu všech agentů, kteří se postaví v cestu zákonům společenského vývoje, kteří se postaví proti lidu. Odhalil dále cesty, jimiž agenti do strany pronikali. Byla to vedle trockismu a buržoasního nacionalismu nová cesta – sionismus jakožto forma nacionalismu a kosmopolitismu židovské buržoasie. V odhalení sionismu jakožto nové cesty pro pronikání agentur do strany měl proces i velký význam mezinárodní. Byly varovány ostatní komunistické strany.“

⁴⁹¹ TÝŽ: *Generální linie výstavby socialismu v ČSR. Přednáška na vysoké stranické škole při ÚV KSČ*. SNPL, Praha 1957. Srov. opatrnou kritiku stalinismu na s. 82: „Je pravda, že se v průběhu jejího plnění objevily nedostatky a došlo i k větším chybám. Záříjové jednání ÚV KSČ v roce 1953, X. sjezd a znovu celostátní konference strany postupně tyto chyby odhalily a mnohé z nich již byly také napraveny. V diskusích po XX. sjezdu KSSS se objevily i názory, že příčiny chyb, k nimž zejména v prvních letech první pětiletky došlo, včetně kultu osobnosti, byly již v generální linii. Uvedený výklad, opřený o fakta, ukazuje falešnost takových názorů. Mohly vzniknout jen jako výsledek povrchních úvah a nepodložených hypotéz, nemluvě již o vlivu nepřátelské propagandy.“

⁴⁹² Srov. MENCL, Vojtěch: *Strategie a taktika KSČ v boji za národní svobodu a v první etapě vývoje lidové demokracie (1939–1948)*. In: *Sborník vojenské politické akademie 1* (duben 1956). VPA, Praha 1956, s. 1–70.

se zvrátit zpět, v diktaturu buržoasie“.⁴⁹³ Přechod k socialismu charakterizoval jako mírnou cestu využívající výhodné poválečné situace a parlamentu. Uváděl tři pilíře procesu přerůstání revoluce – politickou moc dělnictva (Národní výbory, pozice ve vládě), hospodářskou moc dělnictva (znárodnění) a spojenectví se Sovětským svazem. Podmínky v Československu vylučovaly násilnou revoluci. Cestu k socialismu otevírala vhodná taktika komunistické strany založená na svazku dělnictva s rolnictvem, tlaku shora (KSČ ve vládě a ve státní správě) a zdola (masové organizace) a izolaci reakčních vedení ostatních stran Národní fronty od jejich členské základny. „Československou revoluci“ kladl jako vzor pro možné převraty ve vyspělých kapitalistických zemích, kde mohla být jako přechod k socialismu vhodná demokratická revoluce zaměřená proti fašismu a imperialismu a bojující za národní nezávislost: *„Naše revoluce ukázala, že při správné strategii a taktice může si proletariát v této revoluci zabezpečit vedení národa, rozhodující posice v mocenském aparátu a možnost pokojného přechodu k revoluci socialistické. Ukázala, že taková revoluce, která vede k likvidaci nejmocnější části buržoasie, imperialistické buržoasie, jsou revolucemi, které slouží především zájmům proletariátu a jsou ve skutečnosti v dnešních podmínkách jednou z forem přístupu k řešení úkolů revoluce socialistické.*“⁴⁹⁴ U Kozáka se objevil později častý odkaz na nenásilný ráz „československé revoluce“. Kladl důraz na parlamentní cestu k socialismu, kterou ale výslovně odmítl ztotožňovat s reformistickou činností na půdě parlamentu. Hovořil o revolučním využití parlamentu, kdy se zastupitelský sbor stává prostředkem revoluce. Československý přínos komunistické politické teorii spatřoval právě v této taktice umožňující provedení revoluce bez občanské války. V československém případě se tudíž jednalo o pokojný přechod k socialismu.⁴⁹⁵

Stranická historiografie však na téma přechodu k socialismu nenahlížela pouze optikou revoluční teorie. Vedle obecných úvah o povaze „československé revoluce“ vznikly také práce, které se pokoušely o faktografické postižení událostí února 1948. Namísto více méně teoretických rozborů třídních vztahů, taktiky KSČ či možností přístupů k socialismu se autoři těchto prací zaměřili na zcela konkrétní otázky praktického zajištění cesty KSČ k převzetí moci. Tematizovali např. účast bezpečnostních složek a ozbrojených sborů při únorovém převratu. Socialistická revoluce byla v těchto textech zobrazena jako výsledek konkrétního politického manévrování, jako otázka praktické politiky a schopnosti

⁴⁹³ KOZÁK, Jan: *K některým otázkám strategie a taktiky KSČ v období přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou (1945–1948)*. Rudé právo, Praha 1956, s. 29–30.

⁴⁹⁴ Tamtéž, s. 110.

⁴⁹⁵ KOZÁK, Jan: *Možnost revolučního využití parlamentu při přechodu k socialismu a úloha lidových mas*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1957, s. 29–64.

zorganizovat vlastní síly a paralyzovat nepřítele. Takto zaměřené psaní vyžadovalo kromě obligátní znalosti marxisticko-leninské teorie a oficiálních stranických proklamací také využití dobových materiálů, mnohdy archiválií z provenience politických stran apod. Objevily se první pokusy o postižení některých aspektů politického vývoje v letech 1945–1948 z perspektivy „vysoké politiky“ a jejího vztahu k postojům české a slovenské společnosti.⁴⁹⁶

Zájem autorů vzbuzoval postup komunistické strany ve třech poválečných letech. Např. Jan Kozák zpracoval podrobnou materiálovou studii o vnitrostranické diskuzi před VIII. sjezdem KSČ. Portrétovala komunistickou stranu jako demokratické společenství, jehož všichni příslušníci, od řadových členů po vrcholné představitele, navzájem diskutovali a v diskuzi vytvářeli politickou linii KSČ. Kozák se snažil dokázat, že během této výměny názorů docházelo ke sjednocování poválečné komunistické strany, vytvořené z řady dosti nesourodých skupin straníků.⁴⁹⁷ Nejvíce pozoruhodné však byly pokusy o faktografické zpracování průběhu únorového převratu, v nichž se autoři pokoušeli skloubit popis událostí s obecně přijímanou představou o únoru 1948 jako socialistické revoluci, respektive revolučnímu rozbití pokusu buržoazie o puč. Oslavovaná událost tak dostala mnohem konkrétnější obrysy. Příkladem může být studie Miroslava Boučka, v níž autor na základě stranických archivů detailně zpracoval činnost Lidových milicí během únorových událostí.⁴⁹⁸

Nejvýznamnějším příspěvkem k tématu února 1948 byla kniha *Kronika únorových dnů 1948*, jejímž autorem byl Jindřich Veselý.⁴⁹⁹ V osobě historika k tématu přistupoval zároveň důležitý účastník tehdejších událostí. Veselý v předmluvě ke knize prohlásil: „*K napsání této knížky jsem přistupoval s úmyslem vylíčit reportážně kronikářskou formou nejen průběh, ale i všechny zjevné i skryté hnací síly Února...Hlavním cílem, který jsem při psaní této práce sledoval, byla snaha ukázat prostě a názorně vlastní proces přerůstání revoluce národní a demokratické v revoluci socialistickou, jak se jevil v praktické politice KSČ.*“⁵⁰⁰ Zůstává otázkou, nakolik v knize ke čtenáři více než ředitel Ústavu dějin KSČ promlouval někdejší vysoký funkcionář Státní bezpečnosti. Ve Veselého vyprávění totiž nehrály hlavní roli pouze „masy“ a vedení KSČ, ale také bezpečnostní složky pracující ve prospěch komunistické

⁴⁹⁶ Srov. KLIMEŠ, Miloš – ZACHOVAL, Marcel: *Příspěvky k problematice únorových událostí v Československu v únoru 1948*. Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Praha 1958; TÍŽ: *K některým problémům Národní fronty do února 1948*. Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Praha 1958.

⁴⁹⁷ KOZÁK, Jan: *Význam vnitrostranické diskuse před VIII. sjezdem KSČ. Aktivní účast členů strany na vypracování sjezdových usnesení*, Příspěvky k dějinám KSČ 12/1960, s. 21–47. Podobně Kozák zpracoval také problematiku vztahu vedení KSČ k členské základně komunistické strany. Srov. TÝŽ: *K objasnění postupu ÚV KSČ v boji za získání většiny národa v období před únorem 1948*, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1958, s. 3–38.

⁴⁹⁸ BOUČEK, Miroslav: *Vznik a úloha lidových milicí v únoru 1948*, Příspěvky k dějinám KSČ 8/1959, s. 67–90.

⁴⁹⁹ VESELÝ, Jindřich: *Kronika únorových dnů 1948*. SNPL, Praha 1958.

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 5–6.

strany. V textu knihy defilovaly nejen Lidové milice, ale také příslušníci SNB pochodující Prahou, obsazující důležité veřejné budovy nebo prohledávající sekretariát národně socialistické strany a vyslýchající její čelní představitele.⁵⁰¹ Autor se nepokoušel vyhnout ani tak ožehavé otázce, jakou byla smrt Jana Masaryka. Hovořil o ní jako o sebevraždě člověka, který se stal skutečnou obětí západního imperialismu, protože „*nedovedl přervat pouta spojující jej s celou dosavadní minulostí*“ a „*padl, uštván svou vlastní třídou*“.⁵⁰² Veselého kniha byla také přiznanou polemikou s exilovými výklady února 1948. Měla to být popisná práce uvádějící věci na pravou míru a poskytující první komplexní a pravdivý obraz tehdejších událostí. Práce zároveň kontrastovala s texty snažícími se postihnout charakter „československé revoluce“. Namísto úvah pohybujících se v rovině marxisticko-leninské politické teorie předložila zcela pragmatické zpracování počátku cesty k socialismu. Přerůstání revolucí zde bylo vylíčeno jako čistě mocenská otázka, věc chladnokrevného politického taktizování za využití všech dostupných prostředků.

Také další téma, které se dočkalo historiografických zpracování, souviselo s problematikou přechodu k socialismu. Texty věnující se poúnorovému vývoji se věnovaly především hospodářským a sociálním otázkám. Souviselo to s jedním z hlavních cílů socialistického budování, jímž mělo být zlepšení ekonomické situace, růst životní úrovně a přetvoření sociální struktury země. Podobně jako v pojednáních o meziválečném Československu i zde kladli autoři důraz na srovnání vznikajícího socialismu s hospodářskou a sociální realitou kapitalistických států. S pomocí bohatého statistického materiálu vyprávěli příběh o postupném překonávání západního kapitalismu.⁵⁰³ Texty o vytváření socialistického hospodářství zatím nepřekročily stín oslavného psaní. Příkladem může být studie Želmíry Richtové o počátcích kolektivizace zemědělství z roku 1959, v níž pracovala s tezí o „zostřování třídního boje“ na vesnici a pokoušela se analyzovat obtíže spojené s bojem proti kulakům. Její pojetí mělo stále velmi daleko být jen k pokusu o kritičtější zobrazení událostí a v podstatě opakovalo staré známé teze éry vrcholného stalinismu.⁵⁰⁴ Téma kolektivizace zemědělství se dočkalo také populárnějších zpracování popisujících úspěšnou proměnu československé vesnice. Zde je třeba zmínit práci Karla Kaplana o počátcích přistoupení

⁵⁰¹ K vylíčení činnosti bezpečnostních složek v únoru 1948 srov. Tamtéž, s. 124–128.

⁵⁰² Tamtéž, s. 214.

⁵⁰³ Srov. KRUŽÍK, L – LEVČÍK, B.: *Výsledky 15 let vlády lidu*, Příspěvky k dějinám KSC 11/1960, s. 22–59.

⁵⁰⁴ Srov. RICHTOVÁ, Želmíra: *Přechod od demokratických přeměn v zemědělství k socialistickému přetvoření vesnice. K desátému výročí IX. sjezdu KSČ*, Příspěvky k dějinám KSC 8/1959, s. 3–20.

venkova na platformu komunismu či knihu Jana Kozáka zobrazující vzestup životní úrovně na vesnici vybojovaný v procesu kolektivizace.⁵⁰⁵

Pojednání o pouťorovém vývoji tematizovala rovněž otázku nového politického systému. Také v tomto případě bylo hlavním záměrem autorů poukázat na kvalitativní rozdíl mezi lidovými demokratiemi a kapitalistickými zeměmi. Zde lze odkázat na diskuzi o povaze „československé revoluce“, v níž byl patrný důraz na rozvinutou demokratičnost lidové demokracie, která byla charakterizována jako skutečná vláda lidu, přirozeně reprezentovaného komunistickou stranou. Nová forma demokracie vyšla vítězně ze střetnutí s politickými silami bránícími překonaný systém demokracie buržoazní. Lidová demokracie poskytla kvalitativně lepší způsob demokratické správy země, založený na dobrovolné participaci širokých lidových vrstev.⁵⁰⁶ Práce o „nové demokracii“ ukazují, že legitimizační potenciál neměly pouze dlouhé, staletí zahrnující historické příběhy, ale rovněž nepřilíš rozsáhlá zpracování soudobých témat.

3.3.3. Závěrečné shrnutí

Ústředním tématem historiografické tvorby stranického dějepisectví ve sledovaném období bylo především sepsání paradigmatického textu, který by propojil dějiny státu, národa a komunistické strany, respektive dělnického a socialistického hnutí. Kniha *Dějiny KSČ* vznikala šest let, do její přípravy se zapojily desítky vybraných odborníků. Její text prodělal řadu proměn v závislosti na měnících se prioritách politiky komunistické strany. Výsledky práce autorského týmu připomínkovalo a schvalovalo nejvyšší stranické vedení. Vzniklo autoritativní vyprávění o minulosti komunistické strany a dělnického hnutí v Československu. Představovalo závazný výklad dějin a stanovovalo okruhy otázek, jimiž se měli historici zabývat. Kniha představovala dočasné završení vývoje stranického dějepisectví. Po více než deseti letech své existence vyprodukovalo text, jenž na několika set stránkách představil historické vyprávění legitimizující politický projekt československého komunismu v jeho poststalinské fázi. Zásadní význam měly *Dějiny KSČ* pro vývoj v následujícím desetiletí. Byly

⁵⁰⁵ Srov. KAPLAN, Karel: *Až k vítězství Hradeckého programu: Příspěvky k dějinám rolnického hnutí v letech 1945 až 1948 ve východních Čechách*. Východočeské nakladatelství, Havlíčkův Brod 1962; KOZÁK, Jan: *Dramatické kapitoly z bojů o kolektivizaci vesnice*. NPL, Praha 1963.

⁵⁰⁶ Srov. KAPLAN, Karel: *A Victory for Democracy: Czechoslovakia 1945–1948*. Orbis, Prague 1963. Tato propagační brožura shrnující výše naznačené pojetí lidové demokracie vyšla pod analogickými tituly také německy, francouzsky a italsky. Konkrétní dobovou analýzu politiky KSČ vůči jednotlivým společenským vrstvám, na níž stál nový politický a hospodářský systém srov. OPAT, Jaroslav: *K základním problémům třídních vztahů a politiky KSČ v době upevňování únorového vítězství*, Příspěvky k dějinám KSČ 6/1959, s. 3–70.

to právě závěry prezentované v této knize, vůči nimž se postupně čím dál více vymezovala reformní historiografie.

Publikační činnost stranického dějepisectví se v období druhé poloviny 50. a počátku let 60. neomezila pouze na vydání tzv. učebnice dějin KSČ. Oproti předchozí vývojově etapě se značně rozšířil jeho záběr, který zahrnoval celé období tehdy nazývané nejnovějšími dějinami, tedy od konce 19. století po tzv. budování socialismu. Pozornost si zaslouží především formální zpracování textů. Autoři opustili styl psaní, který byl charakteristický pro propagandisticky orientovanou produkci první poloviny 50. let. Jejich texty postupně získávaly formální podobu typickou pro odbornou historiografickou produkci. Historici opouštěli bojovnou rétoriku a své angažované texty formulovali spíše střízlivějším jazykem expertů na minulost. Změnila se také pramenná základna historických prací. Jejich autoři pracovali s archiváliemi, dobovým tiskem, velmi oblíbený byl statistický materiál. Použité prameny nepocházely pouze z provenience komunistické strany a příbuzných organizací. Historiografická pojednání byla opatřena mnohdy bohatým poznámkovým aparátem či tabulkami. Ve druhé polovině 50. let se ujal nový formální standard historiografického psaní o dějinách KSČ a nejnovějších dějinách, který se dále rozvíjel v průběhu 60. let. Podobnou kontinuitu lze vysledovat také v rovině tematické, např. v případě promýšlení otázek spojených s tzv. československou revolucí.

4. Reformní historiografie. Kritické dějepisectví na straně reformního komunismu

V 60. letech a především v jejich druhé polovině prošlo stranické dějepisectví hlubokou proměnou. Byla úzce spojena s prohloubením procesu destalinizace a postupným formulování politického programu československého reformního komunismu.⁵⁰⁷ Dalším důležitým faktorem byla celková proměna myšlení významné části stranické inteligence, charakterizovaná složitou a pozvolnou emancipací od mentálního světa stalinismu a poststalinismu. Stranická historiografie tvořila součást tzv. reformního procesu. Sehrála významnou roli při vytváření legitimizačního příběhu reformního komunismu. Vzniklo specifické historické myšlení, jehož tvůrci a hlavními nositeli byli historici, které řadím do struktur stranické historiografie. Někteří její představitelé také aktivně zasahovali do vrcholné politiky a sama stranická historiografie se několikrát stala předmětem politických sporů. Historiografický směr, jenž byl dříve uzavřen ve stranických pracovištích a také celou svou činností se obracel především na stranickou veřejnost, se v průběhu 60. let společensky otevřel. Nejen na rovině institucionální či ve vztahu k veřejným fóřům, na nichž strániční historikové vystupovali. Nově vzniklá historická vyprávění měla ambici překročit úzce stranickou perspektivu a vyjadřovat se k otázkám, kterým historici přikládali celospolečenský význam. Tato kapitola bude zkoumat třetí vývojové stádium stranické historiografie, jehož počátky lze datovat do první poloviny 60. let. Vrcholným obdobím této třetí fáze byly roky 1968–1969.

Nabízí se otázka, zda je použití adjektiva *stranický* vhodné i v případě, kdy se historikova perspektiva rozšířila za dějiny „strany a hnutí“ a jeho angažmá přerostlo hranice stranického aparátu, respektive stranických expertních institucí. Je možné mluvit o stranickosti vědy také ve chvíli, kdy historik danou politickou stranu již přestal považovat za výhradního hybatele historického vývoje? Budu-li nadále k tématu přistupovat s vědomím pevného zakotvení historického bádání v konkrétních sociální realitě, nebude termín stranické dějepisectví působit nepatřičně ani při zkoumání historické vědy ve druhé polovině 60. let. V předchozích dvou obdobích zmíněné pojmenování vystihovalo tematický obsah bádání a institucionální zakotvení výzkumu. Pro 60. léta a zejména jejich druhou polovinu zůstane toto označení adekvátní z jiného důvodu. Již mnohem početnější skupina badatelů sice nebyla výhradně

⁵⁰⁷ Srov. zejm. KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*, sv. I/1: *Československo a rozpory v sovětském bloku*; sv. I/2: *Reforma trvale nemocné ekonomiky*. Doplněk, Brno 2000; TÝŽ: *Kořeny československé reformy 1968*, sv. II/1: *Změny ve společnosti*; sv. II/2: *Struktura moci*. Doplněk, Brno 2002.

zaměstnána ve strukturách komunistické strany, jejich tematické zaměření taktéž překročilo značně úzký horizont dějin KSČ. Společným poznávacím znakem jejich tvorby však byla otevřeně deklarovaná podpora politického projektu reformního komunismu. Výběrem témat a způsobem interpretace historických událostí a procesů tato početná a neformální skupina badatelů vytvářela historickou argumentaci, o níž se mohla opírat myšlenka československé reformy. Stále se tedy jednalo o stranické dějepisectví, i když jeho projevy na první pohled budily zdání opaku: emancipace historiků od úzce stranické perspektivy.

Vzhledem k tomu, že stranickost se v tomto případě nadále projevovala v rovině interpretací a politického angažmá jednotlivých vědců a institucí, používám pro tuto fázi stranického dějepisectví termín „reformní historiografie“.⁵⁰⁸ Také toto pojmenování v sobě nese dva spolu související významy. První jsem vysvětlil na předchozích řádcích – zapojení historiků do reformního procesu v Československu. Druhý význam vychází z širší společensko-politické definice a aplikuje ji v prostředí historického výzkumu. Z této perspektivy lze termín reformní historiografie definovat jako označení pokusu o reformu historické vědy. Byl výsledkem působení celospolečenských procesů v mikrokosmu stranického dějepisectví. Tento vývoj se neodrazil pouze v proměnách politických postojů historiků, ale také v přístupech k výzkumu nedávné minulosti. Jedním ze základních znaků reformního dějepisectví bylo postupné otevření bádání směrem k tematicky a částečně také interpretačně pluralitnímu výzkumu moderních dějin.

Reformní dějepisectví 60. let označuji také jako kritickou fázi stranické historiografie. Tento termín vychází z Kuhnova schématu vývoje vědy, na jehož základě vznikla ostatně periodizace celé této práce. Předchozí kapitola zkoumala druhou vývojovou etapu stranického dějepisectví, kterou jsem označil jako paradigmatické období, jako fázi vytváření poststalinského paradigmatu stranických dějin. V období stability paradigma funguje bez problému a poskytuje všeobecně akceptovaný výklad skutečnosti. Problém se vyskytne v okamžiku, když se objeví anomálie, tedy nová skutečnost, která je s paradigmatem ve vážném rozporu. Může se také jednat o otázku, na niž paradigma není schopné poskytnout uspokojivou odpověď. Kuhn tvrdí, že „objev pak pokračuje více či méně rozsáhlým průzkumem oblasti anomálie“ a končí tehdy, „když je paradigmatická teorie upravena tak, aby anomálie spadala do oblasti očekávaných výsledků“.⁵⁰⁹ Musí se však jednat o takovou

⁵⁰⁸ Lze namítnout, že do stranického dějepisectví nelze počítat pouze reformní komunisty. Domnívám se však, že především ve druhé polovině 60. let tato zastávali reformně komunističtí historikové jednoznačně dominantní pozici v historiografii nejnovějších dějin. Jejich nepočtení oponenti z historické obce zastávající stanoviska, jež by se dala označit jako konzervativní, se dostali do postavení oborových disidentů.

⁵⁰⁹ KUHN, Thomas Samuel: *Struktura vědeckých revolucí*, s. 63.

anomálii, kterou zúčastnění vědci považují za mimořádnou, zásadním způsobem narušující jejich pohled na svět. Výskyt anomálií je doprovázen nárůstem nejistoty. Stávající paradigma se začíná pomalu hroutit a dochází k jeho krizi. Tento moment je zároveň počátkem vytváření paradigmatu nového. Krize tedy začíná selháním dosavadních pravidel a postupným nalézáním pravidel nových. Dle Kuhna však přechod k novému paradigmatu nelze vysvětlit jako kumulativní proces, který by nějakým způsobem rozšířil stávající paradigma. Proces ustanovení nového paradigmatu „je spíše znovuoobením oboru na nových základech... v závěru tohoto přechodu změni odborníci pohled na svůj obor, na jeho metody i cíle“.⁵¹⁰

Proč se historici přiklonili k novému pohledu na minulost a na vlastní obor a rozbili paradigma, které nedávno sami stvořili? Kde byly kořeny tak velkého obratu a zejména nepopíratelného úspěchu nového, reformně komunistického historického narativu? Lze najít hned několik teoretických vysvětlení úspěchu nového paradigmatu nad starým. Jednak hraje důležitou roli opakovaně neúspěšné hledání odpovědí na otázky, na jejichž základě vzniká krize. Právě z uvědomění si krize vyvěrá potřeba najít nové paradigma, které při hledání selhávat nebude a získá tak potřebnou důvěru lidí, kteří je budou dále rozvíjet a budou hledat argumenty v jeho prospěch. Záleží rovněž na kompetentnosti zastánců nového paradigmatu, kteří musí postupně prohlubovat svou argumentaci a přesvědčovat vědeckou obec tak, aby sama uznala, že je správné patřit k stoupencům nových přístupů. Kuhn tento proces vysvětluje následovně: „Spíše než k nějaké hromadné konverzi dochází k postupnému posunu v rozložení důvěry odborníků... Stále více lidí přesvědčených o plodnosti nového názoru si bude osvojovat nový způsob provozování normální vědy, až nakonec u starého paradigmatu zůstane jen několik málo vytrvalců.“⁵¹¹

Nelze opomenout další důležité vlivy, které hrají roli při ustanovování nových paradigmat. Jedná se o faktory subjektivního a estetického rázu. Především při psaní dějin historiografie nemusí autor odolat pokušení vysvětlit změnu paradigmatu jako změnu interpretačního vzorce. To je zajisté důležitá součást celkové proměny. Význam však mají také další činitelé. Kuhn hovoří o „záblescích intuice, v nichž se rodí nové paradigma“, o vysoce subjektivních „poměrně náhlých, nestrukturovaných událostech“, kdy vědci hovoří o „šupinách spadlých z očí“, „ozářujícím záblesku“, který „zaplavuje“ doposud podivný hlavolam a který dovoluje, aby se jeho části ukázaly novým způsobem, poprvé umožňujícím jeho rozluštění“.⁵¹² V případě reformní historiografie se jednalo především o „osobní destalinizaci“ jednotlivých historiků,

⁵¹⁰ Tamtéž, s. 92.

⁵¹¹ Tamtéž, s. 157–158.

⁵¹² Tamtéž, s. 125.

což byl vysoce subjektivní proces provázený podobnými prožitky. Dále je třeba jmenovat faktory estetické. Kuhn zmiňuje argumenty, které se „dovolávají smyslu pro přiměřenost nebo smyslu estetického. Říká se, že nová teorie je, „pěknější“, „přiměřenější“ nebo „jednodušší“ než stará.“⁵¹³ Není od věci ptát se také na estetickou přitažlivost nových odborných přístupů v souvislosti se vznikem metodologických či teoretických trendů ve společenských vědách.

Tato kapitola bude na problematiku reformní historiografie nahlížet z různých perspektiv. Nejprve se zaměřím na institucionální a sociální zázemí stranické historiografie v 60. letech a na vliv těchto podmínek na projekt reformního dějepisectví. Východiskem pro výzkum historiografické tvorby reformních historiků pak bude pojednání o kritikách poststalinského paradigmatu, které se objevily během první poloviny 60. let. Budu věnovat pozornost nepublikovaným kritickým textům, především statím Karla Kreibicha a interním materiálům vzešlým přímo z prostředí stranické historiografie. Nepominu však ani publikované kritické texty, které se snažily formulovat nový přístup ke studiu nejnovějších dějin. Další část kapitoly se již zaměří na tvorbu stranické historiografie v jejím reformním období, kterou zmapuji podle jejího tematického zaměření. Pokusím se představit reformně komunistický narativ nejnovějších dějin. Poslední část kapitoly se bude věnovat politickým aktivitám stranických historiků. Bude analyzovat úzké propojení reformní historiografie s politickým projektem československého reformního komunismu. Výklad dovedu až k prvním normalizačním čistkám, kdy došlo k institucionální likvidaci reformní historiografie a vyloučení jejích představitelů z oficiálních struktur historické vědy.

4.1. Institucionální a sociální vývoj stranické historiografie v 60. letech

Podobně jako v předchozích kapitolách nejdříve nastíním institucionální a sociální vývoj stranické historiografie ve zkoumaném období. V centru mého zájmu bude stát opět Ústav dějin KSČ, který nadále představoval ústřední stranickou historiografickou instituci. Zaměřím se na vývoj ústavu po stránce organizační a personální, pozornost budu věnovat také některým aspektům řízení publikační činnosti a otázkám organizace vědecké práce. Kromě ústavu se budu věnovat také novým institucím či spíše organizačním jednotkám historického výzkumu, především Československému výboru pro dějiny protifašistického odboje, který

⁵¹³ Tamtéž, s. 154–155.

sehrál klíčovou úlohu ve vývoji reformní historiografie. Vývoj Ústavu dějin KSČ, respektive Ústavu dějin socialismu zmapuji až do roku 1969. Likvidací instituce, k níž došlo v roce 1970, se budu zabývat v podkapitole o politickém angažmá historiků a normalizačním zásahu proti reformní historiografii.

Ve druhé části této kapitoly se budu věnovat sociálnímu zázemí reformního dějepisectví. Ukážu, jakou proměnou prošlo specifické prostředí stranické historiografie v průběhu 60. let. Právě pohled dovnitř skupiny reformních historiků může pomoci rekonstruovat složitou síť osob, institucí a interpretačních schémat, o níž se opíral reformně komunistický historiografický projekt. Rovněž bude nutné zařadit zkoumanou skupinu osob do širšího kontextu sociálního vývoje Československa v 60. letech, zejména ve vztahu k proměnám myšlení v procesu destalinizace. Zde se pokusím zhodnotit roli stranických historiků v rámci kritické inteligence, která bývá označována za hlavního společenského nositele reformního projektu.

4.1.1. Institucionální zakotvení reformní historiografie

Ve vývoji stranického dějepisectví hrál také v 60. letech zásadní úlohu Ústav dějin KSČ. Podržel si pozici ústřední stranické historiografické instituce a navíc ji ještě posílil prostřednictvím pod ústav spadajících výzkumných center, tzv. výborů, z nichž nejdůležitějším se stal Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje. Představitelé reformní historiografie dále působili na Vysoké stranické škole (od roku 1964 Vysoká škola politická při ÚV KSČ), Historickém ústavu ČSAV, Vojenském historickém ústavu, Vojenské politické akademii a některých katedrách např. Univerzity Karlovy. Ústav dějin KSČ však nadále hrál nejdůležitější roli ve struktuře stranické historické vědy. Byla to jediná instituce zaměřená výhradně na studium nejnovějších dějin. Její vývoj z ní navíc během 60. let udělal jedno z reformních center ve stranickém aparátu. Proreformní směřování ústavu patrné od počátku desetiletí kontrastovalo např. s VSS, která se naopak stala místem konfliktu mezi konzervativci a reformní stranickou inteligencí. V tomto směru vykazoval vývoj ústavu kontinuitu bez výrazných vnitřních zlomů a krizí. V případném konfliktu s ostatními složkami stranického aparátu měl proto silnější pozici než jedinci či skupiny v ostatních ne tak výrazně proreformně vyhraněných institucích. Význam ústavu také posilovala jeho oficiální pozice definovaná platnými statuty. Hrál roli centra koordinující výzkum, shromažďující poznatky a organizující jejich veřejnou prezentaci, především formou tištěných publikací. Ústav a jím spravované výbory představovaly platformu pro vzájemné

diskuze a výměnu či sdílení informací. Také v 60. letech nadále spravoval rozsáhlý a důležitý archiv a jednu z nejlépe zásobených odborných knihoven v zemi. Tyto základní informační zdroje byly dále doplňovány např. prostřednictvím sběru výpovědí pamětníků či vytvářením informačních databází.

V kapitole o paradigmatickém období stranické historiografie jsem ukázal, že jedním z prostředků a zároveň výrazů institucionální stabilizace stranického dějepisectví bylo schvalování statutů Ústavu dějin KSČ, které přesně definovaly jeho místo v aparátu ÚV KSČ, pracovní náplň apod. Kromě toho také vymezovaly pozici ústavu ve struktuře československé historiografie. Snahy o nové určení základních úkolů instituce a její pozice v rámci KSČ i historické vědy neustaly ani v 60. letech. Jednání začalo na jaře 1963, když ústav předložil návrh nového organizačního statutu. Zdůvodnění návrhu nového statutu z 28. března 1963 vysvětlovalo potřebu takového dokumentu novým postavením ústavu. Měl se stát především vědeckou institucí, která kromě badatelské práce bude rovněž koordinovat výzkum v oblasti dějin KSČ a mezinárodního dělnického hnutí. Návrh kritizoval dosavadní směřování ústavu, které akcentovalo výchovnou činnost na úkor historického výzkumu, což mělo být výrazem podceňování „*vědecké práce v historii strany jako součásti celkové poznávací činnosti strany*“.⁵¹⁴ Návrh nového statutu byl postaven na zdůraznění úlohy ústavu jako „*vědecké instituce ÚV KSČ, jejímž posláním je podílet se vědeckým výzkumem a teoretickým zobecňováním vývoje a politiky KSČ a mezinárodního komunistického a dělnického hnutí na poznávání zákonitostí společenského rozvoje a tím pomáhat straně a jejímu vedení při řešení otázek praxe a vytváření vědeckých základů řízení společnosti*“.⁵¹⁵ Ústav, který dosud fungoval v rámci oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ měl proto získat samostatnou pozici na úrovni oddělení ÚV KSČ.

O nejdůležitějších otázkách instituce, jakými byly koncepce práce, dlouhodobý plán, osoba ředitele či složení vědecké rady, mělo rozhodovat předsednictvo ÚV KSČ. Ústav měl být podřízen přímo tajemníkovi ÚV KSČ pro propagandu a agitaci. Návrh požadoval větší samostatnost v rozhodování. Počítal s posílením pravomocí vědecké rady, která dosud sloužila pouze jako poradní orgán. Řízení instituce mělo mít na starosti kolektivní vedení složené z ředitele a vedoucích odborů, což v praxi fungovalo již od roku 1962. Na vyšší úrovni stranické hierarchie se měly řešit pouze zásadní koncepční otázky z oblasti ideologie či výzkumu dějin KSČ, nikoliv každodenní chod instituce. Na činnost ústavu měla dohlížet především vědecká rada. Návrh počítal s tím, že by schvalovala pracovní plány, průběžně

⁵¹⁴ NA, fond ÚD KSČ, a.j. 110, k. 7.

⁵¹⁵ Tamtéž.

hodnotila výsledky práce ústavu a v její pravomoci by byly také personální záležitosti včetně návrhu na odvolání ředitele. Novinkou byl také navržený systém rozdělení pracovníků ústavu do pěti kategorií podle sovětského vzoru. O setrvání v konkrétní kategorii by rozhodovalo průběžné hodnocení odborné práce toho kterého pracovníka. Tento systém měl motivovat zaměstnance ke zvyšování kvalifikace, zejména podporovat odborný růst mladších pracovníků, a zároveň zajistit, aby mohli být z odborných funkcí odstraněni zaměstnanci neschopní vědecky pracovat.

Projednávání návrhu trvalo více než rok a jeho výsledkem byl *Organizační statut Ústavu dějin KSČ*, jenž vstoupil v platnost 1. července 1964. Především svou detailností se po formální rovině výrazně lišil od statutů vypracovaných a přijatých ve druhé polovině 50. let. Důležité však byly také změny obsahové, které v mnohém vycházely vstříc rok starému návrhu, který vzešel přímo z ústavu. Nový statut charakterizoval Ústav dějin KSČ jako samostatnou vědeckou instituci ÚV KSČ pro dějiny komunistické strany a mezinárodního dělnického hnutí. Jeho náplň práce statut charakterizoval následovně: „*Posláním Ústavu dějin KSČ je zkoumat a teoreticky zobecňovat vývoj dělnického hnutí v Československu, KSČ a mezinárodního komunistického a dělnického hnutí. Touto činností se podílí na vytváření vědeckých základů řízení dalšího rozvoje socialistické společnosti a jejího postupného přechodu ke komunismu. Badatelskou a publicistickou činností zároveň přispívá k rozvoji ideologické práce strany, k výchově komunistů a lidu v duchu marxismu-leninismu, proletářského internacionalismu a komunistické morálky.*“⁵¹⁶ Důležité bylo také zdůraznění koordinační role stranického historiografického pracoviště ve zmíněných oborech v rámci celostátního plánu výzkumu. Ústav měl společně s ostatními institucemi vypracovávat celostátní badatelské plány. Statut také definoval postavení instituce v rámci ÚV KSČ. Ústav byl podřízen sekretariátu ÚV KSČ, který schvaloval jeho koncepční materiály a dlouhodobé badatelské plány. Zásadní materiály ústav předkládal ve spolupráci s ideologickým oddělením ÚV KSČ a byl podřízen tajemníkovi ÚV KSČ pro ideologické otázky. Práci instituce řídilo vedení ústavu, tedy kolektivní orgán, v jehož čele stál ředitel jmenovaný ÚV KSČ, jemuž byl také zodpovědný. Ostatní členy vedení jmenoval a odvolával sekretariát ÚV KSČ. Jeho úkolem bylo také projednávání sporných otázek v případě, že by se rozcházel názor ředitele s názorem většiny ve vedení ústavu. Statut také počítal s obměnou pracovníků ve vedoucích funkcích vždy po třech až pěti letech.

⁵¹⁶ Tamtéž. K textu statutu srov. dále NA, f. ÚD KSČ, a.j. 179/2, k. 27.

Dokument přisoudil zvláštní roli vědecké radě, charakterizované jako „širší vědecký sbor ústavu“, v čele s předsedou, jímž byl ředitel ústavu. Členy jmenoval a odvolával sekretariát ÚV KSČ. Na pravidelných zasedáních konaných nejméně dvakrát ročně se měla rada zabývat nejen činností instituce, ale také vědeckou prací v oboru dějin KSČ a mezinárodního dělnického hnutí v celostátním měřítku. Právě toto grémium mělo dle statutu představovat koordinační orgán výzkumu. Jeho pravomocí bylo předkládat návrhy a doporučení stranickým i státním orgánům, které zodpovídaly za výzkumný plán historiografie.

Nový statut příliš neměnil organizaci ústavu do jednotlivých odborů. „Samostatnou vědeckou jednotkou“ se stala redakce časopisu *Příspěvky k dějinám KSČ*, jehož řízením byla pověřena redakční rada schvalovaná vědeckou radou. Ústav byl samostatnou hospodářskou jednotkou, která po stránce hospodářské řídila a kontrolovala Muzeum Klementa Gottwalda a Muzeum V. I. Lenina. Součástí ústavu byl ještě Ústav dějin KSS, který měl ve struktuře ÚV KSS stejné postavení jako pražský ústav ve struktuře ÚV KSČ. Ředitel slovenského ústavu byl jmenován a odvoláván ústředním výborem KSS a byl členem kolektivního vedení Ústavu dějin KSČ. Součástí ústavu byl nadále archiv, který měl statut ústředního archivu komunistické strany. Do statutu se dostal také návrh na nové rozdělení zaměstnanců dle odbornosti do pěti tříd. Na nejvyšším stupni ústavní hierarchie stáli vedoucí vědečtí pracovníci, poté následovali samostatní vědečtí pracovníci, vědečtí pracovníci, vědečtí asistenti a nakonec odborní pracovníci. Ústav přijímal řádné i externí aspiranty v oboru dějin KSČ a mezinárodního dělnického hnutí a měl možnost vytvářet stipendijní místa.

Ke schválení statutu došlo v době vyostřených vztahů mezi stranickými historiky a vedením KSČ.⁵¹⁷ Dokument upravující fungování centrální instituce stranické historiografie však nepřinesl větší utužení kontroly historiků. Spíše pokračoval v trendu nastoupeném v druhé polovině 50. let, kdy došlo k prvním přeměnám pracoviště zabývajících se stranickou propagandou v expertní instituci komunistické strany. Ústav poprvé získal samostatné postavení ve struktuře ÚV KSČ. Zároveň však statut zakotvil nutnost úzké kooperace ústavu s ideologickým oddělením ÚV KSČ, která v praxi znamenala faktické podřízení ústavu této složce centrálního aparátu. A to samozřejmě vážně limitovalo vlastní aktivitu instituce v oblasti důležitých otázek stranické ideologie, kam spadaly i výkladová schémata nejnovějších dějin. Naopak výrazné posílení pravomocí vědecké rady symbolizovalo další prohloubení „vědeckosti“. V praktické rovině znamenalo zapojení významných historiků z ostatních pracovišť do řízení ústavu vytvoření další důležité platformy budoucí reformní

⁵¹⁷ K tomu blíže v závěrečném oddílu této kapitoly věnovanému politické činnosti reformních historiků.

historiografie. Zároveň však kompetenčně silnější rada mohla přinést přehnané zasahování do chodu instituce ze strany představitelů stranického aparátu. Složení vědecké rady umožňovalo obě nastíněné alternativy.⁵¹⁸ Celkově však statut představoval ukázkový produkt nového chápání stranické vědy, tak jak se začalo vyvíjet v předcházejících letech. Kromě proklamací o vědeckosti a odbornosti přinesl i konkrétní organizační opatření v tomto duchu, která znatelně ovlivnila fungování stranické historiografie.

Další diskuze o statutu Ústavu dějin KSČ se objevily v souvislosti s významnými politickými změnami, které přinesl přelom let 1967 a 1968. Úvahy vedoucích představitelů ústavu vycházely z přesvědčení o nutnosti hlubší reformy stranické historiografie a měly odezvu u reformně naladěného vedení KSČ. Již od počátku ledna 1968 projednávaly vedoucí orgány ústavu návrh nového statutu. Tzv. užší ředitelství ústavu se hned 8. ledna 1968 shodlo, že ústav by měl být samostatnou vědeckou institucí podléhající pouze předsednictvu ÚV KSČ.⁵¹⁹ Konkrétní návrhy pak v lednu a únoru 1968 projednával sekretariát ústavu. Jednání o návrzích k novému statutu byla velmi kritická vůči dosavadní činnosti instituce. Někteří představitelé instituce hovořili o „dezolátním stavu ústavu“ či „stagnaci práce vedení a ústavní rady“. Zároveň však ze zápisu z jednání ústavního sekretariátu ze 17. ledna 1968 o návrhu nového statutu vyplývá, že představitelé ústavu byli přesvědčeni, že nastala vhodná situace pro vyřešení problémů pracoviště a upevnění jeho postavení. Po období chladných vztahů s předchozím stranickým vedením Novotného éry viděli v nové proreformní garnituře záruku dalšího rozvoje instituce a napravení všech pocíťovaných nedostatků. Jeden z pracovníků, konkrétně historik Miroslav Bouček, dokonce požadoval doplnění nového statutu o ustanovení, která by dávala zaměstnancům ústavu právo spolurozhodovat o jeho řízení formou výročního shromáždění pracovníků, které by volilo zástupce ředitele, tajemníka ústavu a potvrzovalo členy ústavního kolegia. Hovořil také o nutnosti posílení pravomocí

⁵¹⁸ Složení vědecké rady jmenované 10. února 1965 předsednictvem ÚV KSČ (instituci uvádím pouze u funkcionářů ze stranického aparátu a jiných organizací či u méně známých historiků): Pavel Reiman, Miroslav Klír, Jiří Čech (tajemník ÚD KSČ), Drahomír Bárta, Zdeněk Bradáč, Jan Kašpar (II. oddělení ÚV KSČ), Antonín Černý (zástupce ředitele ÚD KSČ), Bohuslav Graca, Květoslav Innemann (ředitel Nakladatelství politické literatury), Jaroslav Kladiva, Jan Křen, Václav Kural, Jan Pachta, Oldřich Říha, Želmíra Kratochvílová (dříve Richtová), Julius Šefránek (Komenského univerzita, Bratislava), Jan Šimek (zástupce vedoucího II. oddělení ÚV KSČ), Zdeněk Šolle, Bruno Köhler (ÚD KSČ), Otakar Franěk (ředitel Muzea dělnického hnutí Brněnska), Vladimír Suchopár, Pavel Auersperg (vedoucí ideologického oddělení ÚV KSČ; později jej nahradil František Havlíček), Tibor Hochsteiger (náčelník Vojenského historického ústavu), Otakar Káňa, Václav Král, Jaroslav Matějka, Jarmila Menclová, Zdeněk Deyl, Michal Pecho (vedoucí ideologického oddělení ÚV KSS), Josef Domaňský (Vojenská akademie Antonína Zápotockého, Brno). Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 132, k. 9 a NA, f. ÚD KSČ, a.j. 183/3, k. 31. Při jmenování této vědecké rady došlo zároveň k odvolání některých členů stávající vědecké rady ústavu. Jednalo se mimo jiné o Vojtěcha Mencla a historiky, kteří se v letech 1963 a 1964 dostali do konfliktu se stranickým vedením Karla Kaplana, Karla Jecha a Milana Hübla. Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 178/2, k. 27.

⁵¹⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 162, k. 18.

ústavní rady. Pavel Reiman tento návrh odmítl jako nereálný a konstatoval, že ústav musí zůstat stranickou institucí a zároveň by měl získat co největší samostatnost. Jmenování vedoucích pracovníků instituce však mělo zůstat v pravomoci orgánů ÚV KSČ. Zároveň vyzdvihl tři myšlenky, které vzešly z diskuze a jimiž se měla řídit tvorba nového statutu: „1. angažovanost historiografie v současném dění, 2. ústav jako konsolidační centrum pro nejnovější dějiny, 3. vyřešit otázku ústředního stranického archivu jako přežitou formu, dosáhnout ustavení jednotného stranického archivu.“⁵²⁰

Jednání vedení, které se konalo 8. února 1968, schválilo materiál pro předsednictvo ÚV KSČ, jenž obsahoval návrhy změn, charakterizovaných jako nutná opatření vedoucí ke zkvalitnění práce Ústavu dějin KSČ. Vypracovali jej na konci ledna 1968 Pavel Reiman a Jarmila Menclová. Dokument poukazoval na dlouhodobý nezájem ideologického oddělení ÚV KSČ o problémy instituce, která si jinak vydobyla slušné postavení a udělala mnoho užitečné práce. Ústav slovy svých vedoucích pracovníků požadoval především změnu zařazení ve struktuře ústředního aparátu. Hlavním požadavkem bylo vyjmutí ústavu z působnosti ideologického oddělení ÚV KSČ. Zdůvodnění tohoto požadavku odkazovalo na konflikty historiků s oddělením, zabývajícím se primárně stranickou propagandou: „*Oddělení, pokud zasahovalo do řízení vědeckých otázek, vycházelo často ze stanovisek vývojem vědy překonaných. V důsledku toho ve vztahu II. oddělení ÚV KSČ a Ústavu dějin KSČ vznikala řada nedorozumění a svízelnů, které nepřispívaly ani práci ústavu, ani oddělení.*“⁵²¹ Dokument navrhoval přiznat ústavu postavení samostatného stranického vědeckého pracoviště, které by v hierarchii ústředního aparátu stálo na stejném stupni jako oddělení ÚV KSČ. Vedoucím stranickým orgánům by ústav každý rok předkládal rozpočet, plán činnosti a zprávu o výsledcích práce. Druhý návrh se týkal změny názvu instituce. Konstatoval, že „*dosavadní název Ústav dějin KSČ nevystihuje již dnes přesně obsah činnosti ústavu, kde se zpracovávají dějiny komunistického hnutí v širších souvislostech národních a mezinárodních dějin*“ a navrhl změnit název na Československý ústav dějin socialismu.⁵²² Dále dokument zmínil nutnost osamostatnit Ústav dějin KSS, jehož spojení s pražským ústavem označil za nefungující a zcela formální. Mělo se z něj stát samostatné pracoviště podřízené orgánům ÚV KSS. Velmi důležitý byl poslední návrh, jenž vyslovil potřebu konsolidace ústavu cestou statutárního zakotvení jeho organizační struktury. Zároveň v elaborátu zazněl požadavek

⁵²⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 150, k. 13.

⁵²¹ Tamtéž.

⁵²² Tamtéž.

projednání starších návrhů ignorovaných předchozím stranickým vedením, které se týkaly zejména posílení personálního obsazení ústavu a vyřešení otázky stranického archivnictví.

Soupis návrhů Ústavu dějin KSČ vyjadřoval ambice reformních historiků. V nástupu proreformních sil viděli možnost k realizování záměrů, vedoucích k větší autonomii ústavu a jeho dalšímu posílení. Požadovali oficiální schválení změn, k nimž v instituci a vlastně i celé stranické historiografii došlo v předchozích letech. Za pozornost stojí také obecná zdůvodnění návrhů. Představitelé ústavu si osvojili argumentaci využívající étosu „vědeckosti“, která byla jedním z nástrojů reformní kritiky stalinistické a poststalinistické stranické historiografie. Odkazovali na usnesení XIII. sjezdu KSČ o nutnosti „zvýšit nároky na řídicí činnost strany a na její poznávací schopnosti“ a vyjadřovali přesvědčení, že v tomto procesu hraje důležitou roli rovněž „historiografie novodobých dějin našich národů a dějin komunistické strany, která reprezentuje ‚historickou paměť‘, nezbytnou k vědeckému řízení společnosti“.⁵²³ Zároveň vyjádřili souhlas se snahou vedení KSČ o zvýšení podílu vědy na „řízení společenských procesů“. Základní argument tedy zněl: Má-li historiografie přispívat k vědeckému spravování společnosti, musí se jednat o historiografii skutečně vědeckou. A skutečně vědecká historiografie vyžaduje odpovídajícím způsobem organizované a zabezpečené pracoviště. Představitelé ústavu se prezentovali jako nositelé vědeckosti, kteří předkládají návrhy, jejichž splnění je podmínkou skutečného vědeckého využití závěrů historiografického výzkumu v politické praxi.

Jestliže prosazení změn v organizačních záležitostech stranické historiografie naráželo před lednem 1968 na nezáměr stranického vedení, návrhy z počátku roku 1968 se dočkaly poměrně rychlé realizace. Návrh na změnu názvu ústavu schválil sekretariát ÚV KSČ 12. června 1968. Název Ústav dějin socialismu měl dle odůvodnění návrhu lépe vystihovat široké badatelské zaměření instituce a usnadňovat kontakty především s partnery z nekomunistických zemí.⁵²⁴ Sekretariát ÚV KSČ doporučil předložit předsednictvu ústředního výboru návrh na změnu názvu a nový statut ústavu. Předsednictvo ÚV KSČ pak na zasedání konaném 3. července 1968 schválilo změnu názvu a statut Ústavu dějin socialismu s platností od 1. července 1968. Také odvolalo dosavadní vědeckou radu a jmenovalo novou.⁵²⁵ Návrh předložený předsednictvu doprovázel ze sekretariátu ÚV KSČ materiál vysvětlující důvody změn, jenž některé pasáže doslova přejal z lednového dokumentu vypracovaného na půdě ústavu. Požadavky byly odůvodněny odkazem na nutnost prohloubení vědecké práce a naplnění

⁵²³ Tamtéž.

⁵²⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 183/3, k. 31.

⁵²⁵ Tamtéž.

ambice přeměnit ústav ve „středisko bádání na úseku nejnovějších dějin“. Návrh hovořil o nutnosti prohloubit vědecký přístup a následně prakticky využít moderní vědecké poznatky: „Úsilí o komplexní přístup k moderním dějinám může kolem ústavu seskupit vědecké pracovníky, zabývající se novodobými dějinami, upevnit postavení a autoritu ústavu jako stranického pracoviště v celém systému společenskovědního bádání a povede ke zvýšení angažovanosti historické vědy. Výsledky takto pojatého výzkumu se mohou stát výrazným nástrojem k upevnění ideové jednoty strany a morálně politické jednoty naší společnosti.“⁵²⁶ Ústav postavený na nových základech měl být přirozeným a všeobecně uznávaným badatelským centrem v oboru nejnovějších dějin a tím pádem také důležitým stranickým pracovištěm s nemalým významem pro politiku reformující se KSČ. Důležitá byla také změna v obsazení vědecké rady. Nově jmenovaný orgán byl z naprosté většiny složen z historiků a představoval reprezentativní fórum reformní historiografie.⁵²⁷

Nový statut definoval Ústav dějin socialismu jako vědeckou instituci ÚV KSČ pro „*dějiny KSČ a socialistického hnutí se zvláštním přihlédnutím k nejnovějším československým a světovým dějinám*“, jejíž hlavním posláním byla „*badatelsko-vědecká činnost*“, jejímž prostřednictvím „*přispívá k rozvoji teoretické a ideologické práce strany a podílí se tak na vytváření vědeckých základů řízení socialistické společnosti*“.⁵²⁸ V systému stranického aparátu měl ústav samostatné postavení, přičemž dlouhodobé koncepční dokumenty podléhaly schválení pléna ÚV KSČ a roční plány činnosti, rozpočty a výroční plány schvaloval sekretariát ÚV KSČ. V čele ústavu stál ředitel schvalovaný ÚV KSČ, jenž měl být „*předním vědeckým pracovníkem*“. Sekretariát ÚV KSČ jmenoval náměstky ředitele a tajemníka ústavu. Ostatní vedoucí pracovníky ústavu jmenoval ředitel po projednání ve vědecké radě. Kolektivním orgánem zasedajícím jednou za měsíc a posuzujícím důležité koncepční a ediční otázky či problematiku zahraničních cest a mezinárodních kontaktů byla ústavní rada složená z vedoucích pracovníků ústavu, od ředitele po vedoucího redaktora ústavního časopisu a předsedu výboru závodní organizace KSČ. Členem ústavní rady mohli být také další vědečtí pracovníci jmenovaní vědeckou radou. Vědeckou radu pak statut charakterizoval jako „*nejvyšší vědecký orgán ústavu*“ jmenovaný předsednictvem ÚV KSČ z „*význačných vědeckých pracovníků*“, v jehož čele stál ředitel ústavu. Tento sbor řídil

⁵²⁶ Tamtéž.

⁵²⁷ Složení nové vědecké rady bylo následující: Drahomír Bárta, Miroslav Bouček, Zdeněk Bradáč, Jiří Čech, Bohuslav Graca, Miloš Hájek, Viliam Hanzel, Tibor Hochsteiger, Zdeněk Hradilák, Oldřich Janeček, Karel Kaplan, Vladimír Kašík, Miroslav Klír, Václav Kotyk, Vladimír Kneř, Želmíra Kratochvílová (dříve Richtová), Jan Křen, Jan Křen, Václav Kural, Jaroslav Matějka, Vojtěch Mencl, Jarmila Menclová, Miloš Měšťánek, Jan Novák, Jaroslav Opat, Pavel Reiman, Jiří Sládek, Václav Slavík, Vladimír Suchopár, Zdeněk Šolle, Antonín Václavů

⁵²⁸ Tamtéž. Srov. také brožované vydání statutu uložené v NA, f. ÚD KSČ, a. j. 110, k. 7.

vědeckou práci instituce z koncepčního hlediska. Zároveň vědecká rada projednávala výroční zprávy o činnosti ústavu, potvrzovala výsledky kandidátských a doktorských obhajob a udělovala tituly kandidáta a doktora věd.

Vývoj statutárního zakončení Ústavu dějin KSČ odrážel spory o směřování stranické historiografie probíhající v 60. letech. Hlavním tématem institucionálního vývoje byla otázka samostatnosti v rámci struktur komunistické strany. S ní pak souvisela míra vlivu reformních historiků na směřování KSČ. Statut z roku 1964 zřetelně navazoval na vývoj druhé poloviny 50. let, jehož výsledkem měla být transformace ústavu v jedno z expertních pracovišť centrálního aparátu KSČ. Zároveň však odrážel konflikt mezi velkou částí stranických historiků a vedením KSČ. Faktické podřízení instituce ideologickému oddělení KSČ znemožňovalo přílišnou iniciativu ústavu, který byl jinak jednou z bašt rodícího se reformního křídla stranické inteligence. Tuto skutečnost dokládají argumenty, jimiž ústav na začátku roku 1968 zdůvodňoval potřebu nového statutu. Nezáměrem Novotného vedení o ústav se projevoval např. vědomým ignorováním předkládaných návrhů. V zájmu konzervativního křídla v KSČ bylo především neutralizovat činnosti instituce, když už se neodhodlalo k výraznějšímu organizačnímu zásahu. Vyjádření o potřebě větší společenské angažovanosti historiografie z počátku roku 1968 tudíž nelze interpretovat jako pouhou rétorickou figuru, která měla oficiálně zdůvodnit požadavky směřující k větší samostatnosti ústavu a reformního dějepiscectví. Reformní historici propojovali požadavek autonomie s přesvědčením o velkém společenském významu jejich historiografického projektu. Větší nezávislost stranické historiografie byla podmínkou pro naplnění ambiciózní vize angažovaného dějepiscectví, historické vědy jako aktivního účastníka finální fáze československé destalinizace.

Pozornost je třeba věnovat také vnitřnímu vývoji instituce. Co se týče počtu zaměstnanců, ten se od přelomu desetiletí nijak výrazně nezměnil. Tak např. v únoru 1964 měl ústav 120 zaměstnanců, z toho 80 na odborných pozicích.⁵²⁹ Systematizace ústavu, kterou sekretariát ÚV KSČ schválil 10. února 1965, počítala se 121 zaměstnanci, z nichž 89 patřilo k tzv. odborným a vědeckým pracovníkům. Další 4 zaměstnanci byli do ústavu systematizováni dočasně v rámci práce na tzv. Trilogii dějin odboje.⁵³⁰ Ze strany ústavu však existovala snaha o podstatné personální posílení instituce, jež bylo odůvodňováno potřebou posílení vědecké práce v oblasti studia dějin KSČ a mezinárodního dělnického hnutí. Např. návrh nové systematizace z června 1963 počítal se 180 zaměstnanci. K výrazným změnám však v průběhu 60. let nedošlo. Pro fungování ústavu a stranického historiografie byly více než

⁵²⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 122/1, k. 8.

⁵³⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 178/2, k. 27.

kvantitativní ukazatele důležitější kvalitativní proměny odborného personálu, které úzce souvisely s vývoje stranické inteligence v průběhu 60. let.

4.1.2. Organizace historického výzkumu⁵³¹

Zabývám-li se na těchto stránkách institucionální stránkou vývoje reformní historiografie, nemohu opomenout problematiku organizace vědecké práce. Nahlédnu na ní ze širší perspektivy, která bude brát v potaz nejdůležitější faktory určující směřování výzkumu či přímo umožňující jeho provádění. Nejdříve budu zkoumat, jakým způsobem si reformní historiografie určovala cíle svého bádání. Zaměřím se na problematiku plánování odborné činnosti prostřednictvím rozsáhlých koncepčních dokumentů. Dalším důležitým tématem spojeným s fungováním reformní historiografie bylo budování nových organizačních struktur výzkumu v rámci stranického dějepisectví. Jednalo se o tzv. výbory, především o nejdůležitější z nich, Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje. Podmínkou k provedení základního historického výzkumu je přístup k relevantním informačním zdrojům. Proto je třeba zodpovědět otázky týkající se možností archivního výzkumu v oboru nejnovějších dějin v Československu 60. let. V závěru této podkapitoly se budu zabývat publikačními možnostmi reformního dějepisectví, zejména proměnami jeho ústředního odporného periodika, jimiž byl časopis *Příspěvky k dějinám KSČ*, respektive *Revue dějin socialismu*.

Plány výzkumu a jejich naplňování

Organizování činnosti stranické historiografie vycházelo z pojetí, které vznikalo ve druhé polovině 50. let. Bylo pro něj charakteristické vytváření dlouhodobých pracovních plánů stanovujících cíle historického výzkumu nejnovějších dějin. Detailní plánování historického bádání reflektovalo dobové představy o vědeckém přístupu k dějepisectví. Zároveň odpovídalo byrokratickým nárokům vysoce centralizovaného spravování historické vědy.

Výchozím dokumentem pro činnost Ústavu dějin KSČ v 60. letech byla rezoluce sekretariátu ÚV KSČ o činnosti a úkolech ústavu z 18. dubna 1962. Její příprava začala v lednu 1962, kdy ředitelství ústavu projednalo materiál, na jehož základě vznikla dubnová

⁵³¹ Pro větší přehlednost jsem následující pasáž práce mimořádně rozdělil dílčími nadpisy.

rezoluce.⁵³² Text přípravných tezí i výsledného dokumentu schváleného sekretariátem vycházel z obecně pozitivního hodnocení vývoje ústavu po roce 1956 a kritiky některých aspektů jeho činnosti, které měly údajně kořeny v praktikách spojených s „kultem osobnosti“. Materiál předložený k projednání vedením ústavu hovořil o nesplněném úkolu transformace instituce „*ve vědecké pracoviště, schopné soustřeďovat v celostátním měřítku tvůrčí práci na dějinách strany a razit v této oblasti nové cesty, odpovídající nárokům ideologické a propagandistické práce strany*“.⁵³³ Tuto situaci způsobilo především ústavní vedení, které ve své činnosti vycházelo z ideologického i organizačního konzervatismu a nepodařilo se mu „*vytvořit atmosféru pro tvořivý ideový ruch*“.⁵³⁴ Důsledkem bylo přetrvávání nejasností v některých důležitých otázkách, což se projevilo např. při vzniku tzv. učebnice dějin KSČ.

Návrh usnesení sekretariátu ÚV KSČ k činnosti ústavu opakoval a ještě rozšiřoval argumenty uvedené ve výše citovaném materiálu. Problémy ústřední stranické historiografické instituce byly důsledkem neexistence celkové koncepce vědecké práce. Ústav sice přijal kvalifikované historiky, ale nedokázal správně koordinovat jejich práci. Návrh také obsahoval kritiku sklonů k „*zjednodušenému, bezkonfliktnímu výkladu některých klíčových otázek dějin KSČ*“.⁵³⁵ Podobné problémy měly původ v nedostatečné kritické diskuzi. Tyto výtky odkazovaly na stálou přítomnost sporných témat a jejich různých výkladů. Jako příklad nedostatečné eliminace „chybných stanovisek“ materiál uváděl neschopnost pracovníků ústavu „*podrobit včas hlubší kritice*“ názory Jaroslava Opata o politice vedení KSČ v letech 1953–1954, což mělo negativně ovlivnit práci na syntéze dějin KSČ z roku 1961. Stranická historiografie nebyla natolik na výši, aby dokázala sama rozpoznat a následně odstranit nepřijatelné výklady nejnovějších dějin. Kritizován byl rovněž způsob řízení instituce. Dle návrhu se vedení ústavu „*jen váhavě a nedůsledně oprošťovalo od přežívajících prvků formalismu a administrování*“.⁵³⁶ Namísto koncepční práce se zaměřovalo pouze na nepodstatné jednotlivosti každodenního fungování instituce. Proto nedošlo k pozvednutí stranické historiografie na takovou úroveň, aby mohla řešit skutečně důležité otázky historického výzkumu a jeho vztahu k politice KSČ.

Směr dalšího vývoje Ústavu dějin KSČ a tím pádem i celé stranické historiografie a výzkumu nejnovějších dějin měla stanovit nová „dlouhodobá koncepce vědecké práce“. Prioritou byl výzkum nejnovějšího období po roce 1945, respektive 1948, tedy historické

⁵³² NA, f. ÚD KSČ, a.j. 146, k. 12.

⁵³³ Tamtéž.

⁵³⁴ Tamtéž.

⁵³⁵ NA, f. ÚD KSČ, , a.j. 177/1, k. 26.

⁵³⁶ Tamtéž.

epochy s bezprostředním vztahem k současnosti. Cílem bylo zvýšení účasti ústavu při řešení aktuálních otázek spojených s budoucím vývojem československé společnosti. Posílení výzkumu éry budování socialismu mělo pomoci oslabit obvyklé retrospektivní zaměření historiografie a zaangažovat historiky na řešení aktuálních politických otázek.

Materiál schválený sekretariátem ÚV KSČ také stanovoval, jak tohoto cíle dosáhnout. Prvním krokem bylo vyrovnání se s důsledky „kultu osobnosti“ v historické vědě. Stranické dějepisectví se mělo vydat zlatou střední cestou nacházející se mezi „dogmatismem“ a „revizionismem“. Bylo nutné, aby se historiografie „*zbavila tendencí přikrášlovat minulosť a súčasne potírala i snahy namírené proti marxisticko-leninskej linii KSČ a svetového komunistického hnutia*“.⁵³⁷ Za hlavní téma, které mělo určovat směřování výzkumu dějin KSČ, dokument označil problematiku „*souvislosti mezi řídicí úlohou strany a tvůrčí aktivitou mas*“, což vyžadovalo úzký kontakt historiků s každodenním fungováním komunistické strany na centrální i regionální úrovni.⁵³⁸

V rovině konkrétních kroků, jejichž splnění mělo zajistit požadovaný rozvoj stranické historiografie, předkládal schválený dokument jen velmi obecné návrhy. Hovořil o zlepšení prakticky všech činností, jimž se ústav zabýval. Rozšířit se měl výzkum dějin závodů, masových organizací, regionálních dějin, dějin mezinárodního dělnického hnutí i teoretické práce v oblasti metodologie historické vědy. Jako další předpoklad budoucího rozvoje stranického dějepisectví návrh uváděl „rozvoj kádrů“, tedy neustálé zvyšování kvalifikace historiků nejen jejich dalším vzděláváním, ale také prostřednictvím diskuzí na konferencích a seminářích. Cílem bylo, aby se Ústav dějin KSČ stal „*ideovým centrem práce na dějinách KSČ v celostátním měřítku*“.⁵³⁹ Základem odborné činnosti měl být rozsáhlý „perspektivní plán vědecké práce“ zaměřený na tři základní okruhy. Prvním byl komplexní výzkum období socialismu studující industrializaci, kolektivizaci zemědělství, „kulturní revoluci“, sociální vývoj se zřetelem na proměny dělnické třídy a rolnictva, politiku KSČ a proměny „socialistického státu“. Druhý směr výzkumu se věnoval problematice „přístupu k socialistické revoluci“, tedy otázkám spojeným s cestou dělnické třídy k převzetí moci a s nimi souvisejícími tématy (národnostní otázka, rolnická otázka). Třetím badatelským okruhem byl vnitřní vývoj komunistické strany, s nímž souvisela důležitá témata jako využívání marxisticko-leninské ideologie nebo aplikace „leninských metod stranického života“. Všechny tři tematické okruhy měly být zkoumány v kontextu mezinárodního vývoje

⁵³⁷ Tamtéž.

⁵³⁸ Tamtéž.

⁵³⁹ Tamtéž.

a ve spolupráci s odborníky z ostatních společenských vědních oborů. Na základě meziinstitucionální kooperace měla vzniknout rovněž třídní syntéza dějin odboje v době druhé světové války.

Cestou k naplnění vytyčených úkolů byla propracovanější organizace práce opřena o detailní plány činnosti. Řízení ústavu mělo akcentovat větší samostatnost jednotlivých badatelských oddělení či autorských kolektivů. Zmíněno bylo také posílení pravomocí vědecké rady ústavu. Dalším pilířem výzkumu byla široká regionální základna opřena o reorganizovaný systém krajských a okresních spolupracovníků Ústavu dějin KSČ. Materiál zdůraznil také potřebu zlepšení práce archivu a knihovny jako základního předpokladu pro úspěšný historický výzkum. V oblasti propagace výsledků historického bádání mělo dojít ke změnám v expozicích stranických muzeí a zintenzivnění spolupráce s médii.

Usnesení sekretariátu ÚV KSČ z 18. dubna 1962 přijalo kromě obecně formulované rezoluce také některá konkrétní opatření. K novému řediteli ústavu Pavlu Reimanovi sekretariát jmenoval další vedoucí funkcionáře. Na pozici prvního zástupce ředitele nastoupil Miroslav Klír, druhým zástupce ředitele se stal Zdeněk Bradáč. Sekretariát obsadil také místa vědeckého tajemníka (Antonín Faltys) a organizačního tajemníka (Jiří Čech). Do funkcí vedoucích odborů nastoupili Gustav Bareš a Drahomír Bárta. Sekretariát také uložil vypracování „perspektivního plánu vědecké práce“ pro léta 1963–1970 a dalších materiálů včetně upraveného statutu ústavu či nových pravidel pro fungování vědecké rady.

„Perspektivního plán“ se stal základním koncepčním dokumentem pro výzkum dějin KSČ a mezinárodního dělnického hnutí. Příprava textu trvala řadu měsíců. Výsledný materiál byl datován k 22. březnu 1963. Jednalo se o rozsáhlý dokument o rozsahu 74 stran strojopisu, který dle schváleného zadání plánoval činnost stranické historiografie až do roku 1970.

V úvodu bylo uvedeno, že o společenské vědy se opírá „řízení dalšího rozvoje společnosti“, přičemž historiografie k této činnosti přispívá tím, že „*všestranným rozbořením minulosti rozvíjí poznání objektivních zákonů společenského vývoje a zvláštností jejich působení v konkrétních historických a národnostně státních podmínkách*“.⁵⁴⁰ Zároveň se historiografie zaměřuje na činnost pokrokových sil historického vývoje a z badatelských výsledků vyvozuje obecné závěry. V tomto ohledu je obor dějin KSČ a mezinárodního dělnického hnutí obzvláště důležitý, protože v kontextu širšího domácího a mezinárodního historického vývoje analyzuje a teoreticky zobecňuje působení komunistických stran „v jejich boji za přeměnu světa“. Historiografie hraje významnou úlohu v procesu „poznávací činnosti“

⁵⁴⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 131, k. 9.

komunistické strany a svými obecnými závěry přispívá k rozvoji marxisticko-leninské teorie. Dokument rovněž vyzdvihl výchovnou funkci stranického dějepisectví. Také ocenil jeho význam pro mezinárodní komunismus, jemuž prospívá vytvářením protiváhy západních buržoazních historiografií, které soustavně falšují dějiny socialismu a tzv. lidových demokracií. Úkolem stranického dějepisectví v následujících letech bylo „prozkoumání, zhodnocení a teoretické zobecnění“ předcházejících sta let vývoje dělnického hnutí a čtyřiceti let existence KSČ se zvláštním důrazem na období budování socialismu v Československu. Podle textu „perspektivního plánu“ se československá společnost momentálně nacházela v novém historickém stádiu a proto bylo potřeba z této perspektivy zhodnotit předcházející éru počínající vznikem dělnického hnutí a vrcholící dokončením budování socialismu v Československu. Podobné střídání epoch dokument konstatoval i pro historický vývoj na mezinárodní úrovni, kde došlo ke změně poměru sil mezi kapitalismem a socialismem ve prospěch druhého jmenovaného. Nadcházející éra budování komunismu vyžadovala důkladné zhodnocení předcházející historické epochy.

Plán také stanovil několik priorit, jejichž naplňování mělo pozvednout stranickou historiografii na vyšší úroveň. Na prvním místě plán uváděl nutnost učinit z historiografie teoretickou vědu, která by dokázala kvalifikovaně oponovat buržoazním filozofiím dějin. Materiál rovněž upozornil na nutnost provádět historický výzkum se znalostí širšího dobového společenského kontextu. S tím souvisel „přísný požadavek historismu“, tedy znalosti konkrétních společenských, ekonomických a politických reálií zkoumaného období. Historici se měli věnovat také psaní dějin společenských tříd, především pak třídy dělnické. Samozřejmostí byl výzkum mezinárodních souvislostí československého socialistického a komunistického hnutí se zřetelem k vývoji mezinárodních revolučních organizací. Co se týče jednotlivých historických období, plán vyzdvihoval především nutnost studia éry budování socialismu v Československu, tedy dějin posledních cca 20 let. Badatelskou činnost mělo doplnit lépe organizované vydávání pramenů a sbírání pamětnických vzpomínek v regionech. Materiál také hovořil o potřebě zkvalitnění činnosti stranické historiografie na poli vzdělávání a propagandy. Samostatnou část tvořily pasáže týkající se vyrovnávání se s „kultem osobností“. Budu se jim věnovat v podkapitole o kritice paradigmatu stranických dějin v první polovině 60. let.

Kromě výčtu obecných předpokladů historického výzkumu materiál obsahoval také nástin konkrétního postupu plánování historiografické činnosti. Jeho tvůrci tvrdili, že není prospěšné plánovat historický výzkum do nejmenších detailů, zároveň však uvedli, že „je třeba překonat

dosavadní živelnost, nahodilost a empirismus při určování tematiky vědecké práce".⁵⁴¹ „Perspektivní plán“ měl zajistit, aby bylo historické badání lépe koordinované, aby se nepřekrývala badatelská témata a neopomíjely se některé důležité otázky. Šlo tedy o „cílevědomé soustředování sil historické fronty“, jehož výsledkem měla být řada monografií a syntetických prací z pera jednotlivých badatelů i rozsáhlých autorských týmů. Plán pak pro jednotlivá historická období a také pro oblast metodologie a teorie historické vědy stanovil hlavní témata, jimž se měli historici věnovat, a jmenoval nejdůležitější publikační výstupy. Ambiciózním projektem bylo především sepsání série syntetických prací mapujících a zároveň „teoreticky zobecňujících“ československou zkušenost přístupu k socialistické revoluci. Kromě Trilogie dějin odboje sem patřila práce o „boji na obranu republiky“ v letech 1933–1938 a syntéza o „revoluci 1945–1948“. Plán zmiňoval také potřebu sepsání nových dějin KSČ, syntetických prací o problematice mezinárodního dělnického hnutí či např. vypracování *Přehledu nejnovějších dějin* za léta 1939–1949.

Pasáže o organizaci výzkumu akcentovaly téma koordinace práce mezi jednotlivými pracovišti. Klíčovou roli měly sehrát především vědecké rady jednotlivých institucí. Ústav dějin KSČ byl koordinátorem výzkumu dějin KSČ a mezinárodního dělnického hnutí. K roli ústavu při organizaci vědecké práce materiál výslovně poznamenal, že je nutné, aby se ústav „*zcela oprostil od pozůstatků minulosti, kdy v jeho činnosti se uplatňoval silně konservatismus, nevědecké metody práce a řízení... stavěl [se] do jakéhosi výlučného postavení vůči ostatním pracovištím, monopolisoval si právo na rozhodování a vydávání publikací o vědeckých otázkách, ačkoli sám se na jejich řešení podílel jen nedostatečně*“.⁵⁴² Plán počítal s meziinstitucionální spoluprací na důležitých projektech. Také se stavěl za upřednostňování témat, která byla tabuizována v období „kultu osobnosti“. Témata však neměla být jednotlivým historikům nějak direktivně přidělována. Plán počítal s tím, že se badatelé sami přesvědčí o společenské důležitosti navrhovaných tematických okruhů.

Další důležitý aspekt organizace vědecké práce tvořilo zkvalitnění ediční politiky. Měla se opírat o expertízy odborných grémií a ponechávat plnou odpovědnost za vydanou práci na jejím autorovi. Materiál vyzdvihoval roli vědecké komunikace v rámci konferencí a seminářů. Hovořil také o nutnosti výrazně zkvalitnit archivnictví, především zkompletovat archiv KSČ do roku 1945 a postupně zpřístupňovat další dokumenty z poválečného období. Druhým pilířem v oblasti informačních zdrojů bylo lépe organizované odborné knihovnictví a související bibliografické služby. Vedle potřeby zahraniční spolupráce plán zdůrazňoval také

⁵⁴¹ Tamtéž.

⁵⁴² Tamtéž.

význam odborného vzdělávání. Snažil se řešit např. otázku propojení teoretického vzdělání s politickou praxí, přičemž se kriticky vymezoval vůči vulgárnímu pojetí praktické zkušenosti (účast na politické brigádě či stranickém školení). S odborným růstem souvisel také požadavek omezení administrativní zátěže historiků. Plán taktéž počítal s postupným zvyšováním počtu vědeckých pracovníků.

Předložený dokument přinesl skutečně podrobný náčrt koncepce, podle níž mělo stranické dějepisectví fungovat po dobu dalších sedmi let. Nutno přiznat, že to byla koncepce dosti velkorysá a odrážela nemalé ambice vznikající reformní historiografie. Počítala s plynulým rozvojem oboru a s jeho trvalou politickou podporou. Nový přístup k historickému výzkumu měl jít ruku v ruce s novým přístupem k politice, který slibovala počínající nová fáze destalinizace. Ačkoliv dokument výslovně odmítal striktně byrokratické spravování historické vědy, představa o racionálním řízení historiografie rozhodně neznamena její oddělení od politiky, respektive od úkolů politického charakteru. Podobně jako na přelomu 50. a 60. let měla i v případě rodícího se reformního dějepisectví podoba stranické historiografie odpovídat právě probíhající fázi socialistické výstavby. Z toho vyplýval důraz na nutnost zhodnocení epochy „československé revoluce“ a jejích kořenů v předchozím vývoji KSČ a dělnického hnutí. Také vyrovnávání se s „kultem osobnosti“ představovalo impulz pro velké bilancování a rovněž částečné přehodnocení nedávné minulosti.

„Perspektivní plán“ počítal s tím, že se stane všeobecně uznávaným dokumentem, jakýmsi jízdním řádem nové éry stranického dějepisectví. Jeho základem měla být fungující meziinstitucionální kooperace, všeobecné uznání v plánu uvedených priorit a zájem na jejich naplnění. A samozřejmě harmonický vztah mezi vedením KSČ a stranickým dějepisectvím. Tento spis prezentoval velkorysou vizi koordinovaného úsilí několika institucí a desítek historiků ústící v sepsání všech zásadních děl o nejnovějších dějinách. Během několika let měla vzniknout kvalitativně zcela odlišná stranická historiografie splňující všechny nároky „vědeckosti“ a zároveň hrající významnou společenskou roli. Představy o nezastupitelné úloze společenských věd při „řízení společnosti“ měly dojít naplnění také prostřednictvím sofistikovaných analýz nedávné minulosti a jejich následným zobecněním do „zákonů historického vývoje“.

Velkorysé představy uvedené v návrhu „perspektivního plánu“ však záhy ztroskotaly na schvalovací proceduře. Návrh plánu schválila v dubnu 1963 vědecká rada Ústavu dějin KSČ a kladně jej ohodnotilo také historické kolegium ČSAV. V červnu 1963 materiál projednala ideologická komise ÚV KSČ. Tvůrci plánu do dokumentu zapracovali její připomínky a text podstoupili sekretariátu ÚV KSČ. Ten v červenci 1963 odmítl některá hodnocení předchozí

činnosti stranické historiografie a nedávného historického vývoje a návrh plánu neschválil. Další kolo jednání s ideologickou komisí proběhlo na podzim 1963. Do procesu schvalování zasáhlo také zasedání ÚV KSČ z prosince téhož roku, které se věnovalo otázkám „ideologické práce“. Projednávání plánu ovlivnil rovněž spor mezi stranickými historiky a vedením KSČ z jara a léta 1964, který vyvrcholil otevřenou kritikou činnosti historiografie Antonínem Novotným a ideologickou komisí ÚV KSČ. Schvalování „perspektivního plánu“ nakonec trvalo téměř dva roky. Teprve 10. února 1965 schválil sekretariát ÚV KSČ dokument nazvaný *Návrh perspektivního plánu vědecké práce v dějinách Komunistické strany Československa a mezinárodního dělnického a komunistického hnutí a pracovní plán do r. 1967*.⁵⁴³

Schválený materiál vycházel z původního zamítnutého návrhu. Byl však o poznání kratší, společně s „pracovním plánem“ se vešel na 33 stran strojopisu. Struktura plánu byla velmi podobná, všechny části však byly podstatně zkrácené. Nejvíce zaujme vypuštění obsáhlých pasáží o projevech „kultu osobnosti“ a jeho pozůstatků v historické vědě. Z původně devíti stran kritizujících předchozí vývojová období stranické historiografie zůstaly necelé tři, navíc došlo např. ke zmírnění výtek vůči tzv. učebnici dějin KSČ z roku 1961. „Pracovní plán“ obsahoval soupis zamýšlených publikací. Na prvním místě stála nová syntéza dějin KSČ, která měla být dokončena během roku 1966. Druhým stěžejním bodem plánu byla příprava Trilogie dějin odboje, neboli práce s oficiálním názvem *Dějiny čs. národněosvobozenického hnutí v letech 1938–1945*, jejíž tři díly měly postupně vyjít v letech 1968–1970. Dále plán uváděl následující syntetické práce, které měli historici napsat v následujících pěti letech: *Boj KSČ proti fašismu, na obranu demokracie a republiky, Revoluce 1945–1948, Vojenská politika KSČ a budování čs. lidové armády a Přehled dějin mezinárodního dělnického a komunistického hnutí*. Vedle těchto rozsáhlých projektů materiál uváděl také sborníky studií a edice pramenů. Plán počítal s vydáváním protokolů ze sjezdů a konferencí KSČ, edice ilegálních *Rudých práv* nebo dokumentů k dějinám protifašistického odboje a poválečné lidové demokracie. Z dříve preferovaných edic projevů významných představitelů komunistického hnutí plán počítal pouze s vydáním vybraných projevů Antonína Novotného.

Prosazení koncepce výzkumu bylo záležitostí nejen vyjednávání v rámci stranického aparátu, ale v mnohém záleželo také na aktuálním nastavení politiky KSČ vůči stranické inteligenci. Schválený „perspektivní plán“ byl kompromisním dokumentem. Vypuštění kontroverzních pasáží o „kultu osobnosti“ v historiografii umožnilo lepší „průchodnost“

⁵⁴³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 178/2, k. 27. Zde se nachází text návrhu, jeho zdůvodnění a příslušného usnesení sekretariátu ÚV KSČ.

dokumentu, který byl závazným koncepčním textem určujícím směr historického bádání o dějinách KSČ a příbuzných tématech v několika nejbližších letech. Patrný však byl také vliv prvních vážných sporů mezi předními zástupci stranické historiografie a vedením KSČ, které měly podíl na oddálení schválení dokumentu. Posvěcení ze strany vedení KSČ bylo pro reformní dějepisectví životně důležité. Je to patrné ze stížností Ústavu dějin KSČ z roku 1968, o nichž jsem psal v pasáži o ústavních statutech. Historici jako účastníci mocenských her ve stranickém aparátu a zároveň nositelé konkrétního historiografického projektu chápali nezájem sekretariátu ÚV KSČ a ideologického oddělení o jimi předkládané materiály jako důkaz slabosti reformního dějepisectví. Zainteresovaní aktéři považovali podporu stranického vedení vyjádřenou schválením koncepčních materiálů za důkaz svého vlivu a poměřovali jím své postavení v probíhajících mocenských hrách.

Samostatným tématem je problematika naplňování schválených plánů. Prioritou reformního dějepisectví byla Trilogie dějin odboje a příprava nové syntézy dějin KSČ. Prvně jmenovaný projekt měl na starosti Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje fungující pod Ústavem dějin KSČ. Sepsání nových dějin KSČ garantoval sám ústav a stejně jako v případě první syntézy dějin KSČ musel konzultovat práci na přípravě knihy se stranickým vedením. Právě příprava dvousvazkového *Přehledu dějin KSČ*, který měl vyjít v roce 1968, byla stěžejním bodem prvního hodnocení výzkumného plánu. Zprávu o něm předložil ústav sekretariátu ÚV KSČ na konci října 1965 a tento vedoucí orgán KSČ ji schválil 16. února následujícího roku.⁵⁴⁴ Součástí materiálu byl požadavek na zpřístupnění co největšího množství pramenů pro potřeby autorského kolektivu, např. archiválií z proveniencí někdejší sociálnědemokratické strany či archivu ÚV KSČ. Zazněl také návrh na rozšíření možností zahraničních cest do spřátelených států i západních zemí. Sekretariát ÚV KSČ ve svém usnesení vyšel vstříc uvedeným žádostem. Byl mezi nimi návrh na uvolnění historiků z vedení ústavu, zdůvodněný potřebou jejich plné účasti na přípravě *Přehledu dějin KSČ*. Sekretariát uvolnil Zdeňka Bradáče, Miroslava Klíra a Antonína Černého z funkce zástupců ředitele ústavu a na jejich místa nikoho nejmenoval. V únoru 1968 konstatoval ústavní materiál určený stranickému vedení, že odvolání náměstků „zčásti ochromilo řízení vědecké práce“ v ústavu.⁵⁴⁵ Dokument z února 1968 rovněž obvinil sekretariát ÚV KSČ z trvalého ignorování ústavních návrhů, které by uspíšily přípravu plánované syntézy.

Tento příklad ukazuje, že si organizování činnosti stranické historiografie na nejvyšší úrovni nelze představovat jako bezproblémové vyjednávání mezi představiteli Ústavu dějin

⁵⁴⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 180/4, k. 28.

⁵⁴⁵ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 150, k. 13.

KSČ a vedením komunistické strany. Zároveň však nemělo podobu diktátu ze strany centrálních orgánů KSČ. Je zjevné, že vzájemné vztahy začaly během první poloviny 60. let znatelně skřípat a prosazování výzkumného programu reformního dějepisectví naráželo na neochotu stranického vedení jednoznačně potvrdit destalinizační snahy na tzv. ideologické frontě. Situaci let 1963–1967 lze charakterizovat jako období váhání a vzájemných ústupků. Bylo však zřejmé, že historici zapojení v projektu reformní historiografie nepředstavovali sílu, která by mohla řídit destalinizační proces či alespoň úspěšně ovlivnit postoje nejvyšších stranických orgánů. Spíše mohli lavírovat a hledat cesty jak prosadit co nejvíce ze svých koncepcí za situace, kdy momentální většina v mocenském centru nestála na jejich straně. Analyzované koncepční materiály pak mohou sloužit jako zdroj poznání ambicí daného historiografického projektu. Proměna výzkumných plánů a k nim se vztahující usnesení vrcholných orgánů KSČ pak mohou být vodítkem k poznání výsledků komunikace mezi Ústavem dějin KSČ a sekretariátem ÚV KSČ.

Nové organizační struktury stranické historiografie

V první polovině 60. let došlo k rozšíření institucionální základny stranické historiografie. Hlavním znakem organizace výzkumu v předcházejících letech byla snaha o jeho co možná největší centralizaci, tedy řízení skrze jednu ústřední instituci. Postupně se však ukázalo, že tato snaha neměla mnoho společného se skutečnou koordinací výzkumu. Spíše se jednalo o prostředek kontroly a dohledu než vytvoření nástroje pro důmyslnější organizování vědecké práce směrem k větší spolupráci mezi jednotlivými badateli a institucemi. S proměnou stranické historiografie a rozpadem jejího paradigmatu vniklého ve druhé polovině 50. let souviselo také hledání nových způsobů organizace výzkumu. Původní koncepce „zvědečtění“ počítala s vertikálním uspořádáním historiografie dějin komunistické strany a nejnovějších dějin. Na špici pyramidy stál Ústav dějin KSČ, jenž měl koordinovat bádání a dohlížet na jeho výsledky.

Koncepční dokumenty reformní historiografie taktéž zdůrazňovaly význam stranických pracovišť, zejména nezastupitelnou organizační úlohu Ústavu dějin KSČ pro studium dějin KSČ a dělnického hnutí. Zároveň však vykreslovaly strukturu historiografie nejnovějších dějin v odlišných odstínech než materiály z 50. let. Obraz striktně centralizované vědy nahradila představa o dobře organizované a bezkonfliktní spolupráci různých pracovišť, z nichž by každé bylo nositelem konkrétní odborné specializace. V praxi se ideální model všeobecné kooperace nemohl bezezbytku prosadit. Reformní historiografie však dokázala

vytvořit novou a úspěšně fungující formu organizace výzkumu. Nevznikla na rovině centrálních institucí, nýbrž na nižší úrovni specializovaných orgánů, jež měly za úkol koordinovat výzkum přesně určených tematických okruhů. V průběhu 60. let vznikly tzv. výbory sdružující badatele z různých pracovišť, kteří z rozličných perspektiv zpracovávali konkrétní historická období.

Nejvýznamnější z výborů byl Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje. Ač měl hierarchicky uspořádanou strukturu, v praxi fungoval spíše na principu horizontálně rozprostřené sítě, umožňující živou odbornou komunikaci a spolupráci. Zároveň se velmi rychle vyvinul v jedno z center reformního dějepisectví a lze na jeho příkladě zdařile ilustrovat úzké propojení historického výzkumu nejnovějších dějin s politikou.

Vznikl usnesením sekretariátu ÚV KSČ z 20. července 1960 jako Výbor pro dějiny národně osvobozenického hnutí československého lidu. Do jeho čela byl jmenován Bohuslav Laštovička, známý funkcionář KSČ a představitel komunistického odboje. Funkce sekretářů výboru obsadili historici Karel Bartošek a Bohumil Pekárek. Jeho členy byli dále tito historici: Bohuslav Graca (ÚD KSS), Libuše Klimešová (ÚD KSČ), Ferdinand Beer (VSS), Václav Král (ČSAV), Jan Křen (VSS), Miroslav Kropilák (SAV), Jan Paulík (VPA) a Oldřich Janeček (Institut společenských věd při ÚV KSČ). Usnesení počítalo s rozšířením výboru o další členy z Vojenského historického ústavu, Svazu protifašistických bojovníků a Československo-sovětského institutu při ČSAV. Hlavním úkolem nově zřízeného orgánu bylo připravit československou účast a na II. mezinárodní konferenci o historii hnutí odboru, která se měla uskutečnit v roce 1961 v Miláně.⁵⁴⁶ Jednalo se o první vážnější kontakt československé historiografie nejnovějších dějin se západním dějepisectvím. Problematika odboje představovala platformu, na níž mohlo dojít k zahájení vzájemné odborné komunikace. Zároveň však nelze pominout důležitý politický rozměr československé účasti na milánském kongresu. Českoslovenští historici hodlali západnímu publiku představit historické vyprávění o celonárodní odbojové frontě vedené komunistickou stranou, které tvořilo jeden ze základů legitimacy mocenského uspořádání v Československu. Navázání spolupráce bylo také možností k bezprostřední konfrontaci se západními výklady druhé světové války. Historici měli bránit a propagovat československou interpretaci válečných událostí. Sám fakt, že mohlo dojít k této konfrontaci, však naznačoval, že skončila nejvyhrocenější fáze studené války a v zájmu československého politického vedení bylo opatrné zahájení komunikace také v oblasti ideologie. Z profesního hlediska pak účast

⁵⁴⁶ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 175/3, k. 25.

v Miláně znamenala pro historiky prolomení izolace směrem na západ a počátek nové fáze, kdy historiografie nejnovějších dějiny již nemusely být v mezinárodním měřítku pouze nástrojem ideologického boje proto kapitalismu či „totalitárnímu“ komunismu. Dějiny odboje proti fašistickému a nacistickému panství se zdály být vhodným výchozím tématem pro zahájení spolupráce. Důležitou roli hrála také skutečnost, že vyhlédnutí partneri do dialogu nepatřili mezi historiky bojovného antikomunismu a měli o kontakty s odborníky z tzv. východního bloku zájem.

Výbor, který se ustavil 1. srpna 1960, měl vypracovat referát československé delegace, texty diskuzních příspěvků a československou informační brožuru pro účastníky kongresu. Hlavním náplní jeho práce bylo především projednávání materiálů pro Milano. Definitivní text referátu *Spojenci a československý národně osvobozenecký boj* byl předložen v říjnu 1960. Dalším tématem debat ve Výboru byl rovněž sborník určený k prezentaci československé historiografie nejnovějších dějin na milánském kongresu. Zároveň se však výbor zabýval také otázkami koordinace bádání o odboji. Jeho zasedání se pravidelně účastnili další historici, kteří rozšířili poměrně úzkou skupinu uvedenou v usnesení sekretariátu ÚV KSČ. Přítomnost Čestmíra Amorta, Antonína Benčíka, Karla Kaplana, Václava Kurala či Roberta Kvačka utvořila z Výboru orgán, jenž zastupoval všechna důležitá pracoviště a neopomíjel žádného významnějšího badatele věnujícího se dějinám odboje a druhé světové války.⁵⁴⁷

Milánská konference na téma „Hnutí odporu a spojenci“ proběhla na konci března 1961. Zpráva o průběhu konference vypracovaná Karlem Kaplanem, Janem Křenem a Karlem Bartoškem a předložená předsednictvu výboru na jeho zasedání 20. dubna 1961, hodnotila československé vystoupení v Miláně poměrně kladně. Hovořila o střetnutí mezi „*marxistickými historiky a jejich přímými či nepřímými odpůrci*“ jako o hlavním zdroji sporů na konferenci, která se ukázala být „*nutně ve své podstatě velmi aktuální ideově politickou záležitostí*“, dokazující, že „*odpůrci marxismu nejsou schopni poznat podstatu hnutí odporu a formulovat odpovědi na jeho základní problémy.*“⁵⁴⁸ Materiál ličil mezinárodní konferenci jako místo střetu s „ideovým nepřítelem“ a příležitost k „ideovému působení“ v zahraničí. Jeho autoři zároveň považovali československou účast na konferenci za počátek mezinárodní spolupráce a apelovali na její další rozšíření nejen směrem k marxisticky orientovaným historikům a institucím ve Francii a v Itálii. Nyní měla být účast československých historiků na podobných akcích běžnou praxí, stejně jako pečlivé sledování zahraniční historiografické

⁵⁴⁷ K počátkům činnosti Výboru srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 609/1, 609/2 a 609/3, k. 90.

⁵⁴⁸ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 610/1, k. 90.

produkce a např. zlepšení jazykové vybavenosti historiků. Zkušenost odborné a politické konfrontace na mezinárodní scéně chápali jako počátek dalšího rozvoje výzkumu odboje a druhé světové války. Kromě přeměny Výboru ve skutečné koordináčnímu centru výzkumu přišel materiál také s myšlenkou na uspořádání III. mezinárodní konference o dějinách evropské rezistence v Československu. Ke zprávě byl také přiložen návrh na vypracování trojdílných dějin odboje.

Od jara 1961 začal Výbor pracovat na návrhu organizačního statutu, který by z něj vytvořil trvalou organizaci koordinující výzkum příslušných témat. Rozběhly se rovněž první diskuze o podobě plánované syntézy. Na konci září 1961 informoval Karel Bartošek předsednictvo Výboru o výsledcích jednání v Moskvě, na nichž se rozhodlo, že III. konference historiků odboje se bude v roce 1963 konat v Praze a organizačně ji zajistí právě československý Výbor.⁵⁴⁹ Ve druhé polovině roku 1961 začala příprava dlouhodobých projektů, díky nimž se začal nedávno ustavený orgán etablovat jako badatelské centrum. Začal se zabývat zejména přípravou mezinárodní konference a rozjezdem prací na tzv. Trilogii dějin odboje.⁵⁵⁰

Konkrétnější obrysy dostal klíčový projekt Výboru během roku 1962, kdy stranické vedení schválilo návrhy jeho organizačního zabezpečení. Sekretariát ÚV KSČ se 28. listopadu 1962 usnesl na podpoře požadavků, jejichž splnění mělo zabezpečit zahájení systematických prací na syntéze. Schválený návrh počítal s dočasným uvolněním šesti pracovníků z různých institucí k práci na projektu Trilogie. Páteř autorského kolektivu tvořili Jan Křen, Antonín Benčík, Václav Kural, Jiří Doležal a Karel Bartošek. Zároveň sekretariát povolil vybraným historikům spolupracujícím s Výborem studium důležitých archivních fondů k dějinám okupace a odboje z archivu ÚV KSČ, Archivu ministerstva vnitra, Studijního ústavu ministerstva vnitra, Archivu kanceláře prezidenta republiky, Archivu ministerstva spravedlnosti, Archivu ministerstva zahraničí, Archivu ministerstva národní obrany a generálního štábu, Spisovny ministerstva dopravy a Archivu ministerstva financí.⁵⁵¹ Součástí materiálu byla také podrobná charakteristika náplně činnosti jednotlivých pracovních pozic v autorském kolektivu.

Během let 1962–1963 došlo k významnému rozšíření činnosti Výboru. Postupně se ve všech českých krajích vytvořily skupiny regionálních spolupracovníků zabývajících se

⁵⁴⁹ K projednání se „západními“ partnery došlo na poradě v Laussane v únoru 1962, kde bylo také stanoven termín konání kongresu na začátek září 1963. Název kongresu byl *Okupační režim nacistů v Evropě*. Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 611/1, k. 90.

⁵⁵⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 610/1 a 610/2, k. 90

⁵⁵¹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 177/2, k. 26. Součástí usnesení bylo také povolení ke studiu poválečných fondů z archivu ÚV KSČ pro vybrané historiky z Historického ústavu ČSAV a Vysoké stranické školy.

zpracováním místních témat týkajících se okupace a odboje. Z původní pražské komise pro přípravu československé účasti na konferenci v Miláně se stala organizace zasahující do regionů a zahrnující desítky spolupracovníků od profesionálních historiků k regionálním nadšencům a pamětníkům. Historici pocítovali nutnost jasnějšího organizačního zakotvení Výboru a rozšíření jeho servisní činnosti, tedy prací směřujících k systematické tvorbě katalogů a databází využitelných při psaní syntézy.⁵⁵²

Význam Výboru ještě podtrhla úspěšně zorganizovaná mezinárodní konference, jejíž příprava představovala hlavní náplň jeho činnosti v letech 1962–1963. III. mezinárodní kongres historiků o dějinách evropského odboje proběhl ve dnech 2. – 4. září 1963 v Karlových Varech, kam byl kvůli potížím s ubytováním účastníků přeložen z původně plánované Prahy. Konference se účastnilo více než 500 historiků, z toho 249 ze zahraničí. Polovinu zahraničních účastníků tvořili zástupci západních historiografií. Pořadatelé si pochvalovali úspěch kongresu „*nejen po stránce vědecké, ale i politické*“, k čemuž přispěla „*velmi levicově laděná a přitom družná atmosféra, jež vyvrcholila krásným družným večerem u táborových ohňů*“.⁵⁵³ Konference nejen, že dokázala posílit mezinárodní kontakty domácí historiografie odboje a druhé světové války, ale představovala také zřetelný politický úspěch, když se „*podařilo u západních účastníků rozbít řadu základních předsudků o poměrech v naší zemi*“.⁵⁵⁴ Podle představitelů Výboru mohl tento fakt pozitivně ovlivnit postoje západních historiků k možnostem spolupráce s československými kolegy. Karlovarskou konferenci lze skutečně považovat za akci mimořádného významu. Rozvíjející se domácí výzkum odboje a druhé světové se jejím prostřednictvím mohl napojit na rozvinutější západní historiografie a čerpat nejen informace faktografického rázu, ale také metodologické inspirace. Díky kontaktům, jejichž počátky lze datovat ke konferencím v Miláně a Karlových Varech, se Výboru podařilo navázat spolupráci s historiky ze západních zemí v míře, jakou nelze pozorovat u jiných tehdejších historiografických projektů z oblasti výzkumu nejnovějších dějin.

Vývoj Výboru směřoval k tomu, aby se organizaci s mezinárodním přesahem a zároveň se silnou základnou v regionech dostalo konkrétnějšího oficiálního zakotvení ve struktuře vědeckých pracovišť a stranického aparátu. Zároveň představitelé Výboru pocítovali potřebu jeho přesného organizačního uspořádání, které by umožnilo lépe koordinovat činnost pražské centrály a regionálních spolupracovníků v zájmu realizování projektu trojdílné syntézy dějin

⁵⁵² NA, f. ÚD KSČ, a.j. 612/1, k. 90.

⁵⁵³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 179/1, k. 27.

⁵⁵⁴ Tamtéž.

odboje. Úspěšně již fungovala neformální rovina kontaktů mezi badateli, často založená na vzájemných přátelských vztazích. Pravidelná plenární zasedání v rekreačním středisku ÚV KSČ na Hořalce umožňovala nejen živou odbornou diskuzi mezi vedoucími historiky Výboru, regionálními spolupracovníky i přizvanými zástupci jiných pracovišť. Také neformální část těchto setkávání měla velký vliv na vytvoření husté sítě spolupracovníků, o níž se mohl opírat Výborem nesený a prosazovaný historiografický projekt. Druhým pilířem, jímž bylo nutné podepřít snahy Výboru, bylo jeho oficiální definování jako svého druhu samostatné instituce.

K ustavení Výboru do podoby, v níž fungoval až do konce 60. let, došlo v průběhu roku 1964. V lednu dostal sekretariát ÚV KSČ na stůl návrh na schválení organizačního statutu Výboru, koncepční dokument o jeho další činnosti a návrhy na jeho personální posílení. Na zasedání konaném 27. července 1964 sekretariát schválil návrh statutu s tím, že jej ještě posoudí ideologické oddělení ÚV KSČ. Zároveň odsouhlasil koncepci dalšího směřování Výboru a hlavní předpokládané výstupy jeho práce: třísvazkové dějiny odboje, jejichž jednotlivé díly měly postupně vyjít v letech 1968, 1969 a 1970, a edici pramenů. Dále přidal „badatelskému středisku“, jak Výbor charakterizovaly stranické písemnosti, tři odborné a jedno administrativní pracovní místo. Z redakční rady syntézy odvolal Karola Bacílka a Miloše Gosiorovského, osobnosti úzce spojené s obdobím vrcholného stalinismu. V návrzích statutu a dalších předložených materiálech byl již použit nový název Výboru. Až do roku 1970 fungoval jako Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje.⁵⁵⁵

Definitivní verzi organizačního statutu předložil Výbor ideologickému oddělení ÚV KSČ na konci dubna 1965 a to jej 22. února následujícího roku v této podobě schválilo. Podle statutu Výbor koordinoval výzkum odboje a období druhé světové války. V „systému řízení historické vědy“ zastával pozici aktivu při ideologickém oddělení ÚV KSČ, který měl pro svou odbornou činnost využívat „badatelského střediska“ fungujícího v rámci Ústavu dějin KSČ. V rámci „státního systému řízení vědy“ byl Výbor „specializovanou komisí historického kolegia ČSAV“ pro danou problematiku. Na nadnárodní úrovni byl Výbor organizován v Mezinárodním komitétu pro dějiny protifašistického odboje a druhé světové války. Finanční prostředky na činnost Výboru pak pocházely z rozpočtu Ústavu dějin KSČ, v němž tvořily zvláštní položku. Každodenní činnost Výboru řídilo předsednictvo scházející se přibližně jednou měsíčně, složené ze zástupců zapojených institucí, vedoucího a tajemníka autorského kolektivu Trilogie a zástupce ideologického oddělení ÚV KSČ. Širším vedoucím

⁵⁵⁵ Tamtéž.

orgánem bylo plénum Výboru o 120 až 150 členech. Mohli jimi být nejen historici a další badatelé, ale také pamětníci. Úkolem pléna, které se scházelo dvakrát až třikrát ročně, bylo projednávání obecnějších, koncepčních otázek. Na regionální úrovni výbor reprezentovaly krajské sekce, které tvořily součást komise pro regionální bádání při Ústavu dějin KSČ.⁵⁵⁶

Důležitou složkou Výboru se stalo badatelsko-dokumentační středisko fungující pod Ústavem dějin KSČ. Vzniklo oficiálně k 1. září 1965 z původního badatelského střediska, které zajišťovalo práci na Trilogii a každodenní provoz historického výzkumu. Úkolem badatelsko-dokumentačního střediska byla systematizace informací získaných při práci na syntéze. Zabývalo se tvorbou rozličných bibliografií a dalších soupisů, např. archivního materiálu či rešerší ze zahraničních odborných časopisů. Středisko také vytvářelo sbírky dokumentů, nepublikovaných pracovních textů a posbíraných pamětnických výpovědí. Vznikl systém základních, pomocných a speciálních kartoték, které přehledně uspořádaly získané informace pro potřebu autorského kolektivu Trilogie. Vytvořená databáze představovala v kontextu soudobé domácí historiografie nejnovějších dějin zcela výjimečný informační zdroj, o němž se mohla opírat práce historiků.⁵⁵⁷ Je třeba zmínit také vlastní publikační platformu, kterou Výbor disponoval. Historici měli možnost vydávat různé dílčí studie či pracovní texty ve „výborovém“ věstníku. Nesl titul *Odboj a revoluce-zprávy* a vycházel od roku 1963 až pětkrát ročně. Dával prostor také regionálním spolupracovníkům či teprve se profilujícím mladším badatelům.

Hlavním faktorem, který z Výboru učinil jedno z hlavních center reformního dějepisectví, bylo jeho personální obsazení. Vnitřní vývoj nové historiografické instituce měl zvláštní dynamiku především v letech 1962–1964. V jejím důsledku se transformoval ve vlivnou základnu reformního směru v historiografii nejnovějších dějin. Vnitřní spory ve Výboru během prvních let jeho činnosti lze jen velmi těžko detailně zrekonstruovat, protože dochované materiály nejen z jeho provenience o nich obsahují stručné zmínky nebo odhalují pouze náznaky vnitřního pnutí. Jisté však je, že ve Výboru vykrytalizoval konflikt mezi historiky, jež lze zařadit k rodícímu se reformní historiografii a historiky zastávajícími více konzervativní pozice. Byl to rovněž spor politický, který pronikal do stranického prostředí a stával se součástí probouzejícího se konfliktu mezi reformními komunisty a stoupenci

⁵⁵⁶ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 620, k. 92.

⁵⁵⁷ Páteř informačního systému střediska tvořily následující kartotéky: ústřední soupis archivních fondů k období 1938–1945, ústřední evidence účastníků II. odboje, ústřední evidence odbojových skupin a organizací, chronologie událostí a faktů období 1938–1945, soupis knižní a časopisecké domácí a zahraniční produkce k období 1938–1945 a soupis rukopisů, diplomových a dizertačních prací a dalších nepublikovaných materiálů k období 1938–1945. Tyto základní kartotéky byly doplněny pomocnými, obsahujícími např. hesláře a rejstříky. Mezi pomocné kartotéky patřily např. sbírky mikrofilmů (tzv. Alexandrijský archiv), fotokopíí, dokumentace k protektorátní každodennosti nebo vzpomínek. Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 623, k. 92.

poststalinského statu quo. Zároveň lze hovořit o střetu ambiciózních historiků tvořících jádro Výboru a autorského týmu Trilogie s badateli, kteří do první poloviny 60. let zastávali pozice takřka výhradních odborníků na téma odboje a druhé světové války. Ve hře byly rovněž odborné spory týkající se přístupu k historické látce. Vznikající reformní proud vycházel z kritického přehodnocení dosavadního zpracování odbojové tematiky, čímž se kriticky vymezoval vůči autorům typu Václav Krále či Čestmíra Amorta.

Právě na příkladu dění kolem posledně jmenovaného historika lze zdařile ukázat povahu konfliktu ve Výboru. Čestmír Amort působící v Ústavu dějin evropských socialistických zemí ČSAV se během druhé poloviny 50. let etabloval jako historik domácího odboje. Disponoval rovněž širokými kontakty do ostatních zemí tzv. východního bloku. Byl aktivní ve Svazu protifašistických bojovníků a budoval si pověst významného účastníka odboje. Zasedal rovněž v pražském městském výboru KSČ. V odborných kruzích však Amortovy práce vzbuzovaly velké rozpaky. Především kniha *Partyzáni na Podbrdsku* z roku 1958 byla příkladem mýtotvorného pojednání o partyzánském odboji z pera historika, jenž se zároveň stavěl do role aktivního účastníka popisované guerillové činnosti.⁵⁵⁸ Čestmír Amort byl značně kontroverzní postavou i z jiných důvodů. Panovaly velké nejasnosti o skutečné povaze jeho činnosti v době okupace. Jeho vlastní verze osobní okupační minulosti působila značně nevěrohodně. S údajnou aktivní činností v rozličných odbojových skupinách takřka od samého začátku okupace kontrastovala přiznaná kariéra placeného funkcionáře Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě. Objevily se také spekulace o jeho údajné kolaboraci s nacisty. Od počátku 60. let byl Amort vyšetřován Státní bezpečností, nejdříve pro své styky s lidmi kolem pražské jugoslávské ambasády a posléze pro množící se nejasnosti ohledně jeho činnosti v letech 1939–1945.⁵⁵⁹

Z velkého množství Státní bezpečností nashromážděného materiálu by bylo možné sepsat několik verzí Amortova příběhu. Dochovaná svědectví přinesla výpovědi pohybující se na škále od zobrazení Amorta jako aktivního partyzána až k jeho usvědčení jako agenta Gestapa a Sicherheitsdienstu. Přestože činnost StB zůstala tajná a neměla pro Amorta jakékoliv následky, lze z tohoto materiál vytušit míru dohadů, které se objevovaly kolem jeho osoby. Zároveň z policejního mapování Amortovy činnosti vyplývá, že se dostal to těžkých sporů s některými historiky sdruženými v Československém výboru pro dějiny protifašistického odboje. Značná animozita očividně panovala mezi ním a např. Karlem Bartoškem. Pro

⁵⁵⁸ Srov. AMORT, Čestmír: *Partyzáni na Podbrdsku. K historii národně osvobozenického boje českého lidu v letech 1939-1945*. Naše vojsko, Praha 1958.

⁵⁵⁹ Srov. ABS, a. č. V-8054 MV, dr. Čestmír Amort; ABS, a. č. Z-2635, „Milena“.

formující se skupinu reformních historiků odboje byly Amortovy práce a celková povaha jeho veřejného působení přesně tím, vůči čemu se vymezovali.

První společným vystoupením reformních historiků s veřejnou a konkrétní kritikou dosavadního psaní o období druhé světové války byl článek v *Nové myslí* z roku 1962, v němž ostře zkritizovali Amortovu odbornou činnost.⁵⁶⁰ Napětí mezi historiky odboje se tak dostalo na veřejnost. Amort pak přilil olej do ohně, když na městské konferenci KSČ v Praze konané ve dnech 4. - 5. dubna 1964 vystoupil s kritikou některých historiků, kteří „nesprávně vykládali“ historii druhé světové války a „zkreslovali“ význam Sovětského svazu pro československý odboj. Amort dále prohlásil, že „je nutné skoncovat s podceňováním strany v boji proti okupantům i v boji za socialismus, skoncovat s urážkami zasloužilých bojovníků naší strany a naopak s pochlebováním bývalým buržoazním veličinám“ a vyjádřil podporu snaze Antonína Novotného bojovat jak proti „dogmatismu“ a „sektářství“, tak proti „pravicovým úchylnám“, revizionismu a liberalismu.⁵⁶¹

Již 15. dubna 1964 reagovalo předsednictvo Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje na svém zasedání naprostým odmítnutím Amortova vystoupení. Vyslovalo „hluboké pobouření a dotčení“ jednáním, které narušilo práci Výboru a „klamalo stranickou veřejnost“. Označilo je za „špatné, nepodložené a demagogické“, za vystoupení, které „deformuje představy o historiografii a zanáší zmatek.“⁵⁶² Podobně Amortův projev ohodnotilo také vedení Ústavu dějin KSČ a stranická organizace Ústavu dějin evropských socialistických zemí ČSAV. Předsednictvo výboru také požadovalo řešit Amortovo vystoupení na městské konferenci po stranické linii. O případu proběhla diskuse na plenárním zasedání Výboru, které se konalo ve dnech 22. - 23. června 1964. Přítomní byli podrobně seznámeni s vývojem Amortovy kauzy včetně průběhu jednání s redakcí *Večerní Prahy* a na pražském městském výboru KSČ, kde byl Amort vyzván k tomu, aby doložil vznesená obvinění. V diskuzi zazněla také připomínka nejasností ohledně Amortovy činnosti v době okupace či k podobě jeho kontaktů se sovětskými historiky, kterých měl využívat k pomlouvání výboru a ostatních československých historiků odboje.

K další možné činnosti Amorta ve výboru se vyjádřil Jan Křen, když prohlásil: „Podle mého názoru nemá totiž soudruzi už nemá cenu jako s tím Amortem už nijak dále diskutovat... že nemá se prostě ke všem těm hloupostem a neseriosnostem vracet... Sám za svou osobu

⁵⁶⁰ BARTOŠEK, Karel – BENČÍK, Antonín – DOLEŽAL, Jiří – JANEČEK, Oldřich – KŘEN, Jan – KURAL, Václav – PAULÍK, Jan – PEKÁREK, Bohumil – TESAŘ, Jan: *Kudy vede a nevede historikova cesta (k metodě práce soudruha Č. Amorta)*, *Nová mysl* 7/1962, s. 871–878.

⁵⁶¹ *Správný pohled na historii. Proč nerostou domy do výše. Přípravuje se dvoučlánková tramvaj. Z diskuse na městské konferenci KSČ*, *Večerní Praha* 82/1964 (7. 4. 1964), s. 1. Dále srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 613/2, k. 91.

⁵⁶² Tamtéž.

říkám, že se mi bude těžko v tomto Výboru existovat, jestli v něm soudruh Amort bude členem a myslím si, že podobný názor mít asi ještě i jiní soudruzi.“⁵⁶³ Křen se vyslovil pro to, aby byl Amort z výboru vyloučen. Ještě ostřeji vystoupil Karel Bartošek, který požadoval postih ve vztahu k Amortovu členství v KSČ a zaměstnání v ČSAV: „Vyloučení ze strany, přes vyloučení z okresního výboru až po vyloučení z Akademie, protože jestliže se jako vyhazují takoví lidé jako Sviták, kteří podle mého názoru mají tak čtvrtinu hříchů, jak tedy ideových tak mravních, tak ten Amort by měl letět, presidium by ho mělo vyhodit okamžitě.“⁵⁶⁴ Plenární zasedání pak odhlasovalo vyškrtnutí Amorta z Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje.⁵⁶⁵ Ještě na konci listopadu 1964 však na dalším plenárním zasedání Výboru jeho místopředseda Jaromír Navrátil informoval přítomné, že předsednictvo výboru sice dle usnesení pléna schválilo Amortovo vyloučení, avšak sám Amort nedodal slíbené vysvětlení svého projevu na městské konferenci a řešení jeho kauzy po stranické linii nezaznamenalo žádný pokrok.⁵⁶⁶

Spor Křena, Bartoška a dalších s Čestmírem Amortem rozhodně nebyl bezvýznamnou epizodou. Společný článek v *Nové myslí* byl prvním kolektivním polemickým vystoupením skupiny historiků, kteří měli v následujících letech určovat směřování výboru a celé reformní historiografie. Tato akce naznačovala, že dochází k proměně politického klimatu v historiografii. Představitelé vznikajícího reformního dějepisectví se poprvé veřejně vymezili vůči způsobu práce, který považovali za typický příklad pozůstatků propagandistického psaní 50. let a jenž hodlali kvalitativně překonat novým pojetím historiografického zpracování odbojové tematiky. Způsob vedení polemiky ukazuje, že ji pojali ve stylu vnitrostranického sporu, s argumenty spojenými nejen s problémy metodologie vědecké práce, ale rovněž s politikou a společenskou rolí historiografie. Následný spor kolem Amortovy kritiky historiků odboje ukázal, že se výbor již konstitoval jako jedno z center reformního dějepisectví, když se jednoznačně postavil proti této kritice a aktivně se zasazoval o postih jejího autora.

Konflikt s Amortem měl však ještě další rozměr. Veřejné odsouzení jeho práce a pozdější vyloučení z Výboru bylo možné chápat jako nepřímý útok na Václava Krále, mnohem vlivnějšího historika, jenž představoval silného protihráče kolektivu badatelů pracujících na Trilogii. Nebyla náhoda, že Václav Král, který ještě v první polovině roku 1963 fungoval v předsednictvu výboru, v následujícím roce a půl zcela přerušil spolupráci s tímto orgánem a po zbytek 60. let byl v pozici oponenta reformní historiografie. Během let 1963–1964 se

⁵⁶³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 613/3, k. 91.

⁵⁶⁴ Tamtéž.

⁵⁶⁵ Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 613/4, k. 91.

⁵⁶⁶ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 613/5, k. 91.

z výboru, který měl původně sdružovat všechny historiky věnující se okupační tematice, stalo jedno z center reformního dějepisectví. A projekt Trilogie jeho ústředním badatelským záměrem, jenž měl být klíčovým textem reformně komunistického výkladu odboje a druhé světové války. Tento proces lze chápat také jako odraz počínající diferenciaci uvnitř historiografie nejnovějších dějin, která byla výsledkem sílící kritiky poststalinského historického paradigmatu, jež ještě nedávno tvořilo společnou platformu pro výzkum nedávné minulosti.

Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje se během let 1960–1964 transformoval v unikátní organizaci překračující hranice úzkého okruhu historiků bádajících o nejnovějších dějinách. Vytvořil hustou síť spolupracovníků v regionech, zahraničních partnerů a neustále se rozšiřující databáze informačních zdrojů. To umožnilo velmi produktivní spolupráci, jejímž výsledkem byla reinterpretační okupační tematiky. Výbor se zároveň opíral o silné zázemí Ústavu dějin KSČ, využíval možností centrálního stranického historiografického pracoviště a jeho blízkosti k vedoucím orgánům komunistické strany a některým jejím vůdčím představitelům.

Nový přístup k organizování výzkumu nejnovějších dějin nebyl omezen pouze na tematiku odboje a druhé světové války. Specializovaná grémia existovala již od druhé poloviny 50. let. Zmínit lze například Komisi pro dějiny závodů fungující taktéž při Ústavu dějin KSČ. V roce 1964 vznikl projekt navazující na Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje, jehož cílem bylo vytvoření podobného orgánu, jenž by koordinoval studium dějin po roce 1945. U příležitosti přípravy konference k 20. výročí osvobození Československa se historici věnující se poválečnému období dohodli na založení Československého výboru pro dějiny lidové demokracie. V přípravné komisi působili např. Viliam Hanzel, Milan Otáhal, Karel Kaplan nebo Václav Brabec. Výbor měl úzce spolupracovat s Československým výborem pro dějiny protifašistického odboje a celá jeho činnost měla směřovat k sepsání syntézy dějin let 1945–1948. Přípravné materiály počítaly také s jeho činností na mezinárodní úrovni, při níž měl usilovat o „*ofensivní pronikání marxistického pojetí dějin lidové demokracie do kapitalistických zemí*“ a tak vytvořit protiváhu dosavadnímu informování západních společností o lidové demokracii pouze „*z pramenů nám nepříznivých či dokonce kritických*“.⁵⁶⁷ Na začátku prosince dostal sekretariát ÚV KSČ k projednání návrh na zřízení Výboru. Počítal s tím, že nově zřízené grémium bude v systému spravování vědy (Systém řízení historické vědy a Státní systém řízení vědy) fungovat jako pomocná komise při

⁵⁶⁷ Archiv Ústavu pro soudobé dějiny (AUSD), sbírka Dokumenty k činnosti Komise pro dějiny Československa po roce 1945, sig. I/1a-ch, karton (k.) 1.

ideologické komisi ÚV KSČ a specializovaná komise historického kolegia ČSAV. Výbor mělo řídit předsednictvo a dvakrát ročně se scházející plénum. Finančně měl jeho fungování zajišťovat Ústav dějin KSČ.⁵⁶⁸

Návrh na zřízení Výboru však neprošel a přípravná komise po celý rok 1965 vyjednávala o budoucnosti projektu, což nakonec vyústilo v ustavení Komise nejnovějších československých dějin kolegia historie ČSAV.⁵⁶⁹ Ideu komise schválil 16. února 1966 sekretariát ÚV KSČ.⁵⁷⁰ Sama Komise pro dějiny Československa po roce 1945, jak se orgán oficiálně jmenoval, byla ustavena na zasedání vědeckého kolegia ČSAV 30. června 1966. Měla charakter „odborného koordinačního a iniciativního orgánu“ vědeckého kolegia ČSAV, jehož úkolem bylo sledovat činnost československé historiografie poválečného období, podílet se na přípravě výzkumných plánů, pomáhat ustavovat konkrétní badatelské kolektivy či pořádat konference a semináře. Komisi řídilo předsednictvo a dlouhodobější koncepční materiály projednávalo a schvalovalo její plénum. K dispozici měla pracovní středisko zřízené při Historickém ústavu ČSAV.⁵⁷¹

Již letmý pohled na statutární zakotvení Komise napovídá, že se jednalo o orgán s menším dosahem, než měl Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje. Autoři projektu nedokázali prosadit své původní představy. Ačkoliv hrála Komise důležitou roli jako zprostředkovatel odborné komunikace o psaní dějin prvních poválečných let, neměla statut koordinačního centra a orgánu fungujícího také ve struktuře stranického aparátu.

Problematika archivů

V kapitole o počátcích stranického dějepisectví v první polovině 50. let jsem se zabýval také otázkou vytváření archivu Ústavu dějin KSČ a obecně sumy textů, z nichž měl vycházet výzkum dějin komunistické strany a dělnického hnutí. Od druhé poloviny 50. let se situace v oblasti archivních zdrojů k nejnovějším dějinám vyvíjela nikoliv směrem k vytváření nových souborů dokumentů. Hlavním problémem bylo zpřístupňování již existujících archivních fondů a sbírek. Jednalo se především o archiválie uložené v archivu ministerstva vnitra a archivu ÚV KSČ. Postupně se vytvořila praxe zpřístupňování konkrétních fondů a sbírek vybraným badatelům pracujících na důležitých projektech. Ve větší míře se tak stalo během přípravy tzv. učebnice dějin KSČ. Další možností ke studiu dosud zcela nepřístupných

⁵⁶⁸ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 179/5, k. 28.

⁵⁶⁹ AÚSD, sbírka Dokumenty k činnosti Komise pro dějiny Československa po roce 1945, sig. III/1-43, k. 1.

⁵⁷⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 179/5, k. 28.

⁵⁷¹ AÚSD, sbírka Dokumenty k činnosti Komise pro dějiny Československa po roce 1945, sig. II/1-4, k. 1.

archivních materiálů byla účast historiků v rehabilitačních komisích. Kolektiv pracující na Trilogii získal možnost bádát v archiváliích z provenience okupační správy, Gestapa nebo v materiálech vzniklých z činnosti londýnské emigrace. Přístup k archivům k nejnovějším dějinám tedy fungoval na principu exkluzivity a pod dohledem stranického vedení, v jehož pravomoci bylo kdykoliv znemožnit možnost studia konkrétního fondu. Tato praxe vytvořila elitní skupinu historiků napojených na centrální akademické a stranické instituce, kteří disponovali možnostmi bádát v těžko přístupných archivních fondech.

Tento systém rozhodně nebyl bezproblémový. Již případ Jaroslava Opaty, jenž byl obviněn z vynášení citlivých dokumentů z archivu ÚV KSČ, ukázal, že archivy byly rovněž aktuálním politickým tématem. V průběhu 60. let bylo čím dál zřetelnější, že se především stranické archivy stávají významným aktérem v procesu destalinizace. A to nejen díky jejich využívání při rehabilitacích obětí politické represe éry stalinismu. Kontakt s původními materiály z nedávné minulosti ovlivnil také proměny interpretačních vzorců používaných historiky. Důraz na „vědeckost“ s sebou nesl také požadavek kritického studia dobových materiálů. Znalost dosud nedostupných pramenů a jejich kritické pročtení se nutně odrazily na celkové výkladové linii vytvářené reformním dějepisectvím. Pro nejednoho historika byl kontakt s autentickými dokumenty především z období po roce 1945, respektive 1948, důležitým faktorem ovlivňujícím jeho osobní destalinizaci. Bez velké nadsázky je možné hovořit o postupném rozvoji kritického vědomí ve vztahu k dosavadnímu směřování komunistického politického projektu pod vlivem četby dříve nedostupných archiválií. Tento proces výstižně charakterizoval Karel Kaplan, když v roce 1968 rekapituloval svou několikaletou práci na tématu politických procesů 50. let: *„Jako každý komunista, kterému leží na srdci osud republiky a socialismu, prožíval jsem trpké chvíle, když jsem se seznamoval před časem s podrobnostmi padesátých let. Byly to chvíle vnitřního utrpení, těžké deprese a rozporuplnosti, které násobily ještě neustále a naléhavě otázky z řad mladší generace, její oprávněné znechucení, její výčitky a obviňování nás starších z nestatečnosti... Musíme zabránit opakování nezákonnosti v jakékoliv podobě a rozsahu. To si vyžádá řadu opatření v našem politickém životě, v politickém systému, ale přispěje k tomu také jistě znalost pravdy, která nemůže škodit, nýbrž jen straně prospět.“*⁵⁷² Problematika archivů tedy překračovala úzce vymezené hranice historické vědy. Informace z archivních dokumentů měly značnou politickou váhu a historici jako jejich zprostředkovatelé vstupovali do postupně se rozvíjející společenské debaty o vývoji československého socialismu a dědictví stalinismu. Archivy

⁵⁷² KAPLAN, Karel: *Zamyšlení nad politickými procesy I*, Nová mysl. 6/1968, s. 765.

přístupné pouze hrstce vybraných badatelů se tak skrze odborné a publicistické texty dostaly do veřejného prostoru.

Otevírání archivů pro potřeby badatelských týmů započalo během psaní *Dějin KSČ* ve druhé polovině 50. let. Byl to první případ, kdy se historikové dostali k ještě „horkým“ stranickým materiálům z éry budování socialismu. Zcela zvláštním případem byly rehabilitační komise, které umožnily přístup k dokumentům týkajícím se politické represe. Poznatky získané v komisích pak historikové zprostředkovali svým kolegům. Poněkud jiný případ tvořily ostatní dokumenty stranické provenience či materiály vztahující se k období okupace a meziválečné republiky. V některých případech bylo k jejich studiu nutné svolení sekretariátu ÚV KSČ, jindy bylo toto rozhodnutí v pravomoci příslušné instituce, např. Ústavu dějin KSČ. Příkladem může být rozsáhlé povolení ke studiu v řadě archivů, které bylo uděleno historikům kolem Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje a dalším badatelům v roce 1964. V období 60. let převažoval trend postupného zvyšování počtu dokumentů uvolněných ke studiu. Případné spory o přístup k dokumentům nebo zásahy stranického vedení směřující k omezení možností jejich studia pak souvisely především se spory politického charakteru.

Přesně takovou situací byl konflikt mezi historiky a stranickým vedením, který proběh v roce 1964. Týkal se jednak situace na Vysoké stranické škole a zároveň souvisel s celkovou snahou centrálních orgánů KSČ neutralizovat rozvíjející se reformní proud mezi stranickou inteligencí. Blíže se této kauze budu věnovat v kapitole o politickém angažmá historiků. V pojednání o problematice archivů v 60. letech je však nutné zmínit kauzu z roku 1964 z toho důvodu, že jedním z opatření učiněných vedením KSČ bylo zpřísnění procedury zpřístupňování stranických archiválií. Předsednictvo ÚV KSČ přijalo 16. června 1964 usnesení, které téma archivů zařadilo do okruhu otázek spojených se situací „*na úseku ochrany stranického, státního, hospodářského a služebního tajemství a porušování příslušných předpisů*“.⁵⁷³ Problém přístupu k archiváliím pojal nikoliv z perspektivy možné dezinterpretace dokumentů v textech historiků, nýbrž jej prezentovalo jako důležitou otázku bezpečnosti země. Předsednictvo v usnesení konstatovalo, že „*nepřátelské rozvědky a monopoly vyvíjejí zvýšené úsilí o získání utajovaných údajů politického, ekonomického a vojenského charakteru*“, což je jim bylo umožněno zejména díky případům, kdy „*v důsledku lehkomyšlnosti a neodpovědnosti jsou mimo okruh stanovených osob sdělovány důležité utajované skutečnosti nebo dochází ke ztrátám státních i stranických dokumentů*“.⁵⁷⁴ Dělo se

⁵⁷³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 179/4, k. 28.

⁵⁷⁴ Tamtéž.

tak nejen při cestách do zahraničí či ve styku s občany kapitalistických států, ale také při publikační činnosti v zahraničních i domácích médiích.

Usnesení se věnovalo problematice státního tajemství a ochrany informací hospodářského charakteru. Došlo však i na historiografii nejnovějších dějin. Předsednictvo ÚV KSČ požadovalo vytvoření podmínek pro pečlivější ochranu státního a stranického tajemství také u stranických archivů. Od nynějška měl být přístup k „*vybraným dokumentům z činnosti nejvyšších orgánů strany a dalším jmenovitě schváleným důležitým fondům uloženým v archivu ÚV KSČ (a ÚV KSS)*“ umožněn pouze „*vybraným historikům, kteří budou ÚV KSČ pověřeni prací na nejnovějších dějinách*“.⁵⁷⁵ Přístupné byly nadále pouze dokumenty, které již prošly archivním zpracováním. Zároveň měla vzniknout jasná pravidla pro fungování stranického archivnictví. Za vážný prohřešek proti stranické disciplíně usnesení označilo odcizení archiválií a nedovolené pořizování opisů dokumentů za účelem jejich dalšího šíření.

Uložení archivních fondů stranické provenience upravilo usnesení sekretariátu ÚV KSČ z 12. srpna 1964, které bylo praktickým naplněním obecných proklamací o nutnosti větší kontroly zacházení s archivními dokumenty vzniklými z činnosti vedení KSČ. Hlavním problémem byly nejasnosti ohledně uložení některých fondů vzhledem k praxi předávání archiválií z archivu ÚV KSČ do archivu Ústavu dějin KSČ. Usnesení upravilo delimitaci archiválií tak, že fondy vzniklé z činnosti stranických sjezdů, ÚV KSČ a jeho volených orgánů, komisí a oddělení ÚV KSČ z období po IX. sjezdu KSČ (1949) a materiály předsednictva organizačního sekretariátu ÚV KSČ, mezinárodního, kádrového a branného a bezpečnostního oddělení ÚV KSČ, Národohospodářské komise a oddělení pro evidenci ÚV KSČ z období po roce 1945 patřily do archivu ÚV KSČ. Tento archiv spravoval také materiály vzniklé z činnosti vedoucích představitelů KSČ v období po roce 1938 nebo sbírky dokumentů vztahujících se k politickým procesům. V archivu Ústavu dějin KSČ zůstaly některé již předané fondy jdoucí za rok 1949, např. kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, pléna KV KSČ, okresní a krajské konference nebo rezoluce k případům Slánského a Švermové. Přístup k nim byl však možný pouze na základě osobního povolení ředitele ústavu, který měl při posuzování badatelských žádostí postupovat na základě usnesení předsednictva ÚV KSČ z 16. června 1964 o ochraně státního a stranického tajemství.⁵⁷⁶

Posledním krokem k dokončení organizace stranických archivů a zajištění lepšího dohledu nad studiem dokumentů v nich uložených, bylo schválení zásad pro činnost stranických archivů, studijního řádu archivu ÚV KSČ a zásad pro skartaci stranických dokumentů

⁵⁷⁵ Tamtéž.

⁵⁷⁶ Tamtéž.

sekretariátem ÚV KSČ na jeho zasedání konaném 17. února 1965. Příložená zpráva o průběhu plnění předchozích „archivářských“ usnesení hovořila o předávání materiálů z archivu Ústavu dějin KSČ do archivu ÚV KSČ, např. fondů Antonína Zápotockého a Klementa Gottwalda. Opačným směrem putoval např. fond sociální demokracie. Archiv ÚV KSČ také postupně stahoval materiály týkající se činnosti vedoucích orgánů a představitelů komunistické strany, které byly uloženy v jiných archivech, třeba ve Státním ústředním archivu nebo Archivu Kanceláře prezidenta republiky. Materiál odůvodňující schválený návrh hovořil o přehnaném zájmu o studium v archivu ÚV KSČ a s tím spojeném problému s publikováním především „vytržených, spontánních a nekorigovaných“ výroků významných představitelů komunistické strany. Také zmiňoval přílišnou benevolenci v přístupu do archivu ÚV KSČ, která např. u projektu tzv. učebnice dějin KSČ vedla k požadavku historiků o zpřístupnění co nejširšího spektra dokumentů bez ohledu na jejich aktuální politický význam. Záměrem nově přijatých opatření bylo přeorientovat historiky na sbírky uložené v archivu Ústavu dějin KSČ a na fondy státních archivů. Zásady pro činnost stranických archivů stanovily, jaké materiály má ten který archiv uchovávat. Archiv ÚV KSČ spravoval materiály vzniklé po květnu 1945, v některých případech byl jako mezník stanoven rok 1938 (materiály vzniklé z činnosti vedoucích představitelů KSČ) nebo 1949 (sjezdy a konference, pléna ÚV KSČ, komise a oddělení ÚV KSČ). Archiv Ústavu dějin KSČ zpracovával rozličné archiválie především z doby před květnem 1945 a dále materiály předané mu z rozhodnutí sekretariátu ÚV KSČ. Stranické archivnictví na regionální úrovni pak zajišťovaly krajské stranické archívy.⁵⁷⁷

Součástí schválených dokumentů byl také studijní řád archivu ÚV KSČ. Důležitá byla především směrnice upravující udělování povolení ke studiu. V podstatě kodifikovala dřívější praxi, kdy badatel potřeboval souhlas sekretariátu ÚV KSČ, který mohl být udělen na základě žádosti podané ústřednímu výboru komunistické strany. Badatel mohl dostat ke studiu pouze zpracované materiály, přičemž zvláštní povolení potřeboval v případě zájmu o studium nekorigovaných stenografických záznamů z porad a diskuzí. Pracovníci archivu měli za úkol kontrolovat výpisky badatelů. Nebylo dovoleno opisovat celé dokumenty nebo jejich „podstatné části“. Výpisky byly majetkem archivu a badatelé je museli po ukončení studia odevzdat v badatelně. Archiv je pak předal instituci, v níž badatel působil. Po ukončení práce s výpisky je instituce předala zpět archivu ÚV KSČ, kde do nich mohl badatel případně znovu nahlédnout. Povolení ke studiu se vydávalo maximálně na dobu jednoho roku. Publikování

⁵⁷⁷ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 180/1, k. 28.

textů sepsaných na základě studia v archivu ÚV KSČ podléhalo schválení příslušné instituce, která pak za ně nesla odpovědnost.⁵⁷⁸

Komplexní úprava přístupu k archiváliím k nejnovějším dějinám reagovala na rostoucí zájem historiků o materiály stranické provenience z období po roce 1945. Smyslem schválených pravidel byla snaha o přísnější kontrolu studia v archivu ÚV KSČ a o směřování badatelů spíše do archivu Ústavu dějin KSČ, kde byly uloženy sbírky s menším aktuálním politickým významem. Zvláštní důraz byl kladen na dohled nad dalším využitím informací získaných z archivu. Stranické vedení chtělo určovat, které archiválie budou považovány za „pouhý“ historický pramen a přejdou do archivu Ústavu dějin KSČ, a kdo případně dostane možnost nahlížet do materiálů vyšší politické důležitosti uložených v archivu ÚV KSČ. Prostřednictvím jednotlivých institucí mělo docházet ke kontrole textů sepsaných na základě studia přísně střežených dokumentů.

Nastavený systém vypadal na první pohled velmi přísně a jako by neposkytoval prostor pro iniciativu badatelů a „jejich“ institucí. Realita archivního výzkumu však byla poněkud odlišná. Navzdory představám stranického vedení z let 1964 a 1965 se v průběhu 60. let informovanost historiků nejnovějších dějin neustále zvyšovala. Jedním z důvodů byla existence přístupnějších informačních zdrojů. V archivu Ústavu dějin KSČ bylo možné studovat s povolením jeho ředitele, poměrně liberálně smýšlejícího Pavla Reimana. Zdejší archiv se trvale rozšiřoval, např. o fotokopie dokumentů z moskevského archivu Komunistické internacionály, které byly k dispozici zájemcům o studium dějin meziválečné, odbojové a exilové KSČ. Důležitou roli hrálo již zmiňované badatelsko-dokumentační středisko při Československém výboru pro dějiny protifašistického odboje, které vytvářelo unikátní informační databázi k dějinám odboje a druhé světové války.

Stále fungovala praxe povolování studia v archivech cestou schválení žádosti sekretariátem ÚV KSČ.⁵⁷⁹ Reformní historici zapojení do výzkumu nejnovějších dějin i přes občasné konflikty se stranickým vedením nadále tvořili onu úzkou skupinu vybraných badatelů disponujících možnostmi studia v těžko přístupných archivech. Historici zabývající se období po roce 1945, respektive 1948, se k autentickému pramennému materiálu dostávali také prostřednictvím činnosti v rehabilitačních komisích. Měli tak možnost prostudovat velké množství rozličného materiálu nejen k dějinám politické represe. Především texty vznikající

⁵⁷⁸ Tamtéž.

⁵⁷⁹ Jako příklad může posloužit schválení žádosti o povolení studia „*paměť buržoazních činitelů z doby jejich internace*“ historiky pracujícími na Trilogii dějin odboje, k němuž došlo na zasedání sekretariátu ÚV KSČ 17. srpna 1966. Usnesení povolilo studium požadovaných materiálů, ale neopomnělo uvést, že „*ideologické oddělení (s. P. Auersperg) a ÚD KSČ (s. P. Reiman) zabezpečí, aby nebylo zneužito studovaných materiálů pro subjektivní nebo zkreslený výklad historie.*“ Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 181/6, k. 29.

v rámci tzv. Pillerovy komise (1968–1969), fakticky vedené Karlem Kaplanem, se nezabývaly pouze jednotlivými případy tzv. porušování socialistické zákonnosti. Historici zapojení do její činnosti vytvářeli také analýzy společenského a ekonomického vývoje v prvním období socialistické diktatury.⁵⁸⁰

V neposlední řadě je třeba zmínit faktor, jenž se jeví jako klíčový v procesu získávání dat obsažených v obtížně přístupných archivních fondech. Byly jím formální i neformální kontakty mezi historiky u příležitosti oficiálních setkání (konference, semináře, veřejné diskuze), v rámci spolupráce v odborných týmech pracujících na důležitých historiografických projektech či na úrovni zcela osobní, např. při společných neoficiálních diskuzích. Poměrně úzká skupina historiků, jíž se zabývá tato práce, mezi sebou pěstovala jak profesní rivalitu či osobní animozity, tak velmi často rovněž dlouholeté přátelské svazky. Právě nikde nezapsaná vzájemná komunikace nejspíše sehrála zásadní roli při předávání informací načerpaných během archivního studia.

Publikační možnosti reformní historiografie

Pro rozvoj reformní historiografie byla nezbytná publikace jejich badatelských výstupů. Tvořila třetí fázi v procesu, jenž začínal získáváním informací a pokračoval jejich zpracováváním jednotlivci a autorskými týmy do podoby textů. Jestliže se v předchozích dvou vývojových fázích stranická historiografie primárně obracela kromě odborných kruhů především k pracovníkům v oblasti stranického vzdělávání a propagandy, v období 60. let byla u historiků reformního dějepisectví zřetelná snaha oslovit co nejširší publikum. Historici se s různými úspěchy snažili proniknout do soudobých společensko-politických diskuzí a dát nový smysl krédu angažované historiografie, kterým se stranické dějepisectví zaštiťovalo od samého počátku své existence.

V 60. letech bylo patrné úsilí o otevírání stranického dějepisectví, o provázání světa stranických odborných pracovišť s širší odbornou i laickou veřejností. A to jak na úrovni centra, tak i regionů. Jakýmsi nejvyšším stádiem této snahy bylo otevření směrem k zahraničí a rozšíření kontaktů mimo okruh partnerských pracovišť v zemích tzv. východního bloku. Prostředkem k prolomení pocíťované izolace stranického dějepisectví byla také jeho publikační činnost, jejíž podoba doznala v 60. letech řady proměn.

⁵⁸⁰ VEBER, Václav: *O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí*, *Securitas imperii* 16 (1/2010), s. 10-29. Srov. zejména přehled historiky zpracovaných tzv. informací na s. 22-25.

Ústředním periodikem stranického dějepisectví byl časopis *Příspěvky k dějinám KSČ*. Původní sborník začal od roku 1961 vycházet jako regulérní časopis vydávaný Ústavem dějin KSČ ve vydavatelství Rudé právo s periodicitou pěti a později šesti čísel ročně. Vývoj časopisu během 60. let věrně odráží proměny celého stranického dějepisectví. Podobu periodika určovalo několik osobností, které se významně podílely na jeho fungování. Přípravu sborníku měl na starosti Jan Pachta, jedna z důležitých postav zakladatelského období stranického dějepisectví. Kolem časopisu se však postupně vytvořil tým mladších historiků hlásících se k reformnímu směru. Odpovědným redaktorem byl Zdeněk Hradilák, mezi jeho spolupracovníky v redakci časopisu patřili např. Josef Belda, František Svátek, Michal Reiman nebo Zdeněk Pousta. Byla to především zásluha Hradilákova týmu, že se časopis v průběhu 60. let vyprofiloval jako tematicky pluralitní platforma a nejdůležitější tištěné médium reformního dějepisectví.

Mapování proměn tohoto časopisu je třeba začít již v první polovině 60. let. V této době se objevily první náměty na změny. *Příspěvky k dějinám KSČ* jakoby nevěděly kam patřit. Stály někde na pomezí tradičního odborného časopisu a periodika určenému příslušníkům stranického ideologického aparátu. Snahy o novou koncepci časopisu provázely opakované návrhy na změnu jeho názvu. Poprvé se taková iniciativa objevila již na začátku roku 1964. Zdeněk Hradilák předložil na poradě užšího ředitelství Ústavu dějin KSČ konané 11. února 1964 materiál o změně systému práce redakce, který obsahoval také návrh na změnu názvu časopisu. Hradilák psal, že debata o této věci probíhá již nějaký čas a „*všeobecně se uznává (vyjádřila se o tom několikrát redakční rada a celá řada dalších historiků), že dosavadní název časopisu je nevyhovující. Předně je naprosto nepřitažlivý a konečně i věcně nesprávný. Časopisu nemůže jít jen o ‚příspěvky‘ k dějinám KSČ, ale o nejzákladnější, principiální otázky vývoje celé historické fronty atd.*“⁵⁸¹ Na základě ankety, kterou redakce uspořádala v roce 1963, navrhnul název *Historický obzor*, který „*je dostatečně široký, dosti ‚neutrální‘ (tuto otázku nelze vzhledem k zahraničí podceňovat), přitažlivý. Pod názvem socialismus je zahrnuto veškeré dělnické (ale nejen dělnické) hnutí. Slovo historický naznačuje, že jde především o historii, ale slovo obzor připouští, že nás zajímají také výsledky jiných společenských věd*“.⁵⁸²

V listopadu 1964 doputoval návrh na přejmenování časopisu na sekretariát ÚV KSČ. Materiál argumentoval tím, že dosavadní název již neodpovídá náplni časopisu ani jeho plánované podobě, která má vycházet z širšího pojetí studia dějin KSČ a dělnického hnutí

⁵⁸¹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 158, k. 16.

⁵⁸² Tamtéž.

v kontextu národních a mezinárodních dějin. Zároveň návrh hovořil o nutnosti otevřít časopis také tematice překračující dějiny komunismu: „*V našem časopise musíme nyní dát prostor k systematickému zkoumání různých politických směrů, hlásících se k socialismu, stejně jako ke zkoumání různých problémů vývoje buržoazní demokracie a fašismu apod. Jen v tomto širokém kontextu historie jako celku je možné dojít k pravdivému obrazu dějin strany.*“⁵⁸³ Název *Příspěvky k dějinám KSČ* nevyhovoval také z toho důvodu, že vzbuzoval dojem periodika s dílčími studiemi, které představují pouze „příspěvky“ k širší tematice dějin komunistického hnutí. Přiznanou ambicí vydavatelů však bylo otiskování zásadních koncepčních studií a metodologických statí. Vymysleli proto název *Revue dějin socialismu*, jenž odkazoval k meziválečné *Komunistické revue*. Údajně vystihoval pestrý obsah časopisu a odpovídal širší perspektivě, s níž historici začali přistupovat k nejnovějším dějinám. Zároveň se jednalo o marketingový tah, který měl časopis učinit atraktivním pro odbornou veřejnost i širší čtenářskou obec doma i v zahraničí

Návrh na změnu názvu časopisu byl nakonec stažen a snaha prosadit tento požadavek se stala evergreenem několika následujících let. Již v květnu 1965 projednávalo vedení ústavu další koncepční materiál předložený redakcí, který zopakoval rok starý požadavek: „*Otevřeným problémem zůstává stále název časopisu. O nevhodnosti dosavadního názvu není sporů a důvody byly již několikrát předneseny. Po dvou měsících dalších úvah přišla redakce pouze k opakování původního návrhu: *Revue dějin socialismu.**“⁵⁸⁴ Bez ohledu na neúspěšné snahy o vyjednání změny názvu se časopis vyvíjel směrem naznačeným ve výše citovaném návrhu. Periodicita se ustálila na šesti číslech ročně s průměrným nákladem kolem 5000 výtisků.⁵⁸⁵ Zvláštností *Příspěvků k dějinám KSČ* bylo, že nepodléhaly cenzuře, tedy dozoru ze strany Hlavní správy tiskového dohledu ministerstva vnitra.⁵⁸⁶ Poněkud paradoxně proto představoval asi nejsvobodnější publikační platformu v československém dějepisectví. Záběr periodika se postupně rozšiřoval. Když v roce 1968 redakce bilancovala předchozích pět let činnosti, předložila seznam studií tematicky sahajících od dějin První internacionály, přes meziválečnou KSČ a prvorepublikovou politiku, odboj, poválečný politický, sociální a hospodářský vývoj až po články metodologického charakteru.⁵⁸⁷ Z *Příspěvků k dějinám KSČ* se postupně stal přední československý časopis o nejnovějších dějinách, který neváhal přinášet texty vzbuzující odborné i politické kontroverze. K posílení tohoto kurzu došlo v roce

⁵⁸³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 179/5, k. 28.

⁵⁸⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 159, k. 17.

⁵⁸⁵ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 183/1, k. 30.

⁵⁸⁶ REIMAN, Michal: *O Poly Reimanovi (pokračování). Místo vzpomínek*, s. 165.

⁵⁸⁷ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 695, k. 101.

1968. Již 11. ledna 1968 schválil sekretariát ÚV KSČ změnu názvu na léta prosazovaný titul *Revue dějin socialismu*.⁵⁸⁸ Necelé tři ročníky *Revue* pak představují sbírku textů představujících reformní historiografii v její vrcholné fázi. Nebyla náhoda, že časopis potkal stejný osud jako instituci, v níž vycházel. Zanikl na jaře roku 1970, bezprostředně po zrušení Ústavu dějin KSČ.⁵⁸⁹

Příspěvky k dějinám KSČ, respektive *Revue dějin socialismu* však nebyly jedinou publikační platformou reformního dějepisectví. V průběhu 60. let se podstatně rozšířil dosah textů z pera historiků nejnovějších dějin. Samozřejmostí bylo zveřejňování odborných statí v dalších oborových periodících včetně *Československého časopisu historického*. Obzvláštní význam měl především časopis *Historie a vojenství* vydávaný Vojenským historickým ústavem. Na jeho stránkách vycházely nejdůležitější texty o problematice druhé světové války a odboje. Nejednalo se pouze o empirické studie, ale také o teoretičtější statí, které formulovaly základní interpretační schémata reformně komunistického výkladu odbojové a válečné problematiky. Podobně zaměřené texty ke všem důležitým tématům, jimž se věnovala reformní historiografie, vycházely v *Nové myslí*, centrálním ideologickém časopise komunistické strany. Texty s historickou tematikou psané profesionálními historiky vycházely také v kulturně-politických časopisech. Tato periodika se obracela na širší publikum a jejich záběr daleko překračoval ne příliš početný okruh odborných historiků a pracovníků stranického aparátu. Historici přispívali do *Plamene*, *Kulturní tvorby* nebo *Literárních novin*, respektive *Literárních listů*. Měli tak možnost zasahovat do sílící diskuze o příštím směřování československého komunismu. Reformnímu dějepisectví se podařilo oslovit mnohem početnější publikum, než jaké měla stranická historiografie v 50. letech. Historici vyšli vstříc společenskému zájmu o určitá historická témata a zároveň dokázali tohoto zájmu využít k prosazování vlastní agendy v oblasti politiky dějin spojené s podporou politického projektu reformního komunismu.

Také produkce původních knižních publikací zaznamenala v období 60. let další vzestup. Ambicí reformní historiografie bylo psaní velkých kolektivních syntéz. Některé z nich byly vydány⁵⁹⁰, jiné však nestihly autorské týmy do roku 1970 dokončit nebo jejich vydání zastavil

⁵⁸⁸ NA, f. ÚD KSČ, 183/1, k. 30.

⁵⁸⁹ K likvidaci časopisu srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 748, k. 106.

⁵⁹⁰ Srov. BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav – PAULÍK, Jan – ŠOLC, Jaroslav – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk – TESAŘ, Jan: *Partyzánské hnutí v Československu za druhé světové války*. Naše vojsko, Praha 1961; BEER, Ferdinand – BENČÍK, Antonín – GRACA, Bohuslav – KŘEN, Jan – KURAL, Václav – ŠOLC, Jaroslav: *Dějinná křižovatka. Slovenské národní povstání, předpoklady a výsledky*. NPL, Praha 1964.

počátek tzv. normalizace.⁵⁹¹ Významnou složkou knižní produkce byly také jednotlivé monografické práce, jichž reformní dějepisectví vyprodukovalo nemalé množství. Některé z nich však na konci 60. let potkal osud podobný nikdy nevydaným kolektivním syntézám.⁵⁹² Pro rozšíření produkce reformní historiografie hovořil také výběr témat, která historici zpracovávali. Vydávali práce s potenciálem upoutat pozornost širšího publika. Reformní historiografii se podařilo překonat limity stranického dějepisectví, které se jakožto součást expertních kruhů KSČ orientovalo především na tzv. stranickou veřejnost. Témata jako vývoj partyzánského hnutí, londýnský exil v době druhé světové války či negativní projevy stalinismu před i po roce 1945 mohla zaujmout nejen odborníky nebo pracovníky aparátu KSČ, ale i širokou veřejnost stále více vtahovanou do debaty o vývoji Československa v poválečném období. Zároveň se objevily pokusy seznámit s produkcí československé historiografie nejnovějších dějin rovněž odborné kruhy v tzv. kapitalistických státech nejen prostřednictvím společných konferencí či zahraničních studijních cest. Na konci 60. let tak vyšly publikace zaměřené primárně na zahraniční publikum na západ od československých hranic. Jejich úkolem bylo představit západním historikům stav výzkumu nejnovějších dějin v Československu.⁵⁹³

V oblasti publikačních možností se v průběhu 60. let vytvořila zcela nová a v kontextu vývoje stranické historiografie a historiografie nejnovějších dějin v období celých čtyřiceti let socialistické diktatury také naprosto unikátní situace. Stranickým historikům se povedlo to, o co jejich dějepisecký projekt usiloval od svého vzniku na počátku 50. let: Oslovit co nejširší publikum, stát se důležitým hráčem v oblasti politiky a historickým psaním a další veřejnou činností do ní zasahovat ve prospěch preferovaného politického projektu.

4.1.3. Sociální zázemí reformní historiografie

V první kapitole této práce jsem nastínil sociální zázemí stranického dějepisectví, jak se vytvořilo na počátku 50. let. Na následujících stránkách se budu věnovat jeho proměnám v 60. letech z hlediska formování historiografického proudu, který nazývám reformním dějepisectvím. Na první pohled se ve stranické historiografii po stránce personální neodehrály

⁵⁹¹ To se týkalo Trilogie dějin odboje, nové syntézy dějin KSČ a velké kolektivní práce o dějinách období 1945–1948.

⁵⁹² Příkladem může být např. monografie Zdeňka Hradiláka o československém komunistickém hnutí v první polovině 30. let. Srov. HRADILÁK, Zdeněk: *Komunistické hnutí v Československu v letech 1932–1935*. Praha 1968 (rukopis).

⁵⁹³ Srov. *History of Socialism Yearbook*. Ústav dějin socialismu, Praha 1969; *Arbeiterbewegung und Intelligenz*. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 4/1969. Univerzita Karlova, Praha 1969.

nějaké razantní změny. Skupina historiků, které řadím do stranického dějepisectví, zůstala až na některé výjimky stejná jako na konci 50. let. Tehdy se alespoň částečně podařilo uspokojit personální nároky stranické historické vědy, když se do její činnosti zapojili absolventi stranických vzdělávacích institucí i tradičních vysokoškolských pracovišť. Lze však vysledovat dva trendy, které zapříčinily vnitřní proměnu této specifické části historické obce. Jednak došlo k postupné ztrátě vlivu těch osobností, které patřily mezi určující postavy zakladatelské fáze stranické historiografie. Důležitější změna se však odehrála „v hlavách“ většiny stranických historiků. Je možné hovořit o procesu „osobní destalinizace“ m který měl podobu kritického vyrovnávání se s vývojem KSČ a Československa v období 50. let a s osobním podílem na něm. Ruku v ruce s rozvojem kritického přemýšlení o vývoji domácího komunismu šlo úsilí o přenesení étosu kritiky, reformy či obrody do vlastní profese, do odborné činnosti historika. Součástí těchto snah bylo promýšlení a formulování nového historického příběhu, o nějž by se historiky podporovaný reformní komunismus mohl opřít a na jehož základě by vystavěl svou historickou identitu.

Během první poloviny 60. let vyvrcholil proces postupné ztráty vlivu kdysi významných postav stranického dějepisectví, který započal v druhé polovině předchozího desetiletí. Neprovázely jej personální čistky nebo divoké výměny na vedoucích pozicích. Poté, co se od roku 1955 začali etablovat mladší a odborně školení historici, někdejší skupina funkcionářů povolaných komunistickou ke službě na „historické frontě“ začala ztrácet své kdysi výsadní postavení. Během první poloviny 60. let byl tento proces postupně završen v takovém rozsahu, že bylo možné termíny stranická historiografie a reformní historiografie považovat za synonyma. Na tom nic nemění ani skutečnost, že někteří z představitelů reformního dějepisectví s nástupem tzv. normalizace z různých důvodů přehodnotili svůj vztah k reformně komunistickému projektu a pokračovali v rámci „znormalizované“ historické vědy.

Odchod významných představitelů zakladatelské fáze stranického dějepisectví z vedoucích funkcí a z historiografie vůbec nebo zřetelný pokles jejich významu lze ilustrovat na příkladu třech osobností, které především v první polovině 50. let určovaly směřování Ústavu dějin KSČ. Nejznámější je případ Jindřicha Veselého, zakladatele a prvního ředitele ústavu. V prosinci 1961 rozhodl sekretariát ÚV KSČ o jeho uvolnění z postu ředitele Ústavu dějin KSČ.⁵⁹⁴ Ztráta vedoucí funkce pro Veselého znamenala také faktický odchod z historické vědy. Vzhledem ke své minulosti vedoucího funkcionáře Státní bezpečnosti byl Veselý

⁵⁹⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 213, k. 35.

s rozjezdem dalšího kola rehabilitací podroben řadě šetření týkajících se jeho podílu na represivní politice KSČ a StB na konci 40. let. Veselého příběh měl tragické vyústění. Podle všeho psychicky nezvládl tento druh zájmu o vlastní osobu a možná také tíhu temné minulosti někdejšího předáka StB. Jindřich Veselý spáchal 20. března 1964 sebevraždu, když vyskočil z okna Muzea Klementa Gottwalda, instituce, kterou na počátku 50. let pomáhal zakládat.

Zcela odlišným způsobem opouštěl stranickou historiografii František D. Pór, další klíčová osobnost ústavu v éře vrcholného stalinismu. První porci kritiky za autoritářské způsoby řízení ústavu a nekompetentní zásahy do odborné činnosti jeho pracovníků si Pór vyslechl již v roce 1956. S nástupem nové garnitury mladších a kvalifikovaných historiků do vedoucích funkcí v ústavu zaujal místo předsedy Komise dějin závodů. Již od počátku roku 1961 se však vedení ústavu pokoušelo o definitivní odchod Póra z instituce. Usilovalo o jeho převedení do důchodu.⁵⁹⁵

Postupně se z Póra stával „poslední Mohykán“ rigidně stalinistického přístupu k minulosti, což bylo také vzhledem k jeho minimální odborné kvalifikaci zdrojem konfliktů. V červnu 1963 řešilo vedení ústavu rozpory uvnitř Komise dějin závodů, které se týkaly právě činnosti Františka D. Póra, k níž se velmi kriticky vyjadřovali ostatní členové komise. Pavel Reiman prohlásil, že „v práci s. Póra je něco, co je v rozporu s nastoupenou linií ústavu, že se sice čestně snaží úkoly plnit, ale chápe staré směrnice jako nedotknutelný zákon, že bude tedy správné, bude-li dělat to, na co má schopnost.“⁵⁹⁶ V listopadu téhož roku se problémy spojené s Pórovým působením v komisi řešily znovu. Vedení ústavu ústy Pavla Reimana kritizovalo jeho vytrvalé lpění na „organizačně administrativní metodě“ řízení komise. Reiman konstatoval, že již nadále není možné, aby Pór stál v čele tohoto orgánu. Kritiku ze strany členů komise a vedení ústavu údajně „nepochopil a špatně přijal“. Ještě během téhož měsíce byl Pór zbaven funkce předsedy komise a vyzván k odchodu do důchodu. Pór tento opakovaný požadavek vedení ústavu odmítl a požádal o jiné pracovní zařazení v rámci instituce.⁵⁹⁷

Trvalo skoro celý následující rok, než Pór přistoupil na požadavek vedení ústavu a vyslovil souhlas s odchodem do penze.⁵⁹⁸ Proces „odejití“ Františka D. Póra z Ústavu dějin KSČ se nakonec protáhl na více než čtyři roky, protože usnesení o jeho převedení do důchodu přijal sekretariát ÚV KSČ až 12. května 1965.⁵⁹⁹ Přes zjevný nezájem ústavu o jeho další služby Pór

⁵⁹⁵ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 153, k. 13.

⁵⁹⁶ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 157, k. 16.

⁵⁹⁷ Tamtéž.

⁵⁹⁸ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 158, k. 16.

⁵⁹⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 212/2, k. 35.

ne rezignoval na aktivitu v oblasti historiografie. Na konferenci pořádané k výročí VII. kongresu Kominterny v říjnu 1965 vystoupil s diskusním příspěvkem kritizujícím pojetí reformních historiků.⁶⁰⁰ Do vývoje stranického dějepisectví pak zasáhl v prosinci 1969, kdy publikoval v *Tribuně* denunciační článek napadající reformní historiografii v rámci počínající normalizační kampaně proti revizionistům.⁶⁰¹

Třetí osobností spojenou s počátky stranického dějepisectví, jejíž někdejší vliv během 60. let postupně zeslábl, byl Jan Pachta. V ústavu dějin KSČ působil od roku 1953 a patřil mezi historiky s ambicí psát teoreticky zaměřené texty. Již jsem na stránkách této práce zmínil jeho úsilí o definici stranickosti v dějepisectví. Pachta měl na starosti také vydávání sborníku *Příspěvky dějinám KSČ* a od roku 1960 působil jako vedoucí redaktor stejnojmenného časopisu. Během první poloviny 60. let se však Pachta, jenž byl ročník 1906, stal obětí počínající generační výměny. V roce 1962 skončil ve funkci vedoucího redaktora *Příspěvků k dějinám KSČ*. V ústavu nadále působil na pozici samostatného vědeckého pracovníka v odboru dějin KSČ.⁶⁰² Jan Pachta se stáhl do ústraní a jeho publikační aktivita poklesla na minimum. Také již významněji nezasáhl do probíhající diskuze o dalším směřování stranické historiografie. Kromě věku mělo na tento ústup z pozice předního teoretika stranického dějepisectví jistě vliv také jeho působení v 50. letech, kdy patřil k předním nositelům teze o nutnosti zásadního odmítnutí tzv. buržoazní historiografie.⁶⁰³ Ačkoliv patřil mezi zakladateli stranického dějepisectví k jednomu z mála školených historiků a představoval jistou spojnici s domácím meziválečným marxismem, stal se zosobněním stalinského radikalismu v historické vědě. V prostředí reformního dějepisectví, které se kriticky vymezovalo vůči způsobu provozování historiografie v 50. letech, nemohl dostat šanci na reparát a postupně upadl v bezvýznamnost a zapomnění.

V průběhu první poloviny 60. let byl fakticky dokončen proces, který započal přibližně v polovině předcházejícího desetiletí. Určujícími osobnostmi stranického dějepisectví se stali mladší a většinou odborně vyškolení historici, kteří postupně propracovávali koncepci, na níž stál projekt reformního dějepisectví. Jeho nástup lze vykládat také v intencích generační výměny. Většina historiků, které řadím k reformní historiografii, patřila ke „kunderovské“ generaci někdejších mladých stalinistů, kteří postupně přehodnocovali svá původní politická i tvůrčí východiska a během 60. let vytvořili nový,

⁶⁰⁰ Srov. *Místo VII. kongresu kominterny v dějinách mezinárodního a československého dělnického hnutí*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1966, s. 24–105.

⁶⁰¹ Srov. PÓR, František Dezider: *Proč Ústav dějin socialismu a ne Ústav dějin KSČ?*, *Tribuna* 51/1969, s. 11 a 16. Článkem se budu blíže zabývat v pasáži věnované likvidaci Ústavu dějin KSČ a reformní historiografie.

⁶⁰² NA, f. ÚD KSČ, a.j. 212/1, k. 35.

⁶⁰³ Srov. PACHTA, Jan: *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví*. Rovnost, Brno 1950.

reformně komunistický myšlenkový komplex.⁶⁰⁴ Jednalo se o významnou proměnu mentalit. Vycházela z pocitů deziluze, které zažívali stoupeneci komunistického politického projektu poté, co „jejich“ revoluce uvízla v neřešených dilematech stalinismu a následné rozpačité destalinizace.

Historiograficky není tento proces osobních destalinizací a rozsáhlých proměn dobového myšlení stále dostatečně zpracován a historik tak musí přihlížet zejména k pamětnickým reflexím nebo vytvářet obraz této důležité změny v oblasti myšlení na základě rozličných dobových textů. V případě stranické historiografie došlo k podstatným změnám v celém procesu vytváření historického vědění. Reformní dějepisceví přišlo s odlišným způsobem provádění výzkumu a oborové komunikace. Rovněž stanovilo nové standardy v oblasti formální výstavby historiografických textů. A samozřejmě přišlo s vlastním historickým narativem. Zároveň však existovaly poměrně jasné hranice, které reformní historici po celá 60. léta nepřekročili. Určovalo je jejich niterné přesvědčení o nutnosti nadále budovat socialismus pod vedením komunistické strany, která se podle nich měla ze zbyrokratizované a izolované organizace proměnit ve skutečnou společenskou sílu, jakousi přirozeně a všeobecně uznávanou platformu, v jejímž rámci bude probíhat diskuse o budoucnosti země.

Jak se po personální stránce proměnila stranická historiografie, že se mohla stát jedním z vlivných nositelů reformně komunistických idejí? Již jsem poznamenal, že nástup reformní historiografie rozhodně neznamenal radikální personální proměnu historické obce. Nositeli reformního projektu byli z valné většiny historici, kteří v rámci stranického dějepisceví již léta fungovali. Lze hovořit o čtyřech skupinách historiků, z nichž některé se mohly navzájem prolínat. První skupinu tvořili historici, kteří svou kariéru a publikační činnost započali již během zakladatelského období stranického dějepisceví v první polovině 50. let. Tehdy patřili k nejmladším a nejspíše také k nejradikálnějším představitelům agitační stalinistické historiografie. Do této skupiny je možné řadit např. Karla Bartoška, Jaroslava Opata nebo Jiřího Doležala. Druhou skupinu tvořili jejich vrstevníci, kteří se prosadili během druhé poloviny 50. let a patřili mezi tvůrce poststalinského paradigmatu stranických dějin. Za všechny bych jmenoval Jana Křena, Jana Nováka či Michala Reimana. Dalšími představiteli reformní historiografie byli historici o něco málo mladší než jmenované osobnosti. Svou kariéru historiků začali budovat až v 60. letech. Přesto se dokázali ve struktuře reformního

⁶⁰⁴ K problematice generací v dějinách českého myšlení po roce 1945 srov. HAVELKA, Miloš: Česká kultura a politika před různými horizonty generační zkušenosti. In: MACHÁT, Zbyněk – SLAČÁLEK, Ondřej – ZNOJ, Milan: *Nezapomenuté historie. Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*. Doplněk, Brno 2007, s. 98–117. Dále srov. TÝŽ: *Český úděl a generace*, Literární noviny 24/2008, s. 7.

dějepisectví úspěšně etablovat. Mezi tyto mladší historiky patřili např. František Svátek nebo Jan Galandauer. Čtvrtá skupina je nejméně koherentní a řadím do ní zejména některé starší historiky a funkcionáře působící v rámci stranické historické vědy, kteří s projektem reformního dějepisectví buď alespoň sympatizovali a podporovali jej nebo se přímo stali jeho prominentními představiteli. Příkladem prvně jmenovaného přístupu může být Pavel Reiman, jenž sice nikdy nepřekročil osobní limity dané svým intelektuálním a politickým vývojem, ale z pozice ředitele Ústavu dějin KSČ projektu reformní historiografie nebránil a měl velkou zásluhu na tom, že se z jím vedené instituce stalo jedno z intelektuálních center reformního komunismu.⁶⁰⁵ Za představitele druhé pozice je možné označit Miloše Hájka, jenž byl o několik let starší než většina reformních historiků. Byl považován za přirozenou autoritu, a to nejen díky své minulosti účastníka odboje v době druhé světové války. Patřil mezi hlavní tvůrce celkové koncepce reformní historiografie a jeho význam překračoval hranice historické vědy.⁶⁰⁶

Reformní dějepisectví však lze strukturovat nejen podle generačního a kariérního klíče. Aby vynikla specifičnost tohoto historiografického projektu, je nutné rozčlenit jeho nositele podle neformálních funkcí, které zastávali v procesu vytváření historického vědění. Také v tomto případě je možné, že některé osobnosti budou patřit zároveň do několika z níže načrtnutých kategorií. Pro fungování reformního dějepisectví byli nezbytní historici, které bychom dnes řadili do kategorie tzv. vědeckých manažerů, kteří byli někdy zároveň držiteli formálních vedoucích funkcí. Byli v kontaktu s rozhodovacími centry v ústředí KSČ, s nimiž vyjednávali ohledně záležitostí vztahujícím se k fungování historiografie. Jejich úkolem bylo materiálně zajišťovat výzkum, vytvářet možnosti pro odbornou komunikaci a v neposlední řadě také koordinovat publikační aktivity. Významným organizátorem byl např. Josef Novotný, jenž koordinoval činnost autorského týmu Trilogie dějin odboje. Historikem-funkcionářem, jenž zajišťoval odbornou činnost ve styku se stranickým vedením, byl také Jaroslav Kladiva, druhý předseda Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje. Ve Výboru hrál vedle Kladivy a Novotného významnou organizátorskou roli také Václav Kural. V Ústavu dějin KSČ vyvíjel obdobnou činnost např. Miroslav Klír.

⁶⁰⁵ Pamětnický pohled na působení Pavla Reimana v čele Ústavu dějin KSČ zprostředkovává poněkud idealizující a v této práci již citovaný text z pera jeho syna Michala. Srov. REIMAN, Michal: *O Poly Reimanovi (pokračování). Místo vzpomínek*, s. 153–158 a 162–175.

⁶⁰⁶ K Miloši Hájkovi a zejména k reflexi jeho osobnosti mezi někdejšími reformními historiky Srov. JANIŠOVÁ, Milena – KŘEN, Jan (ed.): *Křižovatky dvou životů. Sborník k poctě Hany Mejdrové a Miloše Hájka*. Masarykova dělnická akademie, Praha 2008.

Vedle organizátorů však „historiografický provoz“ vyžadoval také teoreticky orientované historiky, kteří vytvářeli obecné koncepce zastřešující empirický výzkum a poskytující nashromážděným datům interpretační rámec. Mezi hlavní tvůrce výkladových schémat reformního dějepisectví patřili Jan Křen, Oldřich Janeček, Karel Bartošek nebo Miloš Hájek. Zároveň nelze tvrdit, že by existovalo zcela jasné dělení na „teoretiky“ a „empiriky“. Neexistuje soubor textů, které by obecně formulovaly reformně komunistický historický narativ nebo metodologické zásady reformního dějepisectví. Proto je třeba být při hodnocení významu konkrétních historiků pro vytvoření interpretačních schémat reformní historiografie velmi opatrný a brát v úvahu také autory, jejichž primární snahou nebylo formulování obecných závěrů ze studia konkrétní historické problematiky.

Zvláštní skupinu tvořili historici disponující užšími vazbami na politické špičky. Působení historiků ve vrcholné politice se odvíjelo od jejich statusu stranických expertů. Velký význam mělo především v roce 1968, kdy někteří z významných představitelů reformního dějepisectví zaujali pozice poradců politických špiček nebo se podíleli na tvorbě důležitých programatických dokumentů. Mezi historiky působící ve vrcholné politice patřili Jan Křen, Václav Kural, Michal Reiman, Ferdinand Beer nebo Karel Kaplan.

Aby byl tento pokus o „rozškatulkování“ stranické historiografie kompletní, je třeba uvést také historiky, jejichž význam spočíval především v činnosti dokumentačního charakteru. Významně se podíleli na sběru dat, tedy na vytváření empirického základu, o něž se mohly opírat komplexnější historiografické texty. Na tomto místě je možné jmenovat např. Alenu Hájkovou, která vytvářela dokumentární základnu využívanou Československým výborem pro dějiny protifašistického odboje a především autorským kolektivem Trilogie.⁶⁰⁷

Posledním tématem, jímž se budu zabývat v této části kapitoly, je vztah reformních historiků ke komunistické straně. Poznamenal jsem, že pro období 60. let a především jejich druhé poloviny je možné použít termíny stranická historiografie a reformní historiografie jako synonyma. Od určité doby se z kritického přístupu ke studiu minulosti, jenž na přelomu 50. a 60. let mohl zavdat příčinu k obvinění z revizionismu, stal historiografický trend, k němuž se přiklonila valná většina historiků nejnovějších dějin. Reformní dějepisectví bylo jednou z transformací původního stranického historiografického projektu. A stranickost nadále zůstala historikovým základním hodnotícím kritériem. Vzhledem k průběhu osobních kariér

⁶⁰⁷ Pro pamětnickou reflexi výše nastíněných personálií srov. HAZDRA, Zdeněk – SOMMER, Vítězslav: *S historikem Václavem Vrabcem o psaní dějin protinacistického odboje a jedné generační zkušenosti*, *Paměť a dějiny* 2/2010, s. 123–130.

reformních historiků je zřejmé, že jejich příklon ke kritickému dějepisectví nebyl doprovázen rozchodem se stranickou perspektivou. Spíše se snažili o novou formulaci stranickosti na základě vlastní zkušenosti dlouholetých komunistických aktivistů. Reformní historiografie se pokusila opustit ghetto stranického aparátu a jeho expertních institucí ve snaze oslovit širší publikum. V souvislosti s touto proměnou došlo k reformulaci stranickosti. Nyní stranickost ve vědě znamenala angažmá historiků v procesu destalinizace, v němž měla KSČ hrát roli jakési demokratizační avantgardy.

Z nového pojetí stranickosti vycházelo základní, ačkoliv ve své době nejspíše nepocitované dilema reformních historiků a jejich historiografického projektu. Na jedné straně bylo reformní dějepisectví nesenou ideou kritického přístupu k minulosti, jehož prostřednictvím chtěli historici vytvořit historický příběh tzv. demokratického socialismu. Měl sloužit jako historická legitimizace československé reformy. Jejím cílem bylo dát novou dynamiku československému socialismu, který uvízl v krizi prohlubované neřešenými otázkami spojenými s dědictvím stalinismu. Reformní historici chtěli přispět a přispívali k demokratizačnímu procesu nesenému reformním křídlem v KSČ a jemu blízkou inteligencí. Kritický a emancipační potenciál reformního dějepisectví však měl své meze. Komunistická strana zůstala pro historiky jedinou možnou platformou demokratizace a účinné společenské kritiky. V jejich textech nadále hrála KSČ ústřední roli. V případě, že zpracovávané téma nebylo z oblasti dějin KSČ, sloužila komunistická strana a jí nesený projekt socialistické přeměny společnosti alespoň jako měřítko hodnocení aktérů historického vyprávění.

Veřejná a politická činnost historiků se odehrávala především v prostředí stranických orgánů a institucí. Jejich stranická kariéra začala mnohdy již ve druhé polovině 40. let a ve strukturách KSČ se nadále odvíjel jejich profesní a často i osobní život. Reforma historiografie i politiky měla dle jejich představ probíhat „po stranické linii“, v prostředí jim dobře známém a pomocí způsobů jednání, které si osvojili během svého dlouholetého působení v aparátu KSČ. Svou odbornou činnost nadále chápali jako historiografickou podporou politiky KSČ, konkrétně programu reformního komunismu. Fenomén neopuštěného stranictví reformních historiků propojil zdánlivě diametrálně odlišná vývojová stadia stranického dějepisectví. Příslušnost historiků ke KSČ, jejich přesvědčení o vůdčí roli komunistické strany v politických a společenských proměnách a odhodlání aktivně zasahovat do těchto procesů prostřednictvím historického vyprávění jsou tři základní znaky kontinuity, která propojuje stalinskou, poststalinskou a reformně komunistickou fázi stranické historiografie.

4.1.4. Závěrečné shrnutí

Organizační struktura stranické historiografie v její reformní fázi vycházela ze stavu, který se ustálil ve druhé polovině 50. let. Centrální institucí byl nadále Ústav dějin KSČ. Historici reformního dějepisectví působili také v dalších akademických i stranických výzkumných a vysokoškolských institucích. Ústav dějin KSČ byl personálně stabilizován a jeho řízení během první poloviny 60. let převzali reformně orientovaní historici. Tento vývoj se však negativně podepsal na vztazích ústavu se stranickým vedením, které byly od poloviny 60. let do začátku roku 1968 značně napjaté. Postupně se situace vyvinula tak, že vedení KSČ fakticky ignorovalo požadavky ústavu – byla to koexistence bez významnější vzájemné komunikace a spolupráce. Ke změně došlo hned v lednu 1968, kdy započalo schvalování důležitých návrhů, např. nového názvu ústavu či jeho nového statutu. Došlo také ke schválení letitého návrhu na přejmenování ústavního časopisu. V letech 1968–1969 ústav působil jako jedno z center reformně komunistické stranické inteligence, což byl také důvod pro zrušení instituce na jaře 1970.

Během 60. let se rozvinula také nová organizační forma stranického dějepisectví. Inspirací jí nejspíše byly již existující tematicky zaměřené komise koordinující práci historiků. Zcela novým centrem výzkumu se stal především Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje, jenž sdružoval historiky odboje a druhé světové války. Vytvořil si hustou síť regionálních spolupracovníků i zahraničních kontaktů. V průběhu let 1963–1965 se postupně vyvinul v jedno z hlavních center reformního dějepisectví.

Zvláštní důležitost měla pro vývoj reformní historiografie otázka archivů. Standardním informačním zdrojem nadále zůstal archiv Ústavu dějin KSČ. Kontroverze se týkaly především archivu ÚV KSČ, v němž se nacházely přísně utajované dokumenty, které byly zároveň nepostradatelné pro badatele zabývající se dějinami období po roce 1945. Hojně je využívaly také rehabilitační komise, v nichž pracovala řada historiků. V rámci konfliktu s historiky a v souvislosti s širší kampaní proti vyzrazování „státního a stranického tajemství“ došlo v letech 1964–1965 k zavedení přísných pravidel pro studium v ústředním stranickém archivu. Reformní historici však patřili do skupiny elitních stranických badatelů, jimž byl obvykle umožněn přístup k utajovaným dokumentům. Také díky účasti v rehabilitačních komisích a neformálnímu předávání informací mezi historiky se údaje z tajných dokumentů staly sdíleným věděním v kruzích reformní historiografie.

Během 60. let doznala proměn také organizace publikační činnosti stranických historiků. Vznikl časopis *Příspěvky k dějinám KSČ* (od roku 1968 vycházející pod názvem *Revue dějin socialismu*), který se stal ústředním periodikem reformního dějepisectví. Texty reformních historiků pronikaly také do kulturně-politických časopisů a získaly možnost oslovit širší publikum. Vzrostla také produkce původních odborných monografií o rozličných tématech z oblasti nejnovějších dějin. Vrcholem úsilí reformních historiků mělo být publikování rozsáhlých kolektivních syntéz. Asi nejambicióznější byl projekt Trilogie dějin odboje.

Po stránce personálního zabezpečení výzkumu nedošlo v 60. letech k výrazným zlomům. Hlavní představitelé reformního dějepisectví byli z většiny příslušníky generace narozené kolem roku 1930. Ve strukturách KSČ a stranické historiografie působili již v předchozím desetiletí. Někteří publikovali již v první polovině 50. let, jiní patřili mezi tvůrce poststalinského historiografického paradigmatu. Reformní dějepisectví bylo výsledkem politického a odborného vývoje těchto historiků. Důležitou roli v tomto procesu hrály jednotlivé osobní destalinizace, z nichž vycházela proměna dobového myšlení směrem ke kritickému pohledu na nedávnou minulost. Součástí nástupu reformní historiografie byl také úpadek vlivu osobností stojících v čele stranické historiografie v 50. letech. Představitelé reformního dějepisectví se však nikdy nevzdali stranické perspektivy a nadále svou odbornou činnost úzce spojovali s vývojem československého komunismu.

4.2. Kritika paradigmatu stranických dějin v první polovině 60. let

Vývoj stranického dějepisectví pojmám jako příběh vytváření poststalinského historiografického paradigmatu a jeho následného rozpadu a nahrazení reformně komunistickým pojetím nejnovějších dějin. Jedním z příznaků počínající krize určitého způsobu provozování vědy je výskyt prvních kritických hlasů, které zpochybňují relevantnost uznávaných způsobů práce. Pak již není daleko k celkovému popření postupně se rozpadajícího paradigmatu a formulování nových pravidel provozování vědy. Ve stranickém dějepisectví tato situace nastala v průběhu první poloviny 60. let.

V následující části kapitoly budu analyzovat první kritické hlasy, které zazněly na adresu historiografické praxe stranického dějepisectví. Nejdříve se zaměřím na neveřejnou kritiku, která buď nebyla publikována, nebo byla určena úzkému okruhu zainteresovaných historiků. V prvním případě se jedná o ostře polemické texty Karla Kreibicha, v nichž tvrdě kritizoval

práci stranické historiografie. Zástupcem druhého typu kritiky budou texty vzniklé pro potřebu vedení Ústavu dějin KSČ a jeho vědecké rady, které kriticky analyzovaly dosavadní činnost stranického dějepisectví a navrhovaly některé podstatné změny. Třetím typem kritických textů byly publikované stati. Jejich autoři kritizovali dosavadní způsob práce dějepisectví nejnovějších dějin a pokoušeli se formulovat nová pravidla, podle nichž se měl provozovat destalinizovaný historický výzkum.

4.2.1. „Kritické poznámky“ Karla Kreibicha

Dříve než historici napsali první články kriticky se vyjadřující k činnosti stranického dějepisectví v 50. letech, vzniklo několik polemických textů, které velmi otevřeně a mnohdy se značnou dávkou sarkasmu kritizovaly publikace týkající se dějin komunistické strany a dělnického hnutí. Jejich autorem byl Karel Kreibich (nar. 1883), jeden ze zakladatelů komunistické strany a asi nejvýznamnější postava německé části KSČ ve 20. letech. Kreibich byl skutečným veteránem socialistického a komunistického hnutí. V německé sociální demokracii působil od roku 1902. Poté, co jej postupná bolševizace KSČ vytlačila z vedoucích stranických funkcí, pracoval v Komunistické internacionále, od roku 1935 zasedal v senátu Národního shromáždění a za druhé světové války pobýval v londýnském exilu. Po návratu do Československa platil za žijící legendu domácího komunismu. Jeho poslední významnou funkcí byl post velvyslance v Moskvě v letech 1950–1952. Zřejmě v souvislosti s jeho kritickým postojem vůči politice KSČ v době kulminujícího stalinismu byl odsunut z vysokých funkcí a nadále se věnoval pouze publicistice. Karel Kreibich měl vždy blízko k historické tematice. Přednášel dějiny dělnického hnutí na Vysoké škole politických a hospodářských věd a napsal několik publikací s historickou tematikou.⁶⁰⁸

Na začátku 60. let sepsal Kreibich tři texty, v nichž tvrdě zkritizoval soudobé psaní o dějinách KSČ a dělnického hnutí. Stati *Kritické poznámky k „Dějinám KSČ“* (1962), *Padělání dějin ve jménu marxismu-leninismu* (1962) a *Poznámky ke knize soudruha Václava Kopeckého „ČSR a KSČ“* (1961) nebyly nikdy publikovány a zůstaly uloženy v autorově

⁶⁰⁸ Srov. např. KREIBICH, Karel: *60 let dělnického hnutí*. František Nedvěd, Praha 1938; TÝŽ: *Němci a česká revoluce roku 1848*. Rovnost, Brno 1950; TÝŽ: *Počátky českého dělnického tisku*. Rovnost, Brno 1951; TÝŽ: *Založení České sociální demokracie a její vývoj do Hainfeldského sjezdu*. Městský výbor KSČ, Praha 1953; TÝŽ: *Česká a slovenská buržoasie v době první světové imperialistické války a zrada sociální demokracie*. Městský výbor KSČ, Praha 1953; TÝŽ: *Jak došlo v Německu k fašismu*. SNPL, Praha 1957.

pozůstalosti.⁶⁰⁹ Přestože tyto texty nemohly tvořit východisko pro širší diskuzi o historiografické tvorbě stranického dějepisce, argumentaci v nich obsaženou nelze pominout. Jedná se o unikátní příklady kritického pohledu na oficiální výklad dějin KSČ z pozice pamětníka a zároveň kriticky uvažujícího komunisty. Zůstává otázkou, nakolik Kreibichovy názory odpovídaly postojům dalších osob pohybujících se ve stranických kuloárech. Lze se domnívat, že podobné názory sdíleli také mladší funkcionáři a historici, kteří se začínali kriticky vymezovat vůči poststalinským výkladovým schémátům. Své výhrady však nikdy neformulovali písemně s takovou otevřeností, jak to z pozice stranického doyena učinil Karel Kreibich. Proto zůstávají Kreibichovy nepublikované texty unikátním svědectvím o dobové vnitrostranické kritice historických vyprávění o dějinách KSČ.

Kreibich vystupoval jednak z pozice pamětníka. Adresoval kritické výtky autorům písicím o událostech, které sám zažil a pamatoval si je jinak, než jak byly zobrazeny v kritizovaných textech. Z této perspektivy se tedy jednalo o jeden z mnoha častých konfliktů mezi paměti svědka a odborným historickým vyprávěním. Polemiku s knihou Václava Kopeckého lze vykládat jako konflikt dvou pamětníků o výklad společně prožívaných událostí. Kreibichovy texty však nebyly pouze nesouhlasným vyjádřením pamětníka, který tvrdil, že se minulost odehrála tak, jak si ji pamatuje a nikoliv tak, jak ji vyprávějí historikové. Jeho obvinění z „padělání dějin“ byla založená také na kritice metod, s nimiž historici přistupovali k historické látce. Kreibich nebyl školený historik a jeho texty očividně nebyly určeny pro publikaci v odborných časopisech. Jeho kritika práce historiků byla značně osobní a mnohdy se opírala o argumentaci založenou na „zdravém rozumu“, především na kritice do očí bijícího rozporu mezi realitou nedávné minulosti a jejím historiografickým zpracováním.

Významným tématem Kreibichovy kritiky historiografie bylo soudobé líčení vztahu revolučního socialismu k národnostní otázce. Jakožto významná osobnost německé sociální demokracie a později německé části KSČ se touto problematikou zabýval již v meziválečném období jako aktivní politik. V roce 1962 se v textu *Padělání dějin ve jménu marxismu-leninismu* vyslovil proti česky nacionálním výkladům vzniku Československa a tzv. německé iredenty kolem roku 1918.⁶¹⁰ Kreibich vystupoval z pozic tehdy již zřídka vídaného

⁶⁰⁹ NA, f. Karel Kreibich, a.j. 131, k. 9 (*Kritické poznámky k „Dějínám KSČ“*); Tamtéž, a.j. 69, k. 5 (*Padělání dějin ve jménu marxismu-leninismu*); Tamtéž, a.j. 127, k. 8 (*Poznámky ke knize soudruha Václava Kopeckého „ČSR a KSČ“*)

⁶¹⁰ Kreibich reagoval především na tyto texty: CÉŠAR, Jaroslav – ČERNÝ, Bohumil: *Od sudetoněmeckého separatismu k plánům odvety: iredentistický puč německých nacionalistů v ČSR v letech 1918–19*. Severočeské krajské nakladatelství, Liberec 1960; FALTA, Otto: *Die nationalistische Politik der sudetendeutschen sozialdemokratischen Führer – eine direkte Unterstützung der ideologischen Kriegsvorbereitung des deutschen Imperialismus*. In: *Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg : Materialien der wissenschaftlichen Konferenz der Kommission der Historiker der DDR und der UdSSR zum Thema "Der deutsche Imperialismus*

ortodoxního socialistického internacionalismu. Tvrdil, že historici vycházejí z český nacionální perspektivy, která nahlíží na události roku 1918 pouze z hlediska národní emancipace Čechů a nechává stranou otázku socialistické revoluce ve střední Evropě a s ní úzce propojenou problematiku národnostních práv českých Němců. Podle Kreibicha se jednalo o „posuzování pokusu německého lidu v českých zemích o jeho odboj proti násilnému připojení k novému českému státu s odvoláním na středověkou modlu ‚českého státního práva‘... o zneužívání dnešního oživení agresivního německého imperialismu za účelem zkreslení politické situace v letech 1918–1919 a líčení tehdejší české politiky buržoazie a pravičáckých sociálních demokratů spolu s národními socialisty jako čistě národní revoluci a vší německé politiky jako samu imperialistickou reakci“.⁶¹¹ Taková historiografická líčení měla především posloužit k historické diskreditaci odporu českých Němců vůči připojení k Československu. Soudobá česká historiografie události let 1918–1919 vykládala jako projev německého imperialismu a přímého předchůdce německé agrese vůči Československu na konci 30. let.

Právě v této kritice historického psaní o německé otázce po první světové válce je nejvíce ze všech Kreibichových textů patrný jejich pamětnický rozměr. Vzhledem k vlastní účasti na popisovaných událostech bojoval za svůj politický odkaz. Interpretace historiků označil za „šovinistickou štvanici“ a „nacionalistickou demagogii“ a konstatoval, že „kdo o situaci v letech 1918–1919 nečetl nic jiného než ‚historické úvahy‘ Césara, Černého, Horky a Reimanna, ten si musí myslet, že tenkrát byl [!] na české straně samá revoluce, demokracie a národní osvobození, na německé straně však nic než šovinismus a imperialismus“.⁶¹² V Kreibichově pojetí bylo Československo imperialistickým státem, který potlačením německého odporu v pohraničí sledoval pacifikaci radikálních socialistických nálad mezi německým obyvatelstvem a zajištění významného hospodářského potenciálu ve prospěch českého imperialismu. Kreibich si ve své argumentaci vypomáhal citáty z knihy Václava Krále *Intervenční válka československé buržoazie proti Maďarské sovětské republice v roce 1919* vydané roku 1954.⁶¹³ Většina textu však vycházela z dobových materiálů a především autorových vzpomínek. Práce historiků podle něj legitimizovaly nacionálně jednostranné interpretace z pozice oficiálních marxisticko-leninských vykladačů minulosti zaštitěných

*und der zweite Weltkrieg" vom 14. bis 19. Dezember 1959 in Berlin. Hrsg. von der Kommission der Historiker der DDR und der UdSSR. Band 2. Beiträge zum Thema: "Die Vorbereitung des 2. Weltkrieges durch den deutschen Imperialismus". Rütten und Loening, Berlin 1961, s. 381–395; HORKA, František: *Historie učí. K tradici tzv. střeoevropské politiky německého imperialismu*, Tvorba 28/1962, s. 664–665.*

⁶¹¹ KREIBICH, Karel: *Padělání dějin ve jménu marxismu-leninismu*, s. 3.

⁶¹² Tamtéž, s. 92.

⁶¹³ Srov. KRÁL, Václav: *Intervenční válka československé buržoazie proti Maďarské sovětské republice v roce 1919*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1954.

autoritou komunistické strany. Kreibichovu argumentaci nejlépe shrnul závěrečné věty jeho textu: „*V českých zemích bili nás, aby revoluci, hrozící z Německa zatarasili cestu k nám. A naši historikové velebí dnes tento kontrarevoluční čin v zájmu tehdejšího skutečného imperialismu jako záchranu vlasti. Má to být marxisticko-leninisticko materialistické pojmání dějin a jsou to jen ‚aktuální‘ pletichy.*“⁶¹⁴ V tomto případě se Kreibichova polemika s historií zcela míjela s konfliktními otázkami soudobé československé historiografie nejnovějších dějin. Problematika českých Němců nebyla považována za téma, které by vyvolávalo závažnější interpretační spory. Panoval konsenzus vycházející z český nacionálního pohledu na německou problematiku, jenž rovněž souvisel s politicky aktuálním tématem tzv. západoněmeckého revanšismu. Ani počínající reformní směr v historiografii nepovažoval za nutné zabývat se otázkami, o nichž Karel Kreibich tak vášnivě polemizoval v textu o „padělání dějin ve jménu marxismu-leninismu“.

Naopak velmi blízko rodící se reformní historiografii se Kreibich dostal ve svém dalším kritickém textu, který si vzal na mušku čerstvě vydanou syntézu dějin KSČ. V obsáhlé kritice knihy se vyjadřoval především ke způsobu zpracování vztahu socialistického a komunistického hnutí k národnostní otázce, bolševizace KSČ, role komunistické strany během mnichovské krize a poválečné éry budování socialismu v Československu. Poukazoval na konkrétní tvrzení obsažená v knize, s nimiž často polemizoval na základě osobní zkušenosti pamětníka a dlouholetého sociálně demokratického a komunistického politika.

Jeho odmítavou reakcí vyvolalo líčení odporu českých Němců proti vzniku Československa a obecně celkové zpracování německé problematiky. Kritizoval např. způsob, jakým autoři knihy popisovali poválečný odsun Němců z Československa. Kreibichovi vadilo, že zcela pominuli problém rozkrádání někdejšího německého majetku českými „zlatokopy“, kteří přišli osídlovat pohraničí.⁶¹⁵ Více než konkrétní faktografické a interpretační výtky však zaujmou Kreibichovy kritické poznámky vůči způsobu psaní stranických historiků. Poukazoval na neúnosné nadužívání „*všeobecných stereotypních formulí a výrazů jako: demokratické a pacifistické iluze, teoretické a organizační základy marxismu-leninismu, vymaňovat se z vlivu buržoazních a reformistických stran, změna denní práce, správně uplatňovat taktiku jednotné fronty, uvědomovat masy dělníků a organizovat je pro socialistickou revoluci, rozvinout soustavnou činnost, překonat podceňování, postavit se do čela bojů*“.⁶¹⁶ Jazyk *Dějin KSČ* jej přivedl k povzdechu nad vyprázdněnou formou

⁶¹⁴ KREIBICH, Karel: *Padělání dějin ve jménu marxismu-leninismu*, s. 101.

⁶¹⁵ KREIBICH, Karel: *Kritické poznámky k „Dějinám KSČ“*, s. 20–21.

⁶¹⁶ Tamtéž, s. 23.

komunikace nejen v oblasti historické vědy, ale stranické politiky jako takové: „*Jak uboze by vypadala naše politická mluva nebýt zásoby cizích slov: pak bychom museli mluvit a psát ‚konkretně‘, tedy jasnou mluvou skutečnosti!*“⁶¹⁷ Kreibich zde poukázal na jeden z paradoxů stranické historiografie v poststalinském období - snaha o vědeckost mnohdy vedla do slepé uličky nic neříkajících a stereotypně se opakujících frází převzatých z oficiálních stranických dokumentů.

Velkou porci kritiky si Kreibich vyhradil vůči zpracování období po roce 1945. Jednak se podívoval nad zamlčování některých důležitých faktů. Poukázal na cenzurování Gottwaldových projevů z poválečné doby v jejich pozdějších vydáních. „*Je to ‚politika‘ podle vzoru onoho manžela ze známé anekdoty, který překvapil manželku s milencem na pohovce: aby se to neopakovalo, vyhodil pohovku. Vyhodili prostě slovíčka. Historikové mají přece právo historii tak trochu ‚korigovat‘*“, psal Kreibich a divil se, že v socialistickém Československu jsou občanům zcela nedostupné informace, které byly běžně zveřejňovány již za Rakouska a v době meziválečné republiky, jako např. platy veřejných činitelů či rozpočty velkých staveb.⁶¹⁸ Tato kultura „tajnůstkářství“ se musela zákonitě odrazit ve tvorbě stranických historiků, kteří komplikovanou společenskou realitu konce 40. a počátku 50. let nedokázali vylíčit jinak, než citováním stranických usnesení a opatrnými nic neříkajícími formulacemi.

Největší rozpor mezi nedávno prožívanou realitou a jejím historiografickým převyprávěním spatřoval Kreibich v pasážích o procesu se Slánským a spol. Se značným rozhořčením poukazoval na zjevný antisemitský rozměr procesu a psal o naprosté neochotě stranického vedení přistoupit k plné rehabilitaci obětí. Historiky kritizoval za neschopnost vypořádat se s touto ožehavou tématikou jiným způsobem, než citováním z usnesení vedoucích orgánů KSČ. Kreibich poukázal na zjevnou bezradnost historiků: „*Všechno to, co se v ‚Dějínách KSČ‘ píše v souvislosti s velkým procesem r. 1952, jak k němu došlo a jak skončil, dělá dojem, že soudruzi byli při tom silně v nesnázi.*“⁶¹⁹ Opatrné psaní o procesu stavěl do kontrastu s masivní kampaní plnou sebevědomých vyjádření, která probíhala v době konání soudního přelíčení. Za skandální považoval mlčení historiků o rozsudcích a následných popravách: „*Jest přísloví: V domě pověšence se nemluví o oprátce. Snad i v domě kata se o ní nemluví. Při tom také ani o Slánském, ani o druhých obětech slavného procesu se neuvádí víc, jakého zločinu se dopustili, na který zákon stanoví trest smrti. Tak ‚krátce a*

⁶¹⁷ Tamtéž, s. 24.

⁶¹⁸ Tamtéž, s. 34.

⁶¹⁹ Tamtéž, s. 39.

dobře se píše o vyřízení otázky nějakého tuctu lidských životů... Tak ledabyly nebyla za kapitalistického režimu – kromě fašistického – vyřízena žádná justiční aféra, tak nízko, aspoň před veřejností ještě žádná, zákonnost' neoceňovala lidský život. A přece ani autoři těchto pár slov a zodpovědní redaktori *„Dějiny KSČ“* nemohli neprozradit aspoň zbytek lidského svědomí: netroufali se psát o trestu smrti a popravách, což přece také patří k procesům. Ta slova jakoby jim vykouzlila vidinu oprátky a mrtvol oběšených... Autoři *„Dějiny KSČ“* zaraženě koktají pár slov o tom, že Slánský, Šling, Clementis, byli *„odsouzeni“*. Jakoby jazyk či pero se jim třásl před slovy *„k smrti“* anebo že byli *„katem usmrceni“*. Bojí se té hrozné pravdy jako čert kříže? Anebo je to skrytý pocit odpovědnosti nás všech jako členů strany, která nese plnou zodpovědnost za to?“⁶²⁰ Kreibich chápal výklady stranické historiografie jako odraz situace v KSČ a potažmo v celé společnosti. Text tzv. učebnice dějin KSČ, tedy oficiální verzi historie komunistické strany a poválečného Československa, považoval za produkt neřešených dilemat nedokončené destalinizace a tristní situace, do níž se dostal domácí komunismus po excesech první poloviny 50. let. Kreibich ostře kritizoval panující cenzuru i autocenzurní praxi samotných autorů, ironizoval pasáže popisující údajný hospodářský vzestup Československa a hovořící o mimořádné životní úrovni jeho obyvatel. Jeho „kritické poznámky“ k *„Dějínám KSČ“* byly především „kritickými poznámky“ k politice komunistické strany. Psaní stranických historiků dle Kreibicha zcela odpovídalo atmosféře sebeobelhávání a rozpačitého mlčení o otázkách, které již několik let volaly po jasné a definitivní odpovědi.

Texty Karla Kreibicha představují unikátní příklad dobového vnímání rozporů historického příběhu, který veřejnosti předkládalo stranické dějepisectví. Více než faktografické korekce jsou z dnešního pohledu zajímavé Kreibichovy komentáře o problematickém vztahu historické vědy k aktuální politické realitě. V podobném duchu se nesla také jeho stať *„Poznámky ke knize soudruha Kopeckého „ČSR a KSČ““* z června 1961, v němž se věnoval čerstvě vydaným svérázným pamětem Václava Kopeckého.⁶²¹ Opět poukázal na naprosté ignorování či dezinterpretaci zásadních a pro KSČ nikoliv lichotivých událostí. Např. při kritice Kopeckého líčení kauzy Rudolfa Slánského neváhal konfrontovat citáty z knihy s autentickými výroky někdejšího ministra informací z doby kampaně proti „spikleneckému centru“ v KSČ. Ostře se ohradil také proti dryjáčnické formě Kopeckého vyprávění. Domníval se, že kniha z pera vrcholného představitele KSČ musí *„mít důstojnou úroveň co*

⁶²⁰ Tamtéž, s. 40–41.

⁶²¹ Srov. KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. SNPL, Praha 1960.

do slušnosti a mravnosti“.⁶²² Odmítal Kopeckého zálibu v lascivních historkách a „košilatých“ vtipech. „Má to být příspěvek k oblíbenému tématu o socialistickém člověku?“, tázal se Kreibich a s povzdechem dodal: „Že si nikdo netroufá a nikdo nemá možnost to veřejně odsoudit, nesmí nás vést k domněnce, že se o tom mezi lidmi nemluví a vážnost naší strany nesnižuje“.⁶²³ Také pamětnický text někdejšího předního stranického propagandisty použil Kreibich jako příklad hluboké krize KSČ a jí budovaného politického a společenského systému. Rovněž v tomto případě šlo o selhání historického vyprávění, jeho do očí bijící rozpor se skutečností, kterou si čtenáři historiografických či memoárových textů stále dobře pamatovali. Tato skutečnost dle Kreibicha jen potvrzovala obrovský rozměr problémů, v nichž na přelomu 50. a 60. let uvízl československý komunismus.

4.2.2. Interní a neveřejná kritika. Kritické hlasy uvnitř stranické historiografie

Kritika se však začala objevovat také uvnitř stranického dějepisectví. Lze velmi těžko zjistit, kdy se v řadách historiků začaly objevovat první vážnější pochyby o směřování jejich oboru. V pasáži o průběhu roku 1956 v Ústavu dějin KSČ jsem zmínil některé hlasy kritizující způsob, jakým se provozovala historická věda v první polovině 50. let. První vážnější a komplexnější kritika stavu stranické historiografie v období stalinismu a poststalinismu přišla až v roce 1963. Tedy v roce, kdy rovněž na úrovni vrcholné politiky začala druhá fáze československé destalinizace. Vznikly texty určené pro vnitřní potřebu Ústavu dějin KSČ, které se pokusily ukázat na konkrétní problémy oboru.

Debata z roku 1963 o stranické historiografii byla odpovědí historiků na novou destalinizační iniciativu KSČ. V lednu 1963 předložil Miroslav Klír vedení Ústavu dějin KSČ materiál týkající se přípravy nového „perspektivního plánu“ historiografie nejnovějších dějin. Klír v něm konstatoval, že důležitým „politickým úkolem“ historické vědy bude „*podílet se na úsilí strany o překonání důsledků kultu osobnosti, o překonání deformací, k nimž došlo v pojetí mnoha základních otázek socialistické výstavby, v důsledku chybných teoretických názorů; ve stylu a metodách stranické práce, ve vnitřním životě strany. Hodnocení a přehodnocení minulosti se osvědčilo jako skvělý nástroj poznání a prosazování nové mezinárodní orientace mezinárodního dělnického hnutí, jako nástroj přeměny myšlení lidí,*

⁶²² KREIBICH, Karel: *Poznámky ke knize soudruha Kopeckého „ČSR a KSČ“*, s. 1.

⁶²³ Tamtéž, s. 2. Kreibich označil Kopeckého druh humoru za „*anekdoty podle vzoru těch, které si vypravují šosáci ve svém pajzlu jako náhradu za ztracený pohlavní život.*“

spjatého s kultem osobnosti“.⁶²⁴ Upozornil ovšem na skutečnost, že sama stranická historiografie se nevyhnula vlivům „kultu osobnosti“. Proto musí začít „překonávat důsledky dogmatismu a kultu osobnosti v naší historiografii“ a „tím se podílet na úsilí strany o vytvoření předpokladů k dalšímu rozvoji naší socialistické společnosti a přechodu ke komunismu“.⁶²⁵ Netrvalo dlouho a v prostředí stranické historiografie vznikly první texty shrnující základní teze, z nichž vycházela destalinizace oboru a které definovaly východiska reformního dějepisectví.

Již v únoru 1963 obdržela vědecká rada Ústavu dějin KSČ dva texty vyjadřující se k problematice vlivu „kultu osobnosti“ na činnost stranické historiografie. Materiál nazvaný *Nejnáléhavější problémy rozvoje historiografie* byl kolektivním dílem Karla Bartoška, Miroslava Klíra, Jana Křena, Michala Reimana a Želmíry Richtové. Autorem druhého textu nesoucího titul *K některým otázkám překonávání následků kultu osobnosti v historiografii mezinárodního dělnického a komunistického hnutí* byl Zdeněk Bradáč.⁶²⁶ V těchto statích se objevilo několik základních motivů, z nichž vycházela reformně komunistická kritika fungování stranické historiografie v období před i po roce 1956. Na základě v nich použité argumentace se vymezovalo reformní dějepisectví vůči historiografii předcházejícího období. Kritiky působení „kultu osobnosti“ v historiografii lze tudíž číst také jako programová prohlášení nového historiografického projektu, jenž se snažil etablovat na základě odmítnutí vědecké praxe svého předchůdce. Odborná a politická delegitimizace stranické historiografie 50. let vytvořila prostor pro vznikající reformní dějepisectví, které chtělo dominovat výzkumu nejnovějších dějin.

Kolektivní text Křena, Bartoška a dalších nejenže analyzoval tzv. projevy „kultu osobnosti“ v historiografii, ale také navrhoval kroky nutné pro reformu dějepisectví. Autoři vycházeli z tvrzení, že historiografie 50. let zklamala ve své poznávací i společensko-politické funkci a tudíž ji ani nelze označit za historiografii vědeckou. V úvodu svého textu situaci stranického dějepisectví vymezili zcela jasně: „*Přesto, že v posledních letech prošla historie nemalý kus cesty od pavědy, kterou z ní udělal kult osobnosti ke skutečné vědě, jež jediná má místo v socialismu, nejsou ještě ani dnes vytvořeny všechny nezbytné podmínky pro to, aby historie mohla skutečně pravdivě odrážet dějinný vývoj a mohla objevovat zákonitosti v dějinách a tak pomáhat současné práci strany a sloužit jako podklad pro stanovení cest do*

⁶²⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 156, k. 16.

⁶²⁵ Tamtéž.

⁶²⁶ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 130, k.9.

budoucnosti.⁶²⁷ Historici se snažili obhájit nový výzkumný program tím, že jej líčili jako opak „nevědeckých“ přístupů předchozího období. Byla zde patrná podobnost se situací ve druhé polovině 50. let, kdy se hovořilo o potřebě „zvědečtění“ stranického dějepisectví. Reformní historikové však přicházeli s radikálnějšími argumenty, které představovaly mnohem vážnější kritiku obou předcházejících vývojových fází stranického dějepisectví.

Požadavky, jimiž podmiňovali pozitivní rozvoj historiografie nejnovějších dějin, se týkaly jak organizace oboru, tak jeho místa ve společnosti a vztahu k politice. Žádali, aby historická věda získala větší společenskou vážnost a s ní související podporu ze strany státu. Poukazovali na význam historiografie pro současnost. Dále žádali volnost ve výběru zpracovávaných témat. Historici vycházeli z předpokladu, že pravdy v historickém poznání mohou dosáhnout pouze tehdy, dostanou-li možnost „zkoumat všechny oblasti historie, všechny otázky a všechny události v dějinách... bez ohledu na to, dopadne-li jejich zkoumání kladně nebo záporně pro dělnické hnutí, komunistickou stranu, pro její představitele“.⁶²⁸ Dle autorů materiálu bylo nutné vytvořit novou interpretaci dějin komunistické strany, zejména v období od Leninovy smrti až po éru budování socialismu po druhé světové válce. Vyjmenovali některá klíčová témata: hodnocení vzniku Československa, tzv. šmeralismus, bolševizace KSČ a dějiny levice ve 20. letech, národnostní politika KSČ, teorie „sociálfašismu“, vývoj politického systému meziválečné republiky, dějiny Kominterny, vývoj v letech 1939–1941, nekomunistický odboj, Slovenské národní povstání a povstání v květnu 1945, cesta k socialismu v Československu po roce 1945.

Prvním předpokladem, pro nápravu situace v historiografii nejnovějších dějin bylo zlepšení vztahů mezi historiky a stranickým vedením. Jejich základem měla být důvěra politiků k historikům a vytvoření takové atmosféry, v níž by „*snaha dopátrat se prapříčiny jevů, prokopat se k historické pravdě nebyla chápána jako snaha stavět se nad stranu, jako zlý úmysl*“.⁶²⁹ Příslušné stranické orgány měly dát historikům tvůrčí svobodu a nečinit přehnané závěry z případných „omylů“ vzniklých při „hledání nových cest.“ S tímto požadavkem souvisela také snaha o převedení pravomoci řídit a hodnotit práci stranické historiografie na odborná grémia jako vědecké rady a další „kolektivní orgány“. Řízení stranické historiografie mělo být svěřeno do rukou kvalifikovaným historikům, kteří by vytvářeli koncepce a také je uváděli do praxe. Autoři materiálu konstatovali, že je nutno „*podporovat odvážné a nadané*

⁶²⁷ Tamtéž.

⁶²⁸ Tamtéž.

⁶²⁹ Tamtéž.

*lidi, kteří jsou schopni prosazovat nové myšlenky, razit nové cesty a nepodporovat opatrnické, bojácné vedoucí, kteří za kultu osobnosti hráli roli hlídačů, a nepotřebovali proto ani schopnosti k vědecké práci, ani důkladné znalosti“.*⁶³⁰ Cílem navrhovaných změn byla výrazná personální proměna institucí, která by směřovala ke splnění všech potřebných odborných kritérií.

Dalším krokem k přeměně stranického dějepisectví bylo zlepšení přístupu k informacím. Historici požadovali větší otevřenost archivů spravujících materiály k nejnovějším dějinám. Také upozorňovali na často velmi obtížný přístup k domácí i zahraniční odborné literatuře. Historiografie měla být ve větším kontaktu se zahraničím, ať již prostřednictvím dovážené literatury, tak díky rozšíření možností zahraničních badatelských pobytů. Dle Bartoška, Reimana a dalších to byla jediná možnost, jak se „*zbavit provincialismu v naší historiografii, nacionální omezenosti*“ a zároveň začít „*kvalifikovaně bojovat proti nepřátelským názorům, čelit falešné interpretaci našich dějin*“.⁶³¹ Součástí této informační otevřenosti byl také změna ediční politiky směrem k oslabení úřední kontroly odborných publikací, zejména zkrácení neúnosně dlouhých a komplikovaných schvalovacích procedur. Základní pravidlem měla být odpovědnost autora za jeho text a zrušení cenzorských omezení překračujících ochranu státního tajemství. Padla také stížnost na dlouhé výrobní lhůty, díky nimž často vstupovaly publikace do veřejného prostoru ve chvíli, kdy již přestávaly být aktuální a neodpovídaly dosažené úrovni poznání.

Za mimořádně důležitou označili autoři problematiku výchovy historiků. Požadovali zvýšení počtu studentů historie a archivnictví a reformu vědecké aspirantury. Za standardní praxi považovali udělování vědeckých hodností na základě odborné činnosti a s ní spojených publikací. Dále konstatovali potřebu užšího propojení výzkumných institucí s příslušnými vysokými školami a větší zapojení historiků do řešení otázek výuky dějepisu na středních školách.

Výše uvedené návrhy autoři textu vysvětlovali jako nutné kroky směřující k překonání pozůstatků „*kultu osobnosti*“ v historiografii dělnického hnutí, komunistické strany a celkově nejnovějších dějin. Co se však skrývalo pod termínem „*kult osobnosti*“? Při pohledu na požadavky uvedené v materiálu, jehož autory byli budoucí přední osobnosti reformního dějepisectví, vyplývá, že veškeré pocíťované problémy historické vědy bylo možné zařadit do dlouhého seznamu oněch „*pozůstatků*“. Zde je možné přihlídnout i k textu Zdeňka Bradáče,

⁶³⁰ Tamtéž.

⁶³¹ Tamtéž.

kteřý uváděl minimum návrhů na řešení problémů, ale poměrně obsáhle analyzoval, co že to vlastně byly projevy „kultu osobnosti“.

Křen, Bartošek a další se nejprve věnovali otázce „pronikání kultu osobnosti“ do historiografie. Dle jejich názoru byl tento proces úzce propojený s celkovým vývojem KSČ a Československa, přičemž měl i některá specifika týkající se přímo historické vědy. Na prvním místě se jednalo o negativní vliv sovětské historiografie obdařené v československém prostředí značnou autoritou. Druhým faktorem bylo značné oslabení stranické inteligence v průběhu druhé světové války a také negativní vliv některých uznávaných předválečných komunistů, kteří sami „podlehli dogmatismu“, na mladou poválečnou generaci. Autoři konkrétně jmenovali Ladislava Štolla a Václava Kopeckého. Zároveň došlo k tomu, že „*dogmatismus svých schematismem snadno zakotvoval mezi nastupující mladou generací, která se studiem marxismu teprve začínala*“.⁶³² V historiografii také došlo k naprostému zavržení tzv. buržoazní historiografie a tím pádem i ke ztrátě potřebné kontinuity, což se negativně podepsalo na úrovni nastupující badatelské generace vzešlé např. z Vysoké školy politických a hospodářských věd.

Negativním vývojem prošla rovněž interpretační schémata. V situaci probíhající socialistické revoluce, která „*zdůvodňuje a vymezuje sama sebe*“ a vyžaduje „*urychlení přehodnocení minulosti*“ došlo k vydání řady „*nehotových syrových prací, jejichž nedostatky byly v souladu s dogmatickou metodologií*“.⁶³³ Ještě větším problémem však bylo, že později tyto práce nebyly kriticky přehodnoceny, ale naopak se z nich stala vzorová historická díla a mezi mladou generací historiků se ujala představa, že marxistické stanovisko je jediným kritériem kvalitního historického výzkumu. Tak nastala situace, že „*dogmatismus pronikal na historickou frontu prakticky bez odporu*“ a „*za aktivní součinnosti většiny jejích příslušníků*“.⁶³⁴

Z historiografie se stal obor, jehož hlavní náplní činnosti byla apologie a „dekorativní funkce“. Křen, Bartošek a další poukázali na několik hlavních prohřešků historiografie první poloviny 50. let: chybné pojetí stranickosti jako protikladu k objektivitě, chápání aktuálnosti historické vědy výhradně jako využívání na minulosti založené argumentace ve prospěch aktuální stranické politiky, naprosté odmítání starší historiografie a především jejího metodologického odkazu a dezinterpretace teoretického přínosu historiografie jako

⁶³² Tamtéž.

⁶³³ Tamtéž.

⁶³⁴ Tamtéž.

„faktografické ilustrace a ‚naplnění‘ hotových, apriorních teorií“.⁶³⁵ Obecným znakem činnosti stranické historiografie v jejím zakladatelském období byla dále „jednostrannost“, která vedla k nekritickému pohledu na prameny stranické provenience a k rezignaci na jejich elementární historickou kritiku. Došlo k oddělení dějin KSČ od dějin národních a namísto komplexního historického vyprávění byli historici schopni poskytnout pouze jednoduchý příběh strukturovaný podle stranických sjezdů a následného naplňování přijatých rezolucí. Autoři kritiky stalinistického dějepisectví jeho tvorbu charakterizovali jako historiografii, která „byla povětšinou deformovaná v levičáckém, sektářském duchu“, čímž vznikla „sektářská koncepce dějin strany, která měla ospravedlnit sektářskou politiku tehdejší současnosti“.⁶³⁶

V oblasti organizace historické vědy se tento proces projevil zavedením direktivního řízení historiografie prostřednictvím do institucí dosažených odborně nekvalifikovaných funkcionářů. Dle Křena, Bartoška a jejich spoluautorů se „ohniskem šíření dogmatických názorů a metod a ‚vrchním censorem‘ pro nejnovější dějiny ‚nevhodných‘ knih“ stal Ústav dějin KSČ.⁶³⁷ Vznikl propracovaný systém dohledu, který zlikvidoval možnost diskuze a ze všech odborných veřejných fór učinil pouhé formální záležitosti. Prosadil se zvláštní typ pracovníků, „ideologických hlídačů“, jejichž hlavní činností byla kontrola ideologické správnosti vznikajících odborných textů. Jako příklad autoři opět uvedli tehdejší vedení Ústavu dějin KSČ.

Výsledkem takto nastavených podmínek bylo „ovzduší podezíravosti vůči všem novým a neobvyklým názorům“, neexistence diskuze a kritiky.⁶³⁸ Situace došla tak daleko, že se přímo stanovovala „nedovolená“ témata, např. otázky spojené s osobností Bohumíra Šmerala, Gottwaldovo hodnocení fašismu nebo Pražské povstání. Takové poměry vedly k vzestupu „frazérů“ a vzniku klik. Prosadilo se „rovnostářství“, čímž autoři rozuměli potlačování iniciativy jednotlivce a oceňování průměrnosti a konformismu. Cenila se uniformita myšlení a namísto diskuze o problémech oboru probíhaly kampaně odsuzující nepřijatelné názory.

Přestože odborná úroveň publikací byla mnohdy značně pochybná a „četné bulvárnosti historické práce klesly na úroveň maloměšťácké bulvárnosti a změnily se v krátkodeché pamflety“, spatřovali Křen, Bartošek a další ve vývoji první poloviny 50. let také určitá pozitiva.⁶³⁹ I přes „dogmatismus“ se historiografie stala socialistickou, marxistickou vědou.

⁶³⁵ Tamtéž.

⁶³⁶ Tamtéž.

⁶³⁷ Tamtéž.

⁶³⁸ Tamtéž.

⁶³⁹ Tamtéž.

Podářilo se prosadit orientaci na nejnovějši dějiny. Dějiny komunistické strany a dělnického hnutí se staly samostatným oborem. Historiografie začala zpracovávat témata zanedbávaná tzv. buržoazním dějepisectvím, např. dějiny lidových hnutí. Také ocenili, že vznikla samostatná moderní slovenská národní historiografie, která se dostala do úzkého kontaktu s historiografií českou. Dále konstatovali, že byla „prolomena tradice individualismu ve vědecké práci“ a historici začali klást důraz na kolektivní práci při tvorbě odborných textů. Za další klad pouónorového vývoje považovali postupné zvyšování počtu profesionálních historiků a rozšíření institucionální základny historiografie. Oceňovali také popularizaci historiografie, např. prostřednictvím stranických školení.

Pozitivní změny autoři textu datovali k letům 1955–1956. Zde spatřovali počátek kritických diskuzí, které se ještě prohloubily pod vlivem XX. sjezdu KSSS. Za nositele snah o „překonání kultu osobnosti“ autoři označili sami sebe, konkrétně hovořili o početné skupině „mladších historiků, kteří v myšlení i metodách práce nepropadli plně vlivu kultu osobnosti“ a kteří od roku 1956 začali více ovlivňovat vývoj historiografie.⁶⁴⁰ Hlavními nositeli „kultu osobnosti“ se tak stali starší funkcionáři. Mladší historici se tímto způsobem vyvázali z odpovědnosti za vývoj před rokem 1956. Zde je nutné upozornit na již zmiňované tvrzení autorů o svedení mladé a nezkušené poválečné generace na cestu „dogmatismu“.

V období druhé poloviny 50. let došlo k „zásadnímu obratu“ ve vývoji stranického dějepisectví. Křen, Bartošek a další hovořili o zlomovém období, kdy došlo k závažné změně v myšlení historiků. „Rozvíjí se zdravý pochybování, snaha kriticky přehodnotit a prověřit fakty vžitá dosud stanoviska, překonat různá dogmata a legendy“, konstatovali autoři textu a kvitovali např. rostoucí kritiku „administrativního řízení“ historiografie.⁶⁴¹ Zároveň však byli nuceni uznat, že řada historiků stále funguje v zajetých kolejích a nemá dost kuráže plně se rozejít s překonanou praxí vrcholného stalinismu. Také poukázali na skutečnost, že „nejprogresivnější výboje historické práce po r. 1956 nebyly publikovány a zůstávají začasťe pouze v hlavách historiků“.⁶⁴² Historiografie nejnovějších dějin udělala dle autorů materiálu od roku 1956 po všech stránkách značný pokrok, nedošlo však ke změně tak razantní, aby bylo možné hovořit o úplném vyřešení problémů nahromaděných během první poloviny 50. let. Historiografie se „ještě nepozvedla k velkým tvůrčím činům, které by vytvořily určitou

⁶⁴⁰ Tamtéž.

⁶⁴¹ Tamtéž.

⁶⁴² Tamtéž.

epochu ve vývoji vědy“.⁶⁴³ Bylo nutné ještě provést řadu organizačních i personálních změn, aby se změnila celková atmosféra v oboru a došlo k jeho rozsáhlé proměně.

Materiál o „překonávání kultu osobnosti“ ve stranické historiografii zmiňoval také příčiny pomalé destalinizace oboru. Zpomalil ji především konzervativně pojatý boj proti revizionismu ve druhé polovině 50. let, který vytvořil atmosféru „očeřování“ a komplikoval či přímo znemožňoval potřebné kritické diskuze o minulosti. Jako příklad autoři uváděli výsledek práce na *Dějínách KSČ*. Kniha vycházela z chybného pojetí stranickosti ve vědě, rychle zastarala, a přesto se jí dostalo oficiálně velmi kladného přijetí. Řada kritických výhrad byla vyslovena pouze neveřejně, většinou v soukromých rozhovorech mezi historiky. K rozvoji kritického myšlení nepřispěly ani zásahy stranického vedení proti inteligenci. Velké rezervy spatřovali autoři také v oblasti organizace vědecké práce. Nedošlo k zlepšení přístupu do archivů. Podobná situace panovala také v knihovnách a málo se toho změnilo v oblasti ediční praxe.

O analýzu vlivu „kultu osobnosti“ na historiografii se pokusil také Zdeněk Bradáč. Pod pojmem „kult osobnosti“ rozuměl „souhrn určitých neleninských názorů a metod“, který vycházel z politiky mezinárodního komunistického hnutí v letech 1928–1935 a v období od počátku studené války do Stalinovy smrti. V historiografii se projevoval chybným pojetím stranickosti, která *„byla stavěna do protikladu s požadavkem vědecké pravdivosti“* a hodnocením dobových dokumentů nikoliv podle toho *„nakolik pravdivě vyjadřují objektivní podmínky třídního boje v jednotlivých obdobích a na základě praktických zkušeností z jejich uskutečňování, ale pod zorným úhlem pozdějších výroků, jež byly nezřídka velmi subjektivní nebo vycházely z odlišných objektivních podmínek a byly zpětně vnášeny do hodnocení minulosti“*.⁶⁴⁴ Bradáč také charakterizoval obecný přístup k vědě v podmínkách vrcholného stalinismu, když tvrdil, že *„kult osobnosti snižoval vědeckou práci na pouhé doplňování a komentování hotových teoretických závěrů, odnaučoval vědecké pracovníky myslet, což mělo za následek útek od teorie, která byla považována za nebezpečnou“*.⁶⁴⁵ Za velmi problematický považoval také způsob interpretace historických událostí a hodnocení historických aktérů. Historici používali pouze dvě extrémní polohy historického výkladu – buď odsuzovali „zrádce“, nebo zcela nekriticky vynášeli určité osobnosti, především Stalina.

Výsledkem interních debat o vlivu „kultu osobnosti“ na vývoj stranické historiografie a cestách k jeho překonání byly pasáže věnované této problematice v *Návrhu perspektivního*

⁶⁴³ Tamtéž.

⁶⁴⁴ Tamtéž.

⁶⁴⁵ Tamtéž.

plánu historiografie Komunistické strany Československa a mezinárodního komunistického a dělnického hnutí, který v dubnu 1963 schválila vědecká rada Ústavu dějin KSČ.⁶⁴⁶ Autoři tohoto rozsáhlého koncepčního dokumentu v podstatě zopakovali argumentaci obsaženou v diskuzních textech z počátku roku. Nabídli analýzu působení „kultu osobnosti“ ve stranickém dějepisectví, popsali vývoj v druhé polovině 50. let a poukázali na stále nevyřešené problémy. „Odstranění nánosů kultu osobnosti v historiografii“ si představovali jako dlouhý proces rozsáhlé reinterpretace dřívějších výkladů minulosti, který musí být doprovázen podstatnými změnami ve způsobu provádění výzkumu a prezentování jeho výsledků. Byly to však právě pasáže o vlivu „kultu osobnosti“ na historiografii, které neprošly procesem stranického schvalování tohoto koncepčního materiálu.

Interní kritiky stranické historiografie 50. let, které vznikly na začátku roku 1963, byly součástí druhé vlny destalinizace. Jejich ústředním tématem bylo „překonávání vlivu kultu osobnosti“ na historickou vědu. Jak jsem ukázal na předchozích stránkách, pojem „kult osobnosti“ označoval mnohem širší spektrum praktik než pouze nekritické oslavování některých stranických předáků. Tento termín zahrnoval všechna negativa stalinismu, na něž poukazovala oficiální stranická kritika vzešlá z postupného přehodnocování priorit komunistické politiky.

Zde analyzovaný kolektivní text o působení „kultu osobnosti“ ve stranické historiografii je příkladem, jak se vznikající reformně komunistický pohled na nedávnou minulost projevoval uvnitř historické vědy. Jednou ze základních tezí reformního komunismu byl požadavek dokončení destalinizace, který zde našel výraz v kritice polovičatého a velmi pozvolného odbourávání „pozůstatků kultu osobnosti“. Důležité bylo také označení viníků. Reformní historici ukázali na funkcionáře pověřené řízením historiografie a na rigidní byrokratický systém, který spoutal stranické dějepisectví celou škálou omezení a přísnou cenzurní praxí. Došlo zde ke konkrétnímu označení nositelů „kultu osobnosti“, „dogmatismu“ a „schematismu“. Zároveň autoři kritik tvrdili, že existuje početné zdravé jádro především mladších historiků, kteří po odstranění organizačních a myšlenkových relikvů stalinismu pozvednou stranické dějepisectví na žádoucí úroveň. Toto vymezení vůči nositelům „kultu osobnosti“ však zároveň znamenalo popření vlastního podílu na formování a fungování stalinistické a postalinistické stranické historiografie. Mezi mladšími kritikami figuroval autor nejradikálnějších historiografických textů vrcholného stalinismu (Bartošek) nebo členové autorského týmu kritizované syntézy dějin KSČ z roku 1961 (Křen, Michal Reiman). Také

⁶⁴⁶ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 131, k. 9.

nelze přehlédnout, že úspěšné kariéry stranických historiků zahájily přední postavy reformního dějepisectví nejpozději ve druhé polovině 50. let, nikoliv až ve spojitosti s další vlnou destalinizace v první polovině následujícího desetiletí.

Interní kritika historiografie 50. let v sobě nese základní znaky pokusu o ustavení nového dominantního výzkumného programu formou odborné a politické diskreditace svého předchůdce. Základem bylo obvinění z nevědeckosti, která měla kořeny v chybných teoretických východiscích a užívání nevhodné metodologie. Následkem nevědeckého přístupu k vytváření historického vědění bylo tzv. falšování dějin a umrtvení života odborné komunity. Součástí obvinění z nevědeckosti bylo i zpochybnění odborné kvalifikace a celkově odborných kompetencí osob označovaných za hlavní představitele kritizovaného historiografického projektu. Stejně důležitá byla také politická kritika. Poukazovala na propojení stalinistické historiografie s překonanou a v mnohém chybnou politickou linií. Kritizovaný historiografický projekt byl reliktem minulosti stejně jako politika, jejíž byl součástí a jíž vytvářel historickou legitimitu. Kritika „pozůstatků kultu osobnosti“ ve stranické historiografii formulovaná mladšími historiky byla především součástí procesu postupného etablování reformního dějepisectví. Překonávání „pozůstatků kultu osobnosti“ bylo synonymem pro vědecký pokrok v historiografii směrem ke skutečné vědeckosti a objektivitě, za jehož jediného garanta se prohlásilo rodící se reformní dějepisectví.

4.2.3. Veřejná kritika stranické historiografie 50. let

Texty určené pro potřebu neveřejné diskuze uvnitř stranické historiografie hovořily poměrně jasnou řečí. Poukazovaly na konkrétní problémy a mnohdy sahaly k velmi silným formulacím. Jiná situace nastala ve chvíli, když měl být kritický text určen k vydání. V takovém případě se autoři přizpůsobovali nastaveným pravidlům veřejné diskuze. Ta byla v roce 1963 stále přísně regulovaná a řídila se nepsanými zákony stranické a oborové polemiky. Proto měly veřejné kritiky historiografie 50. let poněkud odlišný charakter. Hlavním rozdílem od výše zmíněných textů byl větší zájem o obecná témata související s celkovou koncepcí výzkumu a upozadění či úplné vypuštění kritiky zaměřující se na systém řízení a spravování stranického dějepisectví.

Souhrnný text o fungování stranické historiografie a perspektivách jejího dalšího vývoje sepsal Karel Kaplan a na počátku roku 1963 jej otiskla *Nová mysl*.⁶⁴⁷ Psal o „deformování“

⁶⁴⁷ KAPLAN, Karel: *Aktuální úkoly dějin KSČ*, *Nová mysl* 1/1963, s. 62–70.

stranického pohledu na minulost pod tlakem „kultu osobnosti“. Prvním důležitým projevem tohoto vývoje byla neexistence kritického pohledu na dějiny komunistické strany: „*Dosavadní život strany mnozí historikové ukazovali jako rovnou a širokou cestu, cestu plnou úspěchů a vítězství, cestu bez obtíží a porážek, bez konfliktů, názorových různic a bojů. Vlastní historie se jen málo měnila ve školu, zato více v zrcadlo vlastní slávy.*“⁶⁴⁸ Druhým faktorem byl „dogmatismus“, jehož „tlaku“ historiografie „podléhala“ a tím pádem se dopouštěla vážných metodologických pochybení. Proto nemohla plnit základní teoretickou funkci historiografie, jíž mělo být rozvíjení marxismu-leninismu. Náprava této situace probíhala dle Kaplana pomalu, čehož příkladem byl vývoj Ústavu dějin KSČ, který se měl stát „ideovým centrem“ výzkumu nejnovějších dějin. Namísto toho se jen velmi těžko a pomalu rozcházel s praxí první poloviny 50. let. Neprobíhaly teoretické diskuze, došlo k případům chybných interpretací událostí, „*vedení Ústavu nedostatečně bojovalo proti důsledkům kultu osobnosti ve vědecké práci*“ a „*projevoval se konzervatismus a známky sebeuspokojení*“.⁶⁴⁹

Kaplan dále čtenáře informoval o přípravě „perspektivního plánu“ historiografie nejnovějších dějin, jenž měl být jakýmsi jízdním řádem destalinizace stranického dějepisectví. Teprve koordinovaný postup celého oboru mohl vytvořit stranickou historiografii takovou, jaká by měla být. Kaplan své představy nastínil docela konkrétně: „*Domnívám se, že jedním z hlavních úkolů historie strany je, aby podala pravdivý, nezkreslený výklad historického vývoje, ukazovala historickou pravdu, což vyžaduje zbavit se různých subjektivistických a schematických pohledů navršených v období kultu osobnosti. Úkolem historie strany dále je, aby mnohem více a účinněji zasahovala do poznávacího procesu strany, při uplatňování její vedoucí úlohy vůbec.*“⁶⁵⁰ V představách historiků o správném fungování stranické historiografie nadále figurovala myšlenka, která na počátku 50. let určovala činnost nově vznikajícího revolučního dějepisectví: Pravdivé poznání minulosti má za úkol přispívat k úspěšnému provádění politiky komunistické strany. Odstranění „pozůstatků kultu osobnosti“ mělo přispět k tomu, aby se po letech tápání z historiografie konečně stala věda s nepopíratelným politickým a obecně společenským významem.

Klíčový text raného reformního dějepisectví, který se snažil vyrovnat s dědictvím „kultu osobnosti“ a zároveň představit koncepci výzkumu nejnovějších dějin, sepsali Jan Křen a Michal Reiman. Jejich společný článek nazvaný *K syntéze našich novodobých dějin* vyšel

⁶⁴⁸ Tamtéž, s. 63.

⁶⁴⁹ Tamtéž, s. 66.

⁶⁵⁰ Tamtéž, s. 64.

v roce 1963 v *Příspěvcích k dějinám KSČ* a o rok později v publikaci nazvané *Ke studii dějin KSČ*, v níž byl původní text rozšířen o předmluvu a další metodologické kapitoly zpracované kolektivem historiků z katedry dějin ČSR a KSČ na Vysoké stranické škole.⁶⁵¹

Předmluva uvádějící knižní vydání byla shrnutím všech důležitých kritických postřehů k fungování stranické historiografie v době stalinismu a letech bezprostředně následujících. Univerzálním viníkem všech vyjmenovaných problémů stranického dějepisectví byl velmi vágně definovaný „kult osobnosti“. Dnešního čtenáře zarazí nadužívání tohoto slovního spojení vedoucí k formulacím jako: „*Historiografie se měla stát nástrojem k ovlivňování celé ideové a teoretické fronty v duchu kultu osobnosti. Nadřazování dějin strany ostatním společenským vědám v zájmu utvrzení politických koncepcí a praxe kultu osobnosti se proto stalo výrazným znakem historiografie kultu osobnosti.*“⁶⁵² Značně abstraktní termín byl obecným označením všech negativ nedávné minulosti. Jeho neurčitost a tím pádem i těžká uchopitelnost pak umožnila rozmělnit problematiku zodpovědnosti za vývoj v první polovině 50. let. Nadužívání termínu „kult osobnosti“ vyprazdňovalo jeho obsah a komplikovalo smysluplnou diskuzi o stalinismu.

Text uváděl řadu kritických poznatků k historiografii předchozího desetiletí. Označoval ji za „nepravdivou“, „služebnou“ a „frázovitou“. Straničtí dějepisci zejména na počátku 50. let pomocí faktů odůvodňovali nejen abstraktní teorie, ale také zcela hmatatelné politické kroky spojené s „porušováním socialistické zákonnosti“. Kolísali z extrému do extrému, když na jedné straně nekriticky oslavovali a na straně druhé záměrně ignorovali některé osobnosti a skutečnosti. Podobný přístup užívali také při hodnocení pramenů a odborné literatury. Jako příklad mohlo posloužit naprosté odmítní veškeré tzv. buržoazní historiografie za současného označení dokumentů stranické provenience a spisů vedoucích představitelů KSČ za nejdůležitější prameny k nejnovějším dějinám. Výsledkem byl „*odklon od pravdivého líčení dějin*“, který byl výrazem „*neustále se prohlubujícího rozchodu zájmů představitelů kultu osobnosti se zájmy dělnické třídy a společenského pokroku*“.⁶⁵³ Stranická historiografie tedy nedokázala sehrát svou společenskou roli. Po roce 1956 nastala řada pozitivních změn, ale rozchod s „kultem osobnosti“ probíhal velmi pomalu. Teprve dorůstala mladší generace historiků, která postupně zvyšovala odbornou úroveň stranického dějepisectví. Text však

⁶⁵¹ KŘEN, Jan - REIMAN, Michal: *K syntéze našich novodobých dějin*, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1963, s. 208–226; *Ke studiu dějin KSČ. Ze zkušeností katedry dějin KSČ a ČSSR na Vysoké stranické škole-Institutu společenských věd při ÚV KSČ*. NPL, Praha 1964. Pracuji s knižním vydáním studie a cituji také z předmluvy nazvané *K vývoji historiografie KSČ*.

⁶⁵² *Ke studiu dějin KSČ*, s. 8.

⁶⁵³ Tamtéž, s. 9.

konstatoval, že obroda stranického dějepisectví uvízla na půl cesty. Důkazem toho byly *Dějiny KSČ*, v nichž se setkaly nové přístupy a pohledy s řadou zastaralých hodnocení.

Křen s Reimanem se pokusili formulovat nové pojetí studia nejnovějších dějin. Bylo založeno na reflexi neúspěchu historiografie éry stalinismu a zároveň usilovalo o dosažení stavu, kdy historická věda bude splňovat všechna vědecká kritéria a zároveň plnit společenské funkce. Byli přesvědčeni o zvláštním postavení historiografie jako vědy zkoumající minulost a zároveň zasahující do aktuálních událostí. Konstatovali zvláštní provázanost mezi minulostí, současností a budoucností. Historiografie měla dle Křena a Reimana být „*nástrojem výchovy lidí a sloužit hlubšímu sebepoznání společnosti jako nezbytnému předpokladu jejího vědeckého řízení*“.⁶⁵⁴ Vědomí společenského významu dějepisectví v době pokračujících socialistických přeměn se mělo stát jedním z hlavních pilířů historiografie nejnovějších dějin.

Kromě psaní dílčích monografických prací bylo úkolem historiků vypracování „syntézy novodobých dějin“, analýzy základních „vývojových tendencí“, které formovaly historikovu současnost. Cílem takové syntézy bylo nikoliv shrnutí, nýbrž zobecnění, jehož prostřednictvím bylo možné „*pozvednout historii na vyšší poznávací rovinu*“.⁶⁵⁵ Syntetická práce měla dosáhnout „teoretického zobecnění“ a formulování „vývojového zákona novodobých dějin“. Křen s Reimanem byli toho názoru, že je třeba vytvořit „*jakousi ‚stylizaci‘ (historickou abstrakci)*“, tedy historické vyprávění, „*keré by zřetelnými energickými tahy vyzvedlo hlavní konturu a špelo tak ‚přímou‘ kuchopení podstaty a smyslu dějinného vývoje*“.⁶⁵⁶ Takto pojatá historická syntéza by poskytla východisko z pasti „fetišizace faktografie“, která mnohdy nahradila „spekulativní teorie“ éry stalinismu. Cestou dalšího rozvoje nebyl „dogmatismus“ ani „pozitivismus“, ale „tvůrčí historiografie“ rozvíjející teorii za současného prohlubování faktografického poznání. Vytvoření „teoretické koncepce dějinného vývoje“ viděli jako základ pozitivního rozvoje historiografie, která se dokázala vypořádat s problematickým odkazem předchozích vývojových fází československého dějepisectví.

Základem navržené koncepce bylo vymezení pojmu „novodobé dějiny“. Jelikož hlavním cílem bylo zachycení kořenů soudobého společenského uspořádání, definice tohoto termínu byly „*dobově podmíněné*“ a měnící se „*v závislosti na určitých podstatných změnách současnosti*“.⁶⁵⁷ „Novodobé dějiny“ představovaly kontinuitu revolučního boje dělnické třídy a datovaly se od vzniku socialismu a zformování dělnického hnutí, tedy od okamžiku, kdy

⁶⁵⁴ Tamtéž, s. 19.

⁶⁵⁵ Tamtéž, s. 24.

⁶⁵⁶ Tamtéž, s. 25.

⁶⁵⁷ Tamtéž, s. 33.

dělnická třída začala chápat sebe samu jako autonomní politickou sílu. V českém prostředí toto období boje za „sociální a národní osvobození, za hegemonii dělnické třídy a uskutečnění socialismu“ začínalo v 60. a 70. letech 19. století.⁶⁵⁸

Hlavním badatelským problémem byla otázka počátku „společenské hegemonie“ dělnické třídy. Autoři ji chápali jako hlavní předpoklad socialistických přeměn společnosti. Historici nejnovějších dějin měli hledat historické kontinuity završenou „československou revolucí“ v letech 1944–1948. Křen s Reimanem konstatovali, že její zvláštností bylo „*propletení nacionálních a demokratických motivů s motivy sociálně osvobozeneckými*“.⁶⁵⁹ Za klíčový úkol pro historiky označili zkoumání „*národně demokratického (proti německému imperialismu a vlastní velkoburžoazii namířené) přístupu k socialistické revoluci a jeho vliv na budování socialismu*“.⁶⁶⁰ Kombinace národního a socialistického či sociálně revolučního faktoru byla hlavním motivem nejnovějších českých dějin. Křen s Reimanem viděli jasnou vývojovou linii od protiválečného antimonarchismu a antimilitarismu roku 1918 k antiimperialismu a antifašismu roku 1945. To bylo československým specifikem a zde tkvěly kořeny specifické „československé cesty k socialismu“.

Dalším z kritických hlasů přispěli Jan Měchýř a Ladislav Niklíček, kteří se zaměřili na bilanci historiografie dělnického hnutí po roce 1948.⁶⁶¹ Jejich pohled na problémy dějepisectví odrážel generační sebereflexi někdejšího „mladí revoluce“. Problémy historiografie v éře stalinismu totiž přičítali také snaze mladých historiků vyniknout prostřednictvím ideologické agendy a politicky žádaných témat. Při této činnosti se však dopustili vážných metodologických pochybení. Vážné odborné prohřešky způsobilo také ostentativní odmítání předchozí historiografické tvorby, když „*svou nechut' vůči akademické zkosnatělosti vyjadřovali nejen volbou aktuálních (i když v té době zjednodušeně chápaných) témat, ale i provokativním nedbáním některých strnulých a přežilých formálních náležitostí historických prací*“.⁶⁶² Autoři kritizovali Ústav dějin KSČ, který označili za „strážce dogmat“ a upozornili na jeho cenzorskou praxi při vydávání historických dokumentů. Rovněž prohlásili, že některé práce vzniklé v 50. letech by bylo možné ukazovat jako příklady toho, jak nemá vypadat historiografický text. Zároveň varovali před radikální destalinizační kritikou: „*Bylo by na škodu věci, kdyby se boj proti dogmatismu stal pouhou módou. Více než kdy jindy je nyní zapotřebí ne hysterických výlevů, ale systematické a fundované práce, která*

⁶⁵⁸ Tamtéž, s. 34.

⁶⁵⁹ Tamtéž, s. 41.

⁶⁶⁰ Tamtéž, s. 41–42.

⁶⁶¹ MĚCHÝŘ, Jan – NIKLÍČEK, Ladislav: *O problémech vývoje historiografie československého dělnického hnutí po únoru 1948*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1964, s. 60–71.

⁶⁶² Tamtéž, s. 65.

nedá laciné argumenty do rukou těch, kteří se – z jakýchkoliv důvodů – obávají důsledků obrodného procesu, který probíhá v oblasti marxisticko-leninské teorie.“⁶⁶³ Autoři si zjevně byli vědomi možných kontroverzí, které by vzbudilo okázalé odmítání produkce předchozí fáze stranického dějepisectví. Vůči přehnanému moralizování při posuzování historiografie 50. let se ohradil Vilém Prečan, který viděl tehdejší historiky spíše jako oběti omylů vyvěrajících ze špatně nastavených pravidel či z celkového dobového myšlení, než jako vědomé lháře porušující „morální principy vědecké práce“.⁶⁶⁴

Mezi reformními historiky nepanovala shoda nad tím, jak daleko má zajít kritika dějepisectví let stalinismu a poststalinismu. Příkladem byla polemická reakce Vladimíra Dubského a Ladislava Niklíčka na článek Jana Mlynárika o meziválečném komunismu.⁶⁶⁵ Mlynárik velmi ostře zkritizoval dosavadní psaní československých historiků o prvorepublikové KSČ. Zmiňoval idealizaci Klementa Gottwalda a V. sjezdu KSČ, mírné hodnocení teorie „sociálfašismu“. Požadoval „střízlivé“ posouzení bolševizace a důslednou kritiku s ní spojeného „levičáctví“. Historiografie měla dle Mlynárika usilovat o dosažení „objektivní pravdy“ o minulosti komunistického hnutí. Rovněž na příkladu osobních negativních zkušeností kritizoval pochybné fungování historické vědy v předcházejících letech.⁶⁶⁶ Dubský s Niklíčkem označili Mlynárikovou argumentaci za přehnanou. Tvrdili, že jeho stať „přes svou vnějškovou radikálnost, budí místy dojem, že autor bojuje proti představám, které si sám vytvořil, respektive které se setrvačností udržují v jeho podvědomí z dřívější doby, že se, obrazně řečeno, dobývá do otevřených dveří“.⁶⁶⁷ Také odmítli Mlynárikovo zaměření na „osobní problémy a záležitosti“, v čemž spatřovali vyzdvihování „vlastní neomylnosti“, které nemůže seriózní historiografické diskuzi jakkoliv prospět. Obávali se, aby vyrovnávání se stalinismem neskončilo v osobních sporech a vzájemných výčitkách. Reakce Dubského a Niklíčka ukázala limity právě otevřené veřejné diskuze o vlivu „kultu osobnosti“ na historiografii. Jakoby přílišný odklon od obecných konstatování ke zcela konkrétním až osobním problémům znamenal překročení nepsaných pravidel počínající druhé fáze československé destalinizace.

⁶⁶³ Tamtéž, s. 62.

⁶⁶⁴ PREČAN, Vilém: *Je podstata věci v etice?*, Československý časopis historický 1/1964, s. 44–49.

⁶⁶⁵ MLYNÁRIK, Ján: *K niektorým otázkam revolučného hnutia v Československu v rokoch 1918-1938*, Československý časopis historický 2/1964, s. 206–216; DUBSKÝ, Vladimír – NIKLÍČEK, Ladislav: *Poznámky k článku J. Mlynárika*, Československý časopis historický 5/1964, s. 687–699.

⁶⁶⁶ K Mlynárikově konfliktům v historiografii srov. jeho pamětnickou reflexi v MLYNÁRIK, Ján: *Ruzyňské meditace*. IPEL, Praha 1999, s. 160–178.

⁶⁶⁷ DUBSKÝ, Vladimír – NIKLÍČEK, Ladislav: *Poznámky k článku J. Mlynárika*, s. 699.

4.2.4. Závěrečné shrnutí

Kritika fungování a produkce stranického dějepisectví éry stalinismu a poststalinismu se začala objevovat na počátku 60. let, ve větší míře v letech 1962–1963. V této kapitole jsem představil několik druhů kritiky, která vedla k dekonstrukci paradigmatu stranického dějepisectví vzniklého na konci 50. let.

Nejdříve jsem se zaměřil na kritické texty sepsané Karlem Kreibichem. Přestože je autor nikdy neuveřejnil a ani uveřejnit nemohl, a byl s nimi seznámen jen velmi úzký okruh čtenářů, představují unikátní příklad poměrně otevřené a ve své době naprosto nezvyklé kritiky psaní stranických historiků. Karel Kreibich, jenž byl na počátku 60. let považován za žijící legendu komunistického hnutí, vystupoval z pozice pamětníka a zároveň člověka zabývajícího se dějinami socialismu a komunismu. Jeho argumentace byla založena jednak na přísném internacionalismu, z jehož pozic útočil na nacionalistické motivy v historických textech, podle něj neslučitelné se základními pravidly revolučního socialismu, a také na přítomnost antisemitismu v komunistické politice první poloviny 50. let. Dalším důležitým motivem Kreibichových textů byla kritika neschopnosti historiků nejnovějších dějin vypořádat se s problematikou temných let stalinismu a v mnohém problematice reality socialistického budování.

Druhý okruh kritických textů tvořily materiály sepsané předními historiky stranického dějepisectví, které byly určené pro neveřejnou diskusi o dalším směřování stranické historické vědy. Byla to tedy kritika z pera „insiderů“, kteří v oboru fungovali od první poloviny 50. let a měli docela přesné představy o tom, co je třeba změnit. Především kolektivní text sepsaný Karlem Bartoškem, Janem Křenem, Miroslavem Klírem, Michalem Reimanem a Želmírou Richtovou poukázal na konkrétní problémy historiografie nejnovějších dějin v první polovině 50. let i po roce 1956 a navrhl opatření nutná k jejich vyřešení. Tento text zároveň sloužil jako prostředek k distancování se od kritizovaného vývoje a přenesení odpovědnosti za něj na byrokratický systém spravování historiografie a jeho vedoucí představitele. Kritika přednesená v tomto textu pomáhala (sebe)definování reformního dějepisectví jako nového a kvalitnějšího výzkumného programu.

Třetí skupinu textů tvoří uveřejněné kritiky. Mohou posloužit jako ukázka informování odborné veřejnosti a stranických kruhů o probíhajících změnách v dějepisectví nejnovějších dějin. Také lze na nich zdařile ukázat limity veřejné kritiky stranické historiografie v podmínkách první poloviny 60. let. Článek Jana Křena a Michala Reimana o „syntéze

novodobých dějin“ slouží jako příklad rozvinutí destalinizační kritiky v novou koncepci, která představila základní motivy historické tvorby reformního dějepisectví 60. let.

4.3. Hledání „československé cesty k socialismu“. Historická tvorba reformního dějepisectví⁶⁶⁸

Na následujících stranách se budu věnovat tematické a obsahové analýze psaní reformního dějepisectví. Aby vynikla historická kontinuita, kterou se reformní historici snažili vytvořit, uspořádal jsem tuto podkapitulu chronologicky podle zpracovávaných historických období. První část se bude věnovat výzkumu meziválečného komunismu a pohledu na vývoj před rokem 1938. Ve druhé části se zaměřím na výzkum dějin odboje a druhé světové války. Závěrečná pasáž této podkapitoly bude patřit historiografii mapující vývoj Československa po roce 1945.

Cílem mého zkoumání není vytvořit výčet vydaných historiografických prací a shrnout jejich obsah či ocenit faktografický přínos. Zajímá mne historické myšlení reformního komunismu, které historici formulovali v řadě různě rozsáhlých textů. Pokusím se zde načrtnout historický příběh, jenž měl tvořit základ historické legitimacy reformního komunismu. Historici vytvořili výklad nejnovějších českých a československých dějin, jímž se jako červená niť táhlo usilování o vybudování socialistického zřízení, jež by odpovídalo specifickým československým podmínkám. Tato tradice počínala u Bohumíra Šmerala, pokračovala přes lidovou frontu a protifašistický odboj k frontě národní. Vyvrcholila destalinizací chápanou jako návrat k „československé cestě k socialismu“. Československý reformní komunismus tak získal historický smysl a snahám reformátorů se dostalo historického posvěcení. Československá reforma se díky činnosti početné skupiny historiků stala integrální součástí historického vývoje v českém, československém i evropském kontextu. Do hry o československou reformu tak vstoupila celá řada aktérů z bližší i vzdálenější minulosti, kteří mluvili ve prospěch reformních snah.

⁶⁶⁸ Některé části této podkapitoly vychází z dvou již publikovaných textů. Srov. SOMMER, Vítězslav: Válka odboj a hledání historické identity československého komunismu. In: HAZDRA, Zdeněk (ed.): *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939-1945). Sborník příspěvků ze sympozia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války.* ÚSTR, Praha 2009, s. 111–124; TÝŽ: Odboj a revoluce nebo zápas o charakter národní existence? Dvě historiografické koncepce dějin protektorátu a odboje v kontextu československé reformy šedesátých let. In: PLACHÝ, Jiří – PEJČOCH, Ivo a kol.: *Okupace, kolaborace, retribuce.* Ministerstvo obrany České republiky – Prezentační a informační centrum MO, Praha 2010, s. 153–165.

Základním motivem historiografické tvorby reformních historiků bylo hledání „československé cesty k socialismu“.⁶⁶⁹ Tento termín užívám jako označení pro historiografickou konstrukci vytvářející určitou dějinnou kontinuitu, nikoliv jako pojmenování konkrétního politického programu KSČ v letech 1945–1948. Základem historického vyprávění o „československé cestě k socialismu“ bylo přesvědčení historiků o existenci desítky let trvající vývojové linie socialistické politiky na území Československa a především v českých zemích. Zvláštnost československého socialismu spatřovali v tom, že tvořil součást dlouhé tradice českého lidového demokratického hnutí, jehož počátky sahaly až k husitství a následným sociálně a národně emancipačním hnutím. Dle reformních historiků v sobě československý socialismus kombinoval požadavky sociální, demokratické a národně osvobozené. Zde již lze zmínit další klíčový termín, jímž byl „demokratický socialismus“. Měl být výsledkem politiky „československé cesty k socialismu“. Jednalo se o syntézu demokracie a revolučního socialismu, tedy kombinaci české demokratické tradice a pozitivních sociálně emancipačních aspektů marxismu a marxismu-leninismu.

Vzhledem k zátěži stalinistického dědictví nebylo jednoduché vytvořit požadovanou kontinuitu tak, aby vytvářela dojem nepřerušené vývojové linie. Z toho důvodu historici konstruovali historický příběh „demokratického socialismu“ jako dlouhodobý souboj pozitivních tendencí, většinou charakterizovaných jako produkty domácího průmyslu socialismu, s negativními trendy, obvykle interpretovanými jako cizí importy nekompatibilní s československým prostředím. Tato negativa historici označovali za „deformace“ dočasně komplikující jinak správné směřování komunismu, respektive revolučního socialismu. Hovořili o „dogmatismu“, „schematismu“ či „sektářství“ a snažili se identifikovat nositele a konkrétní projevy těchto nedemokratických tendencí. Ještě více je však zajímaly osobnosti, události či historické procesy, které bylo možné použít jako důkaz vitality „demokratického socialismu“ a československé cesty k němu. Z toho důvodu se zaměřovali více na vytváření pozitivní historické tradice než na důslednou kritiku negativních jevů či hledání nedemokratických tendencí v moderních československých dějinách a v domácím socialistickém a především komunistickém hnutí.

⁶⁶⁹ K problematice tzv. československé cesty k socialismu srov. ABRAMS, Bradley F.: *The Struggle for the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of Communism*, s. 178–198; BRENNER, Christiane: *Zwischen Ost und West. Tschechische politische Diskurse 1945–1948*, s. 128–145; KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, s. 192–206; SCHULZE-WESSEL, Martin: *Vom Tabu zum Mythos? Der „spezifische Weg zum Sozialismus“ in der Tschechoslowakei*. In: SCHMIDT-HARRTMANN, Eva (Hg.): *Kommunismus und Osteuropa. Konzepte, Perspektiven und Interpretationen im Wandel*. Oldenbourg, München 1994, s. 243–255.

Snaha reformních historiků směřovala k vytvoření nové identity československého komunismu. Podobně jako někteří politici, spisovatelé, filozofové, publicisté či ekonomové usilovali o renesanci politického projektu, jenž v průběhu 50. let ztratil v očích řady komunistů mnoho ze své někdejší důvěryhodnosti. Činnost reformní historiografie byla součástí intelektuální činnosti, kterou Michal Kopeček výstižně nazval „hledáním ztraceného smyslu revoluce“. Z pohledu reformní historiografie měl být onen smysl ukryt v historické tradici československého „demokratického socialismu“. Reformní komunismus pak představoval poslední kapitolu v historiky vytvářeném vyprávění.

V dalších třech oddílech této podkapitoly se pokusím zmapovat vznik reformně komunistického historického narativu na základě analýzy historiografického zpracování tří základních tematických okruhů, jimiž se zabývalo reformní dějepisectví. Vývoj meziválečného československého komunismu v kontextu proměn mezinárodního komunistického hnutí, odboj a otázka tzv. československé revoluce a problematika poválečného budování socialismu - to byly tři tematické pilíře, o něž se opírala historiografická koncepce „československé cesty k socialismu“.

4.3.1. Od Šmerala ke Švermovi. Tradice „demokratického socialismu“ v meziválečném komunismu

První část historického příběhu československého „demokratického socialismu“ se odehrávala v meziválečném období. Historici na problematiku prvních dvou desetiletí československého komunismu nahlíželi jako na období střetů mezi dvěma alternativami vývoje domácí radikální levice. První čerpala ze zdrojů středoevropského radikálního socialismu s jeho demokratickými a sociálně emancipačními požadavky a pokoušela se o skloubení komunismu s československými politickými, kulturními a sociálními specifiky. Druhá vývojová linie vycházela v první řadě ze zjednodušeně chápaného sovětského bolševismu. Sdílela jeho představy o politické organizaci a způsobu dosažení společenské změny. Jejím cílem bylo aplikovat v českém prostředí postupy užití sovětskými bolševiky. Nositelé této vývojové tendence je považovali za úspěšné a tudíž jediné správné a použitelné v kterékoliv zemi na světě.

Na této dichotomii revolučního socialismu byl založen reformně komunistický výklad vývoje KSČ a mezinárodního komunistického hnutí v meziválečném období. Jeho autoři se snažili dokázat, že v počátcích československého komunismu je možné vysledovat

demokratické aspekty zakládající tradici, která ústí v reformní komunismus 60. let. Tyto vývojové tendence se trvale svářely se „sektářskými“ a „dogmatickými“ aspekty komunismu, které naopak představovaly přímé předchůdce politiky „kultu osobnosti“ známé z éry vrcholného stalinismu. Načrtnuté schéma v sobě neslo řadu rozporů. Zatímco pro psaní o zakladatelské fázi KSČ v době tzv. Šmeralova vedení jej bylo možné použít bez větších obtíží, v případě éry bolševizace a následného vývoje KSČ mohlo vzbudit řadu pochybovačných otázek, již jen vzhledem k dlouhé personální kontinuitě vedení komunistické strany ve 30. a 40. letech. Demokratickou tradici v československém komunismu bylo možné dokazovat především na příkladu konkrétních zlomových událostí a procesů. Vypracovat shrnující vyprávění o meziválečné KSČ podle reformně komunistického výkladového schématu by znamenalo kriticky přehodnotit proces bolševizace a roli osobností, které hrály v jiných kapitolách příběhu „demokratického socialismu“ pozitivní roli. Asi nejkontroverznější postavou byl Klement Gottwald, jehož bylo možné zařadit do obou vývojových alternativ domácího komunismu.⁶⁷⁰ Kritický pohled na meziválečný komunismus vyvolával také otázky po původu „deformací“, jejichž počátek reformní komunisté obvykle kladli až do let 1949–1950. Psaní o první etapě dějin KSČ poskytlo příležitost k nalezení počátků požadované demokratické kontinuity, především na příkladu „šmeralovského“ pojetí komunismu a vytváření politické linie lidové fronty ve druhé polovině 30. let. Zároveň však otevíralo možnost poukázat na některé negativní kontinuity, jejichž zdůrazněním by bylo možné posunout počátek domácího stalinismu až do druhé poloviny 20. let.

Základem pro vytvoření delší historické kontinuity „československé cesty k socialismu“ byla historická rehabilitace Bohumíra Šmerala a jím symbolizované politiky KSČ z počátku 20. let. Jak jsem již ukázal v pasážích o tzv. učebnici dějin KSČ, poststalinské paradigma stranických dějin jej zobrazovalo jako symbol přežitků sociáldemokratismu v komunistické straně. Hodnocení Šmeralovy osoby a politiky KSČ prováděné pod jeho vedením vycházelo z kritiky „šmeralismu“, s níž ve druhé polovině 20. let operovali mladší představitelé krajní levice v KSČ. Přestože stranická historiografie obecně oceňovala zakladatelskou roli Bohumíra Šmerala při vzniku KSČ, jeho politiku zobrazovala jako přechodnou fázi mezi sociální demokracií a skutečným komunismem. Období, kdy stál v čele KSČ, bylo popisováno jako doba před bolševizací, kdy komunistická strana tápala a nebyla schopná se vypořádat s obtížným sociálnědemokratickým dědictvím. Bohumír Šmeral nebyl vyloženě negativní postavou v historickém příběhu KSČ. Stranická historiografie 50. let však k němu

⁶⁷⁰ K problémům historiků vzešlých z reformního dějepiscevtví s pojetím osobnosti Klementa Gottwalda srov. BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost*, s. 170–177.

přistupovala s velkou rezervou a jeho působení na počátku 20. let z velké části interpretovala jako historický omyl, který museli napravit až mladí bolševizátoři v čele s Klementem Gottwaldem.

Rehabilitace Bohumíra Šmerala započala již na samém začátku 60. let. V roce 1961 uveřejnili Vladimír Dubský a Zdeněk Kárník studii nazvanou *Otázka masovosti strany v boji za vytvoření KSČ*, která poprvé představila Šmeralovy politické koncepce z jiného úhlu, než bylo do té doby zvykem.⁶⁷¹ Popisovali vznik KSČ jako složitý proces, v jehož průběhu bylo třeba do jedné politické strany integrovat rozličná politická uskupení. Centrem sjednocování byla marxistická levice emancipující se od sociální demokracie. Autoři vyložili tento vývoj jako takticky skvěle zvládnutou operaci, jejímž cílem bylo vybudovat „masovou stranu“. Nikoliv tedy avantgardní stranu vedenou elitní skupinkou revolucionářů, ale politický subjekt s početnou členskou základnou. Objevil se zde jeden z argumentů, na nichž zakládali reformní historici své pozitivní hodnocení Šmeralova působení v čele KSČ. Šmeral se pokusil vybudovat KSČ cestou přesvědčování přívrženců marxistické levice o správnosti komunistického programu, nikoliv nahodilými pokusy o okamžité založení komunistické strany bez opory v co nejširší sociální základně. V tom navazoval na tradici moderního středoevropského politického stranictví a přizpůbil organizační principy bolševismu československým podmínkám.

Podrobnější představení Šmeralových politických koncepcí však přinesla až rozsáhlá studie Miroslava Klíra vydaná na přelomu let 1964 a 1965.⁶⁷² Její důležitost tkvěla také v tom, že v úvodu analyzovala pojem „šmeralismu“ a identifikovala jeho původ v argumentaci krajně levicových proudů komunistického hnutí. Klír se pokusil načrtnout vývoj Šmeralova politického myšlení od jeho předválečného a válečného působení ve vedení sociální demokracie až do první poloviny 20. let. Představil jej jako politika, který dlouhodobě promýšlel problém přechodu k socialismu ve středoevropských podmínkách. Šmeral neustále hledal cesty k socialistické revoluci, snažil se nalézt způsob jak přizpůsobit marxismus-leninismus realitě nově vzniklého státu. Klír oceňoval Šmeralovo odmítání ozbrojených povstání a jeho přesvědčení o nutnosti pokojné cesty k socialismu prostřednictvím parlamentu a postupného zmasovění komunistické strany. Nejdůležitější osobnost prvních let existence

⁶⁷¹ DUBSKÝ, Vladimír – KÁRNÍK, Zdeněk: *Otázka masovosti strany v boji za vytvoření KSČ*, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1961, s. 180–207.

⁶⁷² KLÍR, Miroslav: *Úloha B. Šmerala při vypracování strategicko-taktické orientace KSČ*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1964, s. 651–684 a 1/1965, s. 3–40.

KSČ vylíčil jako československého souputníka tehdejšího progresivního křídla mezinárodního komunismu, v jehož čele stál sám Lenin.

Podobně jako Miroslav Klír argumentoval také Václav Šplíchal v detailní analýze finální fáze vzniku KSČ a jejího přijímání do Kominterny.⁶⁷³ Poukazoval na komplikovanou situaci v československé radikální levici a na obtíže, s nimiž Šmeral prosazoval svou vizi postupného budování komunistické strany. Šplíchal při líčení jednání na III. kongresu Kominterny akcentoval odlišnost stanovisek československých delegátů od představ kominternovských levých radikálů. Ve svém popisu finálních jednání o vstupu KSČ do Kominterny poukázal na blízkost Leninových postojů ke Šmeralovým představám o směřování komunistického hnutí. Ve Šplíchalově pojetí byl Šmeral československým zastáncem a reprezentantem Leninových koncepcí vycházejících z kritiky „dětské nemoci levičáctví“. Tento argument byl v kontextu 60. let velmi důležitý. Jednou z oblíbených rétorických figur destalinizace byl také návrat k leninismu chápanému jako autentický myšlenkový směr, jenž byl od konce 20. let systematicky překrucován Stalinem a jeho následovníky směrem k autoritářskému pojetí komunismu. Spojení Šmerala s Leninem znamenalo, že i v československém prostředí existovala politická platforma, kterou bylo možné označit za nositele „nedeformovaného“ komunistického myšlení, za protiklad schematického a „dogmatického“ stalinismu.

Vrcholnými texty k tématům spojeným s osobností Bohumíra Šmerala byly studie Vladimíra Dubského a Zdeňka Kárníka z druhé poloviny 60. let. Dubský publikoval v roce 1967 obsáhlý text o politice tzv. Šmeralova vedení.⁶⁷⁴ Fungování Šmerala v čele KSČ datoval přibližně lety 1921–1923. Období od neúspěšné německé revoluce v únoru 1923 do II. sjezdu KSČ v listopadu následujícího roku chápal jako dobu postupného zesilování tlaku levého křídla v komunistické straně, před nímž Šmeral již jen hájil svá dřívější stanoviska. Na činnosti Šmeralova vedení oceňoval, že neprovádělo automatickou aplikaci direktivy z Moskvy, ale pokoušelo se o vlastní přístup k problematice přechodu k socialismu. Hovořil přímo o „*specifické československé metodě budování revoluční strany*“ postaveném na „*vědomí odlišnosti československých (respektive vůbec středoevropských) poměrů od poměrů v Rusku*“.⁶⁷⁵ Šmeral chtěl vybudovat komunistickou stranu odpovídající československým podmínkám, nikoliv násilně přebírat ruský model. Cesta k socialismu se měla opírat o podporu většiny obyvatelstva. Základem socialistické revoluce československého typu byl boj

⁶⁷³ ŠPLÍCHAL, Václav: *K historii závěrečného procesu vytváření KSČ a jejího přijetí do Komunistické internacionály*, Příspěvky k dějinám KSČ 6/1966, s. 858–877.

⁶⁷⁴ DUBSKÝ, Vladimír: *Utváření politické linie v období Šmeralova vedení*, Příspěvky k dějinám KSČ 5, 6/1967, s. 445–688, 803–838.

⁶⁷⁵ Tamtéž, s. 650–651.

proti velkokapitálu, budování silné demokratické samosprávy a kooperace levicových sil. Dubský dále zmiňoval Šmeralův kladný poměr k československé státnosti a jeho snahu konstruktivně vyřešit komplikovanou národnostní otázku nové republiky. Vývoj v KSČ zobrazil jako neustálý konflikt mezi progresivním Šmeralovým křídlem, které prosazovalo jednotnou frontu a dělnickou vládu, a levou opozicí, snažící se svést KSČ na cestu neplodného a československému prostředí cizího radikalismu.

Významným motivem článku bylo vytvoření protikladu mezi ruským a československým komunismem. Dubský se jasně vyjadřoval ve prospěch samostatné politiky československých komunistů a odmítal mechanické zavádění sovětského modelu ve středoevropských podmínkách. Nebylo těžké vidět v tomto tvrzení jasnou historickou paralelu s aktuálním vývojem v Československu.

Předním expertem na témata spojená se vznikem KSČ a osobností Bohumíra Šmerala se stal Zdeněk Kárník. K problematice proměn českého socialismu na konci první světové války a během prvních let existence Československa vydal několik knižních publikací.⁶⁷⁶ Pro historický narativ „československé cesty k socialismu“ však byla nejdůležitější jeho studie z roku 1969 pojednávající o komplikovaném vzniku KSČ a vývoji vztahů mezi československou radikální levicí a Kominternou.⁶⁷⁷ Kárník předložil podrobnou analýzu sporů mezi jednotlivými politickými frakcemi, z nichž se formovala KSČ, a také mezi představiteli vznikající komunistické strany a zástupci Třetí internacionály. Oceňoval Šmeralovu režii vzniku KSČ na základě koncepce „masové strany“. Také zdůrazňoval důležitost snah Šmeralova křídla o skloubení sociálně revolučního programu s ideou československé státnosti. Hlavním motivem Kárníkova článku bylo vylíčení Šmeralova usilování o samostatnou politiku československé radikální levice založenou na přísné vnitřní demokracii a neautoritářském pojetí socialismu. Zdůrazňoval jeho snahu jednat s Kominternou jako rovný s rovným a neochotu zavádět v Československu politiku, která by neodpovídala místní situaci.

Kárník označil Šmeralovu koncepci za „demokratický komunismus“. Tento politický koncept vycházel z tradice středoevropské (rakouské) sociální demokracie a kladl důraz na „masovost“ strany a jejích organizací a „demokratismus“ hnutí ve vztahu k jeho vnitřnímu fungování i k pojetí socialistické revoluce. Československý „demokratický komunismus“ se

⁶⁷⁶ Srov. KÁRNÍK, Zdeněk: *Za československou republiku rad. Národní výbory a dělnické rady v českých zemích 1917-1920*. ČSAV, Praha 1963; TÝŽ: *První pokusy o založení komunistické strany v Čechách*. Academia, Praha 1966; TÝŽ: *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral?*. Svoboda, Praha 1968.

⁶⁷⁷ TÝŽ: *Založení KSČ a Kominterny*, *Revue dějin socialismu* 2/1969, s. 163–202.

lišil od politických koncepcí sovětského bolševismu prosazovaných Kominternou. Jeho cílem byla socialistická revoluce zvláštního středoevropského typu. Ambiciózní a svébytný politický projekt „demokratického komunismu“ vytvořený první vedoucí garniturou KSČ a především Bohumírem Šmeralem musel od roku 1923 čelit čím dál většimu tlaku Moskvy, jemuž nakonec podlehl. Zůstal však příkladem demokratické a bytostně československé koncepce přechodu od kapitalismu k socialismu.

Reformní historiografie vylíčila Bohumíra Šmerala jako průkopníka „československé cesty k socialismu“ a praotce reformního komunismu. Byl považován za nejdůležitějšího představitele politického myšlení československého komunismu v meziválečném období. Jeho osobnosti byla v 60. letech věnována velká pozornost. Kromě již zmíněných studií vyšly také některé původní Šmeralovy texty.⁶⁷⁸ Reformní historici se stýkali s jeho sekretářem z doby vzniku KSČ Karlem Goliathem-Gorovským.⁶⁷⁹ Ten spolupracoval s Ústavem dějin KSČ, s nímž v letech 1968 a 1969 uzavřel smlouvy na psaní memoárových textů k dějinám komunistické strany a osobnosti Bohumíra Šmerala.⁶⁸⁰ Dva z nich vyšly v *Revue dějin socialismu*⁶⁸¹ a doplnily historiografický portrét Šmerala o pozitivní pamětnickou reflexi.⁶⁸²

Zakladatelské období KSČ hrálo v reformně komunistickém historickém vyprávění významnou roli. Historici považovali Šmeralovu koncepci „demokratického komunismu“, která stála u zrodu KSČ, za důkaz existence zvláštního československého komunismu. Jevil se jim jako politický směr, který se již na začátku 20. let snažil o skloubení revolučního socialismu s demokracií a československou státností a pokusil se smířit představy sovětských bolševiků o socialismu s realitou střední Evropy. Především důrazem na vnitřní demokracii

⁶⁷⁸ ŠMERAL, Bohumír: *Historické práce 1908-1940*. SNPL, Praha 1961; TÝŽ: *Příspěvek k diskusi o programu komunistických stran*, Příspěvky k dějinám KSČ 6/1965, s. 940–949; TÝŽ: *Pravda o sovětském Rusku*. NPL, Praha 1966. K dobovému hodnocení *Historických prací* srov. REIMAN, Michal: „*Historické práce*“ B. Šmerala, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1962, s. 449–453.

⁶⁷⁹ Karel Goliath-Gorovský (1901-1985) pracoval jako advokát a patřil k zakladatelům KSČ. Ve 20. letech se s komunistickou stranou rozešel a byl činný v komunistické opozici. Roku 1939 vstoupil v Polsku do Svobodovy jednotky. Odtud byl poslán do sovětských pracovních táborů, z nichž byl propuštěn až v roce 1955. Po návratu do Československa usiloval o rehabilitaci své osoby a stal se objektem trvalé úřední šikany včetně internace v psychiatrické léčebně. Po návratu do Československa byl literárně činný a sepsal řadu textů memoárového charakteru. K osobnosti Karla Goliatha-Gorovského srov. ŠPLÍCHAL, Václav: *Dramatický život revolucionáře*, *Revue dějin socialismu* 3/1968, s. 449–451; BIEBERLE, Josef: Karel Goliath-Gorovský (1901-1985). Zamyšlení nad životem a dílem. In: *Sborník prací moravských historiků*. USD AV ČR, Praha 1996, s. 129–161. Beletristické zpracování z perspektivy rodinné paměti srov. THOMAS, Niqui: *Minerva's Owl. Excerpts from Exile*. Indra Publishing, Briar Hill 2003.

⁶⁸⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j.163, k. 18.

⁶⁸¹ Korespondenci Goliatha-Gorovského s časopisem srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 721, k. 104.

⁶⁸² Srov. GOROVSKÝ, Karel: *Bohumír Šmeral*, *Revue dějin socialismu* 6/1969, s. 893–922. Dalším publikovaným textem byla jeho vzpomínka na jednání zástupců KSČ a Kominterny v Drážďanech v roce 1921. Srov. TÝŽ: *O založení KSČ – drážďanská konference v dubnu 1921*, *Revue dějin socialismu* 3/1968, s. 415–449.

komunistického hnutí nabízel vývojovou alternativu, která nemusela nutně vést ke stalinismu. Bylo možné jej vykládat jako přímého předchůdce reformních snah 60. let.

S promyšlením problematiky působení sovětského bolševismu v československém prostředí úzce souviselo téma výzkumu mezinárodního dělnického hnutí. Důraz na prohloubení studia dějin evropského socialismu byl součástí programu „zvědečtění“ stranického dějepisectví ve druhé polovině 50. let. Také reformní historiografie považovala zkvalitnění výzkumu tohoto tématu za jednu ze svých priorit. Důkazem toho byla diskuze vedená na stránkách *Příspěvků k dějinám KSČ*, kterou na sklonku roku 1962 zahájil Milan Hübl.⁶⁸³ Požadoval vytvoření jasné badatelské koncepce, která by směřovala k sepsání syntetické práce o dějinách mezinárodního dělnického hnutí. Kládl důraz na znalost mezinárodního politického kontextu a také na nutnost reflektování nekomunistických směrů socialismu. Taková syntéza by obsáhla jak historický vývoj socialismu od jeho počátků, tak proces utváření „světové socialistické soustavy.“ Na Hüblův článek pozitivně reagovali další historici, např. Zdeněk Bradáč, Zdeněk Šolle či Milan Otáhal.⁶⁸⁴

Nejdůležitější příspěvek do diskuze sepsal Miloš Hájek, který svou argumentaci založil na kritice dřívějšího pojetí výzkumu dějin mezinárodního socialismu a komunismu.⁶⁸⁵ Vymezil se vůči historiografické tvorbě v době stalinismu i po roce 1956. Kritizoval především chybnou metodologii spojenou s „kultem osobnosti“ a také praktické fungování historické vědy. Psal také o omezování odborné diskuze po roce 1956, kdy „*proti revizionismu se spustila bubnová palba, a na frontě proti dogmatismu se sem tam vystřelilo z pistole*“.⁶⁸⁶ Tehdejší diskuze měla proto podobu formálního „připomínkování“ ideologických nedostatků každé práce, která byla alespoň trochu progresivní. Hájek požadoval rozsáhlou revizi dosavadních výkladů dějin mezinárodního komunistického hnutí s tím, že „*jediným obdobím, které nebude vyžadovat nového hodnocení ve stěžejních otázkách, je období Leninova života*“.⁶⁸⁷ Naopak konstatoval potřebu výrazné reinterpretace činnosti Kominterny a komunistických stran letech 1928–1934, tedy v éře teorie „sociálfašismu“. Požadoval však

⁶⁸³ HÜBL, Milan: *Historiografie mezinárodního dělnického hnutí v současnosti*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1962, s. 685–704.

⁶⁸⁴ Reakce Zdeňka Bradáče, Vladimíra Suchopára, Pavla Reimana a Zdeňka Šolleho srov. *O některých otázkách dějin mezinárodního dělnického a komunistického hnutí. K článku M. Hübla*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1963, s. 61–80. Diskuzní příspěvky autorské dvojice Růžena Havránková a Jaroslav Valenta a Milana Otáhala srov. *K aktuálním úkolům v historiografii mezinárodního dělnického hnutí*, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1963, s. 227–234.

⁶⁸⁵ HÁJEK, Miloš: *K některým problémům boje proti dogmatismu v historiografii mezinárodního dělnického hnutí*, příspěvky k dějinám KSČ 5/1963, s. 730–739.

⁶⁸⁶ Tamtéž, s. 733.

⁶⁸⁷ Tamtéž, s. 736.

také nové promyšlení éry lidové fronty, na níž vrhly stín masové represálie v Sovětském svazu ve druhé polovině 30. let. Podobného přehodnocení si žádala rovněž doba vrcholného stalinismu až do roku 1953, kterou charakterizovaly „levičácké deformace“.

Podle Hájka měli historici mezinárodního dělnického hnutí věnovat mnohem větší pozornost také vývoji sociální demokracie. Žádal, aby historiografie přistoupila k tématu s plnou vážností a definitivně se zbavila „sektářství vůči sociální demokracii“, které dříve určovalo psaní o dějinách tohoto politického směru. Problém spatřoval především v pohledu na levé sociální demokraty, který se v československém prostředí „dosud nezabíval nevkusně shovívavého tónu“.⁶⁸⁸ Do budoucna bylo potřeba „správně, bez sektářského despektu a reformistických iluzí, historicky zhodnotit levici v socialistických stranách“ v meziválečném i poválečném období.⁶⁸⁹

Argumenty, které zazněly v této diskuzi, především v příspěvcích Milana Hübla a Miloše Hájka, předurčily, jakým způsobem budou reformní historici do svého historického vyprávění integrovat tematiku z dějin mezinárodního dělnického a komunistického hnutí. Jednak byla zjevná snaha vylíčit socialismus jako politické hnutí složené z řady politických proudů. Poukázání na pluralitu socialismu zařazovalo komunistický politický projekt do kontinuity evropské radikální politiky. Ačkoliv měl sovětský bolševismus stále výsadní postavení, nehrál již zcela hegemonní úlohu jako v historiografické produkci 50. let. Příkladem takového pojetí dějin mezinárodního socialismu byla zejména vysokoškolská učebnice vypracovaná autorským kolektivem pracovníků katedry dějin dělnického hnutí FF UK vedeným Vladimírem Kašíkem a Vladimírem Suchopárem.⁶⁹⁰

Druhým tématem, které vzbuzovalo zájem historiků a mělo velmi úzký vztah k problematice „československé cesty k socialismu“, byly dějiny Komunistické internacionály. Otázka vztahů mezi moskevským centrem mezinárodního komunismu a jednotlivými stranami byla nesmírně důležitá pro posouzení možností autonomního vývoje československého komunismu v prvních dvaceti letech jeho existence. Prosazení reformně komunistické agendy v oblasti historiografie zároveň vyžadovalo některé reinterpretace dosavadních hodnocení vývoje Kominterny. Historici se jednak pokusili o historickou kritiku „levého sektářství“ a „dogmatismu“ v politické linii Kominterny, především ve vztahu ke

⁶⁸⁸ Tamtéž, s. 737.

⁶⁸⁹ Tamtéž.

⁶⁹⁰ Práce vyšla v roce 1966 a poté v o dva roky později v rozšířeném a mírně přepracovaném vydání. Srov. *Dějiny mezinárodního dělnického hnutí*. Svoboda, Praha 1968. Dalšími členy autorského kolektivu byli Vladimír Dubský, František Hrbata, Zdeněk Kárník, Vlastimila Křepeláková, Jan Kuklík, Jan Měchýř, Jiří Muška, Ladislav Niklíček, Pavel Seifert a Zdeněk Uherek.

kominternovskému pojetí fašismu a otázce spolupráce s ostatními levicovými subjekty. Druhou stranou této kritiky bylo hledání pozitivních vývojových tendencí, od nichž bylo možné odvozovat historickou identitu „demokratického socialismu“. Zde se historici zaměřili především na téma lidové fronty a protifašistické politiky komunistického hnutí.

Reformně komunistický výklad dějin Kominterny se opíral především o kritiku některých jejích vývojových fází. Ve shodě s hledáním demokratických tradic v komunismu se historici snažili rozdělit historii mezinárodního komunismu na etapy charakteristické důrazem na demokratičtější a otevřenější politické koncepce, a na období „dogmatických“ a sektářských“ výstřelků. Snaha o kritické zhodnocení Třetí internacionály úzce souvisela s výzkumem forem přechodu od kapitalismu k socialismu. Reformní historici hledali v dějinách Kominterny kořeny „československé cesty k socialismu“, tedy pokojného rozchodu s kapitalismem prostřednictvím spolupráce v rámci širších „pokrokových“ koalic. Některé kapitoly ze spletité historie Třetí internacionály hovořily ve prospěch koncepce nenásilných a postupných socialistických revolucí. Náležitě zhodnocení jiných vývojových etap mohlo naopak poskytnout argumenty proti automatickému preferování sovětské zkušenosti a pokusů o její nápodobu v zemích na západ od Sovětského svazu.

Základní schéma vývoje Kominterny načrtnuté reformními historiky se neodlišovalo od obvyklých periodizací dějin internacionály. Rozeznávali tři fáze: zakladatelské období v Leninově éře končící rokem 1923 charakterizované taktikou jednotné fronty; poté následoval přechod Kominterny na radikálně levé pozice ústící v „sektářskou“ politiku prováděnou podle taktiky „třída proti třídě“ v letech 1928–1934; třetí fáze byla charakteristická obratem v politice komunistického hnutí směrem k lidové frontě a prioritě protifašistického boje.⁶⁹¹ Reformní historiografie měla poměrně jasno v tom, které z těchto třech období hodnotit nejvýše. Jak poznamenal Vladimír Suchopár, teprve pozdější historický vývoj mezinárodního komunismu ukázal, že „*směr, který Kominternu naznačila hned na počátku své činnosti, ukazuje jediné správnou a možnou cestu, jediné správnou a možnou strategii*“.⁶⁹² Veskrze pozitivně hodnocená doba lidové fronty ve druhé polovině 30. let si totiž vysloužila kritiku kvůli nedostatečnému vypořádání s předchozí „sektářskou“ politikou. Přestože v celém komunistickém hnutí nastala po VII. kongresu Kominterny „velká obrodná iniciativa“, částečně ji devalvovala polovičatá kritika Stalinových koncepcí, primární

⁶⁹¹ Srov. SUCHOPÁR, Vladimír: *Tři fáze v dějinách Komunistické internacionály*, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1965, s. 217–243.

⁶⁹² Tamtéž, s. 221.

zaměření hnutí na budování sovětského státu a masové represe v Sovětském svazu na konci 30. let.⁶⁹³

Vývoj politické linie Kominterny považovali historici za zcela aktuální téma. Miloš Hájek z perspektivy poloviny 60. let prohlásil, že „*levičácký dogmatismus hlavním nebezpečím v mezinárodním komunistickém hnutí*“.⁶⁹⁴ Poválečnou éru stalinismu interpretoval jako „recidivu dogmatismu a levičáctví“, které se v politice komunistického hnutí prosadilo ve druhé polovině 20. let. Součástí probíhající destalinizace proto muselo být náležité historiografické zhodnocení těchto temných kapitol v dějinách Kominterny. Dle Hájka tkvěly kořeny silné tradice „levičáctví“ v negativní zkušenosti komunistů s „reformismem“, která zcela zastínila možná rizika krajně levicových politických koncepcí. Od likvidace vnitrostranické demokracie během raného stalinismu 20. a 30. let a nedostatečné kritiky předchozího období v éře lidové fronty pak vedla přímá cesta k politice spojené s projevy „kultu osobnosti“.

Éru lidové fronty reformní historiografie i přes jisté výhrady považovala za klíčové období ve vývoji komunismu, zejména ve vztahu k pozdější koncepci „československé cesty k socialismu“. V říjnu 1965 uspořádal Ústav dějin KSČ konferenci k výročí VII. kongresu Kominterny, na níž došlo k signifikantnímu konfliktu o výklad této události. Konferenční materiál, na jehož základě probíhala diskuze, se negativně vymezoval vůči politice let 1928–1934 a obsahoval také kritiku polovičatého rozchodu se „sektářstvím“ a „dogmatismem“ na VII. kongresu a v letech následujících. Proti takovému výkladu se ozvali dva pamětníci, někdejší prominentní představitel domácího stalinismu Bruno Köhler a František D. Pór. Zatímco Köhler reagoval zejména na kritiku VII. kongresu v konferenčním materiálu, Pór kritizoval snahu mladších historiků „přehodnotit“ dějiny KSČ a Kominterny ve 30. letech a odmítal výklad, který kritizoval politiku KSČ po roce 1929. Přítomní reformní historici tyto výtky nepřijali. Shodovali se na historickém významu VII. kongresu, zároveň však trvali na nutnosti jeho kritického zhodnocení.⁶⁹⁵

Hlavním tématem spojeným s obdobím lidové fronty a s celými dějinami Kominterny byla otázka existence širších levicových společenství.⁶⁹⁶ Problematiku spolupráce komunistů

⁶⁹³ Tamtéž, s. 240.

⁶⁹⁴ HÁJEK, Miloš: *K problému levičáctví v Komunistické internacionále*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1965, s. 707.

⁶⁹⁵ *Místo VII. kongresu kominterny v dějinách mezinárodního a československého dělnického hnutí*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1966, s. 24–105.

⁶⁹⁶ Srov. HRBATA, František: *Komunistická internacionála a protifašistické hnutí v letech 1933–1935*. SPN, Praha 1963; HRBATA, František – NIKLÍČEK, Ladislav: *Na cestě k VII. kongresu Kominterny*, Československý

s dalšími „pokrokovými“ silami vnímali reformní historikové jako nejdůležitější část odkazu Komunistické internacionály. Jejich krédem mohlo být: Bez lidové fronty nebylo by „československé cesty k socialismu“. Již texty o Šmeralovi poukázaly na skutečnost, že socialistická revoluce ve střední Evropě byla podmíněná širší kooperací na levici a mohlo ji předcházet určité přechodné období dělby moci mezi komunisty a jinými politickými subjekty. Od jednotné a lidové fronty tudíž vedla přímá linie k frontě národní, kterou bylo možné vykládat jako završení strategických a taktických úvah o cestách k socialismu. Není divu, že problematika „frontistické“ politiky vzbuzovala velký zájem reformních historiků.⁶⁹⁷

Nejvýznamnějším příspěvkem k tomuto tématu byla monografie o konceptu jednotné fronty z pera Miloše Hájka.⁶⁹⁸ Ambiciózní práce jednak přinášela značné množství faktografie a v československém kontextu představovala dílo s do té doby nevídaným využitím zahraniční literatury i původních kominternovských materiálů. Hájek však vytvořil také ucelené historické vyprávění o vývoji jedné politické koncepce komunistického hnutí. Bylo zřejmé, že jednotnou frontu, tedy otázku spolupráce komunistů s ostatními levicovými subjekty, považoval za klíčový problém komunistické politiky. Na příkladu spletitého vývoje jednotné fronty se snažil představit určitou myšlenkovou tradici v komunismu, kterou považoval za inspirativní a hodnou následování.

Hájek stavěl do kontrastu dvě možné vývojové cesty komunismu. První, kterou oceňoval a v níž spatřoval možné východisko pro další směřování komunismu, počínala u Lenina, jeho kritiky „dětské nemoci levičáctví“ a koncepce jednotné fronty. Pokračovala kritikou kominternovského obratu doleva ve druhé polovině 20. let, přičemž Hájek vyzdvihoval zejména úvahy Antonia Gramsciho.⁶⁹⁹ Završením této linie byla politika lidové fronty a z ní vycházející možnosti antifašistické spolupráce na levici. Hlavním znakem negativní vývojové linie mezinárodního komunismu byla extrémní radikálnost nerespektující objektivní politické a sociální podmínky, která vždy končila hrubými ideologickými výstřelky a značnou

časopis historický 5/1965, s. 655–682; TÍŽ: *Naděje a skutečnost: Bezprostřední vliv VII. kongresu Kominterny v mezinárodním dělnickém hnutí*, Československý časopis historický 5/1967, s. 667–690; SUCHOPÁR, Vladimír: *Historický mezník: 7. kongres Komunistické internacionály 1935*. NPL, Praha 1965.

⁶⁹⁷ Srov. *Českoslovenští a italsí historikové o lidové a národní frontě*, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1966, s. 222–280. Jedná se o diskuzi reformních historiků o dvou článcích původně otištěných v italském časopise *Critica marxista*. Autorem stati Emilio Sereni – *Poznámky k diskusi o politice lidových a národních front* byl Emilio Sereni, článek *Hodnota a omezení frontistických zkušeností* napsal Lucio Magri. Do diskuze přispěli Karel Bartošek, Milan Hübl, František Janáček, Vojtěch Mencl, Miloš Hájek, Oldřich Janeček, Jan Křen, Václav Opluštil, Václav Kural, Michal Reiman, Hana Mejdrová, Karel Kaplan, Zdeněk Bradáč a Josef Novotný.

⁶⁹⁸ HÁJEK, Miloš: *Jednotná fronta. K politické orientaci Komunistické internacionály v letech 1921–1935*. Academia, Praha 1969.

⁶⁹⁹ Srov. Hájkův výklad Gramsciho úvah o možnostech socialistické revoluce ve střední a západní Evropě. Tamtéž, s. 189–191.

diskreditací komunistického politického projektu. Představitelem této tendence byl samozřejmě Stalin prosazující teorii „sociálfašismu“ či zpochybňující důvěryhodnost lidové fronty masovým politickým terorem. Do této negativní tradice však Hájek řadil také Trockého jako radikálního kritika lidové fronty ve druhé polovině 30. let.

Na politice široce koncipované jednotné fronty v éře Lenina a lidové fronty oceňoval především důraz na provádění realistické politiky, která se musela opírat o praktické politické dovednosti komunistických předáků. V Hájkově pojetí byla taková politika založená na střízlivém zvážení aktuální situace. Postup komunistického hnutí po VII. kongresu Kominterny hodnotil velmi vysoko, když napsal: *„Historická zkušenost jednotných a lidových front v předvečer druhé světové války je neocenitelná. Jejich dějiny jsou psány heroismem antifašistů, váhavostí socialistické pravice i tragickými zásahy stalinismu. Přes neblahý konec je lidová fronta nejsvětější kapitolou evropského dělnického hnutí mezi dvěma světovými válkami.“*⁷⁰⁰ Jak naznačuje tento citát, Hájek psal také o stinných stránkách vývoje lidové fronty spojených především se Stalinovou vnitřní i zahraniční politikou. Přesto ji portrétoval jako nezpochybnitelnou součást evropské „pokrokové“ tradice: *„Jestliže pokrokoví lidé hledí dnes s obdivem na husity – navzdory Lipanům – a na jakobíny – navzdory guillotíně a thermidoru, zasluhují uznání i interbrigadisté, vojáci španělské lidové armády, demonstranti z pařížských ulic a všichni ti, pro které byla tehdy lidová fronta hvězdou naděje.“*⁷⁰¹ Přes její faktický neúspěch ji označil za politický projekt, který „připravil půdu“ pro válečnou protifašistickou koalici. Zároveň spatřoval v lidové frontě koncepci hodnou následování především v zemích západní Evropy, kde komunistické strany v 60. letech neřešily otázku boje o moc a likvidace kapitalismu, nýbrž musely hledat spojení v rámci možných socialistických koalic.

Historie Kominterny se v podání reformních historiků stala místem zápasu mezi demokratickým pojetím komunismu a jeho autoritářskou formou. Historickým vyprávěním dominovalo pozitivní hodnocení snah o modifikace komunistické politiky podle situace panující v jednotlivých zemích. Historikům se zamlouvala představa širokého pojetí komunismu, které mohlo oslovit co největší počet jeho potenciálních přívrženců v rozvinutých střeoevropských a západoevropských zemích. Koncepce jednotné fronty z počátku 20. let a lidové fronty z druhé poloviny následujícího desetiletí mohly tvořit mezinárodní rámec, do nějž bez větších problémů zapadl historicky vytvářený příběh o

⁷⁰⁰ Tamtéž, s. 269–270.

⁷⁰¹ Tamtéž, s. 264.

„demokratickém socialismu“. Projekt „československé cesty k socialismu“, jehož završením měla být československá reforma 60. let tak mohl být zařazen do širšího mezinárodního kontextu sociálně emancipačních hnutí založených na širším levicovém konsenzu.

Zájem o mezinárodní souvislosti „československé cesty k socialismu“ se nezastavil ani před nejožehavějším tématem, jehož kritické zpracování mohlo mít závažné politické následky. Až do začátku 60. let bylo jedním ze základů interpretačních schémat stranického dějepisceví nezpochybnitelné postavení sovětské revoluční zkušenosti. Stačí připomenout debaty z poloviny 50. let o charakteru „československé revoluce“. Jejich účastníci se snažili skloubit československý přechod k socialismu se sovětským vzorem, jehož základem bylo schéma přerůstání revolucí a chápání revoluce jako ozbrojeného povstání. S tímto výkladem pracovala také tzv. učebnice dějin KSČ. Historiografické přehodnocení ruské cesty k socialismu nabízelo možnost, jak zvýraznit motiv specifičnosti jednotlivých revolucí. Také mohlo ukončit hegemonii bolševického konceptu revoluce, který sloužil jako vzorový příklad, jímž historici poměřovali všechny ostatní cesty komunistických stran k moci.

O revizi dosavadního výkladu bolševické revoluce se pokusil Michal Reiman.⁷⁰² Na základě kritické četby sovětské historiografie a jejího následného konfrontování s dostupným pramenným materiálem vypracoval roku 1965 rozsáhlou dvoudílnou studii *K otázce přípravy říjnového ozbrojeného povstání v Petrohradě v roce 1917*, jejíž první část vyšla na sklonku roku 1965.⁷⁰³ Ještě před jejím vydáním o ní informoval ředitel Ústavu dějin KSČ a otec autora Pavel Reiman vedoucího ideologického oddělení ÚV KSČ Pavla Auersperga. Žádal jej o konzultaci, protože si byl vědom toho, že se jednalo o velmi delikátní téma dotýkající se „politických otázek, které jsou sporné i v sovětské historiografii“.⁷⁰⁴ Za článek se postavil jménem redakční rady *Příspěvků k dějinám KSČ* a poukázal na jeho důležitost a náležité vědecké zpracování.

První část studie obsahovala některé závažné teze, které přinášely dosti odlišný pohled na ruskou revoluci, než na jaký byl československý čtenář zvyklý. Reiman popisoval říjnovou revoluci jako konkrétní historickou událost, která proběhla ve specifických podmínkách. Kritizoval skutečnost, že se z ní stala „obecná zákonitost“, jakási vzorová revoluce, podle níž museli historici posuzovat všechny další socialistické převraty. Dle Reimana „teoretická

⁷⁰² K Reimanově reflexi vlastního psaní o ruské revoluci v 60. letech srov. REIMAN, Michal: *Ruská revoluce. 23. únor – 25. říjen 1917*. Naše vojsko, Praha 1991, s. 10–13. Dále srov. TÝŽ: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu. Vzpomínky na léta 1968–1990*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2008, s. 165–168.

⁷⁰³ TÝŽ: *K otázce přípravy říjnového ozbrojeného povstání v Petrohradě v roce 1917*, Příspěvky k dějinám KSČ 6/1965, s. 898–929.

⁷⁰⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 266, k. 43.

*práce přestala v dostatečné míře respektovat rozmanitost revolučního procesu, revoluce byla nezřídka bezzbytku ztotožňována s násilnou ozbrojenou akcí“.*⁷⁰⁵ Historici nezkoumali vývojové alternativy bolševické revoluce a vykládali její průběh jako jediný možný. Snažil se rehabilitovat Leninovy úvahy o možnosti nenásilného převratu v říjnu 1917. Rovněž poukázal na dřívější historiografickou praxi zvyklou interpretovat revoluci na základě „osobních otázek“ namísto historických faktů. Reiman proto ve své studii vrátil na scénu revoluce Trockého či Bucharina jako významné aktéry cesty bolševiků k moci.

Publikování první části studie vyvolalo konflikt se stranickým vedením. Dle sdělení Pavla Reimana na zasedání ředitelství ústavu 30. prosince 1965 Auersperg prohlásil, že se mu studie líbila, ale vzhledem k probíhajícím sporům v KSSS před jejím připravovaným sjezdem požadoval otištění druhé části studie ob jedno číslo. Pavel Reiman navíc prohlásil, že na Auerspergovu výtku, že v článku chybí rozbor použitých pramenů a literatury, musel sdělit, že „rozbor je vypracován, vypadá však pro sovětskou historiografii dosti špatně a proto jsme se rozhodli nepublikovat jej“.⁷⁰⁶ Na počátku roku 1966 se začala situace kolem studie Michala Reimana vyostřovat. Odpovědní straničtí funkcionáři sice souhlasili s otištěním její druhé části. Dle Pavla Reimana se však obávali, že „situace okolo Října je v článku formulována jinak než sovětskými historiky, kteří ostatně výzkum Října ještě neukončili“.⁷⁰⁷ Žádali, aby autor svou studii ještě přehlédl, zmírnil „polemická ostří“ a více zdůraznil roli Lenina v říjnových událostech. Vše se ještě více zkomplikovalo, když na zasedání sekretariátu ÚV KSČ jeden z přítomných označil studii za trockistickou a požadoval zavést s jejím autorem disciplinární řízení. Tento radikální návrh sekretariát odmítl, ale požadoval předložit přepracovaný text k posouzení.⁷⁰⁸

Pavel Reiman z pozice ředitele ústavu hájil studii před kritikou stranického vedení ve zprávě, kterou 30. března 1966 projednával sekretariát ÚV KSČ. Ředitel ústavu sporný článek představil jako vysoce fundovaný vědecký text, jehož závěry přesně odpovídají novým požadavkům kladeným na stranickou historiografii. Sekretariát nakonec povolil vydání druhé části studie pod podmínkou, že k ní bude připojena redakční poznámka označující ji za

⁷⁰⁵ REIMAN, Michal: *K otázce přípravy říjnového ozbrojeného povstání v Petrohradě v roce 1917*, Příspěvky k dějinám KSČ 6/1965, s. 900.

⁷⁰⁶ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 159, k. 17.

⁷⁰⁷ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 160, k. 17.

⁷⁰⁸ Tamtéž.

diskuzní materiál.⁷⁰⁹ Dokončení Reimanovy studie pak skutečně vyšlo ve třetím čísle ročníku 1966 s přidáním redakčním komentářem.⁷¹⁰

Aféra s Reimanovou kritikou soudobého sovětského zpracování bolševické revoluce měla ještě dohru o dva roky později. V roce 1967 vydal Reiman výsledek svého studia ruské revoluce roku 1917 jako monografii, která vyvracela do té doby kanonický výklad založený na teorii přerůstání revolucí.⁷¹¹ Kniha si roku 1968 vysloužila v Sovětském svazu velmi negativní recenzi s všerhující názvem *Historie Října z pozic reformismu*.⁷¹² Recenzent obvinil Reimana z naprostého zfalšování dějin říjnové revoluce a ze snahy ukázat tuto historickou událost v nelichotivém světle a tím zpochybnit její aktuální politický význam. Knihu označil za „*pokus ospravedlnit nacionalistické tendence v současném světovém revolučním hnutí*“.⁷¹³ V očích oficiální sovětské historiografie se práce pražského reformně komunistického historika stala ukázkovým dílem nejhrubšího revizionismu.

Reimanova interpretace říjnové revoluce zapadala do celkového historického příběhu vytvářeného reformními historiky. Jejím důležitým motivem byla demytizace bolševické revoluce. Z významného historického mezníku, jenž měl sloužit jako praktický návod pro provedení a také následně posuzování ostatních socialistických revolucí se v Reimanově podání stala „pouze“ klíčová historická událost, jež byla jednou z možných forem přechodu k socialismu. Tím se ze specifické „československé cesty“ stala plnohodnotná varianta revoluce, navíc odpovídající Reimanem zdůrazňovaným leninským koncepcím jejího „pokojného rozvíjení“.

Mnohem problematičtější bylo vymezení se vůči stalinismu a s ním spojeným koncepcím komunistické politiky v historiografickém psaní o KSČ v období bolševizace a ve 30. letech. Poststalinské paradigma stranických dějin hodnotilo proces bolševizace jednoznačně pozitivně a V. sjezd KSČ v roce 1929 zobrazovalo jako počátek cesty, která vyvrcholila socialistickou revolucí. Diskuze o „kultu osobnosti“, která se rozběhla v první polovině 60. let, se vztahovala především na události ze zakladatelského období socialistické diktatury. Meziválečnou KSČ dobová historická vyprávění zobrazovala jako stalinismem

⁷⁰⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 181/2, k. 29.

⁷¹⁰ Srov. REIMAN, Michal: *K otázce přípravy Říjnového ozbrojeného povstání v Petrohradě v roce 1917 (Dokončení)*, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1966, s. 163–197. Redakční poznámka měla následující znění: „Článek M. Reimana je věnován aktuální tematice Říjnové revoluce. Pokouší se nově řešit na základě faktického materiálu řadu otázek, které byly v minulých letech opomíjeny nebo nedostatečně řešeny. Je přirozené, že řada soudů není definitivní; bude zasluhovat dalšího výzkumu a vědecké diskuse.“ (s. 197)

⁷¹¹ TÝŽ: *Ruská revoluce. 23. únor – 25. říjen 1917*. Naše vojsko, Praha 1967.

⁷¹² GOLUB, P.: *Historie Října z pozic reformismu*. In: REIMAN, Pavel: *Ruská revoluce. 23. únor – 25. říjen 1917*. naše vojsko, Praha 1991, s. 286–302. Recenze vyšla v časopise *Voprosy istorii KPSS* 12/1968.

⁷¹³ Tamtéž, s. 302.

ještě neposkvřenou stranu bojovníků za socialismus, pronásledovaných represivním aparátem buržoazního státu. Její vývoj byl idylicky líčen jako proces postupného vyzrávání k nejlepší možné politické linii a ideálnímu složení stranického vedení.

Kritický pohled na prvorepublikovou KSČ musel podobně jako související pojednání o Kominterně posunout počátky stalinismu až do poloviny 20. let. Příliš vyhraněná kritika by však mohla ohrozit požadovanou kontinuitu „demokratického socialismu.“ Zpochybnění činnosti KSČ ve druhé polovině 20. a ve 30. letech by zároveň delegitimizovalo válečnou a poválečnou éru vytváření Národní fronty a hledání specifických přístupů k socialismu. Historici zkoumající bolševizaci KSČ a její vývoj v letech 1929–1938 se tudíž pohybovali na velmi tenkém ledě. Museli najít přiměřenou dávku kritiky a zároveň poukazovat na trvalou přítomnost pozitivně hodnocených tendencí, byť se třeba v meziválečném období neprosadily a byly zdrojem konfliktů uvnitř komunistického hnutí.

Nevelkému zájmu reformních historiků se těšilo téma bolševizace KSČ ve druhé polovině 20. let. Jakoby se badatelé vytvářející vyprávění o „československé cestě k socialismu“ nechtěli pouštět do podrobnějšího popisování vývoje, jenž směřoval k odstranění Šmeralových koncepcí z ideologického arzenálu KSČ. V textech o završení procesu bolševizace a nástupu tzv. Gottwaldova vedení se historici věnovali spíše sepisování podrobnější faktografie, než že by nějak významně reinterpretovali do té doby platné výklady.⁷¹⁴ Jakékoliv přímé zpochybnění výsledků bolševizace šlo za hranice reformně komunistické kritiky platného paradigmatu stranických dějin, byť se k němu historici dopracovali nepřímo oceněním Šmeralových politických koncepcí z prvních let existence KSČ. Nástup „karlínských kluků“ do čela komunistické strany byl jedním ze stavebních kamenů historického příběhu československého komunismu. Pozitivní ocenění vítězství Gottwalda a spol. ve sporu o vedení KSČ představovalo asi nejvýraznější logický lapsus v reformně komunistickém historickém narativu. Také je třeba vzít v úvahu postoje vedoucích představitelů komunistické strany, kteří svou politickou identitu ještě stále odvozovali od „gottwaldovské“ KSČ. Důslednou historiografickou kritiku bolševizace, výsledků V. sjezdu a z něj vzešlé garnitury stranických předáků by chápali jako útok na samu podstatu československého komunismu.⁷¹⁵

⁷¹⁴ Srov. MENCLOVÁ, Jarmila: *Po rudém dni (K předhistorii V. sjezdu KSČ)*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1961, s. 674–691; TÁŽ: *Před rozkolem v Mezinárodním všeodborovém svazu*, Příspěvky k dějinám KSČ 4/1965, s. 555–575; KOUDELKOVÁ, Jarmila: *Rudý den 1928*, Revue dějin socialismu, 3/1969, s. 389–412.

⁷¹⁵ Příkladem postoje stranického vedení může být událost z února 1964, kdy předsednictvo ÚV KSČ znemožnilo otištění článku historika Jana Nováka o V. sjezdu KSČ v *Rudém právu*, kvůli údajné jednostrannosti a přílišnému upozorňování na „sektářské a dogmatické“ tendence. Autor musel článek přepracovat podle připomínek předsednictva ÚV KSČ. Srov. NA, f. ÚD KSČ, a.j. 158, k. 16.

Jako ukázka standardního výkladu završení bolševizace a V. sjezdu pak může posloužit studijní materiál k dějinám komunistické strany z roku 1966, který vznikl v Ústavu dějin KSČ.⁷¹⁶ Celý proces bolševizace interpretoval jako v podstatě správný a „pokrokový“. Význam V. sjezdu tkvěl v prosazení vhodné politické linie a zvolení vedení složeného z lidí, kteří na rozdíl od tzv. likvidátorů byli schopni a ochotni novou politiku prosazovat v praxi. Studijní text pouze připomněl, že „*v ohni spravedlivého boje proti oportunistu, který stranu dovedl do kritické situace, došlo k tomu, že v některých tezích V. sjezdu se projevil jednostrannosti nepostihující plně složitost objektivního vývoje*“.⁷¹⁷ Mezi tyto „nepřesnosti“ patřila teorie „sociálfašismu“, označení Masaryka a Hradu za součást fašismu a zpochybňování československé státnosti označením Československa za pouhý „produkt imperialistické války.“ Projevy „dogmatismu“ a „sektářství“ se projevil také tím, že „*bylo na čas přerušeno hledání různých forem přístupu k proletářské revoluci*“.⁷¹⁸ Korekce těchto pochybení se pak dostavila spolu s přijetím politiky lidové fronty.

Jestliže se proces bolševizace a jeho završení nestaly zásadním tématem reformní historiografie, zcela jinak tomu bylo s problematikou vývoje KSČ ve 30. letech. Zde před historiky vyvstala řada důležitých otázek. Týkaly se možností autonomního rozvíjení místních přístupů ke komunistické politice, vnitřního fungování KSČ a vztahu závazných teoretických formulací komunistické programatiky k reálným politickým, hospodářským a sociálním podmínkám Československa 30. let. Tato témata poskytovala prostor pro úvahy nad možnostmi specifických přístupů k socialismu i pro kritiku „dogmatismu“ a „sektářství“ v politice KSČ. Konflikty o politickou linii KSČ v době po jejím V. sjezdu považovali reformní historici za další důkaz o existenci věčného napětí mezi univerzalistickým sovětským bolševismem a „československou cestou k socialismu“.

Podobně jako u analýz vývoje Kominterny, také v textech týkajících se komunistické strany ve 30. letech dominoval zájem o otázky spojené s jednotnou frontou a vztahem KSČ k „reformistickým“ stranám. Dalším významným tématem byl vztah komunistů k československé státnosti a proměny vnitřního života komunistického hnutí směrem k dalšímu omezování demokratických mechanismů jeho fungování.

Interpretace československého komunismu 30. let se vyvíjela pozvolně od opatrné kritiky až po otevírání velmi citlivých či dříve zamlčovaných témat. Jako příklad mohou posloužit dvě práce Jiřiny Pokorné o problematice vztahu KSČ k tzv. taktice „třída proti třídě“, tedy o

⁷¹⁶ *Dějiny KSČ. Studijní příručka*. NPL, Praha 1966.

⁷¹⁷ Tamtéž, s. 77.

⁷¹⁸ Tamtéž.

aplikaci oficiální linie Kominterny v Československu v letech 1929–1933. V časopisecké studii z roku 1964 sice označila politiku komunistického hnutí za „sektářskou“, zároveň však zdůrazňovala, že v ČSR byla používána krátce a „leninsky pružně“.⁷¹⁹ Také vyzdvihovala snahu předních československých komunistů o nalezení nových přístupů k otázce vztahu vůči sociální demokracii. Že nedošlo k nápravě chybné politiky KSČ dříve než v letech 1934–1935 nebylo vinou Gottwalda a spol., ale „sektářského“ vedení Kominterny, které neakceptovalo návrhy československých komunistů na revizi politické linie. V knižním zpracování stejné tematiky z roku 1967 se Pokorná opřela o fakt odmítnutí kritizovaných programových koncepcí na VII. kongresu Kominterny v roce 1935.⁷²⁰ Snažila se vývoj politiky KSČ zasadit do kontextu komunistického chápání vztahu mezi bojem za demokracii a bojem za socialismus. S odkazem na Lenina tvrdila, že ve vyspělých kapitalistických zemích nelze tyto dva cíle v politice komunistické strany oddělit. Za příklady správně pojatého skloubení boje za socialismus s bojem za demokracii uváděla politiku KSČ v době tzv. Šmeralova vedení a lidovou frontu. O taktice „třída proti třídě“ z počátku 30. let, jíž se zabývala ve své knize, uvedla, že v ní „*pojetí vztahu mezi demokracií a socialismem bylo zjednodušeno a zúženo*“, protože „*opomíjela právě všechny takové síly, které byly sice ochotny bránit demokracii, avšak nedospěly ještě tak daleko, aby bojovaly za socialistickou revoluci*“ a zároveň „*nepřipouštěla... jakoukoliv nutnost určitých přechodných fází při dobývání moci dělnickou třídou*“.⁷²¹ Politika KSČ tudíž byla v rozporu s objektivní realitou. Ačkoliv Jiřina Pokorná nepatřila mezi přední postavy reformního dějepisectví, její pojetí vývoje komunistické strany v letech 1929–1932 zcela odpovídalo dobovému hledání historické tradice „demokratického socialismu“. Revize kritizované politiky v polovině 30. let se stala důkazem silné vitality demokratických prvků v komunistickém hnutí.

Zájem o dějiny KSČ v druhém desetiletí její existence vedl historiky k výzkumu autentických dobových materiálů, které do té doby spočívaly v archivech a jichž si historiografie zatím příliš nevšímalá. S rostoucí znalostí původních pramenů se však začaly objevovat některé dosud neřešené problémy a pochyby nad věrohodností dosud užívaných interpretačních schémat. Tématem, na němž lze ukázat obtíže spojené s vytvářením nových výkladů tabuizovaných nebo alespoň záměrně přehlížených událostí, je vývoj historiografického zpracování kauzy Josefa Guttmanna z roku 1933.

⁷¹⁹ POKORNÁ, Jiřina: *K taktice „třída proti třídě“ v hospodářských bojích československého proletariátu (1929–1932)*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1964, s. 26–50.

⁷²⁰ TÁŽ: *Na počátku třicátých let. Z třídních zápasů KSČ v letech 1929–1932*. Svoboda, Praha 1967.

⁷²¹ Tamtéž, s. 7.

V souvislosti s kritikou činnosti stranických historiků ze strany vedení KSČ v první polovině roku 1964 se vynořil problém Guttmana a jeho údajné protistranické platformy. Historik Zdeněk Hradilák zpracovával na přelomu let 1963 a 1964 studii o politice KSČ v roce 1933. Nemohl nenarazit na tzv. Guttmannovu aféru, která byla jednou z největších vnitrostranických krizí ve 30. letech. Na konci ledna 1964 vystoupil Hradilák v Mostě s přednáškou v rámci Vysokého učení marxismu-leninismu o vývoji KSČ v letech 1929–1939. V rámci přednášky zmínil případ Josefa Guttmana jako příklad historického problému, který bude nutné přehodnotit podle závěrů nejnovějších výzkumů.⁷²² S největší pravděpodobností si některý z posluchačů přednášky stěžoval na ÚV KSČ. O celý případ se začalo zajímat stranické vedení. V Hradilákově vystoupení vidělo nebezpečí historické rehabilitace vyhlášeného stranického renegáta. Případ zmínil sám Antonín Novotný na zasedání stranické organizace ÚV KSČ.⁷²³

Hradilák se na zasedání závodní organizace KSČ v Ústavu dějin KSČ hájil tím, že v Mostě „označil své názory výslovně za diskuzní“ a „neopomenul tvrdit, že Guttmannovo vystoupení má dvě stránky: věcný obsah jeho názorů a samotný fakt jeho vystoupení“.⁷²⁴ Výsledkem intervence stranického vedení bylo, že Hradilák přepracoval svou připravovanou studii.⁷²⁵ Publikovaná verze článku, jehož vydání bylo navíc odloženo, problém Guttmannova vystoupení neřešila.⁷²⁶ Zároveň na konci února 1964 vznikla v Ústavu dějin KSČ „dočasná pracovní skupina“, jejímž úkolem bylo prozkoumat tzv. Guttmannův případ, který „brzdí nepředpojatý vědecký přístup k podstatným teoretickým otázkám dějin KSČ“.⁷²⁷ Bylo třeba „alespoň naznačit nejefektivnější směr hledání odpovědi na některé základní otázky a usměrnit tímto způsobem i stranickou propagandu“.⁷²⁸ S výsledkem práce této komise seznámil Pavel Reiman tajemníka ÚV KSČ Vladimíra Kouckého. Ředitel Ústavu dějin KSČ a zároveň někdejší aktivní účastník „guttmanniády“ poskytl Kouckému přehled relevantních pramenů, stručně načrtl genezi celého případu a vysvětlil okolnosti vzniku Hradilákova článku. Zároveň připojil svou osobní reflexi celého problému: „Ačkoliv jsem sám před třiceti lety stál pevně v protiguttmannovské frontě a ani dnes nepochybuji o tom, že jsme Guttmana právem vyloučili, většina argumentů, které jsme proti němu uplatňovali, dnes již nepůsobí

⁷²² NA, f. ÚD KSČ, a.j. 123, k. 142.

⁷²³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 158, k. 16.

⁷²⁴ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 123, k. 142.

⁷²⁵ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 158, k. 16.

⁷²⁶ Srov. HRADILÁK, Zdeněk: *Třídní boje československého proletariátu v roce 1933 a taktika KSČ*, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1964, s. 365–399.

⁷²⁷ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 158, k. 16. V „guttmannovské komisi“ zasedali Miloš Hájek, Zdeněk Hradilák, Míla Lvová, Jiřina Menclová, Ladislav Niklíček, Jan Novák, Pavel Reiman, Vladimír Suchopár a Lubomír Vejnar.

⁷²⁸ Tamtéž.

*přesvědčivým dojmem a naopak na čtenáře, který nezná ovzduší doby, může Guttmannovo memorandum, jehož argumentace je velmi demagogická, silně zapůsobit.*⁷²⁹ Případem objevených dokumentů o Guttmannově kauze a souvisejícími otázkami se zabývalo také předsednictvo ÚV KSČ. Na schůzi konané 14. dubna 1964 projednalo Reimanovu zprávu k této problematice a v usnesení konstatovalo, že dokumenty svým významem podobné např. Guttmannovu memorandu mohou být zpřístupněny pouze na základě souhlasu sekretariátu či předsednictva ÚV KSČ. Zároveň se vrcholný stranický orgán usnesl, že je třeba zajistit, aby „do té doby, dokud není orgánem strany zaujato oficiální stanovisko k upřesněnému hodnocení či přehodnocení té či oné etapy nebo události v historii strany, nemohli jednotliví badatelé zveřejňovat svá individuální stanoviska v různých publikacích a pojednáních“.⁷³⁰

Příkaz vedoucích představitelů KSČ však nemohl zajistit, aby pro reformní historiky nesmírně zajímavé téma Josefa Guttmanna zmizelo ze světa. Již o rok později spatřily světlo světa první veřejné zmínky o „guttmanniádě“. V publicistickém článku otištěném v *Kulturní tvorbě* se Zdeněk Hradilák a Jan Novák stručně zmínili o Guttmannově vystoupení jako o špatně načasované akci, která zkomplikovala snahu pražského vedení KSČ o prosazení pozitivní změny v politické linii komunistického hnutí.⁷³¹ Téhož roku vyšla také monografie Ladislava Niklíčka o I. Pražské organizaci KSČ a jejím „boji za překonání dogmatismu a sektářství“ v letech 1933–1936.⁷³² Niklíček patřil mezi historiky, kteří byli s materiály týkajícími se Guttmannova případu seznámeni již od roku 1963. V knize dokazoval, že si KSČ potřebovala vyjasnit otázku obrany demokracie a širšího pojetí jednotné fronty a že taktika „třída proti třídě“ neodpovídala konkrétní situaci v Československu i celé střední a západní Evropě. V rámci popisu situace v KSČ před obratem k politice lidové fronty se zmínil o „nesprávných metodách“, jimž vedení komunistické strany bojovalo proti Guttmannovi. Přímo kauze věnoval Niklíček necelé tři strany, bylo to však první zveřejněné obsáhlejší zhodnocení této kauzy. Guttmann vycházel z tragických zkušeností Komunistické strany Německa, avšak neviděl „všechny příčiny negativních jevů v jejich komplexní podobě“ a „jednostranně se zaměřoval na zkoumání chyb subjektivního činitele v revolučním hnutí, aniž by se příliš zabýval zcela novou objektivní situací, na níž revoluční hnutí muselo hledat daleko širší odpověď, než dával on sám“.⁷³³ Autor knihy také poznamenal, že Guttmann nakonec

⁷²⁹ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 262, k. 42.

⁷³⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 179/2, k. 27.

⁷³¹ HRADILÁK, Zdeněk – NOVÁK, Jan: *O 30. letech ještě jinak*, Kulturní tvorba 11/1965, s. 3.

⁷³² NIKLÍČEK, Ladislav: *Za lidovou frontu proti fašismu. I. Krajská organizace KSČ v letech zrodu nové strategicko-taktické orientace (1933-1936)*. SKNV-Orbis, Praha 1965.

⁷³³ Tamtéž, s. 52.

skončil v „táboře nepřátel KSČ“. Své stručné pojednání o celém problému zhodnotil jako prozatímní výsledek výzkumu, který neaspíruje na to stát se konečným hodnocením.

V roce 1968 již bylo možné publikovat o případu Josefa Guttmanna mnohem obsáhlejší text. Historickou rehabilitaci Guttmanna provedl Zdeněk Hradilák. Z někdejší černé ovce „karlínských kluků“ učinil jeden ze symbolů vzdoru proti autoritářství a „dogmatismu“ v československém komunistickém hnutí.⁷³⁴ Svou studii pojal jako příspěvek k aktuálnímu tématu „konfliktu rozumu a svědomí“ a uvedl ji souvisejícím výrokem Antonína Kosíka.⁷³⁵ Hradilák velmi podrobně rozebral vývoj celé kauzy a svůj text také doplnil kompletním textem Guttmannova memoranda. Hlavního hrdinu svého textu zobrazil jako člověka, který si uvědomil škodlivost tehdejší komunistické politiky a rozhodl se proti ní vystoupit bez ohledu na možné následky. Guttmannův případ tedy symbolizoval věčné komunisty, jehož přesvědčení se dostalo do rozporu s názorem strany.

Hradilák v závěru své studie srovnal Guttmanna s Gottwaldem, jenž v roce 1933 pevně trval na stanovisku Kominterny bez ohledu na skutečnou situaci: „*Guttman nemohl přenést přes své svědomí, aby nehájil názory, o jejichž správnosti byl přesvědčen, i když vše mluvilo pro podřízení zásad taktice. Přesto, že jeho názory byly správné, trpký osud... ho neminul. Avšak oběť, kterou učinil Gottwald, dává přednost taktice, měla mít pro další vývoj komunistického hnutí (a nakonec i pro Gottwalda osobně) důsledky neméně trpké.*“⁷³⁶ A učinil ještě jednu analogii, mezi situací v KSČ před rokem 1935 a stalinismem 50. let, když parafrázoval známý Marxův výrok: „*Jako by se historie opakovala... Jednou jako tragédie, podruhé jako ještě větší tragédie.*“⁷³⁷ Hradilákova stať o Guttmannovi tematizovala hned několik klíčových problémů, jimiž se zabývala reformně komunistická kritika stalinismu: přítomnost nedogmatického myšlení v československém komunismu, odmítnutí autoritářských a nedemokratických tendencí ve vnitřním fungování komunistických stran a otázka odpovědnosti komunisty za směřování komunistického hnutí.

Druhým závažným tématem, které vzbuzovalo zájem reformních historiků a tvořilo důležitou součást vytvářené tradice „demokratického socialismu“, byla aplikace politiky lidové fronty tzv. Švermovým vedením KSČ v letech 1934–1936. Badatelé zabývající se vývojem KSČ ve 30. letech se pokoušeli ukázat, že v československém komunismu byly

⁷³⁴ HRADILÁK, Zdeněk: *Josef Guttman – konflikt rozumu a svědomí*, Revue dějin socialismu 5/1968, s. 645–680.

⁷³⁵ Použitý citát Antonína Kosíka pocházel z jeho vystoupení na IV. sjezdu Svazu československý spisovatelů v červnu 1967 a zněl následovně: „*V realistovi vítězí vždy rozum nad svědomím. Ale rozum, který v realistově rozumování vítězí nad svědomím, má se skutečným rozumem pouze společné jméno...*“ Srov. KOSÍK, Karel: *Rozum a svědomí*. In TÝŽ: *Století Markéty Samsové*. Český spisovatel, Praha 1993, s. 22–24.

⁷³⁶ HRADILÁK, Zdeněk: *Josef Guttman – konflikt rozumu a svědomí*, s. 671.

⁷³⁷ Tamtéž.

osoby či směry, snažící se o prosazení pružnějších a otevřenějších koncepcí levicové spolupráce, mnohdy v rozporu s představami moskevského centra mezinárodního komunistického hnutí. Činnost Jana Švermy v čele KSČ vnímali jako pokus o návrat k politice prosazované v éře Bohumíra Šmerala na počátku 20. let. Historici poukazovali na vývojové tendence v KSČ směřující k překonání „dogmatismu“, které se jasně projevíly již rok před VII. kongresem Kominterny.⁷³⁸ Vysoce oceňovali činnost „Švermova vedení“. Imponoval jim především jeho politický realismus. V činnosti KSČ především ve druhé polovině roku 1935 spatřovali výraz snahy po formulování a naplňování komunistického programu, jenž by odpovídal podmínkám střední Evropy a Československa.

Výrazným momentem bylo zejména chování komunistické strany během prezidentské volby roku 1935. Historik Jan Novák označil tuto událost za „promeškanou příležitost“, protože KSČ mohla již na podzim roku 1935 naplno ukázat svůj kladný postoj k československému státu a myšlenku širokého protifašistického spojení, jehož cílem měla být také obrana ČSR před agresí nacistického Německa. Kritika „Švermova vedení“ z úst Kominterny a Klementa Gottwalda na počátku roku 1936 zbrzdila probíhající návrat KSČ mezi významné hráče na československé politické scéně.⁷³⁹

Jan Šverma se v reformně komunistických výkladech jevil jako pokračovatel Bohumíra Šmerala. Jeho činnost v čele KSČ v polovině 30. let sloužila jako důkaz vitality specifického československého komunismu nebo alespoň pokusů o jeho oživení po letech bezmyšlenkovitého přejímání kominternovských direktiv. „Československá cesta k socialismu“ proto mohla odkazovat k vývojové linii Šmeral – Šverma jako k předchůdci koncepcí vypracovaných v době druhé světové války a poválečné lidové demokracie, na něž po letech vlády „kultu osobnosti“ navazovala československá reforma 60. let.

Případ Jana Švermy měl však i druhou stránku, jíž reformní historici využívali ke kritice stalinismu a s ním spojených politických praktik. Zaměřili se na některé tendence ve vnitřním životě komunistického hnutí, které se měly naplno projevit např. během kritiky Švermy a Slánského na počátku roku 1936. Názorová intolerance, ponižující sebekritiky, pokleslý způsob vnitrostraničné polemiky a naprostá myšlenková konformita. To byly naopak negativní rysy československého komunismu 30. let. Poukázal na ně např. Ladislav Niklíček ve své práci o „dilematu československých komunistů“.⁷⁴⁰ Tato kniha patřila mezi

⁷³⁸ HRADILÁK, Zdeněk – NOVÁK, Jan: *Z bojů o nové pojetí protifašistické jednotné fronty (k historii a významu X. pléna ÚV KSČ v listopadu 1934)*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1965, s. 41–64.

⁷³⁹ NOVÁK, Jan: *Promeškaná příležitost*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1966, s. 643–683.

⁷⁴⁰ NIKLÍČEK, Ladislav: *Dilema československých komunistů ve 30. letech*. Socialistická akademie, Pardubice 1968. Dále srov. TÝŽ: *Dilema Jana Švermy*, Dějiny a současnost 10/1968, s. 15–17.

nejkritičtější texty o meziválečné KSČ, které dokázalo reformní dějepiscectví vyprodukovat. Vnitřní život komunistického hnutí zobrazovala v ne příliš lichotivém světle. Niklíček posunul počátky československého stalinismu až do 30. let a ukázal, jak hluboké kořeny měly v domácím komunismu praktiky obvykle spojované až s 50. lety. Jeho práce byla asi nejvýraznějším pokusem o historiografickou revizi výkladu prvorepublikového komunismu v duchu destalinizačního programu československé reformy.

O celkové zhodnocení vývoje KSČ ve 30. letech se pokusil také Jan Novák v delším eseji publikovaném v roce 1969.⁷⁴¹ V centru jeho zájmu stály proměny politické linie komunistické strany a problematika prosazování „nedogmatické“ politiky v Československu. Novák byl nucen konstatovat velkou odolnost „sektářských“ koncepcí, které se v programatice komunistického hnutí definitivně prosadily na přelomu 20. a 30. let. Změnu politické linie na VII. kongresu chápal jako „výměnu hesel“, nikoliv jako nový pohled na společenskou a politickou realitu, který by si komunisté vnitřně osvojili. Novák charakterizoval VII. kongres následovně: „*Chybná linie stará je prohlášena za v podstatě odpovídající staré situaci, stejně tak jako nová linie opět odpovídá nové situaci. Změna subjektivního postoje k objektivní realitě je považována i vydávána za objektivní změnu reality.*“⁷⁴² Jednalo se o kompromis, který umožnil přijetí nové politické linie při zachování „starých mechanismů myšlení“. Řada komunistů proto mohla vnímat obrat k politice obrany demokracie před fašismem a vytváření levicových koalic za dočasný ústupek. „*Nová linie nevyrostla na bázi důkazu, že to dřívější bylo abnormální. Proto byla sama pociťována jako něco abnormálního, od čehož se časem opět přejde k normě, jako od něčeho, co bylo jen na čas vynuceno okolnostmi, které komunistům zkomplikovaly situaci*“, psal Novák.⁷⁴³ Řada stoupců KSČ chápala změny, které přinesl VII. kongres, spíše jako ústupek realitě, než jako zcela nový způsob, jak realitu revolučně změnit.

Novák vysoce ocenil pokusy Šmerala a Švermy o formulování nových pohledů na komunistickou politiku. Posloužily mu jako důkaz existence takových tendencí v československém komunismu, které měly potenciál posunout politiku KSČ na kvalitativně vyšší úroveň. Pod Švermovým vedením se KSČ pokusila „*pozitivně překročit nejen formální, ale i metodologické meze VII. kongresu KI, které v téže době řada komunistických stran nemohla ještě ani formálně ani metodologicky přijmout a naplnit*“.⁷⁴⁴ Postavil proti sobě

⁷⁴¹ NOVÁK, Jan: *O létech třicátých*, Revue dějin socialismu 5/1969, s. 643–662.

⁷⁴² Tamtéž, s. 153.

⁷⁴³ Tamtéž, s. 154.

⁷⁴⁴ Tamtéž, s. 660.

Švermu a Gottwalda. Druhého jmenovaného zobrazil jako „tradičního politika malého národa“. Dle Nováka si Gottwald nedokázal představit jinou vývojovou variantu než „odvozenost osudu své země“ od vývoje v sovětském centru komunistického hnutí. Důležitost neúspěšných snah Šmerala a Švermy, tedy „idealistů“, jak je nazýval Novák, tkvěla v tom, že pozitivně ovlivnily politiku KSČ v dalších obdobích. Novák napsal, že pokud „*pokrok jde jinými cestami, než jsou ty, které jsme si vysnili, pak bez těchto vysněných cest žádný pokrok vůbec neexistuje*“.⁷⁴⁵ Tyto koncepce se sice ve své době nedokázaly prosadit, ale výrazně rozšířily politickou imaginaci československého komunismu. Reforma 60. let tudíž měla z čeho čerpat a mohla navázat na myšlenkovou tradici sahající do prvních dvou desetiletí existence KSČ.

Reformní historici vytvořili vývojovou linii specifických československých přístupů k socialistické revoluci, která počínala u Šmerala, pokračovala snahami o místní modifikaci Kominternou prosazované politické linie během první poloviny 30. let a vrcholila činností KSČ v době tzv. Švermova vedení a státotvorným postojem komunistů během mnichovské krize. Historické rehabilitace se dočkaly některé osobnosti komunistického hnutí, které stranické dějepisce 50. let buď zcela zavrhlo, nebo na ně nahlíželo velmi kriticky. Vedle Šmerala a Guttmanna se nakonec pozitivního ohodnocení dostalo i Závaši Kalandrovi.⁷⁴⁶ Druhým hlavním motivem historiografického psaní o meziválečné KSČ byla kritika komunistických politických koncepcí, které dle historiků neodpovídaly československé realitě a tím pádem „deformovaly“ politickou linii KSČ a odcizovaly stranu československému obyvatelstvu. Třetím důležitým aspektem reformně komunistického výkladu meziválečné KSČ bylo poukázání na nedemokratické prvky ve vnitřním životě komunistického hnutí. Vycházelo z destalinizační kritiky porušování „vnitrostranické demokracie“. Tyto autoritářské tendence tvořily historického protihráče „demokratického socialismu“. Prvních dvacet let československého komunismu tvořilo v historickém vyprávění stranických historiků předeheru k období, během něž došlo ke skutečnému definování „československé cesty k socialismu“ a jejímu prosazení v československé společnosti.

⁷⁴⁵ Tamtéž, s. 662.

⁷⁴⁶ Srov. BRABEC, Jiří: *Závaš Kalandra*, Orientace 4/1969, s. 70-91; HÜBL, Milan: *Závaš Kalandra*, Dějiny a současnost 5/1968, s. 41-42.

4.3.2. Odboj a revoluce. Protifašistický odboj jako počátek „československé cesty k socialismu“

V reformně komunistickém historickém vyprávění hrálo období druhé světové války zcela zásadní úlohu. Jestliže v meziválečném období existovaly jisté tendence či pokusy o formulování politického programu socialistické revoluce, který by odpovídal československým podmínkám, během druhé světové války a především v jejím samém závěru se tato revoluce stala skutečností. Reformní historici viděli okupaci a druhou světovou válku jako počátek velkého revolučního cyklu, jenž vyvrcholil v letech 1945–1948 pokojným přechodem k socialismu pod vedením komunistické strany a s podporou naprosté většiny československého obyvatelstva.

Otázka získání široké podpory pro komunistický projekt společenské změny tvořila výchozí bod úvah o „československé revoluci“. Našla zde uplatnění Gramsciho koncepce společenské hegemonie. Na realitu československého odboje se ji pokusil aplikovat historik Oldřich Janeček.⁷⁴⁷ Vyšel z teze, že socialistickou revoluci v západních vyspělých zemích, které již ve svých dějinách prošly revolucí buržoazní, nelze provést pouhým dobytím státní moci. Důležitá je existence občanské společnosti, v níž musí socialismus získat myšlenkovou hegemonii a vytvořit situaci, kdy bude většina obyvatelstva přesvědčena o nutnosti provedení socialistických změn. Tento boj o hegemonii probíhal v Československu právě v době okupace. Buržoazie postupně ztrácela svou společenskou hegemonii, kterou si udržovala od revoluce roku 1848 až do pádu první republiky. V průběhu okupace se společnost z valné většiny rozešla s buržoazní ideologií a přijala radikálně levicové programy domácího odboje. Bylo to právě období okupace, kdy socialismus zvítězil „v hlavách“ obyvatel.

Janeček považoval získání hegemonie za základní předpoklad budoucích socialistických přeměn. Revoluce demokratická a národní byly tedy „výchozím bodem“ na cestě k socialismu. Janeček si položil některé důležité otázky: *„Nešlo u nás historicky ve své podstatě o problém, že demokratické přeměny byly organickou součástí jednoho (i když dvoufázového) procesu socialistické revoluce? A nikoliv přerůstání nižšího vývojového typu revoluce ve vyšší (jako tomu bylo v Rusku)?... Byl tedy zápas o vedení v národě, o demokratické požadavky, o strukturální reformy, jimiž se stávala KSČ vůdcem v celém národě, přístupem k socialistické revoluci, nebo byl tento boj organickou součástí už probíhající socialistické revoluce?“*⁷⁴⁸ Na základě těchto otázek vytvořil vlastní pojetí

⁷⁴⁷ JANEČEK, Oldřich: *Dílo Antonia Gramsciho jako metodologické východisko ke zkoumání našeho přístupu k socialistické revoluci, ke zkoumání dějin čs. odboje*, Historie a vojenství 5/1964, s. 705–735.

⁷⁴⁸ Tamtéž, s. 725.

„československé revoluce“. V první fázi, v letech 1944–1945, proběhla národní a demokratická revoluce, která zlikvidovala okupační režim německého fašismu. Zároveň došlo k prvním společenským a ekonomickým přeměnám vedoucím k ustavení lidové demokracie, která se v dalších letech rozvíjela a prohlubovala. Celý proces pak vyvrcholil v roce 1948.

V československém případě se jednalo o dvoufázový proces socialistické revoluce „v ekonomicky, politicky a kulturně vyvinuté zemi, jehož specifikem bylo, že se dal do pohybu pod přímým vlivem národní revoluce, při válečné porážce hitlerovského Německa, při osvobození a osvobození země Sovětskou armádou“.⁷⁴⁹ V Československu proběhl západní typ socialistické revoluce orientovaný na získání společenské hegemonie. Typ ruský, zaměřený na bezprostřední dobytí státní moci, pak zůstal alternativou vhodnou pro méně rozvinuté země. Na vývoj v Československu v letech 1944–1948 již nebylo možné nahlížet optikou tradiční bolševické koncepce „přerůstání revolucí“. Bylo nutné hovořit o zvláštní „československé revoluci“. Oldřich Janeček se ji pokusil zařadit do kontextu vývoje ostatních revolucí: „*Naší národní a demokratickou revolucí začal u nás specificky (do té doby historickou praxí neprověřený) proces revoluce socialistické... její specifikum... spočívá v tom, že proběhla v zemi s parlamentními a buržoazně demokratickými tradicemi. Je tedy historickým typem, který se blíží západoevropským typům socialistické revoluce, zatímco jugoslávský typ je bližší sovětskému. A v tomto smyslu se zřejmě v československé specifice odrážejí některé obecné rysy západoevropského typu socialistických revolucí.*“⁷⁵⁰

K podobným závěrům došli také Jan Křen a Václav Kural ve stati o „smyslu odboje“.⁷⁵¹ Rovněž v jejich pojetí byla zkušenost odboje především zkušeností specifické cesty k socialismu. Její kořeny našli v událostech kolem Mnichova, které chápali jako počátek rozpadu jednoho způsobu národní existence, jenž měl dominantní postavení od poloviny 19. století: „*Destrukce, započatá Mnichovem a dovršená okupací, vytvořila zřejmě podmínky příhodné k tomu, aby velká masa národa byla schopna ‚vyskočit‘ ze zajetí ideových a i reálných poměrů předmnichovského systému národní existence. Mechanismus moci a systém ‚souhlasu‘ o nějž se opíralo buržoazní Československo, byly rozbity.*“⁷⁵² Léta okupace byla naplněna konfliktem s okupanty a konfliktem s vlastní pasivitou, s „*falešným pochopením*

⁷⁴⁹ Tamtéž, s. 726.

⁷⁵⁰ JANEČEK, Oldřich: Kdy u nás začala socialistická revoluce. In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948. Sborník příspěvků z konference historiků k 20. výročí osvobození ČSSR*. Academia, Praha 1966, s. 100.

⁷⁵¹ KŘEN, Jan - KURAL, Václav: *Ke smyslu českého protifašistického odboje*, Historie a vojenství 1/1965, s. 35–80.

⁷⁵² Tamtéž, s. 44.

národních potřeb“.⁷⁵³ Velikost odboje tkvěla v tomto dvojím střetnutí: „*Je to on, kdo tvoří dějiny a s ním, ne s průměrem a pasivitou je spojena budoucnost národa.*“⁷⁵⁴ Odboj se pustil do nerovného boje s okupanty a zároveň prostřednictvím své programatické činnosti negoval předmnichovské zřízení. Získal celonárodní autoritu, čímž připravil půdu pro rozsáhlé společenské změny, které proběhly v poválečném období. Rozhodujícím faktorem byl názorový konsensus domácího odboje. Posun „doleva“ oba historici chápali jako celospolečenský fenomén vycházející nejen z komunistických koncepcí, ale z představ o budoucnosti sdílených celým odbojem. Revoluční pohyb započatý rokem 1944 interpretovali jako proces vlastní domácímu vývoji, nikoliv jako import z východu přivezený sovětskými vojsky v květnu 1945. Autorita komunistů vyrostla přirozeně, díky jejich odbojovému angažmá a převažujícímu společenskému souhlasu se zaváděním lidové demokracie v prvních měsících po osvobození.

Opět se tedy jednalo o otázku hegemonie. Byl to domácí společenský vývoj ovlivněný odbojem, který předurčil vlastní průběh „československé revoluce“. Křen s Kuralem ji chápali jako „*první a nejvyvinutější náběh k přechodu hospodářsky i politicky vyspělých zemí k socialismu i pokud se týče formy*“.⁷⁵⁵ Tedy ne ozbrojené revoluční povstání dle ruského vzoru, nýbrž nenásilný, pokojný vývoj od starých a překonaných forem buržoazní demokracie k socialismu jako vyššímu stádiu demokratického zřízení. Zároveň poukázali na její stále aktuální rozměr: „*Československá cesta odboje a revoluce je zřejmě i mezi zkušenostmi ostatních lidových demokracií nejbližší současným úvahám a snažením o mírový, demokratický přístup k socialismu a zejména poučení o šířce fronty, která se v našem odboji sjednotila k přebudování sociálního řádu a mluví k dnešku nabádavou řečí.*“⁷⁵⁶ Vývoj v Československu mohl sloužit jako inspirace pro západoevropské komunistické a socialistické strany, ale i jako model, z něž mohla vycházet domácí reforma komunismu.

Vývojové schéma počátků „československé cesty k socialismu“ založené na představě o postupném získávání společenské hegemonie však muselo brát v potaz také existenci nacionálního konfliktu v letech druhé světové války. Pokud bylo smyslem odboje směřování k socialismu, kam se poděl vyostřený spor mezi Čechy a Němci? A co bylo vlastně pro vývoj v letech 1938–1945 určující? Na tyto otázky se snažil odpovědět Václav Kural prostřednictvím svérázné teorie „rozporů“ v době okupace.⁷⁵⁷ Pokusil se skloubit základní

⁷⁵³ Tamtéž, s. 49.

⁷⁵⁴ Tamtéž, s. 50.

⁷⁵⁵ Tamtéž, s. 79.

⁷⁵⁶ Tamtéž, s. 35.

⁷⁵⁷ KURAL, Václav: *K problému rozporů v době okupace*, Historie a vojenství 4/1963, s. 641–665.

předpoklady marxistického pojetí historického vývoje s konkrétní situací v české společnosti v okupačních letech.

Kural svou teorii založil na předpokladu současné existence různých společenských rozporů v konkrétním historickém období. Nejprve jmenoval „základní rozpor“, kterým byl konflikt proletariátu s buržoazií. Jednalo se o určující princip dlouhodobého historického vývoje na cestě od kapitalismu k socialismu. Existoval však také „hlavní rozpor“. Byl vždy podřízený „základnímu rozporu“ a v některých obdobích s ním dokonce mohl splývat. Během okupace se však vydělil a vystupoval jako samostatná entita určující vývoj ve válečných letech. Oním „hlavním rozporem“ byl boj o národní samostatnost a demokracii: *„Jestliže základní rozpor je celkem, který určuje povahu i existenci svých částí, je hlavní rozpor právě tou částí, tím článkem, jehož vyřešení v dané etapě rozhoduje o tom, zda se pohne kupředu realizace celkového společenského procesu. Hlavní rozpor české okupační společnosti je tedy... dílčí, podřízenou částí rozporu proletariátu proti buržoazii; je však hlavním článkem, jehož správné uchopení rozhoduje o charakteru naší revoluce.“*⁷⁵⁸ To umožnilo vytvoření širokého odbojového spojení zahrnujícího komunisty, jiné levicové formace i určitou vlivnou část české buržoazie, tedy Beneše a jeho stoupence. V českém národě se vedl konflikt mezi proněmeckou kolaborantskou buržoazií a zbytkem národa. Nacionální konflikt hrál roli „forsáže“ „základního“ společenského rozporu. Díky konfliktu na poli národnostním si společnost uvědomila nutnost vyřešení konfliktu sociálního.

Schéma rozporů však bylo ještě komplikovanější. Vedle „základního“ a „hlavního“ uváděl Kural ještě „vedlejší rozpory“ a „rozpory uvnitř jednotlivých stránek rozporů“. Snažil se tak vysvětlit antagonismy v odboji a uvnitř jeho jednotlivých složek. Tato argumentace Kuralovi sloužila jako zdůvodnění hlubšího výzkumu do té doby opomíjených otázek (situace v buržoazním táboře a jeho vývoj) nebo skutečností přehlížených či neuvědomovaných (rozpory uvnitř proletariátu). Teorie rozporů sehrála dvojí roli. Podala vysvětlení vývoje české společnosti v období okupace. Ovšem s vědomím skutečností, které této koncepci nemusely „hrát do karet“. Zároveň vytvořila prostor pro další úvahy nad těmito nejasnostmi a vytvořila příležitost pro jejich zapojení do reformně komunistického interpretačního schématu odboje a okupace.

Propojení nacionálního a sociálního faktoru stálo v samých základech reformně komunistické koncepce „československé revoluce“. Cesta k socialismu začala bojem za národní samostatnost. Podle Oldřicha Janečka byl však česko-německý konflikt rovněž

⁷⁵⁸ Tamtéž, s. 645.

„přístupem k socialistické revoluci.“ Rokem 1945 tedy neskončila pouze nacistická okupace a s ní éra kapitalismu, nýbrž také vyvrcholilo „*období boje o národní existenci, které pro český národ započalo za třicetileté války v 17. století*“.⁷⁵⁹ Staletá snaha Čechů o vlastní národní stát byla završena porážkou nacismu a definitivním překonáním německého útlaku. Protifašistický odboj byl tedy vyvrcholením českého národně emancipačního hnutí.

Dalším důležitým prvkem „československé revoluce“ byl antifašismus. Reformní historici upozorňovali na jeho domácí kořeny. Karel Bartošek hovořil v československém případě o „antifašistické revoluci“, jejímiž hlavními projevy byla dvě povstání: Slovenské národní a květnové. Antifašismus chápal jako odboj proti fašismu se sociálním a protikapitalistickým obsahem. Proto byly události let 1944–1945 nejen politickým převratem spojeným s osvobozením, ale také sociální revolucí.⁷⁶⁰ „Antifašistická revoluce“ měla svůj evropský rozměr, nebylo možné ji oddělit od podobných procesů v dalších okupovaných zemích, „*byla odpovědí na vnitřní problémy československé společnosti, neřešitelné v tehdejší situaci bez pomoci zvenčí*“.⁷⁶¹ Přesto čerpala „antifašistická revoluce“ především z domácích zdrojů. Cesta k národnímu osvobození a socialismu byla probíhána v okupované zemi, samozřejmě s pomocí osvoboditelských sovětských vojsk. Příkladem vyzdvižení domácích kořenů revoluce může být Bartošková charakteristika rozložení sil na konci války: *Vnitřní antifašistické síly jsou natolik silné, aby mohly začít ‚šturm nebe‘. Jsou schopny zaútočit masovou ozbrojenou akcí... jsou schopny i delší čas držet vydobyté mocenské pozice... jsou však v konkrétní historické situaci nedostatečně silné, aby mohly bez přímé pomoci Rudé armády dobýt trvalého vítězství a zlikvidovat samy, bez přispění sovětských vojsk, okupační moc.*“⁷⁶² Ve stati o „antifašistické revoluci“ z roku 1969 jmenoval Bartošek ještě jeden znak revoluce: „antiněmectví“. Přestože vycházelo z hloubky národnostního konfliktu a bylo tudíž zcela opodstatněné, „*znamenal důležité omezení demokratické revoluce, jež nemohlo nepůsobit v celém dalším vývoji*“.⁷⁶³ Konkrétní historické podmínky, v nichž probíhala první fáze „československé revoluce“ v mnohém předurčily její pokračování a tragické vyústění ve stalinismus přelomu 40. a 50. let. Přes obecné ocenění způsobu, jakým byl v Československu v letech 1944–1945 zahájen přechod k socialismu, poukázal Bartošek na některé jeho stinné stránky: „*Revoluce se opět zrodila z války a v jejím základě byla násilná, krvavá zkušenost,*

⁷⁵⁹ JANEČEK, Oldřich: *Osvobozenecký boj československého lidu v letech 1938–1945 ve světle našich novověkých dějin*, Příspěvky k dějinám KSČ, 5/1962, s. 683.

⁷⁶⁰ BARTOŠEK, Karel: *Antifašistická revoluce v Československu 1944–1945*, Revue dějin socialismu, 5/1969, s. 663–674.

⁷⁶¹ Tamtéž, s. 670.

⁷⁶² TÝŽ: Československá společnost a revoluce. Hlavní referát na konferenci historiků k 20. výročí osvobození ČSSR. In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948*, s. 29.

⁷⁶³ TÝŽ: *Antifašistická revoluce v Československu 1944–1945*, s. 673.

*kteřá posiluje strohost schémat a není příznivá omezování politického sektářství. Ani nevídaný výbuch nacionalismu příznivě nepůsobil na možnost perspektivy hlubší demokracie.*⁷⁶⁴ Bartošek zde mírně tlumil nadšení, jež reformní historici jinak sdíleli nad způsobem, jímž československá společnost v čele s KSČ dokázala přejít od kapitalismu k socialismu.⁷⁶⁵ Systematického kritika však reformně komunistický výklad války a odboje našel až v Janu Tesařovi, o němž pojednám na jiném místě této kapitoly.

Interpretace československého střetnutí s fašismem jako završení národní emancipace a počátku socialistické revoluce vyžadovalo také přehodnocení historické role některých událostí či osob tak, aby mohly být zakomponovány do reformně komunistického historického vyprávění. Změny výkladu vycházely z přesvědčení o hlubokých společenských kořenech československého socialismu. Jestliže se výklad „československé revoluce“ opíral o koncept společenské hegemonie, kterou levice postupně získala, nebylo možné vývoj k socialismu vysvětlovat pouze jako zrealizovaný geniální plán vzniklý v hlavách úzké skupiny vedoucích představitelů KSČ. Historici proto museli přehodnotit roli Národní fronty. Prezentovali ji jako přirozené spojenectví vzniklé jak tlakem zdola, tak spoluprací politických reprezentací všech protifašistických sil od komunistů po buržoazii. Nebyla chytrým manévrem komunistů na cestě k moci, nýbrž celonárodní „pokrokovou“ koalici. Teprve v průběhu války získala dělnická třída, a komunisté jako její reprezentanti, hegemonii v tomto antifašistickém bloku. Levice nedosáhla společenské hegemonie vyloučením nekomunistů z celonárodního protifašistického bloku, nýbrž v součinnosti a zároveň v soutěžení s nimi.⁷⁶⁶ Modifikovaný obraz Národní fronty zapadal do reformně komunistického výkladového schématu, které zobrazovalo „frontistická“ spojenectví různých složek levice a dalších „pokrokových“ sil jako koalice opírající se o spontánní podporu zezdola a zároveň jako konstruktivní kompromis politických elit.

Součástí nové interpretace československé antifašistické kolice byla také částečná historická rehabilitace nekomunistického odboje. Představa o ostré dělicí čáře mezi komunisty a buržoazním odbojem byla nadále neudržitelná. To se projevilo např. přehodnocením osobnosti Edvarda Beneše v pracích Jana Křena. Tento přední reformní historik v roce 1965 napsal: *„Jakožto součást tematiky revoluce, jako článek, bez něhož ji nelze porozumět, je třeba problém Beneše ‚rehabilitovat‘ – tedy jako předmět vědeckého poznání a úsudku, nikoli*

⁷⁶⁴ Tamtéž, s. 674.

⁷⁶⁵ Bartoškovu monografické zpracování pražského povstání v květnu 1945 srov. BARTOŠEK, Karel: *Pražské povstání 1945*. Naše vojsko 1960. Druhé rozšířené a přepracované vydání knihy vyšlo v roce 1965.

⁷⁶⁶ Srov. JANÁČEK, František – ŠTVRTECKÁ, Anna – HRÍBEK, Josef – BEER, Ferdinand: *KSČ a politika národní fronty 1938–1945*. In: *Národní fronta a komunisté. Československo – Jugoslávie – Polsko 1938–1945*. Naše vojsko, Praha 1968, s. 135.

*pouhého odsudku, ať už apriorního nebo aposteriorního.*⁷⁶⁷ Benešovu pozici charakterizoval jako krajní levici buržoazního tábora. Vůdčí osobnost londýnského exilu reprezentovala „*realistický proud buržoazní politiky, který respektoval změny, jež proběhly ve světě, který respektoval domácí revoluční hnutí a druhou světovou válku jako obrovskou evropskou revoluci... Benešova politická pozice byla blízká tomu, co v americké politice reprezentoval Roosevelt*“.⁷⁶⁸ Benešovo křídlo bylo součástí „československé revoluce“, především ve vztahu k jejímu nacionálnímu obsahu: „*V této revoluční frontě však zároveň vystupovali jako součást, kterou lze charakterizovat nejspíš jako nerevoluční a v jistém smyslu i protirevoluční... benešovská reprezentace byla nerevoluční součástí revoluční fronty.*“⁷⁶⁹ Beneš se pokusil zvrátit historický vývoj a přes zcela bezvýhodnou situaci, určenou charakterem revoluce, dělal, co mohl pro zachování kapitalismu v Československu. Přes svůj historický neúspěch však Beneš „*vtiskl naší revoluci určité rysy právě tak jako jí je vtiskli komunisté, i Beneš i komunisté určovali podobu a... kulturu této revoluce*“.⁷⁷⁰ Křen trval na tom, že není možné osobnost Beneše ignorovat či snižovat jeho úlohu v „československé revoluci“. Bylo očividné, že ji Beneš chtěl „kanalizovat“, zbrzdit. Zároveň však v jistých jejích fázích sehrál jednoznačně pozitivní roli. Hodnocení Beneše mělo být založeno na zvážení jeho přínosu revolučnímu procesu. Křen napsal: „*Historické dimenze jeho významu vyrůstají tam, kde revoluci podporoval, a zmenšují se tam, kde jí odporoval. Přesto nutno říci, že Beneš i jako protivník nebyl malý a nebyl nedůstojný a jeho role je neoddelitelnou součástí kultury a důstojství této revoluce.*“⁷⁷¹

Jan Křen se pokusil také o hlubší psychologický portrét Edvarda Beneše.⁷⁷² Z analýzy „politického vůdcovství“ Beneš vyšel jako jednoznačně nejdůležitější postava západního buržoazního odboje. Byl jediným z politiků aspirujících na pozici hlavy československého západního exilu, jenž se plně stavěl za myšlenku kontinuity československé státnosti. Přes kritické výtky k Benešovým povahovým vlastnostem či způsobům jednání Křen uvedl, že „*v tehdejší buržoazní emigraci nebylo patrně jiné osobnosti, která by se požadavku a potřebám vůdcovství blížila tak jako Beneše*“.⁷⁷³ Také bylo důležité, že se z něj stal symbol českého

⁷⁶⁷ KŘEN, Jan: *Dr. Beneš za války*, Československý časopis historický 6/1965, s. 800.

⁷⁶⁸ TÝŽ: O úloze benešovského křídla buržoazní emigrace v období války. In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948. Sborník příspěvků z konference historiků k 20. výročí osvobození ČSSR*, Praha 1966, s. 92.

⁷⁶⁹ Tamtéž, s. 93.

⁷⁷⁰ Tamtéž, s. 95.

⁷⁷¹ TÝŽ: *Dr. Beneš za války*, Československý časopis historický 6/1965, s. 825–826.

⁷⁷² TÝŽ: *Beneš – problém politického vůdcovství (1939–1940)*, Revue dějin socialismu 2/1968, s. 180–202.

⁷⁷³ Tamtéž, s. 200.

odporu vůči nacistické okupaci. V polovině války nebyla v československém odboji osobnost, která by měla podobou autoritu jako Beneš.

Křenovu reinterpretaci role Edvarda Beneše lze použít jako příklad významného posunu v hodnocení celého nekomunistického odboje, domácího i zahraničního. Již se nejednalo o studium nepřítelů a jednoznačné zobrazení nekomunistického odboje jako sabotéra revoluce. Sám Jan Křen k tématu vydal zásadní monografii, která jako první podrobně zmapovala počátky československého západního exilu. Jeho knihy *Do emigrace* a *V emigraci* je možné označit za jedny z nejdůležitějších prací reformní historiografie.⁷⁷⁴ Pozornosti historiků neunikly ani československé vojenské jednotky na západě.⁷⁷⁵

Domácímu nekomunistickému odboji se věnoval zejména Václav Kural.⁷⁷⁶ Charakterizoval jej jako jednotný politický blok, jehož hlavním cílem bylo prosadit poválečné obnovení Československa na základě „více či méně přetvořené předmnichovské státní ideje“.⁷⁷⁷ Kural nedoporučoval pro nekomunistický odboj označení „národní odboj“ a rozlišoval mezi projevy „národními“ a „nacionalistickými“. Kriticky se vymezoval vůči projevům extrémního nacionalismu u některých složek nekomunistického odboje. Zároveň však poukazyval na důležitost nacionalismu v odboji: „*Je otázkou, nakolik tento nacionalistický moment napomáhal rozšíření a prohloubení protifašistického odporu a nakolik jej zaváděl na scesti, stranou od ‚čistého‘ antifašismu.*“⁷⁷⁸ Navrhoval proto používat termín „nacionální odboj“, jenž by vycházel ze sémantického rozdílu mezi slovy národní a nacionální a měl vystihovat významný společný rys nekomunistických složek odboje.

Kurala zajímalo také zařazení nekomunistického odboje do politického spektra. Byl pravicový nebo levicový? Tvrdil, že sám termín „nekomunistický“ je pouze provizorním „negativním vymezením“. Také rozdělení na odboj buržoazní a doleva směřující „pokrokový“ nepovažoval za přesné a odpovídající komplikované historické realitě. Tázal se po účelnosti dělení odboje na pravici a levici v kontextu československé politiky: „*Máme ‚benešismus‘ (v užším slova smyslu) považovat za pravici nebo jsou na pravici odboje jiné, konzervativnější síly? Jak daleko posouvá smysl pojmů, užívaných v odboji, fakt, že ‚opravdovou pravici‘ českého politického rozvrstvení představovaly skupiny, jež se odboje většinou nezúčastnily,*

⁷⁷⁴ TÝŽ: *Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939*. Naše vojsko, Praha 1963; TÝŽ: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Naše vojsko, Praha 1969; TÝŽ: *V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Naše vojsko, Praha 1969.

⁷⁷⁵ Srov. BROD, Toman – ČEJKA, Eduard: *Na západní frontě. Historie československých vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války*. Naše vojsko, Praha 1965.

⁷⁷⁶ KURAL, Václav: *Hlavní organizace nekomunistického odboje v letech 1939–1941*, Odboj a revoluce-zprávy 2/1967, s. 5–160; TÝŽ: *Cesta k programu nacionálního odboje*, Revue dějin socialismu 1/1968, s. 59–80.

⁷⁷⁷ TÝŽ: *Hlavní organizace nekomunistického odboje v letech 1939–1941*, s. 159.

⁷⁷⁸ Tamtéž, s. 160.

zvláště kolaborace a fašisté, a že odboj jako celek stál nalevo odtud?“⁷⁷⁹ Reformní historici chápali vývoj domácího i zahraničního protifašistického odboje jako postupné formování široké levicové koalice, které odpovídalo hlubším společenským procesům posunujícím československé obyvatelstvo směrem doleva. Proto také Kuralovy úvahy o pojmenování a klasifikování nekomunistického odboje šly k hledání jiného měřítka, než bylo jednoduché rozdělení na škále levice-pravice.

Zvláštní pozornost reformních historiků odboje si vysloužili levicoví sociální demokraté sdružení kolem Petičního výboru „Věrní zůstaneme“.⁷⁸⁰ Z perspektivy 60. let představovali dobově nejprogressivnější nekomunistický politický směr. Jejich názorový vývoj nejvíce ze všech složek československého odboje kopíroval dobový trend přechodu od liberalismu k marxismu, od kapitalistického zřízení k socialismu.⁷⁸¹ Příklad levicových sociálních demokratů mohl sloužit jako doklad potvrzující správnost gramsciovské teze o vzniku společenské hegemonie levice během druhé světové války. Svou roli hrála také působivost programu levých sociálních demokratů. Koncepce „socializující demokracie“ vypracovaná okruhem intelektuálů, kteří v době okupace tvořili jádro PVVZ, byla totiž reformně komunistickému programu „demokratického socialismu“ rozhodně blíží, než politická linie komunistického odboje v prvních letech okupace.

Právě politika KSČ v letech 1939–1941 byla dalším tématem, s nímž se reformní historiografie odboje a druhé světové války musela vypořádat. Obrat v politické linii komunistického hnutí, který následoval po podpisu sovětsko-německého paktu v srpnu 1939, představoval do očí bijící diskontinuitní moment v příběhu „československé cesty k socialismu“. Nejvýznamnějším příspěvkem reformních historiků k této problematice byly dvě rozsáhlé studie vypracované Františkem Janáčkem, Alenou Hájkovou a Josefem Novotným vydané v roce 1969.⁷⁸² Téma zpracovali formou detailní analýzy činnosti vedení

⁷⁷⁹ Tamtéž, s. 6.

⁷⁸⁰ Srov. VRABEC, Václav: *Petiční výbor „Věrní zůstaneme“*, Odboj a revoluce-zprávy (Příloha) 2/1967, s. 21–37; ŠIKL, Zdeněk *K programovému úsilí sociální demokracie ve třicátých letech*, Odboj a revoluce-zprávy (Příloha) 2/1967, s. 38–49; KUKLÍK, Jan: *Poznámky k činnosti „Skupiny Dělnické akademie“ v druhé polovině třicátých let z hlediska geneze PVVZ*, Odboj a revoluce-zprávy (Příloha) 2/1967, s. 50–68; TÝŽ: *Das programatische Sterben der linksgerichteten sozialdemokratischen Intellektuellen in der ersten Hälfte des dreissiger Jahre*. In: *Arbeiterbewegung und Intelligenz. AUC Phil. Et His. 4/1969*. Univerzita Karlova, Praha 1969, s. 93–121; TÝŽ: *Petiční výbor Věrní zůstaneme v období Mnichova a za druhé republiky*, Československý časopis historický 5/1969, s. 681–711; KUKLÍK, Jan – ZÁTKA, Pavel: *Spisovatelský manifest a petiční výbor „Věrní zůstaneme“*, Revue dějin socialismu 2/1969, s. 203–226.

⁷⁸¹ Srov. JANEČEK, Oldřich: *O programu Petičního výboru „Věrní zůstaneme“ z let 1940–1941*, Příspěvky k dějinám KSČ 4/1966, s. 481–499.

⁷⁸² JANÁČEK, František – NOVOTNÝ, Josef – HÁJKOVÁ, Alena: *Pakt, válka a KSČ (První týdny po 23. srpnu a 1. září 1939)*, Historie a vojenství 3/1969, s. 425–457; TÝŽ: *Nová orientace*, Historie a vojenství 4/1969, s. 629–673. Obě studie napsal František Janáček s využitím materiálů vypracovaných Josefem Novotným a Alenou Hájkovou.

KSČ v ilegalitě a exilu. Zaměřili se na politiku Kominterny i na ohlasy nové politické linie mezi řadovými komunisty. Záměrem autorů bylo vykreslit přijetí nové politické linie v celé jeho složitosti, snažili se zachytit dobové nejasnosti, dohady a mnohdy nešťastné pokusy o definování „vlastního stanoviska v nových podmínkách“. Snažili se ukázat rozdíl mezi obecnými pokyny z Moskvy a realitou jejich naplňování: „Podle našeho názoru ty soudy i pokyny, k nimž čeští i slovenští komunisté dospěli ‚na svou pěst‘, více odpovídaly situaci a náladám lidu než ‚moskevské‘ unifikující směrnice. Direktivy KI postavení komunistů v národním prostředí... neusnadnily, ale naopak velmi zkomplikovaly.“⁷⁸³ Taktiku KSČ hodnotili jako závažný politický obrat, jenž s sebou přinesl „chyby sektářského charakteru“, které velmi ztížily možnost vytvoření širokého antifašistického spojení. Zároveň ale zdůraznili, že i přes zásadní změnu politické linie se KSČ nevzdala antifašismu a boje o národní osvobození jako základních stavebních kamenů svého programu. Argumentace Janáčka, Novotného a Hájkové byla založena na zvýraznění rozporu mezi řečí direktiv a každodenní politickou prací ilegální KSČ, která se i přes ideologické výstřelky držela základní antifašistické linie a nadále patřila mezi hlavní objekty nacistické represe.

Veškeré snažení reformních historiků věnujících se válečné tematice mělo směřovat k sepsání velké syntézy dějin protifašistického odboje. O pozadí plánu na vypracování Trilogie dějin odboje jsem se již zmiňoval v pasážích věnovaných vývoji Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje. Na sepsání Trilogie se zaměřovala odborná činnost autorského týmu a početné skupiny spolupracovníků. Její vznik provázelo vydání dílčích syntéz, na nichž lze ilustrovat postupný vývoj reformně komunistického výkladu odboje a druhé světové války.

První vydaná syntetická práce se věnovala velmi atraktivnímu a kontroverznímu tématu partyzánského hnutí.⁷⁸⁴ Rozsáhlá kniha se snažila poskytnout první ucelené odborné zpracování partyzánské tematiky. Zaujme především snahou o obecnější klasifikaci způsobů odbojové činnosti. Její některé závěry však odpovídaly stále platným oficiálním stranickým výkladům. Týkalo se to především negativního hodnocení role Gustáva Husáka a dalších tzv. buržoazních nacionalistů během Slovenského národního povstání. V mnohém průlomová byla další syntéza vypracovaná historiky z okruhu Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje. Věnovala se právě Slovenskému národnímu povstání.⁷⁸⁵ Kniha vyšla

⁷⁸³ TÍŽ: *Pakt, válka a KSČ (První týdny po 23. srpnu a 1. září 1939)*, s. 457.

⁷⁸⁴ BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav – PAULÍK, Jan – ŠOLC, Jaroslav – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk – TESAR, Jan: *Partyzánské hnutí v Československu za druhé světové války. Naše vojsko*, Praha 1961.

⁷⁸⁵ BEER, Ferdinand – BENČÍK, Antonín – GRACA, Bohuslav – KŘEN, Jan – KURAL, Václav – ŠOLC, Jaroslav: *Dějinná křižovatka. Slovenské národní povstání, předpoklady a výsledky*. NPL, Praha 1964.

rok po zahájení další vlny destalinizace, což se podepsalo na jejím obsahu. Příkladem může být velmi kritické pojednání o činnosti Karola Bacílka během povstání. Tento prominentní stalinista byl v době vydání publikace již rok mimo nejvyšší politiku, což autorům umožnilo provést některá přehodnocení zažitých výkladů SNP.⁷⁸⁶ Zájem o povstání chápané jako počátek „československé revoluce“ a bod obratu na cestě k socialismu se projevoval také v dalších pracích reformních historiků.

Nejvýznamnějším kolektivním textem reformní historiografie odboje byla tzv. maketa neboli kniha *Odboj a revoluce* nesoucí podtitul „nástin dějin československého odboje“.⁷⁸⁷ Jejími autory byli Kartel Bartošek, Antonín Benčík, Jiří Doležal, Oldřich Janeček, Jan Křen, Václav Kural a Ľubomír Lipták. Představovala první souvislý výklad období 1938–1945 sepsaný podle výkladové linie vytyčené v teoretizujících statích Janečka, Křena a Kurala. Kniha sloužila jako výchozí text pro definitivní syntetické zpracování, které měla přinést připravovaná Trilogie. Autoři svou publikaci prezentovali jako první krok v dialektice kolektivní práce na dějinách odboje: „*Nemá být předem danou ‚kostrou‘ připravované trilogie, na kterou by se v dalších letech navěšovalo ‚maso‘ – fakta a příslušné části oděvu. Jeho úkolem je informovat o dnešním stavu bádání, vytvořit pracovní hypotézu, která by byla v další práci dialekticky popřena a vyvolala nové, pozitivní tvůrčí síly a výsledky.*“⁷⁸⁸ Text knihy je protkaný poznámkami upozorňujícími na nehotovost výzkumu, množství nezodpovězených otázek a dosud neznámých skutečností. Přesto byla v *Odboji a revoluce* souvisle formulována interpretační linie spatřující v letech 1938–1945 bod obratu na cestě od buržoazního zřízení k socialistickému.

Text knihy rámuje úvod od Karla Bartoška a závěr z pera Oldřicha Janečka. Bartošek se snažil definovat východisko revolučního procesu, Janeček jeho charakter a vyústění v poválečnou lidovou demokracii. Bartošek usiloval o zakomponování vzniku protifašistického odboje do kontextu české otázky: Prosadí se lidové antifašistické vlastenectví nebo z buržoazní ideologie vycházející nacionalismus? Okupační situace byla odvozena z předmnichovského pojetí národnostní problematiky, jež vycházelo z pozic českého nacionalismu. Proto namísto rozsáhlého protifašistického spojení fungoval odboj primárně po linii národnostního konfliktu Čechů s Němci. Národnostní otázka byla hlavním dilematem doby, „základním problémem československé společnosti a tím i základním

⁷⁸⁶ Celá věc vyústila v konflikt mezi Bacílkiem a autory knihy, který muselo řešit až předsednictvo ÚV KSČ. Tomuto sporu se budu věnovat v následující podkapitola věnované vztahu reformní historiografie a politiky.

⁷⁸⁷ *Odboj a revoluce. Nástin dějin československého odboje.* Naše vojsko, Praha 1965.

⁷⁸⁸ *Odboj a revoluce*, s. 7.

problémem, který musely řešit síly usilující o její revoluční změnu“.⁷⁸⁹ Odboj musel vyřešit především otázku kontinuity. Buď obnovit předmnichovské zřízení založené na představách českého nacionalismu, nebo zvolit revoluční řešení národnostní otázky, jejímž projevem byl antifašismus jako „konkrétní vlastenectví této doby“. Bartoškův výklad odpovídal Kuralově „teorii rozporů“. Snažil se nacionální tematiku skloubit s důrazem na hledání sociálně revolučního momentu v dějinách odboje a české společnosti v době okupace.

Období let 1938–1945 autorský kolektiv rozdělil do tří etap, nazvaných „poroba“ (1938–1941), „světlo z východu“ (1941–1944) a „vítězství“ (1944–1945). Vzestupy a pády domácího odboje byly zařazeny do jedné vývojové linie. Jejím hlavním znakem bylo postupné posilování komunistického a všeobecně levicového směřování odboje. Zatímco se buržoazní odboj vyčerpával a ztrácel vliv, levice měla schopnost obdivuhodné regenerace a od roku 1943 postupně získávala hegemonii v domácím odboji a v celé společnosti. Na konci války již buržoazní řešení české otázky reprezentoval pouze Benešův exil. Poněkud odlišně byla analyzována situace na Slovensku, kde válka sice přinesla posun doleva, ale hlavním tématem doby byl především krach nacionalistické separatistické buržoazie. Situace v Československu byla nakloněna revoluci, která začala Slovenským národním povstáním a prvního vrcholu dosáhla v květnu 1945. Popis událostí odpovídal Janečkově teorii hegemonie a dvoufázové revoluce v Československu. Nejednalo se tedy o „přerůstání“ revoluce, ale o kontinuální „rozvíjení“ národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou. V tomto směru knihu také Oldřich Janeček uzavřel.⁷⁹⁰ Text *Odboje a revoluce* psalo několik historiků, žádný z nich nezapřel svůj typický rukopis. Jak ve smyslu stylistickém, tak metodologickém a teoretickém. Výše načrtnutá základní interpretace však byla všem autorům společná a procházela celou knihou.

Ambiciózní projekt Trilogie nebyl nikdy dotažen do konce. Jak v průběhu přípravy této syntézy rostla širě zpracování jednotlivých témat a objevovaly se stále nové otázky, začínala plánovaná publikace nabírat na objemu. Svou roli sehrály také události roku 1968, kdy se někteří z autorů knihy věnovali především politické činnosti v rámci reformního křídla KSČ. Definitivně práci na Trilogii zastavily normalizační čistky, které zlikvidovaly autorský kolektiv a celý projekt definitivně pohřbily. Část syntézy však již byla napsaná či se nacházela

⁷⁸⁹ Tamtéž, s. 25.

⁷⁹⁰ Tamtéž, s. 425–435.

ve fázi rozpracovaných textů, takže se dochovalo podstatné torzo, z něž je možné si udělat představu o podobě knihy.⁷⁹¹

Letný pohled do dochovaných a mnohdy ještě nehotových textů napoví, že se v případě Trilogie nejednalo o prostou syntézu dějin odboje, která by chronologicky mapovala vývoj jeho jednotlivých složek. Záměrem autorů bylo zařadit československý domácí a zahraniční odboj do širšího politického a sociálního kontextu. Výsledný text Trilogie by tedy byl spíše rozsáhlou syntézou československých dějin v letech 1938–1945. Např. koncepce prvního dílu práce, který měl mapovat období mezi zářím 1938 a červnem 1941, počítala nejen s analýzou vnitro i zahraničněpolitické situace, ale také s nástinem vývoje společnosti. Z tradičního pojetí studia odboje jako výčtu jednotlivých skupin a frakcí se zcela vymykaly kapitoly pokoušející se analyzovat proměny veřejného mínění a nálad ve společnosti.⁷⁹² Samozřejmostí bylo představení jednotlivých křídel odboje, jejich programů i konkrétní činnosti. Trilogie měla poskytnout vyčerpávající výklad dějin odboje ve všech myslitelných souvislostech.

Takto rozsáhlý a náročný projekt, do něž byla zapojena celá řada badatelů z centrálních i regionálních institucí, představoval nesmírně náročný úkol po stránce organizační. Postup práce na Trilogii se ubíral cestou koncipování podrobných osnov a několikerych variant výsledného textu. Narůstal také plánovaný rozsah syntézy. Nakonec se autorům na konci roku 1969 podařilo odevzdat do tisku první svazek prvního dílu Trilogie v rozsahu 1100 stran. Další části syntézy se v té době nacházely v různém stupni rozpracování.⁷⁹³ Na počátku roku 1970 byl doslova rozmetán autorský kolektiv a práce na Trilogii byla zastavena. Dodnes lze o této rozsáhlé syntéze hovořit jako o jednom z nejambicióznějších projektů české historiografie nejnovějších dějin.⁷⁹⁴ Kromě rozpracovaných textů po ní zbyla řada publikovaných i nepublikovaných doprovodných studií a obrovské množství sesbíraného a zinventarizovaného dokumentárního materiálu včetně řady memoárových textů. Z poslední fáze práce na Trilogii se publikace dočkaly pouze studie otištěné ve sborníku *Z počátků odboje*.⁷⁹⁵ Z textů připravovaných pro tuto syntézu pak vycházely některé tituly vydané v 70. letech nebo až po roce 1990.⁷⁹⁶

⁷⁹¹ Torzo Trilogie, s nímž jsem pracoval, se nachází v následujících archivních fondech: NA, f. ÚD KSČ-Trilogie, nezpracovaný materiál; NA, f. František Janáček, k. 19; NA, f. Karel Bartošek, k. 17 a 19.

⁷⁹² Srov. NA, ÚD KSČ, a.j. 682, k. 99.

⁷⁹³ NA, f. ÚD KSČ, s. 618, k. 92.

⁷⁹⁴ Neúspěšně skončil také pokus o navázání na práci týmu kolem Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje po roce 1990 v rámci Vojenského historického ústavu. Projekt nových dějin odboje skončil taktéž díky politickému rozhodnutí, které rozpustilo nově sestavený autorský kolektiv.

⁷⁹⁵ JANEČEK, Oldřich a kol.: *Z počátků odboje. 1938–1941*. Naše vojsko, Praha 1969.

⁷⁹⁶ Srov. HÁJKOVÁ, Alena: *Strana v odboji. Z dějin ilegálního boje KSČ v letech 1938–1942*. Svoboda, Praha 1975; KURAL, Václav: *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940–1943*. Karolinum-

Na projektu Trilogie se podíleli všichni významnější reformní historici, kteří se zabývali odbojovou a válečnou tematikou. Právě tato syntéza měla v celku představit jejich historické vyprávění o dvoufázové či dvojjediné „československé revoluci“, která vyrostla z protifašistického odboje a zahájila postupnou „československou cestu k socialismu“. Mezi spolupracovníky projektu však figuroval také historik Jan Tesař, který většinou sdílenou reformně komunistickou interpretaci války a odboje zásadním způsobem zpřoblematizoval. Stejně jako výklady Bartoška, Křena, Janečka a dalších však byly jeho závěry neméně aktuální a angažované. Na následujících stránkách se budu zabývat Tesařovým psaním o odboji a okupaci. Budu mu věnovat poměrně velký prostor, protože Tesař již v době vzniku reformně komunistického historického vyprávění poukazoval na některé jeho problematické stránky.

Tesařova pozice interního kritika reformně komunistického pojetí odboje, měla kořeny nejen v odlišných metodologických východiscích, ale vycházela rovněž z jeho pozice ve strukturách české historiografie. Jan Tesař byl a dodnes je vnímán jako nonkonformní a kontroverzní postava.⁷⁹⁷ A to nejen v oblasti politického aktivismu, ale i na poli historické vědy. Jisté je, že Tesař nikdy nepatřil mezi historiky, kteří by zastávali vedoucí pozice v historiografických institucích či vědeckých kolektivních orgánech. Od roku 1956 působil ve Vojenském historickém ústavu, odkud byl o dva roky později vyhozen „*pod záminkou údajných náboženských předsudků*.“⁷⁹⁸ Následující tři roky strávil ve východních Čechách, po většinu času v muzeu v Pardubicích. V roce 1961 se mohl vrátit zpět do VHÚ, kde byl zaměstnán do roku 1969. Téhož roku ještě krátce působil v Historickém ústavu ČSAV. Pak již následovalo několik let ve vězení, činnost v opozici a nakonec emigrace.

V období 60. let byl Tesař činný také v rámci aktivit Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje, jenž se mu stal významnou institucionální oporou. Mohl přicházet s neotřelou kritickou argumentací a zároveň se nedostal do role izolovaného outsidera, jenž by nebyl brán vážně. Prostředí reformního dějepisceví totiž umožňovalo existenci badatelům kritickým vůči hlavnímu proudu reformně komunistické historiografie. Výsledkem nebylo

Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1997; DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Národní filmový archiv, Praha 1996.

⁷⁹⁷ K osobnosti Jana Tesaře a jeho činnosti jako historika okupace a odboje srov. VAŠÍČEK, Zdeněk: *Historik, který odmítl svědčit. Příběh Jana Tesaře*, Soudobé dějiny 3/2000, s. 315–337. Dále srov. Tesařovu pamětnickou glosu TESAŘ, Jan: Poznámka původně zamýšlená jako úvod. In: TÝŽ: *Traktát o „záchraně národa“*. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace. Triáda, Praha 2006, s. 321–356.

⁷⁹⁸ VAŠÍČEK, Zdeněk: *Historik, který odmítl svědčit*, s. 320.

pouze rozvíjení a obohacování odborné diskuze, ale také zajištění nonkonformistů před možným zásahem z konzervativních kruhů.⁷⁹⁹

Tesařova metodologická východiska byla odvozena z povahy pramenného materiálu, který při svém výzkumu využíval. Znalost jistého typu pramenů předurčila jeho odlišnou optiku. Většinový přístup k výzkumu odboje se orientoval na tradiční politické dějiny, pojímané jako studium koncepcí a činnosti jednotlivých odbojových uskupení. Výzkum společenské rezonance protektorátní situace velmi pokulhával a nejednou směřoval ke značně problematickým závěrům. Historici většinou nebyli schopni překročit horizont tzv. velkých dějin a pustit se do analýzy oněch „mas“, jejichž postoji ve svých výkladech rádi a často argumentovali. Tendence zaměňovat složitou společenskou strukturu za schéma „masy“-„pokroková“ složka společnosti (KSC, odboj)-buržoazie, byla jednou ze slabin historické tvorby reformního dějepisectví.⁸⁰⁰ Zaměření na vývoj československé revoluce, programatiku odboje a na průběh konkrétních událostí, zcela převážilo nad zájmem o přístup, který bychom dnes charakterizovali jako sociálně historický. Výjimku tvořil právě Tesař, jenž pracoval s pramenným materiálem vyžadujícím od historika odlišný úhel pohledu. Jiné badatelské otázky pak vedly k nacházení odlišných odpovědí. Tesařovy texty představily jinou okupaci a jiný odboj. Na stránkách jeho studií začala promlouvat česká společnost jako konkrétní a specifický historický aktér.

Tesařovy vědecké začátky byly spjaty se studiem partyzánského hnutí, které bylo ve sledovaném období vnímáno jako „výkladní skříň“ domácího odboje. Ozbrojený boj proti okupantům získal takřka legendární status, byl oceňován jako vrchol odbojového snažení Čechů a Slováků. Tesař patřil k prvním badatelům, kteří začali partyzánskou tematiku zpracovávat na základě kritického studia dostupných pramenů. Byl to přístup odlišný od mýtotvorného a konjunkturálně motivovaného psaní, pro nějž byly charakteristické např. některé práce Čestmíra Amorta.⁸⁰¹

Příkladem Tesařova přístupu k partyzánské problematice byl jeho výzkum destrukcí na železnici ve východních Čechách a na západní Moravě.⁸⁰² Nejednalo se o tradiční partyzánské vyprávění, ale o analýzu sebraných dat ústící v kvantifikaci diverzní aktivity guerillových skupin. Tesař využil hlášení o diverzích na železničních tratích institucím na různých stupních

⁷⁹⁹ Případ Tesařova vyhazovu z Vojenského historického ústavu v roce 1958 dokazuje, že ještě na přelomu 50. a 60. let byla situace podstatně rozdílná.

⁸⁰⁰ Srov. SOMMER, Vítězslav: *Tři fáze stranického dějepisectví v padesátých a šedesátých letech*, s. 284–286.

⁸⁰¹ Srov. AMORT, Čestmír: *Partyzáni na Podbrdsku. K historii národně osvobozenického boje českého lidu v letech 1939-1945*. Naše vojsko, Praha 1958. Tesařovu recenzi Amortových *Partyzánů na Podbrdsku* srov. TESAŘ, Jan: *Čestmír Amort. Partyzáni na Podbrdsku*, *Historie a vojenství* 2/1959, s. 291–299.

⁸⁰² TESAŘ, Jan: *Partyzánské destrukce na železničních tratích ve východních Čechách a na západní Moravě*, *Historie a vojenství* 2/1959, s. 209–244.

okupační správy a zjištěné skutečnosti následně zpracoval formou grafů, tabulek a soupisů mapujících množství a způsob partyzánských diverzí. Studie ukazuje na charakter pramenů, s nimiž Tesař pracoval: dokumenty z provenience okupační správy a materiály regionálního charakteru.

Během nuceného zaměstnání v pardubickém muzeu na přelomu 50. a 60. let se seznámil s řadou dosud nepoužívaných pramenů dotýkajících se společenské reality protektorátního období. Tyto dvě spolu úzce související perspektivy předurčily charakter Tesařovy historické tvorby v 60. letech – zájem okupační situaci z pohledu nacistů a zkoumání postojů české společnosti (Tesař používal pojem „veřejné mínění“). Byl si také velmi dobře vědom aktuálního a v pravém slova smyslu politického rozměru tématiky. Netýkalo se to pouze jeho slavných článků z roku 1969 nebo polemik se zastánci koncepce „československé revoluce“. Již na začátku 60. let se Tesař ve shodě se svým tehdejším badatelským zaměřením věnoval soudobým otázkám partyzánské války, například v článku o teorii partyzánského boje Ernesta „Che“ Guevary.⁸⁰³

Podrobnější pozornost si zaslouží Tesařova metodologická východiska. Zájem o studium postojů české společnosti, a práce s velkým množstvím rozličného pramenného materiálu, vyústily u Tesaře ve snahu o formulaci metodologie výzkumu „veřejného mínění“ v době okupace. V kontextu tehdejší historiografie se jednalo o poměrně ojedinělý pokus o zobecnění vlastní badatelské zkušenosti ve stručný metodologický návod.⁸⁰⁴ Kromě psaní faktografických studií se totiž historici zabývali především teoretickými otázkami smyslu historického vývoje a problémy jeho monografického zpracování.⁸⁰⁵ Citelně chybělo hlubší kritické zamyšlení nad vlastním způsobem historikovy práce, charakterem pramenů a možnostech jejich využívání. Tesař se pokusil zvážit všechny faktory, které je třeba brát v potaz při výzkumu postojů společnosti a toho, co nazýval „společenskou mentalitou“. Snažil se definovat předmět studia, zaměřeného na myšlení pojímané v kontextu okupační každodennosti. Rovněž se kriticky vyrovnával s pramenným materiálem, především s využíváním memoárů a dalších po válce sepsaných pramenů. Vyslovoval se pro maximální možné využití dobových materiálů, zejména těch pocházejících z provenience zpravodajské činnosti okupačního aparátu. Jeho pozornosti neušla ani dodnes vysoce aktuální problematika

⁸⁰³ TÝŽ: *Kubánská teorie soudobé partyzánské války (Úvaha nad knihou Ernesta Guevary „Partyzánská válka“)*, Historie a vojenství 6/1962, s. 850–881. K otázkám kubánské revoluce se Tesař vyslovil také v delší recenzi knihy projevů Fidela Castra. Srov. TÝŽ: *Castrovy projevy*, Historie a vojenství 5/1962, s. 710–721.

⁸⁰⁴ TÝŽ: *O metodě historického výzkumu veřejného mínění společnosti pod nacistickým režimem*, Historie a vojenství 1/1966, s. 83–97; TÝŽ: *K otázce pracovních postupů při historickém studiu veřejného mínění v době okupace*, Historie a vojenství 6/1966, s. 1091–1125.

⁸⁰⁵ Srov. výše citované studie Oldřicha Janečka, Jana Křena, Václava Kurala a Michala Reimana. Dále srov. KŘEN, Jan: *K metodickým otázkám moderních dějin*, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1966, s. 323–351.

využívání literární fikce jako historického pramene. Argumentace Tesařových vrcholných textů byla proto založena na promyšleném metodologickém stanovisku, nikoliv na nahodilých reflexích pramenného materiálu.

Tesařovo zkoumání okupace prostřednictvím studia myšlenkového světa české společnosti se opíralo o analýzu okupačního režimu. Předpokládal, že charakter nacistické politiky vůči českému obyvatelstvu předurčoval vývoj nejdůležitějších fenoménů doby: odboje a kolaborace, odporu a přizpůsobení. Ve své rozsáhlé a tematicky velkoryse pojaté studii z roku 1964 o okupačním režimu⁸⁰⁶ vyšel z kritiky soudobé historiografie a publicistiky, která dle Tesaře nebyla schopná „*chápat nacismus jako samostatného historického činitele*“.⁸⁰⁷ Vyslovil se pro nutnost výzkumu nacistické ideologie a z ní vycházející politiky okupantů v protektorátu.⁸⁰⁸ Nacistický postup vůči Čechům neviděl jako strnulou doktrínu ve smyslu slavné formule „chtěli nás vyhubit“, ale jako proměnlivý organismus, jenž taktizoval a citlivě reagoval na řadu spolupůsobících podnětů. Na základě rozboru nacistických představ o budoucnosti středoevropského prostoru a jeho obyvatel definoval základní dilema češství v době okupace – jít buď cestou odboje a vystavit se riziku fyzické likvidace, nebo spolupracovat a zajistit si poklidnou budoucnost jako germanizovaný rasově vyhovující obyvatel „nové Evropy“. Možnost volby nebyla pouze situací, z níž vycházel odboj a která určovala jeho charakter. Byla také základním předpokladem nacistické politiky a jejích aktivit vůči českému obyvatelstvu. Tímto pojetím Tesař reinterpretoval sdílený výklad protektorátního období, do té doby zobrazovaného ve schématu proměňujícího se odboje a konstantní linie nacistické politiky. Podle Tesařovy studie byla situace v protektorátu mnohem komplikovanější. Souboj okupantů s odbojem vykreslil jako hru různých politických strategií. V jeho vyprávění dostalo na výběr také české obyvatelstvo. Tesař chápal nejednoznačný vývoj okupačního režimu jako základní rámec určující proměny myšlení a chování české společnosti v letech 1939–1945.

Zájem o studium české společnosti se projevil i v jeho výzkumu okupačního režimu. Jestliže v prvním rozsáhlém textu na toto téma z roku 1964 analyzoval vývoj nacistické politiky, ve studii z roku 1968 se již zaměřil na kratší období (rok 1939) a na otázku, kterou v roce 1964 pouze nadhodil. Byla jí interakce mezi okupanty, oficiální českou politickou

⁸⁰⁶ TESAŘ, Jan: *Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátě“ I.,II*, Historie a vojenství 2,3/1964, s. 153–19, 333–385.

⁸⁰⁷ Tamtéž, s. 155.

⁸⁰⁸ Na Tesařovu studii reagoval filozof Vítězslav Gardavský článkem o nacistické ideologii. Srov. GARDAVSKÝ, Vítězslav: *Nacistická ideologie a protektorátní režim. Poznámky k Poznámkám J. Tesaře*, Historie a vojenství 5/1964, s. 804–834.

reprezentací a společností.⁸⁰⁹ Svě teze o záměrech nacistů rozvíjel nejen na příkladu formování správního systému v protektorátu opřené o nacistickou taktiku „fiktivní autonomie“, ale také prostřednictvím analýzy české politiky „záchrany národa“ za cenu spolupráce s nacisty.

Studiem formování okupační správy jako nástroje naplnění zájmů okupantů se Tesař definitivně dostal ke klíčovému tématu své odborné dráhy. Byla jím otázka zápasu o charakter národní existence v prvních měsících okupace. Tesař ji vnímal jako hlavní problém doby. Jeho zájem o období rané okupace pak ještě prohloubily události srpna 1968 a následujících měsíců. Ve vývoji po srpnové okupaci spatřoval evidentní historickou paralelu. Jestliže většina reformních historiků hledala v období nacistické okupace kořeny „československé cesty k socialismu“ a nové formy demokracie, tedy fenoménu chápaného jako pozitivní, pro Tesaře byla léta okupace zdrojem negativních procesů významných pro další vývoj země (stalinismus) a přerůstajících až do současnosti.

Své výhrady vůči většinově sdílenému interpretačním schématu Tesař vyslovil již nedlouho po vydání knihy *Odboj a revoluce*. V diskuzi s autory „makety“ prohlásil, že jejich koncepci chápe jako vytváření obrazu střetu domácích tradic „demokratického socialismu“ s importovanými sovětskými nedemokratickými koncepty. Tuto dichotomii však viděl jako velmi problematickou: „*Odboj znamenal rozpoutáním takových třídních sil, které byly připraveny akceptovat metody sovětského typu, diktaturu sovětského typu. Já se domnívám, že odboj vedle všech svých kladů otevírá normálně cestu... až budeme vysvětlovat 50. léta, tak nic nevysvětlíme a nic nepochopíme, budeme-li to vysvětlovat jenom tlakem zvenčí. Ten tlak bezesporu byl a bezesporu zde sehrál ohromnou úlohu; jsem přesvědčen, že odpovídal i určitým vnitřním tendencím, které byly posíleny právě odbojem.*“⁸¹⁰ Z velmi podobných pozic vystupoval také během soudního procesu „Čech a spol.“ s příslušníky Státní bezpečnosti, probíhajícím v letech 1968–1969.⁸¹¹ Tesař v něm působil jako soudní znalec pro činnost StB, dalšími historiky zapojenými do procesu byli Oldřich Janeček a Josef Belda. Také v tomto případě tvrdil, že se v době okupace prosadily zvláštní normy chování, jejichž základem bylo ignorování zákonnosti a sklony k násilnému řešení problémů. Jako příklad mu posloužila osobnost partyzánského velitele a pozdějšího příslušníka StB Miroslava Picha-Tůmy souzeného ve zmíněném procesu: „*Vybranému člověku ‚zvláštního ražení‘ – se dává*

⁸⁰⁹ TESAŘ, Jan: *K problému nacistické okupační politiky v Protektorátě v r. 1939*, Historie a vojenství 1/1969, s. 40–85. Otištěno také v TÝŽ: *Traktát o „záchraně národa“*, s. 7–67 pod názvem *Nacistická okupační politika v Protektorátě v roce 1939 (studie z roku 1968)*.

⁸¹⁰ *Odboj a revoluce*. Příspěvky k dějinám KSČ 1966, č. 1, s. 121. Jedná se o zkrácený záznam z besedy s autory knihy *Odboj a revoluce*, která se konala v 4. 11. 1965 v Ústavu dějin KSČ.

⁸¹¹ Srov. TESAŘ, Jan: *Zamlčená diagnóza*. Triáda, Praha 2003, s. 47–48.

z rozhodnutí strany (jako jakéhosi zdánlivě mystického kolektivního principu) právo v zájmu strany přizpůsobovat si vžitě morální normy...*Je vůbec tragédií lidstva a odbojových národů zvláště, že protinacistická válka, pozdvižení proti dehumanizaci, samo utvrzovalo některé nehumanistické principy v praxi odpůrců nacismu.*⁸¹²

Zcela explicitně své teze o negativním odkazu odboje formuloval v eseji *15. březen v českých dějinách* z roku 1968, když přímo spojil období okupace s érou stalinismu. Rýsovala se tedy zcela jiná historická kontinuita než ta, kterou vytvářeli ostatní reformní historici: „*Existuje přímá, dokonce i v osudech jednotlivců patrná kontinuita od odboje proti nacismu k instalování a udržování československého stalinistického režimu. A existuje ovšem i souvislost v postoji společnosti, která byla nejdříve znásilněna nacismem, poté získána k podpoře boje proti němu a nakonec adaptována pro nastolení režimu stalinistického a pro jeho trpnou podporu.*“⁸¹³ A nejednalo se pouze o dědictví odboje, ale také o odkaz epochy, jíž dominovalo nacistické ovládnutí Evropy. V kritice *Odboje a revoluce* určené k interním potřebám Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje, formuloval důležitou tezi o vlivu tendencí vlastního nacistického panství na další historický vývoj: „*Také na fašismus je třeba hledět nejen jako na skutečnost odbojem beze zbytku negovanou...je třeba zkoumat i to, jak fašismus otevřel proces, který i po jeho porážce dále pokračuje – v ekonomice, politice, ideologii atd.*“⁸¹⁴ Zde se již objevily hlavní motivy Tesařových textů zabývajících se konfliktem o charakter národní existence. V nich využil svých dosavadních výzkumů nacistické politiky, postojů české politické reprezentace, proměn české kultury na začátku okupace a celkového společenského klimatu. Výše představenou argumentaci však rozvinul na obecnější rovině. Shrnul ji jak v odborných studiích (vydaných či torzech), tak v esejistických statích mnohem více odkazujících na společenskou situaci doby jejich vzniku.

Tesařova koncepce se opírala o existenci „protiněmecké opoziční jednoty“ v prvních měsících okupace.⁸¹⁵ Proti tradičnímu dělení české společnosti na odboj, šedou zónu a kolaboraci postavil pro počátek okupace schéma celonárodního proudu založeného na odporu

⁸¹² TÝŽ: *Tempora et mores*, Listy 4/1969, s. 7. Jedná se o citát z dopisu Jana Tesaře a Oldřich Janečka obhájci Picha-Tůmy.

⁸¹³ TÝŽ: *15. březen v českých dějinách*, Dějiny a současnost 4/1969, s. 1–4. Cit. dle TÝŽ: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Prostor, Praha 2000, s. 135.

⁸¹⁴ TÝŽ: *Odboj a revoluce (kritika Makety)*. Cit. dle TÝŽ: *Poznámka původně zamýšlená jako úvod*, s. 336. V tomto textu Tesař také problematizoval úzké sepětí historiografické koncepce reformních historiků s rozvíjející se reformní politikou, kterou jinak podporoval: „*Historiografie, která zapomene na sebe samu a dá se do služby politice, znemožní, aby jejích výsledků bylo využito pro společnost... Tendenci historiografie neplní úlohu zdroje informací pro vědeckou politiku – protože ji chce sloužit.*“ Tamtéž, s. 341.

⁸¹⁵ TÝŽ: *Protiněmecká opoziční jednota na počátku okupace*. In: *Z počátků odboje, 1938-1941*, s. 449–517. Otištěno také v TÝŽ: *Traktát o „záchrane národa“*, s. 77–153 jako součást oddílu *Vlast, národ a dějiny v českém myšlení na počátku okupace (torzo z roku 1967)*. Ostatní části tohoto oddílu jsou nepublikované stati, jež měly dohromady tvořit delší text.

proti okupantům-Němcům. Do tohoto proudu patřily vznikající odbojové skupiny (kromě komunistů představujících radikální opozici uvnitř národního tábora), protektorátní politická reprezentace s její vizí autonomie i valná většina české společnosti nadšeně reagující na nacionálně vyhrocenou kampaň, vyzdvihující význam národních tradic a české kultury. Společnou platformou se stala snaha o „záchranu národa“, zachování národní existence v těžkých časech. Jejím vnějším projevem byl rostoucí zájem o národní kulturu a tradice, jenž se projevoval v umělecké tvorbě i v kulturních preferencích široké veřejnosti. Dalším výrazným projevem byla snaha o vytvoření jakéhosi minimálního programu národního přežití, který se nemohl obejít bez nutnosti nalezení modu vivendi s okupanty. Zde Tesař mohl odkázat na své starší výzkumy o okupačním režimu, které potvrzovaly jeho názor, že příklon české reprezentace k této politice byl v eminentním zájmu okupantů.

Tesař se tázal, zda nebyl tento krajní kompromis přehnanou cenou za „zachování národa“. Z této otázky pak vycházelo důležité dilema domácího odboje, pro Tesaře stěžejní otázka doby okupace a ústřední bod jeho pojetí tohoto období. Hovořil o ní v diskuzi o české otázce ve 20. století, konané roku 1967: „*Je skutečně úsilí o zachování národnosti vždy nezbytně požadavkem ‚pokrokovým‘? Nemyslím, že by tomu tak bylo. A jestliže to tvrdíme, pak zde paradoxně národnost zbožňujeme...je charakteristickým rysem právě českého odboje, že se i v zoufalých podmínkách okupace zabývá otázkou: stojí vlastně náš národ za boj a za osvobození? A proč? Neznám nic podobného z žádného jiného odboje.*“⁸¹⁶ Hlavní dilema doby Tesař formuloval v závěru studie o „celonárodní protiněmecké jednotě“ – šlo o to zachovat národ jako takový, anebo bylo třeba zachovat i jeho „páteř“?⁸¹⁷

Odpověď se Tesař pokusil nabídnout v esejistických textech z let 1968–1969. Společenské pohyby po 15. březnu 1939 vykládal jako proces veskrze negativní, hovořil o „regresivním vývoji národního vědomí“. Jediným smyslem existence českého národa se stalo jeho vlastní přežití. Ideje masarykovského čechoslovakismu, založené na humanismu, byly nahrazeny prostým, přizemním nacionalismem, „*jehož sentimentální opojnost svérázně korespondovala se slabošským mrzáctví, se servilitou*“.⁸¹⁸ „Regresivní národní vědomí“ vrátilo Čechy do stádia primitivního nacionalismu, kombinovaného se servilním chováním vůči silnějšímu, okupantu i pozdějšímu osvoboditeli. Tento úpadek „národního vědomí“ pak zapříčinil nejen

⁸¹⁶ Česká otázka ve 20. století, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1967, s. 574–575. Jedná se o přetištěný částečný záznam z diskuze konané 17. února 1967, kterou pořádal Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje společně s redakcí *Příspěvků k dějinám KSČ*.

⁸¹⁷ TÝŽ: *Protiněmecká opoziční jednotka na počátku okupace*, s. 517.

⁸¹⁸ TÝŽ: *15. březen v českých dějinách*, s. 132

obtíže domácího odboje, který Tesař považoval za „elitu národa“, ale také hladký přechod od nacismu ke stalinismu.

Okupace Československa v roce 1968 a následný vývoj vedly Tesaře k zamyšlení nad související problematikou „politického realismu“. Tyto úvahy navazovaly na koncepci pochybné „celonárodní jednoty“. Zveřejnil je v nedokončeném seriálu esejí *Vlastenci a bojovníci*, publikovaných v *Listech* v roce 1969.⁸¹⁹ V ovzduší počínající normalizace a zejména tváří v tvář defenzivní politiky reformních špiček KSČ Tesař vykreslil historickou paralelu s dobou těsně po 15. březnu 1939. *Vlastenci a bojovníci* byli ostrou kritikou politiky ústupků, schovávajících se za „realistické“ zvážení situace a volbu „menšího zla“. Dle Tesaře byl tento přístup výrazem kapitulace a naprostého nedostatku politické zodpovědnosti. Taková „realistická“ politika se vzdala nároku na ovlivnění dalšího dění. Tesař naopak ocenil „nezodpovědné živly“, které šly do konfliktu s okupantem i domácími „realisty“ a zastávaly program, jenž se v roce 1939 jevil jako naprosto nereálný a „zdravému rozumu“ odporující. V Tesařově pojetí se politika „realistů“ postupně měnila ve svou vlastní karikaturu, politika „menšího zla“ se stala zlem největším. Text *Vlastenců a bojovníků*, ač nedokončený, měl tudíž charakter vysoce aktuálního politického apelu.

Jan Tesař nabídl svébytnou interpretaci dějin okupace a odboje. Od samého počátku vycházel z primátu národnostní otázky a toto téma ještě akcentoval v době vzedmutého nacionalismu let 1968–1969. Na rozdíl od kolektivu kolem Janečka, Kurala a dalších necítil potřebu hledat poměr mezi sociálním a národnostním faktorem v dějinách. Okupační problematiku interpretoval v rámci analýzy českého nacionalismu konfrontovaného s nacistickou politikou a s vědomím vlastního historického neúspěchu. Jeho analýza zkoumala společnost chápanou především jako komplikované národní společenství.

Tesařova koncepce byla na prvním místě nástrojem kritiky. Jeho cílem nebylo vytvoření koherentního historického příběhu. Podařilo se mu nabourat výklad nejnovějších dějin ustálený na konci 50. let i reformně komunistický narativ „československé cesty k socialismu“. Stejně jako jeho autoři hledal v okupační tématice odpovědi na otázky současnosti, nepátral však po kontinuitě pozitivního programu, ale po okupačních kořenech negativních rysů poválečného vývoje. Tesař byl stejně jako Křen, Kural, Janeček a další historikem žijícím aktuálními společenskými problémy. Netvořil však legitimizační příběh pro politickou platformu socialistické demokratizace, nýbrž koncepci předkládající kritické postřehy, jež měly pomoci vypořádat se s negativními společenskými rezidui éry nacismu a

⁸¹⁹ Text *Vlastenců a bojovníků* srov. TÝŽ: *Mnichovský komplex*, s. 137–229.

stalinismu. Další rozdíl mezi Tesařem a většinou reformních historiků tkvěl rovněž v odlišném chápání společenské role historiografie. Historici sdružení kolem Výboru se kriticky vyrovnali s poststalinistickým historickým narativem a nehradili jej reformně komunistickým, jenž měl pomoci obhájit a rozvinout projekt československé reformy. Reformní historiografie záhy přešla z fáze kritiky do fáze budování nového historiografického paradigmatu. Jan Tesař hodlal proces demokratizace pozitivně ovlivnit kritickým zhodnocením negativních kontinuit moderních českých dějin. Vytvořil tudíž alternativní výklad, odvracející se od „československé cesty k socialismu“ k tématu národa a jeho problematické existence.

Reformní historici chápali druhou světovou válku a odboj jako prolog k „československé revoluci“, která začala v letech 1944–1945. Období po roce 1939 bylo v jejich výkladech zvláštní vývojovou etapou, kdy došlo k postupnému přechodu většiny československého obyvatelstva na pozice socialismu. V rámci společného boje proti německým okupantům a domácím kolaborantům se vyprofilovala společenská síla, která program národního osvobození a demokratizace neodmyslitelně spojovala s nutností hlubokých socialistických zásahů do hospodářské struktury země. Antifašismus okupačních let stál v základech „československé cesty k socialismu“. Sama revoluce, která vypukla společně se Slovenským národním povstáním a z počátku sledovala cíl osvobození země, byla několikaletým procesem postupného prosazování socialistického programu a vyvrcholila v únoru 1948. Československo tedy nekopírovalo ruský model dvou po sobě jdoucích revolucí. Prošlo zvláštním vývojem ovlivněným nejen vnějšími podmínkami určenými mezinárodněpolitickou situací, nýbrž především vnitřními proměnami československé společnosti vycházejícími z širokého socialistického konsenzu a z tužeb po zavedení nové formy demokracie. Příklad historiografické tvorby Jana Tesaře pak ukázal, jakým směrem se mohla ubírat dobová kritika takového pojetí válečné a okupační tematiky. Vycházela především z perspektivy poválečného vývoje, který vyústil v represivní systém stalinismu.

4.3.3. Problémy budování socialismu v Československu. Poválečný vývoj z perspektivy reformní historiografie

Éra budování socialismu v Československu vzbuzovala nemalý zájem reformních historiků. Zaměřovali se především na její první fázi mezi lety 1945–1948. Považovali ji za vyvrcholení „československé revoluce“ a zároveň ji vykládali jako období, kdy KSČ sledovala vlastní politickou linii odpovídající zvláštnostem československého prostředí. Z

vývoje po únoru 1948 historiky zajímala především hospodářská témata. Snažili se analyzovat budování socialismu z hlediska vytváření socialistické ekonomiky. Zvláštní pozornost věnovali také kolektivizaci zemědělství. Zabývali se rovněž politickými represemi doby vrcholného stalinismu. Výzkum této problematiky však probíhal především v rámci rehabilitací obětí represí a možnosti publikovat jeho závěry byly omezené. Přesto spatřily světlo světa některé důležité texty kriticky hodnotící tento důležitý aspekt komunistické politiky.

Asi nejdůležitějším tématem reformních historiků zabývajících se vývojem Československa po skončení druhé světové války, bylo rozvíjení koncepce „československé cesty k socialismu“. Přímo navazovali na výzkum válečné geneze Národní fronty. Zaměřili se na druhou fázi „československé revoluce“, která proběhla v podmínkách poválečné lidové demokracie. Působení KSČ v letech 1945–1948 považovali za vrchol její politické činnosti. Politické koncepce vzniklé v rámci „československé cesty k socialismu“ měla dále rozvíjet reforma 60. let usilující o demokratickou obrodu komunismu. Na velký aktuální význam studia poválečného vývoje poukázal např. Jaroslav Kladiva, když v roce 1965 vysvětloval, v čem je pro činnost KSČ a rozvoj celé společnosti důležitá historiografie zkoumající lidovou demokracii: „*V poslední době se snažíme navázat na některé tvůrčí pokusy KSČ z počátku socialistické výstavby, což se projevuje jak v řízení našeho národního hospodářství, tak i v politické organizaci naší společnosti, kde aktivizujeme parlament a slovenské národní orgány, Národní frontu, měníme organizační principy některých masových organizací apod.*“⁸²⁰ Reformní historici si dali za úkol analyzovat politiku komunistické strany v době rozvíjení „československé revoluce“. Koncepce postupného přechodu k socialismu formou širokého celonárodního spolenectví antifašistických sil považovali za výchozí bod pro vybudování skutečného „demokratického socialismu“ ve středoevropských podmínkách. Jak poznamenal Karel Bartošek, vývoj Československa v letech 1945–1948 představoval „*velký historický pokus nalézt novou cestu k socialismu v průmyslově vyspělé zemi... československé komunistické hnutí přineslo do zkušeností světové revoluce i některé nové originální myšlenky, které je nutno analyzovat, aniž bychom propadli neskromnosti*“.⁸²¹ Přínos „československé revoluce“ socialistickému politickému myšlení spočíval v její demokratičnosti a pokojnosti (nenásilnosti). Tyto dva poznávací znaky „československé cesty

⁸²⁰ KLADIVA, Jaroslav: Úvodní referát konference historiků k 20 výročí osvobození ČSSR. In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948*, s. 8.

⁸²¹ BARTOŠEK, Karel: Československá společnost a revoluce. LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948*, s. 43.

k socialismu“ vycházely ze společenské hegemonie levice, která se definitivně upevnila v prvních třech poválečných letech.

Prvním významným motivem historiografických pojednání o lidové demokracii let 1945–1948 byla národní a regionální specifičnost „československé revoluce“. Jaroslav Opat označil otázku „specifické cesty k socialismu“ za jedno z hlavních témat politické praxe komunistických stran v období po skončení druhé světové války. Základem úvah o možnosti zvláštních vývojových variant socialistické revoluce byly konkrétní podmínky v tom kterém státě. „*Každá jednotlivá země na světě je v souhrnu vnitřních a vnějších podmínek svého vývoje svéráznou zemí, se zvláštní, jen jí vlastní hospodářskou, sociální a politickou strukturou, se zvláštní, zase jen jí vlastní konstelací dějinného vývoje, se zvláštními tradicemi. Jedinečné, jen této zemi vlastní jsou i vnější podmínky, v nichž se může nebo musí její národní a státní život vyvíjet*“, psal Opat a zdůrazňoval, že tyto specifické podmínky determinují působení „obecných zákonitostí historického vývoje“ v konkrétních zemích.⁸²² Úkolem „subjektivních sil společenského vývoje“ bylo detailně analyzovat tyto zvláštnosti a následně vytvořit politický program odpovídající specifickým podmínkám jednotlivých zemí. Opat zdůraznil, že „vývoj každé země [je] jedinečný, zvláštní, specifický, dokonce i bez ohledu na to či ono působení subjektivních sil“.⁸²³ Důležité však bylo, zda političtí aktéři jednali v rozporu či v souladu se specifickými podmínkami jednotlivých zemí a zda toto jejich jednání pozitivně či negativně ovlivňovalo cestu k dosažení „progresivních cílů společenského vývoje“.

Opat jmenoval dvě základní československá specifika: Bylo mezi lidovými demokraciemi jedinou ekonomicky vysoce rozvinutou zemí a v regionu střední a jihovýchodní Evropy mělo „nejbohatší a živé demokratické tradice“, které umožnily vznik rozsáhlé koalice socialistické levice s dalšími demokratickými politickými silami. Tato dvě specifika tak určila hlavní cíle „československé revoluce“, jimiž bylo rozvíjení nové ekonomiky tak, aby překonala ekonomiku kapitalistickou, a překonání „buržoazní demokracie“ směrem k širšímu pojetí demokracie v socialistické společnosti. Z těchto předpokladů pak dle Opaty vyrůstal konkrétní politický program KSČ, který dostal jasnější obrysy ve druhé polovině roku 1946. Tehdy začal zdůrazňovat „odlišnost vývoje Československa nejen od sovětské cesty“ a poukazovat také na „možnost jiného než sovětského systému, na jehož základě by mohla být socialistická

⁸²² OPAT, Jaroslav: *O novou demokracii 1945–1948. Příspěvek k dějinám národně demokratické revoluce v Československu 1945–1948*. Academia, Praha 1966, s. 216. K Opatovu zpracování tématu srov. dále TÝŽ: K některým otázkám československé cesty k socialismu v letech 1945–1948. In: *Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu 1966. Příloha 2. Sborník historických prací o naší cestě k socialismu*. Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy, Praha 1966, s. 85–133.

⁸²³ OPAT, Jaroslav: *O novou demokracii 1945–1948*, s. 216.

společnost budována“.⁸²⁴ V očích reformních historiků zvláštnost „československé cesty k socialismu“ vyplývala z objektivních podmínek hospodářského, sociálního a politického vývoje Československa a střední Evropy. Komunistická strana v podstatě pouze reflektovala objektivní realitu a přizpůsobila jí svou politiku.

Jedním ze základních znaků „československé revoluce“ byla její demokratičnost. Reformní historici líčili průběh významných společenských proměn let 1945-1948 jako nenásilný proces pohybující se v mantinelech všeobecně sdílených představ o demokracii. Karel Bartošek viděl příčinu tohoto vývoje v programové orientaci domácího revolučního socialismu, v němž převládly síly, „*kteřé se rozhodly uskutečnit pokojný, nekrvavý, důsledně demokratický přechod k socialistickým změnám*“.⁸²⁵ Reformní historiografie akcentovala různé projevy tohoto revolučního demokratismu. Michal Reiman spatřoval projev „demokratického rozvíjení revoluce“ ve snaze komunistů dosáhnout socialismu parlamentní cestou. Kořeny demokratického charakteru „československé cesty k socialismu“ nacházel „*v samém charakteru národní a demokratické revoluce, která u nás vytvořila dostatečné předpoklady pro pokojný rozvoj v zájmu dělnické třídy. Myšlenka pokojné cesty revoluce je v zárodku nutně již i myšlenkou na demokratický postup komunistické strany v této revoluci*“.⁸²⁶ Významnou oporou československé koncepce přechodu k socialismu, jež byla založena na spolupráci a zároveň konkurenci různých politických subjektů v Národní frontě, byla válečná protifašistická koalice a revoluční potenciál v dalších zemích západní Evropy, především ve Francii a Itálii. V textech reformních historiků se objevil také odkaz na ekonomickou demokracii poválečného zřízení, jejímž výrazem byla „*snaha dát všem základním vrstvám tehdejší československé společnosti, v rámci dané sociálně ekonomické struktury, prostor pro rozvinutí jejich tvořivé ekonomické a vůbec společenské iniciativy*“.⁸²⁷

Výrazem demokratičnosti „československé revoluce“ byla rovněž její nenásilnost. Reformní historici vycházeli především ze srovnání poválečného vývoje s tradiční komunistickou představou o průběhu revoluce. V Československu nedošlo k občanské válce ani k uchopení moci komunistickou stranou cestou násilného převratu. Vývoj určovala postupně budovaná společenská hegemonie levice, díky níž vedla cesta k socialismu přes získání „občanské společnosti“. Socialistická revoluce proto nebyla jednorázovou akcí. Oldřich Janeček konstatoval, že v československém případě se „*akt socialistické revoluce*

⁸²⁴ Tamtéž, s. 227.

⁸²⁵ BARTOŠEK, Karel: Československá společnost a revoluce. In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948*, s. 40.

⁸²⁶ REIMAN, Michal: *O významu hesla „Za většinu národa“*, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1964, s. 402.

⁸²⁷ OPAT, Jaroslav: *O novou demokracii 1945–1948*, s. 214. Srov. dále KAPLAN, Karel: *Hospodářská demokracie v letech 1945–1948*, Československý časopis historický 6/1966, s. 844–861.

mění v dlouhodobější proces socialistické revoluce, a... nezačíná a nemůže začít uchopením moci (tj. zmocněním se státního aparátu), nýbrž začíná již před uchopením moci“.⁸²⁸ Realita československého pojetí socialistické revoluce se dle Janečka jednoznačně rozcházela s představami Stalina, „který státní správu a státní řízení považoval za nejvyšší formu socialistického zřízení“.⁸²⁹ Poznávacím znakem československého vývoje bylo poklidné „rozvíjení revoluce“ a postupné budování socialismu. KSČ se dle reformních historiků snažila eliminovat odpůrce socialismu „v tvořivé práci, v svého druhu soutěži ve výstavbě nového prosperujícího demokratického společenského řádu“.⁸³⁰ Výrazem toho byla eliminace radikálů požadujících okamžité provedení násilného převratu a především komunistická politika usilující o získání „většiny národa“. Drtivé vítězství komunistů ve volbách roku 1946 potvrdilo socialistické smýšlení většiny společnosti a vyřešilo otázku moci bez použití síly.

Reformní historici považovali „pokojný přechod k socialismu“ za svébytnou formu socialistické revoluce, která není v rozporu s marxistickými a leninskými základy revolučního socialismu. Tento pohled na československý vývoj po roce 1945 souhrnně představili ve společném prohlášení z května 1964, v němž reagovali na článek *Proletářská revoluce a Chruščovův revizionismus* uveřejněný v čínských listech *Žen-min ž’-pao* a *Chung Čchi*.⁸³¹ Bylo v něm uvedeno, že v ČSR došlo v roce 1948 k ozbrojenému převzetí moci. Českoslovenští historici odpověděli na odmítavé stanovisko Komunistické strany Číny k možnosti „pokojného přechodu k socialismu“. Obvinili čínské autory z falšování československých dějin, a trvali na tom, že pro československý přechod k socialismu byly rozhodující „nenásilné, neozbrojené (nikoli tedy jen parlamentní) formy třídního střetnutí mezi dělnickou třídou a buržoazií, přičemž konkrétní volba forem závisí ne tak na dělnické třídě, jako na síle odporu buržoazie“.⁸³² Československý vývoj byl ukázkou „tvůrčího přístupu“ k socialistické revoluci a důkazem, že za vhodné mezinárodní situace a společenské konstelace v zemi může přechod k socialismu proběhnout nenásilně, bez nutnosti využití ozbrojených sil. Reformní historici považovali „pokojnou“ socialistickou revoluci „bez zbytečných obětí“ za reálnou a všem nárokům komunistické politické teorie vyhovující

⁸²⁸ JANEČEK, Oldřich: *Kdy u nás začala socialistická revoluce?* In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948*, s. 95.

⁸²⁹ Tamtéž, s. 99.

⁸³⁰ OPAT, Jaroslav: *O novou demokracii 1945–1948*, s. 224.

⁸³¹ *Nemůžeme mlčet (Prohlášení čs. historiků)*, Nová mysl 6/1964, s. 666–683. Prohlášení z 8. května 1964 podepsali Karel Bartošek, Ferdinand Beer, Miroslav Bouček, Anna Čtvrtecká, Bohuslav Graca, Ludovít Holotík, Karel Jech, Karel Kaplan, Jaroslav Kladiiva, Miloš Klimeš, Miroslav Kropilák, Jan Křen, Václav Kural, Josef Macek, Jaromír Navrátil, Josef Novotný, Vilém Prečan, Michal Reiman, Pavel Reiman, Karel Růžička (redaktor *Nové myslí*), Július Šefránek a Marta Vartíková.

⁸³² Tamtéž, s. 682.

vývojovou alternativu. Demokratická, postupná a pokojná cesta k socialismu v podmínkách poválečné lidové demokracie tvořila další ze stavebních kamenů reformně komunistického historického vyprávění.

Představitelé reformní historiografie se museli vyslovit rovněž k otázce reálné existence „československé cesty k socialismu“. Byla to pouze teoretická politická koncepce a důležitá složka komunistického programu nebo došlo k jejímu uskutečnění? Bylo možné hovořit vedle představ o specifické cestě k socialismu v Československu také o její faktické realizaci? Jaroslav Opat ve výše citovaném výroku v podstatě označil každou cestu k socialismu za specifickou, respektive odpovídající specifickým podmínkám konkrétní země a momentální politické a hospodářské situaci. Z úvah reformních historiků o charakteru „československé revoluce“ vyplývá, že v ní spatřovali řadu znaků odpovídajících zvláštním podmínkám osvobozeného Československa a historické tradici národní, sociální a demokratické emancipace. V tom, zda bylo možné jednoznačně hovořit o „československé cestě k socialismu“ po roce 1945 jako realizované politické vizi, však reformní historici neměli zcela jasno. Mnohdy její existenci odvozovali spíše z prohlášení politických špiček a programových dokumentů než ze skutečných politických kroků.⁸³³

Karel Kaplan konstatoval, že „československá cesta k socialismu“ „*existuje jako představa i jako realita*“ a formovala se „*jednak v představách různých funkcionářů komunistické strany, sociálně demokratické strany, odborových pracovníků a jiných funkcionářů revolučního hnutí a na druhé straně existuje jako realita, jako skutečně československá cesta k socialismu*“.⁸³⁴ Nebyla to „ucelená koncepce“ či „uzavřený model“. Na to, aby vznikl její definitivní program, neposkytla tři poválečná léta dostatek času. Promyšlení nového modelu revoluce také ovlivňovaly aktuální události mezinárodní politiky. Dle Kaplana „*představy o československé cestě k socialismu nevznikaly tedy jako dlouho předem připravovaný plán, ale utvářely se jako marxistickoleninská odpověď na potřeby revolučního pochodu, jako naléhavost praxe*“.⁸³⁵ Celková koncepce nakonec zůstala ve fázi rozpracování a spíše reagovala na aktuální vývoj v Československu v letech 1945–1948. Zároveň však Kaplan poukázal na její výjimečnost v kontextu ostatních přechodů k socialismu. Nešlo totiž o „*přechod revoluce z jedné kvality v jinou kvalitu, tedy o přerůstání revoluce, ale o přechodné*

⁸³³ Srov. KAPLAN, Karel – REIMAN, Michal: *Naše revoluce a myšlenky o socialismu*, Plamen 12/1965, s. 110–118.

⁸³⁴ KAPLAN, Karel: Československá cesta k socialismu. In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948*, s. 159.

⁸³⁵ TÝŽ: Vývoj názorů na revoluci v Československu (příspěvek k utváření „československé cesty k socialismu“). In: *Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu 1966. Příloha 2. Sborník historických prací o naší cestě k socialismu*, s. 3.

období od kapitalismu k socialismu“.⁸³⁶ „Československou revoluci“ hodnotil především z hlediska praktické politiky, jejíž možnosti byly určeny komplikovanou domácí a mezinárodní situací.

Podobně Michal Reiman nehovořil jednoznačně o reálné existenci „československé cesty k socialismu“. Upozorňoval na nerozvinutost této koncepce a vnitřní rozpory v programu komunistické strany. Spatřoval existenci dvou vývojových alternativ a podobně jako Kaplan zdůrazňoval mimořádný vliv mezinárodní situace na domácí vývoj. Reiman hovořil o subtilní existenci zvláštní československé verze socialistické revoluce: *„I když představa o ‚specifickém‘ československém socialismu nebyla a ani nemohla být tehdy dotvořena a nejeví se ani dnes s odstupem času jako zcela konsekventní, tím spíše teoreticky hlouběji propracovaná koncepce, přece jenom fakta o její existenci jsou velmi důležitá pro posouzení pozdějšího vývoje. Jsou důležitá i jako vzdálený prototyp některých dnešních úvah o podobě socialistického zřízení, vyrůstajícího z pokojného vývoje revoluce, které nacházejí rozvinutý výraz v řadě závěrů bratrských stran na západě.“*⁸³⁷ Tato interpretace spatřovala významu „československé cesty k socialismu“ především v jejím odkazu pro budoucí tvorbu komunistické politiky. Kromě programové inspirace byly úvahy o „československé revoluci“ důležité také pro hodnocení stalinismu, v nějž nakonec politika KSČ prvních poválečných let vyústila. Tento faktický neúspěch „československé cesty k socialismu“ přičítal skutečnosti, že *„světová revoluce ještě nenabrala té síly, která je potřebná k uskutečnění podobných koncepcí“*.⁸³⁸ Problém byl spíše než na československé straně v celkovém stavu komunistického hnutí a mezinárodní situace.⁸³⁹

V rámci reformní historiografie však vznikl také výklad problematizující tuto koncepci. Vypracoval jej Josef Belda, jenž se ve studii publikované v roce 1967 pokusil kriticky vypořádat s dosavadními pohledy na poválečnou politiku KSČ.⁸⁴⁰ Podobně jako další autoři se také Belda zaměřil na Stalinovy a Gottwaldovy výroky o „specifické cestě k socialismu“. Došel k závěru, že není *„jednoznačně určitelné a zřejmé, zda lze ‚specifickou cestu k socialismu‘ chápat jako hledání a vytváření nového, našim podmínkám odpovídajícího československého modelu socialismu, nebo zda to byla pouze naše ‚specifická‘ cesta k socialismu v podstatě sovětského vzoru. Zdá se mi, že některé formulace tuto druhou*

⁸³⁶ Tamtéž, s. 84.

⁸³⁷ REIMAN, Michal: Koncepce KSČ O „specifické cestě k socialismu“ v naší revoluci. In: LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948*, s. 172.

⁸³⁸ TÝŽ: Ještě o heslu „Za většinu národa“. In: *Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu 1966. Příloha 2. Sborník historických prací o naší cestě k socialismu*, s. 349.

⁸³⁹ K mezinárodnímu kontextu „československé revoluce“ srov. KAPLAN, Karel – REIMAN, Michal: *Úvahy o revoluci*, Slovanský přehled 5/1966, s. 295–298.

⁸⁴⁰ BELDA, Josef: *Československá cesta k socialismu*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1967, s. 3–28.

variantu více než naznačují“.⁸⁴¹ Poukázal na nejasnou představu komunistů o tom, jak má vlastně onen „specifický československý socialismus“ vypadat. O to větší vliv měly sovětské vzory, teoretické i praktické. Dle Beldy KSČ „několikrát naznačila, že pokud se socialismu týká, bude usilovat o jeho sovětskou podobu“.⁸⁴² Také poukázal na odhodlání československých komunistů sáhnout k jiným prostředkům v případě, že by nebylo možné prosadit socialistický program pokojnou cestou. V Beldově pojetí byla „československá cesta k socialismu“ spíše taktickým manévrem, než výjimečnou koncepcí přechodu k socialismu. Taktéž poukázal na nutnost analyzovat představy nekomunistických stran o socialistickém zřízení. Josef Belda předložil komplikovanější a dosti nejednoznačný pohled na otázky spojené s představami o „československé cestě k socialismu“. Za důležité považoval především kritické zhodnocení původnosti a vlastního obsahu komunistického politického programu.

Zkoumání „československé cesty k socialismu“ se nemohlo vyhnout tematice února 1948. Pro reformní historiky představoval sporný moment. Potvrzoval sice tezi o pokojné revoluci a nekrvavém převzetí moci komunisty. Zároveň však tato událost neodpovídala představám o cestě k socialismu prostřednictvím drtivého volebního vítězství KSČ, tedy získáním „většiny národa“ pro komunistický program. Interpretace února 1948 mohla být vedena dvěma směry – jako potvrzení existence „československé cesty k socialismu“ či jako důkaz o její modifikaci na přelomu let 1947 a 1948.

První jmenovaný přístup hovořil o ústavnosti únorového převratu. Jediná vydaná syntéza dějin Československa v letech 1945–1948, kniha *Na rozhraní dvou epoch*, odmítala nazývat únor 1948 pučem, ale i revolucí. Její autoři tvrdili, že se únor 1948 „může jevit jako státní převrat jen tehdy, přistupuje-li se k němu z hlediska některých zásad formální buržoazní demokracie“, které však v Československu neplatily již od roku 1945.⁸⁴³ Hranici ústavnosti překročila pouze existence akčních výborů a Lidových milicí. Představovala komunistickou stranou původně neplánovaný „prvek revolučního násilí v únorových událostech“, který vyplynul z „konkrétní situace a ze snahy definitivně řešit mocenský konflikt“.⁸⁴⁴ Autoři charakterizovali únor 1948 jako „ústavní řešení vládní krize a zároveň jako revoluční řešení všeobecné politické krize v celém státě“.⁸⁴⁵ V jejich pojetí se nejednalo o „nevyhnutelnou etapu“ ve vývoji poválečného Československa. KSČ se primárně orientovala na pokojnou

⁸⁴¹ Tamtéž, s. 7.

⁸⁴² Tamtéž, s. 13.

⁸⁴³ BELDA, Josef – BOUČEK, Miroslav – DEYL, Zdeněk – KLIMEŠ, Miloslav: *Na rozhraní dvou epoch*. Svoboda, Praha 1968, s. 270.

⁸⁴⁴ Tamtéž, s. 271.

⁸⁴⁵ Tamtéž.

cestu k socialismu. „Dynamika třídního zápasu“ však donutila komunisty, v zájmu záchrany výdobytků lidové demokracie, sáhnout k mimořádným politickým opatřením.⁸⁴⁶

Postup KSČ během únorové krize reformní historici nepovažovali za samozřejmou součást komunistické strategie. Např. Karel Bartošek jej nestavěl do protikladu ke koncepcím postupné a nenásilné socialistické revoluce: „*Únor r. 1948 neznamená ‚sám o sobě‘ konec těch záměrů komunistů o pokojné československé cestě k socialismu, které byly přijaty dříve. Problém nerealizování této koncepce nebyl v řešení únorové krize, ale především v koncepci socialistického budování, která se prosadila po něm, a na kterou – vedle vnitřních nejasností a zostření mezinárodní situace – měl, jak víme, velký vliv stav komunistického hnutí, vzniklý stalinskými zásahy do jugoslávské cesty k socialismu.*“⁸⁴⁷ Také další autoři vykládali postup KSČ od poloviny roku 1947 především jako důsledek vnitřních tlaků a nové mezinárodní situace. Tyto okolnosti nutily komunisty ke změně plánů v zájmu záchrany „československé revoluce“. Dotlačily KSČ k nutnosti zvolit takový postup, jehož prostřednictvím by komunisté dokázali „zabezpečit revoluci proti případnému selhání demokratické cesty“ a „stabilizovat pozice dělnické třídy, zabezpečit je před možností reakčního zvratu“.⁸⁴⁸

Nastoupená „československá cesta k socialismu“ padla za oběť především sovětské zahraniční politice a také problematickému vztahu československých komunistů k politické teorii a praxi sovětského stalinismu. Kombinace těchto dvou faktorů umožnila, že jakmile přestala koncepce „specifických cest k socialismu“ vyhovovat velmocenským zájmům Sovětského svazu, byla velmi rychle nahrazena plošným zaváděním „stalinské mutace leninismu“ v zemích tzv. východního bloku.⁸⁴⁹ Tato interpretace změny v politice KSČ během let 1948–1949 pomáhala udržet výkladovou linii zobrazující „československou cestu k socialismu“ jako existující politický projekt, jehož cílem mělo být vybudování socialismu odpovídajícího „pokrokovým“ tradicím a politickým, hospodářským a společenským reáliím Československa. Tvrzení, že k opuštění původní československé politické koncepce usilující o syntézu demokracie a revolučního socialismu a následným stalinským „deformacím“ došlo pod tlakem domácího vývoje a především sovětských státních zájmů, umožnilo nadále vytvářet historickou kontinuitu československého „demokratického socialismu“, na níž mohli

⁸⁴⁶ K úvahám o ústavnosti února 1948 srov. dále PAVLÍČEK, Václav: *Ústavní a parlamentní řešení Února*. In: *Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu 1966. Příloha 2. Sborník historických prací o naší cestě k socialismu*, s. 404–439.

⁸⁴⁷ BARTOŠEK, Karel: *Československá společnost a revoluce*. LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948*, s. 42.

⁸⁴⁸ REIMAN, Michal: *O významu hesla „Za většinu národa“*, s. 412. Dále srov. OPAT, Jaroslav: *O novou demokracii 1945–1948*, s. 229.

⁸⁴⁹ REIMAN, Michal: *Monopol leninismu v Československu*, *Nová mysl* 8/1968, s. 1032–1033.

navazovat reformní komunisté 60. let. Tato interpretace živila představu o původní demokratičnosti poválečného komunismu v Československu.

Zvláštní kapitolu v historiografické tvorbě reformních historiků tvořily práce věnující se období po únoru 1948, tedy tzv. budování socialismu v Československu. V kapitole věnované vytváření poststalinského paradigmatu stranických dějin jsem ukázal, že počátky zpracování tohoto tématu se vyznačovaly velkou závislostí na oficiálních stranických dokumentech. Historici psali zejména dějiny sjezdů a jiných stranických zasedání a oficiální dokumenty KSČ považovali za základní zdroj informací k danému období. Výsledný obraz minulosti se kryl s oficiálním hodnocením jednotlivých fází socialistického budování.

V průběhu 60. let se situace významně změnila. Československý komunismus se dostal do fáze, kdy začal hledat způsoby jak fungovat v měnících se podmínkách určených vývojem mezinárodní situace, ekonomickými změnami a hlubokými společenskými transformacemi na obou stranách tzv. železné opony. Pokusem o politickou odpověď na aktuální situaci byl reformní komunismus. Nejvýznamnějším příspěvkem československých společenských vědců k úsilí o nalezení perspektiv socialismu v době závažných globálních změn byla činnost tzv. Richtova týmu. Vyústila v několikrát vydanou knihu *Civilizace na rozcestí*, která byla pokusem o obsáhlou analýzu „vědecké a technické revoluce“.⁸⁵⁰

Rovněž reformní historiografie se snažila přispět svým dílem k úvahám o vývojových alternativách nabízejících se československé společnosti. Její činnost se zaměřila především na analýzu prvních deseti let budování socialismu z hlediska proměn hospodářství a sociální struktury. Historici se snažili zjistit, nakolik se v Československu podařilo naplnit socialistickou vizi v oblasti ekonomiky a jak pokročilo vytváření nové společnosti.

Výzkumem socialistické hospodářské transformace se zabýval především Karel Kaplan. V jedné ze svých studií napsal, že po únoru 1948 se socialismus „*stal především záležitostí ekonomiky*“ a českoslovenští národohospodáři její rozvoj „*podřizovali hlavnímu cíli a smyslu socialismu: uspokojování rostoucích potřeb obyvatel*“.⁸⁵¹ Kaplan se zabýval vývojem hospodářského plánování v Československu. Snažil se kriticky zkoumat politiku, jejímž prostřednictvím chtěli komunisté zabezpečit slibovaný všeobecný blahobyť spojovaný s životem v socialismu.⁸⁵² Kaplanově pozornosti neušel ani vývoj politických koncepcí, jimiž se mělo řídit budování socialismu v Československu. V monografiích o tzv. generální linii

⁸⁵⁰ RICHTA, Radovan a kol.: *Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Svoboda, Praha 1969. (1. vydání 1966)

⁸⁵¹ KAPLAN, Karel: *K počátkům první pětiletky*, Československý časopis historický 2/1964, s. 171 a 186.

⁸⁵² Srov. dále TÝŽ: *K výsledkům první pětiletky*, Československý časopis historický 3/1965, s. 350–369; TÝŽ: *Úvahy o první pětiletce*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1967, s. 699–724.

výstavby socialismu a problematice znárodnění hovořil ve prospěch snah o „československou cestu k socialismu“ a pokoušel se předložit návrhy alternativních přístupů k budování socialistického hospodářství.⁸⁵³ Kaplanovy práce o vytváření socialistické ekonomiky propojovaly činnost reformního dějepisectví s probíhajícími pokusy o reformu československého hospodářství.

Podobným směrem jako Kaplanovy práce z oblasti hospodářských dějin mířila také poměrně bohatá historiografická produkce zabývající se tematikou kolektivizace zemědělství. Socializace zemědělského hospodaření byla považována za jeden z nejdůležitějších ekonomicko-sociálních projektů československého komunismu. Navazovala na dlouholeté snahy o pozemkovou reformu a transformaci zemědělského hospodaření v českých zemích a v Československu a zároveň se hlásila k sovětskému modelu radikální socialistické proměny vesnice. Tato významná složka komunistické politiky samozřejmě nemohla ujít pozornosti stranických historiků. Na počátku 60. let byl hlavním motivem historiografických zobrazení proměn českého a slovenského venkova ještě stále svazek dělníků a rolníků a s ním spojené úspěšné získávání vesnice pro socialismus.⁸⁵⁴ Reformní historiografie však začala na zavádění socialistické ekonomiky v zemědělství a především na průběh kolektivizace nahlížet z odlišných perspektiv. Její pohled na zemědělskou politiku vycházel, podobně jako Kaplanovo psaní o ekonomických strategiích KSČ, z přesvědčení o možnosti socialistických alternativ k vývoji posledních 15 let.

Reformní historici nebyli odpůrci kolektivizace. Snažili se na základě historiografické analýzy předložit její odlišné koncepty. Projevilo se to např. v jejich úvahách o tzv. kulacích. Vyslovovali se pro „diferencovaný poměr ke kulakovi“, jeho získání pro myšlenku socialistického spravování zemědělství a následné zapojení do budování a spravování zemědělských družstev.⁸⁵⁵ S tím souvisel také apel na respektování místních zvláštností a rolnické mentality při provádění kolektivizace a myšlenka navázání na domácí tradice zemědělského družstevnictví. Celkový postup socializace měl vycházet z dané společenské a hospodářské reality a „*neupadat v levičácké přeskokování nutných přechodných vývojových*

⁸⁵³ TÝŽ: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu: Od Února do 9. sjezdu KSČ*. Academia, Praha 1966; TÝŽ: *Znárodnění a socialismus*. Práce, Praha 1968; TÝŽ: *Poznámky ke znárodnění průmyslu v Československu*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1966, s. 3–23.

⁸⁵⁴ Srov. JECH, Karel: *Probuzená vesnice. K dějinám revoluce na našem venkově v letech 1945–1948*. NPL, Praha 1963.

⁸⁵⁵ Srov. RICHTOVÁ, Želmíra: *O některých podmínkách přechodu k združstevňování československé vesnice*, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1965, s. 381–408; POLÁK, Erik: *Všelidový stát a vytváření jednotné třídy družstevního rolnictva (Příspěvek k řešení této problematiky v některých evropských socialistických zemích)*, Příspěvky k dějinám KSČ 6/1964, s. 835–861.

etap“.⁸⁵⁶ Hledání takového modelu kolektivizace, jenž by odpovídal československým podmínkám, otevřelo také debatu o kolektivizaci v Sovětském svazu a způsobech jejího historiografického zpracování.⁸⁵⁷

Nejvýznamnějším historikem kolektivizace a obecně zemědělské tematiky byl Antonín Václavů působící v Ústavu dějin KSČ. Jeho záměrem bylo zasadit československý vývoj do širšího regionálního a myšlenkového kontextu. Asi nejdůležitějším výsledkem jeho práce byla rozsáhlá studie *O agrární otázce v socialistickém hnutí* vydaná v roce 1968.⁸⁵⁸ Václavů se v ní zabýval vývojem pojetí agrární otázky v socialistickém politickém a ekonomickém myšlení. Kromě zpracování zemědělské tematiky u Marxe a Lenina věnoval velký prostor koncepcím Karla Kautského. Také se snažil vysvětlit sovětský model socialistického spravování zemědělství na základě jeho konkrétních teoretických východisek a historických souvislostí vývoje Ruska a sovětského státu. Združstevňování dle sovětského vzoru pokládal za jednu z možných cest socializace zemědělství a volal po aktuální teoretické analýze agrární otázky. Kritizoval soudobou historiografii za to, že zůstala „v zajetí představy, že kolektivizace je jediným, pro socialismus adekvátním způsobem řešení agrárních problémů“.⁸⁵⁹ Václavů předložil dva možné pohledy na problematiku kolektivizace. Bylo na ni možné nahlížet jako na „obecně platnou“ socialistickou koncepci řešení problémů v zemědělství. Podle druhé možné interpretace byla kolektivizace „cenou zaplacenou za rychlé překonávání zaostalosti, industrializaci nebo obranyschopnost a současně cenou, kterou musel socialismus platit za svoji existenci“.⁸⁶⁰ Např. zaostalost zemědělství mohla být vykládána jako důvod provádění kolektivizace nebo jako příčina jejího dočasného neúspěchu. Také tempo kolektivizace mohlo být dle prvního přístupu považováno za příliš rychlé, dle druhého možného pohledu bylo pouze „nezbytnou součástí placené ceny“.⁸⁶¹ Václavů kritizoval skutečnost, že se vytvářejí „kritéria ideální socialistické přestavby vesnice“, která se pak mechanicky aplikují na komplikovanou a ze své podstaty „neideální“ historickou a geografickou realitu. Vybízeli proto k věcné analýze socialistických hospodářských koncepcí a jejich konkrétního aplikování v rozličných historických podmínkách. Pojetí problematiky kolektivizace, jaké vypracoval

⁸⁵⁶ RICHTOVÁ, Želmíra: *O některých podmínkách přechodu k združstevňování československé vesnice*, s. 408.

⁸⁵⁷ Srov. MYSLIVEČEK, František – VÁCLAVŮ, Antonín: *Některé metodologické problémy studia historie kolektivizace v SSSR (Úvahy nad knihou „KSSS a rolnická otázka“)*, Příspěvky k dějinám KSČ 4/1965, s. 586–610; SLÁDEK, Zdeněk: *Rozprava o metodologii a faktech kolektivizace*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1965, s. 586–610; ŠROM, František: *Několik poznámek o kolektivizace zemědělství v SSSR*, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1966, s. 281–297.

⁸⁵⁸ VÁCLAVŮ, Antonín: *O agrární otázce v socialistickém hnutí*, Revue dějin socialismu 1/1968, s. 5–58.

⁸⁵⁹ Tamtéž, s. 56.

⁸⁶⁰ Tamtéž.

⁸⁶¹ Tamtéž.

Antonín Václavů, lze použít jako ukázkou historiografického revizionismu reformního dějepisectví ve vztahu k problémům budování socialismu v Československu. Jeho cílem nebylo popření pounorového vývoje a v tomto případě odmítnutí politiky združstevňování inspirované sovětským vzorem. Václavů požadoval kritické přezkoumání teoretických východisek kolektivizace a jejich praktického naplňování a zároveň líčil socialistické koncepce zemědělství v jejich pluralitě, aniž by některou z nich vyzvedával do pozice jediné nezpochybnitelné doktríny.

Nejcitlivějším tématem reformní historiografie byl politický vývoj v Československu po roce 1948. Také v tomto případě se historici pokusili nabídnout jiný historický příběh, než bylo dosavadní suché vyprávění o za sebou jdoucích sjezdech a jiných zasedáních. Namísto přejímání hodnocení obsažených v rezolucích a dalších oficiálních stranických materiálech hodlali historici přistoupit k jejich kritické analýze. Ta vycházela z potřeb československé reformy a zaměřovala se především na „deformace“, které do politiky KSČ vnesl nekriticky přijatý sovětský stalinismus. Vývoj v prvních letech po únoru 1948 byl v pojetí reformních historiků nedemokratickou a „dogmatickou“ deviací od „československé cesty k socialismu“. Naprosté odmítnutí působení KSČ v letech vrcholného stalinismu však mohlo zpochybnit celý komunistický projekt v Československu. Historici se proto snažili najít takový způsob kritiky, který by byl politicky přijatelný a konstruktivní ve vztahu ke snahám o nalezení nové koncepce komunistické politiky. Cílem reformních historiků píšících o éře budování socialismu nebylo zdiskreditovat KSČ a podkopat základy domácího komunismu. Poukazovali na negativní stránky politiky KSČ a snažili se je prezentovat jako neslučitelné s hodnotami „demokratického socialismu“. Zároveň uskutečňovali první pokusy o analytický pohled na zakladatelské období československé socialistické diktatury.

Politicky nejožehavějším tématem byly bezesporu politické procesy. Zpracování této problematiky probíhalo v rámci postupných rehabilitací obětí represivní politiky KSČ z přelomu 40. a 50. let. Nejdůležitějším orgánem rehabilitací byla tzv. Pillerova komise fungující v letech 1968–1969. Faktickým koordinátorem její činnosti byl Karel Kaplan, jenž se stal také předním odborníkem na politickou represi éry vrcholného stalinismu. Problém historiografické činnosti probíhající v rámci rehabilitací byl ten, že její závěry byly určeny jen velmi úzkému publiku. Reformní historici, kteří se přímo nepodíleli na rehabilitacích, se s výsledky práce svých kolegů seznamovali především neformální cestou. Širší veřejnost měla přístup k informacím o procesech ještě komplikovanější. Např. závěrečná zpráva Pillerovy

komise nakonec nebyla publikována a československý čtenář se s ní mohl seznámit pouze prostřednictvím jejího exilového vydání.⁸⁶²

I přes omezené možnosti veřejné diskuze o represivní politice stalinismu se reformní historici pokusili tento problém otevřít na stránkách některých periodik. Nejdůležitějším textem založeným na podrobném studiu dobových materiálů byla rozsáhlá stať Karla Kaplana *Zamyšlení nad politickými procesy*, kterou v roce 1968 ve třech pokračováních otiskla *Nová mysl*.⁸⁶³ Kaplan se v ní zabýval nejen popisem mašinerie politických procesů, ale také průběhem následných rehabilitací. Článek byl psán formou komentovaných úryvků z archivních dokumentů týkajících se především procesu s Rudolfem Slánským a spol. Autor jej chápal jako „skromný příspěvek hledání pravdy o polovině padesátých let“, která „nemůže škodit, nýbrž jen straně prospět“.⁸⁶⁴ Zdůraznil, že období počátku 50. let je součástí „socialistické přestavby“ společnosti a aktuálním politickým úkolem je vytvořit reformou domácího komunismu takové podmínky, aby se „nezákonnosti“ již nemohly opakovat. V Kaplanově hodnocení politických procesů se odrážel komplikovaný vztah reformních komunistů k době vrcholného stalinismu: „*Socialismus se v procesech zpronevěřil svému poslání, přehlušil v sobě to, co pro něj mělo být nejtypičtější – humanismus. Takové konstatování ovšem nevylučuje skutečnost, že to byla doba i pozitivních činů.*“⁸⁶⁵ Významná byla také skutečnost, že Kaplan, byť okrajově, zmínil politické procesy s nekomunisty, jejichž výzkum označil za „morální povinnost“ historiků.

Obsáhlejší Kaplanovou prací k této problematice byl nevydaný text *Politické procesy*.⁸⁶⁶ Práce mapovala cestu k „největšímu procesu“, tedy soudnímu řízení se Slánským a spol. Kaplan zobrazoval předcházející procesy včetně procesu s Miladou Horákovou a dalšími za předeheru k velkému finále, jímž bylo soudní završení rozsáhlé vnitrostranické čistky. Označil represe 50. let a následné klopotné snahy o rehabilitaci jejich obětí za „zlé svědomí“ československé společnosti. Ta procesy prožila, podílela se na nich a prostřednictvím rehabilitací se neúspěšně „snažila odstranit je ze svého svědomí“.⁸⁶⁷ Dle Kaplana však právě dědictví politických procesů 50. let umožnilo vytvořit v československé společnosti „*dostatek protilátek, aby se... ubránila dalším procesům*“ a v konečném důsledku představovalo

⁸⁶² Srov. *Potlačení zpráva (zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949-1968)*. Europa-Verlag, Wien 1970.

⁸⁶³ KAPLAN, Karel: *Zamyšlení nad politickými procesy*, 1–3, *Nová mysl* 6, 7, 8/1968, s. 765–794, 906–940, 1054–1083.

⁸⁶⁴ Tamtéž, s. 765.

⁸⁶⁵ Tamtéž.

⁸⁶⁶ KAPLAN, Karel: *Politické procesy*, rukopis, nedatováno. Uloženo v NA, f. Karel Bartošek, k. 16.

⁸⁶⁷ Tamtéž, s. 258.

„bolestný a tragický dar“, cennou zkušenost předanou příštím generacím.⁸⁶⁸ Kaplanovo celkové hodnocení politických procesů a především jejich odkazu může sloužit jako příklad reformně komunistického historického optimismu. Ten spojoval vyrovnání se stalinismem s obrodou komunistického politického projektu a vizí dokonalejšího společenského uspořádání založeného na syntéze socialismu a demokracie.

Politické procesy nebyly jediným tématem poskytujícím prostor pro kritické pojednání o stalinismu. Podstatou reformně komunistického pohledu na vývoj po roce 1945 bylo ocenění „československé cesty k socialismu“, s níž však souviselo rovněž označení negativní vývojové linie v dějinách domácího komunismu. Reformní historici vnímali systémové změny z konce 40. let jako projev odklonu od pluralitní koncepce „československé cesty“ směrem k sovětským představám o socialismu. Tento vývoj se pokusil načrtnout Josef Belda ve studii o „mocensko-politických změnách“ po únoru 1948.⁸⁶⁹ Zdůraznil, že systém československé lidové demokracie let 1945–1948 stál „na jiných principech než systém sovětský“ a byl „pocitován v socialistickém táboře jako cizí těleso“.⁸⁷⁰ Přejít k novému systému, jenž byl nápodobou toho sovětského, byl zapříčiněn silným tlakem zahraničně politické situace, který „by byl s největší pravděpodobností smetl každou variantu, která by neodpovídala stalinským představám“.⁸⁷¹ Po únoru 1948 došlo k zásadní proměně celého politického systému směrem k vytvoření mocenského monopolu, jenž byl „prakticky v rukou několika málo jedinců, bez reálně působících záruk a kontrol proti zneužití moci“.⁸⁷² Belda dokonce kladl tento rys nového politického systému do kontrastu s obvykle kritizovanou a odmítanou buržoazní demokracií, která si na rozdíl od poúnorového systému uvědomovala nutnost dělby moci a snažila se ji také praktikovat. Tento demokratický deficit symbolizovaný přehnanou centralizací, kombinovaný s faktickou závislostí na rozhodnutích Moskvy, dovedl celý systém a s ním i československou společnost do hluboké krize. Belda tvrdil, že teprve vývoj po lednu 1968 otevřel většině společnosti možnost „ujasnit si podstatu deformací a vnitřně se přerodit“, a zároveň ukázal, že „tato převážná část naší společnosti stojí na pozicích socialismu, ovšem socialismu plně lidského, jemuž demokracie musí být imanentní“.⁸⁷³

Vývojové schéma načrtnuté Josefem Beldou obsahuje jeden z důležitých rysů reformně komunistického pohledu na dějiny poválečného Československa. Je jím zdůraznění

⁸⁶⁸ Tamtéž, s. 258–259.

⁸⁶⁹ BELDA, Josef: *Mocensko-politické změny v ČSR po únoru 1948*, Revue dějin socialismu 2/1969, s. 227–250.

⁸⁷⁰ Tamtéž, s. 247.

⁸⁷¹ Tamtéž, s. 248.

⁸⁷² Tamtéž, s. 246–247.

⁸⁷³ Tamtéž, s. 249.

sovětského původu stalinismu. Reformní historikové jej vnímali jako československému prostředí cizí koncept, jenž byl KSČ v podstatě vnucen sovětskými představiteli, a ta jej pod tlakem měnící se mezinárodní situace musela přijmout. Aplikace sovětského pojetí socialismu v Československu vedla k „deformacím“ původně dobře nastaveného systému lidové demokracie. V tomto pojetí byla komunistická politika let 1945–1948 projevem domácího, typicky československého „demokratického socialismu“. Represivní systém první poloviny 50. let byl naopak importem z ciziny, násilnou a ve středoevropském prostředí zcela nevhodnou aplikací sovětských norem. Výklad poučovacího vývoje, poskytnutý Josefem Beldou, rovněž odpovídal tradovanému motivu zobrazujícímu Čechy jako oběti velmocenské politiky silnějších sousedů. Také reformní historiografie pracovala s historickým příběhem Čechů jako nositelů demokratické tradice, kteří se pravidelně ocitají pod tlakem zahraničních despotií. Lze předpokládat, že vyprávění o Češích jako mučednících demokracie získalo na významu po událostech srpna 1968.

Do obecnější, ale v mnohém podobné kritiky stalinismu se pustil Michal Reiman v krátké stati *Monopol leninismu a Československo* z roku 1968. Hlavním tématem Reimanových úvah bylo hledání míry použitelnosti základních teoretických komponent sovětského komunismu v podmínkách střední a západní Evropy druhé poloviny 20. století. Vyslovoval se z pozice historika k dobovým diskuzím o vztahu mezi leninismem a stalinismem, které souvisely s destalinizačním dovoláváním se Leninova odkazu. Reiman konstatoval, že *„stalinismus se od leninismu odlišuje zejména tím, že proti leninismu, který je pokusem zmocnit se tvůrčím způsobem ruské i mezinárodní reality počátku století (a tím je dána míra jeho působení a obecnosti), je stalinismus, hovoříme-li o něm jako o jevu záporném, podlehnutím ruské realitě, zejména v tom, v čem byla nevyvinutá, nevyzrálá a nepříznivá socialistické výstavbě“*.⁸⁷⁴ Stalinismus byl v teoretické rovině účelovým přizpůsobením a „svévolným výkladem“ Leninova díla dle aktuálních potřeb Stalinovy politiky. Proto Reiman považoval za nutné zkoumat soudobé pojetí leninismu a vyčleňovat z něj praktiky a koncepce vzniklé v období stalinismu. Zároveň požadoval za nutné přehodnotit Leninovy koncepce jako takové, protože vznikly na počátku 20. století a na rozdíl od původního marxismu vycházely nikoliv z podmínek rozvinuté střední a západní Evropy, nýbrž ze zcela odlišné reality zaostalého Ruska. Reiman upozorňoval na „obecné“ a „zvláštní stránky“ leninismu a poukazyval na Leninova varování evropským komunistům *„před mechanickým, šablonovitým přejímáním ruských zkušeností“*.⁸⁷⁵ Součástí prosazení sovětského stalinismu v Československu bylo

⁸⁷⁴ REIMAN, Michal: *Monopol leninismu a Československo*, s. 1029.

⁸⁷⁵ Tamtéž, s. 1031.

popření místních „tradic politické demokracie“ spojené s necitlivými zásahy do ekonomické a sociální struktury země, např. cestou industrializace a kolektivizace prováděných podle sovětského vzoru. Reiman napsal, že po roce 1948 byl v Československu „vybudován politický systém, který byl v příkrém rozporu s celou předchozí národní historií a tradicí“.⁸⁷⁶ Kritikou stalinské „deformace“ původního leninismu argumentoval ve prospěch „československé cesty k socialismu“. Zároveň označil sovětskou verzi komunismu za zcela nepoužitelnou za hranicemi Sovětského svazu.

I tak závažná kritika stalinismu ovšem nedávala odpověď na zásadní otázku, která se při takovém zpochybnění jedné vývojové fáze komunismu nabízela. Pokud stalinismus přinesl vedle nevídaných politických represí také hlubokou a dlouhodobou společenskou a ekonomickou krizi, nezpochybnil tím ovšem komunistický projekt jako takový? Již jsem zmínil tezi sdílenou Karlem Kaplanem i Josefem Beldou, která vykládala stalinismus a jeho dědictví jako svého druhu katarzi, jíž československá společnost prošla a tato zkušenost ji mohla pomoci při demokratické reformě socialismu. Poukázat na pozitivní východisko ze stalinismem způsobené krize se pokusil také Miloš Hájek v příspěvku do diskuze o „socialismu s lidskou tváří“ otiskované v roce 1969 na stránkách *Nové myslí*.⁸⁷⁷ Na problematiku stalinismu nahlížel z perspektivy dlouhého vývoje jednotlivých „společensko-ekonomických formací“. Spatřoval v něm první a v mnohém nedokonalou fázi nové historické epochy. Hájek napsal: „*Jako je dnes běžné užívat termínů raný feudalismus a raný kapitalismus, bude socialismus přinejmenším prvních dvou třetin dvacátého století nazýván raným socialismem... A pro vyspělé země bude přitažlivým jen ten model socialismu, který překoná nedokonalosti raného období.*“⁸⁷⁸ Globální vývoj směrem ke komunismu byl podmíněn překonáním raného doktrinářského a nedemokratického stádia socialismu.

Psaní reformních historiků o období budování socialismu v Československu se zaměřilo především na sledování hospodářských a sociálních změn. V menší míře se autoři věnovali také palčivým otázkám politického vývoje, především zavádění nového politického systému a jeho represivním projevům. Vedle kritiky nedemokratických praktik byly hlavními motivy zkoumaných textů především zdůrazňování cizosti stalinismu v českém prostředí a poukazování na možnosti socialistických alternativ k stalinskému pojetí socialismu označovanému za produkt specifického sovětského vývoje. Politicky nejožehavější pak byla témata spojená s rehabilitací obětí politické represe první poloviny 50. let. Poznatky

⁸⁷⁶ Tamtéž, s. 1033.

⁸⁷⁷ HÁJEK, Miloš: *I socialismus má své vývojové etapy*, *Nová mysl*, 2/1969, s. 135–136.

⁸⁷⁸ Tamtéž, s. 136.

nashromážděné historiky působícími v rehabilitačních komisích se však do textů vyprodukovaných reformním dějepisectvím dostaly jen v omezené míře.

4.3.4. Závěrečné shrnutí

Tvorba reformních historiků zahrnovala celou řadu témat z období od konce první světové války po 40. a 50. léta. Hlavním námětem jejich psaní byla snaha o potvrzení existence zvláštní „československé cesty k socialismu“. Tento shrnující termín neoznačoval pouze vývoj konkrétního politického programu. Zahrnoval všechny pokusy o radikálně levicovou politiku, která dle představ historiků respektovala politická, sociální a ekonomická specifika Československa a střední Evropy. Hlavním poznávacím znakem této politiky měl být její důraz na sloučení požadavků demokratické a sociální emancipace s koncepcemi revolučního socialismu prosazovanými komunistickou stranou.

Vytvářená historická tradice začínala u Bohumíra Šmerala a jím vedené komunistické strany na počátku 20. let. Pokračovala tzv. Švermovým vedením KSČ a lidovou frontou druhé poloviny 30. let. Další složkou této kontinuity byl odboj v době okupace a druhé světové války, jenž byl nositelem procesu vytváření levicové hegemonie v československé společnosti. Během druhé světové války také vyvrcholila geneze komunistického programu, jenž odpovídal specifickým československým podmínkám. Politiku „československé cesty k socialismu“ KSČ praktikovala v letech 1945–1948. Vznikla vyšší forma demokracie, která překonala limity demokracie buržoazní a dala vzniknout novému politickému systému. Pod tlakem vnitropolitické krize, mezinárodní situace a především sovětských požadavků tento systém po únoru 1948 postupně podlehl rozličným stalinistickým „deformacím“. Násilná aplikace sovětských norem v československém prostředí způsobila hlubokou celospolečenskou krizi. Východisko z ní spatřovali reformní historici v návratu ke koncepcím „československé cesty k socialismu“. Jejich argumentace se pohybovala na škále od vyzdvihování demokratických tradic v domácím komunismu až po zpochybňování aplikovatelnosti sovětské verze socialismu v rozvinutých zemích střední a západní Evropy.

Cílem psaní reformní historiografie bylo vylíčení určité historické kontinuity „demokratického socialismu“, na níž mohl navázat projekt československé reformy 60. let. Historici vytvářeli legitimizační příběh československého reformního komunismu, jenž se tak mohl jevit jako logické vyústění letitých snah několika generací komunistů. Zároveň byl jednou z forem československého vyrovnání se stalinismem a historiografickou složkou procesu transformace komunistického politického projektu. Texty reformního dějepisectví

jsou reprezentantem specifického historického myšlení, které vyrostlo z krize poststalinského historiografického paradigmatu. Zároveň byly produktem mnohem širších intelektuálních snah o reformu československého komunismu.

4.4. Historici a politika – historici v politice. Reformní historiografie jako součást československé reformy

Reformní historici byli celé zkoumané dvacetiletí činní také jako političtí aktéři. V kapitole o první polovině 50. let jsem vylíčil jejich pevné osobní i profesní vazby na prostředí stranického aparátu. Politické angažmá reformních historiků v rámci československé reformy bylo pokračováním politické aktivity, která započala s jejich vstupem do struktur komunistické strany těsně po skončení druhé světové války či na přelomu 40. a 50. let. Po revolučním období vrcholného stalinismu přišla éra současníky charakterizovaná jako závěrečná fáze socialistické výstavby, v níž straničtí historici hráli úlohu společenskovedních expertů vytvářejících teoretické zázemí pro politiku KSČ.

V období druhé poloviny 50. a počátku 60. let však probíhaly také procesy, které stály u zrodu snah o reformu československého komunismu. Byly spojené také s pokusy přehodnotit nedávnou minulost. Právě téma destalinizace hrálo klíčovou roli ve vývoji politických postojů a konkrétního politického angažmá řady stranických historiků. Kritické vyrovnání se stalinismem cestou reformy komunismu propojili se snahou o reformu vlastního oboru. Při konstituování československého reformního komunismu hrála témata spojená s minulostí mimořádnou roli, což zvyšovalo důležitost historiků ochotných z pozice vědce-odborníka zasahovat do aktuálních politických záležitostí. Se vznikem reformní historiografie v první polovině 60. let se početná skupina historiků dostala na pozice vnitřních kritiků poststalinského, „novotnovského“, socialismu. Výsledkem této nové situace byly konflikty se stranickým vedením. S počátkem pražského jara patřili reformní historici k intelektuálním oporám reformně komunistického projektu. Udržovali velmi úzký kontakt s nejvyšší politikou. Z vnitrostranických oponentů a kritiků se stali poradci některých vedoucích představitelů KSČ. Do tzv. obrodného procesu zasáhli jako jeho aktivní účastníci na nejvyšší úrovni. Během roku 1969 postupně ztráceli tuto výsadní pozici, aby se zanedlouho stali objektem počínajících normalizačních čistek.

Tato podkapitola je věnována politickému angažmá reformních historiků od prvních výraznějších konfliktů s vedením KSČ v polovině 60. let, přes jejich zapojení do vrcholné politiky v roce 1968 až po ústup z politicky exponovaných pozic po porážce pražského jara. Závěr této podkapitoly věnuji tématu institucionální likvidace reformní historiografie.

4.4.1. Vznik reformní historiografie a konflikty s vedením KSČ

Na jiném místě této práce jsem vylíčil, jakým způsobem se během první poloviny 60. let ustavovalo reformní dějepisectví jako svébytný historiografický projekt. Byl to výraz prohlubujících se destalinizačních požadavků významné části stranické inteligence. Provázelo jej rostoucí napětí mezi konzervativní částí stranického vedení a čím dál více kritickou skupinou funkcionářů skládající se především ze zaměstnanců stranických expertních a vzdělávacích institucí. Jako klíčový jsem označil rok 1963, který lze z mnoha důvodů považovat za počátek druhé vlny destalinizace v Československu. Netrvalo dlouho a kromě vnitřních konfliktů v historiografii, které provázely např. konstituování Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje, se objevil také první vážný spor mezi historiky a vedením KSČ.

Místem střetnutí se stala Vysoká stranická škola. Po odvolání Milana Hübla z funkce prorektora školy v březnu 1964 zde vyvrcholilo napětí mezi kriticky naladěnými učiteli a ÚV KSČ.⁸⁷⁹ Oficiálním důvodem, proč předsednictvo ÚV KSČ Hübla odvolalo, byl jeho článek dotýkající se politických procesů v Sovětském svazu ve 30. letech, který 21. března 1964 otiskly *Literární noviny*.⁸⁸⁰ Hübl inkriminovaný text konzultoval s vedoucím katedry mezinárodního dělnického hnutí a mezinárodních vztahů Milošem Hájkem, jenž byl považován za dalšího z nositelů revizionistických tendencí na VSS.⁸⁸¹ Již tak dosti napjatá situace na škole, kterou vyvolal především spor mezi konzervativně zaměřeným rektorem Vilémem Novým a reformně naladěnými učiteli typu Hübla či Hájka, se ještě zhoršila. Vyústila v prověrku historických kateder, které dle Karla Jecha, jednoho z aktivních účastníků tehdejších událostí, stranické vedení považovalo za nejvíce zasažené „*pochybnostmi o*

⁸⁷⁹ K situaci na VSS v roce 1964 srov. DINUŠ, Peter: *Vysoká škola politická ÚV KSČ*, s. 20-21; JECH: Karel: Poučná zpráva o odstřelech historiků. In: JANIŠOVÁ, Milena – KŘEN, Jan: *Křížovatky dvou životů*, s. 57–67.

⁸⁸⁰ Srov. HÜBL, Milan: *Třicátá léta očima současníků a mladých*, *Literární noviny* 12/1964, s. 5.

⁸⁸¹ DINUŠ, Peter: *Vysoká škola politická ÚV KSČ*, s. 21; JECH, Karel: *Poučná zpráva o odstřelech historiků*, s. 62.

správnosti stranické linie v minulosti a v současnosti“ a vidělo v nich nositele nedůvěry vůči ÚV KSČ.⁸⁸²

Krise na VŠŠ kulminovala v červnu 1964. Tehdy proběhla schůze základní organizace KSČ na škole, na níž zazněla poměrně ostrá kritika stranického vedení. Předsednictvo ÚV KSČ hodnotilo v červenci 1964 situaci na VŠŠ jako stav odporu proti politice komunistické strany. Hovořilo o nedůvěře k ÚV KSČ a snaže dostat školu z pod kontroly stranického vedení.⁸⁸³ Využilo závěrů v červnu zřízené komise ÚV KSČ prověřující činnost historických kateder⁸⁸⁴ a v září 1964 provedlo personální čistku, která ze školy dostala některé z nejvýznamnějších představitelů reformního směru. Do jiných institucí byli přeřazeni např. Miloš Hájek, Karel Jech, Zdeněk Jičínský či Vladka Václavů. Jednalo se tedy o částečnou konsolidaci, jejímž cílem bylo spíše zastrašit potenciální opozičníky, než školu zcela zbavit všech kriticky naladěných učitelů. Na škole nadále působili někteří prominentní představitelé reformní historiografie. Historici, kteří museli školu opustit, se mohli dále věnovat své profesi. Např. Miloš Hájek přešel do Historického ústavu ČSAV.

Situace na VŠŠ nebyla jediným problematickým bodem v napjatém vztahu mezi historiiky a stranickým vedením. Projevem počínajícího rozkolu byla také ustanovení týkající se přístupu do archivu ÚV KSČ a zásah ideologického oddělení ÚV KSČ proti časopisu *Dějiny a současnost* na začátku roku 1965, který vyústil v odchod většiny jeho redakce.⁸⁸⁵

Krise na VŠŠ byla prvním vážným dokladem o existenci konfliktu mezi vlivnou částí stranické inteligence a vedením KSČ. Způsob jeho vyřešení naznačoval, že předáci komunistické strany nehodlali radikálně zasahovat proti kritikům z řad vznikajícího reformního křídla. Proto také historici, o nichž pojednává tato práce, mohli nadále působit v historiografických institucích a rozpracovávat svou koncepci destalinizace stranického dějepisectví. Výsledkem této situace však bylo rostoucí napětí mezi reformními historiiky a konzervativní částí KSČ, které občas vyústilo v konfliktní situaci.

Další veřejnou ukázkou sporu mezi reformními historiiky a vedením KSČ byl průběh tzv. aktivu komunistů-historiků na jaře 1965. Instituci aktivu zmiňovalo již usnesení sekretariátu ÚV KSČ z 6. května 1964 týkající se „opatření k zesílení ideového řízení teoretické, propagandistické a publicistické činnosti v oblasti dějin KSČ a mezinárodního

⁸⁸² JECH, Karel: *Poučná zpráva o odstřelech historiků*, s. 61.

⁸⁸³ DINUŠ, Peter: *Vysoká škola politická ÚV KSČ*, s. 27.

⁸⁸⁴ Tzv. Komise ÚV KSČ pro vypracování návrhů na řešení některých politických, organizačních a kádrových problémů na VŠŠ-ISV při ÚV KSČ byla ustanovena usnesením sekretariátu ÚV KSČ ze 17. června 1964. Skládala se ze zástupců VŠŠ (rektor Vilém Nový, prorektor Václav Kvěš, tajemník celozávodního výboru KSČ Václav Ráb) a ÚV KSČ (Jan Šimek, Josef Matějka, Růžena Schneeweisová). Srov. Tamtéž, s. 21.

⁸⁸⁵ Srov. BURGET, Eduard: *Když jsem ten časopis poprvé uviděl, byl jsem zděšený. Rozhovor s Milanem Churanem o těžkostech revue Dějiny a současnost v šedesátých letech*, *Dějiny a současnost* 4/2009, s. 18–19.

komunistického hnutí“.⁸⁸⁶ Sekretariát původně počítal s jeho uspořádáním ve druhé polovině června 1964, ovšem akce se uskutečnila až na jaře následujícího roku. Jejím účelem bylo vytvořit platformu pro setkávání historiků se zástupci ÚV KSČ, která by umožnila předávat historikům oficiální stranická stanoviska k důležitým otázkám, týkajícím se ideologie či přímo historiografie. Průběh aktivu odpovídal zjitřené atmosféře ve stranickém dějepisectví. Vedení Ústavu dějin KSČ označilo diskusní příspěvky Ferdinanda Beera a Josefa Novotného, které krom jiného kritizovaly zásah proti *Dějínám a současnosti*, jako „neuvážené“ a „nevhodné“.⁸⁸⁷ Svá vystoupení museli vysvětlovat na zasedání užšího ředitelství ústavu konaném 26. dubna 1965. Označili je za „nesprávné“ a „politicky nepromyšlené“ improvizace. Pavel Reiman zkritizoval oba provinilce a poukázal na limity vnitrostranické kritiky: „Každý může říci svůj názor, ale i při nejširší výměně názorů jsou zde pro komunisty určité hranice, které nelze překračovat, jako se stalo v těchto případech. Straničtí pracovníci musí usnesení stranických orgánů prosazovat.“⁸⁸⁸ Zástupce ideologického oddělení Jan Šimek byl k průběhu aktivu velmi kritický. Tvrdil, že „tragické není to, že ss. Novotný a Beer tak vystoupili, ale že se k tomu tleskalo, a to pracovníci ÚD KSČ“.⁸⁸⁹ Šimek považoval za neúnosné, aby stranický pracovník veřejně polemizoval se zástupcem ideologického oddělení ÚV KSČ o usneseních přijatých vedením komunistické strany. O povinnosti neustále hájit stranická usnesení před kritikou straníků prohlásil: „Kde to jsme? Smutné je, že toto nesprávné vystoupení našlo právě na stranickém aktivu ohlas. Nikdo nevystoupil a nedistancoval se od nesprávných názorů... O koho se máme opřít, když ne o stranické pracoviště?“⁸⁹⁰ Šimek označil napjaté vztahy mezi vedením KSČ a stranickou inteligencí za dva roky trvající „ideologickou krizi“. Pomoci k jejímu překonání měl právě aktiv komunistů-historiků, který však dle Šimka neuspěl. Nepodařilo se najít „jednotnou koncepci“ a zahájit „ideologický nástup“. Namísto toho došlo pouze k další vnitrostranické konfrontaci.

Přes rozpačité vyznění se aktiv konal ještě v dalších dvou letech. Dle vzpomínky Michala Reimana se o něm ironicky mluvilo jako o „jarním odstřelu historiků“ a „referáty na aktivech pronášeli subalterní úředníci ideologického oddělení ÚV a celé to podnikání nabylo groteskních rysů“.⁸⁹¹ Neslavný výsledek této iniciativy odrážel jednu stránku politického působení reformních historiků. V rámci KSČ hráli roli kritiků stávajícího vedení a nositelů důslednějšího pojetí destalinizace. Stranická centrála se jejich aktivy snažila omezovat,

⁸⁸⁶ NA, f. ÚD KSČ, a.j.179/3, k. 27.

⁸⁸⁷ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 159, k. 17.

⁸⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁸⁹ Tamtéž.

⁸⁹⁰ Tamtéž.

⁸⁹¹ REIMAN, Michal: *O Poly Reimanovi (pokračování). Místo vzpomínek*, s. 164.

nikdy však nesáhla k tvrdším administrativním opatřením, jaká použila např. při známé kauze tzv. skupiny Klement Lukeš a spol. Vedení KSČ čas od času zasáhlo do činnosti reformních historiků a tak říkajíc jim znepríjemnilo život, jako tomu bylo v případě aféry kolem článku Michala Reimana o říjnovém povstání v Petrohradě. Příznačným projevem politiky „novotnovské“ garnitury vůči vnitrostranické opozici bylo také ignorování požadavků institucí považovaných za centra možného revizionismu. Na jiném místě této práce jsem již zmiňoval rostoucí rozladění ústavního vedení z vážnoucí komunikace mezi ÚV KSČ a Ústavem dějin KSČ před rokem 1968.

Reformní historici však na politické aréně nevystupovali pouze v pozici kritických opozičníků, kteří se bránili atakům konzervativních a mocensky výše postavených „aparátčků“. Pokud jim to jejich postavení v komplikované mocenské struktuře KSČ dovolilo, dokázali provádět koordinovanou politickou aktivitu zaměřenou proti svým oponentům. Již jsem zmiňoval konflikt v Československém výboru pro dějiny protifašistického odboje, jehož výsledkem bylo vyloučení Čestmíra Amorta z tohoto orgánu. Podobným případem byl spor mezi autorským kolektivem knihy *Dějinná křižovatka*, syntézy o Slovenském národním povstání, a Karolem Bacílkem, jenž byl považován za jednoho z prominentních představitelů československého stalinismu.⁸⁹²

Jádrem sporu byly některá pasáže práce, které kriticky hodnotily Bacílkovu činnost během povstání. Bacílek dopisem z 3. května 1965, adresovaném ústřední kontrolní a revizní komisi ÚV KSS, obsáhle reagoval na některá tvrzení obsažená v knize a konstatoval, že „*se do knihy dostaly nepřesnosti, polopravdy a nepravdy*“ a obvinil některé z autorů, že „*vystupují dost nezodpovědně, na jedné straně jako veřejní žalobci, na druhé straně jako obhájci*“.⁸⁹³ Bacílek tvrdil, že autoři knihy při hodnocení jeho role během povstání přejímali stanoviska Gustáva Husáka. V květnu 1965 proběhla v bratislavském Ústavu dějin KSS schůzka dotyčných historiků s Bacílkem, na níž došlo k vyvrácení většiny jeho námitek. Autoři odmítli požadavek Karola Bacílka, aby jím kritizované pasáže v knize změnili.

Tato aféra však měla ještě pokračování. Historici figurující v autorském kolektivu *Dějinné křižovatky* zaslali 4. června 1965 dopis předsednictvu ÚV KSČ a prvnímu tajemníku Antonínu Novotnému, v němž zrekapitulovali průběh celého konfliktu. Nakonec přešli do ofenzívy, když požádali o řešení sporu stranickou cestou. V dopise psali: „*Poněvadž se nepodložené stížnosti a pomluvy s. Bacílka opakují, vytvářejí nedobrou atmosféru na historické frontě a navíc nás neustále odvádějí od plnění pracovních úkolů, jsme nuceni žádat*

⁸⁹² Autory knihy byli Ferdinand Beer, Antonín Benčík, Bohuslav Graca, Jan Křen, Václav Kural a Jaroslav Šolc.

⁸⁹³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 180/3, k. 28.

stranický orgán, aby celá věc byla důkladně projednána a aby – dokáže-li se pravdivost našeho stanoviska – s. Bacílek svá tvrzení a urážky odvolal, a aby vůči němu byly vyvozeny potřebné disciplinární závěry.“⁸⁹⁴ Je třeba připomenout, že od dubna 1963 stál Bacílek mimo nejvyšší funkce v KSČ a KSS a následujícího roku přišel také o poslanecký mandát. Historici tedy zaútočili na symbolickou figuru, nikoliv na funkcionáře s reálnou politickou mocí. Způsob, jakým hodlali vyřešit konflikt s Bacílkem, rovněž ukazuje, že jednali nejen jako odborníci cítící se poškozeni falešným obviněním, ale také jako účastníci vnitrostranických mocenských sporů.

Předsednictvo ÚV KSČ se touto záležitostí zabývalo na zasedání konaném 17. srpna 1965. Ke sporu se nijak nevyjádřilo, pouze pověřilo Pavla Reimana, aby Ústav dějin KSČ celou věc prošetřil a vypracoval o ní zprávu.⁸⁹⁵ Ta byla předložena v prosinci téhož roku a předsednictvo ji bez dalších komentářů vzalo na vědomí 11. ledna 1966. Zpráva vypracovaná v Ústavu dějin KSČ označila valnou většinu Bacílkem odmítaných pasáží knihy za pravdivá tvrzení. Podle zprávy však historici „přiznali, že jejich požadavek na disciplinární řízení... byl nemístný a neobjektivní“.⁸⁹⁶ K tomuto kroku se údajně „nechali strhnout“ Bacílkovou snahou prosazovat své připomínky ke knize prostřednictvím stranické kontroly a nikoliv diskusí s autory či polemikou v některém z příslušných periodik. Spor tedy skončil v neprospěch Bacílka. Zároveň historici vzali zpět požadavek disciplinárního řízení a celá věc byla definitivně považována za vyřízenou. Průběh konfliktu mezi reformními historiky a Karolem Bacílkem dokládá značnou míru sebevědomí prvně jmenovaných, kteří ve sporu o tvrzení obsažená v historiografickém textu neváhali žádat zásah vyšších stranických orgánů proti jejich oponentovi. Zároveň je tato aféra důkazem, že spory o nedávnou minulost byly spory politickými a jako takové je také vnímali všichni zúčastnění aktéři.

V období před rokem 1968 byli reformní historici součástí prohlubujícího se sporu mezi reformně orientovanou skupinou funkcionářů KSČ a konzervativním křídlem personifikovaném Antonínem Novotným. Jejich aktivity vedené požadavkem důkladnější destalinizace narážely na jistou míru nevole stranického vedení, které v jejich činnosti vidělo povážlivý náběh k rozsáhlejší ideologické revizi. Z této situace vyplývaly občasné zásahy proti reformním historikům a různé pokusy o jejich disciplinování. Specifikem doby bylo, že žádný z kroků namířených proti reformním historikům neměl závažnější následek než

⁸⁹⁴ Tamtéž.

⁸⁹⁵ Tamtéž.

⁸⁹⁶ Tamtéž.

přeřazení dotyčného na jiné odborné pracoviště či požadavek upravení konkrétního textu před jeho publikací.

Představitelé reformní historiografie však nebyli pouze pasivním cílem ideologického a organizačního nátlaku nadřízených stranických orgánů. Své zájmy dokázali hájit cestou společných akcí za využití tradičních nástrojů užívaných při vnitrostranických konfliktech. Svou historiografickou koncepci rovněž prosazovali mimo úzce vymezenou oblast odborné historiografie a stali se postupně součástí širšího kulturně-politického proudu proreformních aktivit. V rámci aparátu KSČ se pohybovali v okruhu politiků, kteří postupně zformovali vnitrostranickou koalici, která na přelomu let 1967 a 1968 svrhla Antonína Novotného a zahájila proces reformem obvykle nazývaný jako pražské jaro.

4.4.2. Reformní historiografie a pražské jaro 1968

Politická aktivita reformní historiografie vyvrcholila v roce 1968, kdy se historici naplno zapojili do tzv. obrodného procesu. Angažmá reformního dějepisectví mělo vedle vlastního psaní historiků dvojí podobu. Na oficiální rovině stranické politiky se projevovalo různou proreformní aktivitou historiografických institucí. Připomenu zde především činnost Ústavu dějin KSČ, respektive Ústavu dějin socialismu. Zajímavější a asi i důležitější však byla činnost některých reformních historiků v rámci různých neformálních poradních sborů fungujících v nejvyšších patrech politiky, či ve významných stranických i nestraničných orgánech. Zde měli možnost ovlivnit politická rozhodnutí a podílet se na formulaci politického programu československé reformy. Někteří z historiků se také naplno zapojili do hektického politického dění ve dnech následujících po 21. srpnu 1968.

V podkapitole věnované vývoji Ústavu dějin KSČ v 60. letech jsem se zabýval také jeho činností v roce 1968. Ukázal jsem, jak vedení ústavu využilo polednové politické konstelace k prosazení dlouho požadovaných změn, např. změny názvu instituce, časopisu či složení vědecké rady. Ústav a jeho zaměstnanci však vyvíjeli také samostatnou iniciativu podporující reformní politiku. Na členské schůzi ústavní závodní organizace KSČ konané 17. ledna 1968 byla přijata rezoluce reagující na výsledky plenárního zasedání ÚV KSČ z prosince 1967 a ledna 1968. Závodní organizace vyslovila „jednomyslně plný souhlas i upřímnou podporu usnesení plenárního zasedání ÚV KSČ“ a vzkázala ústřednímu výboru, že pracovníci ústavu bude věnovat „veškeré své úsilí... aby na základě prozkoumaných zákonitostí a kontinuity historického vývoje mohl přispět k rozpracování programových otázek v Československu a

naší strany“.⁸⁹⁷ Rezoluce zaslaná novému prvnému tajemníkovi ÚV KSČ Alexandru Dubčekovi odrážela průběh diskuze, která na zasedání proběhla. Obsahovala několik hlavních požadavků: zvýšení informovanosti členstva KSČ, umožnění otevřené vnitrostranické diskuze, důsledné dokončení rehabilitací a přezkoumání zásahů proti stranické inteligenci po roce 1956 (rezoluce konkrétně jmenovala případ tzv. skupiny Klement Lukeš a spol. z podzimu 1961 a odvolání učitelů z Vysoké stranické školy v září 1964). Rezoluce také kritizovala práci ideologického oddělení ÚV KSČ a požadovala „věcné prozkoumání metody práce a řízení“ v oblasti kulturní politiky a ideologie. Konkrétně jmenovala problematické řešení situace po IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů v roce 1967. Rovněž únorová výroční členská schůze ústavní stranické organizace v přijatém usnesení prohlásila, že se pracovníci Ústavu dějin KSČ chtějí „*všemi silami podílet na úsilí progresivních sil o posílení jednoty naší společnosti, prohloubení demokraticismu a o skutečné uplatnění vědy v dalším řízení naší společnosti*“.⁸⁹⁸ Po lednových změnách začal ústav vystupovat politicky velmi aktivně a to nejen v případě záležitostí týkajících se přímo jeho působení. Zástupci instituce se snažili, aby se z ní stal důležitý účastník reformního procesu. V rozhovoru z roku 1990 Miloš Hájek prohlásil, že ústav „*byl už před lednem ,opozičním pracovištěm‘... takže všichni se do toho vrhli po hlavě, vím, že se tam neustále dělaly nějaké rezoluce a každý kdo mohl pracoval v různých komisích a psalo se do tisku na všech frontách*“.⁸⁹⁹

Jedním z projevů politické aktivity ústavu byly návrhy ústavní rady z května 1968, s nimiž se obrátila na Alexandra Dubčeka. Vznikly z diskuze nad materiálem o „změnách v metodách stranické práce a vnitrostranické struktuře“. Návrh ústavní rady hovořil o „hlubokém úpadku“ autority komunistické strany a nárůstu „antikomunistických nálad“. Požadoval svolání mimořádného sjezdu a realizaci neustále odkládaných a „*vedením strany proklamovaných opatření, na které klade veřejnost veliký důraz a jejichž prosazování se ujímají antikomunistické síly*“.⁹⁰⁰ Jako nejdůležitější nutná opatření dokument zmiňoval rychlé a důsledné provedení rehabilitací, přípravu federalizace, „*kodifikaci rozšířených občanských práv, svobod a jejich záruk*“⁹⁰¹, vyjasnění volebního systému a splnění oprávněných sociálních požadavků. Historici žádali také vymícení „pozůstatků sektářského poměru“ k různým názorovým směrům v KSČ a společnosti. Ve sdělení Dubčekovi ústavní rada

⁸⁹⁷ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 1027, k. 143.

⁸⁹⁸ Tamtéž.

⁸⁹⁹ Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (dále jen AÚSD), Sbírka dokumentů Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967-1970 (dále jen sb. KV ČSFR), R 180, karton (dále jen k.) 95. Rozhovor s Milošem Hájkem ze 17. 9. 1990.

⁹⁰⁰ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 261, k. 42.

⁹⁰¹ Tamtéž.

zdůraznila odhodlání pracovníků ústavu aktivně se podílet na aktuální politice KSČ, zejména prostřednictvím „historických analýz“, které měly „být součástí příprav sjezdu strany a tvořit výchozí bod nových řešení jednotlivých otázek dalšího vývoje naší společnosti a činnosti strany“.⁹⁰² Ústav dějin KSČ přikládal své roli v reformním procesu nemalý význam. Stranické historiografické pracoviště chtělo být centrem odborné činnosti, které ve spolupráci s reformním vedením KSČ provede rozbor minulosti, jenž se měl stát východiskem pro formulování nového programu československého komunismu.

Ústav široce rozvrhnul svou činnost na přípravě mimořádného sjezdu a v rámci „ideologické kampaně“ provázející nástup reformní politiky. Počítal s účastí historiků v komisích, které připravovaly sjezdové materiály. Výsledkem jejich práce měla být důkladná analýza vývoje KSČ a Československa v posledních dvaceti letech. Koncepce politické práce ústavu z června 1968 sepsaná Miroslavem Klírem chápala politickou činnost ústavu jako naprostou samozřejmost: „*Naše účast při převyzbrojování stranického aktivu a celé strany a vystupování na veřejnosti je nutná.*“⁹⁰³ Kromě pořádání konferencí, seminářů a veřejných diskuzí chtěl ústav rovněž vypracovat nové materiály pro výuku dějin KSČ. Při přípravách mimořádného sjezdu hodlal také „*analyzovat důkladně československou cestu k socialismu a příčiny jejího opuštění v padesátých letech.*“⁹⁰⁴ Také reformní historiografii vnímala účast v politice jako neodmyslitelnou součást historikovy práce. Nastartování československé reformy jakoby u historiků znovu probudilo zájem o aktivní politickou činnost. Začali opět usilovat o politické angažmá historické vědy ve prospěch oficiální politické linie KSČ. Tento aspekt činnosti stranických historiků byl před lednem 1968 utlumen konfliktním vztahem reformního dějepisce k vedení komunistické strany.

Konkrétní činnost historiků v rámci reformní politiky se odvíjela především od jejich odborného zaměření. Časté bylo jejich působení v rámci rehabilitační komise. Někteří z významných představitelů reformní historiografie se pohybovali v blízkosti špiček reformního komunismu a svým dílem zasáhli do politického dění na nejvyšší úrovni. Rozhodující byla blízkost historika ke konkrétnímu politikovi, která se často zakládala na dlouhodobějších známostech vzniklých v průběhu předcházejících let.

Asi nejvýznamnější byla činnost Jana Křena, Ferdinanda Beera a Václava Kurala jako poradců Josefa Smrkovského.⁹⁰⁵ Tito historici z Československého výboru pro dějiny

⁹⁰² Tamtéž.

⁹⁰³ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 150, k. 13.

⁹⁰⁴ Tamtéž.

⁹⁰⁵ Srov. AÚSD, sb. KV ČSFR, R 67, k. 91, Rozhovor s Janem Křenem z 20. 6. 1990; Tamtéž, R 113, k. 93; Rozhovor s Františkem Cigánkem, Ferdinandem Beerem, Hubertem Maxou a Václavem Kuralem z 18. 9. 1990 a

protifašistického odboje poznali Smrkovského prostřednictvím Viléma Kahana, veterána Svobodovy jednotky a někdejšího zpravodajce, jenž patřil mezi komunisty perzekvované na počátku 50. let. Smrkovský byl jako účastník komunistické rezistence, květnového povstání a zároveň oběť represivní politiky stalinismu předmětem zájmu reformních historiků. Postupně se kolem něj během jeho působení ve funkci ministra lesního a vodního hospodářství (od ledna 1967) zformovala skupina intelektuálů, mezi něž patřili také Křen, Kural a Beer. Z neformální kroužku scházejícího se na „ministerstvu lesů, vod a strání“, jak úřadu historici přezdívali, se postupně stal miniaturní think-tank. Částečně oficiální status získal v dubnu 1968, kdy si Smrkovský jako čerstvě zvolený předseda Národního shromáždění přivedl některé poradce do svého sekretariátu. Ferdinand Beer se stal šéfem Smrkovského sekretariátu a do funkce poradců přibyl vedle Křena a Kurala další historik Jaromír Navrátil.⁹⁰⁶ Se Smrkovským dále úzce spolupracoval Michal Reiman, jenž původně patřil spíše k okruhu kolem Alexandra Dubčeka, v němž se po jistou dobu pohybovali také Křen s Kuralem.⁹⁰⁷ Historici připravovali Smrkovskému důležité projevy či podkladové materiály, on s nimi konzultoval svá politická rozhodnutí. Někdy také působili jako Smrkovského doprovod při významných politických jednáních. Asi nejvýznamnější byla účast Jana Křena při jednáních se sověty v Čierné nad Tisou na přelomu července a srpna 1968. Během prvních dnů po srpnové invazi vojsk Varšavské smlouvy pak historici ze Smrkovského sekretariátu sehráli významnou roli při aktivizaci Národního shromáždění a jeho řízení během prvních dnů okupace. Politická aktivita historiků z okruhu Josefa Smrkovského se neomezovala pouze na zákulisní činnost poradců. Např. Jan Křen působil jako předseda pražského městského výboru Národní fronty. Podílel se na probuzení Národní fronty během pražského jara a patřil mezi funkcionáře zajišťující její činnost po 21. srpnu 1968.⁹⁰⁸

Historici se účastnili také reformních aktivit v Československé lidové armádě.⁹⁰⁹ Jedním z center československé reformy se stala také Vojenská politická akademie, jejímž rektorem byl po lednu 1968 zvolen historik Vojtěch Mencl. Byl v úzkém kontaktu s generálem Václavem Prchlíkem a podílel se na činnostech spojených s přípravou nové československé

rozhovor Františkem Cigánkem, Václavem Kuralem, Hubertem Maxou a Jaromírem Navrátilem z 3. 4. 1991; Tamtéž, R 145, k. 94. Rozhovor s Michalem Reimanem z 3. a 4. 1. 1991; KURAL, Václav: Přehršel vzpomínek pro Hanku a Miloše. In: JANIŠOVÁ, Milena – KŘEN, Jan: *Křížovatky dvou životů*, s. 83–97; REIMAN, Michal: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu*, s. 17–119; HAZDRA, Zdeněk – SOMMER, Vítězslav: *S historikem Václavem Vrabce o psaní dějin protinacistického odboje a jedné generační zkušenosti*, s. 127.

⁹⁰⁶ KURAL, Václav: *Přehršel vzpomínek pro Hanku a Miloše*, s. 85.

⁹⁰⁷ Křen a Reiman se mimo jiné podíleli na přípravě významného Dubčekova projevu k 20. výročí února 1948. Srov. ÚSD, sb. KV ČSFR, R 145, k. 91. Rozhovor s Michalem Reimanem z 3. a 4. 1. 1991 Dále srov. REIMAN, Michal: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu*, s. 35–37.

⁹⁰⁸ AÚSD, sb. KV ČSFR, R 67, k. 91, Rozhovor s Janem Křenem z 20. 6. 1990.

⁹⁰⁹ AÚSD, sb. KV ČSFR, R 126, k. 94, Rozhovor s Milanem Ždímallem a Vojtěchem Menclem z 26. 2. 1991.

vojenské doktríny a reformy armády. Podobně fungoval také Vojenský historický ústav, z nějž se pod vedením Tibora Hochsteigera stalo další výrazně proreformní pracoviště.

Významným účastníkem politických událostí Pražského jara z řad historiků byl bezesporu také Karel Kaplan.⁹¹⁰ Již v roce 1968 platil za předního znalce 50. let a především problematiky politických procesů. Známé byly také jeho práce o hospodářské politice po roce 1945. Jako jediný z historiků se stal členem komise připravující tzv. Akční program, který se stal nejdůležitějším programovým dokumentem československého reformního komunismu. Když byla na začátku dubna 1968 ustanovena rehabilitační komise (tzv. Pillerova komise), která měla dokončit stranickou a soudní rehabilitaci odsouzených funkcionářů KSČ, Karel Kaplan se stal jejím členem a později také tajemníkem.⁹¹¹ Fakticky řídil práci komise a více než čtyřiceti historiků či sociologů, kteří pro ni vypracovávali analýzy různých aspektů vývoje KSČ a Československa v 50. letech. Další významnou politickou funkci získal Karel Kaplan na mimořádném XIV. sjezdu KSČ (tzv. Vysočanský sjezd), kde byl zvolen za člena ústřední kontrolní a revizní komise, jíž se stal také předsedou.

Zvláštní pozornost si zaslouží aktivity některých historiků během srpna 1968. Již jsem zmiňoval Křenovo působení v městském výboru Národní fronty a podíl Smrkovského poradců na řízení činnosti Národního shromáždění. Rovněž Vysočanský sjezd KSČ konaný v provizorních podmínkách bezprostředně po vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa se neobešel bez významné účasti reformních historiků.⁹¹² K jeho organizátorům patřil Miloš Hájek, jenž se pohyboval především v okruhu Františka Kriegla.⁹¹³ Hájek se podílel na svolání sjezdu a pomáhal také zajišťovat průběh jeho jednání.

Asi nejznámějším počinem reformních historiků bezprostředně po 21. srpnu 1968 byla práce dokumentačního týmu zaměstnanců Historického ústavu ČSAV, jehož práci koordinovali Milan Otáhal a Vilém Prečan.⁹¹⁴ Jejich záměrem bylo sebrání co největšího počtu dokumentů rozličného charakteru, které by tvořily pramennou sbírku k dějinám odporu československých občanů v prvních dnech okupace. Výsledkem činnosti Otáhalova a Prečanova týmu byla objemná „černá kniha“ vydaná na podzim 1968.⁹¹⁵

⁹¹⁰ AÚSD, sb. KV ČSFR, R 131, k. 94. Rozhovor s Karlem Kaplanem z 1. 3. 1991.

⁹¹¹ VEBER, Václav: *O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí*, s. 22.

⁹¹² K Vysočanskému sjezdu srov. CVRČEK, Lukáš: *Vysočany 1968. Mimořádný XIV. sjezd KSČ*, Securitas imperii 1/2009, s. 138–183.

⁹¹³ AÚSD, sb. KV ČSFR, R 180, k. 95. Rozhovor s Milošem Hájkem ze 17. 9. 1990.

⁹¹⁴ AÚSD, sb. KV ČSFR, R 129, k. 94. Rozhovor s Milanem Otáhalem ze 29. 1. 1991; PREČAN, Vilém: *Předběžná dokumentární zpráva o Černé knize*. In: TÝŽ: *V kradeném čase*, s. 247–271.

⁹¹⁵ *Sedm pražských dnů. 21. - 28. srpen 1968: dokumentace*. Historický ústav Československé akademie věd, Praha 1968.

Během pražského jara se reformní dějepisectví i jeho jednotliví představitelé stali významnými účastníky reformního procesu. Zde uvedené příklady politického angažmá historiků tvoří pouze ilustraci široce rozšířeného jevu. Změny, které přinesl přelom let 1967 a 1968, chápali reformní historici jako šanci k realizování odborných i obecně politických koncepcí, které promýšleli minimálně od první poloviny 60. let. Do politické práce se vrhli s velkým nasazením a vykonávali ji na půdě svých institucí nebo, jak ukázaly výše uvedené příklady, v nejvyšších patrech stranické hierarchie. Reformní historici tvořili součást intelektuálního zázemí československé reformy a především svou činností v neformálních poradních týmech politiků se rovněž podíleli na tvorbě důležitých politických rozhodnutí.

4.4.3. Nástup tzv. normalizace a likvidace reformního dějepisectví

Vývoj reformního dějepisectví po srpnu 1968 odpovídal celkovému směřování československé politiky. Historici z valné většiny zůstávali na reformních pozicích, jejich politická aktivita však ztlačila. Spíše se snažili využít možností, které jim nabízela stále ještě značně liberální vnitropolitická situace. Odjížděli na různě dlouhé zahraniční studijní pobyty a nadále publikovali své práce. V roce 1969 tak vyšla řada zásadních textů reformního dějepisectví. Zároveň však museli odrážet první útoky ze strany nastupující normalizace. Situace reformní historiografie se ztlačila na začátku roku 1970. Tehdy bylo pouze otázkou času, kdy ji postihne zásah vedený z pozic boje proti revizionismu a pravicovému oportunismu. Ze způsobu, jakým byl zásah proti stranickému dějepisectví proveden, vyplývá, že vedení KSČ usilující o „konsolidaci“ v ní spatřovalo jedno z důležitých center reformního komunismu. Během jara a léta 1970 přestala reformní historiografie existovat. Došlo ke zrušení Ústavu dějin socialismu a rozsáhlé personální čistce, která na řadu let fakticky zdecimovala výzkum nejnovějších dějin.

Postavení reformních historiků se po srpnu 1968 postupně měnilo v neprospěch jejich politických a odborných záměrů. Jestliže v polednovém období doslova hýřili aktivitou a snažili se maximálně podpořit reformní snahy vedení KSČ, během roku 1969 ztratili politickou podporu a dostávali se do čím dál větší izolace v rámci struktur komunistické strany. Na začátku července 1969 reagoval ředitel Ústavu dějin socialismu Miloš Hájek v dopise Gustávu Husákovi na kritiku ústavu, kterou první tajemník přednesl 1. července 1969 na všepolenární schůzi pracovníků ÚV KSČ. Husák prohlásil, že „*vedení strany potřebuje nejlepší mozky a že Ústav dějin socialismu... zatím velmi málo pomáhá*“ a také

vznesl námitky proti postojům závodní organizace KSČ v ústavu.⁹¹⁶ Požadoval, aby „srovnala krok“ se stanovisky ústředního výboru a zdůraznil, že nejde o historiografii, tedy o odborné otázky, ale o politické postoje historiků.⁹¹⁷ Hájek v odpovědi na tato vyjádření poznamenal, že až do srpna 1968 ústav intenzivně pomáhal stranickému vedení, především v komisi pro přípravu materiálů k mimořádnému sjezdu. Ředitel ústavu zároveň požádal Husáka o schůzku za účelem rozhovoru o „*spolupráci historiků s vedením strany a o možnostech našeho příspěvku k úsilí politického vedení*“.⁹¹⁸ Dodal, že čím dříve se schůzka uskuteční, „*tím rychleji budeme moci začít se soustavnou pomocí vedoucím stranickým orgánům*“.⁹¹⁹ Hájek v dopise rovněž uvedl, že historici mohou s úspěchem pomoci vedení KSČ tehdy, když od něj dostanou „konkrétní zadání úkolů“.

V průběhu několika následujících měsíců se vztah mezi vedením KSČ a ústavem nijak nezlepšil. Dopisem ze 4. prosince 1969 se na Gustáva Husáka obrátili Miroslav Klír a Viliam Hanzel, kteří instituci vedli po odchodu ředitele Miloše Hájka. Zopakovali žádost o setkání s prvním tajemníkem, znovu nabídli stranickému vedení služby historiků a podali podrobný přehled o plánovaných aktivitách ústavu a možném přínosu historiografie pro stranickou politiku. Ke zpoždění v plnění „vytyčených úkolů“ podle autorů dopisu došlo z toho důvodu, že „*hlavní úsilí v období od července do září směřovalo k tomu, aby ústav a naše stranická organizace se kriticky vyrovnaly s chybami a omyly, jichž jsme se dopustili v roce 1968 a ještě na jaře letošního roku*“.⁹²⁰ Klír a Hanzel vysvětlovali zdlouhavé projednávání těchto otázek na půdě ústavu snahou o „*takové vypořádání s minulostí, které umožní, aby ústav jako celek a jeho jednotliví pracovníci mohli se plně a s přesvědčením podílet svou prací na nových aktuálních úkolech a být platným pomocníkem vedení strany*“, čehož výsledkem byla členská schůze závodní organizace KSČ, „*na níž po obšírné kritické diskuzi byla přijata rezoluce, v níž byla zrušena dřívější chybná usnesení*“.⁹²¹ Reagovali také na dohady o možném zrušení ústavu či jeho sloučení s jiným pracovištěm a na první veřejně publikované kritiky práce reformních historiků. Tyto tendence považovali za výsledek ničím nepodložených úvah a obsáhle vyzdvihovali význam ústavu a historiografického výzkumu pro politiku komunistické strany. Zrušení ústavu by podle Klíra a Hanzela „*znamenal nejen faktické zrušení vědeckého výzkumu dějin strany a mezinárodního dělnického hnutí, ale také rozbití ostatních*

⁹¹⁶ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 261, k. 42.

⁹¹⁷ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 1028, k. 143.

⁹¹⁸ Tamtéž.

⁹¹⁹ Tamtéž.

⁹²⁰ Tamtéž.

⁹²¹ Tamtéž.

samostatných pracovišť“, např. nákladně vybudované knihovny či archivu.⁹²² Jejich snahou bylo dovolat se nového prvního muže KSČ a pokusit se zabránit nejhoršímu. Jak však ukáží dále, ani tato sebekritika a obhajoba nestačily k záchraně instituce, která mohla sloužit jako typický příklad revizionistického centra v samém srdci komunistické strany.

Z obou citovaných dopisů Gustávu Husákovi reagujících na jeho kritiku Ústavu dějin socialismu je zřejmé, že na reformní historiografii a její klíčovou instituci byl vyvíjen tlak, který se během roku 1969 stále zvyšoval. Budoucí „normalizátoři“ již v této době zatím pro interní potřeby formulovali své představy o krocích nutných ke „konsolidaci“ historické vědy. V roce 2007 zveřejnila Jitka Vondrová dokument *Informace o stavu československé historiografie*, který v létě 1969 předal Václav Král sovětskému velvyslanectví v Praze.⁹²³ V materiálu hovořil o „destruktivní činnosti v oblasti nejnovějších dějin“, kterou prováděla početná a silná skupina pravicově oportunistických a revizionistických historiků. Jako hlavní organizátory těchto aktivit jmenoval Milana Hübla, Miloše Hájka, Jana Křena, Pavla Reimana a Michala Reimana. Za ocitování stojí Královo zdůvodnění politického angažmá těchto historiků: „*Stojí za povšimnutí, že nikdo z této organizační skupiny nepatří mezi vynikající historiky. Z profesionálního hlediska se jedná o průměrné osobnosti. Právě to je vedlo nikoli k vědecké činnosti, nýbrž k tomu, aby si dokázali zorganizovat vědeckou práci tak, aby byla součástí jejich politické koncepce.*“⁹²⁴ Institucionálními centry revizionistické historiografie byly Ústav dějin socialismu a Vysoká škola politická při ÚV KSČ (dříve Vysoká stranická škola). Jejím prvořadým cílem bylo reinterpretovat výklad nejnovějších dějin vypracovaný po roce 1948 marxistickým dějepiscectvím.

Nástrojem k organizování této činnosti byly výbory zřizované Ústavem dějin KSČ. Především pak Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje, Králem označený za „teroristický gang“. Pravicoví oportunisté postupně ovládli historiografii nejnovějších dějin, získali kontrolu nad odbornými i populárními médii a prováděli „pravicově oportunistickou cenzuru“. Král jejich činnost líčil jako rozsáhlé spiknutí, které důmyslně likvidovalo nositele opačných názorů, např. Čestmíra Amorta. Ve vztahu k orgánům komunistické strany historici působili jako „nátlaková skupina“ napojená na některé významné reformní komunisty, zejména Františka Kriegla a Josefa Smrkovského. S lednem 1968 se však jejich postavení zásadně změnilo: „*Jestliže před lednem 1968 mohl tento ‚gang‘*

⁹²² Tamtéž.

⁹²³ VONDROVÁ, Jitka: „*Je třeba vyrovnat se s řáděním pravicových živelů*“. *Úvahy Václava Krále nad stavem československé historiografie z léta 1969*, Soudobé dějiny 4/2007, s. 880–911. Originál dokumentu (nachází se na s. 894–911) je uložen v Ruském státním archivu pro nejnovější dějiny v Moskvě.

⁹²⁴ Tamtéž, s. 895.

počítat jen s jednotlivci v ústředním stranickém aparátu, tak po lednu 1968 získal neoficiálně možnost protlačovat svá stanoviska a koncepce za pomoci pravicových oportunistů přímo do vedení ÚV KSČ. Kriegel, Smrkovský, Císař, Slavík a jiní se stali přímo hlásnou troubou ‚gangů‘ Křena a Hübla.⁹²⁵ V oblasti dějepisectví historici vytvářeli nový výklad moderních dějin kritický vůči KSČ. Tyto zfalšované a překroucené dějiny pak šířili formou „politických pamfletů“. Jejich koncepce byly realizovány v praktických politických krocích především Kriegla a Smrkovského. Vedle Milana Hübla byl hlavním exponentem revizionismu a pravicového oportunismu mezi historiky Jan Křen. Král odkazoval na jeho činnost v pražském městském výboru Národní fronty. Křen „doslovně opakoval Krieglovy principy pluralismu“, „antisocialistické síly v Praze ho považovaly za Kriegla v městském měřítku“ a jeho politika „organicky vyplývala z názorů, jež jako historik hlásal“.⁹²⁶ Citovaný dokument obsahoval rozsáhlý výčet revizionistických aktivit historiků v oblasti historické vědy a politiky.

Nakonec Král podal přehled historických pracovišť s důrazem na jejich činnost ve prospěch „pravicových sil“, připojil jména revizionistů pracujících v té které instituci a navrhl několik důležitých opatření. Doporučoval „likvidaci“ Ústavu dějin socialismu, přidružených výborů a oddělení nejnovějších dějin v Historickém ústavu ČSAV. Měl také představu o budoucnosti jmenovaných revizionistů. Navrhoval, aby „všichni tito lidé odešli definitivně ze sféry vědecké práce, z oblasti ideologické práce... bylo by nezbytné trvat na odchodu...do výrobní sféry, obchodu, řídicí práce v národním hospodářství aj.“.⁹²⁷ Král argumentoval rovněž zájmy československého hospodářství, když navrhovanou čistku zdůvodňoval také přezaměstnaností ve společenských vědách a jejich přebujelou institucionální základnou. Celkově však tvrdý zákrok vůči revizionistům líčil jako naprosto nevyhnutelný, jako jedinou účinnou prevenci před „opakováním událostí roku 1968“.

Otázka budoucnosti Ústavu dějin socialismu a s ním spojených historiků se ze stranických kuloárů dostala také na veřejnost. Nejvážnější atak na reformní dějepisectví přinesl týdeník *Tribuna*, který představoval tiskovou platformu rozbíhající se kampaně proti revizionismu. Na jeho stránkách publikoval 30. prosince 1969 František Dezider Pór, jeden z hlavních představitelů Ústavu dějin KSČ v první polovině 50. let, článek, v němž provedl rozsáhlou kritiku ústavu a jeho práce z pozice konzervativního komunisty stalinistického ražení.⁹²⁸ Obvinil historiky z „negativního přehodnocování“ dějin KSČ. Kritizoval psaní o 30. letech,

⁹²⁵ Tamtéž, s. 897.

⁹²⁶ Tamtéž, s. 899–900.

⁹²⁷ Tamtéž, s. 910.

⁹²⁸ PÓR, František Dezider: *Proč Ústav dějin socialismu a ne Ústav dějin KSČ?*, *Tribuna* 51/1969, s. 11 a 16.

především rehabilitaci Josefa Guttmanna na stránkách *Revue dějin socialismu*. Pór charakterizoval reformní historiografii jako „škodlivé dějepisectví“, které poškozovalo zájmy KSČ i mezinárodního komunistického hnutí. V Ústavu dějin KSČ se postupně vyvinula „*deformace marxistické historické vědy*“, která „*zanesla zmatek mezi komunisty a ostatní pracující*“ a „*povzbuzovala pak v roce 1967 protisocialistické, protisovětské a kontrarevoluční síly k aktivizaci*“.⁹²⁹ V důsledku nesprávné kádrové politiky nastala situace, kdy se v ústavu „*vytvořila pravicovými oportunistickými idejemi dobře stmelená skupina vědeckých pracovníků, která mohla beztrestně vytvářet latentní frontu proti vedení strany, mluvit jménem všech pracovníků ústavu a vzbužovat dojem, jako by s ní všichni souhlasili*“.⁹³⁰ Dále Pór obsáhle kritizoval činnost historiků po lednu 1968. Zmínil především aktiv předválečných členů strany na podporu Dubčekovy politiky z konce ledna 1968, za jehož hlavního organizátora označil Pavla Reimana, přičemž neopomněl zmínit jeho podíl na Guttmannově „úchylce“ v roce 1933.

Za jeden z nejhorších projevů reformního dějepisectví Pór označil snahu o získání autonomie ústavu na stranickém vedení. Napsal, že ústav „otevřeně popíral“ vedoucí úlohu KSČ v oblasti řízení historiografie, protože ji líčil jako represivní nástroj bránící historikům podat skutečnou marxisticko-leninskou „pravdu o minulosti“. Dle Póra však byla skutečnost přesně opačná: „*Vedoucí úloha strany nejen nebrání ve svobodném vědeckém bádání, ale historiky v něm podporuje. Nemůže však uznávat za svobodu, jestliže někteří historici pod rouškou ‚přehodnocování‘ dějin strany a v honbě za lacinou senzací překrucují a falšují dějiny strany, což navíc označují za výsledek principu svobody vědeckého bádání*“.⁹³¹ Vážné bylo také obvinění reformních historiků z „podléhání sociáldemokratismu“. Údajně přehlíželi aktivity ideových nepřátel komunismu a stavěli hesla „demokratického socialismu“ a „socialismu s lidskou tvář“, která byla v rozporu s marxismem-leninismem. Projevem tohoto ústupu z pozic revolučního socialismu a třídního hlediska bylo dle Póra také přejmenování ústavu a jeho časopisu, k němuž došlo v roce 1968.

V závěru článku žádal Pór o „ozdravení“ ústavu a jeho vývoj v 60. letech chápal jako výzvu k „*k větší ostrážitosti, k účinnějšímu boji proti infiltraci buržoazní a maloměšťácké ideologie z kapitalistických zemí*“.⁹³² Ústav dějin socialismu vylíčil jako centrum nebezpečné ideologické diverze, která prostřednictvím reinterpretace dějin KSČ útočila na samé základy marxismu-leninismu. Denunciační vyznění článku ještě zvýraznil uvedením jmen konkrétních

⁹²⁹ Tamtéž, s. 11.

⁹³⁰ Tamtéž.

⁹³¹ Tamtéž, s. 16.

⁹³² Tamtéž.

viníků, nositelů revizionistického pohledu na dějiny. Kromě již zmiňovaného Pavla Reimana jmenoval Miloše Hájka, Miroslava Klíra, Zdeňka Hradiláka, Gustava Bareše, Zdeňka Bradáče, Jarmilu Menclovou, Vladimíra Kneře, Antonína Václavů, Viliama Hanzela a celou redakční radu *Příspěvků k dějinám KSČ*, respektive *Revue dějin socialismu*. Na článku se jistě odrazila Pórova osobní zhrzenost z jeho nuceného odchodu z ústavu v polovině 60. let. Zároveň však jeho text prezentoval pohled na reformní historiografii, který sdílela také nová vedoucí garnitura komunistické strany.

Dopisy ústavního vedení Gustávu Husákovi z července a prosince 1969 psané v podmínkách zesilujícího se tlaku na reformní historiografii naznačovaly, že se podstatně změnilo také postoje historiků. Podobně jako politická reprezentace reformního komunismu, rovněž s ní spojení historici zvolili po srpnu 1968 spíše ústupovou taktiku. Vrátili se zpět k badatelské činnosti, někteří z politicky exponovaných historiků odjeli na delší studijní pobyty „na západ“.⁹³³ Po velké politické aktivitě se dostavila rezignace a tušení brzké porážky československé reformy. V rozhovoru z června 1990 se tyto pocity pokusil popsat Jan Křen: *„Já mám takový pocit, že v hloubi duše to bylo rozporný a rozeklaný v tom smyslu, že v podvědomí všichni cítili, že je to prohraný... člověk se snažil, ale už to nemělo ten vnitřní náboj... cítil, že to je kompromis a že to je porážka, která není bez nějakých vnějších změn zvrátitelná... Možná, že ale v tom byl rys takové vnitřní kapitulace nebo rezignace, že člověk nedokáže víc, než si uhájit svou vlastní, osobní integritu, což asi pro politiku je málo.“*⁹³⁴ Dopisy odeslané představiteli Ústavu dějin socialismu prvnímu tajemníkovi naznačují, že se historici pokoušeli najít způsob, jak navázat komunikaci s novým stranickým vedením a předejít tak očekávanému zásahu proti aktivním podporovatelům reformní politiky. Zároveň jsou dobovým svědectvím o politické rezignaci, na níž o dvacet let později vzpomínal Jan Křen.

Zajímavou sondu do myšlení některých reformních historiků v době těsně předcházející definitivní likvidaci reformní historiografie, představují materiály závodní organizace KSČ v Ústavu dějin socialismu z podzimu 1969. Na členské schůzi konané 13. října 1969, kde došlo k Hanzelem a Klírem zmiňované revizi „dřívějších usnesení“, byla přednesena bilanční zpráva o činnosti organizace v posledních letech. Jejím autorem byl s největší pravděpodobností úřadující předseda stranické organizace Zdeněk Hradilák. Dokument obsáhle shrnoval a vysvětloval aktivity stranické organizace především v období po lednu a

⁹³³ Např. Michal Reiman odcestoval na počátku roku 1969 na stipendijní pobyt do Západního Německa. Milan Otáhal zamířil do USA. Srov. REIMAN, Michal: *Rusko jako téma a realita doma a v exilu*, s. 119; AÚSD, sb. KV ČSFR, R 129, k. 94. Rozhovor s Milanem Otáhalem z 29. 1. 1991

⁹³⁴ AÚSD, sb. KV ČSFR, R 67, k. 91, Rozhovor s Janem Křenem z 20. 6. 1990.

srpnu 1968 a jeho smyslem bylo obhájit její kroky v situaci, kdy se nad Ústavem dějin socialismu a většinou v něm zaměstnaných historiků nebezpečně stahovala síť blížícího se zásahu proti proreformní stranické inteligenci. Jedná se o pozoruhodný příklad reformně komunistické sebereflexe, jejímž cílem bylo pokusit se tvářit v tvář nastupující normalizaci o sebekritické přehodnocení vlastní politické činnosti a dosažení jistého kompromisu s Husákovým vedením.

Bilanční zpráva se opírala o tvrdou kritiku „novotnovského režimu“, který znemožňoval pozitivní rozvoj socialismu v Československu. Proto také historici přivítali změnu ve vedení KSČ, jež přišla na přelomu let 1967 a 1968. Po lednu 1968 vyvinuli značnou politickou aktivitu, především formou různých rezolucí určených nadřízeným stranickým orgánům. Zpráva je charakterizovala jako jeden z možných pohledů na politickou situaci v Československu, jehož autoři se v žádném případě nepovažovali za nositele jediné pravdy. Hlavní myšlenky, které určovaly činnost stranické organizace v ústavu po lednu 1968, zpráva charakterizovala následovně: „*Chtěli jsme, aby socialismus v této zemi znovu dostal dynamický pohyb a aby se stal skutečně niternou záležitostí většiny lidu. Byli jsme přesvědčeni, že jen to je cesta k obnovení důvěry ve stranu a k obnově její autority, stejně jako jsme nikdy nepochybovali ani na chvíli o tom, že není jiné síly, která by stranu a celou společnost na zmíněnou cestu vyvedla, než strana sama.*“⁹³⁵ Obnovit „přirozenou autoritu strany“, provést její očistu a navrátit ji věrohodnost v očích veřejnosti, měl mimořádný sjezd, jehož co nejrychlejší svolání stranická organizace požadovala.

Materiál hájil činnost ústavních historiků během roku 1968. Vytrvale „*oponovali různým zmateným i protisocialistickým názorům, rozptylovali iluze o předmnichovské republice, hájili spojenectví se Sovětským svazem, stavěli se proti jednostrannému negativistickému hodnocení celého období výstavby socialismu*“.⁹³⁶ Zároveň zpráva připouštěla, že historici byli bezradní v situaci, kdy se rozběhla celospolečenská diskuze plná „iluzí“ a „demagogie“. Nebyli schopni v této diskuzi vystoupit s dostatečnou razancí a přenechali iniciativu publicistům a politikům. Zároveň se obávali, aby „*někdo nevystoupil proti iluzím příliš ,rázně*“, měli strach, „*že to může být opět chápání jako staré metody, že to může odradit nové skutečné i potencionální spojence. Starých metod jsme se báli, nové jsme neovládali*“.⁹³⁷ Zpráva rozebírala jednotlivé důležité rezoluce ústavní stranické organizace. Zdůrazňovala, že vždy postupovala v souladu s usneseními ÚV KSČ a s tím, co se psalo ve stranickém tisku. Za

⁹³⁵ NA, f. ÚD KSČ, a.j. 1028, k. 143.

⁹³⁶ Tamtéž.

⁹³⁷ Tamtéž.

„unáhlené“ a plné „citového horlení“ zpráva označila pouze usnesení z 6. září 1968, v němž stranická organizace požadovala, aby pracovníci ÚV KSČ, kteří schvalovali okupaci a hovořili o polednovém vývoji jako o kontrarevoluci, byli okamžitě odvolání z funkcí a neměli dále přístup do budovy ústředního výboru. Činnost ústavu bezprostředně po 21. srpnu 1968 zpráva charakterizovala jako zcela odpovídající mimořádné situaci a odmítala obvinění z „podivné ilegality“. Často argumentovala dobovým kontextem, jehož optikou bylo třeba zpětně posuzovat jednotlivé kroky stranické organizace a celého ústavu.

Další činnost organizace byla vedena snahou o konstruktivní dialog s novým vedením komunistické strany. Zpráva také zdůrazňovala podíl historiků na politické rehabilitaci Gustáva Husáka, která umožnila jeho návrat do vrcholné politiky. Zároveň přiznala, že Husákova kritika ústavu z července 1969 byla v podstatě na místě a úkolem stranické organizace je skutečně „srovnat krok“ s většinou KSČ. Zaznělo také sebekritické hodnocení činnosti organizace v roce 1969: *„Je třeba přiznat, že posuzováno s odstupem doby, vyznačují se naše stanoviska, přijímaná v tomto roce, váhavostí. Neodmítali jsme usnesení ústředního výboru, současně byla naše podpora těchto usnesení rozpačitá. Kolísali jsme neustále mezi obavami o polednovou politiku a mezi vědomím, že je nutno vést a vládnout. Přecenili jsme patrně jednu stránku věci a podcenili jiné. Nedocenili jsme, že po srpnu se vytvořila situace, kdy antisocialistické živly mohou mít stále ještě snadné pole působnosti... Dali jsme se příliš upoutat neujasněnými nebo spornými otázkami, spojenými s hodnocením předchozího vývoje, a nevěnovali jsme patřičnou pozornost současné situaci, současným problémům a úkolům.“*⁹³⁸ Cestou z těchto nejasností měla být otevřená diskuze ve stranické organizaci, nikoliv okamžitý obrat spojený s negací minulé politiky.

Zpráva upozorňovala na zvláštnosti této diskuze, když hovořila o zřetelném napětí mezi přístupy politiků a historiků. Specifičnost politického angažmá historiků a nynějšího hledání cesty k přijetí nové politické linie spočívala právě v neustále přítomné historiografické perspektivě. Ve zprávě stálo: *„Měli bychom si uvědomit a respektovat skutečnost, že politika má jiné zákony a normy než historiografie (obávám se, že jsme to ne vždy činili). Snad bychom však také mohli žádat, aby bylo respektováno, že věda má jiné zákonitosti než politika a že ‚pletouce‘ se do politiky nemůžeme zcela vyskočit ze zajetí historického pohledu.“*⁹³⁹ Celkové hodnocení činnosti stranické organizace a celého ústavu po lednu 1968 však bylo kladné. Zpráva oceňovala úspěšnou přeměnu ústavu ve vědecké pracoviště, činnost historiků v rehabilitačních komisích a jejich podíl na vytváření polednové reformní politiky. Kořeny

⁹³⁸ Tamtéž.

⁹³⁹ Tamtéž.

rozporů s nynějším vedením KSČ zpráva spatřovala v přílišném zaměření historiků na kritiku „neúnosných a zdiskreditovaných metod“ minulosti a jejich obavu z možného návratu „novotnovského režimu“.

V závěru se autor zprávy pokusil o obecnější bilanci politické činnosti stranických historiků. Tato rekapitulace vycházela z vědomí porážky reformního projektu a snažila se najít z ní vyplývající „poučení“: *„Nejjednodušší, ale nejpošetilejší a nepřijatelné je to známé: kdybys byl býval mlčel... Na druhé straně je nepochybné, že jsme poněkud plýtvali rozhořčením i papírem. Nejcennější je snad to, že jsme absolvovali školu praktické politiky, byť v malém. Většina z nás prožila padesátá léta v politicky myslivém věku. Byli jsme ‚u toho‘, dobrovolně i s nadšením, léta jsme se tohoto dědictví zbavovali. Léta jsme si na historických příkladech řešili problém, který se snad dá nepřesně vyjádřit jako konflikt rozumu a svědomí. Zdá se, že polednová fáze krize našeho hnutí zastihla mnohé z nás v okamžiku, kdy jsme akcentovali morální postoje, kdy se nám zdálo, že kriticky odpoutání od minulosti 50. let se už nebudeme ‚špinit‘ politikou, že povolání historiků nám to umožňuje i to od nás vyžaduje. Ale po lednu jsme vstoupili... do politického dění, dramatického i závažného. Teprve postupně jsme si uvědomovali, a tento proces není u konce, že sice politika může být ‚špinavou‘... ale že politika může být a má být pěstována jako umění – umění možného. Tuto staronovou pravdu jsme si museli znovu na vlastních zkušenostech připomenout a prožít.“*⁹⁴⁰ Z této zkušenosti si historici přinesli poznání, že je třeba zahájit diskuzi oproštěnou od emocí a začít s „pozitivní politikou“, která by umožnila izolovaný ústav znovu zapojit do činností přispívajících k „rozvoji socialistické společnosti“. Výbor stranické organizace, který po předložení zprávy odstoupil, trval na kladném hodnocení politického angažmá historiků ve prospěch československé reformy, zároveň však přiznal porážku a jediné východisko viděl v přizpůsobení se daným poměrům.

Bylo jen otázkou času, kdy se mělo rozhodnout o budoucnosti historiků, kteří již sami poznali, že z politického střetu o budoucnost domácího komunismu nevyšli na straně vítězů. Představy o možnosti dialogu mezi reformními historiky a stranickým vedením, jímž by se vyjasnily skutečné či zdánlivé rozpory a který by umožnil pokračování jejich odborné činnosti, vzaly brzy za své. Jako mnohem reálnější se ukázala alternativa tvrdého zásahu proti celé reformní historiografii napříč institucemi, která v mnohém odpovídala návrhům, které v materiálu z léta 1969 určeném sovětské straně prosazoval Václav Král. Na sklonku roku již došlo k první fázi čistky v historiografii. V říjnu byli z Králem vedeného Československo-

⁹⁴⁰ Tamtéž.

sovětského institutu ČSAV (nahradil zrušený Ústav pro dějiny východní Evropy ČSAV) vyhození někteří reformní historici, např. Toman Brod či Jaroslav Opat. V prosinci byl zrušen Historický ústav ČSAV a následná čistka dopadla na celou řadu historiků, za všechny lze jmenovat např. Viléma Prečana, Milana Otáhala či Karla Bartoška.⁹⁴¹ Podrobněji se budu věnovat situaci v Ústavu dějin socialismu. Normalizační zásah proti institucionálnímu centru reformní historiografie totiž završil její definitivní likvidaci.

První krok ke zrušení ústavu učinilo předsednictvo ÚV KSČ na zasedání konaném 8. prosince 1969. Odvolalo oba zástupce ředitele Viliama Hanzela a Miroslava Klíra, kteří ústav vedli po odchodu Miloše Hájka, a s nimi také tajemníka ústavu Jiřího Čecha. Zároveň předsednictvo schválilo odvolání vědecké rady.⁹⁴² Důvodová zpráva k návrhu usnesení líčila Ústav dějin socialismu jako důležitou instituci, která však naprosto nezvládla roli, která ji ve struktuře stranických orgánů náležela. Její pracovníci „*bud' přímo formulovali, nebo se stali propagátory názorů a revize dějin KSČ a účastnili se různých kampaní proti straně v minulém roce*“.⁹⁴³ Konkrétně byla řeč o činnosti Miloše Hájka v rámci „druhého centra ve straně“, tedy v pražském městském výboru KSČ, a při přípravě Vysočanského sjezdu. Materiál zmiňoval také spolupráci historiků kolem Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje s „protistranickou skupinou“ kolem Josefa Smrkovského a Františka Kriegla (konkrétně jmenoval Jana Křena, Václava Kurala, Ferdinanda Beera a Josefa Novotného). Ústav fungoval jako „*koordináční centrum pro pravicově oportunistické a revizionistické skupiny*“ např. v ČSAV či Vysoké škole politické a „*svou činností...prokázal, že je vším možným, ale jen ne teoretickým pracovištěm Komunistické strany Československa*“, čímž se „*zpronevěřil svému původnímu poslání*“.⁹⁴⁴ Instituce měla projít řadou změn, protože jejím úkolem bylo stát se oporou „konsolidačního procesu“ a jedním z nositelů „očisty“ stranické ideologické práce a historické vědy.

Součástí návrhu usnesení byla také některá ustanovení, která se nakonec do schváleného textu nedostala. Důležitý byl zejména návrh na provedení „experimentální přeregistrace členů“ spojené s výměnou stranických legitimací. Na půdě ústavu tedy měla proběhnout zkušební stranická čistka. Dalším neschváleným návrhem bylo jmenování slovenského historika Ludovíta Holotíka, jenž stál v letech 1952–1968 v čele Historického ústavu SAV, do funkce ředitele ústavu. Projednáváním v předsednictvu ÚV KSČ neprošel také plán na

⁹⁴¹ Srov. VONDROVÁ, Jitka: „*Je třeba vyrovnat se s řáděním pravicových živelů*“. *Úvahy Václava Krále nad stavem československé historiografie z léta 1969*, s. 890.

⁹⁴² NA, f. ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 111, a. j. 183, bod 9.

⁹⁴³ Tamtéž.

⁹⁴⁴ Tamtéž.

důkladné zhodnocení činnosti ústavu novým ředitelem a „pracovní skupinou“⁹⁴⁵, po němž by následovalo předložení návrhu nového statutu, složení nové vědecké rady a dalších opatření vedoucích k „ideové, politické i organizační konsolidaci“ ústavu. Přesto, že předsednictvo neschválilo tyto radikální kroky, odvoláním tajemníka, zástupců ředitele a vědecké rady ponechalo ústav bez jakéhokoliv vedení. Zamítnutí návrhů na experimentální stranickou čistku v instituci a provedení dalších významných změn napovídá, že stranické vedení Ústav dějin socialismu fakticky odepsalo a nemělo zájem na jeho zdlouhavé a složité rekonstrukci, která by ústav přebudovala dle představ nové politické linie KSČ.

O budoucnosti Ústavu dějin socialismu se rozhodlo na jaře 1970. Předsednictvo ÚV KSČ schválilo 1. dubna usnesení, kterým k 30. dubnu ústav zrušilo a na jeho místo zřídilo k 1. květnu nový Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ.⁹⁴⁶ Ten se měl stát koordinačním centrem pro práci v oblasti marxisticko-leninské teorie, ideologie a stranických dějin a tvořit teoretické zázemí rozbíhající se „konsolidace“. Do čela nové instituce byl jmenován Vladimír Ruml, jenž od roku 1963 působil jako ředitel Filozofického ústavu ČSAV.

Proti rozhodnutí předsednictva ÚV KSČ se ozval někdejší zástupce ředitele ústavu Viliam Hanzel, který 30. dubna 1970 poslal protestní dopis Gustávu Husákovi.⁹⁴⁷ Z jeho stížnosti vyplývá, že vedení KSČ s ústavem vůbec nekomunikovalo a nesdělilo jeho zaměstnancům důvody zrušení instituce a dokonce ani oficiálně neoznámilo ústavnímu vedení, že bylo v prosinci 1969 odvoláno. Dle Hanzela trval stav „postupné izolace od orgánů strany“ již od léta 1969. Došlo k útokům na ústav z „dogmaticko-sektářských pozic“ a šíření různých lživých pověstí, což v situaci, kdy boj proti „pravcovým extrémům“ nebyl doprovázen „zápasem s pseudolevicí“, dostalo instituci do velmi obtížné pozice. Hanzel psal, že navzdory *„čestnému a čistému úsilíu ihned od apríla 1969 pomáhat novému vedeniu strany pri hľadani pozitivnych východisiek zo vzniklej krízy našej spoločnosti... sme boli postupne izolovaní jednostranne verejne označkování a napádaní“*.⁹⁴⁸ Snaha historiků o „objektivnější a pravdivější“ marxistický výklad dějin *„bola neustále trňom v oku“*, což nakonec vedlo k *„vytvorenie takej situácie, že predsednictvo ÚV schválilo predložený návrh na rozpustenie ústavu“*, přičemž nikdo *„s pracovníky ústavu o tak závažnom rozhodnutí nehovoril,*

⁹⁴⁵ Mezi zamýšlenými členy této skupiny byli historik Miloš Gosiorovský nebo pracovníci ústavu Jaroslav Matějka, jeden z mála historiků, jenž prošel pozdějšími čistkami, a František Marchal, který v roce 1969 vystupoval proti Hájkovu vedení. V „pracovní skupině“ měli dále zasedat funkcionáři např. z ideologického oddělení ÚV KSČ, školy Ministerstva vnitra nebo Vysoké školy politické.

⁹⁴⁶ NA, f. ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971, sv. 122, a. j. 197, bod 9.

⁹⁴⁷ NA, f. ÚD KSČ, a. j. 260, k. 60.

⁹⁴⁸ Tamtéž.

neprerokovalo sa vyhodnotenie činnosti ústavu, nepočuli sa aj naše názory atď.“.⁹⁴⁹ Rozšiřování pomluv o ústavu a zjevná nedůvěra ze strany vedení KSČ vytvořily v instituci pro mnohé nesnesitelnou atmosféru. Hanzel v dopise vyjádřil přesvědčení, že jeho ohrazení může ještě zhoršit „takřka bezvýchodnou situaci“. Svůj protest odůvodnil tím, že po 34 letech „čestnej práce v strane nemožem aspoň nemlčať, neupozorniť Vás... na nepochopiteľný postup, nezvyklý a neobvyklý v straníckej praxi“.⁹⁵⁰ Argumentoval především více než dvacetiletou prací většiny pracovníků ústavu ve prospěch socialismu. Hanzelův dopis Husákovi byl výrazem bezvýchodné situace reformních historiků a zároveň poslední snahou o obhajobu jejich činnosti a pokusem o dialog se stranickým vedením.

Likvidace Ústavu dějin KSČ zpečetila osud reformního dějepisectví. V průběhu roku 1970 prošla československá historiografie rozsáhlou čistkou. Vylučování historiků z KSČ se spojilo s vyhazovými ze zaměstnání a následnými zákazy působení v oboru. Normalizační zákrok proti reformnímu dějepisectví postihl takřka 150 osob a v podstatě zdecimoval výzkum nejnovějších dějin.⁹⁵¹ Řada předních historiků „přešla do výroby“ a ztratila možnost profesionální odborné práce. Přesto někteří z vyloučených a vyhozených historiků postupně vytvořili nový historiografický projekt, tzv. neoficiální či nezávislé dějepisectví.⁹⁵² Rozvíjeli některá témata, která promýšleli již v 60. letech a publikovali formou samizdatu řadu studií a monografií.⁹⁵³ Někteří z reformních historiků postupně odešli do exilu, kde se věnovali odborné či publicistické činnosti. Jmenovat lze Michala Reimana, Karla Kaplana, Viléma Prečana či Jana Tesaře. Pojednání o fenoménu neoficiální či nezávislé historiografie 70. a 80. let a jejím vlivu na vývoj českého a slovenského dějepisectví po roce 1989 však musí být náplní jiné práce.

V oficiálním ideologickém diskurzu tzv. normalizace se z reformní historiografie stala plnohodnotná ideologická úchylka. Jak konstatoval Karel Pomaizl v dobové kritice reformně komunistického psaní o dějinách Kominterny, „šlo o pokus radikálně zfalšovat dějiny... Přes veškerý ‚progresivistický‘ pokřik jednalo se o reakční pokus vrátit vývoj zpět k tomu, co

⁹⁴⁹ Tamtéž.

⁹⁵⁰ Tamtéž.

⁹⁵¹ Dokumentaci represivního zákroku proti historikům se jmenným výčtem postižených srov. *Acta Persecutionis. A document from Czechoslovakia. Ein Dokument aus der Tschechoslowakei. Presented to the XIVth Internationale congress of historical science. Vorgelegt dem XIV. Internationalen Kongreß für Geschichtswissenschaften. San Francisco August 1975.* San Francisco 1975. Dále srov. PREČAN, Vilém: Společenská věda ve svěráku „konsolidace“. In: TÝŽ: *V kradeném čase*, s. 272–301.

⁹⁵² Srov. PREČAN, Vilém: Nezávislé dějepisectví v Československu 1969–1980. In: TÝŽ: *V kradeném čase*, s. 302–319.

⁹⁵³ Srov. VLK, Jan – VAŇKOVÁ, Vendula – NOVOTNÝ, Jiří (ed.): *Minulost a dějiny v českém a slovenském samizdatu 1970–1989. Bibliografie.* Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1993.

zkrachovalo a právem bylo nejvyspělejší částí dělnické třídy odhozeno.“⁹⁵⁴ Nejrozsáhlejší kritiku reformního dějepisce publikoval Václav Král v knize *Historiografie. Její retrospektivy a perspektivy*, která vyšla v roce 1973 jako interní tisk Československo-sovětského institutu ČSAV.⁹⁵⁵ Král podobně jako v materiálu z léta 1969 líčil rozsáhlé revizionistické spiknutí, které postupně ovládlo historiografii nejnovějších dějin a nasměrovalo ji na cestu rozsáhlé reinterpretace minulosti, která byla v rozporu se základními ustanoveními marxismu-leninismu. Revizionisté učinili z historické vědy nástroj „pravicové politiky“ Kriegla, Smrkovského a dalších. Původně úzká skupinka pravicových oportunistů dokázala pomocí bezohledných praktik získat značný vliv v československé historické vědě. Král k tomu napsal: *„Ideologická hegemonie militantního seskupení pravicově oportunistických historiků byla už před lednem 1968 tak dokonalá, že před ní postupně kapitulovali i historikové, kteří měli předpoklady pro profilující funkci, kteří byli na vedoucích místech ve vědeckých ústavech a na vysokých školách. Skupina profilujících historiků, kteří se ve své činnosti zabývali převážně starším obdobím národních dějin, se zprvu dívala s velikým opovržením na tzv. současné dějiny a málo si cenila skupiny kolem Hübla, Křena a spol. Ale pogromistické akce této militantní skupiny a její široký akční záběr v tisku a rozhlase si postupně vynutily i respekt ostatních.“*⁹⁵⁶ Až „kádrová přestavba“ historiografie v letech 1969–1971 dokázala zlomit agresivní uskupení reformních historiků. Zároveň však dle Krále nedošlo k teoretickému vypořádání s jejich pracemi a revizionistickými výklady nejnovějších dějin.

Král se rovněž pokoušel analyzovat příčiny rozmachu revizionistické historiografie ve druhé polovině 60. let. Poukazoval na neschopnost stranického vedení, zejména na jeho „bezstarostnost“ a „bezzásadovost“ v ideologických otázkách. Dalším důležitým faktorem byly osobní predispozice historiků, kteří *„přišli do strany z třídně cizího prostředí. Šli se stranou a se socialistickým systémem potud, pokud se neobjevily vážné obtíže. Ztratili perspektivu a trpělivost a z pozice elitářského povýšenectví se jim potom jeví socialismus jako primitivní pokus, odsouzený k nezdaru... Nebylo to poprvé, kdy inteligenti z bohatých měšťáckých rodin, kteří šli svého času kus cesty s dělnickým hnutím, dali se v kritickém okamžiku na cestu radikalismu, dali průchod svému pohrdavému smýšlení o dělnickém státu,*

⁹⁵⁴ POMAIZL, Karel: *KSČ a národnostní otázka (Poznámky k několika základním problémům)*, Nová mysl 3/1971, s. 520. Další kritiku psaní revizionistické historiografie 60. let o meziválečném komunismu srov. ŠTEFÁŇÁK, Michal: *Význam V. zjazdu v 50 – ročnej histórii KSČ*, Nová mysl 3/1971, s. 509–517.

⁹⁵⁵ KRÁL, Václav: *Historiografie. Její retrospektivy a perspektivy Soubor analytických statí*. Československo – sovětský institut ČSAV, Praha 1973.

⁹⁵⁶ Tamtéž, s. 16.

*o socialistickém řádu a Sovětském svazu“.*⁹⁵⁷ Reformní dějepisectví bylo výsledkem „zrady vzdělanců“, kteří neprokázali skutečnou ideologickou pevnost. Král káral historiky za nedostatečnou bdělost vůči „intelektuálštině“. Obhajoval „administrativní zásah“ proti revizionistům poukazem na absenci vnitřních kontrolních mechanismů v historiografii: „*Ale ruku na srdce, co jsme udělali pro to, abychom sami ve svých vlastních řadách omezili vliv hašteřivých inteligentů, pověstných metačů kozelců a převlékačů kabátů, kteří dnes nenávidí a pronásledují, co včera velebili, vliv konjunkturalistů, kteří se ochotně dávají koupit každým, kdo dá víc? Zkrátka a dobře, jaký odpor jsme kladli inteligentskému chameleonství, které si ješitně pohrává s klady a zápory, s různými protichůdnými ideologiemi i pověrami, jež se projevovalo jako bezcharakterní kariérismus a inteligentské sobectví, přecházející od uražené ješitnosti v zavlou nenávist, mstivost, schopnou jakékoli podlosti?*“⁹⁵⁸ Reformní historiografie byla tedy další z řady úchylek, které vyvěraly z ideologického kolísání inteligence, která se v krizových okamžicích ukázala být cizím elementem v revoluční straně. Václav Král ve svém pojednání o revizionistech v historiografii zařadil reformní dějepisectví do dlouhé řady ideologických herezí způsobených intelektuály, kteří se odcizili komunistickému hnutí.

Likvidací reformního dějepisectví skončila jedna fáze ve vývoji stranické historiografie, která začala v první polovině 50. let. Normalizační čistka způsobila, že došlo ke značnému zpřetrhání personální kontinuity oboru. Mimo oficiální struktury historické vědy se ocitla naprostá většina osobností, které v posledních dvaceti letech určovaly ráz stranického historiografického projektu. V akademických institucích či nově vzniklém Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ zůstala až na výjimky jakási „druhá liga“ stranického dějepisectví. Tito historici sice nadále prováděli výzkum v oblasti dějin KSČ a dělnického hnutí, potažmo nejnovějších dějin jako takových. Již nikdy však nedokázali vytvořit taková interpretační schémata, která by významně ovlivnila vývoj oboru či zasáhla do širší společenské debaty o minulosti. Rozsáhlou čistkou revizionistů ztratila historiografie nejnovějších dějin nejen řadu schopných odborníků, ale také podstatnější vliv na vývoj domácího historického myšlení. Po dalších dvacet let dějepisectví nejnovějších dějin spíše přežívalo, aniž by předložila výkladové schéma významem srovnatelné s koncepcí „československé cesty k socialismu“.

⁹⁵⁷ Tamtéž, s. 63–64.

⁹⁵⁸ Tamtéž, s. 64–65.

4.4.4. Závěrečné shrnutí

Vývoj vztahu reformního dějepisectví k politice je možné rozdělit do tří etap. První období trvající od první poloviny 60. let do konce roku 1967 se vyznačovalo konfliktním vztahem mezi reformními historiky a Novotného vedením KSČ. Tento spor, jenž vycházel z odlišných pohledů na tempo destalinizace v Československu, poprvé kulminoval v roce 1964. Tehdy stranické vedení zasáhlo proti reformně naladěným učitelům na Vysoké stranické škole. V průběhu následujících let došlo k dalším menším konfliktům, které se většinou týkaly konkrétních historiografických textů. Nastala situace, kdy stranické vedení ignorovalo požadavky reformních historiků a jejich institucí. Po několika neúspěšných pokusech o vzájemný dialog se spíše snažilo udržet status quo, než aby sahalo k represivním opatřením vůči čím dál více aktivnějším reformátorům.

Změna nastala po lednu 1968, kdy se reformní historici naplno zapojili do politické činnosti v rámci reformního křídla KSČ, jehož politiku také veřejně podporovali. Podíleli se na politických rehabilitacích a přípravě podkladových materiálů pro plánovaný mimořádný sjezd komunistické strany. V osobě Karla Kaplana mělo reformní dějepisectví svého zástupce v autorském kolektivu *Akčního programu KSČ*. V praktické politice historici působili také jako členové poradních týmů předních reformně komunistických politiků či sami figurovali v některých politických orgánech. Velmi aktivně vystupovali také během prvních dnů po 21. srpnu 1968. Podíleli se na svolání XIV. (Vysočanského) sjezdu KSČ a činnosti dalších orgánů a organizací. Zvláštním případem zapojení historiografie do protiokupačních aktivit byla dokumentační činnost týmu historiků z Historického ústavu ČSAV, z níž vzešla tzv. *Černá kniha* vydaná na podzim 1969.

Třetí a závěrečná fáze vztahu reformních historiků k politice KSČ se nesla ve znamení sílícího tlaku postupující „konsolidace“ na reformní historiografii. Jak byla čím dál více zřetelnější porážka politického projektu československé reformy, prohlubovala se rezignace historiků na další politickou aktivitu. V průběhu roku 1969 se začaly objevovat první veřejné i neveřejné útoky na reformní dějepisectví. Vše vyvrcholilo na přelomu let 1969 a 1970, kdy došlo k likvidaci institucionálního zázemí reformního dějepisectví. V dubnu 1970 byl zrušen Ústav dějin socialismu. Valná většina reformních historiků pak byla v rámci rozsáhlých personálních čistek vyloučena z komunistické strany a dostala se mimo oficiální struktury historické vědy.

Závěr

Během prvních dvaceti let své existence prošlo československé stranické dějepisectví pozoruhodným vývojem. Snažil jsem se ukázat, že stranická historiografie nebyla pouze ve vleku událostí určujících československého komunismu. Vznikla na počátku 50. let jako nové dějepisectví formované podle stalinistických představ o fungování společenských věd. Byla součástí tzv. aktivní nadstavby a představovala historiografický projekt, jehož hlavním účelem bylo zasahovat do probíhajících politických kampaní prostřednictvím textů pojednávajících o nedávné minulosti. Nová historiografie tedy nebyla formována propagandou, nýbrž byla její součástí a hrála aktivní roli při vytváření legitimacy probíhající socialistické revoluce. Historici odhalovali domácí a zahraniční nepřátele komunistického hnutí a vytvářeli historickou kontinuitu kontrarevoluce, která ohrožovala „pokrokový“ politický projekt revolučního socialismu v celých jeho dějinách. Zároveň se představitelé stranické historiografie snažili nacházet různá „poučení z minulosti“. Psali o případech správné politiky, které měly sloužit jako vzory hodné následování. Rané stranické dějepisectví se považovalo za integrální součást revolučního úsilí a jím vytvářené historické vědění mělo být jedním z prostředků radikální společenské změny.

V polovině 50. let skončila revoluční fáze socialistické diktatury a komunistický politický projekt nabral nový směr. Objevila se první kritická slova na adresu stalinismu. Zároveň se KSČ pokusila o nové definování své politiky. Hovořila o kvalitativně vyšší, závěrečné etapě socialistického budování, která měla dokončit započatou hlubokou transformaci země. Změnila se také role stranického dějepisectví. Nyní mělo působit jako jeden z nástrojů vědeckého řízení společnosti. Stranický historik již nebyl propagandistou, ale expertem, který vytvářel odborné analýzy využitelné v politické praxi. Hlavním úkolem stranické historiografie bylo sepsání definitivního historického příběhu československého komunismu, jenž by propojil témata národní a sociální emancipace v moderní době a mapoval úspěchy lemovanou cestu k vybudování socialismu v Československu. Vzniklo paradigma stranických dějin, které stanovilo pravidla výzkumu a základní interpretační schéma, podle něž historici hodnotili zkoumané procesy a události.

Období stability paradigmatu stranických dějin skončilo během první poloviny 60. let. Došlo k jeho zhroucení pod náporem sílící kritiky související s počátkem další vlny destalinizace. Straničtí historici se shodli na potřebě reformovat svůj obor a postavit jej na nových základech. S postupnou dekonstrukcí poststalinistických výkladových rámců a

metodologických postupů souvisel příklon velké většiny historiků k rodícímu se reformnímu komunismu. Brzy se stali součástí kriticky naladěné stranické inteligence, která úzce spolupracovala s proreformním křídlem ve vedení KSČ. Reformní historiografie vytvářela historickou legitimitu tzv. obrodného procesu prostřednictvím historického narativu „československé cesty k socialismu“. Zobrazoval vývoj revoluční levice v Československu jako kontinuální snahu o dosažení „demokratického socialismu“, který by odpovídal specifikům politické, sociální a ekonomické reality střední Evropy. Reformní komunismus 60. let byl chápán jako pokračovatel dlouhé tradice sociální, demokratické a národní emancipace vedené revolučními složkami dělnického hnutí. Hlavním motivem politického usilování minulých i současných nositelů koncepce „československé cesty k socialismu“ bylo vytvoření politického řádu, jenž by byl syntézou socialismu a demokracie. Československá reforma 60. let tak dostala hlubší historický smysl a její stoupenci ji mohli považovat za završení pozitivní vývojové linie domácí radikální levice. V delší historické perspektivě byla „československá cesta k socialismu“ zobrazena jako vyvrcholení staletí trvajících úsilí o syntézu demokratické, národnostní a sociální emancipace, která měla kořeny v husitském hnutí zakládajícím tradici svébytného českého demokratismu.

Kritický potenciál reformního dějepisectví se zaměřil především na požadavek emancipace oboru od ideologických schémat 50. let. Opíral se o odbornou diskreditaci historického psaní předchozích dvou vývojových etap stranické historiografie. Cílem byla hluboká reforma oboru při zachování jeho explicitní politické angažovanosti. Přesvědčení o nutnosti společenského působení historické vědy ve prospěch socialismu bylo společným znakem všech tří fází stranické historiografie 50. a 60. let. Rozdílné již byly představy o tom, co je socialismus a jakým způsobem lze ideálního společenského uspořádání dosáhnout. Reformní historici spatřovali svůj přínos politice v kritické analýze stalinismu spojené s nabídkou alternativního historického příběhu, který zakládal tradici „demokratického socialismu“.

Politická činnost historiků se projevovala i jinak než jen psaním historiografických textů. Řada z nich působila ve stranických strukturách nejpozději od přelomu 40. a 50. let, někteří byli politicky činní v KSČ již v době okupace nebo ještě před druhou světovou válkou. V rámci KSČ zastávali straničtí historici různé funkce. Obvykle se pohybovali v centrálním aparátu komunistické strany, jehož součástí byl také Ústav dějin KSČ. Nebyli pouze stranickými experty na minulost. V průběhu 60. let se čím dál aktivněji účastnili mocenských her v KSČ. Po lednu 1968 se někteří přední reformní historici chopili možnosti působit v nejvyšších patrech tehdejší československé politiky. Především z pozic poradců, ale i jako nositelé oficiálních funkcí, ovlivňovali politický vývoj v zemi na straně reformního

křídla KSČ. Reformní historiografie byla existenčně spjatá s československou reformou a jejími představiteli. Postupný krach „obrodného procesu“ spojený s nástupem pragmatických a konzervativních sil do vedení KSČ rozhodl o budoucnosti reformního dějepisectví. Pád proreformních politiků znamenal také brzkou likvidaci institucionálních struktur reformní historiografie, jíž doprovázela rozsáhlá personální čistka.

Reformní dějepisectví bylo zcela odkázáno na podobně orientované politické síly. Z tohoto spojenectví jistou dobu profitovalo, ale nakonec se mu stalo osudným. Jednalo se tedy o mimořádně nestabilní vědecký projekt. Při vytváření zázemí konkrétního výzkumu je obvykle nutné zaangažovat co největší množství partnerů a spojenců, mezi něž nezřídka patří také osoby a instituce z oblasti politiky. Přílišné politické angažmá však může vědce v konečném důsledku značně omazovat. Politický spojenci jsou mnohdy velmi riskantním partnerem. Možnost využívat příznivou politickou situaci či náklonnost některého z mocenských center je zpravidla časově limitovaná. Dlouhodobý charakter vědeckého výzkumu není příliš slučitelný s rychlým střídáním politických reprezentací.

Příklad reformního dějepisectví ukazuje, že pokud se hlavní oporou vědeckého projektu stane jedna vyhraněná politická skupina, byť je v určité době sebevíce vlivnější, s ústupem její moci se hroutí zdánlivá stabilita projektu, bez ohledu na jeho případnou odbornou autoritu. Není mým záměrem soudit reformní historiky a z odstupu čtyřiceti let jim udílet rady, jak se měli zachovat v oné neobyčejně zjitřené době. Již ne z toho důvodu, že politickou činnost reformních komunistů na konci 60. let osobně hodnotím veskrze kladně. Pouze chci upozornit na vždy přítomné dilema provázející vědce-historika, jenž je zároveň politicky myslící bytostí, kterou nenechává chladnou dění ve společnosti, v níž žije a jejíž vývoj chce ovlivnit. V této práci jsem se snažil ukázat, že politika je v historiografii přítomná vždy, ať už záměrně či prostřednictvím sdílených dobových představ o světě. Pokud se však konkrétní historiografický projekt stane pevnou součástí jednoho politického směru a na tomto spojenectví založí svou odbornou identitu, v případě neúspěchu podporovaných mocenských snah jej s největší pravděpodobností potká osud jeho politických partnerů a ochránců.

V průběhu roku 1970 bylo reformní dějepisectví institucionálně zlikvidováno. Nedá se však hovořit o přerušení jisté myšlenkové, odborné, ale i politické continuity. Řada předních reformních historiků nadále působila ve sféře tzv. neoficiální či nezávislé historiografie. Na stránkách samizdatových publikací či v exilu navazovali na své výzkumy z 50. a především 60. let. Po roce 1989 se pak vraceli zpět do oficiální historické vědy, v některých případech do velmi vlivných pozic. Někdejší reformní historici vytvořili Historickou komisi Občanského

fóra, která stála u základů výzkumu soudobých dějin v 90. letech.⁹⁵⁹ Rovněž byli činní v Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, v jejímž rámci pečlivě dokumentovali průběh pražského jara, rehabilitovali vlastní politickou činnost v 60. letech a zformulovali vlivnou kladnou interpretaci československé reformy 60. let.⁹⁶⁰

Výrazným znakem normalizací nepřerušené kontinuity byl také přetrvávající zájem řady představitelů reformní historiografie o politickou činnost. Je možné připomenout jejich působení v rámci reformně komunistického křídla československé opozice doma i v exilu. Pokusem o návrat aktérů československé reformy do politiky v rámci vlastní politické formace byla několikaletá činnost politického klubu Obroda, v jehož vedení i členstvu figuroval nejméně jeden z důležitých představitelů reformního dějepisceví.⁹⁶¹ Otázka interpretace nedávné minulosti a hodnocení reformního procesu 60. let figurovala na důležitém místě v jeho programových materiálech a tiskovinách.

Jak lze charakterizovat dědictví dvaceti let vývoje stranické historiografie, jimiž jsem se zabýval na stránkách této dizertační práce? Jednak je možné tuto vývojovou etapu považovat za prehistorii současného výzkumu soudobých dějin v Československu a České republice. Dokládá to přinejmenším stále patrná silná personální kontinuita. Rovněž řada dodnes relevantních historických interpretací má kořeny v historickém příběhu sepsaném především reformními historiky. Nelze také pominout mnohdy nedoceněný empirický přínos robustního výzkumu, který probíhal v 60. letech.

Nabízí se rovněž otázka, zda uspěla politická agenda „demokratického socialismu“, kterou reformní historici prosazovali mnohdy ještě na přelomu 80. a 90. let. Domnívám se, že odpověď na ni je negativní. Jako příklad mohou sloužit nenaplněné ambice Obrody a vůbec osud socialistického politického myšlení v Československu a České republice po roce 1990. Proč mohlo dojít k tak výrazné politické diskreditaci všeho socialistického, když nejméně jeden významný post v akademické sféře zastávali někdejší tvůrci historického narativu „československé cesty k socialismu“ a intelektuální souputníci československé reformy? Pokud pominu důležité skutečnosti jako vyšší věk někdejších reformních komunistů či nečekanou dynamiku společenské změny po roce 1989, nabízí se ještě jedno možné

⁹⁵⁹ Srov. KŘEN, Jan – SEIFTER, Pavel: „*Jak se to tedy mělo dělat jinak?*“. *Historická komise občanského fóra a Pithartovy otázky*, Soudobé dějiny 2-3/2009, s. 436–443.

⁹⁶⁰ Shrnutí interpretace československé reformy 60. let vytvořené v rámci komise srov. KURAL, Václav (ed.): *Československo roku 1968, Obrodný proces, 1. díl*. Parta, Praha 1993; BÁRTA, Miloš (ed.): *Československo roku 1968, Počátky normalizace, 2. díl*. Parta – Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1993.

⁹⁶¹ Srov. KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav: *Obroda – klub za socialistickou přestavbu: dokumenty*. Maxdorf – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1996. V čele Obrody se vystřídal dva historici, Vojtěch Mencl a Miloš Hájek. Mezi vedoucími představiteli i řadovými členy Obrody dále figurovali Václav Vrabec, Václav Kural, Zdeněk Hradilák, Antonín Benčík či Ferdinand Beer.

vysvětlení. Reformní historici, kteří se ještě na konci 80. let pokoušeli prosadit sovětské perestrojce blízký program socialistické demokratizace Československa, se po roce 1990 stáhli z politického života a začali pracovat na historické rehabilitaci československé reformy 60. let. Podařilo se jim vysvětlit politickou činnost své generace v 50. a 60. letech tak, aby dávala smysl v podmínkách vznikající liberální demokracie. Vytvořili velmi vlivný a částí veřejnosti i historické obce dodnes sdílený výklad roku 1968 a let předcházejících.⁹⁶² Líčí destalinizaci a „obrodný proces“ jako postupné procitání z falešných iluzí o sovětském komunismu provázené upřímně míněným úsilím o skloubení demokratických svobod a sociální spravedlnosti. Důležitým motivem je také zdůrazňování národně emancipačního potenciálu pražského jara jako pokusu o vymanění se ze sovětského (ruského) područí. Domnívám se, že velká životnost tohoto historického příběhu vycházející z jeho stále silného vysvětlujícího potenciálu jsou živým dědictvím historiografického projektu, který před čtyřiceti lety rozbila velká stranická čistka a jehož politické ambice zůstaly nakonec nenaplněny.

⁹⁶² Kontroverze o výkladovém schématu československé reformy 60. let proběhla dvakrát na stránkách časopisu *Soudobé dějiny*. První polemiku z let 1993–1994 srov. MĚCHÝŘ, Jan: *Na okraj legendy roku 1968*, *Soudobé dějiny* 1/1993-1994, s. 11–23; BROKL, Lubomír: *Čím byl a čím zůstal osmašedesátý?*, *Soudobé dějiny* 2-3/1993-1994, s. 350–356; BELDA, Josef – BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav: *Místo tzv. legend legendy?*, *Soudobé dějiny* 2-3/1993-1994, s. 338–349; VANČURA, Jiří: *K legendě 1968*, *Soudobé dějiny* 2-3/1993-1994, s. 357–358; MĚCHÝŘ, Jan: *O něčem jiném (?)*, *Soudobé dějiny* 2-3/1993-1994, s. 359–364. Druhou diskuzi vyvolala kritická recenze Jiřího Suka na Dubčekovu biografii z pera Antonína Benčíka. Srov. SUK, Jiří: *Alexander Dubček – velký státník nebo politický symbol?*, *Soudobé dějiny* 1/2002, s. 92–103; BENČÍK, Antonín: *Obrazy historie z petřínského bludiště: několik poznámek a úvah nad recenzí knihy o Alexandru Dubčkově*, *Soudobé dějiny* 3-4/2002, s. 620–638. Dále srov. KURAL, Václav: *K polemice kolem roku 1968 na stránkách Soudobých dějin*, *Soudobé dějiny* 3/2003, s. 394–400; HRUBÝ, Karel: *Perspektivy „pražského jara“*, *Soudobé dějiny* 4/2003, s. 611–625.

Resumé

Dizertační práce se zabývá vývojem stranické historiografie mezi léty 1950 až 1970 v kontextu proměn československého komunismu. Stranické dějepisectví vzniklo na počátku 50. let jako zvláštní historiografický projekt, fungující v rámci aparátu komunistické strany, jehož úkolem bylo zpracovávat minulost KSČ a dělnického hnutí. Mělo být novou historiografií, která se odřízne od tradic tzv. buržoazní historické vědy a stane se dějepisectvím odpovídajícím nárokům probíhající socialistické revoluce. Vývoj stranické historiografie jakoby kopíroval vývoj československého komunismu. Prošla stalinistickou, poststalinistickou a reformně komunistickou fází. Nejdříve byla součástí stranické propagandy. Ve druhé polovině 50. let vytvořila paradigma stranických dějin, jehož složkou byla také závazná interpretace dějin domácího komunismu. V 60. letech pak prošla kritickým obdobím, během něž nahradila poststalinistické vyprávění o dějinách KSČ novým příběhem, jenž se stal prostředkem historické legitimizace projektu československé reformy 60. let. Ve všech třech vývojových etapách bylo stranické dějepisectví v úzkém kontaktu s vrcholnou politikou. Někdy šlo o bezproblémový vztah, v jiných případech se jednalo o značně konfliktní soužití.

Dizertační práce zkoumá stranickou historiografii ve třech rovinách. Jednak se věnuje jejímu institucionálnímu vývoji, konkrétně se zaměřuje na proměny Ústavu dějin KSČ. Dále mapuje její sociální zázemí, tedy vývoj personálií, místo stranického dějepisectví ve strukturách komunistické strany a z něj vyplývající vztah k politickému dění. Třetím okruhem otázek, jimiž se práce zabývá, je činnost stranické historiografie na poli vytváření historického vědění a formulace historických vyprávění.

Ambicí této dizertační práce je ukázat historiografii jako kulturně-politický fenomén, jenž nelze zkoumat odděleně od dobových politických a obecně společenských souvislostí. Analyzuje vznik reformně komunistického historického myšlení v širším politickém a sociálním kontextu. Reformní dějepisectví chápe jako jednu z intelektuálních reakcí na stalinismus. Snažilo se reformovat obor studia nejnovějších dějin a zároveň přispět k politickému úsilí spojenému s pokusem o nalezení nového programu československého komunismu. Stalo se historiografickým pandánem československé reformy. Prostřednictvím kritiky dřívější činnosti stranické historiografie postupně vytvářelo nový a vlivný historický příběh, v jehož centru stála představa o kontinuitě „demokratického socialismu“ v moderních československých dějinách.

Dizertační práce se zabývá procesem vzniku historického vyprávění, z něž vycházelo přesvědčení reformních komunistů o možnosti specifické „československé cesty k socialismu“. Tato práce je rovněž příspěvek ke studiu vztahu historiografie a politiky. Sleduje vývoj jistého druhu historického myšlení, které vzniklo v rámci komunistického hnutí a po dvacet let ovlivňovalo jeho vývoj.

Summary

The aim of this dissertation is to analyze the development of the Party historiography in the 50's and 60's. The story of Party historiography starts in the early 50's when it was created as a brand new revolutionary historiography deep rooted in the structure of the Communist party. This new historiographical project had to deal with the history of Communist Party of Czechoslovakia and labour movement.

The Party historiography had reflected the changes in the actual policy of Czechoslovak communism. It is possible to distinguish the stalinist, the post-stalinist and the reform communist period of the Party historiography development. In the first half of the 50's Party historiography was a part of Party propaganda. After 1956 Party historians developed the scientific paradigm of Party historiography which contained also obligatory post-stalinist interpretation framework for writing about the Communist party past. In the 60's this historiographical paradigm broke down under the strong criticism, which was led from the reform communist positions. So called Reform historiography of the 60's developed a new historiographical narrative. It was based upon belief in the existence of „specific Czechoslovak road to socialism“ and the continuity of „democratic socialism“ in the modern Czechoslovak history.

This dissertation analyzes the Party historiography from three closely related perspectives. It concerns with the development of the Institute for History of Communist Party (from 1968 Institute for History of Socialism), which was the central institution of Party historiography. Second theme of this dissertation are changes of Party historiography social background and the relationship between the Party historiography and the Party politics in the 50's and 60's. The important part of this dissertation analyzes the historiographical writing of Party historians.

The aim of this work is to discuss the historiography as a culture and socio-political phenomenon. It analyzes the development of the reform communist historical thinking in the context of Czechoslovak destalinization. In the 60's the Party historiography became a historiographical counterpart of political project of reform communism. So called reform historiography made the new historiographical narrative of „democratic socialism“, which served as a device for the historical legitimization of Czechoslovak reform communism. The important historians also took part in the reform communist politics during so called Prague Spring of 1968.

The Institute for History of Socialism was terminated in the year 1970. Reform historiography was labeled as a historiographical instrument of „right-opportunist deviation“. Reform communist historians were expelled from the Party and fired from their jobs during the first wave of normalization cleansings.

Seznam pramenů a literatury

A) Archivy

Archiv bezpečnostních složek

a. č. V-8054 MV, dr. Čestmír Amort

a. č. Z-2635, „Milena“

a. č. ZV 215 MV, Osobní vyšetřovací svazek č. 1267 proti Klementu Lukešovi

Archiv Ústavu pro soudobé dějiny

Sbírka Dokumenty k činnosti Komise pro dějiny Československa po roce 1945

Sbírka dokumentů Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970

Národní archiv Praha

František Janáček

Karel Bartošek

Karel Kreibich

Ústav dějin KSČ

ÚV KSČ, politické byro ÚV KSČ 1954–1962

ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954

ÚV KSČ, předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971

ÚV KSČ, sekretariát ÚV KSČ 1945–1951

ÚV KSČ, zasedání ústředního výboru KSČ 1945–1962

B) Hlavní časopisy

Československý časopis historický

Dějiny a současnost

Historie a vojenství

Nová mysl

Odboj a revoluce-zprávy

Příspěvky k dějinám KSČ

Revue dějin socialismu

Tvorba

C) Soudobá literatura

Acta Persecutionis. A document from Czechoslovakia. Ein Dokument aus der Tschechoslowakei. Presented to the XIVth Internationale congress of historical science. Vorgelegt dem XIV. Internationalen Kongreß für Geschichtswissenschaften. San Francisco August 1975. San Francisco 1975.

AMORT, Čestmír: *Partyzáni na Podbrdsku. K historii národně osvobozenického boje českého lidu v letech 1939–1945.* Naše vojsko, Praha 1958.

Arbeiterbewegung und Intelligenz. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 4/1969. Univerzita Karlova, Praha 1969.

BARTOŠEK, Karel: *Antifašistická revoluce v Československu 1944–1945,* Revue dějin socialismu, 5/1969, s. 663–674.

BARTOŠEK, Karel: *Pražské povstání 1945.* Naše vojsko 1960.

BARTOŠEK, Karel: *Pražské povstání 1945.* Naše vojsko 1965.

BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Američané v západních Čechách v roce 1945.* Mladá fronta, Praha 1953.

BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v r. 1945,* Tvorba 36, 37, 38/1951, s. 856–859, 886–889, 912–914.

BARTOŠEK, Karel – PICHLÍK, Karel: *Z dějin dělnického hnutí na Plzeňsku. O úloze pravicových sociálních demokratů.* SNPL, Praha 1954.

BARTOŠEK, Karel – BENČÍK, Antonín – DOLEŽAL, Jiří – JANEČEK, Oldřich – KŘEN, Jan – KURAL, Václav – PAULÍK, Jan – PEKÁREK, Bohumil – TESAŘ, Jan: *Kudy vede a nevede historikova cesta (k metodě práce soudruha Č. Amorta),* Nová mysl 7/1962, s. 871–878.

BEER, Ferdinand – BENČÍK, Antonín – GRACA, Bohuslav – KŘEN, Jan – KURAL, Václav – ŠOLC, Jaroslav: *Dějinná křižovatka. Slovenské národní povstání, předpoklady a výsledky.* NPL, Praha 1964.

BEER, Ferdinand: *Komunistická strana Československa v čele národně osvobozenického boje českého a slovenského lidu (1938–1945).* Rudé právo, Praha 1956.

BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav – PAULÍK, Jan – ŠOLC, Jaroslav – ŠTĚPÁNEK, Zdeněk – TESAŘ, Jan: *Partyzánské hnutí v Československu za druhé světové války.* Naše vojsko, Praha 1961.

BELDA, Josef: *Československá cesta k socialismu,* Příspěvky k dějinám KSČ 1/1967, s. 3–28.

BELDA, Josef: *Mocensko-politické změny v ČSR po únoru 1948*, Revue dějin socialismu 2/1969, s. 227–250.

BELDA, Josef – BOUČEK, Miroslav – DEYL, Zdeněk – KLIMEŠ, Miloslav: *Na rozhraní dvou epoch*. Svoboda, Praha 1968.

BOUČEK, Miroslav: *Vznik a úloha lidových milicí v únoru 1948*, Příspěvky k dějinám KSČ 8/1959, s. 67–90.

BRABEC, Jiří: *Záviš Kalandra*, Orientace 4/1969, s. 70–91.

BRADÁČ, Zdeněk: *Boj za bolševisaci KSČ v období dočasné stabilisace kapitalismu I. 1924–1925*. SNPL, Praha 1955.

BRADÁČ, Zdeněk: *Jak KSČ účtovala se zrádcovskou skupinou Jílek a spol. Ze zkušeností bojů našeho dělnického hnutí s vnitřním nepřítelem – III.*, Tvorba 29, 30/1951, s. 701–703, 724–726.

BRADÁČ, Zdeněk: *O významu studia nejnovějších dějin*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 72–75.

BRADÁČ, Zdeněk: *Po III. sjezdu čs. historiků*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 3–24.

BRADÁČ, Zdeněk: *Poučení z bojů KSČ proti trockistickým agentům. Zkušenosti dělnického hnutí z bojů s vnitřním nepřítelem IV.*, Tvorba 32/1951, s. 774–776.

BROD, Toman – ČEJKA, Eduard: *Na západní frontě. Historie československých vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války*. Naše vojsko, Praha 1965.

BYSTRŮNA, Ivan: *Lidová demokracie*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957.

CÉŠAR, Jaroslav – ČERNÝ, Bohumil: *Od sudetoněmeckého separatismu k plánům odvety: iredentistický puč německých nacionalistů v ČSR v letech 1918–19*. Severočeské krajské nakladatelství, Liberec 1960.

ČERNÝ, Bohumil – GAJANOVÁ, Alena: *Sborník dokumentů k dějinám KSČ v období hospodářské krise*, Československý časopis historický 1/1955, s. 151–156.

ČERVINKA, František: *Nepřátelé a zrádci v českém dělnickém hnutí v 19. století*, Tvorba 22/1951, s. 528–529.

Česká otázka ve 20. století, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1967, s. 463–477.

Českoslovenští a italští historikové o lidové a národní frontě, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1966, s. 222–280.

Dávní nepřátelé svobody našich národů. O nepřátelském postoji amerických imperialistů k naší národní samostatnosti v letech první světové války, Tvorba 44/1951, s. 1053–1057.

Dějiny Komunistické strany Československa. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1961.

Dějiny KSČ. Studijní příručka. NPL, Praha 1966.

Dějiny mezinárodního dělnického hnutí. Svoboda, Praha 1968.

Dějiny Všesvazové komunistické strany (bolševiků). Stručný výklad. Svoboda, Praha 1951.

Dávní nepřátelé svobody našich národů. O nepřátelském postoji amerických imperialistů k naší národní samostatnosti v letech první světové války, *Tvorba* 44/1951, s. 1053–1057.

Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka. Orbis, Praha 1953.

Dokumenty o protisovětských piklech československé reakce. Z archivního materiálu o kontrarevoluční činnosti Masaryka a Beneše v letech 1917–1924. SNPL, Praha 1954.

DOLEŽAL, Jiří: *Jak bylo možno ubránit republiku proti Mnichovu*, *Tvorba* 40/1951, s. 959–960.

DOLEŽAL, Jiří: *Učební texty pro dějepis*, *Tvorba* 10/1950, s. 238.

DUBSKÝ, Vladimír: *K otázce vědeckého zpracování vývoje KSČ v letech 1921–1925*, *Československý časopis historický* 5/1957, s. 549–555.

DUBSKÝ, Vladimír: *Utváření politické linie v období Šmeralova vedení*, *Příspěvky k dějinám KSČ* 5, 6/1967, s. 445–688, s. 803–838.

DUBSKÝ, Vladimír – KÁRNÍK, Zdeněk: *Otázka masovosti strany v boji za vytvoření KSČ*, *Příspěvky k dějinám KSČ* 2/1961, s. 180–207.

DUBSKÝ, Vladimír – NIKLÍČEK, Ladislav: *Poznámky k článku J. Mlynárka*, *Československý časopis historický* 5/1964, s. 687–699.

FALTA, Otto: *Die nationalistische Politik der sudetendeutschen sozialistischen Führer – eine direkte Unterstützung der ideologischen Kriegsvorbereitung des deutschen Imperialismus*. In: *Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg : Materialien der wissenschaftlichen Konferenz der Kommission der Historiker der DDR und der UdSSR zum Thema "Der deutsche Imperialismus und der zweite Weltkrieg" vom 14. bis 19. Dezember 1959 in Berlin*. Hrsg. von der Kommission der Historiker der DDR und der UdSSR. Band 2. *Beiträge zum Thema: "Die Vorbereitung des 2. Weltkrieges durch den deutschen Imperialismus"*. Rütten und Loening, Berlin 1961, s. 381–395.

FOJTÍK, Jan: *Památník revolučních bojů našeho lidu. K otevření musea Klementa Gottwalda*, *Rudé právo* 324/1954 (23. 11. 1954), s. 2.

GAJAN, Koloman – MACEK, Josef – ŠOLLE, Zdeněk: *K některým problémům naší historické vědy*, *Nová mysl*, 1956/6, s. 636–640.

- GARDAVSKÝ, Vítězslav: *Nacistická ideologie a protektorátní režim. Poznámky k Poznámkám J. Tesaře*, Historie a vojenství 5/1964, s. 804–834.
- GLEZERMAN, Grigorij Jeruchimovič: *Marxismus-leninismus o základně a nadstavbě*. Nakladatelství Rovnost, Praha 1951.
- GOROVSKÝ, Karel: *Bohumír Šmeral*, Revue dějin socialismu 6/1969, s. 893–922.
- GOROVSKÝ, Karel: *O založení KSČ – drážďanská konference v dubnu 1921*, Revue dějin socialismu 3/1968, s. 415–449.
- GUTTMANN, Josef: *O „levých“ úchylných v dějinách KSČ*, Komunistická revue 2-3/1932, s. 50–60.
- HÁJEK, Jiří: *Jak pravíci socialisté přisluhovali fašismu v druhé republice*, Tvorba 46/1951, s. 1103–1105.
- HÁJEK, Jiří: *O Benešově podílu na Mnichovu*, Tvorba 39/1951, s. 934–936.
- HÁJEK, Jiří S.: *Zhoubná úloha pravíci socialistů v ČSR*. SNPL, Praha 1954.
- HÁJEK, Miloš: *Jednotná fronta. K politické orientaci Komunistické internacionály v letech 1921–1935*. Academia, Praha 1969.
- HÁJEK, Miloš: *K některým problémům boje proti dogmatismu v historiografii mezinárodního dělnického hnutí*, příspěvky k dějinám KSČ 5/1963, s. 730–739.
- HÁJEK, Miloš: *K problému levičáctví v Komunistické internacionále*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1965, s. 707–717.
- HÁJEK, Miloš: *Od Mnichova k 15. březnu. Příspěvek k politickému vývoji českých zemí za pomnichovské republiky*. SNPL, Praha 1959.
- HÁJKOVÁ, Alena: *Strana v odboji. Z dějin ilegálního boje KSČ v letech 1938–1942*. Svoboda, Praha 1975.
- History of Socialism Yearbook. Ústav dějin socialismu*, Praha 1969.
- HOUŠKA, Jiří – KÁRA, Karel: *Otázky lidové demokracie*. SNPL, Praha 1955.
- HORKA, František: *Historie učí. K tradici tzv. střeoevropské politiky německého imperialismu*, Tvorba 28/1962, s. 664–665.
- HRADILÁK, Zdeněk: *Josef Guttman – konflikt rozumu a svědomí*, Revue dějin socialismu 5/1968, s. 645–680.
- HRADILÁK, Zdeněk: *Komunistické hnutí v Československu v letech 1932–1935*. Praha 1968 (rukopis).
- HRADILÁK, Zdeněk: *Třídní boje československého proletariátu v roce 1933 a taktika KSČ*, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1964, s. 365–399.

HRADILÁK, Zdeněk – NOVÁK, Jan: *O 30. letech ještě jinak*, Kulturní tvorba 11/1965, s. 3.

HRADILÁK, Zdeněk – NOVÁK, Jan: *Z bojů o nové pojetí protifašistické jednotné fronty (k historii a významu X. pléna ÚV KSČ v listopadu 1934)*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1965, s. 41–64.

HRBATA, František: *Komunistická internacionála a protifašistické hnutí v letech 1933–1935*. SPN, Praha 1963.

HRBATA, František – NIKLÍČEK, Ladislav: *Na cestě k VII. kongresu Kominterny*, Československý časopis historický 5/1965, s. 655–682.

HRBATA, František – NIKLÍČEK, Ladislav: *Naděje a skutečnost: Bezprostřední vliv VII. kongresu Kominterny v mezinárodním dělnickém hnutí*, Československý časopis historický 5/1967, s. 667–690.

HÜBL, Milan: *Historiografie mezinárodního dělnického hnutí v současnosti*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1962, s. 685–704.

HÜBL, Milan: *Třicátá léta očima současníků a mladých*, Literární noviny 12/1964, s. 5.

HÜBL, Milan: *Záviš Kalandra*, Dějiny a současnost 5/1968, s. 41–42.

CHARVÁTOVÁ, Libuše – MENCLOVÁ, Jarmila: *Založení Komunistické strany Československa. Sborník dokumentů ke vzniku a založení KSČ (1917–1924)*, Československý časopis historický 4/1954, s. 717–722.

J. V. Stalin-ÚV VKS (b). O otázkách historie. Marxismus ve vědě, svazek č. 4. Svoboda, Praha 1950.

JANÁČEK, František – NOVOTNÝ, Josef – HÁJKOVÁ, Alena: *Nová orientace*, Historie a vojenství 4/1969, s. 629–673.

JANÁČEK, František – NOVOTNÝ, Josef – HÁJKOVÁ, Alena: *Pakt, válka a KSČ (První týdny po 23. srpnu a 1. září 1939)*, Historie a vojenství 3/1969, s. 425–457.

JANEČEK, Oldřich: *Dílo Antonia Gramsciho jako metodologické východisko ke zkoumání našeho přístupu k socialistické revoluci, ke zkoumání dějin čs. odboje*, Historie a vojenství 5/1964, s. 705–735.

JANEČEK, Oldřich: *O programu Petičního výboru „Věrní zůstaneme“ z let 1940–1941*, Příspěvky k dějinám KSČ 4/1966, s. 481–499.

JANEČEK, Oldřich: *Osvobozenecký boj československého lidu v letech 1938–1945 ve světle našich novověkých dějin*, Příspěvky k dějinám KSČ, 5/1962, s. 643–684.

JANEČEK, Oldřich a kol.: *Z počátků odboje. 1938–1941*. Naše vojsko, Praha 1969.

K aktuálním úkolům v historiografii mezinárodního dělnického hnutí, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1963, s. 227–234.

JECH, Karel: *Probuzená vesnice. K dějinám revoluce na našem venkově v letech 1945–1948.* NPL, Praha 1963.

KALANDRA, Závíš: *České pohanství.* František Borový, Praha 1947.

KALANDRA, Závíš: *Znamení Lipan.* Jarmila Prokopová, Praha 1934.

KAPLAN, Karel: *A Victory for Democracy: Czechoslovakia 1945–1948.* Orbis, Prague 1963.

KAPLAN, Karel: *Aktuální úkoly dějin KSČ,* *Nová mysl 1/1963, s. 62–70.*

KAPLAN, Karel: *Až k vítězství Hradeckého programu: Příspěvky k dějinám rolnického hnutí v letech 1945 až 1948 ve východních Čechách.* Východočeské nakladatelství, Havlíčkův Brod 1962.

KAPLAN, Karel: *Hospodářská demokracie v letech 1945–1948,* *Československý časopis historický 6/1966, s. 844–861.*

KAPLAN, Karel: *K počátkům první pětiletky,* *Československý časopis historický 2/1964, s. 171–186.*

KAPLAN, Karel: *K výsledkům první pětiletky,* *Československý časopis historický 3/1965, s. 350–369.*

KAPLAN, Karel: *Poznámky ke znárodnění průmyslu v Československu,* *Příspěvky k dějinám KSČ 1/1966, s. 3–23.*

KAPLAN, Karel: *Příspěvky k ekonomickému a sociálnímu charakteru vesnice Pardubické župy v letech 1918–1938.* Krajský dům osvěty Pardubice, Pardubice 1960.

KAPLAN, Karel: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu: Od Února do 9. sjezdu KSČ.* Academia, Praha 1966

KAPLAN, Karel: *Úvahy o první pětiletce,* *Příspěvky k dějinám KSČ 5/1967, s. 699–724.*

KAPLAN, Karel: *Zamyšlení nad politickými procesy, 1–3,* *Nová mysl 6, 7, 8/1968, s. 765–794, 906–940, 1054–1083.*

KAPLAN, Karel: *Znárodnění a socialismus.* Práce, Praha 1968.

KAPLAN, Karel – REIMAN, Michal: *Naše revoluce a myšlenky o socialismu,* *Plamen 12/1965, s. 110–118.*

KAPLAN, Karel – REIMAN, Michal: *Úvahy o revoluci,* *Slovanský přehled 5/1966, s. 295–298.*

KÁRNÍK, Zdeněk: *První pokusy o založení komunistické strany v Čechách.* Academia, Praha 1966.

KÁRNÍK, Zdeněk: *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral?*. Svoboda, Praha 1968.

KÁRNÍK, Zdeněk: *Za československou republiku rad. Národní výbory a dělnické rady v českých zemích 1917–1920*. ČSAV, Praha 1963.

KÁRNÍK, Zdeněk: *Založení KSČ a Kominterna*, Revue dějin socialismu 2/1969, s. 163–202.

KÁRNÍK, Zdeněk: *Založení KSČ v severovýchodních Čechách 1917–1921*. Krajské nakladatelství, Havlíčkův Brod 1961.

KAVKA, František: *J. V. Stalin a historická věda*, Československý časopis historický 2/1953, s. 133–149.

Ke studiu dějin KSČ. Ze zkušeností katedry dějin KSČ a ČSSR na Vysoké stranické škole-Institutu společenských věd při ÚV KSČ. NPL, Praha 1964.

KLADIVA, Jaroslav: *K III. svazku spisů Klementa Gottwalda*, Tvorba 37/1951, s. 876–880.

KLADIVA, Jaroslav: *K V. svazku spisů Klementa Gottwalda*, Československý časopis historický 1/1953, s. 61–73.

KLADIVA, Jaroslav: *K VI. svazku Spisů Klementa Gottwalda*, Československý časopis historický 3/1953, s. 323–340.

KLADIVA, Jaroslav: *K problematice práce historiků v nejnovějších dějinách (Výtah z úvodního referátu ve III. sekci)*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 92–96.

KLADIVA, Jaroslav: *Jak Stránští a Peroutkové vyli s vlky*, Tvorba 49/1951, s. 1174–1176.

KLIMEŠ, Miloš – ZACHOVAL, Marcel: *K některým problémům Národní fronty do února 1948*. Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Praha 1958.

KLIMEŠ, Miloš – ZACHOVAL, Marcel: *Příspěvky k problematice únorových událostí v Československu v únoru 1948*. Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Praha 1958.

KLÍR, Miroslav: *Úloha B. Šmerala při vypracování strategicko-taktické orientace KSČ*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1964, s. 651–684, 1/1965, s. 3–40.

KOČÍ, Josef: *Klement Gottwald naší historické vědě*, Československý časopis historický 2/1953, s. 149–154.

Komunistická strana Československa – vedoucí síla při dovršování socialistické výstavby. Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ – Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1959.

KONRAD, Kurt: *Dějiny husitské revoluce*. NPL, Praha 1964.

- KONRAD, Kurt: *Španělské revoluce*. Lidová kultura, Praha 1937
- KOPECKÝ, Václav: *30 let KSČ. Vzpomínky na založení KSČ a hlavní události jejího vývoje*. Svoboda, Praha 1951.
- KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. SNPL, Praha 1960.
- KOŘALKOVÁ, Květa: *Vývojové tendence hnutí nezaměstnaných v českých zemích v letech 1929-1933, Příspěvky k dějinám KSČ 9/1959*, s. 43–72.
- KOSÍK, Karel: Rozum a svědomí. In: TÝŽ: *Století Markéty Samsové*. Český spisovatel, Praha 1993, s. 22–24.
- KOUDELKOVÁ, Jarmila: *Rudý den 1928*, Revue dějin socialismu, 3/1969, s. 389–412.
- KOZÁK, Jan: *Dramatické kapitoly z bojů o kolektivizaci vesnice*. NPL, Praha 1963.
- KOZÁK, Jan: *K některým otázkám strategie a taktiky KSČ v období přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou (1945-1948)*. Rudé právo, Praha 1956.
- KOZÁK, Jan: *K objasnění postupu ÚV KSČ v boji za získání většiny národa v období před únorem 1948*, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1958, s. 3–38.
- KOZÁK, Jan: *Možnost revolučního využití parlamentu při přechodu k socialismu a úloha lidových mas*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1957, s. 29–64.
- KOZÁK, Jan: *Význam vnitrostranické diskuse před VIII. sjezdem KSČ. Aktivní účast členů strany na vypracování sjezdových usnesení*, Příspěvky k dějinám KSČ 12/1960, s. 21–47.
- KRÁL, Václav: *Beneš a obrana státu*, Tvorba 34, 35/1951, s. 809–811, 841–842.
- KRÁL, Václav: *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice TGM*. Orbis, Praha 1953.
- KRÁL, Václav: *Historiografie. Její retrospektivy a perspektivy Soubor analytických statí*. Československo – sovětský institut ČSAV, Praha 1973.
- KRÁL, Václav: *Intervenční válka československé buržoasie proti Maďarské sovětské republice v roce 1919*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1954.
- KRÁL, Václav: *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*. SNPL, Praha 1953.
- KREIBICH, Karel: *60 let dělnického hnutí*. František Nedvěd, Praha 1938.
- KREIBICH Karel: *Česká a slovenská buržoasie v době první světové imperialistické války a zrada sociální demokracie*. Městský výbor KSČ, Praha 1953.
- KREIBICH, Karel: *Jak došlo v Německu k fašismu*. SNPL, Praha 1957.
- KREIBICH, Karel: *K dějinám vzniku KSČ. Příspěvek k diskusi o knize s. Reimana*, Komunistická revue 7-8/1932, s. 216–233.
- KREIBICH, Karel: *Němci a česká revoluce roku 1848*. Rovnost, Brno 1950.

- KREIBICH, Karel: *Počátky českého dělnického tisku*. Rovnost, Brno 1951.
- KREIBICH, Karel: *Založení České sociální demokracie a její vývoj do Hainfeldského sjezdu*. Městský výbor KSČ, Praha 1953.
- KRUŽÍK, L – LEVČÍK, B.: *Výsledky 15 let vlády lidu*, Příspěvky k dějinám KSC 11/1960, s. 22–59.
- KŘEN, Jan: *Beneš – problém politického vůdcovství (1939–1940)*, Revue dějin socialismu 2/1968, s. 180–202.
- KŘEN, Jan: *Československo v období odlivu poválečné revoluční vlny a upevňování panství buržoasie (1921-1923)*. Rudé právo, Praha 1956.
- KŘEN, Jan: *Československo v období dočasné a relativní stabilisace kapitalismu 1924–1929*. SNPL, Praha 1957.
- KŘEN, Jan: *Do emigrace. Buržoazní zahraniční odboj 1938–1939*. Naše vojsko, Praha 1963.
- KŘEN, Jan: *Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Naše vojsko, Praha 1969.
- KŘEN, Jan: *Dr. Beneš za války*, Československý časopis historický 6/1965, s. 797–826.
- KŘEN, Jan: *K metodickým otázkám moderních dějin*, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1966, s. 323–351.
- KŘEN, Jan: *K počátkům českých žlutých odborů*, Příspěvky k dějinám KSČ 9/1959, s. 73–93, 10/1960, s. 107–126.
- KŘEN, Jan: *Mnichovská zrada*. SNPL, Praha 1958.
- KŘEN, Jan: *V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Naše vojsko, Praha 1969.
- KŘEN, Jan – HÁJKOVÁ, Jaroslava: *Jak se žilo na vesnici*. Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1958.
- KŘEN, Jan - KURAL, Václav: *Ke smyslu českého protifašistického odboje*, Historie a vojenství 1/1965, s. 35–80.
- KŘEN, Jan - REIMAN, Michal: *K syntéze našich novodobých dějin*, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1963, s. 208–226.
- KUKLÍK, Jan: *Petiční výbor Věrní zůstaneme v období Mnichova a za druhé republiky*, Československý časopis historický 5/1969, s. 681–711.
- KUKLÍK, Jan: *Poznámky k činnosti „Skupiny Dělnické akademie“ v druhé polovině třicátých let z hlediska geneze PVVZ*, Odboj a revoluce-zprávy (Příloha) 2/1967, s. 50–68.
- KUKLÍK, Jan – ZÁTKA, Pavel: *Spisovatelský manifest a petiční výbor „Věrní zůstaneme“*, Revue dějin socialismu 2/1969, s. 203–226.

KURAL, Václav: *Cesta k programu nacionálního odboje*, Revue dějin socialismu 1/1968, s. 59–80.

KURAL, Václav: *Hlavní organizace nekomunistického odboje v letech 1939–1941*, Odboj a revoluce-zprávy 2/1967, s. 5–160.

KURAL, Václav: *K problému rozporů v době okupace*, Historie a vojenství 4/1963, s. 641–665.

KURAL, Václav: *Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940-1943*. Karolinum – Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1997.

KVAČEK, Robert: *Osudná mise*. Naše vojsko, Praha 1958.

LACINA, Vlastislav (ed.): *Československá revoluce v letech 1944–1948. Sborník příspěvků z konference historiků k 20. výročí osvobození ČSSR*. Academia, Praha 1966.

LAKATOŠ, Michal: *Otázky lidové demokracie v Československu*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1957.

LENIN, Vladimír Iljič: *Spisy. Svazek I. 1893–1894*. Svoboda, Praha 1951.

LENIN, Vladimír Iljič: *Spisy. Svazek 10. Listopad 1905 – červen 1906*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1954.

Leninovou cestou za Stalinem. Projev presidenta republiky Klementa Gottwalda při slavnostním otevření musea V. I. Lenina v Lidovém domě v Praze dne 21. 1. 1953. SNPL, Praha 1953.

MARX, Karel: *Ke kritice politické ekonomie*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1953.

Marxisticko-leninskou ideovostí a stranickostí proti kosmopolitismu a objektivismu ve vědě. Sborník dokumentů I. ideologické konference vysokoškolských vědeckých pracovníků v Brně 27. února – 1. března 1952. Naše vojsko, Praha 1952.

MĚCHÝŘ, Jan – NIKLÍČEK, Ladislav: *O problémech vývoje historiografie československého dělnického hnutí po únoru 1948*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1964, s. 60–71.

MENCL, Vojtěch: *Politické boje KSČ a její vývoj v letech 1921–1924 (Historická studie)*. Naše vojsko, Praha 1958.

MENCL, Vojtěch: *Předpoklady a počátky bojů KSČ za uskutečnění jednotné fronty v Československu. Díl I. a II. Sborník vojenské politické akademie*. Vojenská politická akademie, Praha 1960.

MENCL, Vojtěch: Strategie a taktika KSČ v boji za národní svobodu a v první etapě vývoje lidové demokracie (1939–1948), In: *Sborník vojenské politické akademie 1* (duben 1956). VPA, Praha 1956, s. 1-70.

MENCLOVÁ, Jarmila: *Léta zrodu dělnicko-rolnického svazku v Československu*. SNPL, Praha 1961.

MENCLOVÁ, Jarmila: *Po rudém dni (K předhistorii V. sjezdu KSČ)*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1961, s. 674–691.

MENCLOVÁ, Jarmila: *Před rozkolem v Mezinárodním všeodborovém svazu*, Příspěvky k dějinám KSČ 4/1965, s. 555–575.

MENCLOVÁ, Jarmila: *Vítězný sjezd*. SNPL, Praha 1959.

Místo VII. kongresu kominterny v dějinách mezinárodního a československého dělnického hnutí, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1966, s. 24–105.

MLYNÁRIK, Ján: *K niektorým otázkam revolučného hnutia v Československu v rokoch 1918-1938*, Československý časopis historický 2/1964, s. 206–216.

Museum Klementa Gottwalda. Soubor 12 fotografií. Orbis, Praha 1955.

Museum počátků čs. dělnického hnutí Praha-Břevnov. Ústav dějin KSČ, Praha 1954.

Museum V. I Lenina v Praze. ČEDOK, Praha 1953.

MUŠKA, Jiří: *Vyšla učebnice dějin KSČ*, Nová mysl 6/1961, s. 763–764.

MYSLIVEČEK, František – VÁCLAVŮ, Antonín: *Některé metodologické problémy studia historie kolektivizace v SSSR (Úvahy nad knihou „KSSS a rolnická otázka“)*, Příspěvky k dějinám KSČ 4/1965, s. 586–610.

Na obranu republiky proti fašismu a válce. Sborník dokumentů k dějinám KSČ v letech 1934-1938 a k 6., 7. a 8. svazku Spisů Klementa Gottwalda. SNPL, Praha 1955.

Naléhavé problémy historické vědy v SSSR, Nová mysl, 6/1956, s. 610–614.

Národní fronta a komunisté. Československo – Jugoslávie – Polsko 1938–1945. Naše vojsko, Praha 1968.

NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa*. Československý spisovatel, Praha 1953.

Nemůžeme mlčet (Prohlášení čs. historiků), Nová mysl 6/1964, s. 666–683.

NIKLÍČEK, Ladislav: *Dilema československých komunistů ve 30. letech*. Socialistická akademie, Pardubice 1968.

NIKLÍČEK, Ladislav: *Dilema Jana Švermy*, Dějiny a současnost 10/1968, s. 15–17.

NIKLÍČEK, Ladislav: *Za lidovou frontu proti fašismu. I. Krajská organizace KSČ v letech zrodu nové strategicko-taktické orientace (1933–1936)*. SKNV-Orbis, Praha 1965.

- NOVÁK, Jan: *O létech třicátých*, Revue dějin socialismu 5/1969, s. 643–662.
- NOVÁK, Jan: *Promeškaná příležitost*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1966, s. 643–683.
- O některých otázkách dějin mezinárodního dělnického a komunistického hnutí. K článku M. Hübla*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1963, s. 61–80.
- O stavu a úkolech historie Komunistické strany Československa*, Nová mysl 6/1955, s. 560–576.
- Odboj a revoluce. Nástin dějin československého odboje*. Naše vojsko, Praha 1965.
- Odboj a revoluce*. Příspěvky k dějinám KSČ 1/1966, s. 111–123.
- Ohlas článku J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě“ na našich vysokých školách*. Stenografický záznam diskuse o článku J. V. Stalina „O marxismu v jazykovědě“ konané 29. června 1950 na filosofické fakultě Karlovy university v Praze. Nakladatelství Rovnost, Praha 1951.
- OPAT, Jaroslav: *Diskusní příspěvek Jaroslava Opata*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 98–100.
- OPAT, Jaroslav: *Generální linie výstavby socialismu v ČSR. Přednáška na vysoké stranické škole při ÚV KSČ*. SNPL, Praha 1957.
- OPAT, Jaroslav: *Jak se dívat na bitvu u Zborova a u Bachmače*, Nová mysl 9/1954, s. 1164–1165.
- OPAT, Jaroslav: *Jak se KSČ dovedla vypořádat s vnitřním nepřítelem. II Boj proti zrádci Bubníkovi v letech 1924–1925*, Tvorba 24/1951, s. 582–584.
- OPAT, Jaroslav: *K základním problémům třídních vztahů a politiky KSČ v době upevňování únorového vítězství*, Příspěvky k dějinám KSČ 6/1959, s. 3–70.
- OPAT Jaroslav: *Komunistická strana Československa v boji za výstavbu a přestavbu národního hospodářství, za socialistickou industrialisaci země (1948–1953)*. Rudé právo, Praha 1955.
- OPAT, Jaroslav: *O novou demokracii 1945–1948. Příspěvek k dějinám národně demokratické revoluce v Československu 1945–1948*. Academia, Praha 1966.
- OTÁHAL, Milan: *Dělnické hnutí na Ostravsku 1917–1921. Příspěvek k hospodářsko-sociálnímu a politickému vývoji ostravsko-karvinského revíru*. Krajské nakladatelství, Ostrava 1957.
- Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR. Sborník příspěvků přednesených na konferenci Historického ústavu ČSAV 28. - 30. IV. 1955 v Liblicích*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1955.

- PACHTA, Jan: *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka*, Československý časopis historický 1/1953, s. 45–60.
- PACHTA, Jan: *Důsledněji uplatňovat leninskou zásadu stranickosti v naší historické vědě*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1957, s. 5–14.
- PACHTA, Jan: *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví*. Rovnost, Brno 1950.
- PACHTA, Jan: *Pravda o T. G. Masarykovi*. Orbis, Praha 1953.
- PACHTA, Jan: *Příspěvek Jana Pachty*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 102–104.
- PACHTA, Jan: *Spisy Klementa Gottwalda a naše historická věda*, Tvorba 9/1951, s. 202–203.
- PACHTA, Jan: *T. G. Masaryk a rok 1920*, Tvorba 13/1950, s. 298–299.
- Plenární zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 3. - 5. prosince 1953*. Ústřední výbor KSČ, Praha 1953.
- PLEVZA, Ján: *Ohlas plešivskej konferencie robotníkov a roľníkov začiatkom roku 1927 na Slovensku*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 127–141.
- POKORNÁ, Jiřina: *K taktice „třída proti třídě“ v hospodářských bojích československého proletariátu (1929-1932)*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1964, s. 26–50.
- POKORNÁ, Jiřina: *Na počátku třicátých let. Z třídních zápasů KSČ v letech 1929–1932*. Svoboda, Praha 1967.
- POLÁK, Erik: *Všelidový stát a vytváření jednotné třídy družstevního rolnictva (Příspěvek k řešení této problematiky v některých evropských socialistických zemích)*, Příspěvky k dějinám KSČ 6/1964, s. 835–861.
- POMAIZL, Karel: *KSČ a národnostní otázka (Poznámky k několika základním problémům)*, Nová mysl 3/1971, s. 518–526.
- PÓR, František Dezider: *Proč Ústav dějin socialismu a ne Ústav dějin KSČ?*, Tribuna 51/1969, s. 11 a 16.
- Potlačení zpráva (zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949-1968)*. Europa-Verlag, Wien 1970.
- PREČAN, Vilém: *Je podstata věci v etice?*, Československý časopis historický 1/1964, s. 44–49.
- PREČAN, Vilém: *Otázky boje za jednotu odborů v Československu v letech 1934–1935*, Příspěvky k dějinám KSČ 9/1959, s. 94–114.
- Průvodce Museem V. I. Lenina v Praze*. Museum V. I. Lenina v Praze, Praha 1953.
- Přehled dějin Komunistické strany Československa. These*. Státní nakladatelství politické literatury, Praha v lednu 1957.

Přehled dějin Komunistické strany Československa. These. Druhé, opravené vydání. Státní nakladatelství politické literatury, Praha v říjnu 1957.

Přehled dějin Komunistické strany Československa. Teze – dodatek. XI. období (1948–1954). Státní nakladatelství politické literatury, Praha 1959.

Přehled vědecké a pedagogické práce kateder marxismu-leninismu 1966. Příloha 2. Sborník historických prací o naší cestě k socialismu. Ústav marxismu-leninismu pro vysoké školy, Praha 1966.

REIMAN, Michal: „Historické práce“ B. Šmerala, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1962, s. 449–453.

REIMAN, Michal: *K otázce přípravy říjnového ozbrojeného povstání v Petrohradě v roce 1917*, Příspěvky k dějinám KSČ 6/1965, s. 898–929.

REIMAN, Michal: *K otázce přípravy Říjnového ozbrojeného povstání v Petrohradě v roce 1917 (Dokončení)*, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1966, s. 163–197.

REIMAN, Michal: *Monopol leninismu v Československu*, Nová mysl 8/1968, s. 1027–1033.

REIMAN, Michal: *O významu hesla „Za většinu národa“*, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1964, s. 400–414.

REIMAN, Michal: *Ruská revoluce. 23. únor – 25. říjen 1917.* Naše vojsko, Praha 1967.

REIMAN, Pavel: *Dějiny Komunistické strany Československa.* Nakladatelství Karel Borecký, Praha 1931.

REIMAN, Pavel: *Dopis soudruha Stalina a problémy teoretické práce KSČ*, Komunistická revue 1/1932, s. 9–16.

REIMAN, Pavel: *O práci Ústavu dějin KSČ a přípravě nové učebnice dějin strany*, Příspěvky k dějinám KSČ 3-4/ 1958, s.289–305.

REIMAN, Pavel: *Organisujte studium dějin strany*, Komunistická revue 4/1931, s. 112–117.

REIMAN, Pavel: *Poučení z dějin bolševické strany*, Nová mysl, 3/1951, s. 191–200.

REIMAN, Pavel: *Předběžné otázky k diskusi o dějinách KSČ*, Komunistická revue 9-10/1932, s. 269–283.

REIMAN, Pavel: *Století vědeckého socialismu.* Svoboda, Praha 1949.

REIMAN, Pavel: *Za důsledné uplatnění historického materialismu v dějinách Komunistické strany Československa*, Nová mysl 3/1957, s. 233–247.

REIMAN, Pavel – BREITENFELD, Gustav (edd.): *Marx, Engels, Lenin a Stalin o Rakousku a české otázce.* Nakladatelství Karel Borecký, Praha 1933.

- Resoluce*. In: Příspěvky k dějinám KSČ 3-4/ 1958, s. 401–403.
- RICHTA, Radovan a kol.: *Civilizace na rozcestí. Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Svoboda, Praha 1969.
- RICHTA, Radovan: *Pod praporem vítězných zásad bolševismu. K druhému svazku spisů Klementa Gottwalda*, Tvorba 15/1951, s. 339–343.
- RICHTOVÁ, Želmíra: *O některých podmínkách přechodu k združstevňování československé vesnice*, Příspěvky k dějinám KSČ 3/1965, s. 381–408.
- RICHTOVÁ, Želmíra: *Přechod od demokratických přeměn v zemědělství k socialistickému přetvoření vesnice. K desátému výročí IX. sjezdu KSČ*, Příspěvky k dějinám KSČ 8/1959, s. 3–20.
- ŘÍHA, Oldřich: *Američtí imperialisté a Mnichov. Hanebná role amerických imperialistů v dějinách Československa II.*, Tvorba 31/1951, s. 735–737.
- ŘÍHA, Oldřich: *Hanebná role amerických imperialistů v dějinách Československa*, Tvorba 27/1951, s. 641–643.
- ŘÍHA, Oldřich: *Partneři mnichovského diktátu*, Tvorba 39/1950, s. 928–929.
- Šedm pražských dnů. 21. - 28. srpen 1968: dokumentace*. Historický ústav Československé akademie věd, Praha 1968.
- SLÁDEK, Zdeněk: *Rozprava o metodologii a faktech kolektivizace*, Příspěvky k dějinám KSČ 5/1965, s. 586–610.
- Slavnostní otevření Musea Klementa Gottwalda v Praze*, Rudé právo 325/1954 (23. 11. 1954), s. 1.
- Správný pohled na historii. Proč nerostou domy do výše. Přípravuje se dvoučlávková tramvaj. Z diskuse na městské konferenci KSČ*, Večerní Praha 82/1964 (7. 4. 1964), s. 1.
- STALIN, Josif Vissarionovič: *O dialektickém a historickém materialismu*. Svoboda, Praha 1952.
- STALIN, Josif Vissarionovič: *Marxismus a otázky jazykovědy*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1955.
- STALIN, Josif Vissarionovič: *Spisy. Svazek 13*. SNPL, Praha 1953.
- Stručný průvodce Výstavou dějin revolučních bojů*. Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ, Praha 1949.
- SUCHOPÁR, Vladimír: *Historický mezník: 7. kongres Komunistické internacionály 1935*. NPL, Praha 1965.
- SUCHOPÁR, Vladimír: *Tři fáze v dějinách Komunistické internacionály*, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1965, s. 217–243.

- SUCHOPÁR, Vladimír – HRBATA, František: *K dějinám komunistické internacionály (1914–1927). I. díl.* Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1957.
- SUCHOPÁR, Vladimír – HRBATA, František: *K dějinám komunistické internacionály (1928–1933). II. díl.* Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1959.
- SUCHOPÁR, Vladimír – HRBATA, František: *K dějinám komunistické internacionály (1933–1943). III. díl.* Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1959.
- SVOBODA, J. [PROCHÁZKA, Jaroslav]: *Rolnická a národnostní otázka v historii KSČ*, Komunistická revue 6/1932, s. 168–175.
- ŠIKL, Zdeněk *K programovému úsilí sociální demokracie ve třicátých letech*, Odboj a revoluce-zprávy (Příloha) 2/1967, s. 38–49.
- ŠMERAL, Bohumír: *Historické práce 1908–1940.* SNPL, Praha 1961.
- ŠMERAL, Bohumír: *Pravda o sovětském Rusku.* NPL, Praha 1966.
- ŠMERAL, Bohumír: *Příspěvek k diskusi o programu komunistických stran*, Příspěvky k dějinám KSČ 6/1965, s. 940–949.
- ŠOLLE, Zdeněk: *Vliv masarykismu na české dělnické hnutí konce minulého století*, Nová mysl 2/1954, s. 286–301.
- ŠPLÍCHAL, Václav: *Dramatický život revolucionáře*, Revue dějin socialismu 3/1968, s. 449–451.
- ŠPLÍCHAL, Václav: *K historii závěrečného procesu vytváření KSČ a jejího přijetí do Komunistické internacionály*, Příspěvky k dějinám KSČ 6/1966, s. 858–877.
- ŠROM, František: *Několik poznámek o kolektivizace zemědělství v SSSR*, Příspěvky k dějinám KSČ 2/1966, s. 281–297.
- ŠTEFANÁK, Michal: *Význam V. zjazdu v 50 - ročnej histórii KSČ*, Nová mysl 3/1971, s. 509–517.
- ŠVERMA, Jan: *Česká otázka ve světle marxismu.* Karel Borecký, Praha 1933.
- ŠVERMA, Jan: *Slovanská myšlenka v české politice.* Vydavatelství cizojazyčné literatury, Moskva 1943.
- TEIGE, Karel: *Surrealismus proti proudu. Surrealistická skupina odpovídá Vítězslavu Nezvalovi, J. Fučíkovi, Kurtu Konradovi, St. K. Neumannovi, J. Rybákovi, L. Štollovi a j.* Surrealistická skupina v Praze, Praha 1938.
- TESAŘ, Jan: *15. březen v českých dějinách*, Dějiny a současnost 4/1969, s. 1–4.
- TESAŘ, Jan: *Castrovy projevy*, Historie a vojenství 5/1962, s. 710–721.
- TESAŘ, Jan: *Čestmír Amort. Partyzáni na Podbrdsku*, Historie a vojenství 2/1959, s. 291–299.

TESAŘ, Jan: *K otázce pracovních postupů při historickém studiu veřejného mínění v době okupace*, Historie a vojenství 6/1966, s. 1091–1125.

TESAŘ, Jan: *K problému nacistické okupační politiky v Protektorátě v r. 1939*, Historie a vojenství 1/1969, s. 40–85.

TESAŘ, Jan: *Kubánská teorie soudobé partyzánské války (Úvaha nad knihou Ernesta Guevary „Partyzánská válka“)*, Historie a vojenství 6/1962, s. 850–881.

TESAŘ, Jan: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Prostor, Praha 2000.

TESAŘ, Jan: *O metodě historického výzkumu veřejného mínění společnosti pod nacistickým režimem*, Historie a vojenství 1/1966, s. 83–97.

TESAŘ, Jan: *Partyzánské destrukce na železničních tratích ve východních Čechách a na západní Moravě*, Historie a vojenství 2/1959, s. 209–244.

TESAŘ, Jan: *Poznámky k problémům okupačního režimu v tzv. „protektorátě“ I. a II.*, Historie a vojenství 2, 3/1964, s. 153–191, 333–385.

TESAŘ, Jan: *Tempora et mores*, Listy 4/1969, s. 6–7.

TESAŘ, Jan: *Traktát o „záchraně národa“*. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace. Triáda, Praha 2006.

URX, Eduard: *Marxistická metodologie v Reimannových „Dějinách KSČ“*, Komunistická revue 6/1932, s. 161–168.

URX, Eduard: *Podnět soudruha Stalina*, Rudé právo 1/1932 (1. 1. 1932), s. 4.

URX, Eduard: *Reimannovy „Dějiny komunistické strany Československa“*, Rudé právo 85/1931 (10. 5. 1931), s. 9.

Ústředí KSČ k dopisu soudruha Stalina, Komunistická revue 2/1932, s. 41–45.

Úvodem, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1957, s. 4.

VÁCLAVŮ, Antonín: *O agrární otázce v socialistickém hnutí*, Revue dějin socialismu 1/1968, s. 5–58.

VESELÝ, Jindřich: *Češi a Slováci v revolučním Rusku 1917–1920*. SNPL, Praha 1954.

VESELÝ, Jindřich: *Historická úloha dělnické třídy v dějinách Československa (Výtah z referátu na III. sjezdu čs. historiků)*, Příspěvky k dějinám KSČ 10/1960, s. 55–64.

VESELÝ, Jindřich: *Kronika únorových dnů 1948*. SNPL, Praha 1958.

VESELÝ, Jindřich: *O VIII. svazku spisů Klementa Gottwalda*, Československý časopis historický 2/1954, s. 337–346.

VESELÝ, Jindřich: *O kořenech a historii sociáldemokratismu. Rozšířený záznam z přednášky přednesené v Krajské poradně a studovně marxismu-leninismu v Praze*. Rudé právo, Praha 1954.

VESELÝ, Jindřich: *O činnosti a úkolech Ústavu dějin KSČ*. Nová mysl, 7/1952, s. 561–571.

VESELÝ, Jindřich: *Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce v naší dělnické třídě*, Příspěvky k dějinám KSČ 1/1957, s. 15–28.

VESELÝ, Jindřich: *Poznámky k buržoasní legendě o vzniku Československa. Přednáška přednesená v Poradně marxismu-leninismu v Praze v září 1952*. Oddělení propagandy a agitace KV KSČ v Praze, Praha 1952.

VESELÝ, Jindřich: *V čem se u nás projevuje sociáldemokraticismus. Rozšířený záznam přednášky přednesené v Ústavu dějin KSČ*. Rudé právo, Praha 1954.

VRABEC, Václav: *Petiční výbor „Věrní zůstaneme“*, Odboj a revoluce-zprávy (Příloha) 2/1967, s. 21–37.

Výstava dějin revolučních bojů. Aktuality v obrazech, svazek 8. Svět sovětů, Praha 1949.
Za bolševickou orientaci KSČ. Sborník dokumentů k 1. sv. Spisů Klementa Gottwalda. SNPL, Praha 1953.

Za chléb, práci, půdu a svobodu. Sborník dokumentů ke 2., 3., 4. a 5. svazku spisů Klementa Gottwalda. SNPL, Praha 1954.

Za svobodu českého a slovenského národa. Sborník dokumentů k dějinám KSČ v letech 1938–1945 a k 9., 10. a 11. svazku spisů Klementa Gottwalda. SNPL, Praha 1956.

Založení Komunistické strany Československa. Sborník dokumentů ke vzniku a založení KSČ 1917-1924. SNPL, Praha 1954.

E) Memoárová literatura a publikované rozhovory

BUDÍN, Stanislav: *Jak to vlastně bylo*. Torst, Praha 2007.

BURGET, Eduard: *Když jsem ten časopis poprvé uviděl, byl jsem zděšený. Rozhovor s Milanem Churaněm o těžkostech revue Dějiny a současnost v šedesátých letech*, Dějiny a současnost 4/2009, s. 18–19.

HAZDRA, Zdeněk – SOMMER, Vítězslav: *S historikem Václavem Vrabce o psaní dějin protinacistického odboje a jedné generační zkušenosti*, Paměť a dějiny 2/2010, s. 123–130.

JANIŠOVÁ, Milena – KŘEN, Jan (ed.): *Křižovatky dvou životů. Sborník k poctě Hany Mejdrové a Miloše Hájka*. Masarykova dělnická akademie, Praha 2008.

KŘEN, Jan – SEIFTER, Pavel: *„Jak se to tedy mělo dělat jinak?“*. Historická komise občanského fóra a Pithartovy otázky, Soudobé dějiny 2-3/2009, s. 436–443.

MLYNÁRIK, Ján: *Ruzyňské meditace*. IPEL, Praha 1999.

REIMAN, Michal: O Poly Reimanovi (pokračování). Místo vzpomínek. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek IV. ÚSD AV ČR – Dokořán, Praha 2005, s. 145–176.*

REIMAN, Michal: *Rusko jako realita doma a v exilu. Vzpomínky na léta 1968–1990.* Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2008.

E) Odborná literatura

ABRAMS, Bradley F.: *The Struggle for the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of Communism.* Rowman and Littlefield, Lanham 2004.

APPLEBYOVÁ, Joyce - HUNTOVÁ, Lynn - JACOBOVÁ, Margaret: *Jak říkat pravdu o dějinách. Historie, věda, historie jako věda a Spojené státy americké.* Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2002.

ASSMANN, Aleida: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik.* Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2007.

ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.* Prostor, Praha 2001.

BARBER, John: *Soviet Historians In Crisis, 1928–1932.* Holmes & Meier, New York 1981.

BÁRTA, Miloš (ed.): *Československo roku 1968, Počátky normalizace, 2. díl.* Parta – Ústav mezinárodních vztahů, Praha 1993.

BAUER, Michal: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století.* H & H, Jinočany 2003.

BELDA, Josef – BENČÍK, Antonín – KURAL, Václav: *Místo tzv. legend legendy?,* Soudobé dějiny 2-3/1993-1994, s. 338–349.

BENČÍK, Antonín: *Obrazy historie z petřínského bludiště: několik poznámek a úvah nad recenzí knihy o Alexandru Dubčekovi,* Soudobé dějiny 3-4/2002, s. 620–638.

BERGER, Peter Ludwig - LUCKMANN, Thomas: *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění.* Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 1999.

BIEBERLE, Josef: Karel Goliath-Gorovský (1901–1985). Zamyšlení nad životem a dílem. In: *Sborník prací moravských historiků.* ÚSD AV ČR, Praha 1996, s. 129–161.

BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956.* Prostor, Praha 2001.

BLODIGOVÁ, Alexandra: *Fondy a sbírky bývalého Archivu Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ,* Archivní časopis 4/2003, s. 225–257.

- BLOOR, David: *Knowledge and Social Imagery*. Routledge and Kegan Paul, London 1976.
- BRENNER, Christiane: : *Zwischen Ost und West. Tschechische politische Diskurse 1945–1948*. Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 2009.
- BROKL, Lubomír: *Čím byl a čím zůstal osmašedesátý?*, Soudobé dějiny 2-3/1993-1994, s. 350–356.
- CAJTHAML, Petr – ĎURČANSKÝ, Marek: *Dobové souvislosti a ohlas prověrek politické a třídní spolehlivosti v roce 1958 na Univerzitě Karlově*, Práce z dějin Akademie věd 2/2010, s. 119–130.
- CARR, Edward Hallet: *Co je historie? Přednášky pronesené na cambridžské univerzitě v lednu - březnu 1961 v rámci cyklu G. M. Trevelyana Edwardem Hallettem Carrem, členem Trinity College*. Svoboda, Praha 1967.
- CONNELLY, John: *Zotročená univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945–1956*. Karolinum, Praha 2008.
- CORNI, Gustavo - SABROW, Martin (Hrsg.): *Die Mauern der Geschichte. Historiographie in Europa zwischen Diktatur und Demokratie*. Akademische Verlagsanstalt, Leipzig 1996.
- CVRČEK, Lukáš: *Vysočany 1968. Mimořádný XIV. sjezd KSČ*, Securitas imperii 1/2009, s. 138–183.
- DINUŠ, Peter: *Vysoká škola politická ÚV KSČ*, Studia Politica Slovaca 2/2008, s. 14-32.
- DJILAS, Milovan: *The New Class. An Analysis of the Communist System*. Frederick A. Praeger, New York 1957.
- DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: školství, písemnictví, kinematografie*. Národní filmový archiv, Praha 1996.
- ELTON, Geoffrey Rudolph: *The Practice of History*. Collins. London 1969.
- FAJKUS, Břetislav: *Filozofie a metodologie vědy: vývoj, současnost a perspektivy*. Academia, Praha 2005.
- FEYERABEND, Paul K.: *Rozprava proti metodě*. Aurora, Praha 2001.
- FEYERABEND, Paul K.: *Tři dialogy o vědě*. Vesmír, Praha 1999.
- FITZPATRICK, Sheila: *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press, Oxford 1999.
- FRANÇOIS, Etienne – SCHULZE, Hagen: *Deutsche Erinnerungsorte I*. Verlag C. H. Beck, München 2001.

FRITZSCHE, Peter – HELLBECK, Jochen: The New Man in Stalinist Russia and Nazi Germany. In: FITZPATRICK, Sheila – GEYER, Michael (ed.): *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*. Cambridge University Press, Cambridge-New York 2008, s. 302–341.

FOUCAULT, Michel: *Archeologie vědění*. Hermann & synové, Praha 2002.

FOUCAULT, Michele: *Vůle k vědění. Dějiny sexuality I*. Hermann & synové, Praha 1999.

GORMAN, Jonathan: *The Commonplaces of „Revision“ and their Implications for Historiographical Understandings*, History & Theory, Theme Issue 46 (December 2007), s. 20–44.

GÓRNY, Maciej: *Między Marksem a Palackým. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji*. TRIO, Warszawa 2001.

GRONSKÝ, Ján: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945–1960*. Karolinum, Praha 2006.

HACKING, Ian: *Sociálna konštrukcia – ale čoho? Čo je a čo nie je sociálnou konštrukciou*. Kalligram, Bratislava 2006.

HANZAL, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Karolinum, Praha 1999.

HAVELKA, Miloš: Česká kultura a politika před různými horizonty generační zkušenosti. In: MACHÁT, Zbyněk – SLAČÁLEK, Ondřej – ZNOJ, Milan: *Nezapomenuté historie. Sborník k 70. narozeninám Františka Svátka*. Doplněk, Brno 2007, s. 98–117.

HAVELKA, Miloš: *Český úděl a generace*, Literární noviny 24/2008, s. 7.

HAVELKA, Miloš: *Poznání – paměť – identita a několik obecnějších úvah*, Dějiny-teorie-kritika 2/2007, s. 256–268.

HEJZLAR, Zdeněk: *Reformkommunismus. Zur Geschichte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei*. Europäische Verlagsanstalt, Köln-Frankfurt am Main 1976.

HELLBECK, Jochen: *Revolution on My Mind. Writing a Diary Under Stalin*. Harvard University Press, Cambridge–London 2006.

HRON, Pavel: *20 let Muzea V. I. Lenina v Praze*. Muzeum V. I. Lenina v Praze, Praha 1973.

HRUBÝ, Karel: *Perspektivy „pražského jara“*, Soudobé dějiny 4/2003, s. 611–625.

HRUBÝ, Karel: *První desetiletí Československého časopisu historického (1953–1962)*, Český časopis historický 4/1999, s. 780–802.

HUDEK, Adam: *Pokus o konštruovanie marxistického národného príbehu v rokoch 1948–1955*, Historický časopis 4/2007, s. 721–739.

HUDEK, Adam: *Slovenská historiografia a československé dejiny v rokoch 1918-1968*, Forum Historiae 1/2007, http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/Hudek.pdf (staženo 22. 10. 2010).

CHAKRABARTY, Dipesh: *Subaltern Studies and Postcolonial Historiography*. In: Nepantla: Views from South 2000/1, s. 9–32.

JENKINS, Keith: *Re-thinking History*. Routledge, London and New York 2004.

JIROUŠEK, Bohumil: *Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie - možnosti a meze studia*, Český časopis historický 4/2006, s. 884–905.

JIROUŠEK, Bohumil: *Josef Macek. Mezi historií a politikou*. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2004.

JIROUŠEK Bohumil a kol.: *Proměny diskursu české marxistické historiografie (Kapitoly z historiografie 20. století)*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav, České Budějovice 2008.

KAPLAN, Karel: *Aparát ÚV KSČ v letech 1948–1968. Studie a dokumenty*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993.

KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*, sv. I/1: *Československo a rozpory v sovětském bloku*; sv. I/2: *Reforma trvale nemocné ekonomiky*. Doplněk, Brno 2000.

KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*, sv. II/1: *Změny ve společnosti*; sv. II/2: *Struktura moci*. Doplněk, Brno 2002.

KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, Brno 2005.

KAPLAN, Karel - TOMÁŠEK, Dušan: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. ÚSD AV ČR, Praha 1994.

KAŠKA, Václav: *Indoktrinace členů KSČ během tzv. dnů komunistické výchovy 1948–1949: organizace, ideologické zázemí, lokální průběh*, Dějiny-teorie-kritika 1/2008, s. 39–78.

KAVKA, František: *Historie na Vysoké škole politických a hospodářských věd*. In: BENEŠ, Zdeněk - JIROUŠEK, Bohumil - KOSTLÁN, Antonín (edd.): *František Graus – člověk a historik. Práce z dějin vědy 8*. Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2004, s. 33–38.

KAVKA, František; ZILYNSKÁ, Blanka (edd.): *Jak a proč vznikla Vysoká škola hospodářských a sociálních věd v Praze (VŠPHV) a co bylo důvodem jejího zániku*. In: *AUC-HUCP 62*, 2002, č. 1–2, s. 149–171.

KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948–1950*. Libri, Praha 2004.

KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav: *Obroda – klub za socialistickou přestavbu: dokumenty*. Maxdorf – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1996.

KOLÁŘ, Pavel: *Dějiny historické vědy. Normativní příběh vlastního oboru nebo reflexivní dějiny kulturní praxe?*, Dějiny-teorie-kritika 1/2006, s. 87–100.

KOLÁŘ, Pavel: *Die nationalgeschichtlichen master narratives in der tschechischen Geschichtsschreibung der zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts: Entstehungskontexte, Kontinuität und Wandel*. In: BRENNER, Christiane; FRANZEN, K. Erik; HASLINGER, Peter; LUFT, Robert (Hrsg.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse. Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum in Bad Wiesse vom 21. bis 23. November 2003 und vom 12. bis 14. November 2004*. R. Oldenbourg Verlag, München 2006, s. 209–241.

KOPEČEK, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*. Argo, Praha 2009.

KOPEČEK, Michal: *Ve službách dějin, ve jménu národa: historie jako součást legitimizace komunistických režimů ve střední Evropě v letech 1948-1950*, Soudobé dějiny 1/2001, s. 23–43.

KŘESŤAN, Jiří: *Intelektuálové bez rozumu? Učenec Zdeněk Nejedlý a fascinující půvab komunismu*. In: KÁRNÍK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu V. ÚSD – Dokořán*, Praha 2005, s. 15–41.

KŘESŤAN, Jiří: *Pojetí české otázky v díle Zdeňka Nejedlého*. Státní ústřední archiv, Praha 1996.

KŘESŤAN, Jiří: *„Poslední husita“ odchází. Zdeněk Nejedlý v osidlech kulturní politiky KSČ*, Soudobé dějiny 1/2005, s. 9–44.

KUHN, Thomas Samuel: *Struktura vědeckých revolucí*. OIKOYMENH, Praha 1997.

KURAL, Václav (ed.): *Československo roku 1968, Obrodný proces, 1. díl*. Parta, Praha 1993.

KURAL, Václav: *K polemice kolem roku 1968 na stránkách Soudobých dějin*, Soudobé dějiny 3/2003, s. 394–400.

KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Torst, Praha 1998.

LATOUR, Bruno - WOGLAR, Steve: *Laboratory Life: the Social Construction of Scientific Facts*. Princeton University Press, Princeton 1986.

LATOUR, Bruno: *Nikdy sme neboli moderní. Esej o symetrickej antropológii*. Kalligram, Bratislava 2003.

LATOUR, Bruno: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press, Oxford 2005.

LATOUR, Bruno: *Science In Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Harvard University Press, Cambridge 2003.

LAW, John: *Notes on the Theory of Actor Network: Ordering, Strategy and Heterogenity*. Published by the Centre for the Science Studies, Lancaster University, <http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/law-notes-on-ant.pdf> (staženo 9. 6. 2009).

MACURA, Vladimír: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Academia, Praha 2008.

MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Argo, Praha 2009.

MEHNERT, Klaus: *Weltrevolution durch Weltgeschichte. Die Geschichtslehre des Stalinismus*. Deutschen Gesellschaft für Osteuropakunde – Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1953.

MĚCHÝŘ, Jan: *Na okraj legendy roku 1968*, Soudobé dějiny 1/1993-1994, s. 11–23.

MĚCHÝŘ, Jan: *O něčem jiném (?)*, Soudobé dějiny 2-3/1993-1994, s. 359–364.

MERTON, Robert K.: *The Normative Structure of Science*. In: TÝŽ: *The Sociology of Science. Theoretical and Empirical Investigations*. (edited by Norman W. Storer). The University of Chicago Press. Chicago and London 1973, s. 267–278.

MUNSLOW, Alun: *Deconstructing History*. Routledge, London-New York 2006.

NODL, Martin: *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007.

NODL, Martin: *Možné přístupy ke studiu dějin české historické vědy v letech 1945–1950*, Soudobé dějiny 1/2001, s. 9–22.

NORA, Pierre: *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*. In: *Cahiers du Cefres n° 13. Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*. Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách CEFERS, Praha 1998, s. 7–31.

NÜNINNG, Ansgar (Hrsg.), *Grundbegriffe der Kulturtheorie und Kulturwissenschaften*. J. B. Metzler, Stuttgart-Weimar 2005.

OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *K diskusi o paměti v českém kontextu „druhého života“*, Dějiny-teorie-kritika 2/2004, s. 269–280.

PERNES, Jiří: *Križe komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008.

POPPER, Karl Raimund: *Logika vědeckého bádání*. OIKOYMENH, Praha 1997.

- PREČAN, Vilém: *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah let 1973–1993*.
Uspořádal Milan Drápala. ÚSD AV ČR-Doplněk, Brno - Praha 1994.
- REIMAN, Michal: *Ruská revoluce. 23. únor – 25. říjen 1917*. Naše vojsko, Praha 1991.
- REIMAN, Michal: *Stalinův dopis časopisu „Proletarskaja Revolucija“ a počátky historiografie dějin KSČ (K diskusi z roku 1932 o Reimannových „Dějínách KSČ“)*,
Příspěvky k dějinám KSČ 5/1964, s. 732–745.
- SABROW, Martin: *Das Diktat des Konsenses. Geschichtswissenschaft in der DDR 1949–1969*. R. Oldenbourg Verlag, München 2001.
- SABROW, Martin: Einleitung: Geschichtsdiskurs und Doktringesellschaft. In: TÝŽ (Hg.): *Geschichte als Heerschaftsdiskurs. der Umgang mit der Vergangenheit in der DDR*. Böhlau, Köln-Weimar-Wien 2000, s. 18–30.
- SABROW, Martin: *Historiografie NDR jako badatelský problém*, Soudobé dějiny 1-2/2000, s. 9–36.
- SABROW, Martin - WALTHER, Peter Th, (Hrsg.): *Historische Forschung und sozialistische Diktatur. Beiträge zur Geschichtswissenschaft der DDR*. Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 1995.
- SCHULZE-WESSEL, Martin: Vom Tabu zum Mythos? Der „spezifische Weg zum Sozialismus“ in der Tschechoslowakei. In: SCHMIDT-HARRTMANN, Eva (Hg.): *Kommunismus und Osteuropa. Konzepte, Perspektiven und Interpretationen im Wandel*. Oldenbourg, München 1994, s. 243–255.
- SISMONDO, Sergio: *An Introduction to Science and Technology Studies*. Blackwell Publishing, Malden-Oxford-Carlton 2005.
- SOMMER, Vítězslav: Postkoloniální kritika a Subaltern Studies. In: MERVART, Jan – STŘEDOVÁ, Veronika a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století IV*. FF UHK – Oftis, Ústí nad Orlicí 2009, s. 277–284.
- SOMMER, Vítězslav: *Kronikář komunistického Československa. Karel Kaplan a studium soudobých dějin*, Soudobé dějiny 2/2008, s. 341–356.
- SOMMER, Vítězslav: Odboj a revoluce nebo zápas o charakter národní existence? Dvě historiografické koncepce dějin protektorátu a odboje v kontextu československé reformy šedesátých let. In: PLACHÝ, Jiří – PEJČOCH, Ivo a kol.: *Okupace, kolaborace, retribuice*. Ministerstvo obrany České republiky – Prezentační a informační centrum MO, Praha 2010, s. 153–165.

SOMMER, Vítězslav: Stranické dějepisectví a československá reforma. In: MERVART Jan - ŠTĚPÁN, Jiří a kol.: *České, slovenské a československé dějiny 20. století III. Osudové osmičky v našich dějinách*. Oftis, Ústí nad Orlicí 2008, s. 355–361.

SOMMER, Vítězslav: Válka odboj a hledání historické identity československého komunismu. In: HAZDRA, Zdeněk (ed.): *Válečný prožitek české společnosti v konfrontaci s nacistickou okupací (1939-1945). Sborník příspěvků ze sympozia k 70. výročí vypuknutí druhé světové války*. ÚSTR, Praha 2009, s. 111–124.

SPIEGEL, Gabrielle M.: *Revising the Past/Revisiting the Present. How Change Happens in Historiography*, History & Theory, Theme Issue 46 (December 2007), s. 1–19.

STROHS, Slavomil: *Marxisticko-leninská filosofie v Československu mezi dvěma světovými válkami*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1962.

SUK, Jiří: *Alexander Dubček – velký státník nebo politický symbol?*, Soudobé dějiny 1/2002, s. 92–103.

ŠÁMAL, Petr: „Česká otázka“ ve světle stalinismu: Karel Kosík a koncept levicového radikalismu, Soudobé dějiny 1/2005, s. 45–61.

ŠÁMAL, Petr: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Academia, Praha 2009.

ŠPELDA, Daniel: *Proměny historiografie vědy*. Filosofia, Praha 2009.

ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Jarmila: *O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Současná bádání v paměťových studích*. Dějiny-teorie-kritika 2/2007, s. 232–255.

TESAŘ, Jan: *Zamlčená diagnóza*. Triáda, Praha 2003.

THOMAS, Niqi: *Minerva's Owl. Excerpts from Exile*. Indra Publishing, Briar Hill 2003.

TURNER, Stephen: *The Social Study of Science before Kuhn*. In: HACKETT, Edward J; AMSTERDAMSKA, Olga; LYNCH, Michael; WAJCMAN, Judy (eds.): *The Handbook of Science and Technology Studies*. Third Edition. The MIT Press, Cambridge-London 2008, s. 33–62.

UNFRIED, Berthold (Hrsg.): *Spuren des „Realsozialismus“ in Böhmen und der Slowakei. Monumente – Museen – Gedenktage*. Löcker, Wien 1996.

VANČURA, Jiří: *K legendě 1968*, Soudobé dějiny 2-3/1993-1994, s. 357–358.

V AŠÍČEK, Zdeněk: *Historik, který odmítl svědčit. Příběh Jana Tesaře*, Soudobé dějiny 3/2000, s. 315–337.

VEBER, Václav: *O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí*, Securitas Imperii 1/2010, s. 10–29.

VLK, Jan – VAŇKOVÁ, Vendula – NOVOTNÝ, Jiří (ed.): *Minulost a dějiny v českém a slovenském samizdatu 1970–1989. Bibliografie*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1993.

VONDROVÁ, Jitka: „Je třeba vyrovnat se s řáděním pravicových živelů“. *Úvahy Václava Krále nad stavem československé historiografie z léta 1969*, *Soudobé dějiny* 4/2007, s. 880–911.

WHITE, Hayden: Historický text jako literární artefakt. In: TÝŽ: *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*. Karolinum, Praha 2010, s. 105–128.

WICKBERG, Daniel: *Intellectual History vs. Social History of Intellectuals*, *Rethinking History* 3/2001, s. 381–395.

WINKLER, Martina: „In unteilbarer Einheit mit unserer Geschichte“: *Die Geschichte der KSČ als neue Meistererzählung*, *Comparativ*, 2000, č. 2, s. 61–80.

ZIAUDDIN, Sardar: *Thomas Kuhn a vědecké války*. Triton, Praha 2001.

ZILYNSKÁ, Blanka - SVOBODNÝ, Petr: *Věda v Československu v letech 1945-1953. Sborník z konference (Praha, 18. - 19. listopadu 1998)*. Karolinum-Ústav dějin-Archiv UK, Praha 1999.